YEDİTEPE

Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi

Arnold Joseph Toynbee

Türkçesi: Dr. Kadri Mustafa Orağlı

Türkiye'de ve Yunanistan'da

Batı Meselesi

Arnold Joseph Toynbe

TÜRKİYE'DE VE YUNANİSTAN'DA
BATI MESELESİ

YEDİTEPE YAYINEVİ®

Yeditepe Yayınevi: 90
İnceleme-Araştırma: 72

Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi
Arnold Joseph Toynbee

Türkçesi:
Dr. Kadri Mustafa Orağlı

Düzeltmeler:
Zeynep Günenç – Reha Günenç

Haritaları Türkçeleştiren:
Mehmet Kudret Kirişçioğlu

Genel Yayın Yönetmeni:
Ersan Güngör

© Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 0107-34-007246

İç Düzen: Burhan Maden

Kapak: Sabahattin Kanaş

Baskı-Cilt: Şenyıldız
Gümüşsuyu Cad.
No: 3, K: 2 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 483 47 92

ISBN: 978-975-6480-83-0

1. Baskı: Şubat 2007

Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sk. No: 27/15
34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78

http://www.yeditepeyayinevi.com
e-mail: bilgi@yeditepeyayinevi.com

TÜRKİYE'DE VE YUNANİSTAN'DA

BATI MESELESİ

ARNOLD JOSEPH TOYNBEE

MEDENİYETLERİN TEMAS NOKTASINDA BİR ÇALIŞMA

'Zira bizler de onun çocuklarıyız'

Türkçesi:
Dr. Kadri Mustafa Orağlı

Arnold Joseph TOYNBEE, 1889-1975

İngiliz tarihçi. Londra'da dünyaya geldi. Winchester, Balliol Koleji ve daha sonraları öğretim kadrosu içinde yer alacağı Oxford'da eğitim gördü. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde ülkesinin edebiyatçılarından birçoğu gibi o da savaş bakanlığına bağlı propaganda bürosunda istihdam edildi. Bu esnada birçok propaganda eserine imzasını attı. Bunların arasında o zamanlar İngiliz imparatorluğu ile harp halinde bulunan Türkiye'yi ilgilendiren kitaplar da bulunmaktaydı. Daha sonra Londra Üniversitesinde, Yunanlılar ile onları destekleyen İngiliz vatandaşlarının katkılarıyla açılan, Bizans ve Modern Yunan Dili, Edebiyatı ve Tarihi üzerine Koraís kürsüsünün kurucu profesörü olarak göreve başladı. 1921 yılında, mevcut görevinden izin alarak *Manchester Guardian* adına Küçük Asya'daki Türk-Yunan savaşını yerinde izlemiş ve Yunan birliklerinin giriştiği vahşet hareketlerini bu gazetenin okurlarına aktarmıştı. Dönüşünde, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi* adlı eserini kaleme almış ve bu kitabı Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Türk Ordusunun Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmalarının hemen öncesinde, 1922 yazında yayınlamıştı. Toynbee'nin yazıları ile Türklerin davasına karşı giderek artan sempatisinin, kürsünün finansmanına katkıda bulunan Yunan hükümetinin ve destekçilerinin tepkisini çekerken, kürsüye bağışta bulunan Yunan asıllıları da çılgına çevirdiğini görüyoruz. Bunların baskısı ve bazı meslektaşlarının suçlamaları karşısında bunalan Toynbee, çareyi beş yıllık görev süresinin sonu olan 1924 yılında kürsüden ayrılmakta bulacaktı. Akabinde girmiş olduğu Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde 1955 yılında emekli oluncaya dek çalışacak ve önemli eserlerini bu kurumda kaleme alacaktır. Kendisi bilhassa Yunan ve Doğu Medeniyetleri üzerine önde gelen tarihçilerden biri olup eserlerinde ehliyetli bir bilim adamı tarafından yapılan yüksek kaliteli yorumların ağırlığı hissedilir. Ufkunun genişliği ve anlatım gücü, dünya tarihini 26 medeniyete bölerek, yükseliş ve çöküşlerini "tehlikelerle yüz yüze gelme ve bunlara cevap verme" dönemlerine göre analiz ettiği, en önemli eseri olan, on iki ciltlik *A Study of History* (Tarih Bilinci) isimli eserinde de görülmektedir.

Bu kitap yazar ve karısı tarafından misafirperverliklerine bir şükran borcu olarak ve tarafsızlığın 'zor ve nadir' olduğu durumlardaki tarafsız yaklaşımlarına hayran kaldıkları için İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji'nin başkanlık ve öğretim kadrosuna ithaf edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ ..... **XI**
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ ..... **XV**
BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ ..... **XXXV**
TÜRKİYE'DE VE YUNANİSTAN'DA BATI MESELESİ ..... **XLIII**

BİRİNCİ BÖLÜM
BATI'NIN GÖLGESİ **1**

İKİNCİ BÖLÜM
BATILI DİPLOMASİ **43**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KISIR DÖNGÜ İÇERİSİNDE YUNANİSTAN VE TÜRKİYE **73**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ANADOLU'DAKİ GEÇMİŞ
YANMIŞ YIKILMIŞ İKİ ŞEHİR 173

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRK VE YUNAN HÜKÜMETLERİ **179**
DAĞLAR BOYUNCA YOLCULUK 230
BİR ZİRAİ TECRÜBE 236
İZMİR'DEKİ YUNAN CEZAEVLERİ 241
TÜRK MİSAK-I MİLLİSİ 245

ALTINCI BÖLÜM

KİLİTLENEN SAVAŞ **255**

İNÖNÜ MUHAREBESİ 298

BİR HURAFENİN KÖKENİ 308

YEDİNCİ BÖLÜM

YOK ETME SAVAŞI **315**

YALOVA 364

ORGANİZE VAHŞET HAREKETLERİ BÖLGESİ 378

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YENİ GERÇEKLER VE ESKİ GÖRÜŞLER **409**

TARİHLER TABLOSU **461**

KİTAPLAR LİSTESİ **473**

İNDEKS **473**

HARİTALAR **473**

Kitap boyunca birden çok yerde geçen yabancı kelimeler

a priori (latince), sınanmış verilere dayanmayan iddia.

de facto (latince), fiilen ya da gerçekte.

ex hypothesi (latince), iddia kabilinden ya da teorik olarak.

ex parte (latince), yalnız bir tarafın menfaati için.

force majeure (fransızca), zorlayıcı nedenler, mücbir sebepler.

modus vivendi (latince), yaşama tarzı ya da geçici uzlaşma.

status quo (latince), toplumsal kuvvetlerin dengede bulunma hali, statüko.

tour de force (fransızca), üstün kudret veya hüner gösterisi.

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Arnold Joseph Toynbee, tartışmasız bir şekilde yirminci yüzyılın en büyük tarihçisi olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde, daha ziyade editörlüğünü yapmış olduğu 'Mavi Kitap' sayesinde tanınmakta ve çoğunlukla da, eğer Türk düşmanı diyemeyeceksek, en azından Türk aleyhtarı fikirlere sahip bir araştırmacı olarak bilinmektedir.

Elinizdeki kitabın, bütün bu önyargıların gözden geçirilmesine sebep olacağını söylemek mümkündür. Toynbee, 1921 yılında, Oxford Üniversitesinde eski Yunan tarihi profesörü olarak çalışırken, bu kürsünün sağlamış olduğu imkanlarla ve *Manchester Guardian* gazetesinin muhabiri olarak Yakındoğu'ya gitmiş ve sekiz ay süreyle Türk ve Yunan topraklarında seyahat etme fırsatını bulmuştur. O yıl, Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaş da üçüncü yılına girmekteydi. Toynbee, bu zaman zarfında Mora ve Makedonya yanısıra İstanbul ve -Yunan işgali altındaki- İzmir'i görme imkanını bulmuş, Yunanlıların hüsranıyla sonuçlanacak İnönü muharebesini Yunan saflarından izlemiş, Yalova'daki Türk mültecilerinin Kızılay tarafından tahliyesine nezaret etmiş ve İzmit bölgesinden çekilmekte olan düzenli Yunan birlikleri ile Rum çetelerinin vahşetine de bizzat tanık olmuştur.

Yaşadığı bu olaylar, kendi ifadesine göre, Yunanlılara ve Türklere bakışını büyük oranda değiştirmiştir. Gerçekten de, Anadolu toprakları üzerinde Kadim Yunan medeniyetinin yeniden doğuşuna şahit olmak üzere gönderilen bir İngiliz tarihçinin, dönüşünde tam tersine Yunan vahşetini belgeleyen ve bu vahşete ön-ayak olan hükümetinin emperyalist politikalarını kınayan bir

eser vermesi, en azından onu yollayanlar açısından skandal derecesinde bir hayal kırıklığı teşkil ediyordu. Bu sebeple kendisine karşı başlatılan karalama kampanyası, üniversiteden ayrılışına kadar hız kesmeden devam edecekti.

Yarısı suyla dolusu bir bardağa bir cam ustasının bakışı ile bir kimyagerin bakışı aynı değildir. Henüz kariyerinin başlangıcında olan genç Toynbee'nin sadece bir tarihçi olarak değil aynı zamanda bir istihbaratçı, hariciyeci, akademisyen ve savaş muhabiri gözüyle, Anadolu toprakları üzerinde, birbirleriyle ölümcül bir mücadeleye girişmiş Doğu ve Batı medeniyetlerini temsil etmekte olan bu iki millete bakışı da çok farklı olacaktır. İzlenimleri sanki bir gazete haberiymiş gibi olayları sıcaklığını kaybetmeden aktarıyor, bu arada olup-bitenlerin tarihsel derinliğini hissettirmekten de geri kalmıyordu. Bu çalışması esnasında ele almış olduğu ana başlıklar arasında Anadolu'nun tarihsel arkaplanı, batılı ülkelerin Doğu Akdeniz rekabeti, İngiliz ve Fransız devlet adamlığının içler acısı hali, büyük devletlerin küçük devletleri birer piyonmuşçasına kullanma politikaları, Anadolu'nun siyasi ve askeri coğrafyası, Türk ve Yunan ordularının stratejileri ile doğu ülkelerinin batılılaşma tecrübeleri yer alıyordu.

Toynbee'nin bu eseri, 1922 yazında yayınlanmış ve birkaç hafta sonra Yunan ordusunun Küçük Asya topraklarında mutlak bir bozguna uğrayarak, yok edilmesi, sadece tahminlerini doğrulamakla kalmamış, hemen akabinde -İngiliz ve Türk birliklerinin Çanakkale önlerinde karşı karşıya gelişlerinin İngiltere ile Milli Türk Hükümetini savaşın eşiğine getirdiğinde, ihtiyat askerlerinin silah altına alınıp gemilere bindirilerek Levant'a yollandığını gören ve Avrupa savaşının bitişi üzerinden dört yıl geçtikten sonra patlak verecek yeni bir Türk-İngiliz savaşını düşünmek bile istemeyen- İngiliz kamuoyunun gazaba gelerek majestelerinin hükümetini devirmesi, anlattıklarını daha da önem taşıyan bir hale getirmiştir.

Bu kitap, İngiltere'de birkaç ay içinde ikinci baskısını yapmış ve -ikinci baskının tıpkıbasımı olan Amerikan edisyonlarını saymazsak- Toynbee'nin sağlığında bir daha basılmadığı gibi bir başka dile de çevrilmemiştir. Çevirimiz için 1922 yazında yayınlanan birinci baskı esas alınmıştır. Toynbee, Lozan konferansının toplandığı tarihlerde çıkan ikinci baskıda, okurlarının dikkatini çektiği yerlerdeki tek-tük düzeltmeler haricinde kapsamlı bir değişiklik yapmamış ve bunun sebebini de ikinci baskıya yazmış olduğu geniş önsözde açıklamıştır. Tercümenin bitimine yakın tarihlerde elimize geçen ikinci baskıda yazarın yapmış olduğu değişiklikler, dipnotları ile gösterilmiştir. Kitapta geçen Türkçe şahıs isimleri Türkçe yazıma uygun bir şekilde verilmiş, yer isimlerinin ise doğrudan Türkçe karşılıkları kullanılmıştır. Yabancı yer ve şahıs isimleri, çok iyi bilinen bir iki istisna haricinde, yazarın belirttiği şekilde bırakılmıştır. Eserin kurgusunu bozmamak için mevcut halleriyle bırakmak zorunda kaldığımız Latince ve Fransızca ibareler, dip notları ile izah edilmiş, ayrıca bunlar arasında sıkça tekrarlananlar kitabın başındaki lûgatçede de gösterilmiştir. Tercüme esnasında yazarın üslûbunu korumak amacıyla, zaman zaman çok uzun olan, cümleleri de büyük oranda aynen muhafaza edilmiştir. Kitabın sonundaki indeksi hazırlarken, yeniden bir indeksleme yapmaktansa, yazarın fevkalâde titiz ve ayrıntılı bir şekilde hazırlamış olduğu analitik indeksi -aslına uygun bir şekilde- türkçeleştirmenin daha uygun olacağını düşündük.

Yerli ve yabancı tarihçilerin, Türkiye'nin yakın tarihine ilişkin eserlerini kaleme alırken, çoğu zaman kaynak kitap olarak başvurdukları ve Toynbee'nin önemli eserleri arasında, *A Study of History* (Tarih Bilinci)'den sonra ikinci sırada gösterilen bu çalışmayı seksen beş yıllık bir aradan sonra Türkçeye kazandırmanın kıvanç ve mutluluğunu sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Dr. Kadri Mustafa ORAĞLI
Pendik, Ekim 2007

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın birinci baskısına önsözün yazıldığı 22 Mart 1922 günü, önde gelen müttefik ülkelerin dışişleri bakanları nihai felaket öncesinde -beyhude bir gayretle- Türkiye ile Yunanistan arasında bir uzlaşma sağlamak amacıyla Paris'te bir araya gelmişlerdi. İkinci baskı için bu önsözü, Lozan barış konferansının açılış tarihi olan aynı yılın 20 Kasımında kaleme alıyorum. Aradan geçen sekiz ay zarfında o kadar büyük hadiseler yaşandı ki bu eser üzerinde neden büyük değişiklikler yapmadığımı açıklama ihtiyacı duydum.

Metni yeniden okuduğumda, nisbeten çok az oranda düzeltme gerektiğini gördüm. Bunun nedeni, kısmen gerçekten şen'i bir kahin olduğum yolundaki melankolik sebep, kısmense bu kitabın büyük oranda bir kez cereyan ettikten sonra geriye dönüşü olmayan hadiselerin tarihi kaydından ibaret olmasının yanısıra, yazıldığı anın renklerini taşıması ve bundan ötürü, akabinde yaşanan gelişmelerle allak bullak olan bir politik program ortaya koymamasıydı. Kitabın son bölümünde, ele aldığım konulara ilişkin bir takım genel sonuçlar çıkarmaya ve bunları çok daha genel önermeler ışığında takip etmeye çalışmıştım[1]. Bunların hepsini, değerlendirilmeleri amacıyla öne sürdüğüm ankinden daha tutarlı göründükleri için değiştirmeden bıraktım.

Keza, ele almış olduğum hadiselere -kendi içinde bir bütün teşkil ettikleri için- ekleyecek fazla bir şeyim de yoktu. Türkiye, Yunanistan ve Batı arasındaki son dönem ilişkilerin hikâyesini,

---

[1] Sayfa 409-411.

-Yunanistan'ın Anadolu'daki Türk milliyetçiliğinin gücünü kırmak için bütün varlığıyla girişmiş olduğu çabada başarısız kaldığı- 1921 sonbaharına kadar getirmiştim. Bunları, savaşın kilitlendiği ve Batı'nın bu doğulu trajedi karşısında bilhassa derin bir kayıtsızlık içine düştüğü, müteakip dönemde yazıyordum. Bütün bu zaman zarfında toplanmış olan kara bulutların gölgesinin farkında olmakla kalmıyor, bundan başka, patlayacak fırtınanın mutlak surette habercisi olan gayritabi sükûnetin büyük bir kısmını meydana getirmekle meşgul bulunuyordum. Hedefim, büyük çoğunluğunun çok az alâkadar olduğu ya da hiç olmadığı -ama evlerinin yanıbaşına hiç de hoş olmayan biçimde yıldırımlar düşmeye başlar başlamaz merakları uyanacak olan- batılı okurların faydalanması için, Doğu'daki bu hususları ve yaşanan hadiseleri kayda geçirmekti. Haddizatında ele aldığım konu -patlak verdiğinde insanların şok geçirmesine yol açacak- bir büyük felâketin pek de farkına varılmamış geçmişiydi.

Bu konunun kendi başına bir ilgi odağı olarak kalmaya devam ettiğini hissediyorum. 'Batı Meselesi'nin temel problemleri, hemen arkasından gelen -hassas ışıklarla gölgelerin birbirine karıştığı ve neredeyse her hadisesinin tahlil etmeye çalıştığım önceki gelişmelerin kaçınılmaz sonucundan ibaret olduğu- melodramatik *dénouement*[2] ile mevcut halinden çok daha iyi bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Böylesi bir epiloğun tarihçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır. *Dramatis personae*mızın[3] hareketlerinin geri kalan kısmı, haftadan haftaya, büyük basının manşetlerinde ve bir yığın özel muhabirin haber telgraflarında yer almamış mıydı? Bir kez olsun Batı'nın kayıtsızlığı yerle bir olmuş, *homo insipiens*[4] soyunun kalın derisine -yanıbaşında duran diğer türdaşlarının muvakkaten de olsa farkına varması için- bir iğne saplanmıştı. Halihazırda fırtınanın kasıp kavurduğu bölge sakinlerinin -yani Türk-

---

2 Bir olaylar dizisinin sona erişi. -Ç.N.

3 Oyuncu kadromuz. -Ç.N.

4 İnsan görüntüsünde aptal ve beceriksiz yaratık. -Ç.N.

ler, Yunanlılar, Ermeniler ve burada yaşayan batı kökenlilerin-batılı devlet politikaları yüzünden içine düştükleri mahvoluş süreci içinde bir ya da iki büyükbaş politikacıyı koltuklarından edip, batı kamuoyuna bir çeyrek saat için dahi olsa kötü bir an yaşattıkları için, en azından kendilerini tebrik etmeleri gerekmektedir.

Gerçekten de, daha öncesinde, Anadolu'daki bu trajedinin iyi bir gazete malzemesi haline dönüşeceğine ya da Büyük Britanya'daki Muhafazakâr Parti'nin bu durumu Lloyd George'dan kurtulma vesilesi haline getirebileceğine kim inanırdı? Tabiatıyla İngiliz ve Fransız hükümetleri, bölgede yaşayan halkların zarar görmesi pahasına Doğu'da istedikleri kadar ortalığı karıştırabileceklerini tahayyül etmişlerdi ve bunların bu kadar beceriksizce oynadıkları bu oyunla kendi seçim bölgelerinde ciddi sıkıntılara gireceklerini birkaç gözlemci dışında tahmin edebilen de olmamıştı. Bizzat itiraf etmem gerekirse, 1919 Mayısından itibaren bölgede bulunan ve alanlarında uzman olan, diplomatik, askeri ve donanma mensubu temsilcileri tarafından, felâketin yaklaşmakta olduğu kendilerine bildirilen saygıdeğer devlet adamlarımızın, neredeyse son ana kadar, en kötü ihtimal gerçekleşmeden önce -en azından kendilerini koruma içgüdüsü ile- bir tür çözüm iradesi ortaya koyma yolunda, gayrete geleceklerini tahmin etmiştim. Yunanlıların moralleri çökünceye, Batı Anadolu'nun geri kalan kısmı harap oluncaya, İtilâf devletleri arasındaki birliğin çöküşün eşiğine gelinceye ve ülkemizin yeni bir Türk-İngiliz savaşına kalkışmasına ramak kalıncaya dek rekâbet ve önyargılarının bu insanları felç edeceğini aklımdan bile geçirmemiştim. Mamafih kimsenin aklına gelmeyen vuku buldu ve halkın hafızasında izini bırakmayı da ihmal etmedi.

Bundan ötürü bu kitabı, herkesin malûmu olan ve bir çırpıda unutamayacakları gerçeklerin *réchauffé*si[5] ile tıka basa doldurmaktan kendimi kurtardığımı hissediyorum. Buna uygun olarak, ki-

[5] Temcit pilavı gibi ikide bir yeniden ısıtılıp ortaya atılan. -Ç.N.

tabın sonunda yer alan -ve doğu siyaseti üzerinde çalışan bazı araştırmacıların istifade ettiklerini bildirme nezâketi gösterdikleri- tarihler tablosunu güncelleştirmenin yanısıra eleştirmenlerin gözüne takılan ya da özel yazışmalar neticesinde tarafıma bildirilen hataları düzeltmekle yetindim. Yeniden indeksleme çalışmasına girmeyi göze alamadığım için ilâve notları bulundukları yerlerde bıraktım ve eklediğim yeni malzemeye yer açmak amacıyla üzülerek de olsa -çalışmamdan yola çıkarak, ele aldığım konunun daha geniş yönlerine ulaşma imkanını sağlayacağını düşündüğüm- kitaplar listesini çıkarmak zorunda kaldım[6].

Kendimi haddinden fazla ciddiye alma riskine girmek bahasına da olsa, ayrıntılara girmeyi ve az ya da çok doğruluğunu ispatlamış tahminlerime ve de bir miktar yorum, katkı ya da değişiklik gerektiren diğer hususlara dönmeyi arzu ediyorum. Kitabın metnini neredeyse hiç dokunmaksızın, olduğu gibi bıraktığım için kendimi haklı çıkarmak amacıyla buna gerek duyuyorum ama haklı olduğum ispatlandığı müddetçe, 'söylememiş miydim' diyebilmenin ötesinde bir tatmin duygusu hissetmeyeceğimi de dürüstçe ifade edebilirim. Okuyucularım, bütün bu kötü kehanetlerimin, bunlardan kaçınmak için gereken faaliyetlere girişmekten imtina eden devletlerin tutumlarına bağlı olduğunu da fark edeceklerdir ve ayrıca -tabiatıyla arkalarında herhangi bir organizasyon bulunmayan bireylerin şahsi çabaları ile ancak sıfıra yakın bir sonuç alınabilse de- bunların boşa çıkmasını sağlamak amacıyla hem yurt dışında hem de ülke genelinde ne zaman fırsat bulsam konuşmalarım ve yazılarım vasıtasıyla, elimden geleni yaptığımı da söylemem gerektiğini düşünüyorum. Seyahatlerim esnasında -kendi başlarına, tarifi mümkün olmayan bir cazibeye sahip yerleşim merkezleri olan- sadece İzmir için değil, aynı zamanda Manisa, Bergama, Ayvalık ve iç kesimlerdeki daha küçük beldeler için de ayrı bir muhabbet duydum ve hemen hemen her köken ve

---

[6] Söz konusu bu ek notları bölüm sonlarına alırken, birinci baskıda yer alan kitap listesini mevcut haliyle muhafaza ettik. -Ç.N.

milliyetten insanlarla dostluklar kurdum. Bu güzel şehirler şu anda yakılıp yıkılmış, bu hoş insanlar öldürülmüş, sürgün edilmiş, tüm varlıklarını kaybetmiş ya da insanı hayrete düşüren en büyük zihinsel ve bedensel acılara maruz kalmışlardır ve bütün bunlar, konularında uzman olan danışmanlarının sesine kulaklarını tıkayıp, kalplerini katılaştıran batılı devlet adamlarının önünü arkasını düşünmeksizin kalkıştıkları hareketler sayesinde gerçekleşmiştir. Bu şartlar altında, birçok vakada hiç istemesem de kehanetlerimin doğru çıkması kesinlikle bir tatmin hissi vermemekte olup, kurbanlar için duyduğum üzüntü haricinde hissettiğim yegâne duygu, gerçek suçluların bu kadar ucuz kurtulmaları karşısındaki kızgınlıktır. Hemcinslerinden yüzbinlercesinin, hayatlarını yaşanır hale getiren tüm varlıklarını kaybetmelerine sebep olduktan sonra, kendilerinin de geri gelmeyecek biçimde kaybettikleri, sadece sahip oldukları makam ve şöhretleri olmuştur.

Aşağıdakilerin, birinci bölümde beklemiş olduğum gelişmelerden kaynaklanan -ya da, daha sıklıkla sadece artık herkes tarafından duyulan- ve bundan ötürü kitabın metninde değişiklik gerektirmiyormuş gibi duran ana noktalar olduğu düşünüyorum. Metnin tamamı boyunca[7] doğudaki ezeli İngiliz-Fransız rekâbetinin bütün hışmıyla sürmekle kalmayıp, bir de halihazır durum içinde en çok göze batan ve en tehlikeli unsurlardan biri olduğunu ifade etmiştim. Mevcut krizin erken dönemlerinde iki ülke arasında Doğu Trakya ve Çanak[8] üzerinde yaşanan gerilimi tarif etmek suretiyle bu hususu daha da büyütmek istemiyorum. Avrupa'da savaşın bitmesinin hemen ardından Doğu'da devam eden çarpışmalara karşı batı kamuoyunda duyulan -ve İtalya, Fransa ve Büyük Britanya arasındaki coğrafi sınırların da ötesine

---

7 Örnek vermek gerekirse s: 44, 104 ve 106'dan itibaren.

8 Anadolu savaşı esnasında büyük Yunan bozgunu sonrasında Milli Türk birlikleri ile İngiliz kuvvetlerinin Çanakkale'de ilk kez karşı karşıya gelmeleri ile patlak veren kriz. -Ç.N.

geçen- derin nefretin altını çizmiştim[9]. Bu nefret, o satırları kaleme aldığım sırada Franklin-Bouillon anlaşmasını doğurmuştu bile. Bu tarihten itibaren söz konusu anlaşma, İngiliz gazetelerinin 'savaşı durdurun' kampanyası için iyi bir malzeme temin etmekle kalmamış, bir de Lloyd George ile Winston Churchill'in siyasi geleceklerini de karartmıştır. İngiliz hükümeti -pek istemese de- Fransızları ihanetle ve Fransızlar da İngilizleri savaş tahrikçiliğiyle suçlarken, her iki ülkedeki kamuoyu, barışı korumak yolunda esasta aynı kararlılıkla harekete geçmekle yetinmemiş, bu konu ne zaman gündeme gelse kendi hükümetlerini de etkilemiştir. Buradaki yegâne farklılık, Fransızların çok daha önceden müşterek ruh haletimizin farkına varmış olmalarıdır. Bu durum Fransızların daha zeki ya da mantıklı bir millet olmalarından değil sadece Kilikya ve Suriye'deki Fransız garnizonlarının Ocak 1920 kadar erken bir tarihte Milli Türk ordusu ile çatışmaya girmişken, Yunanlıların Eylül 1922'ye dek -büyük bir nezâket göstermek suretiyle- Türkler ile Çanak ve İstanbul'daki İngiliz garnizonlarının arasına bizzat yerleşmiş olmalarından kaynaklanmaktaydı. 'Savaşacak mısınız?' sorusu sorulduğu zaman İngilizlerin 'hayır'ı, Fransızların geçmişteki 'hayır'ı kadar dikkate şayan olduğunu ispatlıyordu. Mesele, sağduyuya kulak vermek olduğunda iki millet arasında fazla bir fark bulunmadığı gibi, buna kulak asmama yolunda iki ülkenin hükümetleri arasında da büyük bir ayrılık göze çarpmıyordu. Her iki hükümetin de müracaat ettiği, mahalli milliyetleri piyon olarak kullanma oyununun çok kötü ekonomik sonuçlar doğuracağı kehanetinde de bulunmuştum[10]. Olup bitenlerin ışığında, Türk ordusunun bize vermiş olduğu ve vermeye devam edebileceği zarardan kendimizi kurtaracağımızı bilsek, Yunan ordusunun son dört yıldır bize sunmuş olduğu hizmetlere büyük bir hevesle son vermez miydik? Gerçekten de İngiliz İmparatorluğu için Yunan ordusunun Anadolu'ya hiç

9 Sayfa 65-70.
10 Sayfa: 72.

ayak basmamış olması, Türk ordusunun yeniden vücut bulmasından çok daha iyi olacaktı; Afrika'da müslüman vilâyetleri ve Türkiye'de büyük ekonomik çıkarları bulunan Fransız Cumhuriyeti için de, yanma İngilizleri de alarak, pılını pırtısını toplayıp, bu iki devletin muzaffer *protégé*lerinden[11] biri ya da diğeri tarafından boğazlardan atılmaktansa Büyük Britanya'nın burada hakimiyet kurması daha iyi olmayacak mıydı?

Batı medeniyetinin Anadolu'dan uzaklaşmak zorunda kalması tehlikesi[12] yerini alevlerin çok daha hızlı tahripkârlığı gerçeklerine bırakmakla yetinmiştir. İzmir'in kaderi İstanbul'un üzerinde dolaşmakta ve Kapitülasyonlar, Lozan'da, konferans masasına yatırılmış bulunmaktadır.

Hilâfet'e gelince[13], Türk Millicileri ile Hindistan Müslümanlarının politikalarındaki farklılığa işaret etme ve er ya da geç bunların birbirleriyle çatışma noktasına gelecekleri konusunda da haklı çıktım. Halife-Sultan'm bir İngiliz savaş gemisi ile Dolmabahçe'den Malta'ya kaçışı ve orada topçu tabldotuna yerleştirilmesi, küstürülmüş sabık hükümdarın, sadece ruhani cemaatinin inançlı ve inançsız mensupları için değil aynı zamanda Hıristiyan zulmedicileri ve/veya hamileri için de azami miktarda utanç vesilesi oluşturduğu, mizahi yönü ağır basan bir rahatlama anı teşkil etmişti. Bazı İngiliz yayıncıları, Ankara'nın yapmış olduğunu düşündükleri *bêtise*[14] ile Hindistan Hilâfet Komitesi'nin bu durum sebebiyle içine düştüğünü düşündükleri gülünç durum üzerine affedilebilir ama pot kırmanın ötesine geçmeyen bir alaycılık sergilemekten geri kalmamışlardı. Hindistan Müslümanları, Türk siyasetinin gerçekleriyle haşırneşir olmadan, bir dereceye dek akademik olduğunu söyleyeceğimiz savaş çığlıkları atmaya koyulmayı seçmekle şüphe götürmeyecek bir şekilde, yanlış tavsiye

---

11 Himaye altında bulunan. -Ç.N.
12 Sayfa: 181.
13 Sayfa: 33-34. ve 213-217.
14 Aptallık, çılgınlık, delice bir davranış. -Ç.N.

almış olduklarını ortaya koyarlarken, muhtemelen Türk hükümeti de Hintlilerin hassasiyetlerini göz ardı etmede acele eden bir tutum sergilemekteydi. Fakat, Türkiye ile Hindistan arasında Hilâfet üzerine bir ihtilâf patlak vermesinin İngiliz İmparatorluğundan başka kimsenin işine yaramayacağı görülür ve bu esnada söz konusu iki Müslüman kesim bizim yaptıklarımızı boşa çıkarmak hususunda katiyetle birlikte hareket etmeyi tercih ederken, her iki tarafın da, ne İslam ne de Hıristiyanlıkta hiçbir zaman hissiyat ya da menfaatperestlik karşısında galip gelmemiş olan mantık ya da tutarlılığın elinde hayal kırıklığına uğrayacaklarını farzetmek çocukluktan öteye geçmeyecektir. Türkler ile Hintliler, birbirlerini kardeş gibi hissetmeye devam edeceklerdir, zira onların bir araya gelmelerini sağlayan ortak umacıları karşılarında dururken üzerinde ihtilâfa düşecekleri müşterek bir sınır da bulunmamaktadır. Hilâfet konusunda kendilerine ait teorileri de manasız zorluklar ya da gecikmeler yaşanmaksızın bu realitelere uygunluk sağlayacaktır.

Okuyucularım, eğer daha önce değilse en azından şu anda, Türk Misak-ı Millisi'nin Sèvres Antlaşmasından çok daha ilgi çekici -hatta çok daha önemli olduğunu söyleyebileceğim- bir belge niteliği taşıdığı[15] ve 1921 sonbaharında Anadolu'daki Yunan savaş kampanyasının başarısızlığa uğramasının, iki asırdan daha uzun bir süredir devam eden olayların akışını tersine çeviren bir hadise oluşturduğu[16] hususunda benimle aynı fikri paylaşacaklardır. Askeri alanda bir teknik mesele olarak Türk-Yunan savaşının, bir askeri irade ile değil de, ya bir diplomatik müdahale ile ya da bir tarafın *moral*inin çöküşü neticesi sona ereceğini tahmin etmiştim ve bu son hadisede ilk olarak çöken Yunanlıların morali olmuştur[17]. Bu tahminimin de doğrulandığını düşünüyorum. Her halükârda bana ulaşan bilgiler, 1922 yılının Ağustos ve

---

15 Sayfa: 219.
16 Sayfa: 255.
17 Sayfa: 257 ve 288-297.

Eylül ayları boyunca Yunan ordusunun bir anda Anadolu'dan atılmasının -asker sayısı, donanım, pozisyonlar, savaşın yönetimi ya da başka bir askeri faktörde aşağı oluşundan ziyade- moralinin çöküşüne bağlı olduğu yönündedir.

Düzenli ve düzensiz Yunan birliklerinin, mevcut şartlar altında ülkeyi terketmeleri durumunda önceki vahşet ve yakıp-yıkma hareketlerine dair sabıkalarını gözlerden gizleyebilecekleri[18] ve aynı şartlar altında, asgari yarım milyonluk bir Rum nüfusunun, -kısmen misillemelerden kurtulmak için, kısmen de Yakın ve Ortadoğu'daki ulusal antipatilerin artık hiçbir milliyetin komşularının yönetimi altında yaşamaya devam edemeyeceği bir noktaya ulaşmış olması sebebiyle- onlarla birlikte gideceği[19] kehanetinde de bulunmuştum. Hepsinden daha melankolik olanı, maalesef bu iki beklentimin de tahminlerimin ötesinde gerçekleşmiş olmasıdır. İnsanların ıstırabı, sonunda zirvelere ulaşmış ve Batı'nın yardımseverleri, kendilerini, batılı devlet adamlarınca üzerlerine yıkılan sıkıntıların altında bunalmış durumda bulmuşlardır. Sadece Amerika, ihtiyaç sahiplerinin taleplerini karşılayacak kaynaklara sahip bulunmaktadır. O da, her biri ayrı telden çalan Batı Avrupa devletlerinin ve kızgın mahalli milliyetlerin siyasi ihtirasları -eğer insaniyet diyemeyeceksek- bir nebze itidal ile dizginlenmedikçe böyle bir işe girişemez ve girişmeyecektir de. Bununla birlikte, adil bir ortam sağlandığı takdirde Amerika, her yanı tutmuş durumdaki ulus fanatikliği elinde yurtlarını kaybetmiş olan azınlıklardan hayatta kalanlara, kendi ulusal devletlerinin sınırları içinde kök salmalarına yardım etmek suretiyle, soylu ve karakteristik bir hizmette bulunabilir. Her halükârda dünyanın bu kısmında *in situ*[20] korunma altına alınacak pek de fazla bir azınlık kalmamıştır. Bunların hayatta kalması için ana umut artık karşılıklı göç ve yeniden yerleştirme işlemlerinde yatmakta ve

---

[18] Sayfa: 363.
[19] Sayfa: 291-292.
[20] Bulunduğu yerde. -Ç.N.

bütün bu süreçler zaman, sermaye, organizasyon ve her iki tarafın da güvenebileceği bitaraf bir kesimin iyiniyetli hizmetlerini gerektirmektedir. Amerika, bu rolü üstlenmediği takdirde bu işler de yapılmaksızın kalacak ve -Anadolu'daki yakıp-yıkılmış savaş alanında bulunan masum Türkler ile Ege'nin öte yakasındaki mülteci kamplarındaki masum Rum ve Ermenilerden oluşan- yüzbinlerce masum erkek, kadın ve çocuk yok olup gidecektir. Bu kurbanların çok büyük bir kısmı şüphe götürmeyecek bir biçimde masumdur, zira vahşet hareketlerinin -doğrudan ya da dolaylı- müellifleri nadiren ilahi adalet elinde ceza görürken, yaptıkları kötülüklerin misillemelerini genellikle bunlara karışmayan ya da bunlardan hiç fayda görmeyen kişilerin üzerine yıkmaya muvaffak olurlar. Politikacılar ile çetelerin, bu evsiz ve açlıktan kırılan kitlelerin arasında bulunması neredeyse ihtimal dışıdır ve bu insanların ıstırapları karşısında, -işlemiş oldukları suçlar yüzünden ceza gördükleri düşüncesiyle- içimizi rahatlatarak kalplerimizi katılaştırmamız da söz konusu olamaz. Ne kendileri ne de ataları günah işlediği için gökkubbe üzerlerine yıkılmış değildir ve bizler, onları harabelerden çıkarıp ardından, ayakta kalan binalara destek vermek için elimizden geleni yapmadığımız takdirde vicdan azabından kurtulamayız.

Bir miktar yorum ve ilâve gerektiren başka hususlar da bulunmaktadır. Romenler, Sırplar ve Bulgarların, Türkiye ve İslam'dan arta kalan son kırıntıları gördüklerini ima ederken aceleci davranmaktaydım[21]. Doğu Trakya'da yeniden tesis edilen Türk hakimiyeti, bir zamanların Türk-Bulgar sınırının bir kez daha ortaya çıkmasını sağlamış ve Batı Trakya üzerindeki Türk iddiaları, aynı vilâyetin son iki yıldır Yunan işgalinde kalması neticesi olduğu kadar etkili bir şekilde Bulgaristan'ın denizle olan bağlantısını tehdit eder hale gelmiştir. Yunanlıların çöküşü Bulgaristan'ı yol ayrımına getirmiştir. 1915 yılında yaptığını tekrar edebilir ve

---

21 Sayfa: 31.

Avrupalı komşularından intikam almak amacıyla kaderini Türklerinkiyle birleştirebilir. Türkiye'nin arkasında Slav Rusya bulunduğu için bu politikanın cazip tarafları da mevcuttur ve Bulgaristan, -1915-18 yılları boyunca Türkiye ile İttifak devletleri arasında olduğu gibi- bu iki ülke arasında stratejik bir köprü vazifesi görerek elverişli şartlar temin etme şansına da sahip bulunmaktadır. Mamafih, bunun yerine Küçük İtilâf'a doğru açılımlarda bulunmakta ve bu kez nafile yere kapılarını çalmış gibi de görünmemektedir. Romanya ise, yeniden boğazlara yerleşmiş bir Türkiye ve Dinyester'e dayanmış durumda bir Rusya karşısında, Bulgaristan'ın düşman kampına katılmasına müsaade edecek durumda değildir ve Bulgaristan'ın dostluğunun karşılığı, Ege denizine çıkış noktası arayışında vereceği destek olacaktır. Yunanistan için Batı Trakya'nın asli önemi bu vilayetin daha büyük doğu parçasına uzanan bir koridor teşkil etmesi olduğundan, Bulgaristan'ın bu hak arayışının artık Yunanistan tarafından itirazla karşılanmaması da ihtimal dahilindedir. Zaten kaybedilmiş olan Doğu Trakya, Bulgarları -kendi açılarından hayati önem taşıyan ama Yunanistan için ancak ikinci dereceden önemli- bir toprak şeridini kullanma imkanından mahrum bıraktığı için, gelişecek kan davasının bedelini ödeyemeyecektir. Tam tersine, Avrupa Yunanistanı ile Avrupa Türkiyesi arasında yer alacak askerden arındırılmış bir bölge de Yunanistan'ın avantajına olacaktır. Yunanistan, Bulgaristan'a engel olmaktansa onun örneğini takip etmekle bir ihtimal daha fazla ilgilenecek, zira kendi açısından, Bulgaristan'ın üyesi olduğu bir Küçük İtilâf'ın dışında kalmaya gücü yetmeyecektir. Türkiye'nin Avrupa'ya geri dönüşü, Güneydoğu Avrupa Birliği fikrini, birkaç ay öncesine kıyasla gerçekleşmeye çok daha yakın bir hale getirmiştir ve Türkiye'nin başarılarının -pek de arzulanmış olmasa bile- bu yapıcı neticesi en azından Türklerin, boğazların Avrupa yakasına dönüşünün olumsuz etkilerini dengeleyecektir. Bu Balkan yakınlaşmasının en umut verici etkisi, kendiliğinden Balkanlarda bir devlet adamlığı geleneğinin yerleşmekte

oluşudur. Birbiri ardı sıra Yakındoğu halkları, batılı kukla oynatıcılarından bıkıp usanmışlardır. İngiliz diplomasisinin Doğu Trakya meselesinde Fransa'nın karşısına Romanya ile Yugoslavya'yı çıkarma yolundaki çocukça çabaları sonuçsuz kalmıştır, fakat şu anda bu ülkeler bu yeni duruma uygun olarak pozisyonlarını kendilerine en uygun olacak biçimde yeniden düzenlemekte ve kendi güvenliklerini ellerini ateşe sokmadan sağlamaktadır. Bu alandaki beklentiler, 50-52. sayfaları kaleme aldığım zamankinden bariz bir şekilde daha parlaktır.

Şu anda, Kıbrıs konusunda vurguladıklarımın[22] bir kez daha altını çizmem gerekmektedir. Bu adada yaşayanların % 80'i Rumca konuşan Ortodoks Hıristiyanlardır ve mütarekeden bu yana, yanlış anlaşılması mümkün olmayan terimler kullanarak, ulusal devletleriyle birleşmeyi arzu ettiklerini bildirmişlerdir. Türk çoğunluğun yaşamakta olduğu Anadolu toprakları üzerindeki Yunan iddialarına destek veren ve bu ülkeyi sonu felâketle bitecek bir askeri harekâta kalkışması için yüreklendiren Büyük Britanya'daki sabık koalisyon hükümeti, alayişli 'Helen dostluğu'nu İngiliz İmparatorluğuna daha yeni ilhak edilmiş bir ülkedeki Rum çoğunluğa self-determinasyon hakkı tanıyacak noktalara götürmekte bir hayli müşkülpesent davranmıştır. Hukuken Türklere ait olanı bir başkasına vermede her türlü cömertliği gösterenler, üzerlerinde zerre kadar meşru hükümranlıkları ya da ahlaken hakları bulunmadıklarını bizzat elde tutmak için çizgiyi çekmekte tereddüt göstermemektedirler. Aynı utanç sebebiyle İngiliz halkının bu adaletsizliği düzeltmesi gerekmektedir. Atinalı Yunanlıların bir Türk çoğunluğunu idare etmeye uygun olduğunu düşündüysek, Kıbrıslı Rumların kendilerini idare etmeye uygun olmadıklarını iddia edemeyip, Kıbrıslı Türkler için endişelendiğimiz bahanesiyle yükümlülüklerimizden kaçamayız. Çoğunlukların azınlıklar üzerinde hükümran olmaları gerekiyorsa, bu prensibin

---

22 Sayfa: 59-60 ve 87.

her yerde aynı şekilde uygulanması icap etmektedir ve daha önce de söylediğim gibi bu kuralın geç de olsa doğru bir şekilde Anadolu'da uygulanmasına -orada yaşayan Rum azınlığın zararı bahasına- destek vermişsek, aynı formülü Kıbrıs'daki Rum çoğunluğun lehine uygulamayı reddetmek suretiyle bu insanları açık kalplilikle cezalandıramayız. Bundan başka Kıbrıs, yabancı bir çoğunluk hükümeti altına girecek olan bir azınlığı gerçek manada koruyabileceğimiz bir yerdir. Burada vaziyetin hakimi bizleriz ve adayı boşaltmamız karşılığında -gerektiği takdirde Profesör Gilbert Murray'in 1922 Eylülünde Milletler Cemiyeti genel kuruluna sunmuş olduğu karar tasarısının tamamı da dahil olmak üzere- istediğimiz garantileri elde edebiliriz. Böylesi bir düşünceli politika, bu örnekte, Letonya'nın hükümran hassasiyetleri tarafından hayal kırıklığına uğratılamayacaktır.

Son olarak bu kitapta yer alan şahsiyetler hakkında birkaç söz söylemek istiyorum. Kitabın ilk baskısının yayınlanmasından itibaren hem Halife-Sultan hem de Kral Konstantin Batı'ya sığınmıştır (bu ikincisinin ilk sığınması olmayıp sonuncusu da olmayabilir), Lloyd George, makamını bırakıp köyüne çekilmiş, Venizelos ise Lozan'a gitmiştir.

Lloyd George'un doğu politikasını tenkit ederken sadece İngiliz seçmeninin büyük bir çoğunlukla vermiş olduğu hükmü önceden tahmin etmiş bulunuyordum ve sabık başbakanın birkaç hayranı, yazmış olduklarımı, ülkedeki parti politikalarının tekerine çomak sokma girişimi olarak yorumlamış olmasalardı kendimi bu konu üzerinde daha fazla söz sarf etmek zorunda hissetmeyecektim. Bu durumu, batılı megalomaniye dair hayran olunacak bir örnek teşkil ettiği için, yorumsuz geçiştiremeyeceğim. Söz konusu düşünce zinciri aşağıdaki gibidir: 'Doğu meseleleri kendi başlarına bir ilgi odağı oluşturamazlar, bundan dolayı bunlarla alâkadar olan bir batılının bu hareketinde harici bir sebep yatmaktadır. Yazarın saldırıda bulunduğu en önde gelen batılı poli-

tikacı kimdir? Tabiatıyla Lloyd George'dur. Binaenaleyh, Doğu ve Batı hakkındaki bütün bu bilgi yığını, koalisyon hükümetine çevrilmiş yeni bir topçu bataryasının kamuflajından ibarettir. Böylece geriye kalan, "Batı Meselesi" adını taşıyan bu kitapcığın Unionist, Liberal ya da İşçi Partisi yanlısı mı olduğuna karar vermektir'. Tek yapabileceğim, aklı bu şekilde çalışan bir kişiyi arabayı atların önüne koyduğuna inandırmaktır. "Batı Meselesi"ni bizzat Lloyd George'da kusur bulmak için ele almadım, sadece tetkik ettiğim tarihi dramanın sahnesinden hasbelkader geçmekte olduğu için Lloyd George ile ilgilenmiş oldum. "Batı Meselesi" daha Lloyd George'un adı bile duyulmazken zarar ziyan vermeye başlamıştı ve farklı medeniyetler arasındaki ilişkiler, İngiliz parti politikalarının akademik araştırma konusu haline dönüşmesinden çok sonra bile insanlık tarihinde en ilgi çeken husus olmaya devam edecektir.

Venizelos hakkında söyleyecek birkaç sözüm daha var, zira 1922 Eylülünde, devlet adamlığı kariyerindeki en zor ve en güzel hareketlerinden birini sergilemiştir. Tabiatıyla burada sözünü ettiğim husus, kendisinin, İhtilâlci Yunan hükümetinden gelen ulusal çıkarları ülke dışında temsil etme teklifini, hükümet, sadece Anadolu'da önceden kaybedilmiş olan toprakları değil, Meriç nehri hattına kadar Doğu Trakya kesimini de gözden çıkarmaya rıza göstermediği takdirde reddedeceğini bildirmesi hadisesidir. Böyle davranmakla bilinçli bir şekilde müttefikleri -üstelik her Yunanlının, hem her birine hem de toptan hepsine karşı acı duygular beslemesi için yeterince sebebi olduğu bir anda- utandırmaktan kaçınmış ve Yunanistan'ın, ihtilâflı toprakların bir kısmını geri almada ancak bir kumarbazınki kadar şansa sahip olacağı yeni bir Türk-İngiliz savaşının çıkışını hızlandırma tahrikine de karşı koymuştur (neredeyse bunu yapabilecek güce sahip olduğunu da söyleyebiliriz). Bu uzak görüşlü kararı verdiğinde İngiliz basınının bir kısmında neredeyse küfür kabilinden saldırıların hedefi haline gelmiştir. Sabık hükümet sayesinde kendisini bir

anda savaşın eşiğinde bulan İngiliz kamuoyunun, Venizelos'un Londra'da ortaya çıkması karşısında teyakkuza geçmesine normal bir hadise gözüyle bakılmalıydı. O esnada Lloyd George ve Winston Churchill hâlâ makamlarında oturuyorlardı ve mütarekeden bu yana geçen zaman içinde Venizelos ile İngiliz koalisyon hükümetinin cevval meşrepli mensupları arasında gerçekleşen önceden tasarlanmamış fikir alışverişleri her defasında İngiliz İmparatorluğunun Yakın ve Ortadoğu politikalarına daha fazla bulaşmasıyla sonuçlanan melodramatik gelişmelere yol açmıştı. Bundan ötürü, kamuoyunun asabi hali, o anın tehlikesi ve geçmişte yaşananların hatırası karşısında tümüyle haklı çıkıyor ve bu durum bir dereceye kadar Venizelos'un uluslararası ilişkilerdeki potansiyeline işaret eden bir saygı duruşu niteliği de taşıyordu. Hata, hissiyatın kendisinde değil, bazı İngiliz gazetelerindeki İngilizlere yakışmayan ifadelerde yatmaktaydı. Venizelos ve ulusu, büyük oranda hükümetimizin kendilerini "yüzüstü bırakmaları" sayesinde "yerle bir" olmuştu ve bu şartlar altında, ulusal çıkarlarımıza ters düşeceğini düşündüğümüz hususlarda hükümetimize tazyikte bulunmakta olduğunu farzettiğimiz politikalarına karşı çıkmamız gerekirken, anlaşmazlığı birer beyefendi gibi uygun bir üslûpla ele almamız icap etmekteydi. Venizelos'un, sadece ülkesinin yüksek menfaatlerine değil aynı zamanda bizim acil menfaatlerimize de uyacak bir politikanın ülkesince benimsenmesinde ısrar ettiği ortaya çıkınca, en azından resmen kendisinden özür dilenmesi gerekirdi ama basından izlediğim kadarıyla hiç bir zaman buna gerek görülmedi.

Bu konuda vicdanımı rahatlattıktan sonra yine de Venizelos'un, Anadolu felâketi üzerinde -Lloyd George ile paylaşmış olduğu- daha işin başındaki sorumluluğu hakkında kitabın birinci baskısında belirtmiş olduğum (ve ikinci baskıda değiştirmeden bıraktığım) hususları bir kez daha teyit etmem gerekmektedir. Venizelos 1920 sonbaharında Kral Konstantin tarafından devrilmemiş olsaydı Yunanlıların Anadolu macerasının başarıyla so-

nuçlanacağı ve İzmir ve havalisinin ilelebet Yunanistan'da kalacağı yolunda bir efsanenin hızlı bir şekilde yerleşmekte olduğu görülmektedir. Tabiatıyla ispatı mümkün olmayan böyle bir önermenin benim açımdan sürekli bir merak konusu oluşturduğunu söyleyebilirim. Trajedinin patlak verişindeki en mühim hadisenin, -Kral Konstantin'in değil de bizzat Venizelos'un sorumluluğu altında- Yunan birliklerinin 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'de karaya çıkışı olduğu konusundaki görüşümü muhafaza etmekteyim. Bu hata, üç muazzam gücün harekete geçmesine sebep olmuştur, bunlar Türklerin vatanperverliği, İngiliz-Fransız rekâbeti ve Anadolu'nun askeri coğrafyasıdır. Şu ana dek görebildiğim kadarıyla kendisi de, bu güçlerin mevcut halleriyle oluşturduklarından daha farklı bir neticeyi ortaya koymalarını sağlayamazdı. En iyi şartlar altında dahi Venizelos, nihai felâketi beklemeksizin Anadolu'yu boşaltmak suretiyle kaçınılmaz neticeyi hızlandırmış ve bu sayede bir dereceye kadar feci etkilerini hafifletmiş olacaktı. Yunan ordusunun yüzeysel başarılarının zirvesinde olduğu 3 Temmuz 1921 tarihinde, Aix-les-Bains'den General Dhanglis'e yazmış olduğu mektup (düşünce sahibi hiçbir insanın şüphe edemeyeceği bir şekilde), entellektüel dirayetini kaybetmediğini ve iktidarda kalmış olduğu takdirde yaklaşmakta olanları daha erken bir safhada tahmin edebileceğini göstermektedir. Yine de burada önem taşıyan husus, başarısızlığın daha işin başındayken tahmin edilebilir oluşu ve Venizelos'un bunu, ya düşüşüne dek kestiremeyişi ya da öngörülerine uygun bir şekilde hareket etmeyişidir. Tam tersine İzmir politikasını bizzat desteklemiştir ve şu ana kadar 83-85. sayfalarda farazi olarak kendisine atfettiğim saiklerin inkârıyla henüz karşılaşmamış olduğumu da söylemeliyim. Eğer bu saikler faaliyette ise, tabiatıyla bunların başlangıçta Anadolu'ya çıkma kararından ziyade Anadolu'dan çekilmeye karşı söyleyecekleri hâlâ çok şey olacaktı. Gerçekten de Venizelos'un, Yunan ordusunun Anadolu'da hâlâ kendi başına mevzileri tutmakta olduğu bir dönemde devrildiği de göz önüne

alınırsa (hemen akabinde gelen devranın dönüşü, daha o tarihte bile gözü olanların göreceği kadar açık seçik ortada olsa da), Anadolu'dan çekilme kararını verdiği takdirde iktidarda kalmaya nasıl devam edeceğini tahmin etmek de çok zordur. Her halükârda buna teşebbüs etmemiştir ve benim kanaatimce bu hususta sorumluluğu da inkâr edilemez. Hayranlarının, onun kusursuz olduğunu ispata çalışmakla -ya da bahtsız sabık kral Konstantin'in herhangi bir şekilde zaten bir hiçten ibaret olduğunu iddia etmekle- kendisine iyilik ettiklerini de düşünmüyorum. Önemli bir hata yapan ve bunu kabul ederek ardından telâfisi için bütün gayretini gösteren vasıflı bir devlet adamı, bu münasebetsiz nesneden, yani başında hale taşıyan bir devlet adamından çok daha insani bir figürdür.

"Türk'ün Gerçek Yüzü"[23] başlığını taşıyan ama sanki kendimi olduğum gibi hissetmediğimi itiraf ediyormuşum izlenimini verecekmiş şekilde büyük oranda şahsımla ilgili olan bir kitapta, Binbaşı G. Melas, M. C., tarafından sabık Yunan Kralı hakkında iyi söz söylemekle görevlendirildiğim iddiasıyla -söz konusu yazar, kendisini kitabın kapağında bu tacidarın eski sekreteri olarak belirtmiş olsa da- kıyasıya eleştiriliyordum. Binbaşı Melas, hiçbir yerde alenen beyan etmese de, yazdıklarımı bu şekilde kaleme almam için para ödendiğini ima ediyordu. Hiç kimse yoluma çıkmayıp tahrik etmeseydi meziyetlerimi nasıl ispat ederdim, bilemiyorum! Açıkça söylemem gerekirse şu ana dek ne bir Türk ne de bir Yunanlı bana rüşvet teklif etmemiştir. Bu durum gerçekleşene kadar da, kendimi satın alınabilir biri olarak düşünmediğim fikrine değer vermeye devam edeceğim, bu arada Binbaşı Melas, hoşuna gittiği takdirde -bu hassas işlemin şu ana dek gerçekleşmediği yolundaki garantilerimi kabul ettiği müddetçe- satın alınacak kadar değerli olmadığıma da hükmedebilir!

---

[23] Melas, G. *The Turk as he is*. 3s, 6d., Yayın tarihi ya da yayıncının ismi belirtilmemiş.

İngiliz eleştirmenlerin, neredeyse istisnasız bir şekilde, tarafsız olmamdan ötürü beni mahkûm ettiklerini bilmek belki de ilgisini çekecektir.

Eleştirmenlerden biri "her iki taraf da kendi kahramanlarının propagandasını öylesine şişirmiştir ki Profesör Toynbee'nin sunduğu yemeği muhtemelen son derece tatsız bulacak ve 'bu adam iflâh olmaz derecede önyargılı' deyip, Türklere -ya da Yunanlılara- karşı öne sürmüş oldukları her türlü suçlamanın yeterince doğrulanmış olduğu bir önceki bölümü ne kadar büyük bir zevk ve hevesle okumuş olduklarını unutarak kitabı bir kenara atacaklardır" diye yazmaktaydı.

Bir başka eleştirmen ise "ister Türk isterse Yunan yanlısı olsun propagandacılar, kitabın yarısında bol miktarda övgü ve diğer yarısındaysa bunun tam tersi için yeterince sebep bulacaklardır. Fakat iş bu dehşet verici Yakındoğu probleminin sebeplerini tetkik etmeye geldiğinde Profesör Toynbee'nin, hem Türkler hem de Yunanlılar için kusur bulma niyetinden ziyade sempatiye sahip olduğunu görüyoruz. Dediğine göre, her iki millet de, batı medeniyetimizin kurbanlarıdır. O hayli şaşırtıcı başlığın izahı da bu hususta yatmaktadır" diye yazmaktaydı.

Kendi görüşümü, bu eleştirmenin benim adıma yaptığından daha iyi bir şekilde ortaya koyamazdım.

Aynı şekilde bana en büyük zevk veren iki eleştiri, sırasıyla bir Türk ve bir Yunan dostumdan gelen mektuplardır. Sığınmış olduğu İzmir'deki İtalyan konsolosluğundan yazan Türk dostum, Yunan işgalinin sona ermesine günler kala, 4 Eylül 1922 tarihinde "belki size garip gelecek ama kitabınız beni her zamankinden daha milliyetçi yaparken aynı zamanda düşmanın -yani Yunanlıların- kendilerini feda edercesine giriştiği cesur çabaya karşı çok daha fazla saygı ve sempati duymama yol açtı" diyordu.

Yunanlı dostum ise, Batı'nın Yunanistan'da ortaya çıkmasına sebep olduğu 'manevi yoksullaşma'ya ilişkin teorimi[24] doğruluyor, bu arada kitabımın bazı bölümlerine kesinlikle katılmazken, vardığım genel sonuçlar yanında hoşgörü ve iyiniyete dayanan ahlakımı kuvvetle paylaştığını ifade ediyor ve ana hissiyatının şükran duyguları olduğunu söylemede yeterince cömert davranıyor. Ana eleştirisi o kadar hedefini buluyor ki, aşağıda iktibas ediyorum: "Yunanlılara yaptığınızı düşündüğüm -ve aslında kaçınabileceğiniz- adaletsizlik, modern Türklerin pozisyonlarını ve mantık örgülerini çok iyi bir şekilde tahlil etmekte kullandığınız sempatik muhayyilenizi, iş Yunanlılara geldiği vakit onların hesabına kullanmayışınızda yatmaktadır".

Buna savunma olarak, Türk dostumun yukarıda iktibas ettiğim mektubundan aldığım paragrafa işaret etmekle mutluluk duyduğumu söyleyebilirim; yine de, kitabım Yunanlı dostumun zihninde bu izlenimi bıraktığı müddetçe maksadına ulaşmış sayılamaz. Bu durum, ikinci baskıda telâfi edebileceğim bir kusur değildir, mevcut haliyle şu ya da bu hadisenin sunuluş tarzındaki hatalardan ziyade muhtemelen duygularımın şeklinde ya da bakış açımda yanlış olan birşeyle ilgilidir. Bununla birlikte, dostumun eleştirisi bundan böyle beni bu ya da benzer konularda yazabileceğim herşeyde daha bir tarafsız davranmak ve hepsinden öte çok daha büyük bir dikkat ile iyiyürekliliği hedef almak hususunda teşvik edecektir. Bu iki entellektüel meziyeti muhafaza etmenin zorluğu maalesef iyi bilinir. Bunlara inananlar bir yandan sürekli bir biçimde ideallerinin gerisinde kalırken, öte yandan en iyi zamanlarında dahi onlara erişebilme derecelerinin yetersiz kaldığını da görürler. Sadece "Batı Meselesi" ve diğer insani sorunların anlaşılması ve yorumunda değil, ayrıca bunların çözümlenmesinde de yegâne açılımı teşkil ettiği için bu çabada hiç-

[24] Sayfa: 443-445.

bir zaman gevşekliğe yer verilmemesi gerektiğini gayet iyi biliyorum. Görünüşte hayli karmaşıkmış gibi görünen bu problemler, esasta son derece basittir. Diğer medeniyetlerin mensuplarına, batılı insaniyetperverlik ile, benzer tutkulara sahip insan varlıkları olarak muamele edin, onların da size aynı şekilde cevap verdiklerini göreceksiniz. Daha evrensel bir ifade ile: "Başkalarına, onların size davranmalarını istediğiniz gibi davranınız".

ARNOLD J. TOYNBEE

Londra, 20 Kasım 1922

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitap, Yakın ve Ortadoğu'daki son hadiseleri tarihi yerlerine yerleştirmek ve onlardan yola çıkarak bu hadiselerden çok daha kalıcı öneme sahip bazı noktaları göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu konuda net ve kesin bir çözüm empoze etme ihtimali -o da şimdiye kadar ciddi bir şekilde mevcut olmuşsa- 1919 Mayısında Yunan birliklerinin İzmir'e çıkmasıyla ortadan kalkmış durumdadır. Zaten bu eser, Doğu'da ne tür bir barış kurulması gerektiğine dair bir çalışma da değildir. Her halükârda, durumun kontrolun ötesinde bir kuvvetler çatışması haline dönüştüğü andan itibaren Sèvres antlaşması ölü bir çocuk olarak dünyaya gelmiş ve ardından gelen konferans ve anlaşmalar ne kadar etkileyici olsalar da sadece kısmi ve geçici etkiler oluşturmuş ve oluşturmaya devam edeceklermiş gibi görünmektedir. Öte yandan, Batı'da hükümetlerinin doğu politikalarına karşı kamuoylarının tavrında hakiki değişiklikler meydana gelmiş, bu durum da söz konusu politikalarda bunlara uyan değişikliklere yol açmıştır. Bu şartlar altında Türkler ve Yunanlıları, alışkın olmadığımız rolleri oynarken görmekteyiz. Yunanlılar birden fazla unsurdan meydana gelmiş halk kitlelerini idare etmede Türkler kadar beceriksiz olduklarını göstermişler, Türkler ise Batı'daki politik milliyetçiliğin sembolü haline gelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması -Türklerin, eski Yakındoğulu tebalarının Balkan yarımadasındaki bağımsızlıklarını ortaya koydukları kadar başarılı bir şekilde kendi bağımsızlıklarında ısrar ettikleri- Anadolu sınırlarında durdurulmuştur. Yakın ve Ortadoğu topraklarının yeniden dağıtılmasının bu son safhasında, başından

beri olaylara eşlik eden vahşet hareketleri, bu anormal süreç içerisinde, bir grup veya milliyete has alışılmamış bir uygulama şeklinde değil de, gerçek görüntüsüyle, yani sırasıyla bütün tarafların işlemiş oldukları, hemen her yerde ortaya çıkabilen cürümler şeklinde kendini göstermiştir. Neticede, batılı toplumumuzun diğer medeniyetlere mensup insanlar üzerindeki büyük etkisi, eski ve yeni fenomenlerin altında, tıpkı muazzam bir tabiat kuvveti gibi her yerde mevcut ve bitmek tükenmek bilmeyen bir tür yaratma ve yok etme gücü olarak hissedilmektedir.

Şahsen bu mevzuların, basında daha fazla ağırlık verilen diplomatik gelişmeler ile savaşın anlık çalkantı ve şaşkınlıkları dışındakiler ele alındığında, -ayrıca Doğu Meselesi üzerine kişi ya da millet seviyesinde bir ilgisi bulunmayan- toplumsal olayları araştıranlar için üzerinde çalışılmaya değer hususlar olduğunu düşünmekteyim. Medeniyetlerin birbirleriyle teması her zaman için insanların ilerlemesi ve başarısızlığında belirleyici bir faktör niteliği taşımış olup, bundan sonra da taşımaya devam edecektir. Şüphe yok ki, seçmiş bulunduğum -büyük önem taşıyan meseleleri de ilgilendiren- bu örneklerin idrakinde olup onları ortaya koyuşumun itirazsız geçiştirileceğini de tahmin etmiyorum. Gerçekten de tesbitlerimi doğrulamak veya çürütmekle ilgilenen nisbeten az sayıda insan, esas veya yegâne okuyucularım olacaktır. Bundan ötürü, bu kitabı kaleme almak için sahip olduğum bazı vasıflardan bahsetmekten fayda görmekteyim.

Şu ana dek Türk ve Yunan hadiselerini birinci elden incelemek için bazı fırsatlarım oldu. Balkan savaşlarının tam öncesinde, -asıl ilgi alanım bölgenin tarihi coğrafyası da olsa- Kasım 1911'den Ağustos 1912'ye kadar dokuz ay süreyle eski Yunan toprakları kadar, Girit ve Athos yarımadası üzerinde yürüyerek seyahat etme imkanını buldum. Bu arada çağdaş nüfusun sürdürmekte olduğu sosyal ve ekonomik hayat üzerine hatırı sayılır miktarda bilgi topladım. Avrupa savaşı esnasındaysa Lord

Bryce'ın[1] yönetimi altında daha sonraları İngiliz hükümeti tarafından 'Mavi Kitap' olarak yayınlanacak *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele: 1915* (Müteferrik No. 31, 1916) adlı çalışmanın editörlüğünü yaptım ve bu arada Türk milletine ve diğer insanları nasıl yönettiklerine ilişkin ne kadar olumsuzluk varsa -sanırım- tamamını öğrendim. Daha sonra yine Türkiye meseleleri üzerine Enformasyon Bölümünün İstihbarat Bürosunda (Mayıs 1917'den Mayıs 1918'e), Dışişleri Bakanlığı'nın Siyasi İstihbarat Bölümünde (Mayıs-Aralık 1918) ve Paris'teki Barış Konferansı'na katılan İngiliz delegasyonundaki dışişleri kadrosunda (Aralık 1918'den Nisan 1919'a) çalıştım. 1919-20 döneminin başlangıcından itibaren Londra Üniversitesi'ndeki Bizans ve Modern Yunan Dili, Edebiyatı ve Tarihi üzerine Koraís kürsüsünü[2]

---

1 Lord Bryce'ın ölümü -bu saha, sahip olduğu birçok ilgi ve meşguliyet alanından sadece biri olsa da- bizi Yakın ve Ortadoğu meseleleri üzerine önde gelen tecrübe sahibi batılı araştırmacıların birinden mahrum bırakmıştır.

2 Birinci Dünya Savaşı esnasında Londra Üniversitesi'ndeki Kraliyet Koleji, Rusya ve Doğu Avrupa araştırmaları konusunda önde gelen bir merkez halini almıştı. Kolejin müdürü Ronald Burrows, inançlı bir Helen dostu ve dönemin Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un sadık bir hayranı olup, Bizans ve modern Yunanca çalışmalarının yaygınlaştırılmasına özel bir önem vermekteydi. Burrows'un, Venizelos tarafından da desteklenen bu coşkusu, 1919 yılında Bizans ve Modern Yunan Dili, Edebiyatı ve Tarihi Üzerine Koraís Kürsüsü'nün kuruluşuyla neticelenmişti. Kürsünün kuruluşu ve devamlılığı için gereken mali kaynak bir grup varlıklı Yunan asıllı İngiliz vatandaşı tarafından temin edilmiş, bu arada Yunan hükümeti de bir yıllık tahsisat çıkartarak katkıda bulunmuştu. Kürsünün başına da -o sıralarda yirmi dokuz yaşında bulunan- Arnold Toynbee getiriliyordu. 1921 yılında Toynbee, mevcut görevinden izin alarak *Manchester Guardian* adına Küçük Asya'daki Türk-Yunan savaşını izlemiş ve Yunan birliklerinin giriştiği vahşet hareketlerini anlatmıştı. Dönüşünde, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi* adlı eserini kaleme almış ve bu kitap Mustafa Kemal önderliğindeki Millici Türklerin Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmalarının hemen öncesinde, 1922 yazında yayınlanmıştır. Toynbee'nin bu yazıları ve Türklerin davasına karşı giderek artan sempatisi kürsüye bağışta bulunan Yunan asıllıları çılgına çevirmiş ve bu kişiler 'Bağışçılar Komitesi' adı altında bir araya gelerek kolej ve üniversite makamları üzerinde baskıda bulunmuşlardı. Bu arada Toynbee'nin bir grup etkili meslektaşından gelen yaylım ateşine de maruz kaldığını görüyoruz. Bütün bu hadiseler Toynbee'nin beş yıllık görev süresinin sonu olan 1924 yılında kürsüden istifasına yol açmıştır (Konuya ilişkin kapsamlı bilgi için bkn: Richard CLOGG. *Politics and the Academy, Arnold Toynbee and the Koraes Chair*, Frank Cass & Co. Ltd. and King's College, Londra, 1986). -Ç.N.

işgal etme şerefine sahip bulunmaktayım. Üniversite Senatosu 20 Ekim 1920 tarihinden[3] itibaren bana, kürsümle ilgili çalışmaları Yunan topraklarında seyahat ederek takip etmeme imkan sağlamak amacıyla iki dönem boyunca yurt dışı izni verme nezâketinde bulundu. İngiltere'den yola çıkarak 15 Ocak 1921'de Atina'ya vardım ve 15 Eylül'de İngiltere'ye dönmek üzere İstanbul'u terkettim. Aradan geçen zaman zarfında her iki ülkenin muhtelif bölümlerinde hem Yunanlıların hem de Türklerin bakış açısından durumu görmeye çalıştım. Seyahatim ve diğer tecrübelerimin en önemli kısımlarını karımla paylaştım ve gözlemlediğimiz hadiselerden çıkardıklarımızın sunuşu ve doğruluğundan bizzat sorumlu olsam da, birlikte şahit olduğumuz olaylarla, hareketlerimizi sürekli olarak kendisiyle tartışmak bana, söyleyebileceğimden çok daha fazla fayda sağlamıştır.

Güzergâhım aşağıdaki gibiydi[4]:

(a) 15-26 Ocak: Atina.

(b) 27 Ocak-15 Mart: İzmir ve iç kesimlere doğru aşağıdaki yolculuklar;

1-8 Şubat: Alaşehir, Uşak, Kula, Salihli, Sard.

11-18 Şubat: Efes, Kırkıncı, Aydın, Tire, Torbalı.

26 Şubat-10 Mart: Manisa, Soma, Kınık, Bergama, Yukarı Beyköyü, Ayvalık, Dikili.

(c) 17 Mart-2 Ağustos: İstanbul ve havalisine doğru aşağıda belirtilen yolculuklar;

27 Mart-5 Nisan: Bursa, Pazarcık, Kovalıca, Nazifpaşa, Yenişehir, Köprühisar.

---

3 Yunanistan'daki Hükümet değişikliği ve -olayları uzaktan izleyen birçok gözlemci de dahil olmak üzere- kimsenin önceden tahmin edemediği bu değişikliği takip eden krizden tam bir ay önce.

4 Bu güzergâh kitabın sonundaki haritada da gösterilmektedir.

7-13 Nisan: Bursa, Gemlik, Ermeni Sölös.

24-25 Mayıs: Yalova.

2-6 Haziran: Gemlik, Ömerbey, Yalova.

13-18 Haziran: Gemlik, Ömerbey, Armutlu.

22-27 Haziran: Armutlu, Gemlik.

27 Haziran-3 Temmuz: İzmit, Bahçecik, Karamürsel, Ereğli, Değirmendere.

(d) 3-8 Ağustos: İzmir.

(e) 9 Ağustos-1 Eylül: Atina ve çevresindeki topraklara doğru aşağıdaki yolculuklar;

16-26 Ağustos: Tripolitsa, Sparta, Mistrá, Trypi, Kalamáta, Vurkáno, Mavrommáti, Meligalá, İsari, Astála, Kokolétri, Bassae, Pavlitsa, Kyparissía, Samikó, Olympia ve Pyrgos-Patras-Korinth demiryoluyla geri dönüş.

(f) 1-9 Eylül: Atina'dan Lárisa ve Selanik yoluyla -bu arada Flórina, Kozháni ve Shátishta'ya uğrayarak- İstanbul'a dönüş.

(g) 9-16 Eylül: İstanbul.

Mart ayında benden birkaç gün önce İstanbul'a varmış olan karım 15 Ağustos'tan itibaren Pire'den kalkan bir gemiyle denizden dönüş yolculuğuna başladı. Aradaki zaman zarfındaysa beraberce seyahat etmekteydik.

Bu özet, hangi hadiseleri bilecek durumda olduğuma işaret edecek, olup bitenleri tarafsızca aktarıp aktarmadığımı ve bunlardan dürüst neticeler çıkarıp çıkarmadığımı değerlendirmek ise okurlara düşecektir. Bir yazar ne zaman hadiselerin aktarılmasından, doğru-yanlış değerlendirmelerine geçse, önerileri iki misli tartışmalı bir hal alır. Fakat her ihtilâfta gözlemci olarak bulunanlar, bilgilenme süreçleri içerisinde ahlaki değerlendirmeler yapmak zorunda kalmakta, ayrıca bunlardan sadece birine bakıp

diğeri hakkında fikir yürütmek, her ne kadar bilimsel objektiflik görüntüsü verse de, gerçekte bütün kartları masanın üzerine açmaktan bile daha az bilimsel olmaktadır. Bundan dolayı dikkatli bir şekilde olsa da, gerçekleri olduğu kadar değerlendirmelerimi de büyük bir serbestlikle ifade etmekten kaçınmadım. Burada uzun bir hikâyenin belirli bölümlerini tartışırken konuyu taraflardan birinin lehine diğerinin aleyhine sonuçlandırdığım hususunda mahkûm olmadığıma da kaniyim. Eğer bu hal beni ehliyetsiz hale getirecekse, her hükmün de, adaletin yanlış tecellisi olarak değerlendirilmesi icap edecektir. Batılı olmayan halkların batılı yandaşlarının, sıklıkla tarafını tuttukları insanlardan daha fanatik olmalarından dolayı, ne Rum ne de Türk soyundan gelmeyişim adil bir şekilde davranacağım yolunda fazlaca bir kanaat oluşturmayacaktır. Yunanistan'a ve Türkiye'ye karşı duymuş olduğum ilginin -insan dürtüleri arasında en fazla saygıyı hak edenlerden biri olan- merak duygusundan kaynaklandığının ve onların bugünleri ve gelecekleriyle olduğu kadar -uğruna silaha sarılmayı gerektirmeyecek bir şekilde- tarihleriyle de ilgileniyor oluşumun kullandığım çalışma metoduyla ortaya çıkacağını ümit ediyorum.

Yunanistan aleyhindeki bilgi ve düşüncelerin aynı zamanda Koraís kürsüsünün ilk sahibi unvanını taşıyan biri tarafından yayınlanmasının Yunanlılar ve 'Helen dostları'na çok acı vereceğinden korkuyorum. Bundan dolayı gerçekten pişmanlık duysam da bu durum, akademik açıdan Anadolu meselesi üzerindeki nihai değerlendirmelerimin Yunanistan lehine ve Türkiye aleyhine olmasından daha talihsiz değildir. Halihazır şartlar, benim ve Yunanlı dost ve arkadaşlarım için ne kadar büyük şahsi tatsızlıkları beraberinde getirse de, en azından bir İngiliz üniversitesinde bilimsel araştırma yapma imkanının, araştırma konusu ülke adına propaganda amacıyla kullanıldığı şüphesini bertaraf etmektedir. Akademik çalışmaların herhangi bir siyasi gayesi olmaması gerektiğinden ötürü, böylesi bir iddia -ileri sürüldüğü takdirde-

ciddi gelişmelere yol açabilirdi. Zira, ilgi sahası tarih dahi olsa, tabiatı ve geçmiş hadiselerle olan asli bağlantıları üzerine yapılan değerlendirmeler, bazı hallerde, bugün ve gelecek üzerine bir takım etkilerde bulunma potansiyeli taşımaktadır.

Sırası gelmişken, 1921 yılında yapmış olduğum seyahatleri *Manchester Guardian*'ın[5] özel muhabiri olarak gerçekleştirdiğimi ilâve etmem ve sebeplerini sıralamam gerektiğini düşünüyorum. Öncelikle harcamalarımı karşılamak için bu yola başvurmuştum, ikinci sırada *Guardian* için çalışmanın bir şeref olduğu yatmaktadır ve üçüncü sıradaysa böyle bir statüye sahip olmaksızın istediklerimi öğrenmem mümkün olmayacaktı. Seyahatlerim, tarihi krizlerle aynı zamanlara denk gelmişti. Böylesi krizler esnasında, büyük önem taşıyan şahsiyetler dışındaki, turist veya öğrenci olarak seyahat eden, benim gibi sıradan gezginlerin önemli kişilerle karşılaşmak ve mühim olaylara şahit olmak için çok az şansları bulunmaktadır.

ARNOLD J. TOYNBEE

Londra, 22 Mart 1922

5 Dördüncü ve yedinci bölümlerin sonuna eklenen haritalar ilk olarak *Manchester Guardian*'da yayınlanmış olup, Editör'ün izniyle bu kitapta kullanılmıştır.

TÜRKİYE'DE VE YUNANİSTAN'DA
BATI MESELESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

BATI'NIN GÖLGESİ

Ay tutulması karşısında dehşete düşen ilk insanlar, sihirli olduğuna inandıkları birtakım yöntemlere başvurarak ayın eski haline gelmesi için uğraşırlarmış. Burada farketmedikleri nokta ise, parlayan tekerin çok küçük bir parçası kalıncaya kadar ilerleyerek üzerini örten nesnenin kendi dünyalarının gölgesi olduğuymuş. Hemen hemen aynı şekilde, Batı'nın medeni insanları olan bizler de, kuvvetli bir gücün gölgesi altında ışıktan mahrum kalarak felç olmuş gibi görünen batılı olmayan çağdaşlarımıza acıyarak veya tiksinerek bakarız. Çoğunlukla olup bitenleri daha yakından izleyebilmek için haddinden fazla meşgulüzdür, bu yüzden -eğer merakımız bir açıklama talep edecek kadar uyanmışsa- bu hastalıklı yaratıklara eziyet eden gölgenin kendi geçmişlerinden başkasına ait olmadığını farzederek geçip gideriz. Sırtını kurbanlarına dönerek ayakta duran bu muazzam alacakaranlık silueti daha iyi tetkik edebilmek için durduğumuz takdirde, kendimize has karakterleri görerek dehşete düşmemiz işten bile değildir.

İnsanlığın geride kalan kısmının üzerine düşen gölge batı medeniyetine ait olsa dahi vaziyeti bütün yönleriyle kavramak her iki taraf için de oldukça zordur. Diğer insan toplulukları, ya da onların arasında bulunan her orandaki medeni ve tahsilli insanlar, Batı'nın -toplumsal ve özel hayatları üzerindeki- nüfuz

edici, cebri etkisinin tümüyle farkında olsalar da bu bilgiden yanlış bir sonuca varırlar. Örnek vermek gerekirse, Yakın ve Ortadoğu'da bulunan birçok gözlemci, tanıdıkları Türk ve Yunanlıların, hemen hemen diğer bütün konularda ihtilâf halinde olsalar dahi, "Batı politikalarının Doğu meselesine müdahale ettikleri ve İngiliz veya Fransızların dünyaya -duruma göre- Yunan veya Türk milleti için aşk veya nefretle tutuşan muhteris gözlerle bakmakta oldukları" görüşünü paylaşmaları karşısında hayrete düşerler. İlk nazarda böylesi bir yanlış anlamayı tümüyle megalomaniye bağlama ve batılı olmayan halkların mirasçısı olduğu bir tür malüllük olarak görüp boşverme eğilimi içine girsek de daha sonraları, her ne kadar bu düşünce yanlış dahi olsa, bu durumun bizi ilgilendiren ve çoklukla umursamadığımız bir gerçeğin doğru algılanmasından kaynaklandığının farkına varırız. Aklımızdan nelerin geçtiğini bildiğimizden ve doğu hadiselerine karşı duyulan ilginin bunların arasında bulunmadığının farkında olduğumuzdan, halihazırda Doğu üzerinde bilinçsizce de olsa tatbik etmekte olduğumuz yoğun tesiri kolayca fark edemeyiz. Diğer insanların hayatı üzerine böylesine büyük bir etki, onlara yönelik çok az ilgi veya niyet ile bir araya geldiğinde, -yaşadığımız hayat içerisinde yeterince yaygın olarak bulunsa da- insani talihsizliklerin esas sebeplerinden birini teşkil eder ve kinai bir şekilde tarif ettiğim bu münasebet sonsuza dek bu şekilde devam edemez. Ya gölgesini düşüren şekil, istemeksizin vermekte olduğu zararın farkına vararak başını başka bir yöne çevirir ve ışığın önünden çekilebilir ya da kurbanları, dikkatini çekmek ve durduğu yeri değiştirmesini talep etmek için boş yere çabaladıktan sonra, ayakları üzerinde doğrularak sırtından hançeri saplayabilir.

Diğer medeniyetlerle olan ilişkimizde yer alan ve bir araya geldiklerinde hayli büyük bir tehlike arz edebilen bu iki önemli husus tetkik edilmeye değer niteliklere sahiptir. Her halükârda -bununla başlamak gerekirse- kayıtsızlığımız, mevcut derinlik derecesi içinde kısmen de olsa geçicidir. Avrupa savaşı esnasında

batılı memleketlerde (diğerlerine olduğu kadar) Doğu'daki dış meselelere karşı duyulan ilgi de suni olarak teşvik edilmiştir. İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta Birleşik Devletler'in kaderleri aşikâr bir şekilde Yunan ve Osmanlı hükümetleri kadar diğer doğulu hükümetlerin politikalarından etkilenir hale gelmiş ve Doğu'da hizmet veren yüz binlerce İngiliz ve binlerce Fransız, Alman ve Avusturya askeri, geride bıraktıkları ülkelerde yaşayan ailelerinin zihinlerini mütemadiyen meşgul etmişlerdir. Fakat Türkiye'nin mütareke talep ettiği ve Avrupalı sefer kuvvetlerinin büyük bir bölümünün ülkelerine çağrılarak terhis edildikleri andan itibaren bu olağandışı ilginin hayatiyetini kaybederek yerini aynı şekilde anormal diyebileceğimiz, kısmen savaş yorgunluğuna kısmen de ülke sınırlarının daha yakınlarında bulunan çok daha acil savaş sonrası problemlerin baskısına bağlı bir tür kayıtsızlığa terk ettiğini görüyoruz. Yunanistan ve Türkiye arasındaki sorun, Silesia, kömür grevleri, harp tazminatları, İrlanda, Pasifik, işsizlik ve İtilâf devletleri arasındaki ittifakta çatlak gibi krizlerin gerisinde kalmıştır. 1921 yılının Türkiye'de ve Yunanistan'da geçirmiş olduğum sekiz ayı[1] içinde Türk ve Yunan meseleleri sadece müttefik ülkelerin dışişleri bakanlarının Sèvres antlaşmasını yeniden ele almak gayesiyle Londra'da bir araya geldiği üç haftalık konferans[2] esnasında batılı devlet adamlarının ilgisini çekebilmiş ya da batılı gazetelerin manşetlerine taşınmıştır. Fakat bu özel fırsat sayesinde ortaya çıkan alâkanın dahi İtilâf devletleriyle Almanya arasındaki ilişkilerde patlak veren krizin gölgesinde kaldığını görüyoruz.

Türkler ile Yunanlıların, bu husus kendilerine ifade edildiğinde genellikle derin bir şüphe içine düştüklerini tesbit ettim. Batı'nın hareketleriyle Doğu'da meydana geldiğine şahit oldukları muazzam etkilerin, her zaman için önceden belirlenmiş bir poli-

1 15 Ocak'tan 16 Eylül'e kadar.

2 21 Şubat'tan 12 Mart'a kadar.

tika neticesi olması gerektiğinde (tabiatıyla hatalı olarak) ısrar ettiler. Bunların belirli bir niyet ve şuurun eseri olamayacağını farz etmek idrak dışıydı ya da batı kamuoyunun ilgisi, her halükârda yakın bir gelecekte bu şuursuz faaliyetin çarpıcı neticeleri sayesinde uyanmaya hazır bir halde beklemekteydi. Böylesi bir kuruntuyla mücadele etmenin en tesirli yolu onlara İngiliz kamuoyunun, Büyük Britanya'nın komşu kapısı sayılabilecek bir ülkede, halihazırda hükümetimizin idaresi altında bulunan ve güvenliğimizi hayati bir şekilde etkileyebilecek İrlanda'da cereyan eden feci çalkantılara karşı neredeyse tümüyle kayıtsız kaldığını hatırlatmaktı. O halde Büyük Britanya'nın, doğrudan bir bağlantısının bulunmadığı ve kaderlerinin İngiliz imparatorluğunun ancak ikinci dereceden ilgi alanına girebileceği Yakın ve Ortadoğu ülkelerine karşı alâka göstermesi veya gösterebileceği ihtimal dahilinde miydi?

Batılı olmayan hadiselere karşı gösterilen bu aşırı kayıtsızlığın kalıcı olması şüphe yok ki küçük bir ihtimaldir. Fakat bu kayıtsızlık hali çok önceden beri daha düşük derecelerde süregelmekte olup, büyük bir ihtimalle bundan sonra da bu şekilde sürüp gidecektir. Zira bu durum bir tabii ruh haletidir. Batı toplumu, kendi içinde bir birlik niteliği taşımaktadır (bu birlik, kendi sınırları içinde kurulup dağılan bağımsız devletlerden ya da bünyesinde batılı ve batılı olmayan nüfusları bir arada barındıran imparatorluklardan çok daha yakın ve sürekli bir birliktir) ve sahip olduğu dahili sorunlar, ilgisini -sınırlarından ve sınır-ötesi bölgelerden- bu sorunlara doğru yöneltmeye mecbur etmektedir. Siyaset ve ekonomimizin, diğer batılı milletlere kıyasla Doğu ile çok daha yakın münasebet içinde bulunmasına rağmen, bugün bile okullarımızda Hindustani ve Arapça değil de -birçok İngiliz'in batılı olmayan deniz aşırı uyruklarımızdan ziyade komşumuz olan batılı milletlerle ilişki içinde bulunmasından ötürü- Fransızca ve Almanca öğretilmeye devam edilmektedir.

Tarihten gelen bu batılı kayıtsızlık -M.S. 1699-1768 yılları arasında Osmanlı imparatorluğunun İstanbul'un batısında yer alan bütün vilâyetlerinin mirasçısı sıfatıyla- bizlere ait dünyanın doğu sınırlarında hayati çıkarları bulunan ve bu yolla bir servet temin edebilecek durumdaki Hapsburg Monarşisinin politikasıyla çarpıcı bir biçimde gözler önüne serilmiştir. Avrupa'daki en iyi siyasi becerinin bir kısmı Avusturya hükümetinin emri altında bulunmasına rağmen, bu elverişli dönem esnasında dahi dikkatlerin Batı'ya çekilmesiyle *Drang nach Osten*[3] ebediyen durdurularak tersine çevrilmiştir. Viyana'daki en keskin görüşlü devlet adamlarına bile Balkanlar'daki bir krallık, Almanya veya İtalya'daki bir vilâyet kadar geniş ve arzulanır görünmemiş, güçlerini ise on sekizinci yüzyıldaki üç büyük Avrupa savaşında harcayıp tüketmişlerdir. Rusya, İstanbul yolunda önlerine geçmiş ve daha sonraları mahalli milliyetler arasında yayılan batılı siyasi idealler bu yolun tümüyle kapanmasına sebep olmuştur. Sonunda Bismark, iki başlı Avusturya kartalının batıdaki başını kesip diğerini kullanmasını tavsiye ettiğinde çoktan iş işten geçmişti. On sekizinci yüzyılda Avusturyalı devlet adamlarının gözündeki -doğulu hedefleri küçültürken batıdakileri olabildiğine büyük gösterenkırma kusuru, bizim neslimizdeki kadim batı monarşisinin yıkılıp gitmesindeki muhtemelen en önemli sebep olup, tabiatıyla batı kamuoyunun daimi tavrındaki bu karakteristik özelliği de yansıtmaktadır.

Bu kayıtsızlığın tam tersi, Batı'nın uzun süreden beri tatbik ettiği doğu hayatı üzerine olan etkisinde dramatik bir şekilde kendini göstermektedir. Her halükârda, batı medeniyetinin sahip olduğu üstün hayatiyet ve etkinliğin coğrafi yakınlık sayesinde bir kat daha arttığı Yakın ve Ortadoğu'daki tesirimiz son iki buçuk asırdır giderek artmakta olup halihazırda en üst seviyesine ulaşmış durumdayken, şu anda mahalli halklar üzerine her defa-

3 Almanca, 'Doğu'ya yüklenme' ya da 'Şark'a doğru' manalarında. -Ç.N.

sında kendi damgasını vuran bir sürecin neredeyse varlığından bile haberdar olmadığımız söylenebilir. Bu azami fiili etki ile asgari dereceden ilgi ve alâkanın bir araya gelişi, Yakın ve Ortadoğu'daki batı faktörünü dört başı mamur bir anarşik ve yıkıcı güç haline getirmiş ama bu esnada neredeyse sahadaki yegâne olumlu güçmüş gibi görünmesini de sağlamıştır.

Bu toplumlardaki -siyasi, ekonomik, dini veya entellektüel türden- çağdaş bir hareketin ne zaman analizi yapılsa, bunların neredeyse her defasında, bir takım batılı etkilere karşı cevap ya da reaksiyon olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Batı etkisi, şu ya da bu şekilde sürekli bir biçimde değişmeksizin mevcutken, tümüyle dahilden kaynaklanan bir inisiyatif nadiren tesbit edilebilir, belki de hiç yoktur. Bunun sebebiyse bu bölgelerdeki mahalli medeniyetlerin, Batı'nın bölgeye nüfuz edişi başlamadan önce, kısmen veya tamamen çökmüş olmasında yatmaktadır. Mevcut durumun anlaşılması için bu çöküş hadiselerine kısa da olsa değinmek icap eder. Bu esnada kullanacağım terimleri de bu vesileyle tarif etmeyi arzu etmekteyim.

Bu kitapta geçen 'Yakındoğu' terimi, Anadolu ve İstanbul'daki antik Helen veya Yunan-Roma medeniyetinin yıkıntıları arasından batıdaki medeniyetimizle eş-zamanlı olarak gelişen medeniyete işaret etmek için kullanılmıştır. Her iki cemiyet de aynı anne-baba'dan dünyaya gelmiş olup aynı yaştadırlar, başlangıçta aynı yayılma gücüne sahip olmuşlar ve sonunda yine aynı noktalarda buluşmuşlardır. Batı medeniyeti (nihai sınırları ne olursa olsun), şu ana dek gelişmeye ve yayılmaya devam etmiş, bu esnada Yakındoğu medeniyeti parlak bir başlangıca rağmen milâttan sonra on birinci yüzyılda beklenmedik bir şekilde çökerek, iflâh olmaz bir gerileme içine girmiş ve yaklaşık on yedinci yüzyıla kadar -Rusya haricinde- insanların zihinlerinden tümüyle silinmiştir.

Ana hatlarıyla ortaya koymak gerekirse, bu çöküşün sebebi batılı devletin on beşinci yüzyılın[4] sonundan önce ulaşamadığı yeterlilik haline Yakındoğu devletinin daha işin başında, hem de vakitsiz bir şekilde, sekizinci asırda ulaşmasıdır. Kendine has özelliklere sahip bu sosyal organın aşırı büyümesinin, sonunda kaderini etkileyecek iki farklı tesiri olmuştur: İlk olarak, diğer sosyal müesseselerin veya faaliyetlerin büyümesini durdurmuş ya da engellemiştir. Kilise, batıdakinin aksine, muhtelif Yakındoğu monarşileri içerisinde bir devlet dairesi olmanın ötesinde, devletleri aşarak bir medeniyeti tamamiyle bir arada tutan bir kurum haline gelmiştir. Manastır nizamları, kasabalar, hudut boylarındaki bölgeler, piskoposluklar ve üniversiteler asla otonomi mücadelesi vermemiş, bu arada mahalli lehçelerde yazılmış çok az sayıda edebi eser ortaya çıkmıştır. Devlet, ya herşeyi kendi bünyesinde toplamış ya da kendine bağlı hale getirmiştir. Bu arada bir devletle diğeri arasında herhangi bir başka bağlantı bulunmamaktaydı. Sadece siyaseten değil aynı zamanda kilise ve ruhani hayat açısından da Yakındoğu medeniyetini temsil ettiğini iddia eden Doğu Roma (yani Ortaçağ Yunan) ve Bulgar imparatorlukları da birbirleriyle ihtilâf içindeydiler. Yakındoğu dünyası her ikisine yetecek kadar geniş olmadığından mukadder netice bu iki asli Yakındoğu gücü arasında patlak veren ve Ortaçağ Bulgaristanı'nın geçici olarak boyun eğmesi, Ortaçağ Yunan devletinin ise bitip tükenmesiyle sonuçlanan Yüz Yıl Savaşları (M.S. 913-1019) olmuştur. Galip gelen imparatorluk -militarize, kapasitesinin ötesinde büyümüş ve altından kalkamayacağı kadar ağır bir yükün altına girmiş bir halde- komşuları için kolay bir av haline gelmiş ve devrilirken tümüyle kontrolu altına almış olduğu Yakındoğu medeniyetini de beraberinde götürmüştür.

---

4 On dört ve on beşinci yüzyıllarda modern batılı 'büyük güç'e ait minyatür örneklerin tıpkı fidanlık tohumuymuşçasına deneysel olarak geliştiği kuzey ve merkezi İtalya'da bulunan şehir devletlerini saymazsak.

Orta Asyalı göçebelerin on birinci yüzyılda Doğu ve Orta Anadolu'ya doğru giriştikleri akınlar dördüncü bölümde ele alınacaktır, yine de Yakındoğu toplumunun tümüyle işgale uğraması batıdan gelen bir gücün sayesinde olmuştur. Yakın akrabalar her zaman için insanın en iyi dostları olmayabilirler. Konstantiniye sarayında elçi olarak bulunan Cremonalı Liutprand'ın[5] (M.S. 968) veya Birinci Haçlı Seferini anlatan Anna Comnena'nın[6] (M.S. 1096-97) hatıralarını okuyanlar daha ilk sayfalardan itibaren Yakındoğu ile Batı'nın birbirlerine karşı duydukları nefretin farkına vararak hayrete düşeceklerdir.

Norman işgalleriyle başlayan ve on üçüncü yüzyılda Dördüncü Haçlı Seferiyle tamamlanan batılı fetihler tabii olarak bu nefretin Yakındoğu cihetinde hem yaygınlaşmasına hem de derinleşmesine yol açmış, ayrıca 'Latinlere' karşı duyulan bu nefret daha sonraları –milâttan sonra on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda- Yakındoğu dünyasının Ortadoğu medeniyetleri tarafından Osmanlılar eliyle çok daha kapsamlı bir şekilde fethedilişine de yardımcı olmuştur. Konstantiniye'nin Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinin arefesinde *"[Doğu] Roma imparatorluğunun birinci nazırının (...) Konstantiniye'de Papa'nın üç katlı tacını ya da kardinal külâhını görmektense Mehmet'in sarığını görmeyi tercih edeceğini"* söylediği işitilmiştir[7]. Yakındoğu toplumunun çöküşü, kendi mensupları arasında diğer medeni cemiyetlerden olan farklılıkları hususunda genel manada bir tür bilinçlenmeyi de beraberinde getirirken, batı tahakkümüne dair hatıraların en azından iki asır boyunca Ortadoğu hakikatlerini gölgelemiş olduğu da görülmektedir. Her halükârda Yakındoğu, on yedinci yüzyılın ortalarına kadar, bir bütün olarak Ortadoğu'dan gelen

5 *Monumenta Germ. Hist.*'nin üçüncü cildinde yer alan Pertz baskısının J. Becker tarafından yeniden düzenlenmiş hali (Hanover, 1915. Hahn).

6 *Annae Comnenae Alexias*, ed. Reifferscheid J (Leipzig, 1884. Teubner. İki cilt).

7 Gibbon, *Decline and Fall*, ch. lxviii.

etkilerle kıyaslandığında batılı etkilere karşı çok daha hasmane bir tutum sergilemiştir.

Aynı zamanda yaklaşmakta olan zihinsel ihtilâle işaret edercesine, bu kanunun mevcudiyetini ispat eden istisna, Cyril Lucaris'in kariyeridir. Bu olağandışı insan bir Rum olup aynı zamanda Ortodoks kilisesine mensup bir papazdır. Venedik ve Padua'da tahsil görmek için batıya gitmiş oradan da Cenevre'ye kadar ilerlemiş ve burada -kendi kilisesini terk etmeksizin- Kalvinizm'in büyüsüne kapılmıştır. Karakterinin ve görmüş olduğu batılı eğitimin kendisini en yüksek mevkilere dek taşıdığını görmekteyiz. 1602'de İskenderiye Patrikliğine, 1621'deyse İstanbul Patrikliğine seçilmiştir. Cihan Patrikliği[8] görevinde on altı yıl kalmış, bu esnada çok sayıda genç Rumu, tahsil için Batı Avrupa'daki Protestan üniversitelerine göndermiştir. Ortodoks ilahiyat terminolojisi içerisine Kalvinist fikirleri adapte etmek suretiyle yazmış olduğu 'İman İkrarı' adlı eserini sadece Yunanca değil, o devir için büyük bir yenilik sayılabilecek türden, eş-zamanlı olarak Fransızca, Latince, Almanca ve İngilizce baskılarıyla birlikte yayınlamıştır. Akabinde sonunun ölüm olduğunu görüyoruz. Yakındoğu'da Batı'ya karşı duyulan kin, Roma Kilisesinin batılı muhaliflerinin şahsında temsil edildiği zaman bile Lucaris'in dehasından daha güçlü çıkmıştır. 1637 yılında düşmanları, tehlikeli bir yenilikçi olarak idam edilmesi gerektiğine Osmanlı hükümetini ikna etmiş ve doktrini 1691 yılında toplanan bir Ortodoks sinod meclisi kararıyla tel'in edilmiştir[9].

Bu tarihte, Yakındoğu'nun zihinsel açıdan Batı'ya doğru yeniden intibakı bütün hızıyla devam etmekteydi. Yakındoğu dün-

---

8 Yazar, kitap boyunca Fener Rum Patrikhanesinden söz ederken 'ekümenik' ifadesini kullanmaktadır. Bu görüşüne katılmasak da, kitabın içeriğinde değişiklik yapmaktansa en yakın Türkçe karşılığı olduğunu düşündüğümüz bu ibareyi kullanmayı yeğledik. -Ç.N.

9 Ortodoks hiyerarşisi içindeki batı aleyhtarı çoğunluk kadar Levant'taki Roma Katolik Kilisesi misyonerleri de düşmanıydılar.

yasının 'batılılaşması', farklı medeniyetlerin temasında en fazla göze batan fenomenlerden biri olup, aynı nesle mensup Ruslarla Yunanlılar arasında, -oldukça ani bir şekilde- on yedinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde başlamış gibi görünmektedir. Ayrıca ikinci grup içerisinde Petro gibi kendilerine şevk verecek türden aydın bir tacidar da bulunmadığı için, bu hareketin kökenleri daha bir esrarengiz ve merak uyandırıcı bir hal almıştır. Şüphe yok ki bu durum o sıralarda batıda görülen dini hoşgörü eğilimiyle de teşvik edilmiş olup, en azından batı kültürünü bir dizi batılı dini dogmayı kabul etme zarureti olmaksızın herkese açık hale getirmiştir. Her halükârda bu hareket, o nesle mensup Yakındoğulular arasında -genellikle 'Doğu Meselesi' ibaresinin kullanımına yol açacak türden- batılı devletlerin Levant'taki ticari, diplomatik ve askeri rekabetlerinden çok daha mühim sonuçlar doğuracaktı. Yakındoğu, batılı komşularını artık yeni bir ışık altında barbar Franklar biçiminde değil de 'Aydın Avrupa' olarak görmekte (bu ifade Koraïs'in yazılarında da sıklıkla tekrarlanmaktadır), batılı giyim ve hareket tarzlarını, batının kullandığı ticari ve idari usulleri ve hepsinden daha önemlisi batılı fikirleri benimsemekteydi. Batı edebiyatı, önce tercüme sonra taklit edilmekle kalmayıp, Ortaçağ'dan beri kendine ait özgün bir edebiyat türü geliştirmeyi başaramamış Yakındoğu dillerinde kendi şubelerini oluşturmaya koyuluyordu. Son iki buçuk asırdan beri kendine mahsus medeniyetini kaybetmiş bulunan Yakındoğu'nun, fazlaca bir çekince ya da korku nevinden bir ruhi amil ortaya koymaksızın batı hareketine dört elle sarılmakta olduğunu da görüyorduk.

Ortadoğu medeniyeti ise daha farklı bir şekilde ve değişik neticeler oluşturarak yıkılmıştır. Bu kitap içerisindeki 'Ortadoğu' terimi, kadim Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin yıkıntıları arasından yükselen medeniyeti tanımlamak için kullanılmıştır. Bu medeniyetin ebeveyinleri bizimkilerle aynı olmayıp, kendisi de medeniyetimizin çağdaşı değil yaklaşık altı asır küçüğümüzdür. Barbar istilaları eşliğinde geçen, Helen ya da Yunan-Roma mede-

niyetinin yıkılışıyla modern Batı'nın başlangıcı arasındaki bu ara dönem M.S. 375 ilâ 675 yılları arasında yaşanmıştır. Bu esnada modern Ortadoğu'nun ortaya çıkışı öncesine denk düşen, Abbasi imparatorluğunun çöküşü yanında Mısır ve Mezopotamya topraklarının Türk ve Moğol göçebe savaşçılarıyla batılı haçlıların istilasına şahit olduğu benzeri bir ara dönem, milâttan sonraki onuncu yüzyıldan evvel başlamamakta ve ancak on üçüncü yüzyılın sonlarında sona ermektedir. M.S. 1300 yılından itibaren kendini göstermeye başlayan bu yeni medeniyet, istikbal vaad eden bir başlangıç ortaya koymuştur. Osmanlı imparatorluğunun ilk dönemlerinde gözlenen siyasi ve askeri teşkilâtlanmadaki pratik dehanın yanında İran'da yeniden doğan Şiiliğin dini coşkusu ile on üçüncü yüzyılın sonundan on yedinci yüzyılın ortalarına dek geçen zaman zarfında inşa edilen Efes'deki Ulucami, Bursa'nın Yeşil Camisi, İstanbul'daki Sultanahmet Camii veya Agra'daki Taç Mahal gibi eserlerin mimari güzellikleri göze çarpmaktaydı. Buna rağmen Ortadoğu medeniyetindeki yıkılış, Yakındoğu medeniyetindekinden daha erken bir safhada başlamıştır. Osmanlı ve Hint[10] İmparatorluklarında hayatiyet ile yaratıcı gücün inişe geçişi, on altıncı yüzyılın sonlarında, yani doğumlarından sadece üç yüz yıl sonra hissedilir hale gelmişti ve 1774 yılı itibariyle Hindistan'daki Moğol devleti ile İran'daki Safevi hanedanı tarihin derinliklerinde kayboluyor, Osmanlı imparatorluğu ise ölüm döşeğine düşmüş gibi görünüyordu.

Ortadoğu'nun yıkılışında iki sebep akla gelmektedir, bunlardan biri doğrudan bu yeni yapının kuruluşuyla, diğeriyse üzerinde kurulduğu mevkiyle ilgilidir. En mantıklı haliyle Osmanlı imparatorluğu içinde ve -bir dereceye kadar daha az sistemli bi-

10 Kuzey Hindistan'da Ekber'in tahta çıkışına kadar (M.S. 1556) bir türlü mutlak hakimiyet tesis edemeyen Moğol hanedanı, Muhammed Ghori'nin milâttan sonra on ikinci yüzyılın son on yılında gerçekleştirdiği fetihlerden itibaren, hanedan değişiklikleri ve diğer hadiselere rağmen, kesintisiz bir tarihi geçmişi bulunan Kuzey Hindistan'daki Müslüman devletin en son ve açıkça en ihtişamlı dönemini oluşturmuştur.

çimde- Kuzey Hindistan'da gelişme gösteren Ortadoğu müesseselerinin orijinallikten yoksun oldukları söylenemezdi. Fatih Sultan Mehmet'in imparatorluğunda askerler ile devlet yetkililerinin seçimi, eğitimleri ve hayat boyunca gösterdikleri disiplin, en az Eflatun'un hayali 'Devlet'inde olduğu kadar cüretkâr bir şekilde tasavvur edilmiş olsa bile bir o kadar da tabiata aykırıydı[11]. Yeni müesseseler, Moğollar ile Osmanlıların atalarının stepler üzerinde hayatlarının idamesini temin eden göçebe ekonomisinin dört başı mamur bir şekilde yerleşik şartlara adapte edilmiş halleri olup, hükümdar, hizmetkârları ve tebası arasındaki ilişkilerse çoban, bekçi köpeği ve sürü arasındaki ilişkilere göre tanzim edilmişti. Yeni düzenin kurucularının bu düzeni empoze ettikleri insan kitleleri belirli bir karakterden yoksun ve etki altına alınmaya müsait olsalar bile, Osmanlı'nın bekçi köpekleri, sultanlarının düzenine karşı, Yakındoğulu 'reaya'nın[12] bekçi köpeklerinin kontroluna karşı çıkmasından çok daha önce isyan ettikleri için, 'sistem'in ömrünün fazla uzun sürmeyeceği gün gibi aşikârdı. Fakat bu sisteme ait asli tecrübelerin diğer medeniyetlerin -ya da kalıntılarının- önceden zemini tutmuş olduğu bölgelerde uygulanmış olması da muhtemel bir başarısızlıkta rol oynayan ikinci sebeptir. Yeni medeniyetin niçin Kuzey Hindistan ve Yakındoğu'da gelişmeye teşebbüs ettiğini görmek hiç de zor değildir. Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerine ait eski merkezler tükenmişlerdi. İran ve Irak, ara dönemdeki gezgin kavimlerin istilasıyla yerle bir edilmişti. Suriye ve Mısır ise Moğollar ile Haçlıların iki farklı cenahtan ortaya koydukları mukavemet karşısında mağlup olmuştu. Tarih içinde, medeniyetlerin ölümü ve ardından gelen bir ara dönem sonrasında yeniden doğuşunun her zaman için bir mevki

---

11 Bkz. Lybyer A H, *Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent* (Harvard, 1913. University Press) ve milâttan sonra on dördüncü yüzyılda Delhili Firuz Şah'ın köle sistemi için Lane-Poole S, *Mediaeval India* (Londra, 1903. Fisher Unwin) ile kıyaslayınız.

12 'Sürü'.

değişikliği eşliğinde gerçekleşmesi kuralmış gibi görünmektedir. Çağdaş batı medeniyeti ilk gelişimini ebeveyninin beslendiği Yunanistan ve Güney İtalya'da değil, Roma imparatorluğunun hudut vilâyetlerindeki neredeyse bakir diyeceğimiz topraklar üzerinde ortaya koymuştur. Yakındoğu medeniyeti bile antik Yunan kültür merkezlerinin uzağında, İç Anadolu'da ortaya çıkmış, buradan da medeniyetten bihaber Slavlar arasında yayılmıştır. Fakat Ortadoğu medeniyetinin payına düşen mevkiler -asli ebeveyni bugünkü işgalci olmasa da- sahipsiz sayılmazdı. Yakındoğu ve Hindu cemiyetleri gibi saygıdeğer, bilinçli ve mutena toplulukları fethederek asimile etmek, her genç medeniyet için zorlu bir uğraş olup giderek en üst noktasına erişmeye başlayan batı medeniyetinin yakınlığı bu işi daha da tehlikeli bir hale sokmaktaydı. Göçebe müesseselerin erken çöküşü, ne şaşırtıcı ne de kendi içinde talihsiz sayılması gereken bir gelişmedir. Batı'nın, yapılanması esnasında ilk tecrübelerini gerçekleştirdiği Töton müesseseleri de bir o kadar başarısızlığa uğramış olsa da Karolenj sisteminin iflâsı, bu çerçeve içinde gelişmeye başlayan yeni batı medeniyetinin ölümüne yol açmamıştır. Bu medeniyet kendine bir dizi politik yapılanma oluşturacak bir gelişme göstermiştir. Modern Ortadoğu'nun -paralel bir şekilde- çöküşünü onarmak ise o kadar kolay olmayacaktır, yeni plana göre yapılmamış mevki üzerindeki eski yıkıntılar artık açığa çıkmış ve eski sahipleri de onları çok daha farklı ve cazip görünen batılı modele göre yeniden inşa etmek üzere serbest kalmışlardır.

Yakındoğu'nun batılılaşmasını daha önce tartışmıştık, fakat bunu mümkün kılan hadisenin, yani Ortadoğu medeniyetinin yıkılışının, ancak kısmen gerçekleştiğini belirtmek de önem taşımaktadır. Tıpkı bireyler gibi medeniyetler de iki ebeveyinden dünyaya gelirler ve soy kütüklerini tayin edebileceğimiz bütün yeni medeniyetlerde medeni anneden kalan miras, onun ırzına geçen barbarınkinden çok daha önemlidir. Hem Batı'da hem de Yakın ve Ortadoğu'da, benzer bir şekilde ana medeniyetin mirası

-ilk ikisinde Hıristiyan kiliseleri, diğerindeyse İslam olmak üzere- 'evrensel dinler' şeklinde aktarılmıştır. Nasıl Batı Kilisesi erken dönem Töton krallıklarından sonra yaşamaya devam ettiyse aynı şekilde İslam da, Moğol ve Osmanlı güçlerinin yıkılmasından sonra hayatta kalmaya muvaffak olmuştur. Bundan başka, modern Ortadoğu medeniyetinin bizimkinden altı asır daha genç olması hasebiyle İslam, kendi dünyası içinde, aramızda bulunan Hıristiyanlıktan çok daha büyük bir güç olarak yaşamaya devam etmektedir. Duygu ve düşüncelerin ifade şekli ve toplumsal bağ olarak İslam, en azından on dördüncü yüzyıl batı toplumundaki Hıristiyanlık kadar güçlü ve hatta -şu ana dek Ortadoğu'da başarıyla yeni bir laik yapı kurulamadığı için- daha da vazgeçilmez bir unsurdur. Neticede, sinmiş durumdaki Hindular ve Yakındoğulular, gizlendikleri yerlerden çıkarak borazanlarını kaldırmış ve Batı, yıkık duvarların arasından geçerek törenle içeri girmiştir. Günümüzde, Ortadoğu dünyasını bir arada tutan yegâne unsur İslam'dan başkası değildir.

Bu mülâhazalar, kendi neslimiz içinde izleyebileceğimiz şekilde, Ortadoğu ve Yakındoğu'daki iki ayrı 'batılılaşma' süreci arasındaki farkı açıklamaktadır. Yakındoğu'daki süreç iki yüz elli yıl önce başlamış ve daha önce mevcut bulunan engeller ortamdan uzaklaştırılmış olduğu için rahat ve düzgün bir şekilde ilerlemiştir. Bu sürecin Ortadoğu'da başlaması için ilâveten bir yüz yıl daha geçmesinin gerektiğini görmekteyiz. İlk kez Osmanlı imparatorluğu içinde ve Rusya'nın 1774 yılında empoze ettiği, Osmanlı için bir felâket niteliğindeki, Küçük Kaynarca anlaşması sonrasında kendini göstermiş ve İslam'ın gerçek mevcudiyeti sayesinde daimi surette kesintilere ve gerilemelere uğramıştır. Haddizatında Osmanlı imparatorluğu, batılı yöntemleri benimseyerek bir buçuk asır önce imkansız gibi görüneni başarmış ve -daha küçük bir toprak parçası üzerinde ve daha zayıf bir hükümranlık seviyesinde dahi olsa- günümüze dek hayatta kalmaya devam etmiş, bu esnada hiçbir zaman -devleti batmaktan kurtar-

maya yetecek ölçüde- minimum miktarda batılılaşmadan daha fazlasını da gerçekleştirmemiştir. Fikirden ziyade teknik yöntemleri, ekonomi ve eğitim tekniklerinden ziyade idari teknikleri, onlardan da fazla askeri teknikleri ödünç almıştır. Bundan dolayı, batılı olmayan halklar için bizzat batılılaşma bir *summum bonum*[13] ise, Ortadoğu dünyası bir *tabula rasa*[14] olmadığından ötürü, beşeriyetin ilerlemesi için Yakındoğu dünyasına nazaran daha az istikbal vaad eden bir alan oluşturacaktır. Böylesi bir düşünce, batılı zihinler için her ne kadar gururlarını okşayıcı ve -bu yüzden- inandırıcı olsa da kesinlikle ihtimal dışıdır. Birçok yönden açıkça bizimkinden daha az başarılı olan Ortadoğu medeniyetinin, değer taşıyan başka imkanlara sahip olması ihtimali de mevcuttur ve ortadan kalkması, tıpkı daha önce de güneydoğu Avrupa'daki Yakındoğu medeniyetinin tarihten silinmesinin ispatladığı gibi, bir kayıp teşkil edecektir. Bundan ötürü, -sadece kısmen gerçekleşecek olan- Ortadoğu'nun batılılaşmasının, tıpkı yıkılışı gibi bir felâketten ziyade bir kazanç teşkil edeceğinden emin olabiliriz. Buna mukabil, Ortadoğu medeniyetindeki İslami unsurla çağdaş batılı hayat içindeki yapıcı elemanlar birbirlerine uyum sağlayamadıkları takdirde sonuç vahim olacak, bu durumda, Ortadoğu'da yaşamaya devam eden İslam, Ortadoğu toplumunun gelişimini sekteye uğratacak ve iki dünyayı da uzlaşmaz bir ihtilâfa doğru sürükleyecektir. Fakat, sıklıkla öne sürülse dahi bu uyumsuzluk iddiası, -son yüz elli yıl içinde Ortadoğu halklarının kendi dahili hayatlarında olduğu kadar batılı ülkelerle olan ilişkilerinde de geliştirdikleri- İslam ve batı ruhu arasındaki *modus vivendi*[15] ile çürütülmektedir. Problemleri, Yakındoğulu komşularımızın problemlerine nazaran çok daha karmaşık olup, bir asır daha geç işe koyulduklarından ötürü bir çözüme ulaşmaları da bir o kadar uzun sürecektir. Yine de bu problemleri çözmenin imkansız ol-

13 Latince 'büyük iyilik'. -Ç.N.

14 Latince 'üzerine hiç yazı yazılmamış levha'. -Ç.N.

15 Latince 'yaşama tarzı' ile 'geçici uzlaşma' manalarına gelen bir deyim. -Ç.N.

duğunu söyleyemeyiz, *modus vivendi* bir kez tamamlanırsa, o zaman Yakındoğu'nun tepeden tırnağa Batı'ya asimilasyonundan beklenenlerden çok daha verimli neticeler elde edilebilir.

Bunlara ilâveten Yakın ve Ortadoğu'daki batılılaşma süreçleri arasındaki fark tam manasıyla ele alındığında, her iki cemiyetin de aynı yol üzerinde ve aynı istikamete doğru ilerlemekte olduğu görülecektir. Bu önermeyi göstermek için daha fazla konudan ayrılmaya da gerek yoktur. Söz konusu olan, bu kitapta ele alınan hipotezdir. Kısmen fikirsel hedeflere, değişkenlerden ziyade sabit değerler olarak bakmak çok daha kolay olduğu için, kısmense önyargılar sebebiyle, bu hipotezin muhalefetle karşılanacak olması da tabiidir. Batı, Yakındoğu ve Ortadoğu medeniyetlerini, değişmez hüviyetlere sahip unsurlar olarak düşünme kolaylığı her zaman için mevcuttur ve bundan bir adım daha öteye gidilerek, şu an için Ortadoğu'ya nazaran Yakındoğu'nun -bir şekilde Batı'ya daha yakın oluşu sebebiyle- öncelikle batı mıntıkası içinde ve Ortadoğu'nun ise daimi surette batı mıntıkası dışında durduğu farzolunur. Bu üçü içinden hiçbirinin sabit olmadığını akılda tutmak çok daha zor olup, hem Yakındoğu hem de Ortadoğu, değişik açılardan farklı hız ve fasılalarla Batı'ya doğru yaklaşırken, Batı da kendi seyri içinde sürekli hareket halinde bulunmaktadır. İzâfilik, bugün fiziki evren içinde göründüğü kadar insan hayatında da önemli bir kanundur ve ihmal edildiği takdirde ne geçmiş tarihin ne de günümüz politikalarının doğru bir şekilde anlaşılması mümkün olmayacaktır.

Genellemelerden örneklere gelindiği vakit, Batı'nın sırasıyla Ortadoğu ve Yakındoğu ile temasa geçmesi sayesinde meydana gelen vakıaların farklılıklardan ziyade benzerliklere sahip olduğu hususu daha bir netlik kazanacaktır. Son hadiselere ve bu toplumlardan her birinin vermekte olduğu mücadelelere bakarken, benzer şekilde Batı'dan ödünç alma ihtiyacını ve bunlara dair ilk yıkıcı neticeleri görürüz. Öte yandan, Yakın ve Ortadoğu topluluklarının -Batı'nın genişlemesi ve kendilerine mahsus hayat tarz-

larının yıkılışları sonrasında- hayatta kalışları, sadece bir kısım batılı unsurların benimsenmesi sayesinde mümkün olabilmiştir. Bir önceki yüzyılda çok sayıda Yunanlı, batılı ticari yöntemler ile eğitim ideallerini benimsememiş olsaydı, 1821'den bu yana mevcut olduğu haliyle bir milli Yunan devleti hiçbir zaman kurulamayacaktı. Aynı şekilde Osmanlı imparatorluğu, çok az miktarda da olsa batılı askeri ve idari yöntemleri başarıyla bünyesine uyarlamasaydı, neticede dahili müesseselerinin çökerek, bizzat mevcudiyetinin Rusya, Yunan isyanı ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehditleri karşısında alenen tehlikeye düştüğü 1774-1841 krizini hiçbir zaman atlatamayacaktı. Bütün bunlara rağmen o tecrübeyi yaşayan halklar için büyük önem taşıyan ve bu insanlar tarafından, çöküşün alternatifi olarak kabul edilmesi sebebiyle, sevinçle karşılanarak benimsenen batılı hayatın daimi surette nüfuz edişi, bir başka açıdan, aynı insanların hayatlarının altüst olmasına da yol açmıştır. Bu durum yeni bir şarabın hem de beceriksiz bir şekilde alelacele eski şişelere doldurulmasına benzemektedir.

Batılı manada bir siyasi düşünce olarak 'milliyet' kavramı da dahil olmak üzere söz konusu fikirler, müesseseler ve entellektüel faaliyetler için de aynen bu durum geçerlidir. Yakın ve Ortadoğu halklarının, eğer uluslararası modern siyasi arenada kendi başlarına ayakta durmayı arzu ediyorlarsa, milli sınırlar esas alınacak şekilde yeniden organize olmaları gerekmektedir, zira milliyet kavramı batılı devletlerin çağdaş temelini oluşturmakta ve dünya genelinde Batı'nın giderek yükselişine bağlı olarak batılı olmayan devletlerin birbirleriyle ve batılı devletlerle olan münasebetleri de batı dünyasının -sorgusuz sualsiz- doğru olarak kabul ettiği formlara uymak zorunda bırakılmaktadır. Buna rağmen, siyasetteki bu milliyet prensibi, evrensel bir uygulamaya sahip olduğundan değil, kendimize ait özel durumlar içinden tabii olarak vücut bulduğu için, tarafımızca -herhangi bir şüpheye mahal verilmeden- doğru olarak kabul edilmektedir. Anılan doktrin, aynı dili konuşan toplulukların mümkün olduğunca kendilerine ait hükümran

ve bağımsız devletlerini oluşturmaları ihtiyacıdır. Bizim için, Fransızca konuşan bir nüfusun varlığı, bir hükümran 'tümüyle Fransız' milli devlete, İngilizce konuşanlarınsa İngiliz devletine sahip olmalarını vs. ima eder. Bu durum, dillerin genel olarak, kendilerine ait uygun siyasi birimlere tekâbül edecek şekilde, homojen bloklar halinde dağılmış olduğu Avrupa kıtasında sağduyulu bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Batı'nın ulus-devleti, dünyamız için mümkün olan azami siyasi yeterlilik ve ekonomi çabalarını da beraberinde getirdiği için bizim içimizden gelişmiştir. Kendi başına geliştiği, ısmarlama bir şekilde ortaya çıkmadığı için diğer siyasi realitelere uyum göstermiş ve kendi özelliklerini ifrat derecesinde dayatmamıştır.

Linguistik vasıflarda olmamasına rağmen gerçek bir birliğe sahip bulunan İsviçre ve Belçika'nın varlıklarını sürdürmeleri Batı Avrupa'nın malik olduğu siyasi itidal ile aklıselimin bir başka göstergesidir. Fakat bu milliyet prensibinin değeri, daha öncesinde aynı dili konuşan nüfuslardan oluşan sağlam blokların varlığına bağlı olmasına rağmen, sözünü ettiğimiz bu özellik, tüm yönlerden gelen taze nüfus takviyelerini sürekli olarak kendi odak noktalarına doğru çekmiş bulunan, içinde medeniyetlerin dünyaya geldiği ata toprakları için alışılmamış bir durumdur. Şüphe yok ki bizimkisi haricinde başka hiçbir medeniyetin, siyasi sınırlarını belirleyişlerine aynı dili konuşan insanlardan oluşan toplulukları esas almamalarının sebebi de budur ve bu meyanda hem Yakın hem de Ortadoğu genel kaideye uygunluk gösterirken bizlerin istisna teşkil ettiğini görürüz.

Farklı diller konuşan Yakın ve Ortadoğu halkları, coğrafi açıdan (en azından Batı ile temasa geçtikleri andan itibaren) birbirleriyle karışmış olarak bulunmakta ve işbirlikleri herhangi bir mahalli devletin refahı için elzem olan farklı ekonomik sınıflar oluşturacak ölçüde, müstakil bir siyasi hayata sahip mahalli toplulukları temsil etmemekteydiler.

Bu sebeplerden ötürü, batılı formülün bu halklara sunulması, katliamlarla neticelenmiştir. Söz konusu formül, arkasında hiçbir surette emsal oluşturacak bir yöresel tarih bulunmadığından ve küçük değişiklikler oluşturabilme imkanına sahip mahalli müesseselerin de önceden çökmüş olmasından ötürü en katı şekliyle uygulanmıştır. Ne kadar vahşi biçimde tatbik edilmişse o kadar da acı ve çaresizlik sebebi olmuştur.

Bu bölgedeki batılı tarzda milliyet fikrinin şuurlu bir şekilde tatbik edildiği belki de ilk hareket olan Yunan bağımsızlık savaşı[16], Mora yarımadasında yaşayan Türklerin tamamıyla, Ayvalık ve Sakız adasındaki Rumların toplu olarak katledilmelerine zemin hazırlamıştır. Yakındoğu'daki ulus-devletlerin çekirdeklerini bile -tek bir milliyetin yoğun olarak bulunduğu topraklarda kurulmuş olsalar dahi- 'procrustean' yöntemler[17] kullanarak oyup çıkarmak gerekmekteydi ve siyasi haritayı batılı planlara göre yeniden düzenleme teşebbüsü tek bir milliyetin sayıca ağırlığa sahip bulunmadığı (veya geçmişte bulunmamış olduğu) mıntıkalarda da uygulandığı için şer hadiselerinde yoğun bir artış vuku buluyordu. 1895'den bu yana Türkiye'nin kuzey vilâyetlerinde Ermenilerin Müslümanlar tarafından katledildiği görülmektedir. Makedonya'da ise 1899'dan beri Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar ve Arnavutlar birbirlerini boğazlamaktadırlar. Irk savaşları vebası, Balkan Savaşları sonrasında Müslüman mülteci dalgalarıyla Makedonya'dan Trakya'ya ve oradan da Batı Anadolu'ya kadar ya-

16 Sırpların daha önce isyana kalkıştıkları herkesin malûmudur, Sırpların bağımsızlığı başlangıcından itibaren şüpheye mahal bırakmayacak tarzda batılı ideallerin etkisi altında kalmış olsa da, Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan bir takım dahili güçlerin tedrici bir şekilde yeniden gruplanmasıyla vücut bulmuştur. Yunan örneğiyle mukayese ettiğimizde bu hareket, ne o kadar ihtilâlci görünmekte, ne de içinde bulunan batılı fikirler fazlasıyla göze çarpmaktadır.

17 Yunan mitolojisine göre, misafirlerinin boylarını yatağına uydurmak için onları çekip uzatan veya kırpıp kısaltan Procrustes adlı efsanevi eşkıyanın bu amaçla kullandığı yöntemler. -Ç.N.

yılmıştır. 1821-1829[18] ve 1897'deki Türk-Yunan savaşları esnasındaki dönemler de dahil olmak üzere, en azından beş yüz yıldır yan yana ve huzur içinde yaşayan Batı Anadolu'daki Türk ve Rum ahalisi de, milletçe -birbirlerine karşı cinai kertelere ulaşan- nefret nöbetlerine garkolmuştur. Bu hadise, 1914 ve 1916 yıllarında mahalli Türkler arasında, 1919 Mayısında ise, Yunan ordusunun karaya çıkmasından itibaren mahalli Rumlar içinde kendini göstermiş olup, 1921 Nisanından bu yana, aynı yılın Mayıs ve Haziran ayları esnasında karımla benim kısmen de olsa birinci dereceden görgü şahidi olduğum haliyle, işgal altında bulunan toprakların iç kısımlarında da bütün hızıyla devam etmektedir[19]. Böylesi katliamlar, birbirlerine muhtaç olan komşular arasındaki bu ölümcül batılı ideal tarafından kışkırtılan ulus mücadelesinin aşırıya kaçmış halinden başka bir şey olmayıp, insanların, mal varlıklarının gaspedilmesi, üzerinde yaşadıkları topraklardan sürülmesi, eğitim, ibadet ve ana dillerine müdahale ve mahkemelerde hak arama imkânlarının ortadan kaldırılması gibi diğer öldürücü silahlarla da ardı arkası kesilmeksizin uygulanmaya devam etmektedir. Makedonya ile Batı Anadolu'nun yakın tarihi, milliyet prensibinin *reductio ad absurdum*'u[20] olmakla kalmamış, bir de batı kamuoyunun, bu prensibin batılı olmayan ülkelerdeki uygulanmasında sınırlar bulunduğunu görmeye başlamasını da sağlamıştır. Fakat bu sınırlayıcı vakaların tarihi ilgisi, -doğrulukla veya hile ile- uygulandığı yerlerdeki verimliliği üzerine düşen şüphede yatmaktadır. Tarihçi, Doğu'ya milliyetçilik aşısı yapılmasının refah ve mutluluk azalmasından başka ne tür bir kazanç getirdiği üzerine spekülasyon yapmaya sevkedilmekte ve yöre-

---

18 Rumeli'de olup bitenlerin aksine, Anadolu toprakları üzerinde Ayvalık Rumlarının 1821 yılında Türkler tarafından katledilmeleri bir istisna teşkil etmektedir.

19 Yedinci bölüme bakınız.

20 Latince, 'saçmalığa kadar indirgeme' ya da bir önermenin doğruluğunu, tersinin yanlışlığını ispatlayarak kanıtlama yolu. Olmayana ergi metodu. -Ç.N.

deki kurumların önceden yıkılmış olduğu, ayrıca Batı'nın önüne geçilmez biçimde yükselişi de göz önüne alındığında bu sonucun kaçınılmaz olduğunu da kabul etmek zorunda kalmaktadır. Fakat, aynı tarihçi, bir asırdan fazla süren zarar-ziyan ve dökülen onca kan sonrasında ortaya çıkan Yugoslav, Romen, Yunan, Bulgar, Arnavut, Türk, Arap, Gürcü ve diğer Yakın ve Ortadoğu ulus-devletlerini, bir tür sabit dengeye eriştiklerinde (o da erişebildikleri takdirde), bir zaruri kötülük nev'inden dahi, siyasi ilerleme sayılması mümkün olmayan bir hareketin abidesi olarak değerlendirecektir.

Bunun ardından Osmanlı ordusu gibi bir başka müessesenin batılılaşmasını ele alalım. 1774-1841 krizi esnasında Türkiye'deki en önemli iç mücadele, orduyu batılı planlara göre düzenlemek isteyen ıslahatçılarla, köhnemiş eski Osmanlı sisteminin hantallığından çıkarları bulunanlar arasında cereyan etmişti. Sultan Mahmut'un esas başarısı, Yunan bağımsızlık savaşı esnasında Yeniçerilerden kurtulmak suretiyle yeterince yeni bir ordu modeli oluşturarak 1828-29 yıllarında İstanbul'un Rusların eline düşmesini önlemek olmuştur. 1843 yılında Prusya modeli esas alınarak bölgesel ordu birliklerinin kuruluşu gerçekleştirilmiş, umumi askerlik hizmeti 1880 yılında Müslümanlar, 1908 ihtilâli sonrasındaysa imparatorluğun Hıristiyan tebası için mecburi hale getirilmiştir. Ordunun giderek artan ölçülerde batılılaşması şüphesiz geçen yüzyıl içinde Türkiye'yi yok olmaktan kurtarmış ve merkezi otoritenin yetkilerini, daha önce emsali görülmemiş bir şekilde, başıboş kabileler ve uzak vilâyetler üzerinde hakim kılmıştır. Askeri subay okulları, milli eğitim için de değerli bir vasıta teşkil etmiştir. Yine de bütün bu önemli askeri reformlar, suni bir şekilde uygulamaya konmuş olup, bundan ötürü -umumi askerlik hizmetinin uygulandığı batılı ülkelerdeki, devlet gücünün ferdin hayatı üzerinde büyük ölçüde hakim olmasına bağlı olarak ortaya çıkabilecek tehlikeleri bertaraf edecek- hijyen, idari yöntem ve

devlet tutarlılığındaki önemli ilerlemelerden yoksun bir şekilde gerçekleştirildiği için, neredeyse Türk milletinin ölümü manasına gelmekteydi. Türkler, Osmanlı imparatorluğunun mevcudiyetini muhafaza etmek için eli silah tutan erkek nüfusunun -hem dehaddinden çok büyük bir kısmını batılı tarzda seferber ederek eğitmiş ve silah altına almışlardır. Böylesi bir şevkle, vasıtaları kullanmakta ustalık kazanmışlar ama hiçbir zaman bu askerlerin düzgün bir şekilde giyim-kuşam ihtiyaçlarını karşılamayı, düzenli olarak maaşlarını ödemeyi, sağlıklarına özen göstermeyi ve hizmet süreleri dolar dolmaz terhislerini organize etmeyi öğrenememişlerdir. Bu sahalardaki batılı yeterlilik, on dokuzuncu yüzyıl Türklerine, saf askeri sahada olduğu kadar tabii gelmiyordu ve bunun gerekliliği daha az aşikârdı. Buna uyan bir tarzda, birkaç nesil boyunca Türk köylüsü, ihmal veya kötü yönetim sonucu ölmek ya da muhtemelen bulaşıcı hastalıklar taşıyarak sağlığı bozulmuş bir şekilde evine dönmek ve ailesini dağılmış, toprağını perişan olmuş bir halde bulmak için silah altına alındı. Anadolu'dan toplanan askerler batı stili üniformalar içinde batı yapımı gemilere doldurularak, aynı biçimde Batı'nın Osmanlı imparatorluğu ile temasının ölümcül tarafının kurbanı olan batılı birlikler için benzeri seferleri dayanılabilir hale getiren şahsi sağlık şartlarının hiçbiri sağlanmaksızın, Arnavutluk veya Yemen'de çarpışmak üzere gönderildiler. Hükümetlerinin, ancak batılı yöntemler içinden gerekli asgari miktarı alıp kullanmak suretiyle bu insanları kurban edecek gücü bulması bir başka acı gerçeği oluşturmaktadır. Osmanlı imparatorluğunun (Batı'ya ait bir âmilin, milliyet prensibinin uygulanmasının neticesi olarak), üzerinde Türk çoğunluğunun yaşadığı topraklara dek küçülmesinin, sonunda Türk köylüsü için bir miktar rahatlama temin ettiği de söylenebilir. Türk köylüsünün muarızları, hükümetinin kanını emmekten başka bir işe yaramayan ecnebi vilâyetlerden kendisini kurtarmakla -istemeden de olsa- hürriyetine kavuşmasını da sağlamışlardır. Bundan böyle Arnavut ya da Arap dağlarında yaban-

cı asker kanı dökülecekse bu kan Sırp, Yunan, İtalyan, Hintli veya İngiliz kanı olacak ama Türk kanı olmayacaktır.

Entellektüel plandan gelen son bir örnekse Modern Yunan dili ve edebiyatı tarihine ilişkindir. Bu noktada da Batı ile ani temasın şaşkınlık tohumları ektiğini görüyoruz. Batı düşüncesine olduğu kadar Batı'nın sahip olduğu moda, konfor, para kazanma kolaylığı, silah teknolojisi, hukuk düzeni ve dışa vuran diğer tüm özelliklerine hayran kalmaları Yunanlıların lehine olan bir husustur. Ta başından beri batılı düşünceleri kendi dillerine katıp işlemeyi ve batı edebiyatının büyük akımına yeni bir ırmak ayağı kazandırmayı istemişlerdir. Fakat hangi dil ile? Osmanlı imparatorluğundan, köklü bir milli tarihi bulunan bir batılı millet olarak değil de, Ortadoğu'nun toplum şeması içerisinde bir ticari sınıf ve taşrada yaşayan bir köylü topluluğu olarak kopmuşlardır. Daha önceki sosyal hayatlarının fakirliği, yansımasını -yeterince tabii bir şekilde- anadillerinin fakirliğinde buluyordu. Bu dil, söz dizimi, kelime dağarcığı ve ifade gücü açısından gerçekten fakirdi. Gelecek asırlar boyunca bu dili konuşanların ilerleme kaydetmeleri ve tecrübe kazanmaları neticesinde şüphe yok ki bu dil de zenginleşebilirdi ama kimsenin bu asırları bekleyecek hali yoktu. Dili kullanan millet gibi dil de batılılaşmalıydı.

Bu dilin, vakit kaybetmeksizin batılı fikirleri aktaracak bir vasıtaya dönüştürülmesi gerektiğinden, suni bir şekilde antik Yunanca'dan kalma malzemelerle yeniden inşasına kalkışılması kaçınılmazdı. İşte dil buydu: Yaşayan bir lehçenin anası, kilisenin ayin dili gibi asla demode olmamış bir dil, Yakındoğu medeniyetinin Ortaçağ harikaları kadar Helenizm'in daha görkemli antik harikaları ile günümüz arasında bir köprü! Modern Yunanistan, Batı'ya hayran olduğu kadar, Batı da Antik Yunanistan'a hayranlık duyuyordu ve aydın batılıların kendilerininkine eşdeğer olarak kabul ettiği bir medeniyet için zamanında yeterli olan bu antik dil, tabiatıyla batı kültürünün modern Yunan varyasyonu için

şu anda gerekli olan vazgeçilmez ortamı temin edecekti. Eski Yunancaya müracaat için her sebep mevcuttu: Geçmişteki yücelik ile bağlantı kurma arzusu, Batı'yı memnun etme ve kendileriyle iftihar edilmesini sağlama isteği ve de daha kapsamlı bir ifadeye duyulan acil ihtiyaç. Bu tür önemli ve meşru mülâhazalarla harekete geçen çağdaş Yunan edebiyatçıları antik dilin bir diğeriyle yer değiştirmediğine ve çağdaş Yunancaya eski Yunanca karıştırmakla atalarının dilini bayağılıktan arındırdıklarına kendilerini inandırmışlardı. Benimsedikleri bu çizgi kaçınılmaz da olsa böylesi kestirme yollar edebiyat içinde siyasetten bile tehlikeli bir biçim alabiliyordu. Buna ilâveten kendi niyetleri açısından eski lisan iki ölümcül kusura sahipti: Birincisi, bu dil modern Yunancadan farklıydı ve ikinci olarak da, bu dil ölü bir dildi. Ölü ve yaşayan terimlerden oluşturdukları amalgam, resmi ve teknik sahada kullanılacak bir düzyazı için dahi tatmin edici olmayıp, şiir ise zaten bu dile karşı isyan halindeydi. Yetersizlikler öylesine aşikâr bir hal aldı ki mevcut nesil içerisinde arı dilin arılaştırılması ve buna mukabil yaşayan lehçenin unsurlarına dönüş için bir hareket başlatıldı. Fakat bu popüler hareket de kendine ait fanatik düşüncelere ve bilgiçliklere sahipti ve prensipte daha sağlıklı bir yaklaşım oluştursa da, mevcut amalgamın çözmeye niyetlendiği problemi görmezden geliyordu. Halk dilini savunanlar, eski dilden takviyeye müracaat etmeden batılı düşünceyi modern Yunancada nasıl ifade edeceklerini tatmin edici bir şekilde keşfedemediler. Tadı tuzu kaçmış olan bu tartışma sadece edebiyatı değil kamu eğitimini de engeller hale gelmişti. Batı ile temas, bir kez daha zarar-ziyana sebebiyet vermişti ve bu örnekte de ufukta herhangi bir çözüm görmek hayli zordu[21].

---

21 Gerçekten de Yunanca, 'Milyaris'lerin savunduğu gibi halk dilinde mi yazılmalıydı, yoksa 'katharevusa' adı verilen ve genellikle papazların konuştuğu katışıksız Yunanca mı yazı dili olmalıydı? Üniversite öğrencileri dahi bu dil tartışması yüzünden başkent sokaklarında sille-tokat birbirlerine girmişlerdi. Yunanistan'da bu dil tartışması daha uzun yıllar devam etmiş ve ancak 1978 yılında Yunan Meclisinde oylanan bir yasayla halkın konuştuğu dilin yazı dili olarak benimsenmesi

Böylesi örnekler, hayatın her sahasında bu iki çağdaş medeniyeti derinden etkilemekte olan Batı'nın gölgesinin şu an için yapıcı olmaktan çok yıkıcı bir etkiye sahip olduğu tezini destekler gibi görünmektedir. Fakat bu etkiler incelendikçe, henüz bunların kendilerini tam manasıyla ortaya koymaya başlamadıkları daha fazla hissedilmekte ve bu duruma, bilgimiz dahilindeki en yakın tarihi paralellikle de işaret edildiği görülmektedir. Milâttan önce yedinci yüzyıl başlarından itibaren eski Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri Antik Helen veya Yunan-Roma medeniyetleriyle temas halindeydi, milâttan sonraki yedinci yüzyıl sonlarına doğru, Yunanlı korsanlar ile paralı askerler Kilikya ve Mısır'da ilk defa karaya çıktıklarında, Arap imparatorluğundaki devlet dairelerinde Yunan dilindeki son resmi belgeler kaleme alınmaktaydı[22]. Bahis konusu bu on üç yüzyıl içinden, İskender'in zaferlerinden (M.Ö. 334-323) İslam'ın ilk iki halifesinin giriştiği fetihlere (M.S. 632-644) kadar geçen on asır boyunca bu iki doğu medeniyetinin de -günümüzde Batı'nın gölgesi altında kalmış bulunan Yakın ve Ortadoğu gibi- Helenizm'in gölgesinde kaldığı söylenebilir. Bu bin yılla mukayese edildiğinde, Yakındoğu dünyasındaki iki buçuk asırlık ve Ortadoğu dünyasındaki bir buçuk asırlık batı etkisini gerçek oranları içinde görmek mümkündür. Bunlar, çok daha uzun sürecek bir münasebetin açılış safhalarından ibarettir ve antik dönemle olan benzerliği aynen gerçekleştiği takdirde bu münasebet, devam ettiği ölçüde karakterini de değiştirecektir. Helen dünyasıyla iki kadim doğu toplumu arasındaki temas, ticaret, savaş ve yönetim alanlarında üstünkörü fetihlerle başlamış ve dini tecrübelerin bir araya gelmesiyle nihayetlenmiştir. Bundan

---

kararlaştırılmıştır (Bkn. Jean Leune. *L'Étérnel Ulysse où la vie aventureuse d'un grec d'aujourd'hui*. Librairie Plume. Paris, 1923. Bu eser aynı yıl Ali Reşat Bey tarafından 'Daima Hilekâr' adıyla Türkçeye çevrilmiş ve 1995 yılında Salâhaddin Galip tarafından yeni harflerle ve sadeleştirilerek bu kez 'Megali İdea'nın Yalancı Cenneti' ismiyle Kastaş Yayınları gözetiminde yeniden yayınlanmıştır. s: 36). -Ç.N.

22 Hatta iki yüzyıl daha sonrasına uzanan, klasik Yunan edebiyatından Arapçaya son çevirilerin yapıldığı tarihlerden de söz edilebilir.

başka, bu ilk harici fetihler, mütehakkim ve gölgesi altında bırakan kuvvet tarafından yapılırken öte yandan -bir toplumun diğeri tarafından mümkün olan en kapsamlı ve en nüfuz edici tarzda fethedilmesi manasına gelen- aynı dinde birleşme, Mısır ve Mezopotamya dünyaları için büyük oranda bir zafer niteliği taşımaktadır. Bu münasebet kendisini ortaya koydukça, karakterinde de derinlik kazanarak, tek yönlü etkiden karşılıklı etkileşime doğru değişim göstermiş ve haricen fethedilenin asıl fatih üzerindeki ruhani üstünlüğüyle neticelenmiştir.

Modern Batı ile doğulu çağdaşlarımız arasındaki ilişkilerde buna benzeyen mukadder bir rol değişikliği hiç de ihtimal dışı değildir, eğer bu ihtimali aklımızda tutarsak, mevcut durumu daha büyük bir ilgiyle ve daha geniş bir perspektifden değerlendirebiliriz. Aynı zamanda bu durumun hâlâ ufkumuzun ötesinde bulunduğunu da kabul etmemiz gerekir. Birinci perdemiz -yani Doğu'nun Batı tarafından fethedilmesi- henüz tamamlanmanın çok uzağındadır ve yakın bir gelecekte, bilhassa uluslararası siyaset ve savaş alanlarında, Batı üzerinde doğu medeniyetlerinin sebep olacağı dramatik bir felâket tarzında reaksiyonların gerçekleşmesi ihtimali de çok düşüktür. Mesela, bizi muhtelif 'Müslüman yanlısı' ya da 'Müslüman karşıtı' politikalara çekmek için gözümüzün önünde dolandırılan ucubeleri haddinden fazla ciddiye almak hatalı olacaktır. Anadolu'daki Milli Türk hareketiyle Rusya'daki Bolşevik güç arasındaki bir ittifakın tehlikeleri yakın bir tarihte Millicileri ezmek için bir sebep olarak gösterilmişse de aynı sebep bugün onlarla uzlaşma nedeni olarak önümüze sürülmektedir. Kuvvet kullanarak veya iknayla, Rusya'yı dehşetli bir müttefikten mahrum bırakmamız icap etmekte, yine de felâket tellâlı ekollerden biri bile bu Türk-Rus bileşkesinin nasıl bir daimi realite olacağını göstermeye muvaffak olamamaktadır. İlk nazarda, eylem amacıyla değil, beraberce planlanan blöf ve propaganda için bir ittifak ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu sınırlar dahilinde bile, her iki tarafın da bu beraberliğe kuşkuyla baktığı alenen

ortadadır. İtilâf devletleri her iki ülkeye karşı da düşmanca davrandıkları için böyle bir ittifaka zorlanmışlardır, fakat ikisi de ne zaman bir fırsat çıksa (ortağının zarar görmesi pahasına bile olsa) müttefiklerden biriyle -ya da hepsiyle- uzlaşmaya hevesli olduğunu göstermeyi ihmal etmemiştir. Bu geçici sebebin ortadan kalkması sonrasında, aralarındaki hususi yakınlığın devam etmesi pek de ihtimal dahilinde değildir. Şu an için Ruslar ile Türkler birbirlerine karşı, her birinin Batı'ya karşı olduğundan daha yabancıdırlar ve gelip geçici bir ortak tehlikenin yüzyıllardır devam eden bir husumeti silmesi de biraz zor olacaktır. Rusya ile Türkiye arasında hakiki bir yakınlaşma ancak eş-zamanlı batılılaşmanın oluşturacağı ortak bir zeminde mümkün olabilir. Batı'ya karşı reaksiyon, devlet politikalarının erişemediği daha derinlerdeki bu şuur düzlemlerinde karşılıklı yabancılaşmayla neticelenmeye mahkûmmuş gibi görünmektedir.

Son zamanlarda ortaya çıkan bir başka ucubelik de Hindistan'ın üç büyük eyaletinden biri olan Madras'da patlak veren Moplah isyanıdır. Buna göre Britanya hükümetinin Türkiye'ye karşı siyaseti değişmedikçe Hindistan'da umumi bir silahlı ayaklanmanın eli kulağında olduğuna inanmamız istenmektedir. Moplah liderlerinin teşkilâtlarına 'Hilafet Krallığı' adını verdikleri de doğrudur, fakat Hindistan'daki Hilafet hareketini takip eden ve Moplahların bugüne dek yaptıklarına bakan herhangi birinin isimler karşısında yanlış bir kanıya varması beklenmemelidir. Britanya hükümetinin, uzun bir süredir Osmanlı Halifesine karşı dostça bir yaklaşım içinde bulunması ve sıklıkla Türkiye'ye, Hıristiyan düşmanı Rusya'ya karşı, askeri ve diplomatik destek vermiş olması bile, vahşi bir dağ kabilesi olan Moplahların İngiliz hakimiyetine girdikleri tarihten itibaren düzenli aralıklarla isyan etmelerini engellememiştir. Bundan dolayı son Moplah isyanına iliştirilen bu yafta isyanın kökenini doğru bir şekilde açıklamamaktadır. Gerçekten de Britanya hükümetine karşı isyan etmeyi Hinduları katletmek için bir fırsat olarak gören Hintli Müslüman-

lar tarafından bu ismin seçilmiş olması, -politikalarını Müslümanlarla Hindular arasındaki işbirliği üzerine kurmuş bulunan- hakiki Hilafet hareketinin tahsilli Müslüman liderleri açısından ancak bir utanç vesilesi sayılabilir. Ortaya koydukları oldukça soyut bir dizi argümanı anlamaya muktedir durumdaki yegâne kitle sayılabilecek, tahsil görmüş sınıflar arasındaki Hilafet hareketi, tabiatıyla küçümsenecek bir güç değildir. Akademik formüllerinin altında, aşağıda tartışılacağı gibi, gerçek bir hissiyat ve gerçek bir hayal kırıklığı yatmaktadır. Fakat Moplah isyanının özellikleri, Hilafet hareketinin, burnunun doğrultusunda vahşi bir seyirden ziyade yavaş ve barışçı bir yol tutturmak zorunda kalacağına işaret etmektedir. Hareketin etkinliği Hinduların işbirliğinde yatmaktadır ve batılı eğitim görmüş Hindu ve Müslümanlar arasındaki işbirliği batılı çizgide bir politik ajitasyonla sınırlı kalması halinde mümkün hale gelebilmişken, Moplahlar sayesinde, bu hareketin takipçilerinin kılıçlarını birbirlerine çevirme tehlikesi olmaksızın İngilizlere karşı kaldırmalarının mümkün olmadığı gösterilmiştir.

Gerçekten de, Yakın ve Ortadoğu dünyalarının Batı'ya karşı refleks hareketlerine ilişkin şu anki tüm belirtiler, muhtemelen neticede daha da yaygın bir hale gelecek olsa da, uluslarası politikada tartışma konusu edilen umumi kehanetlerden ziyade, daha yavaş ve daha müphem gelişmelere işaret etmektedir. Bu gerçek ve hayli endişe verici süreci 'balkanizasyon' kelimesiyle göstermek mümkündür. Bu ibare, ilk kez Alman sosyalistleri tarafından Brest-Litovsk anlaşması neticesi Rus imparatorluğunun batı kanadına yapılanları tanımlamak için kullanılmış, o tarihten itibarense Versailles antlaşması ile ardından gelen diğer Avrupa antlaşmalarının birtakım umumi tesirleri karşısında da kullanım alanı bulmuştur. Batı medeniyetine ancak kusurlu bir şekilde asimile olabilmiş Yakındoğu halklarının, batı dünyasında giderek artmakta olan etkisini uygun bir şekilde tarif etmekte ve bu durumun muhtelif alanlarda izini takip etmek de mümkün olmak-

tadır. Bunun en göze batan hali yine siyaset sahnesindedir. Batılı Avusturya-Macaristan monarşisinin geniş topraklar üzerindeki hükümranlığının yerini iki yeni Yakındoğu devletinin, Yugoslavya ve Romanya'nın, hükümranlıkları almış, hatta Almanlar ve Macarlar gibi batılı halklar Romen ve Sırp hükümetlerinin kontroluna bırakılmıştır. Bu çözüm, bize ait batılı milliyet prensipleriyle uyum içindedir. Yeniden dağıtılan toprakların büyük kısmı, kendilerine ulus-devletlerini kurma hakkı tanınan halklar tarafından iskân edilmekte ve batılı nüfuslar bu yeni devletlerin tebası içinde azınlık durumuna düşmekte, en azından bunların bir kısmı, aralarında yaşadıkları batılı olmayan çoğunlukla birlikte transfer edilmeyi beklemektedirler. Bununla beraber yeni hükümetlerin standartları eski Avusturya -ve hatta eski Macaristan- hükümetininkilerle mukayese edildiğinde veya yeni azınlık tebası ve eski çoğunluk tebasının nisbi medeniyetleri karşılaştırıldığında, milliyet prensibinin Güneydoğu Avrupa'daki problemlere kısmi çözümlerden daha fazlasını getiremediği de hissedilmektedir. Balkanizasyon, geçici olması ümit edilse de, göze batan ama kimseyi tatmin etmeyen bir neticedir.

Batılı ülkeler, daha fazla medeni olmalarının yanısıra, daha karmaşık bir ekonomiye sahip bulunduklarından ve batılı olmayan hasımlarına kıyasla savaştan daha büyük bir zararla çıkmış olmalarından ötürü bu süreç söz konusu ülkelerin ekonomilerinde çok daha büyük sarsıntılara yol açmaktadır. Batı cephesindeki muazzam miktarlardaki silah ve cephane masrafları, Belçika ve Kuzey Fransa'nın sanayi bölgelerine, Mackensen ve Franchet d'Esperey'in kısa süreli seferlerinin Sırbistan'ın zirai arazileriyle mezralarına verdiğinden çok daha fazla zarar vermiştir. Alman ekonomisi de yaşadığı abluka sebebiyle, Avusturya -ve bir dereceye kadar da Çekoslovakya- ekonomisi çizilen yeni sınırlarla, İngiliz ekonomisi ise Avrupa kıtasındaki en iyi müşterilerinin mahvolmasıyla malül hale gelmiştir. Öte yandan Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan -topraklarının büyük oranda genişleme-

siyle ve her halükârda son ikisi, başta gıda maddeleri olmak üzere Yakındoğu'daki hammaddelerin batılı sanayi ürünleri karşısında giderek artan değerleri neticesinde- ekonomik açıdan güçlenmişlerdir. Bu değişiklik, her ülkenin milli zenginliklerinin sakinleri arasında yeniden dağıtılması kadar meşru olsa da, batılılar bu duruma gönül rahatlığıyla bakmamaktadırlar.

Aynı şekilde Yakındoğu'nun Batı üzerinde bir çeşit psikolojik reaksiyon oluşturduğunu söylemek de hayalperestlik değildir. Yakındoğu'ya sokuşturulan batılı tarzda milliyetçilik anlayışının şiddet ve nefreti teşvik ettiği dikkat çekmekte ve şu an için Yakındoğu, ulusal ihtilâf mikrobunu -kendi topraklarından getirdiği hunharlık ve bağnazlık eşliğinde- Batı Avrupa'ya da bulaştırmış gibi görünmektedir. Savaş öncesinde, İrlanda'daki Katoliklerle Ulster[23] sakinleri veya Silesia'daki Almanlarla Polonyalılar arasındaki menfaat çatışmaları belirli sınırlar içinde cereyan eder ve kan döküldüğüne pek şahit olunmazdı. 1921 yılındaysa, hem bunlar hem de batıdaki diğer ulusal ihtilâf bölgeleri, ihtilâlci çeteler, yarı-resmi başıbozuklar, faaliyetlerinin hükümetleri tarafından uygun bulunmasına rağmen tasvip görmeyen işlere girişen düzenli ordu birlikleri ve -Ermeni vilâyetleriyle Makedonya'da gayet iyi bilinen- diğer tüm rezillikler elinde oyuncak haline gelmiştir. Alenen gözler önünde olan bu ahlaki balkanizasyon, aynı eğilimin siyasi ve ekonomik temayüllerinden çok daha tehlikeli bir hal arz etmektedir.

Bugün Batı ile Yakındoğu arasındaki engeller şu ya da bu şekilde ortadan kalkmış olup, akımlar arasındaki bu alışverişin, suların ortak bir seviyeye ulaşmasına kadar devam etmesi bek-

23 Ulster, İrlanda'nın kuzeybatı kısmına verilen addır. Ortaçağ boyunca kendine ait bir krallığa sahip olan bu bölgeye on yedinci yüzyıldan itibaren, İskoç asıllı Presbiteryenler başta olmak üzere birçok protestan gelip yerleşerek, bölgenin adanın geri kalan kısmından farklı bir hüviyet kazanmasına sebep olmuştur. 1920 yılında kabul edilen İrlanda hükümeti kararnamesi ile Ulster ikiye bölünmüş, üç ilçesi güneyde serbest İrlanda devleti ile birleşirken geri kalan altısı -İngiliz Krallığı'nın bir parçası olan- Kuzey İrlanda'yı oluşturmuştur. -Ç.N.

lenmektedir. Burada ümit edilen, Batı'daki seviyenin –Yakındoğu'nun kendisine doğru taşmasına imkan verecek şekilde- daimi surette aşağıda kalma mecburiyetini sürdürmemesidir. Ama her halükârda, yukarıda da öne sürüldüğü şekilde, beklenen, bu sürecin uzun bir zamana yayılmasıdır. Bununla beraber, anılan sürecin erken dönemde önemli etkiler oluşturabileceği bir saha da mevcut olup, bu saha Batı ile Ortadoğu arasındaki ilişkilerdir. Bu iki medeniyet arasında her iki tarafın da aynı şekilde arzu ettiği bir uyumun gerçekleştirilmesi oldukça zor olup, çok hassas bir dönemden geçildiği için, zerre kadar önem taşımayan olayların dahi büyük neticelere yol açabildiği görülmektedir. Batılı ölçüler içerisinde zorlukla hissedilebilen Yakındoğu'nun tazyiki ise, şu an için, Batı ile Ortadoğu arasında arzu edilir türden bir denge kurulmasını imkansız hale getirmektedir.

İşte söz konusu bu mesele, bu kitabın özel konusunu meydana getirmekle kalmayıp, -bu bağlamda Yunanistan ile Türkiye, sırasıyla Yakın ve Ortadoğu dünyalarını temsil ettikleri için- Avrupa savaşının bitişi sonrasında ortaya çıkan Türk-Yunan ihtilâfındaki tarihsel açıdan sürekli ehemmiyet taşıyan bir hususu da oluşturmaktadır. Avrupa savaşının neticeleri sayesinde batı medeniyetiyle daha yakın temasta bulunan -Romenler, Sırplar ve Bulgarlardan oluşan- diğer Yakındoğu kavimleri, bu zaman zarfında Türkiye ile olan son bağlarını da koparmışlardır. Sèvres antlaşması, ya da daha ziyade antlaşmanın imzalanmasından birkaç hafta öncesinde Trakya'nın Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki müşterek sınırı dahi ortadan kaldırmıştır. Anılan bu üç Doğu Avrupa ülkesinde yaşamakta olan Müslüman azınlıklar, hükümran milliyetlere karşı bir tehlike oluşturmadıkları için, göze batacak bir şekilde kötü muameleye maruz kalmamaktadırlar. Bundan dolayı Romanya veya Yugoslavya veya Bulgaristan ile Ortadoğu dünyası arasında artık bir ihtilâf noktası kalmamış olup, Batı'nın Ortadoğu ile olan ilişki-

leri, bu ülkelerin Batı ile olan ilişkilerinde bir ağırlık taşımamaktadır.

Yunanistan'ın durumuysa tümüyle farklıdır. Öte yandan Yunanistan, diğer Yakındoğulu komşularına kıyasla Batı ile çok daha yakın bir temas halindedir. Diğerlerine nazaran daha kapsamlı batılı eğitim müesseselerine sahip olup, ekonomik açıdan da diğer üç ülkeye kıyasla batılı ülkelerle yapmakta olduğu ticarete çok daha bağımlı durumda bulunmaktadır. Hem Batı Avrupa'nın hem de Birleşik Devletler'in, Londra, Paris, Viyana, Manchester, Liverpool, Marsilya, Trieste, New York, Chicago ve San Fransisco gibi ticari ve sosyal başkentlerinde Rum kolonileri mevcuttur. Buradaki ailelerin birçoğu birbirini takip eden birkaç nesildir batıda yaşamakta olup, batılı ailelerle evlilikler kurmakta, bu ülkelerin vatandaşlığına geçmekte, çocuklarını yeni ülkelerinin en iyi okullarına göndermekte ve neticede -anavatanlarına karşı gösterdikleri geleneksel sadakat haricinde- herşeyleriyle birer İngiliz, Fransız, Avustralyalı veya Amerikalı olmaktadırlar. Batı'da Yunanistan'a karşı -uluslararası siyaseti etkileyecek türden- hayli yaygın bir hissiyatın mevcut oluşu, ülkeleri dışında yaşamakta olan Yunanlıların söz konusu bu sadakatlerinin yeni bağlılıklarıyla fazlaca bir çatışma doğurmasına mani olmaktadır. Buna mukabil, bu iki özelliğin talihli bir bileşkesi, ülkeleri dışında yaşamakta olan muhtelif sınıflara mensup zengin ve kültürlü Yunanlıların seslerini, batılı işadamlarına, batılı politikacılara, batı kiliselerine, batılı kalem erbabına ve son olarak -ama sonuncu olarak değil- batı basınına duyurma imkanı sağlamaktadır.

Yunanlılar, Batı'da sahip oldukları bu müstesna etkilerini sadece -Bulgarlar gibi- Yakındoğulu komşularına karşı kullanmış olsalardı olaylar bu şekilde gelişmeyecekti, maalesef Yunanlılar sadece diğer Yakındoğulu milletlerden daha fazla Batı'ya bağımlı olmakla kalmamakta, bir de onların aksine Türklerle daha bir yakın temas içinde bulunmaktadırlar. Yakın temas derken burada anlaşılması gereken, son derece düşmanca bir ilişkinin varlığı

olup, bir de Osmanlı Türk Milletinin Ortadoğu dünyası içinde çok özel bir konuma sahip bulunması Yunanlıların işini bir kat daha zorlaştırmaktadır.

Ortadoğu, halihazırda Türkiye için duymuş olduğu kaygıyı bir şahsi sembol yoluyla ifade etmeyi son derece tabii bulmaktadır. Her ne kadar batılı âlimler Sultan'ın bu unvanı taşıma iddiasına karşı getirdikleri eleştirilerinde sahip oldukları dehayı bir o kadar sapkın maksatlarla kullansalar da bütün bir Ortadoğu, Osmanlı Sultanına İslam'ın Halifesi olarak sadakat duymaktadır. Tabiatıyla sadece M.S. 1517'ye dek uzanan bu iddia, Karolenjlerin Roma tahtının varisi olma iddiası kadar müphem sayılabilirdi. Her ne kadar meşru bir ağırlığa sahip bulunsa da Osmanlı Türkleri antik Ortadoğu dünyasından, Austrasian Franklarının Antik Yunan ve Roma'dan oldukları kadar uzaktılar. Aslında bu unvan, Abdülhamid tarafından kullanılıncaya kadar, Osmanlı hanedanı tarafından -Şarlman'ın Viyana'daki tacı ve kılıcı benzeri- bir tür antik garabet olarak kabul ediliyormuş gibi görünmekteydi. Sahip olduğu bu unvanı değerli hale getiren yeni şartlar ise esasta batılılaşmanın ilerlemesine bağlıydı. Batı tarzı posta sistemi, telgraf, demiryolları ile buharlı gemilerin yaygınlaşması, İstanbul ile Hindistan, Doğu Hint Adaları, Çin ve Rusya'da bulunan büyük Müslüman cemaatleri arasında irtibat kurulmasını sağlamıştı. İçindeki romantik arkaizm ile birlikte batılı milliyetçiliğin etkisi, günümüz için çok küçük bir ağırlığı dahi olsa, unutulan tarihi yeniden hayata döndürme tarzını da ortaya koymuştu. Hilafet hareketi de, modern Yunanlıların kendilerini Perikles veya İskender'in hususi varisleri gibi görmelerine veya dillerini Thucydides ve Homeros'un yadigârlarıyla fazlasıyla doldurmalarına sebep olan duyarlılık dalgasının bir parçasını teşkil etmekteydi. Makul bir şekilde düşünüldüğünde tarihte Hilafet makamına yükselmenin, Müslümanların bölünmelerine sebep olacak büyük tartışmaların sebebini oluşturması dolayısıyla bu makam, İslam Birliği için oldukça biçimsiz bir semboldü. Teknik açıdan Osmanlı'nın

Hilafet iddiası -İran'daki İslam'ın tümü ile Rusya, Mezopotamya ve Hindistan Müslümanlarının önemli bir yüzdesini içine alan- Şii mezhebi, Yemen'deki San'a imamı ve Fas Şerifi tarafından da kabul görmemekteydi. Çok sayıda sünni veya ortodoks Müslüman tarafından dahi Osmanlı Hilafeti tartışmasız bir şekilde kabul edilmiyordu. Modern Osmanlı hayatında mevcut olan -ve karakterini Batı'dan alan- püritenlikten sapış, Arabistan'daki Vahabiler ile İdrisi takipçilerinin ve Kuzey Afrika'daki Sunusi ihvanının da kendisine yabancılaşmasına sebep olmuştu. Mekke'nin Haşimi Şerifi ve onun Hicaz ve Suriye'deki destekçileri örneğinde olduğu gibi diğerleri de, çatışan ulusal çıkarlar veya aile ihtirasları yüzünden bu makama yabancılaşmışlardı. Buradaki en olağandışı husus ise Sultan'ın iddiasının, bir teokratik yönetimden ziyade Türk devlet yetkilileri ve subay sınıfının ellerinde bir tür sınırlı bir temsili hükümet isteyen, Türk Millicilerini son derece müşkül bir duruma sokmasıydı. Millicilik, şüphe götürmeyecek bir şekilde Türk halkının kalbini kazanmıştı. Fakat bu sembole karşı yöneltilen tüm tenkitler, o an için yeterince iyi bir şekilde ifade ettiği umumi -ve pek de akıl-dışı sayılmayacak- derin duyguları etkilemişe benzemiyordu. Bu sembol yetersiz olduğu ispatlandığı takdirde ya mutlak surette değişikliğe uğrayacak ya da yok olup gidecektir, yine de bu hissiyat devam ettiği müddetçe üzerinde durmamız gereken bir gerçeği teşkil etmektedir.

Osmanlı imparatorluğu, Ortadoğu kamuoyunun değer verdiği bazı hususiyetleri bir araya getirdiğinden ötürü, Ortadoğu dünyası, Türkler için hissiyat ve hürmetle dolup taşmakta ve onların selâmeti için derin kaygılar beslemektedir. Türkiye, İran'dan çok daha güçlü ve -hem batılı hem de Ortadoğulu manada- Afganistan'dan da çok daha medeni bir bağımsız Ortadoğu ülkesidir. Aslında kendisi, giderek daha fazla Batı'nın hakimiyetine giren ve daha çok batılı planlar üzerinde organize olan bir dünyada bir büyük güç rolünü oynayabilecek yegâne Ortadoğu ülkesidir. 1774'den bu yana Türkiye'nin bir büyük güç olmadığı hatta tam

bağımsız olarak dahi kabul edilemeyeceği farkedilmemiştir. Hâlâ bir Hıristiyan tebaya sahip oluşu, bir numaralı cami olarak meşhur bir Hıristiyan katedralini ve başkent olarak da önemli bir Avrupa şehrini muhafaza etmesi kendisine Batı hakimiyetindeki Ortadoğu halklarını memnun edecek ölçüde bir hakimiyet görüntüsü vermektedir. İstanbul, Ayasofya ve reaya, batı dünyasından değil Yakındoğu dünyasından ele geçen ödüller bile olsa Türkiye haricindeki Ortadoğu, Franklar ile Rumlar arasında net bir ayrım yapamamaktadır. Batılı güçler tarafından yönlendiriliyor ve kendini muhafaza edebilmek için batı medeniyetiyle bir *modus vivendi* kurmak zorunda kalıyor olsa da Türkiye çok önemli bir anlamda hâlâ bağımsızdır: Batılı değerlerden bazılarını kabul ederken diğerlerini reddedebilir, benimsediklerini kendi bünyesine uyarlarken arzu ettiği yolu seçebilir ve bunu istediği zaman gerçekleştirebilir. Aslında -İngiliz, Fransız, Hollanda ve İtalyan idareleri altında yaşayan Ortadoğu halklarından esirgeneni gerçekleştirmiş- kendi *modus vivendi*sini de kendisi belirlemiştir. Bu süreç, batılı imparatorluklara ait topraklarda hükümran gücün rehberliğinde gerçekleştirilmektedir. Onlara tabi olan halklarsa bu duruma az ya da çok rıza gösterirler. Özellikle Hintli Müslümanlar için inisiyatif kaybının önemli bedelleri mevcuttur. Taraflardan biri ya da ötekisi eliyle bir tür *modus vivendi* bulunması gerektiği -sayıları pek de fazla olmayan bazı aşırılar haricinde- herkesin üzerinde birleştiği bir noktadır. En azından önde gelen bir Ortadoğu ülkesinde, halkın bu problemin çözümünü bizzat bulması gerektiği yolunda kuvvetli bir his mevcuttur. Bu durum, batılı yönetim altında bulunan ama batılı-olmayan medeni ülkelerdeki şartları tanıyan birine hiç de bilgiççe veya zoraki gelmeyecektir. Batılı yönetim şeklinin bir başarısızlık olduğu ve üzerinde hükümranlık kurduğu ülkelerde vakit kaybetmeden sona erdirilmesi gerektiğini ima etmemekte, Batı'nın gölgesinin güneşlerini tümüyle kestiği vakit, diğer medeniyetlerin buz kesmesine sebep olduğu manasına da gelmemektedir. Suni ışık kaynaklarının en

iyisinin dahi güneşin yerini tuttuğu söylenemez. Diğer Müslümanların gözünde bağımsız bir Osmanlı imparatorluğu, sayesinde birazcık tabii güneş ışığının Ortadoğu dünyasına erişebileceği -çok büyük olması bile gerekmeyen- kıymetli bir pencere vazifesi görmektedir. Osmanlı Türkleri ile hükümetlerinin -sadece- hatalı davranışlarından haberdar olan birçok batılı okuyucu için bütün bunlar bir peri masalıymış gibi gelebilir. Bununla birlikte Müslümanların Türkiye'ye karşı duydukları hissiyat sadece gerçek olmakla kalmayıp aynı zamanda mantığa da uygundur. Burada söz konusu olan Batı ve Ortadoğu dünyaları arasında oldukça ciddi bir yanlış anlamanın bulunması ihtimalidir.

Bu durum Batı medeniyeti, Türkiye ve Yunanistan arasındaki üç köşeli ilişkide yer alan tehlikeyi de teşkil etmektedir. Yunanistan, diğer ikisi arasma girmekle kalmayıp, birtakım milli emellerini bu ikisini birbirine yabancılaştırmadan gerçekleştirebilme imkanını da bulamamaktadır. Böylesi emellerin, diğer hükümran ulusal devletlerin sıradan politikalarından daha gayrimeşru olması ya da daha fazla arzulanmayan yöntemlerle takip edilmesi de gerekmemektedir. Yalnızca, bu örnekte, aynı kötülükler orantısız ölçüde ağır sonuçlara yol açabilirler. Batılı hissiyat içinde sahip olduğu müstesna yer sayesinde çok fazla kazanç sağlamış olan Yunanistan'ın -Türkiye'nin Ortadoğu'daki özel pozisyonu hatırına- yersiz avantajlarından vazgeçmesi gerekebilir ve batılı devlet adamlığının, Türkiye ve Yunanistan'ı, birinin kayıplarından diğerinin kazanç temin ettiği böylesine kötü bir ilişkiler yumağı içinde bırakıp gitme lüksü de bulunmamaktadır.

Yunanistan, kelimenin lûgat manasına göre de araya girmiş durumdadır. 1921 yılında, müttefik işgali altında bulunan İstanbul'da, İngilizlerin 'Karadeniz Ordusu' Başkomutanlığındaki bir subayla randevusu olan veya büyükelçilikteki bir memura kısa bir ziyarette bulunan veya müttefiklerarası pasaport kontrolundaki İngiliz bölümüne vize için müracaat eden bir İngiliz vatandaşı, kendi soyundan gelenlerden birine ulaşmadan önce Rum

(veya Ermeni) kapıcı, tercüman ya da memurlardan oluşan bir kordonu aşmak zorundadır. Zaman zaman böylesi zorluklarla karşılaşıldığında, benzeri işlere kalkışan Türk ve Bulgarlara, rakip milliyet mensuplarının kapıyı tutarak İngiliz üstlerine ulaşma imkanına set çektiğinde, ne olduğu sorusu akla gelebilir. Yakındoğuluların askeri tercümanlar olarak istihdam edilmeleri özellikle tehlikeli bir siyasetmiş gibi görünmektedir. Sayıları çok fazla olan bu insanlar, tanınmalarını sağlayan yeşil-beyaz pazubentler haricinde, sıradan İngiliz askerlerinin üniformasını taşımaktadırlar[24]. Görevde bulunmadıkları zaman aralarından bazılarının İstanbul'un eski hakimleriyle hesaplaşmak için giydikleri haki üniformanın avantajlarını kullanmaları da tabii bir neticedir. Görevde bulunduklarındaysa, ne zaman bir İngiliz ile bir Türk veya Bulgar arasında tercümanlık yapmaları gerekse bu fırsatları kötüye kullanma fikri daimi surette kendilerini tahrik etmektedir. Fevkalâde dürüst olsalar dahi, bir ses tonu, yüzlerindeki bir ifade veya karşı tarafın sadece kendi milliyetlerini biliyor olması dahi yeterince zarar-ziyana sebep olabilir. Marmara denizinin güney sahillerine giden bir Kızılay heyetine refakat ederken tesadüfen bu konuya çok uyan bir örnekle karşılaştım[25]. Maiyette yer alan İngiliz subayları sürekli değişse de beraberlerinde tercüman olarak hep aynı Rumu getirmekteydiler. Tercüman, oldukça sıkıntılı bir pozisyondaydı. Görevini ne kadar iyi yaparsa -İngiliz tabiyetine geçmesi için gereken belgeyi daha yakın bir tarihte elde etmiş bir Osmanlı Rumu olduğu için kendi vatandaşlarının diyemesek bile- Yunan birliklerinin ve mahalli Rum ahalisinin nezdinde kendi kavminin yanlış hareketlerini o ölçüde gözler önüne serecekti. Mevcudiyeti bile zarar vermeye yetiyordu ama İngiliz

24 İstanbul'daki Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin tercümanları kolluk taşımalarına rağmen üniforma giymemektedirler. İngiltere hizmetindeki yabancıları İngiliz askeri olarak kabul eden İngiliz talimatnamesi bu konuda çok daha cömert olsa da, buna kaynak olan fikrin neticede yanlış anlaşıldığı gözler önündedir.

25 Önsözdeki güzergâha bakınız.

subayları tercümansız yapamadıkları gibi, ihtimaldir ki bu vasıflara sahip bir İngilizi veya Museviyi bulmak kabil olmuyordu. Gerçekten de bu Karamanlı Rum işini iyi biliyor ve kendi milletinin tipik bir ferdi olarak ortaya çıkıyordu. Yunanlılar, batılı eğitimi ciddiye almışlardı. Aktif görevde bulunan bir Yunan tümenini veya ordu karargâhını ziyaret ettiğinizde, görevli olmadıkları saatlerde Fransız veya İngiliz grameri çalışan subay veya astsubaylara rastlayabilirsiniz. Ehliyetli Rum tercümanları her yerde bulunurken, Türk veya İngiliz tercümanlarına oldukça seyrek rastlanmaktadır. İstanbul'u işgal altında tutan İngiliz ordusundaki Rum ve Ermeni tercümanların hakimiyeti, basit arz-talep kanunlarının bir neticesinden ibarettir. Fakat bu hal, İngiliz ordusuyla diğer mahalli milliyetler arasında gerçek bir engel yaratmış olup, hem Türkler hem de Yunanlılar bu sonucu İngiliz siyasetinin bir işareti olarak kabul etmektedirler. Durumu hatalı değerlendirmiş olsalar bile, bu yanlış anlaşılma büyük siyasi zararlara yol açmış durumdadır.

Yunanistan, Sèvres antlaşması uyarınca Doğu Trakya'yı ele geçirerek coğrafi manada da araya girmiştir. Karadeniz'den Marmara ve Ege denizine dek kesintisiz uzanan Yunan toprakları, 1921 Türkiyesini Avrupa'daki diğer devletlerden ayırmaktadır. Deniz altındaki telgraf hatlarının bir Yunan adası olan Syra'daki aktarıcı istasyondan geçtiği ve İstanbul'dan çekilen kara hattının ise Doğu Trakya'yı katettiği göz önüne alınırsa, İstanbul veya İzmir'den, Yunan sansürünün eziyetinden geçmeden Londra veya Paris'e telgraf çekmeniz mümkün değildir. Her halükârda 1921'in ilkbahar ve yaz aylarında, Yunan askeri sansürü hem ticari hem de basına ait transit mesajları gayet sıkı bir şekilde elden geçirmekteydi. Yunan hükümeti, bunu yaparken yalnızca meşru hükümranlık haklarını ifa ediyor olsa da, Yunanistan'ın Türkiye ile Batı arasındaki özel görüşmeleri kontrol etme hakkına sahip bulunması, Türkiye'nin, Akdeniz'den Rusya'ya giden ticari gemilerin geçişini kontrol altında tutması kadar genel çıkarlara aykı-

rıydı. Türkiye ile Yunanistan daha uzun yıllar boyu birbirleriyle savaşabilecek durumda olduklarından bu durumun savaş zamanına rastlayan istisnai bir tedbir olduğunu söylemek çözüm olmayıp, barış zamanındaysa el altından sansür uygulanması ihtimalleri daha büyük itirazlara sebep olabilmektedir. Bir ihtimal de Varna veya Köstence üzerinden daha dolambaçlı ve daha masraflı telgraf hatları çekmek olsa bile, bu şartlar altında dahi Yunanistan -Türkiye ile Batı Avrupa arasında hızlı bir şekilde seyahat etmek için yegâne yol olan- İstanbul ile Sofya arasındaki doğu demiryolunun bir ayağını hâlâ kontrol altında tutuyor olacaktır.

Batı'nın Ortadoğu ile ilişkilerindeki en ciddi rahatsızlık Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Verilen zarar, işgal edilen toprak parçasından çok daha büyüktür. Sèvres antlaşması mucibince İzmir ve çevresinde Yunanistan'a verilmiş olan toprak parçası, Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da İngiliz ve Fransız mandasına terkedilen bölgelerle kıyaslandığında çok küçük kalmaktadır. 1821'den bu yana bağımsız bir Yunanistan meydana getirmek için Osmanlı imparatorluğundan sökülüp kopartılan toprakların tamamının dahi, üzerinde Ortadoğu kavimlerinin yaşadığı Hindistan, Nil havzası ve Kuzeybatı Afrika'daki geniş müstemlekelerle karşılaştırıldığında, çok daha küçük olduğu görülecektir. İzmir'in işgalinin özellikle münasebetsiz neticelere yol açması -müttefik devlet adamlığının iflâh olmaz yanlışı yanında- Yunanistan için hem hata hem de bir talihsizlik oluşturmaktadır.

Şartlar, sıkıntı yaratma fırsatını kaçırmayacaklardır. Yunan birlikleri, Yüksek Konsey tarafından verilen bir görevle, müttefik savaş gemilerine ait topların gölgesinde, Türkiye ile imzalanan mütarekenin üzerinden ancak altı ay geçmişken, İzmir'e gönderildiler. Teknik olarak müttefik birliklerinin kamu nizamını yeniden tesis etmek için giriştikleri bir hareket olarak kamufle edilen çıkarma, öncesinde herhangi bir mahalli karışıklık ispat edileme-

diğinden muhtemelen ateşkes anlaşmasının maddelerine ve tabiatıyla anlaşmanın ruhuna aykırıydı.

Çıkarmanın üzerinden henüz birkaç saat geçmişken, askeri birlikler şehirde feci bir katliama giriştiler. Birkaç gün içindeyse aynı birlikler iç bölgelere doğru ilerlemeye koyuluyor ve Türkiye'ye karşı yeni ve mahvedici bir saldırgan savaş, ülkenin zarar görmemiş yegâne toprakları üzerinde bu şekilde başlamış oluyordu. Bu savaşın on altıncı ayında Yunanistan'a, müttefik kuvvetler tarafından İzmir bölgesinde beş yıllık bir manda idaresi -ve hemen ardından gelecek ilhak imkanı- verildi. Türkiye, Ortadoğu dünyasının önde gelen ülkesi, Yunanistan ise son zamanlarda ortaya çıkmış bir Yakındoğu memleketiydi. Cömertçe bir kolaylık gösterilerek Batılı Milletler Camiasına[26] kabul edilmişti. Fakat kendisine verilen -kendi milliyetinden insanların da içinde bulunduğu karışık bir halk kitlesini yönetmek şeklindeki- bu manda idaresi, benzer şartlarda en fazla tecrübeye sahip bir batılı güç için bile zor bir imtihan olma özelliğine sahip bulunuyordu. Böylesi bir tecrübeyi Türkiye'nin zararı pahasına gerçekleştirmek, düşüncesizce bir acelecilikten başka bir şey değildi. Batılı hükümetler, bu tecrübenin büyük bir başarısızlık olduğu ispatlandıktan sonra dahi, sahip oldukları ne kadar körleme önyargı ve tarafgirlik varsa hepsini ortaya dökerek Yunanistan'a, kendi medeniyetlerinin havarisi olarak giriştiği bu işte, hem maddi hem de moral yönden destek vermeye devam ettiler.

Bu politika, her halükârda Batı ile Ortadoğu dünyaları arasında kötü bir hissiyat yaratacaktı, zira ilişkimiz içinde Ortadoğu halklarının, önde gelen batılı devletlerin seneler boyu bir bütün olarak faydalı bir şekilde idare etmiş oldukları memleketlerdeki hakimiyetlerine dahi -haklı ya da haksız bir şekilde- tolerans göstermeye son verdikleri bir döneme ulaşmış bulunmaktaydık. Bu

---

26 Orijinal metinde 'Western Concert of Nations' olarak geçiyor. Ayrıca 339. sayfadaki 'Concert of Europe' dipnotuna da bakınız. -Ç.N.

ayaklanma hareketi, yavaş yavaş ortaya çıkabilecekken, Avrupa savaşının doğurduğu neticelerle fevkalâde bir hız kazanmış ve bu insanlarla aramızdaki münasebetler şu an için kritik olarak kabul edilebilecek bir safhaya girmiştir. Bu şartlar altında, mütareke sonrasında patlak veren Türk-Yunan çatışmalarının sorumlusu durumundaki devlet adamlığının affedilecek bir tarafı bulunmamaktadır. Tehlikeli bir yaranın üzerine, gereksiz ve acı verici bir tahriş edici madde boca edilmiş, bunun üzerine yaranın bir daha iflâh olmaması riski de ortaya çıkmıştır. Ortadoğu ile aramızdaki bu ihtilaf, geçmişin hatalarını düzeltmekle telâfi edilecekmiş gibi görünmemektedir. Geçmişte böyle olmamıştır ve -tahriş edici madde, tedavisi mümkün olmayan etkiler bırakmaksızın ortamdan uzaklaştırılabilse bile- bugün de olmayabilir. Medeniyetlerin insan toplumlarının en gerçek ve en temel biçimlerini teşkil etmeleri sebebiyle, medeniyetlerarası ihtilâflar korkunç sonuçlara yol açarlar. Bunlar en büyük güçler olduklarından farklılıkları renk veya fiziki hal veya doğum yeri veya anadil gibi harici hallerde değil de insanların düşünce tarzları içinde kendini gösterir ve bir Etiyopyalı derisinin rengini, bir ecnebiyse aksanını değiştiremezken, güçlü bir hükümetin tebasına mensup bir fert için bile bir doğum sertifikasının sahtesini imal etmek kolay bir iş değildir; bütün bunlara rağmen insanların zihinlerini felâkete beş kala dahi mahvolma yolundan döndürmek mümkündür. Medeniyetler bilinç farklılaşmalarıdır ve bereket versin ki bir medeniyetin mensuplarıyla diğer medeniyetinkiler arasında kapsamlı düşünce değişiklikleri yaratma imkanı her zaman mevcut bulunmaktadır. Yakındoğulu dünya görüşünün batılı dünya görüşü içinde massedilmesi ve batılı ile ortadoğulu dünya görüşleri arasında bir *modus vivendi*nin keşfi, zor da olsa çaresi olmayan problemler değillerdir. Fakat bütün bunlar, iktidarı elinde tutan birkaç kişinin hatalı kararları neticesinde, her an için çaresiz problemler haline gelebilirler.

İKİNCİ BÖLÜM

BATILI DİPLOMASİ

1912 yılının Mart ayında Girit'in doğusunda, ana yolların oldukça dışına düşen bir bölgede seyahat etmekteydim. Çevremdeki kır manzarası Ege'ye ait kireçtaşından çıplak dağ yamaçları karakteristiklerini sergiler nitelikteydi. Çevredeki, oldukça seyrek olarak bulunan köylerden bazıları 1897'deki iç savaş esnasında yıkılıp yağmalanmış olup henüz yeniden iskân edilmemişlerdi. Önümdeki yol bu kireçtaşı vahşiliği içinde bir tepenin etrafından dolandığında batılı tarzda bir kır evi ansızın görüntüye girdi. Bu ev jakoben stilinde bir mimariye göre inşa edilmişti. Evin ön cephesindeki kemerlerle süslemeler çok iyi korunmuş durumdaydılar. Birinin arkadaşı veya büyük-büyükbabası ön kapıdan çıkıp gitmiş olmalıydı. Fakat eve birkaç adım daha yaklaşınca beklenen hayat ümidi uçup gidiyordu. Kapı açıklığı, giriş katını ağıla çevirmek gayesiyle üst üste konan taşlarla yarıya kadar örülmüş durumda olup, pencerelerin yerinde boşluklar bulunuyordu, kornişlerin üzerindeyse çatıdan eser yoktu. Bu ev Venedikli bir toprak sahibinin veya devlet yetkilisinin villası olup, muhtemelen Büyük Kandiye Savaşından[1] bu yana, yani tam iki yüz elli yıldır, terk edilmiş durumdaydı.

---

1 M.S. 1644-1669.

Ortaçağda, batılı devletler tarafından Yakın ve Ortadoğu ülkelerinde kurulan imparatorluklar, günümüz dünyası içerisinde mütehakkim ve kendine has özelliklere sahip çağdaş batılı imparatorluklar için birer *memento mori*[2] niteliği taşımaktadır. Girit'teki bu Venedik kolonisi, herhangi bir İngiliz kolonisinin iftihar edebileceğinden çok daha uzun bir süre boyunca, yani tam dört buçuk asır müddetle hayatta kalmıştır. Bugün Fransız, İngiliz ve Amerikan firmalarına ait ofislerin yer aldığı Galata'da, bir zamanlar aynen modern Şanghay tarzında, devlet teşkilâtı dışında ve kendi yönetimine sahip bir Ceneviz kolonisi mevcuttu. Bu batılı cemaat, Emperyal Doğu Roma hükümetiyle diplomatik sıkıntılar içine girdiği vakit, belediye mancınıklarını Haliç üzerinden Kontsantiniye'ye büyük taşlar atmak için kullanmayı adet haline getirmişti. Yaşadığı iki yüzyıl zarfında (M.S. 1261-1453) Kırım ve Don üzerinde kardeş koloniler kurarken, kara yoluyla Rusya, Hindistan ve Çin'e doğru ticaret faaliyetlerini de başlatıyordu.

Modern Rusya'yı, ancak son 148 yıldır önemli bir Karadeniz gücü olarak kabul etmek mümkündür. Ceneviz ise bu pozisyona elli yıl daha fazla bir süreyle sahip olmuştur.

Sakız adasına hükmeden imtiyaz sahibi Ceneviz şirketinin, Hindistan'daki John Company[3] kadar romantik bir kariyeri bulunmaktadır. Atina dükleri haline gelen Floransa bankerleri de, 'Rajah Brooke'ların veya 'Cecil Rhodes'ların maceralarını yaşamayı beklemektedirler; Filistin, Rodos ve Malta'daki Saint John nizamlarının geçirdikleri değişimler ise daha sonraları kurulan Cizvitler ile muhafazakâr protestan misyonlarının gelişimlerinin önündeki garip ihtimalleri akla getirmektedir. 1400 yılma doğru Yakındoğu, batılı büyük güçlerin Kuzey İtalya'da oluşturduğu küçük devletler sistemine eklenmenin eşiğine kadar gelmişse de ticaret, savaş, yönetim sistemi ve diplomasinin bu egzotik büyü-

2 Latince 'ölmeniz gerektiğini hatırlayın'. Ölümü akla getiren bir husus. -Ç.N.

3 Doğu Hindistan Şirketinin halk arasındaki ismi. -Ç.N.

yüşü, ardından gelen bir veya iki yüzyıl içinde kaybolup gidivermiştir.

Bugün, böyle bir mercek üzerinden Doğu'da sahip olduğumuz üstünlüklerimize baktığımızda, onlar dahi sanki birer hayalmiş gibi görünürken, Batı'nın diğer medeniyetler üzerine olan zihinsel etkisinin en üst noktasına ulaşmasından önce ve bu medeniyetlerin Batı üzerine olan karşı-etkilerinin başlamasından çok daha önce, tüm bu batılı sanayi ürünleri, garnizonlar, valiler, manda idareleri, diplomatik uzlaşmalar ile rekabetlerin çağdaş dünyanın batılı olmayan medeni ülkelerinden silinebileceğini tahayyül etmek mümkün olur. Mamafih, Batı'mn harici ve maddi yükselişi şu anın gerçeklerinden biridir ve bir hikâyenin en ilgi çekici kısmını da çoğunlukla son bölümü oluşturur. Yakındoğu'nun Ortadoğu ile temas halinde bulunduğu Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınır bölgesinde ön plana çıkan da bu batılı yükselişin diplomatik yönüdür.

1921 yılının Mart ayındaki İnönü muharebesi[4] esnasında kıdemli bir Yunan askeri bana *"aslında bu muharebe, Anadolu'nun hakimiyeti için İngiltere ile Fransa arasında cereyan eden bir savaştan başkası değildir"* demişti. Bu dediğine gerçekten de inanıyordu. Sanırım -kelimenin lûgat manasında- bu savaşta çarpışan Türk ve Yunan muhariplerin büyük bir kısmının, karşı saflarda sırasıyla İngiliz ve Fransız subaylarının muharebeyi sevk ve idare ettiğine inandığını düşünmekteyim[5].

Yaptıkları bu değerlendirme hatası, batılı diplomatik yöntemler hakkındaki düşüncelerinin ilkelliğini göstermektedir. Birbirlerinin müttefiki olarak kabul edilen batılı hükümetler, alenen diğerinin aleyhine bir eyleme kalkışmak için bir kere çok fazla tecrübeli ayrıca haddinden fazla saygıdeğerdirler. Bu meyanda, bir skandala yol açmamak hepsinden daha büyük bir önem taşımak-

4 Altıncı bölüme bakınız.

5 Bkn. 'Bir Hurafenin Kökeni' s. 308'den itibaren.

tadır. Buna rağmen, bu Yunan askerinin tesbiti de esasen doğrudur. Yakın ve Ortadoğu'nun büyük bir bölümünü harap eden bu savaş-sonrası-savaşta, oyuna katılıp acı çeken mahalli halklar birer piyondan ibaretken, baş oyuncular uzaktaki bu batılı devletlerdir. Eğer Thomas Hardy[6] 'Yurtseverler' diye bir drama kaleme alacak olsaydı şüphe yok ki Profesör Masaryk, Venizelos, Stambolisky, General Pilsudsky, Emir Faysal ve Mustafa Kemal Paşa'yı -eserindeki Pitt[7] ve Napolyon gibi- bir rüya içinde gezinen insanlar olarak sunar ve sahne gerçek bir görüntüye açıldığında Downing Street[8] ve Quai d'Orsay'deki[9] oda ve koridorların gri hatlarını görmemiz gerekirdi.

Yakın ve Ortadoğu devletleriyle batılı güçler arasındaki münasebetlere dair bu görüşte yeni ve mantığa aykırı bir husus bulunmamaktadır. Teşbihi satrançtan spora değiştirmek ise sıradan bir hadisedir. *Times*'m İstanbul muhabiri 5 Ekim 1921'de[10], Quai d'Orsay'deki bazı çevrelerin Ankara'daki Milli Türk Hükümetine, Yunanistan kendini daha büyük güçlükler içinde buluncaya dek, gelecek bütün müzakere tekliflerine karşı temkinli olması tavsiyesinde bulundukları şayiasını bildirirken bir başka fikre sahip bulunmaktaydı. Çektiği telgrafta *"mevcut doğu savaşındaki oyuncuları (!) tıpkı birer yarış atıymışçasına destekleme politikası müttefik devletlerden her birinin sırasıyla suçlu tutulması gereken bir politika olup, eğer günün birinde Levant'ta barışın tesis edilmesi düşünülüyorsa bu politikanın terk edilmesi icap etmektedir"* diyordu. Bu benzetme onun icadı değildi. Lord Salisbury'nin 1878 Berlin konferansında, takip etmiş olduğu politikaya dair tükürdüğünü yalarken sarfettiği

---

6 Thomas Hardy (1840-1928), Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında kaleme aldığı, gençleri kahramanlığa teşvik eden şiirleri ile de ön plana çıkmış olan meşhur İngiliz edebiyatçısı. -Ç.N.

7 William Pitt (1759-1806). Napolyon savaşları esnasında iki kez başbakanlık yapmış olan İngiliz devlet adamı. -Ç.N.

8 İngiliz başbakanlık binasının bulunduğu sokak. -Ç.N.

9 Fransız dışişleri bakanlığının gayriresmi ismi. -Ç.N.

10 10 Ekim 1921 tarihli *Times*'da yayınlanan telgrafına bakınız.

meşhur söze de atıfta bulunuyordu: *"Yanlış ata oynamışız!"*. Bu bir tek cümle dahi batılı devletlerin Yakın ve Ortadoğu arenasında savaşmak için istedikleri anda yeterince gemi, insan ve paraya sahip oldukları andan itibaren, yani son iki yüz elli yıldır, bahse girip üzerinde tartıştıkları ruh halini özetlemekteydi. Bu hem ters hem de feci bir davranış biçimi olup, tarifi bile müsebbibini töhmet altında bırakır niteliktedir. Yine de bunun, batı medeniyeti içinde herhangi bir ahlak bozukluğundan ziyade, insani işlerin idaresindeki küçük düşünme biçiminin bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

Küçük devletlerin büyük devletler tarafından istismar edilmesi, bu devlet gruplarının farklı medeniyetlere mensup bulunmaları halinde bilhassa zarar verici olsa da bu farklılık, hadisenin sebebini teşkil etmemektedir. Bu durum, küçük devletlerin zayıflayarak birbirlerine düşman olduklarında ve aynı şekilde daha büyük devletlerin birbirlerine düşman kesilip bir de güçlendikleri vakit ortaya çıkmaktadır. Hem küçük hem de birbirlerinin hasmı olan ve dolayısıyla kendi başlarına ayakta kalmaları mümkün olmayan bir grup devlet, civardaki güçlü devletlerin otomatik olarak içine çekildiği, bir nev'i uluslararası güç boşluğu yaratırlar. Büyük devletlerin içine doğru çekildiği bu tarz hareketleri bir tür emperyalizm olarak kabul edebiliriz ve birbirlerinin ilgi alanlarına giren birden çok emperyalist güç, bu vakum içinde çarpıştığı vakit umumi bir felâket hali hasıl olur. Yakın ve Ortadoğu'da son zamanlarda cereyan eden hadiseler -1470'den 1871'e kadar- dört yüzyıl boyunca Batı Avrupa'nın bağrında vuku bulmaktaydı. Birbirlerine rakip küçük Alman ve İtalyan şehir devletleri –İspanya, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, İsveç ve Rusya gibi- daha büyük rakipler tarafından desteklenirdi. Bu durumun fiili neticeleriyse -Almanya ve İtalya'nın milli birliklerini kurarak bu özel güç boşluğunu bir pozitif güce çevirip bölgesel bir denge tesisini mümkün kılmasına kadar nükseden- kesintisiz diplomatik ihtilâf ve savaş halleriydi. Sonunda Batı'da bir tür dengeye

ulaşan kuvvet yüklenmeleri, ancak bundan sonra bir başka güç boşluğuna, doğuya doğru yönelmiş ve 'Doğu Meselesi'ndeki gerginliklerin tehlikeli bir şekilde artmasına sebep olmuştur.

Böylesi güç boşlukları her zaman için bir tehlike kaynağı olagelmiştir ve Batı Avrupa'daki İtalyan ve Alman güç boşlukları ölümcül neticelere sebep olmadan ortadan kalkmış olsalar dahi, meydana getirebilecekleri -ve doğudaki güç boşluğunun hâlâ sebep olabileceği- türden bir büyük felâket milâttan önce üçüncü ve ikinci yüzyıllardaki Yunan-Roma medeniyetinin tarihinde gözler önüne serilmiştir.

Akdeniz havzasındaki küçük devletler -yani bir yanda yer alan Messana, Siracusa ve Saguntum ile öte yanda bulunan Aetolia, Bergama ve Rodos- arasındaki tutku, korku ve rekabet, güçlü komşularını savaşlara sürüklemiş ve bu savaşlar, aralarından bir büyük gücün -yani Roma'nın- diğer dördünü -Kartaca, Makedonya, Suriye ve Mısır'ı- yutmasına kadar devam etmiştir. Bunu, umumi bir yoksullaşma ve bir ihtilâl dalgası izlemiş ve muzaffer güç de -birkaç yıl önce hayvanat bahçesinde yakalamış olduğu güvercini diğer tarafından tutan bir başka yılanla inatlaştıktan sonra kuşla birlikte rakibini de yutan ve neticede yuttuklarının hepsini birden boğazından geçiremediği için feci bir şekilde boğularak can veren yılanın hazin hikâyesinde olduğu gibi- tatsız bir akibete uğramıştır.

Ancak bizzat büyük devletler, birbirlerini hem böylesi felâketlerden hem de -güç boşluklarının çoklukla kendilerini sürükleyeceği- sürekli bir sürtüşme ve enerji kaybı hali içine düşmekten kurtarabilirler. Kendi cihetlerinden tehlikeye karşı ortaya koyacakları ilk ihtiyat ılımlı bir yaklaşım göstermektir. Bu durumda dahi küçük devletler sorumluluktan sıyrılamazlar. Küçük rakiplerine karşı bir büyük gücün desteğini almak için hizmetlerini satmaya hazır oldukları müddetçe birer piyonmuşçasına muamele görmeyi hak ederlerken kendileri için bir damla gözyaşı bile

dökmeye gerek kalmaz. Düştükleri durumun hal çaresi kendi halklarının ellerindedir. El birliğiyle bu güç boşluğunu bir pozitif güce çevirebilirler. İtalyan ve Alman halkları, kuvvetlerini milli devletler halinde birleştirmeye karar verdiklerinde[11], büyük devletlerin geleneksel diplomasisi onları durdurmaya muvaffak olamamış ve o andan itibaren İtalya ve Almanya toprakları birer uluslararası sürtüşme arenası olmaktan çıkmıştır. Buna mukabil bu ülkeler, Yakın ve Ortadoğu'daki yeni arenada birer büyük güç olarak yerlerini almışlar ve buradaki başka küçük devletleri -zamanında kendileri nasıl kullanıldıysa- aynı şekilde kullanmaya koyulmuşlardır. Maalesef bu arena hâlâ açıktır, ama doğu toplumları sıra kendilerine geldiğinde birbirlerine düşmeyi reddederek bu arenanın kapanmasını sağlayabilirler. Bugünkü halleriyle onlar gönüllü kurbanlar olarak ortaya çıkmakta, büyük devletler ise kötü adam rolü yanında bir dereceye kadar kurbanı da oynamaktadırlar. Böylesi durumlarda uluslararası politika bir fasit daireye doğru kaymaktadır, bunu kırmak içinse bütün tarafların iyiniyetine ihtiyaç vardır.

Büyük devletlerin doğu diplomasilerinin savunması için tezimizi böylece ortaya koyduktan sonra artık iddianameye geçebiliriz. Yukarıda belirtilen terimlere göre, Avrupa Savaşından sonra gelen birinci safha aşağıdaki gibi tanımlanabilir. Fransa, Almanya ve Rusya'ya karşı Polonya'yı var gücüyle, Macaristan'ı ise tecrübe kabilinden desteklerken, Türkiye'yi Rusya'ya karşı tecrübe olsun diye, Yunanistan'a karşıysa ciddi bir biçimde destekliyordu, zira Yunanistan, Türkiye'ye karşı İngiltere'nin desteğine sahipti. İngiliz desteğine bağımlı ve genişlemiş bir Yunanistan, İngiltere'yi Doğu'daki barış şartlarının uygulanmasını sağlamak için bizzat devreye girme sıkıntısından kurtaracaktı. İtalya, Anadolu'daki müstakbel ekonomik imtiyazların hatırı için Yunanistan'a karşı Türkiye'yi desteklemekteydi ve Rusya, kendi düşmanı olan batılı

11 1848 ilâ 1871 arasında.

devletlerden herhangi birinin desteğini satın almaktan caydırmak amacıyla Yunanistan'a karşı Türkiye'ye destek veriyordu. Aynı zamanda Rusya, hem Türklerin muhtemel Panturancı tutkularına hem de Bakû'daki petrol yataklarına uzanan yola karşı set oluşturmak için, bir dereceye kadar Erivan'daki Ermeni Cumhuriyetini, Türkiye ve Azerbaycan'a karşı destekliyor ve bu arada Transkafkasya bölgesinde önceden sahip olduğu topraklar üzerindeki hakimiyetini pekiştirmek gayesiyle Gürcistan'a karşı hem Azerbaycan'a hem de Ermenistan'a destek veriyordu. Rusya'nın giriştiği bu çapraşık işler, söz konusu ülke nefs-i müdafaa halinde hareket ettiği konusunda en inandırıcı iddiaya sahip olduğu için, belki de en az ayıplanacak olanıydı.

Piyonlara gelince, üç Transkafkasya devleti, aralarındaki sınır ihtilâflarını bir yana bırakıp birlikte hareket etmeyi kabul etmedikleri için kısa süreli bağımsızlıklarını bir kenara atmışlardır. Macaristan, 1914 sınırlarına geri dönme imkanını sağlayacak her devlete kendisini satmaya hazır olup, Polonya, 1772 sınırları karşılığında hemen hemen aynısını yapacak halde bulunmaktadır. Yunanistan, en büyük milli tutkusunu gerçekleştirmek yolunda bir kumarbazın şansı mukabilinde parasının değerini düşürmüş ve gençlerinin hayatını feda etmiştir. Gerçek bir hayat-memat mücadelesi vermekte olan Türkiye ise, Rusya kadar ihtiyatlı bir sempatiyi hak etmiş durumdadır.

Bölgede bulunan sadece dört küçük devlet kendilerini *clientage*[12] ve istismarın kısır döngüsünden kurtarma yolundadırlar. Bunlar Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'dır. İlk üçünün kendi aralarında oluşturdukları 'Küçük İtilâf'ın[13] kınanmaması gerekir, zira bu oluşumun esas sebebi Maca-

12 Antik Roma'da yaygın olarak rastlanan, himaye üzerine kurulu bir sınıf sistemi. Bu sistemde hür vatandaşlar, zengin ya da nüfuz sahibi aristokratlar tarafından himaye görmektedir. Günümüzde bu tarz himaye mekanizmalarının hâlâ bazı çağdaş toplumların özellikleri arasında bulunduğuna da şahit olmaktayız. -Ç.N.

13 Orijinal metinde 'Little Entente' olarak geçiyor. -Ç.N.

ristan'ın Trianon Anlaşması sonrasında haklı olarak yaşadığı huzursuzluğa karşı bir tür karşılıklı garanti sağlanmasına duyulan ihtiyaçtır. Küçük devletler arasındaki kan davalarını bir çözüme kavuşturmak mümkün olmadığı takdirde, bu davaların, -büyük devletlerin birbirine rakip destekçiler olarak hadisenin içine çekilmesine yol açmaksızın- anılan devletler arasında sınırlı kalması bile bir tür kazanç olarak kabul edilebilir. Bu arada başlangıçta tek bir amaca yönelik olarak gerçekleştirilen düzenlemelerden sıklıkla başkaları da istifade edebilir. Ekonomik işbirliği, muhtemelen işin başından beri Dr. Benes'in aklında bulunmaktadır. Bu ekonomik sebep Avusturya'nın gruba dahil edilmesini sağlayabildiği gibi neticede Macaristan'ın iştirakini de temin edebilir. Kesin olan tek husus, -gereksiz yere ve adil olmayan bir şekilde teba durumuna düşmüş olanlar da dahil olmak üzere- nerede olursa olsun azınlıkların maruz kaldığı muamelenin, tebası olarak bulundukları devletle vatandaşı olmayı tercih edecekleri devlet arasında karşılıklı güvenin artışı oranında iyileşeceğidir.

Yenilen ve milli birliğini kurmasına müsaade edilmemiş olsa da küsmeyen Bulgaristan, çok daha çarpıcı bir bilgelik sergilemektedir. Stambolisky'nin siyaseti toprak taleplerinin peşinden koşmamayı, Yugoslavya ve Romanya ile hislerde olduğu kadar resmi bir program dahilinde uzlaşma sağlamayı ve batılı devletlerin şehirli kapitalizmiyle Petrograd ve Moskova'nın şehirli komünizmi arasında müşkül bir durumda kalmış bulunan Güneydoğu ve Orta Avrupa'daki toprak sahibi köylülerden bir tür 'Yeşil Enternasyonal' oluşturmayı öngörmektedir. Hareketi, Dr. Benes'inkini tamamlayıcı nitelikte olup, bu iki hareket de birbirine yaklaşma eğilimi içindedirler. Bulgarlar ile ortak ekonomik çıkarlara sahip olmalarına rağmen, milli ihtilâfları bulunmayan Lehler, Çekler, Slovenler ve Hırvatlar, Bulgaristan ile Romenler ve Sırplar arasındaki tabii arabuluculardır.

Yakındoğu'da bir pozitif güç oluşturulması için istikbal vaad eden böylesi imkanlar yanında bu tarz bir oluşumun cazibesini farkeden Yakındoğulu devlet adamları da bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, Küçük İtilâf'ın Romanya'daki önde gelen savunucularından Take Jonescu'nun, Londra ziyareti sonrasında, *Times*'ın 11 Ekim 1921 tarihli nüshasında yayınlanan beyanında dikkatle ifade ettiklerini gösterebiliriz: *"Britanya'ya karşı herhangi bir 'Fransız' politikasını ya da Fransa'ya karşı herhangi bir 'İngiliz' politikasını takip etmemekteyim"*. Aynı tarihlerde Türk ve Yunan devlet adamları için -eğer akıllıysalar, muhatabının İngiliz, Fransız veya diğer destekçilerinden kurtulmasını sağlamak için önlerine çıkan ilk fırsata dört elle sarılmaları gerekse dahi- benzer açıklamalarda bulunmak oldukça zor olurdu. Her iki taraf da, başarıya ulaşıncaya kadar, kendilerininkinden çok daha büyük bir rekabetin acımasız dişlileri arasında ezilip gideceklerdir.

Modern zamanlarda, Kuzey İtalya'daki küçük devletlerin silinip gitmesinden itibaren, Yakın ve Ortadoğu'da üç büyük rekabet mevcut olmuştur. Bunlar, Büyük Britanya ile Fransa, Büyük Britanya ile Rusya ve bir tarafta hep beraber yer alan Büyük Britanya, Fransa ve Rusya ile Almanya arasındaki rekabetlerdir. Birincisi bu üçü arasında en eskisi ve aynı zamanda en önemlisidir. 1904 'Entente'ı sonrasında ve hatta Avrupa Savaşı esnasında bile içten içe devam etmiş, mütarekeden itibarense diğer ikisi arasından sıyrılarak yeniden ön plana çıkmıştır.

Yakın ve Ortadoğu'daki İngiliz-Fransız rekabetinin tarihini on altıncı yüzyıla dek uzatmak mümkündür. Bu rekabete sebep olan güç boşluğunun siyasi bir tarafı olmayıp söz konusu rekabet sadece ekonomik karakterlere sahip olduğu müddetçe ticari seviyede süregelmiştir. On sekizinci yüzyılda, Moğol imparatorluğunun yıkılmasından sonra, Hindistan'da doğrudan hakimiyet için bir askeri mücadele olarak ortaya çıkmış ve Fransa'nın toptan yenilmesiyle noktalanmıştır. Bu anlattıklarımız rekabetin klasik dönemini oluşturmaktadır, fakat Napolyon'un yeni bir yolla Hin-

distan'da yeniden bir köprü başı oluşturma çabaları, gerginlik merkezini Mısır ve Osmanlı imparatorluğuna kaydırmış ve Türkiye'nin on sekizinci yüzyılda içine düştüğü fevkalâde müşkül durumdan bir dereceye kadar toparlanması ve bu arada kendisinden kopan Yakındoğu milletlerinin kısmen de olsa kendilerine yeter hale gelmeleriyle, bu rekabet de bir ara-döneme girmiştir. Fransa ve Büyük Britanya, 1814'deki Viyana kongresinden itibaren Levant'ta -birkaç kez alenen savaşın eşiğine gelmiş olsalar dane ordularıyla ne de donanmalarıyla bir kez bile savaşmış değillerdir. Bütün bunlara rağmen aralarındaki mücadele, zaman zaman eskisinden de acı bir şekilde, bütün gerçekliğiyle devam etmektedir. Bu mücadele imparatorluk kurma boyutlarında olmasa bile, tümüyle ticaretle sınırlı kalmış da değildir. Mücadelenin verildiği karakteristik sahalar kültür ve diplomasi sahaları olup, mevzileriyse sefaretler, konsolosluklar, dini misyonlar ve okullardır. Bu yeni tip mücadele zaman zaman Yukarı Nil havzası, Mısır, Süveyş kıstağı, Filistin, Lübnan, Musul, Çanakkale, Selanik ve İstanbul'da alevlenmeler göstermiştir. Sultan Mahmut ile Mehmet Ali, Maruniler ile Dürziler, Türkler ile Yunanlılar, Suriyeliler ile Hicazlılar ve Araplar ile Yahudiler arasındaki ihtilâflar, Fransız ve İngiliz misyonerlerinin, okul müdürlerinin, konsoloslarının, diplomatlarının, devlet memurlarının, bakanların ve gazetecilerin içindeki cengâverlik içgüdüsünü daimi surette canlı tutmakta, bu arada Mısır'da 1839-41 yılları arasında ve 1882'de, Mısır Sudanında ise 1898'de patlak veren krizler, hiçbir zaman düz gitmemiş bu yol üzerindeki kilometre taşlarını meydana getirmektedir. Bu rekabet geleneğini ve birikmiş kuşku ve hınç mirasını anlamadıkça Fransız ve İngiliz hükümetlerinin 'Doğu Meselesi' üzerindeki savaş sonrası ilişkilerini anlamak ya da mazur görmek mümkün değildir. Bu durum, iki ülkeyi temsil etmek zorunda kalan bireylerin zihinlerinde yatan kötü bir geçmiş olup, muhtemelen bizden daha fazla Fransızları etkilemektedir. Zira genel olarak baktığımızda Fransızların, Hindistan'da olduğu ka-

dar Levant'ta da kötü bir mücadele vermiş olduklarını görürüz ve başarısızlık, insan hafızasında başarıdan çok daha derin izler bırakmaktadır.

Diğer iki rekabet ele aldığım konuyu daha az oranda ilgilendirmektedir. İngiliz-Rus rekabeti diplomatik ve askeri sahalarda kendini göstermiş ve esas sürtüşme noktaları olarak Afganistan, İran ve Karadeniz çıkışındaki boğazlarda patlak vermiştir. 1815'den 1917'ye kadar ön planda cereyan etse de, Rus gücünün çöküşüyle ansızın silinip gitmiştir ve şu an için Ortadoğu'daki durum içinde ihmal edilebilir diyemesek de ikinci dereceden bir faktör olarak bulunmaktadır. Mevcut güç boşluğu bu İngiliz-Fransız rekabetiyle doldurulmaya devam etmedikçe veya -iyi bir tesadüf neticesi- mahalli seviyede bir pozitif güç oluşarak bu rekabet arenasını tümüyle ortadan kaldırmadıkça, bu rekabet de Rusya'nın toparlandığı ölçüde yeniden kendisini gösterecektir.

Almanya'ya karşı Fransa, Büyük Britanya ve Rusya'nın oluşturmuş oldukları 'Entente', hepsinin arasında en kısa süren ve en garip gruplaşmayı teşkil eder. Sadece 1907'deki İngiliz-Rus anlaşmasından, 1917 sonlarında Rusya'da patlak veren Bolşevik İhtilâline dek sürmüştür. Hiçbir zaman Avrupa'da, Almanya'ya karşı daha uzun bir geçmişe sahip Fransız-Rus ittifakının sağlamlığına erişememiş olup bir kez daha ortaya çıkması da çok uzak bir ihtimaldir. Bu gruplaşma, taraflardan üçünün de Avrupa siyasetindeki yaklaşımlarına bir yardımcı unsur olması haricinde, nisbeten birleştiriciliği olan korku faktöründen yoksundu. Esas var olma sebebi tamahkârlık olup, mahalli seviyede daha güçlü ve çok daha hünerli bir rakip tarafından işlerinin tehdit edildiğini gören hırsızlar arasındaki az bulunur bir onurdan daha fazlasına dayanmamaktaydı. Ne de olsa bu hırsızlardan bazıları bu arada geçici ortaklarının ceplerini boşaltma alışkanlıklarından da vazgeçemeyeceklerdi.

1904 'Entente'ının, Kuzey Amerika balıkçılık sahalarında veya Tropikal Afrika'da elde edebileceği neticeler[14] ne olursa olsun, Yakın ve Ortadoğu'daki saygıdeğer İngiliz-Fransız rekabetine bir son verdiğini söylemek mümkün değildir. Bu rekabet, Türkiye'nin Asya'daki topraklarının paylaşılmasının veya Boğazlar'ın statüsündeki değişikliğin an meselesi olarak görülmediği savaştan önceki birkaç yıl içinde az ya da çok uyur durumda kalmıştır. O zaman zarfında her büyük devletin dikkati büyük oranda Almanya ile olan ortak rekabetlerine çevrilmişti ve her iki güç de -kendi lehlerine olacak şekilde- savaş başlamadan önce doğudaki çıkarlarına uygun bir şekilde Almanya ile anlaşmaya çalışmaktaydılar. Fakat Türkiye'nin savaşa girmesiyle batılı iştahların önündeki tüm engeller de ortadan kalktı. Almanya, yavaş yavaş da olsa Türkiye'yi bir bütün olarak yutmayı hayal ederken, İtilâf devletleri parça parça yemeyi tasarlamaktaydılar. Fakat bu parçalama işlemi nasıl olacaktı? Doğu meselesi üzerinde Almanya ile bir uzlaşmaya varma düşüncesini terk etmeleri, kendi aralarında bir mutabakata varılmasını da fevkalâde zorlaştırıyordu. Çatışan ihtirasları -karşılarında duran ortak tehlike had safhaya ulaşmasına rağmen- birbirlerinden ayrı noktalara dek sürüklenmelerine sebep oldu ve 1915 yılı ortalarında gerginlik o kadar arttı ki problemin acilen ele alınacağı kesin bir anlaşma girişiminde bulunulması icap etti. Bu meyanda belirleyici faktörleri, Rusya'nın 1915 yılı boyunca askeri yönden çökmesi ve aynı yılın yaz ayları içinde -kendileri şimdi kral olan- Mekke Şerifi Hüseyin'in, gizli bir örgüt niteliği taşıyan, Şam'daki Milliyetçi Arap Komitesi adına İngilizlere yanaşmaya çalışması oluşturuyordu.

Fransız ve İngiliz hükümetleri, Rus hükümetinin ayrı bir barış anlaşması yapmasını önlemek için kendisine İstanbul ile çevresindeki -boğazlara hakim- topraklara sahip olma hakkını tanıdı-

14 Mısır ve Fas anlaşma hükümleri içine girerlerken, Türkiye ve Yunanistan girmemekteydiler.

lar. Anılan bu toprakların tanımlandığı bir anlaşma da imzalandı. Burada Gelibolu yarımadası ile Marmara'nın Avrupa sahilinden seyreden bir şeritle İstanbul yarımadasına kadar uzanan -Sèvres antlaşmasının 179. maddesinde belirtilen ve ekte yer alan haritada da gösterilen 'Boğazlar Bölgesi'nin Avrupa bölümüne kabaca tekâbül eden- topraklar söz konusu edilmekteydi. Asya tarafında, İzmit yarımadasının çoğu dahil edilirken, Biga yarımadası ile Sèvres'de belirlendiği haliyle Boğazlar Bölgesinin Asya bölümünün Biga ve İzmit arasında kalan kısımları hariç tutulmuştu. Fransa ve Büyük Britanya, bu şartlar Türkiye ve müttefikleri tarafından kabul edilinceye kadar savaşı sürdürme yolunda kendilerini bağlamamaktaydılar ama barış zamanında bunların uygulanma imkanı doğması halinde önceden rıza gösterdiklerini bildiriyorlardı. Bununla birlikte Rusya hükümeti 1917 yılı içerisinde hem de iki kere bu ilhak iddialarından resmen ve kamuya açık bir şekilde vazgeçtiğini ilân etti[15] ve herhangi bir Rus hükümetinin de, Türkiye ile batılı devletlerin, Karadeniz devletlerinin daimi ticari geçiş haklarının emniyetini temin etmeyen bir rejim tesis etmeye kalkışması haricinde bu iddiaları canlandırmaya niyeti yokmuş gibi görünmektedir.

Kral Hüseyin'in 1915 yazındaki yakınlaşma çabaları, -Osmanlı imparatorluğundaki milli Arap hareketinin sözcüsü olarak- kendisi ile Müttefikler adına hareket eden İngiliz hükümeti arasında uzun müzakerelere ve akabinde, 9 Haziran 1916 tarihinde, Türklere karşı patlak veren Hicaz isyanına sebep olmuştur. Bu sayede Büyük Britanya, Fransa ve Rusya da Türkiye'nin Asya topraklarındaki taleplerini bir antlaşmaya bağlamak zorunda kalmışlardır. Sonunda ortaya çıkan ve hem gayri-resmi olarak hem de haksız bir şekilde Sykes-Picot anlaşması[16] diye bilinen

15 10 Nisan ve 19 Mayıs tarihlerinde yapılan her iki açıklama da Bolşeviklerin iktidara gelişleri öncesine denk düşmektedir.

16 Anlaşmanın nihai metni İngiliz ve Fransız hükümetleri adına sırasıyla Sir Mark Sykes ve M. Georges Picot tarafından yazılmış olsa da bu iki beyefendi sadece kü-

Asya Türkiyesi'nin tasfiyesi hakkındaki gizli anlaşma 1916 Mayısında imzalanmış ve anlaşmanın şartları hemen ardından Petrograd arşivlerini ellerine geçiren Bolşevikler tarafından kamuoyuna duyurulmuştur.

Bu anlaşmanın Arap vilâyetlerine ilişkin kısımları Türk-Yunan ihtilâfını doğrudan ilgilendirmemektedir. Bu kısımları yazılı metin olarak ele aldığımızda, eş-zamanlı olarak Kral Hüseyin'e verdiğimiz sözlerle çelişmeyecek biçimde yorumlamak mümkünken, işin ruhuna baktığımızda iki ayrı anlaşma manzumesinin birbiriyle uyuşmadığını söylemek yeterli olacaktır. Kral Hüseyin, Müttefiklerden -bazı çekincelerle de olsa- Arapların bağımsızlığını teşvik edip, destekleyecek cinsten kapsamlı bir taahhüt temin ettiğini düşünmekteydi. Bu esnada Müttefikler, kendi aralarında, Büyük Britanya ve Fransa'nın Asya'daki -Hicaz bölgesi dışında- tüm Arap topraklarında değişen derecelerde otorite kurmasını sağlayacak somut düzenlemelere girişmekteydiler. Bu nüfuzun daha zayıflatılmış dereceleri 'Arap bağımsızlığı' olarak isimlendirilmiştir, fakat -diplomaside bile yenilik sayılabilecek- 'bağımsızlık' kelimesinin teknik mahiyette kullanımının Araplar tarafından yanlış anlaşıldığına şüphe yoktur, bundan dolayı üç büyük devlet arasındaki 1916 tarihli anlaşma hakkında ihtiyaten Hicaz hükümetine bilgi verilmemiştir. Kral Hüseyin hemen ardından Bolşeviklerin versiyonundan haberdar olunca diplomatik alanda kıyametleri koparmış ve mütareke sonrasında

---

çük ayrıntılarla, cümle tertiplerini karara bağlamışlardır. Anlaşmadaki temel hususlar, yazılı metin haline getirilmesi için kendilerine tevdi edilmeden önce, her iki taraftan, önde gelen devlet adamlarıyla memurların katıldıkları konferanslarla ortaya çıkarılmış durumdaydı. Anlaşmanın kısaltma gayesiyle kullanılan gayriresmi ismi bu kişilerin oynamış oldukları rol hakkında yanlış bir intiba bırakmaktadır. Bugün bu anlaşma fevkalâde itibar kaybına uğramış olup, Sir Mark Sykes'da -Paris'teki barış konferansı esnasında yakalandığı influenza neticesinde elim bir şekilde vefat ettiğinden ötürü- kendini müdafaa edemeyecek durumda bulunduğu için, hatırasına karşı herhangi bir adaletsizlik yapılmaması önem taşımaktadır. Bu anlaşmanın İngiliz tarafına ait olan sorumluluğu doğrudan İngiliz hükümetinin omuzlarında bulunmaktadır.

Müttefiklerin Araplarla yapmış oldukları anlaşmalarla kendi aralarındaki anlaşmalar arasındaki kaçınılmaz çatışma vuku bulduğunda tüm diplomatik münasebetleri kesmiştir. Sèvres antlaşmasına imza koyanlar arasında Hicaz hükümetinin tam yetkili elçisi bulunmamaktadır.

Müttefik hükümetler, Osmanlı imparatorluğunun Araplarla meskûn vilayetleri dışında kalan topraklarında, ülke halkına vermiş oldukları taahhütler yüzünden mahçup duruma düşmemişlerdir. Türklerle zaten savaş halindeydiler. Türkiye'nin sırtından Yunanistan'a yapılan teklifler reddolunmuş ve geri çekilmiştir. Ermeniler ise karşılığında bir söz alamadan Müttefiklere yardım ettikleri için kendilerini Türklere kestirmişlerdir. Bundan dolayı bu toprakların parçalanması çok daha net ifadelerle tanımlanmıştır. Buralarda 'bağımsız' nüfuz sahaları bulunmamakta ve her bir güç, diğerinin kendisine tahsis edilen bölgede istediği tasarrufta bulunma hakkına sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu meyanda Fransa'ya Kilikya yanısıra Doğu ve Orta Anadolu ile Batı Kürdistan'ın da içinde bulunduğu geniş bir bölgenin mutlak idaresi verilmiştir. Bu sınırlar 10 Ağustos 1920 tarihli Üç Taraflı Anlaşmanın 5. maddesinde tarifinin yapıldığı (keza yayınlanan haritada da belirtildiği) şekliyle "Fransa'nın hususi çıkarlarının tanındığı" bölgenin aynısıdır. Bu arada Rusya, Fransız bölgesi, Trabzon şehri ve savaş öncesi Türk-Rus hududuyla sınırlanan daha küçük bir toprak parçasına sahip oluyordu[17]. Rusya'nın, istediği takdirde, doğrudan ilhak edebileceği bu bölgenin, Başkan Wilson'un Sèvres antlaşmasının 89. maddesi mucibince bağımsız Ermenistan'a ihsan eylemiş bulunduğu bölgenin aynısı olduğunu bildirmekte fayda vardır. Rusya'nın bu topraklar üzerindeki niyetini, sadece Çarlık yönetiminin teba milliyetler konusundaki

17 Rusya'nın gizli anlaşmalar neticesinde elde ettiği esas kazançları (1) İstanbul ve Boğazlar ile (2) 1907'deki ikili anlaşma ile belirlenen İran'daki 'Rus nüfuz bölgesi'nde -alenen Büyük Britanya'nın vermiş olduğu tavizle- istediğini yapabilme hakkıdır.

umumi siciline bakarak değil, aynı zamanda 1916-17 yılları arasında bu bölge geçici olarak Rusya'nın askeri işgali altındayken, General Yudenich'in, Müttefiklere duydukları sempati yüzünden tehcir ve kıtale uğrayan mahalli Osmanlı Ermenilerine ait topraklara Kazak kolonilerini getirip yerleştirmesiyle de değerlendirmek mümkündür. Koloniler kalıcı olacakları düşünülerek kurulurken bu iş için aralarında tüm Rusya Ermenilerinin de yer aldığı Transkafkasya'nın yerli halkının uygun olmadığı ilân edilmekteydi! Buradaki niyet apaçık ortadayken, anlaşma şartları hükümetimizi bu hareketi protesto etmekten bile men ediyordu. Bu anlaşma yapılırken ben de son zamanlarda Türk hükümetinin Ermenilere yönelik muamelesi üzerine mevcut tüm belgeleri -İngiliz parlamentosuna ait 'Mavi Kitap'ta[18]- toplamak üzere Majestelerinin Hükümeti tarafından istihdam edilmiştim. Bu kitap, usulüne uygun bir şekilde, bir savaş propagandası vasıtası olarak basıldı ve dağıtıldı! Fransız hükümeti ise Ermenilerden daha farklı bir şekilde istifade etmiştir. Kontrollarında bulunan Anadolu topraklarının Kilikya bölgesinde himayeleri altında bir otonom Ermeni devleti kuracaklarına söz vermiş, bunun üzerine, bu söze güvenen binlerce Ermeni gönüllüsü kendilerine katılmıştır. Bunlardan bir çoğu *Légion d'Orient*'a yazılmış ve savaşın geri kalan kısmını Fransızlar namına çarpışarak geçirmiştir. Anlaşmanın etkileyici teknik terimleri ve ilişiğindeki rengârenk harita taslaklarında oldukça kapsamlı bir kazanımmış gibi görünen bu bölgeden Fransa'nın elde ettiği tek kazanç da muhtemelen bu olmuştur. Fransa hükümetinin verdiği sözden Ermenilerin eline geçeni, mütarekeden bu yana Kilikya'da cereyan eden hadiselerin tetkikiyle gerçekten anlamak mümkündür!

1916 anlaşmasındaki bir başka hususa da dikkat çekmek icap eder. Türkiye'ye karşı savaş ilân ettikten sonra Kıbrıs'ı da ilhak eden Britanya Hükümeti 1915 yılında adanın hükümranlığını

18 Müteferrik No. 31 (1916).

Yunanistan'a teklif etmiş ama bu teklif, üzerinden fazla bir vakit geçmeden geri çekilmiştir. Hükümet, adanın yabancılaşmasına mani olmak için, Fransa'nın rızasını aramaksızın bu teklifi yeniden gündeme getirmektedir. Kıbrıs halkının beşte dördü Rum, geri kalan beşte biriyse Türk olduğu için bu taahhütün iki milliyetin ilişkilerine tesir edebilecek güçte bulunduğu aşikârdır.

1916 anlaşması Kral Hüseyin'den olduğu kadar İtalyan hükümetinden de saklanmış, fakat batılı hükümetler güçlü olduğu için İtalyan Gizli Servisi anlaşmanın mevcudiyetinden haberdar olmuştu[19]. İtalya'nın uğruna savaşa girdiği Londra anlaşması mucibince Üçlü İtilâf, İtalya'ya diğer taahhütlerin yanında, Türkiye'den toprak kazançları temin etmeleri durumunda, Antalya havalisinde 'hakkaniyete uygun[20]' bir bölge vereceklerine dair söz de vermişlerdi.

Aynen bu duruma uygun düşecek tarzda bir dizi yeni, uzun ve komik müzakere başlamıştı. Bu tanımlama, diyalektik açıdan bitmek tükenmek bilmeyen bir ifade madeni niteliğindeydi. Bunun kilometrekare hesaplarına göre tercümesi nasıl olacaktı? Bu durum manevi açıdan bir karışıklık taşımıyor muydu? Herşeyden habersiz bırakılmanın verdiği manevi zararın hesabı İtalyan hükümetinin toprak taleplerini şişirmesine yol açmış olmalıydı, ayrıca 1917 Nisanında İngiliz, Fransız ve İtalyan başbakanlarının St. Jean de Maurienne'de yapmış olduğu gizli anlaşmada günü geldiğinde İtalya'ya verileceği taahhüt edilen Türk topraklarının muazzam miktarı, bu beylerden ilk ikisinin vicdan azabı içinde olduğuna da işaret ediyordu.

Bu İtalyan bölgesi, İtalya'nın istediği gibi tasarrufta bulunabileceği hatırı sayılır büyüklükte bir toprak parçasıyla onun kuzeyinde yer alan ve 'bağımsız' yerli hükümete tavsiyede bulunma ve yardım etme tekeline sahip olacağı daha mütevazı bir kısım-

19 Bu bilgiyi geçenlerde önemli bir İtalyan kaynağından elde ettim.

20 Orijinal metinde, *adil* manasına da gelen, 'equitable' olarak geçiyor. -Ç.N.

dan oluşmaktaydı. İlhak edilebilir bölge hem İzmir hem de Konya'yı içine alıyordu ve toplam saha (uygulamada bu iki farklı kısmı birbirinden ayırma imkanı yok gibiydi) en iyi şekilde, 10 Ağustos 1920 tarihli üç taraflı anlaşmadaki 'İtalya'nın özel çıkarlarının tanındığı bölge' referansıyla tarif edilen topraklar olarak gösterilebilirdi. Sonraki bölgeden, akabinde Sèvres antlaşması gereğince geçici olarak Yunan yönetimine bırakılan İzmir ve havalisinin içinde bulunduğu kuzeybatı köşesinin hariç tutulmasıyla farklılık göstermekteydi. Bu noktada, her türlü kötülüğü içinde bulunduran bir karar karşımıza çıkmaktadır. Yine de bu mukavele bir hukuki kusur içerdiği için bir çıkış yolu bulmak mümkündü. Mamafih burada esrarengiz hadiselere temas ettiği zaman *"dilimi tutmayı tercih etmem gerekse de"* diyen Herodot'un örneğini takip edeceğim. Bu özel sır -sadece İtalyanların değil- konuyla ilgili herkesin malumuydu. Bu zaman zarfında ya müttefik hükümetler ya da düşmanları tarafından teknik manada kamuya açıklandığını da keşfedememiştim ve tabiatıyla resmi kanallar vasıtasıyla esasen bu bilgi bana da ulaşmıştı. Onu bir kenara atmamdaki daha uygun bir sebepse Doğu'da bulunan batılı güçler arasındaki iyiniyet ve işbirliğinin hayati önem taşıdığı zamanlarda eski yaraları kaşımaya karşı duyduğum isteksizlikti...

Böylece St. Jean de Maurienne anlaşmasının geçerliliği tartışmalı kalsa da, söz konusu ihtilâf akademik bir boyut kazanıyordu. Bunun için kamuya açıklanmış *"İngiliz imparatorluğu, Fransa ve İtalya arasında Anadolu konusunda 10 Ağustos 1920 tarihinde Sèvres'de imzalanan üç taraflı anlaşma"*nın sayfalarını karıştırmak yeterli olacaktır[21]. İşte Fransız ve İtalyan bölgeleri -İtalyan bölgesinde biraz önce sözünü ettiğimiz değişikliklerle- yeniden ortaya çıkmaktadır, ama bunlara ait çarpıcı renkler ve kesin hatlar daha ziyade solgun görüntülere ve ince çizgilere doğru kaybolup git-

21 Antlaşma serisi No. 12 (1920). Sèvres'de aynı tarihte, Yugoslavya ve Hicaz hükümeti hariç, tüm müttefiklerle Türkiye arasında imzalanan antlaşma ile karıştırılmamalıdır.

miştir. Bu meyanda kendileri ve Büyük Britanya tarafından *"sırasıyla Fransa ve İtalya'nın özel çıkarlarının tanındığı bölgeler"* haline gelmişlerdir. Bu anlaşma sadece üç büyük gücü bağlamakta, Türkiye bu anlaşmaya taraf bile olmamaktadır. Özel çıkarlar, birinci maddede *"Türk hükümeti veya Kürdistan hükümetinin mahalli idare veya polis kuvvetlerine yardım çağrısında bulunması halinde (...) yardım temin etmek hususunda (...) tercihe tabi bir hak"* olarak tanımlanmıştır. Bu bölgelere ilişkin kesin olan yegâne avantaj *"Taraflar, yukarıda ismi geçen devletlerden birine ait özel çıkarların beyan edildiği bölgelerden herhangi birinde, devletlerden birinin kendisine ait özel konumunu kullanmak istemediği veya bu konumun verdiği avantajdan yararlanamayacak durumda olduğu haller haricinde, sınai veya ticari imtiyazlar için müracaat etmemeyi ya da kendi vatandaşları namına müracaatta bulunmamayı veya böylesi müracaatları desteklememeyi taahhüt ederler"* ifadesinde bulunmaktaydı[22]. Buna ilâveten, her bir güç tarafından kendi özel çıkarlarının tanındığı bölgeler üzerinde *"aynı zamanda, azınlıkların korunması hususunda Türkiye ile yapılan barış anlaşmasının uygulanmasına nezaret etme mesuliyetinin kabulü"* taahhüdünde[23] de bulunulmuştur.

Bu anlaşmayla üç büyük devlete sırasıyla tanınan avantajlar, 1916 ve 1917 anlaşmalarıyla tahayyül edilenlere kıyasla göze batacak derecede azaltılmış olduğu için buna neyin sebep olduğu insanın aklına takılmaktadır. Bu örnek içinde bu durum kamuoyu oluşturma çabalarından mı kaynaklanmaktadır, eğer hal böyleyse, kamuoyuna açıklanan bu belge sadece daha önceki gizli anlaşmaların doğrudan söylediğinin başlangıç safhasını mı ima etmektedir? Bu izah, İran hakkındaki 1907 tarihli İngiliz-Rus anlaşması örneğiyle de desteklenmektedir. Kamuya açıklanmış haliyle iki büyük devlet arasındaki bu anlaşmaya göre, karşılıklı olarak her bir büyük devlet diğerinin lehine İran'daki 'ilgi alanı

22 Madde 2.

23 Madde 9.

dışında kalan' bölgeleri ilân etmekteydi. İran, taraflardan biri değildi ve bu şablonun Türkiye hakkındaki mevcut üçlü anlaşmayla olan benzerliği de oldukça fazlaydı. Öte yandan, İngiliz-Rus anlaşmasının, tatbikatta Türkiye'den -iki gizli anlaşmaya göre- beklenen sonuçların benzerlerine hızla yaklaşmış olduğunu görüyoruz[24]. 1920 tarihli üç taraflı anlaşmaya imza koyanlar aynı hesapları Türkiye için de yapmışlar mıydı? Aynı dönüşümü, geçen zaman zarfında büyük bir skandala yol açmadan gerçekleştirmek mümkün müydü? Bu izah inandırıcı olsa da her halükârda Fransız hükümetinin sonraki politikasıyla uyum içinde bulunmamaktadır. 20 Ekim 1920 tarihinde, hükümeti adına hareket eden Franklin-Bouillon, Ankara'daki Milli Türk hükümetini temsil eden Yusuf Kemal Bey ile bir anlaşma imzalamış ve bu anlaşmayla Fransız bölgesi sessiz sedasız boşaltılmıştır. Özel çıkar iddiaları tek kelime edilmeksizin bir kenara bırakılmış, azınlık hakları ne Fransa tarafından, ne de anlaşan taraflarca müştereken değil, sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından teyit edilmiş, bir Fransız ekonomik grubuna tanınan yegâne imtiyaz ise Bağdat demiryolunun Pozantı-Nusaybin bölümünü işletme hakkı olmuştur[25]. Fransız hükümetinin, bu anlaşmayı Ankara ile birlikte tasdik ettikten sonra, üçlü anlaşmanın katı bir şekilde yorumlanması hususunda fazlaca bir beklentisi olamayacağı da gün gibi aşikârdır.

Taleplerdeki bu uzun vadeli tenzilâtın sebebini daha fazla aramadan önce, büyük devletlerin başlangıçtaki talepleriyle 1921

---

24 Bir tarafın ilgi alanı dışında kaldığını beyan ettiği bölgenin diğer tarafın -en kısıtlanmamış manada- ilgi bölgesine dönüşmesi durumu, bu sürecin Rus İhtilâliyle vakitsiz bir biçimde kesilmemiş olması halinde, şüphe yok ki savaş sonunda tamamlanmış olacaktı. Rus hükümeti başlangıcından beri böylesi bir dönüşümün peşindeydi. İngilizler bu niyetle yola çıkmamış olsalar da, neticede Rus örneğini takip etmek zorunda kalmışlardır.

25 Yusuf Kemal Bey, Franklin-Bouillon'a yazmış olduğu 20 Ekim 1921 tarihli şahsi mektubunda, bir grup maden imtiyazını da -% 50 Türk iştirakiyle- teklif etmiş ve gelecekteki Fransız başvurularının cömertçe değerlendirileceği sözünü de vermiştir.

Türkiyesinde ellerinde tutmakta olduklarını mukayese etmek yerinde olacaktır.

İstanbul ve Boğazlar üzerindeki Rus talepleri yoklara karışmıştır. İstanbul ve İzmit yarımadası Osmanlı idaresi altında kalmış olsa da bu bölgelerde kontrol üç müttefik yüksek komiserine emanet edilmiştir, ayrıca burada İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan karma garnizonlar da bulunmaktadır. Keza Gelibolu ve Çanakkale'de de müttefik birlikleri mevcut olup, Boğazlar da müttefik donanmaları tarafından kontrol edilmektedir.

Büyük devletler -1916 tarihli gizli anlaşma mucibince bir diğerinin mutlak tasarrufuna terk etmiş oldukları topraklar da dahil olmak üzere- kağıt üzerinde, Osmanlı imparatorluğuna ait Asya'daki *tüm* Arap vilâyetlerinin bağımsızlıklarını tanımışlardır. 'Bağımsız' Arap toprakları üzerinde 1916 anlaşmasıyla niyet edilen 'kontrol' Milletler Cemiyetinden gelen bir manda kararıyla kendilerine tevdi edilmiştir. 'Bağımsız' Filistin ile, mandater devlet olarak Fransa'nın Suriye'de kurdurttuğu yarım düzine 'bağımsız' devlete ait tüm hükümranlık haklarını sırasıyla İngiltere ve Fransa ellerinde tutmaktadırlar. Suriye'deki Fransız mandası haddizatında askeri operasyonlar neticesinde tesis olunmuştur. Türklerin çekilmesinden sonra Şam'da kurulan Milli Arap Hükümeti 1920 Temmuzunda kuvvet kullanılarak devrilmiş ve savaş zarar tazminatı ihdas edilmiştir.

Savaş esnasında İngiliz ordusunun Türklerden fethettiği Mezopotamya'da İngiliz birliklerinin işgali devam etmiş, Arap ahalisine ait küçük çapta isyanlarla, 1920 yazında patlak veren bir büyük isyan, bastırılmıştır. Fakat o tarihten bu yana mandater devlet, tüm ülke genelinde tek bir Arap hükümeti kurdurtmuş olup bölgedeki asker sayısını hızla azaltma yoluna girmiştir. Mezopotamya'daki Araplar, çok zaman geçmeden gerçekten bağımsızlıklarını kazanacaklarmış gibi görünmektedirler. Eğer bu hal gerçekleşirse Suriye'nin de peşisıra bağımsızlığını kazanması ihtimali

bulunmaktadır. Mezopotamyalılara kıyasla Suriyelilerin kendilerini idare etmek için daha uygun durumda bulunmaları hasebiyle, Mezopotamya'daki İngiliz kontrolunun sona ermesi, Suriye'deki Fransız kontrolunun ortadan kalkmasını hızlandıracakmış gibi görünmektedir. Bundan dolayı, Arap bölgesinde dahi, gizli anlaşmalarla ortaya konan taleplerin gerçekleşmekte olduğunu söylemek çok zordur. Yakın bir gelecekte, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin sahip olduğu otoritenin daha da azalması kuvvetle muhtemeldir.

Fakat, talep ile gerçeklik arasındaki fark Anadolu toprakları üzerinde çok daha göze batıcı niteliktedir. Burada, ülkenin üçte ikisini yutmuş durumda bulunan ve sırasıyla İtalya, Fransa ve Rusya'nın mutlak tasarruflarına terkedilen muazzam büyüklükteki üç bölge haritadan silinip gitmiştir. Sovyet Rus Hükümeti, Rus taleplerinden vazgeçmekle kalmamış, üstüne üstlük -Ankara hükümetinin tam yetkili temsilcileriyle Moskova'da imzaladığı anlaşmayla[26]- 1914 yılına kadar Rusya'ya ait olan bazı toprakları da Türkiye'ye terk etmiştir. Fransa, 20 Ekim 1920 tarihli Franklin-Bouillon anlaşmasıyla taleplerinden vazgeçmiş ve tıpkı Araplar üzerindeki manda idareleri söz konusu olduğunda Fransa'nın İngiltere örneğini izlemesi mecburiyeti hasıl olacağı kadar, İtalya da Anadolu toprakları üzerinde Fransa'nın koymuş olduğu emsale uymaktan kaçınamayacağı için, kazara bir de İtalya adına –vekâleten- fedakârlıkta bulunmuştur. Batı hakimiyetinin kağıttan şatosu yıkılmış, bölge ise tümüyle Milli Türk hükümetinin eline geçmiştir. Burada sözünü ettiğimiz hükümet sağlam temellere dayanmaktadır. Bir kere güçlü bir orduya sahiptir. Bağımsızlığı

26 Ankara hükümetiyle Rusya arasında imzalanan Moskova Anlaşmasının şartları, 1920 sonbaharında Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasındaki Türk birliklerinin harekâtı sonrasında Ankara tarafından Erivan'daki Ermeni Cumhuriyetine kabul ettirilen Alexandropol (Gümrü) Anlaşmasından itibaren beklenmekteydi. Daha sonra bu anlaşmanın maddeleri, Ankara hükümetiyle üç Maverayı Kafkas Sovyet Cumhuriyetinden gelen temsilciler tarafından, Kars'da imzalanan üçüncü bir anlaşmayla da teyit edilmiştir.

ise -Beyrut, Şam, Halep ve Bağdat'taki Arap hükümetlerininki gibi bir hayal ya da bir tecrübe tahtası değil- tam bir realitedir.

Yine de tablo henüz tamamlanmış değildir, zira 1921 sonbaharında bir başka devlet, sadece anlaşmalarla kendisine verilenleri değil bundan çok daha fazlasını da elinde tutmaktadır. Bu devletin adı Yunanistan'dır. 10 Ağustos 1920 tarihinde Müttefikler ile Türkiye arasında imzalanan Sèvres antlaşmasına göre Yunanistan -St. Jean de Maurienne anlaşmasına göre İtalya'ya verilmesi öngörülen- İzmir havalisi ile iç kesimlerindeki topraklar kadar, 1915'te Rusya'ya tahsis edilen Marmara ve Çanakkale boyunca uzanan bir sahil şeridi de dahil olmak üzere -İstanbul yarımadası haricinde- Doğu Trakya'nın tamamını geçici de olsa elde etmiş durumdadır. Bütün bu anılan topraklar üzerinde ve bunların yanında Afyonkarahisar ve Eskişehir gibi iki stratejik pozisyon da dahil olmak üzere Menderes ve Sakarya nehirleri boyunca neredeyse kuzeybatı Anadolu'nun tamamında[27] bilfiil hakimiyetini sürdürmektedir.

Bu durum yüz seksen derecelik bir dönüşü ifade etmektedir. Savaş esnasında yapılan gizli anlaşmalarda Yunanistan'a zerre kadar pay verilmesi öngörülmemişti. Yunanistan küçük bir Yakındoğu ülkesi ve pek de seveni olmayan bir tarafsız devletti. Ve şimdi, mütarekenin üzerinden dört yıl geçtikten sonra, Asya Türkiyesinde her türlü mücadele ve entrikanın esas yükünü taşıyan, kendinden menkul 'önde gelen üç müttefik devlet' ellerine hemen hemen hiçbirşey geçmeyip, kârlı olarak addedebileceğimiz tek bir kazanımda dahi bulunamamışken, Yunanistan tek başına büyük kazançlara sahip olacak duruma gelmiştir. Bu durum gerçek olsa da acaba ahlaki midir?

Durumu görünen çehresiyle ele alırsak, bir Yunanlının aklından kendi milletinin İngiliz, Fransız ve İtalyanlara kıyasla daha

---

27 Bu sayılanlar arasına, tıpkı İstanbul yarımadası gibi üç büyük gücün kontrolunda bulunan, Haydarpaşa ve Biga yarımadaları girmemektedir.

fazla erkeklik ve hayatta kalma değerine sahip olduğunu farzetmek geçebilir. Daha büyük devletler haklarından feragat ederken, anlaşma şartlarını yerine getiren ve Batı'nın savaşmak istemediği Türk Millicilerinin karşısına dikilen 'küçük Yunanistan' işte budur! Türkler ve Hintli hayranları da benzeri neticelere varabilirler.

Onlar da kendi açılarından bakıldığında Fransız ve İngiliz nüfuz bölgelerinden kurtulmuşlar, Sèvres antlaşmasının Suriye'deki Fransız mandasına terk ettiği Bağdat demiryoluna ait daimi hattın da içinde bulunduğu bir sınır şeridinin Fransa'dan geri alınmasını da sağlamışlardı. 1878 yılında Rusya'ya kaptırdıkları toprakları da yeniden kazanmışlardı ve Yunan ordusunun Anadolu'dan ve müttefik garnizonlarının İstanbul'dan sökülüp atılmasını da güvenle bekleyebilirlerdi. Bu durum med-cezir dalgasının hata kaldırmayacak bir şekilde tersine dönmesiydi. Hangisi inkıraz halinde[28] görünüyordu? Batı mı, yoksa Türkiye mi?

Birçok Türk ve Yunanlı son birkaç yıldır olup bitenleri işte bu şık altında görmektedir. Sahip oldukları bu yüksek moralin, çözümün karşısındaki önemli engellerden birini teşkil etmesi, neticede ortaya çıkan hususlardan bir tanesidir. Fakat, şu ana dek bu şekilde düşünüp hissettikleri için, bu durumdaki en mühim hususu farkedememişlerdir. Batılı devletlerden biri bile, Yakın ve Ortadoğu'da neleri feda etmiş olursa olsun, halihazırda o coğrafyada savaş halinde bulunmamakta, bu arada Yunanistan ve Türkiye, mütarekenin üzerinden dört yıl geçmesine rağmen bütün güçleriyle birbirleriyle savaşmaya devam etmektedirler.

Bu noktada, diplomatik duruma ilişkin anahtar elimizdedir. Batılı devletlerin Yakın ve Ortadoğu'da gözden çıkardıkları, ne telâfi edilemez ne de istenmeksizin verilen değerlerdir, bu esnada Yunanistan'ın kazandıklarının bedeli, mahvına sebep olabilecek seviyeye ulaşmıştır. Büyük devletlerin mütareke öncesi ve sonra-

28 Orijinal metinde 'decadent'. -Ç.N.

sında izledikleri politikalarda yer alan taleplerindeki bariz tutarsızlık, gizli anlaşmaları hazırlayan birkaç düzine kadar İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet yetkilisi ve siyasetçisinin şöhretlerine büyük zarar vermiştir. Uzun zamandır devam eden profesyonel rekâbet geleneği bu insanların zihinlerine musallat olmuş; konsolosluklarının, sefaretlerinin ve dış temsilciliklerinin üzerinde hâlâ dolaşmakta olan 1839, 1882 ve 1898'in naftalin kokan, zehirli atmosferi ise aptallaşmalarına yol açmıştı. Savaşın en kritik anlarında el altından bütün güçleriyle sürdürdükleri ve pek de iftihar vesilesi olmayan faaliyetlerinin ne bugün ne de gelecek ile fazlaca bir ilişkisi bulunmuyordu. Ülkelerindeki kamuoyunun nabzını tutmaktan çok uzaktaydılar. Halklarının barışa vermiş oldukları değerle, savaş sonrasında Doğu'da kazandıklarının kıymetlerini yanlış hesaplamışlar, kamuoylarını kendi politikalarının uygulanmasına nasıl zorlayıp kandırabilecekleri yolundaki becerilerini de hatalı bir şekilde değerlendirmişlerdi.

Fakat, batılı diplomatların bu çılgınlığı aynı zamanda batılı halkların sağduyusunun ölçüsü manasına gelmektedir. Savaş esnasında, doğudaki bu 'ikinci dereceden hadiseler', sıklıkla tenkit edilse dahi -teknik açıdan doğru bir şekilde- bir askeri mesele olarak ele alınmışlardır. Bu olaylar, genel olarak savaşın sevk ve idaresinin bir parçasını oluşturmakta, insan gücümüzle maddi kaynaklarımızın nisbeten küçük bir bölümünü ilgilendirmekteydiler. Kamuoyu ne düşünürse düşünsün, diplomatlar savaş esnasında askeri sebeplerle Doğu'ya tahsis edilen para ve insan gücünün, savaş sonrasında da siyasi sebeplerle aynı şekilde emirleri altında kalacağını farzederek gizli anlaşmalarını yapıyorlardı. Ama mütareke anından itibaren kamuoyu, isteklerinde ısrarcı olmaya başladı.

Batı cephesindeki esas operasyonlar mutlak zaferle neticelenmişti, tali cephelerin varlığını sürdürme zarureti de ne oluyordu? Fransa, İngiltere ve İtalya'nın bağrını müdafaa eden askerler terhis edilmişlerdi, öyleyse silah arkadaşları, ne kendilerine ne de

ailelerine ait çıkarların tehlikede olmadığı acayip doğu memleketlerindeki gönülsüz ahaliyi bastırmak için hangi sebeplerle silah altında tutulmalıydılar?

Hayatta kalmak için verilen milli mücadelenin üzerlerine dünyanın külfetini yıktığı vergi mükellefleri, diplomatlarının mesleki mücadelelerinin hatırına neden başka sıkıntıları da sineye çekmeliydiler? Askerler ve vergi mükellefleri, diplomatların gizliden gizliye girişimde bulundukları, daha fazla can ve para harcanması taleplerine karşı isyan ettiler. Transkafkasya ve Mezopotamya'daki İngiliz birlikleri ile Kilikya'daki Fransız kuvvetleri terhis edilmek için feryadı kopardılar. Karadeniz'deki Fransız denizcileri Bolşeviklere karşı harekete geçmeyi reddettiler. İtalyan takviye birlikleri, Orta Anadolu bozkırları bir yana, İtalyan diplomatlarının vatandaşları hesabına ele geçirmek amacıyla yanıp tutuştukları Arnavutluk'a gitmek için bile gemiye binmeyi kabul etmediler. Bu esnada hem basında hem de Parlamento'da giderek yükselen bir muhalefet dalgası göze çarpmaktaydı. Doğu'daki askeri güçlerin durumları, kayıpları, idame bedelleri, ayrıca işgal altında tutulan bölgelerdeki sivil idare bütçeleri hakkındaki itiraflar, isteksiz hükümetleri bitap düşürmüş ve cevap veremeyecekleri eleştirilere maruz bırakmıştı.

Her üç ülkede de bu dahili mücadele eş-zamanlı olarak ve benzer tesadüflerle cereyan ediyordu. Resmi mukavemet hayli inatçıydı ve başlangıçta henüz dağılmamış olan savaş havası ve kamuoyunun dikkatlerinin başka yönlere çekilmesi sayesinde hükümet yetkilileri politikalarını uygulayabilme imkanı buldular. Rusya topraklarında, yüksek masraflar gerektiren saldırgan operasyonlara girişmeleri engellenemediyse de, başladıkları işi yarıda bırakmaya mecbur edildiler.

1920 yazı kadar yakın bir tarihte Fransız hükümeti Suriye'yi fethedecek, İngiliz hükümetiyse Mezopotamya'yı -yeniden- fethedecek kadar para ve kaynak yaratmaya muvaffak oldu. Fakat

bu yine de kaybedilmekte olan bir muharebeydi ve son taarruz bozgunla neticelendi. Franklin-Bouillon'un Yusuf Kemal Bey ile yaptığı anlaşma ve hükümetimizin Emir Faysal'la yaptığı barış antlaşması şüphe götürmeyecek bir şekilde yenilginin kabullenilmesidir. Esasen batılı milletler, kendi temsilcilerinin zararı pahasına, nisbi bilgeliklerini ve karakterlerinin gücünü sergilemişlerdir.

Gecikmiş de olsa ülkelerinin kamu görevlileri üzerinde tesirli, sınırlı ve oldukça menfi bir 'demokratik kontrol'u yeniden tesis etmeye muvaffak olmuşlar ve bunu doğu müstemlekelerinin günlerinin sayılı olduğunu söyleyen 'uzmanlar'dan daha çabuk gerçekleştirmişlerdir. Savaş sonrası şartlar -bilhassa siyasi olanlar- altında bu toprak parçaları giderek daha az kâr getirir olmuş, bundan dolayı, sahipleri olan batılı milletler onların tasfiyesi için resmi idarecilerine baskı yapmaya başlamıştı[29]. Fakat bu zafer ve mağlubiyet bir iç mücadeleye ilişkin hadiselerdi, bu sebepten ötürü -tıpkı Başkan Wilson'un Eski Dünya ile ilgili (Türkiye'nin kuzey yarısında bir manda idaresini de içine alan) projelerinin Amerikan halkı ve senatosu tarafından reddinin Amerika'nın Avrupa emperyalizmi karşısındaki yenilgisi olmadığı gibi- onları Büyük Britanya'nın Araplara karşı mağlubiyeti ya da Türklerin Fransa'ya karşı zaferi olarak değerlendirmek de saçmalık olurdu. Amerika istemiş olsaydı, Avrupa devletlerini ilgilendirdiği kadarıyla, bugün bile manda idaresini üstlenmiş durumda olurdu ve aynı şekilde Büyük Britanya, Fransa ve İtalya, mütareke anında önceden hazırlamış oldukları gizli anlaşmaları uygulayabilecek güce de sahiptiler. Belirleyici faktör Türk, Yunanlı ve Arapların hesabına daha güçlü bir 'yaşama arzusu' olmayıp sadece İngiliz,

29 Öte yandan kamuoyu, muhtemelen kârlı olmaya devam edecek Tropikal Afrika müstemlekelerinin elde tutulmasında ısrar edebilirken onları profesyonel idarecilerin isyan edecekleri yöntemlerle işletebileceklerdi. Batılı halklar, kendi kamu görevlilerine kıyasla daha âlicenap değil sadece ticari değerlendirmelere daha yatkındırlar.

Fransız ve İtalyan halklarının, geri kalan kaynaklarını yabancı diyarlarda çarçur etmek yerine elde tutmaya yönelik belirgin tercihleriydi.

Batılı diplomatlar, bozguna uğrayan planlarının bir kısmını olsun kurtarabilmek için mahalli milliyetlerin hayallerinden istifade etmeyi tercih ettiklerinden, daha sonrasını açıklamak için bunların üzerinde durmak gerekmektedir. Kendi parlamentolarını kaynak ayırmaları için zorlamak ne kadar güçleşirse, dikkatlerini o oranda başka kaynak ve çare arayışlarına sevkettiler ve Batı Avrupa'daki iyi eğitimli, derinliği olan ve siyasi şuura sahip halk kitlelerine nazaran (gerçekten de Fransız, İngiliz ve İtalyanlar için tehlikede olan sadece oldukça spekülatif maddi menfaatlerken), bu milletlerin özellikle -ulusal bağımsızlıklarını, milli birliklerini ve şereflerini alâkadar eden- doğu meseleleri açısından daha fazla 'telkine açık' olduklarını gördüler. Türkler ve Yunanlılar, 'Şehir', 'İyonya', 'Dersaadet' ya da 'Edirne'deki kutsal mezarlar'a dair düşüncelerle istenilen tarafa yönlendirilebilir ve bir hedefe doğru hücum ettirilebilirdi. Burada, Batı'da olamayacağı kadar bireyin menfaat ve değerlendirmelerinin üstesinden gelen, sürü içgüdüsüne bel bağlamak mümkündür. Juggernaut[30] biçiminde bir milli şahsiyetin hayaline, kendine tapanların bedenlerinin üzerinden geçmesi için ilahi vasfına uygun sunularla cismaniyet kazandırılır. Uluslararası satranç tahtası üzerinde böylesi parçalar mükemmel piyonlar haline gelirler ve bunlar -mesleki faaliyetlerini sürdürmek için var olan her imkanı kullanma yolundaki gelenek ve reflekslere sahip- batılı diplomatların da gözünden kaçmazlar. *"Bu, aslında İngiltere ile Fransa arasında bir savaştır"*. Türk ve Yunan piyonları, Fransız ve İngiliz oyuncuların oyunlarını oynamaktadırlar. Mamafih bu 'piyon oyunu', analizde göründüğü kadar

30 Bu kelime 'bir zamanlar insanların tekerleklerinin altına atılmak suretiyle kendilerini ezdirdikleri aynı ismi taşıyan bir Hint mabudunun heykeli, kişinin kendisini körü körüne feda etmesini gerektiren inanç ya da muazzam tahrip gücüne sahip bir kuvvet veya cisim' manalarına gelmektedir. -Ç.N.

nefret verici bir şekilde soğuk ve iki yüzlü olmamıştır. İstismar edilecek kurbanların yakalandığı kapan kurnazca gizlenmiş değildi. Kurbanlar, zokadaki yeme dayanamadıkları için gözleri açık vaziyette kapana doğru koşa koşa geldiler. Batılı diplomasinin bu ikinci safhası, uygulayıcıları için, savaş esnasındaki gizli pazarlıklara kıyasla, daha az yüz kızartıcıdır. Bu noktada daha az tertip faaliyeti ve daha çok sportmenlik bulunmakta olup –şüpheleri en fazla bertaraf edecek savunma olarak- bu durum, aptalca olduğu kadar adildir de. Devlet adamları yeniden yanlış hesaplar yapmışlardır. Kendi vatandaşları bu politikaları sürdürecek imkanlara sahip olsalar da arzudan yoksundurlar. Piyonların haddinden fazla arzuları bulunsa da zerre kadar imkanları bulunmamaktadır. Rüşvet ne kadar büyük olursa olsun kendileri için yazılan rolleri oynamaları için haddinden fazla zayıftırlar. Bu piyonlar, sekizinci kareye kadar ilerleyip vezir haline gelemezler. Tam tersine rakip piyonlardan vezir oluşturmak gibi insanı çileden çıkartan bir beceri sergilemişlerdir. Fransız ve İngilizlerin yerine savaşan Türk ve Yunan orduları, üstesinden gelebileceklerinden daha fazla direniş uyandırmış olup, uyandırmaya da devam edeceklerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KISIR DÖNGÜ İÇERİSİNDE YUNANİSTAN VE TÜRKİYE

Son bölüm, Yakın ve Ortadoğu satranç tahtası üzerindeki savaş sonrası problemini analiz etme denemesiydi. Bu analizi doğru yapmış olduğum takdirde Türkiye ile Yunanistan'ın oynamakta olduğu özel rolleri aydınlatma imkanı bulmam gerekecektir. Canlı taşlarla oynanan oyunlar insafsızca bir gösteri niteliği taşıyabilirler ve Yunanistan, yapmış olduğu hatanın daha yarısındayken bir numaralı kurban haline gelivermiştir. Başlangıçta, büyük devletler arasındaki çekişmelere karışmamak için elinden gelen çabayı göstermesinin bedelini milli birliğini kaybederek ödemiş olduğundan, hatanın ancak yarısının kendisine ait olduğunu söyleyebiliriz. Mütarekeden bu yana Batı'da görüldüğü gibi, ülke genelinde sağduyu ile ılımlı bir yaklaşım hakim olacağına, bunlar, İtilâf devletlerinin baskısı ve Venizelos'un mütehakkim şahsiyeti altında ezilip gitmiş ve kendi içinde her zamankinden daha bölünmüş durumda olan Yunanistan -yüzeyde uyguladığı politikaların altında yatan sürü içgüdüsünün mütemadiyen tahrik ettiği- pervasızca genişlemeyi öngören bir dış politikaya doğru itilmiştir. Sonunda, hem kendi içinde ölümcül bir iç çatışmaya garkolmuş hem de ölümcül bir birlik oluşturup komşu ülkeye karşı savaş açmış vaziyette, ne içeride ne de dışarıda barışı bulamayacağı, ne

de büyük kayıplara veya felâketlere uğramaksızın geri çekilemeyeceği bir noktaya kadar sürüklenmiştir. Dünya, Venizelos'un yaşadığı şahsi trajediye karşı sempati duyarken, ülkesinde yaşanan milli trajedi çok daha fazla merhamet uyandıracak bir güce sahip bulunmamaktadır.

Venizelos'un, sadece devrilmesinden dolayı değil, daha ziyade ona sebep olan rol değişikliğinden ötürü trajik bir konumda bulunduğunu söyleyebiliriz. 1910 yılında şahsi partizanlıkları ülke siyasetinden temizlemek için Yunanistan'a gelmişti. Bağımsızlık savaşı esnasında en kötü moral çöküntüsünün yaşandığı günlerden beri[1] nadiren gerileyen eski kan davalarına -ülkesinin içinde bulunduğu durumla kendi karakterinin talihsiz bir şekilde bir araya gelmesinin neticesi olarak- yeniden vahşet unsurunu eklemek de bir ölçüde onun kaderini tayin etmişti. Bir büyük barış zamanı başbakanı olarak iz bırakmış ve tıpkı Pitt gibi o da bir türlü kurtulamadığı bir savaşa bulaşmış durumdaki çaresiz vatanını terkedip gitmişti. Ülkesinin kaderini yönlendirdiği ilk savaşta, zafer anı geldiğinde, göze çarpan ölçüde ılımlı bir yaklaşım sergilediğini görüyoruz. İkinci savaş sonrasındaysa öylesine büyük toprak ödülleri elinin altında duruyordu ki, daha büyük bir ödül olan barışı sağlama bağlamayı ihmal etti. Güçlü bir devlet adamı ve büyük cazibeye sahip karakterde bir kişi olarak siyasetini kendi başına oluşturma gücüne sahip bulunuyor ama yanlış bir siyaset uyguladığı zaman, bunun zararını sonuna kadar gören de ülkesi oluyordu.

Son zamanlarda, Yunanistan'ın uluslararası siyaset arenasında oynamakta olduğu rolde de buna paralel değişiklikler vuku bulmuştur. Yunanistan, başlangıçta Avrupa savaşının uzağında kalmak suretiyle komşularıyla arasında büyük bir fark bulunduğunu göstermiştir. Bu esnada Sırbistan'ın başka bir şansa sahip

1 Kasım 1823'den Haziran 1824'e kadar süren ve Kasım-Aralık 1824 tarihleri arasında cereyan eden iç savaş dönemleri.

olmadığını görüyoruz, Türkiye ile Bulgaristan iktidardaki birkaç kişinin sözüyle savaşa girmişlerdi, Romanya'nın iştiraki parti liderlerinin kararı ve Rusların baskısı sayesinde gerçekleşmiş olup, serbest bir şekilde verilmiş olsa bile tam manasıyla bir milli karar sayılamazdı. Yakın ve Ortadoğu'da savaşa iştirak eden ülkeler arasında sadece Yunanistan'da, -yukarıda zikredilen türden- İtalya gibi bir batılı ülkenin savaşa girişi öncesine rastlayan dahili mücadele ya da önde gelen batılı müttefik ülkelerdeki mütareke sonrası mücadele ile kıyaslanabilecek türden gerçek bir kamuoyu tartışması vuku bulmuştur.

İhtilâf, müttefik hükümetlerin, o zaman başbakanlık makamında ve itibarının zirvesinde bulunan Venizelos'a yapmış oldukları -Yunanistan'ın kendi taraflarında savaşa girmesi karşılığında sahip olacağı toprak kazançlarına ilişkin- özel teklif karşısında ortaya çıkmıştı. Teklif edilen topraklar hayli genişti: Batı Anadolu'da, Sèvres antlaşmasıyla geçici olarak Yunanistan'a bırakılandan çok daha büyük bir bölgeye ilâve olarak Kıbrıs verilecek ve Venizelos tarafından hazırlanan plan, Doğu Makedonya karşılığında -hâlâ tarafsız durumdaki- Bulgaristan'ın işbirliğini satın almak suretiyle ülkenin tarafsızlıktan ayrılması sonucu doğacak riskleri büyük ölçüde azaltacaktı. Bütün bunlar yine de bir macera politikasıydı ve Kral Konstantin hakkında kötü düşünmemiz için sadece -bizim çıkarlarımıza uygun düşen- bu planı reddetmiş olması bile yeterli olmaktadır. Kral'ın hakkında söylenen kötü sözler doğru olabilir ama bu mesele üzerinde Venizelos'a muhalefet etmesi bunların ispatı için kâfi değildir. Kral'ın üzerinde ısrarcı olduğu meşru talebine saygı gösterdiğimiz dönem zarfında Yunanistan'ın tarafsız kalması, kendisi için daha ihtiyatlı ve savaşa girmesi karşılığında toprak satın almasından çok daha onurlu bir yaklaşımdı ve eğer küçük devletler, her zaman ve her yerde büyük devletlerin çekişmelerinden mümkün olduğunca uzak dururlarsa, uluslararası ilişkilerde genel bir iyileşmenin ortaya çıkacağını da söyleyebiliriz. Kral

Konstantin, gerçekten de bu görüşlerinde yalnız değildi. Yunanistan'daki siyasi eğitim almış insanların büyük çoğunluğu da muhtemelen kendisiyle aynı fikre sahipti ve Almanya'ya karşı duyulan hissiyatın da (ehemmiyeti abartılmış olsa bile) bu tartışma içerisine dahil edildiği haliyle hem tabii hem de gerçek olduğunu söyleyebiliriz. Yunanistan, Batı medeniyetini sadece, şu anda hasbelkader aynı safta çarpışmakta olan, üç batılı güçten almış değildi. Çıraklığının hevesli dönemlerinde Batı toplumunun bütün üyelerinden eğitim alma arayışındaydı. Bavyeralılar, zamanın İngiliz, Fransız ve Rus hükümetlerinin ortak kararıyla[2] Yunanistan'ın ilk eğitmenleri olarak tayin edilmişlerdi. Verdikleri eğitim büyük bir başarı değildi ama aralarından bir kısmı Yunanlılarla evlenerek aynı topraklar üzerinde aileler kurdu ve bu sayede, diğer batılı ülkelerle olduğu kadar, Almanya ile de oluşturulan bu bağ, Yunanistan'ın o tarihten itibaren kendisinden almakta olduğu entellektüel becerilerle devam ettirildi. Schliemann ve Dörpfeld gibi Alman arkeologlar modern Yunanlılara atalarının tarihini yeniden nasıl keşfedeceklerini öğretti ve Yunanlı talebeler tahsil için Paris ve Oxford yanında Alman üniversitelerine de gittiler. Batılı devletlerin kendi aralarında ölüm saçan bir savaşa girişmeleri Yunanistan'da, ülkenin siyasi bölünmüşlüğüne katkıda bulunacak şekilde, akıl ve his düzleminde bir bölünmeye de sebep olmuştur.

Yunanistan işte bu şekilde kendi içinde ikiye bölünürken yaşanan ihtilâf da giderek daha fazla şiddet dolu şekillere bürünmekteydi. Yunan siyasetinde şiddet ve kan davasına dayanan kötü bir gelenek hüküm sürmekte ve bu durum ülkenin son zamanlarda alelacele gerçekleşen siyasi batılılaşması göz önüne alındığında pek de şaşırtıcı olmamaktadır. İhtilâlin babalarının –köylü, tüccar, romantik haydutlar ve Osmanlı devlet geleneğinden gelen yüksek seviyeli filozof memurlar gibi aykırı unsurlar-

2 7 Mayıs 1832 tarihli Londra Konvansiyonu.

dan oluşan bir topluluktan- batılı parlamenter devleti andıran birşey kurmaya muvaffak olmaları gerçek bir mucizedir. Başlangıçtaki güçlükler düşünüldüğünde Modern Yunanistan'ın siyasi gelişimi oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Yine de bu sürecin bazı safhaları atlayarak ilerlemesi beklenemezdi ve ülkenin, 1914 yılı itibariyle, on dokuzuncu yüzyıl Amerikasının seçimi kazanan parti üyelerine memuriyet verme sistemini ve reform kanunu öncesinde İngiltere'de mevcut olan şahsi hesaplar üzerine bina edilmiş siyasetini geride bırakamamış olması da şaşırtıcı değildi. 1910 yılından beri de artık tarih olmuş bu adetlerden kurtulmaya çalıştığını da söyleyebiliriz. Savaşın, ülkenin dahili hayatında savaşın yol açtığı derin çalkantılar söz konusu süreci biraz daha hızlandırmıştır. Bu siyasi bozulmaya ilişkin aynı belirtilerin, daha hafif bir şekilde de olsa, Büyük Britanya genelinde bizleri sıkıntıya sokan bir hal aldığını da görmekteyiz.

Bu arada ülkedeki bölünmüşlük hızla belirgin bir hale geldikten sonra Venizelos devriliyor, Müttefiklerin vermiş olduğu tekliflerse kabul edilmediği için geri çekiliyordu. Daha sonra Venizelos yeniden iktidara geldiğinde bu kez Müttefikler, Çanakkale seferlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, bir Yunan toprağı durumundaki Selanik'e asker çıkaracaklardı. Birkaç gün sonraysa Bulgaristan, Almanların safında savaşa giriyordu. Venizelos bir kez daha devrilirken, Yunanistan'daki bu iki hizbin, ülkelerini büyük devletlerin arasındaki savaşta çarpışan taraflardan birine ya de diğerine yakınlaştırma çabalarıyla orantılı bir şekilde, birbirlerine karşı duydukları husumet de doruğa çıkıyordu. Müdahalesiyle savaşı Yunan topraklarına taşımış olan Selanik'teki İtilâf ordusunun cephe gerisi Kral'ın kontrolundaki Yunan ordusu tarafından tehdit edilmekteydi. Bu askeri birliklerden biri Doğu Makedonya'daki Rupel kalesini Bulgarlara devrettikten sonra teslim oldu. Bunun üzerine Müttefikler, Yunanistan'a denizden abluka uygulayarak misillemede bulundular, bu ablukanın neticeleriyse Almanya'ya uygulanandan çok daha çabuk bir

şekilde ortaya çıktı. 25 Eylül 1916'da Girit'e gitmek üzere Atina'yı terk eden Venizelos, Selanik'e doğru yoluna devam ederek burada İtilâf devletlerinin ordu ve donanmasının kontrolu altında kalan Yunan toprakları üzerinde geçici bir hükümet kurmakla kalmadı bir de onların adına Selanik cephesinde çarpışmak üzere Yunanlı gönüllülerden oluşan bir birlik meydana getirdi. 1 Aralık 1916 tarihinde Atina sokakları, müttefik askerleriyle Venizelos yanlısı sivillerin Kralcı askerler ve ihtiyat birlikleri tarafından katledildiği silahlı çatışmalara sahne olmaktaydı. 11 Haziran 1917'de Kral Konstantin, Fransız Yüksek Komiseri Jonnart tarafından tahttan feragate mecbur edildi ve bu hadisenin üzerinden daha birkaç gün bile geçmeden Venizelos, müttefik birlikler refakatinde Atina'ya getirildi. Bu hükümet darbesi sonrasında, başkentte kurulan ve İttifak devletlerinin denetimindeki Yunan toprakları dışında tüm Yunanistan'da kontrolu ele geçiren Venizelos başkanlığındaki hükümet, İtilâf devletlerinin mensubu olarak resmen Avrupa savaşına girmiş ve bu sayede galip devletler tarafından akabinde Paris'te toplanacak olan barış konferansında da taleplerini ortaya koyma hakkına sahip olmuştu.

Son paragrafta zikredilen her hadise ihtilâflı konuları da beraberinde getirmektedir. 1915 yılında yapılan genel seçimlerle ara seçimler Venizelos'un Yunan halkının tamamı tarafından desteklendiğinin ispatı mıydı? Kral'ın, böyle bir desteğe rağmen kendisini görevden alma yetkisi bulunuyor muydu? Sırbistan ile yapmış olduğu anlaşma, Bulgaristan müdahale ettiğinde, Yunanistan'ı hukuken ve ahlaken çarpışmalara katılmaya mecbur bırakıyor muydu? Müttefikler, Venizelos hükümetinden Selanik'e çıkarma yapmaları için resmi bir davet almışlar mıydı? 1 Aralık 1916'da Atina sokaklarında çarpışanlardan hangisi -ahlaki açıdan- saldırgan taraf idi?

Venizelos'un Kral Konstantin'i mağlup edip Atina'ya geri dönmesini sağlayan gerçek sebep Yunan halkının iradesi mi yoksa İtilâf devletlerinin askeri gücü müydü? Böylesi tartışmalar bu

kitabın kapsamı dışında kalmaktadır. Bunların birçoğu ancak gelip geçici bir alâka uyandırabilecek türden hadiseler olup diğerleriniyse bir sonuca ulaştırma imkanı bulunmamaktadır. Özellikle iki farklı Yunan hizbinin nisbi güçleriyle becerileri hususunda bir hükme varmak neredeyse mümkün değildir. Her iki hizipte de birkaç tane eli yüzü düzgün ama çok sayıda düşük kaliteli ve yığınla beş para etmez adam bulunmaktadır. Her ikisinin de, yabancı orduların baskısı, anın fantezileri şeklinde istekler ya da mantık dışı heyecan dalgaları altında bir hizipten diğerine gidip gelen halk kitleleri arasında sağlam bir desteğe sahip olmadıkları da görülmektedir.

Devranın her dönüşünde tahrikler ve misillemeler de vuku bulmuştur. 1915 ve 1916 yıllarında Kralcılar, Venizelosçular arasında dehşet saçmışlardı. Buna mukabil Venizelos yanlıları, 11 Haziran 1917 darbesinden Kasım 1920 seçimlerine kadar, Kralcıları medeni haklarından mahrum etmekle kalmayıp bir de hapse tıkıyorlardı. Kral'ın dönüşünden itibaren ise Venizelosçu kadrolar sistematik bir şekilde emekliye sevkedilmekte, başka görevlere atanmakta veya üç buçuk yıl önce yerlerinden ettikleri kişilere yer açmak gayesiyle türlü şekillerde görevlerinden uzaklaştırılmaktadır. Her bir defasında geçici olarak zarar gören taraf, devranın bir başka dönüşünü ümit edip bunun için gayret göstermektedir. Fakat talihin sadece taraflardan biri için gülümseyişi, böylesi değişikliklere yol açtığı zaman, millet açısından talihsizlikten başka bir şey getirmemektedir ve Yunanistan'ın, paramparça olmuş durumdaki siyasi hayatını, şahsi nefretlerin tahakkümü altında bırakmaya devam ettiği müddetçe, yeniden inşa etmesi mümkün olamayacaktır. Tarihi açıdan ilgi noktası, bu işe yaramaz hizipler ve sebep oldukları kısır çekişmeler üzerinde yorum yapmak değil, sadece batılı devletler arasındaki savaşın bir yakındoğu ülkesinin dahili gelişimini nasıl yerle bir ettiğini izlemek ve böylece bir dizi parti yönetimi altında cereyan eden dahili uyumsuzluğun

ülkenin dış siyasetini nasıl önyargılı bir şekilde etkilemiş olduğu düşüncesinin altını çizmektir.

Venizelos, Paris konferansında Yunanistan adına ürkütücü talepler ileri sürmüştü. Marmara'nın güney sahillerindeki bir koridor ile Karadeniz ve Çatalca hattına kadar Batı ve Doğu Trakya'nın tümünü ayrıca Batı Anadolu'da Denizli sancağı haricinde tüm Aydın vilâyetini[3] talep etmişti. Taleplerden birincisi, sadece Türkiye ile diğer Avrupa ülkeleri arasına değil bir de Bulgaristan ile Ege denizi arasına Yunan kontrolunda kesintisiz bir toprak şeridi girmesi manasına gelmekteydi. İkinci talebin anlamıysa, Türkiye'den en zengin vilâyetini ve Anadolu'nun en büyük limanını almak, bu arada hatırı sayılır oranda bir Türk nüfusunu Yunan idaresi altına vererek iki milleti, aralarına yeni serpilmiş bu ihtilâf tohumlarıyla birlikte, muazzam bir kara sınırı boyunca yüz yüze getirmekti.

Kendi içinde bile ihtiyatsız olarak nitelendirilebilecek bu talepler, garip bir şekilde, Balkan savaşları sonrasında tümüyle farklı bir politikayı temsil etmiş olan Venizelos tarafından ortaya konuyordu. Venizelos 1913 yılında Batı Trakya'yı -buradaki sahil şeridi, çatışmalar esnasında Yunan donanmasınca işgal edilmiş olsa da- Bulgaristan'a devretmiş ve Doğu Makedonya'yı (aşağı Struma vadisi) ve Kavala limanını ilhak etme ferasetinde tereddüde düşmüştür. Yunanistan'ın Bulgaristan ile iyi geçinmek zorunda olduğunun ve Bulgaristan'ın Ege denizine serbestçe çıkış sahibi olmadıkça karşılıklı çıkarlar arasında uyum sağlamanın mümkün olamayacağının farkına varmıştı. 1915 yılında, Yunanistan'ın Anadolu'dan elde edeceği bazı telâfiler karşılığında Bulgaristan'a Doğu Makedonya'yı teklif ederken hâlâ bu siyaseti takip etmekteydi. Ama 1919 geldiğinde tam tersi bir çizgi izlemeye başladığını görmekteyiz. İkinci bir saldırganlık hareketiyle Bulgaristan'ın bu güven politikasına layık olmadığını gösterdiğini ileri

3 İzmir, halihazırda bu vilâyetin merkezi durumundadır.

sürmüş ve bu devletle yeni bir uzlaşma arayışına girmenin faydasız olacağını kabul etmiştir. Ege'deki bazı limanlara veya bu limanlara çıkış hakkına sahip olsa da, adaletin yerini bulması için, sahil şeridinin ve hatta Batı Trakya'daki hükümranlık haklarının Bulgaristan'ın elinden alınarak Yunanistan'a verilmesi gerekmekteydi.

Türkiye hususunda da benzer bir tavır değişikliği sergilemiştir. 1913 yılında Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki tüm kara sınırlarını ortadan kaldırmak için gereken hiçbir çabayı esirgememişti. Avrupa yakasında, Batı Trakya'yı Bulgaristan'a devretmek suretiyle iki ülkeyi birbirinden ayırmış ve Asya'da Yunan donanmasının Sakız ve Midilli adalarını ele geçirmiş olmasının, komşuluğunda bulunan Anadolu toprakları üzerindeki Türk hakimiyetini tehdit etmesi manasına gelmeyeceğini göstermek için büyük bir gayret sarfetmişti. Osmanlı hükümeti bu tehlike üzerinde çok fazla durmuş, bu adalarda ezici bir Rum çoğunluğu bulunmasına ve adaların ilk Balkan savaşı esnasında Yunan donanmasınca ele geçirilmiş olmasına rağmen, yine de bu mesele karara bağlanmak üzere Büyük Devletler'in temsilcilerinin katıldığı bir konferansa havale edilmişti. Bu konferans, adaları Yunanistan'a bahşetmiş ve bu hareketi yaparken de büyük oranda Venizelos'un iyiniyeti ve ılımlı yaklaşımından etkilenmiştir. Kendisine duydukları bu güven, birkaç ay sonra Babıâli ile –Makedonya'daki Türk azınlığı mensuplarıyla Anadolu'nın Batı sahilinde yaşayan Rumlar arasında- nüfus mübadelesi hususunda bir mukavele imzalamasıyla da doğrulanmıştı[4]. Yunanistan'ın, adalar üzerinde hak iddia ederken, bu bölgede milliyet prensibinin kendi lehine yorumlanmasından başka hiçbir gayesinin olmadığı, İzmir'e hakim stratejik konumundan ve anakaradaki güçlü bir Rum azınlığa bu kadar yakın olmasından günün birinde Anadolu'ya karşı girişilecek bir emperyalist politika için 'sıçrama tahta-

4 Sayfa 164'ten itibaren dördüncü bölüme bakınız.

sı' olarak kullanma yolunda bir niyetinin bulunmadığı yolunda Türkleri inandırmak için samimi bir girişimde bulunuyordu. Ve sonra, 1919 yılında Paris'te, Türklerin en kötü şüphelerini haklı çıkartmış ve kaderin bir cilvesi olarak adalarla Türkiye'nin birleşmesi gerektiği yolundaki argümanlarına da sahip çıkmıştır. Sadece adaların karşı sahillerine düşen anakaradaki vilâyetler üzerinde hak iddia etmekle kalmamış, bir de bu iddiaları desteklemek için -1913 yılında Türkler tarafından ileri sürüldüğü şekliyle- anakara ve adaların bölünmez bir coğrafi bütünlük içinde olduğu tezine dayanarak, nüfus içerisindeki Rumların oranlarını gösteren istatistikleri ortaya koymak suretiyle adaların nüfus yapısını da işe karıştırmıştır!

Paris'te, aslında Venizelos'un eski devlet adamlığından geriye kalan yegâne unsur Boğazlar ve İstanbul'un durumunu ele alış şeklidir. Tumturaklı bir şekilde, İstanbul şehri ile Boğaziçi ve Çanakkale boğazına hakim topraklar üzerinde -uygun bir uluslararası yönetim altına alınacaklarını beklediğini açıkça ifade ederek- hak iddia etmekten kaçınmıştır. Yunanistan'ın bu stratejik pozisyonlar üzerinde hükümranlık hakkını elde etmesi durumunda başta Rusya olmak üzere Karadeniz'e kıyısı bulunan bütün ülkelerle tehlikeli çıkar çatışmaları içine sürüklenebileceğini, öte yandan Osmanlı hakimiyetinin sona erip Yunanistan'ın Çatalca'ya dek ilerlemesi halinde İstanbul'daki Rum unsurunun en önemli mahalli milliyet haline geleceğini görmüştür. Peki bunun farkına varan aynı kişi nasıl olmuş da, Bulgaristan'a karşı Trakya'da ve Türkiye'ye karşı Anadolu'da uyguladığı politikalar sayesinde Yunanistan'ı çok daha büyük tehliklere attığını bir türlü farkedememiştir? Eğer Trakya hadisesindeki en önemli unsur Bulgaristan'ın uyuşmazlığı ve iflâh olmaz saldırganlığı iddialarıysa ve Bulgaristan ile dostluk kurmanın mümkün olmadığı tecrübeyle ispatlanmış ise, bu durumda Yunanistan için en uygun stratejik sınırın kendi güvenliğini sağlayacak sınır olması gerekmez miydi? Bunun yerine, iki ülke arasında mümkün olan en

uzun sınırın oluşmasını sağlayacak ve tüm stratejik avantajları Bulgaristan'a bırakacak bir çözüm teklif etmiştir. Türkiye açısından da, ortak sınırdan kaçınmanın ve azınlıkların mübadelesinin çekiciliği, 1913'den bu yana, tesirini kaybetmek şöyle dursun defaatle gözler önüne serilmiştir. Türkler, azınlıklar söz konusu olduğunda, kavgacı ve merhametsiz bir görüntüyle ön plana çıkmaktaydılar. Bundan ötürü, Trakya'da olduğu kadar Anadolu'da da darmadağınık bir kara sınırı, sürekli bir askeri tedirginlik vesilesi manasına gelecekti ve Yunanistan'ın Aydın vilâyetini ele geçirmesi halinde buradaki mahalli Rum azınlığı -göç etmek zorunda kalmaksızın korunabileceğinden- avantajlı hale geçecek olsa da, iç kesimlerde dağınık bir şekilde ve Türk hükümetinin idaresi altında kalan bölgelerde yaşamakta olan daha geniş bir azınlık grubu çok daha büyük bir tehlikeyle yüz yüze kalacak, bu tehlikenin gerçekleşmesi durumundaysa feci neticeler ortaya çıkacaktı[5].

Venizelos'a ne olmuştu? Taleplerini resmi olarak 'Onlar Konseyi'ne[6] iletmeden evvel, bu tekliflerin hayata geçirilmesi hususunda sınırsız iyimserlik ifadesinde bulunmuştur. Anadolu meselesini gündeme getirmekle üstü örtülü bir şekilde adalar meselesini yeniden açmakta olduğunu kabul etmeyi reddetmiş, Yunan ordusunun öngörülen Anadolu sınırını barışın temel dayanağı olarak tutabileceği iddiasında bulunmuş, ayrıca Bulgaristan ve Türkiye'nin -kendilerine ekonomik açıdan uygun düşecek denize çıkış noktaları verilmek kaydıyla- üzerlerine yıkacağını ümit ettiği

---

5 Yedinci bölüme bakınız.

6 18 Ocak 1919'da Paris'te bir araya gelen Birinci Dünya Savaşının galip devletleri, dünyanın savaş sonrası haritasını yeniden çizmeye koyuldular. Toplantıya 32 ülke katılıyor olsa da ağırlık Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'da idi. Bu sayılan beş ülkenin devlet ya da hükümet başkanları ile dışişleri bakanları bir araya gelerek bir 'Onlar Konseyi' oluşturdular. Bu konseyin görevi söz konusu barış konferansında alınan kararların hayata geçirilmesini sağlamaktı. Kağıt üzerinde beş ülke temsilcilerinden oluşmasına rağmen konsey, İngiltere ile Fransa'nın hakimiyeti altındaydı. Kitap boyunca adı anılacak olan 'Yüksek Konsey' işte bu kurula verilen addır. -Ç.N.

toprak ve insan kayıplarına rıza göstereceklerini de öne sürmüştür. Kendisini düpedüz Barış Konferansının histerik havasına kaptırdığını söyleyebilir miyiz? Mağlubiyet batağından bir anda mutlak zafere geçişin gözlerini kamaştırarak, o an için yerlerde sürünen düşmanlarının yeniden birer büyük güç haline gelebileceklerini görememesi ihtimal dahilinde midir? Batılı meslektaşlarının şahsi meziyetlerini kabul etmesi başını döndürmüş olabilir mi? Bütün bunlar konferansın önde gelen diğer iştirakçilerinin başına gelenler arasında yer almaktadır, yine de sicili her zaman için ortaya koyduğu liberal ve ılımlı yaklaşımlar yanısıra üretmiş olduğu orijinal fikirler ve irade gücü örnekleriyle dolu, bunca tecrübeye sahip böylesi bir devlet adamının bu kadar teferruatlı bir programı sadece duygular ve dürtülere dayanarak ortaya koymuş olacağını düşünmek hayli zordur. Bunların, hüküm verme yeteneğini zayıf düşürmüş olması mümkün olsa bile tümüyle altüst etmesi yine de çok düşük bir ihtimaldir. En kuvvetli ihtimale sahip açıklama, iyimserliğinin büyük oranda yapmacık olduğu ve bütün bu risklere bile bile atıldığı ve ortaya koyduğu politikanın kısmen bir *force majeure*[7] neticesi ortaya çıktığı, kısmen de söz konusu tehlikelerin -ne kadar gerçek olurlarsa olsunlar- alınacak tesirli tedbirlerle bir şekilde bertaraf edilebileceği beklentisiyle kararlaştırılmış olduğudur.

Bu *force majeure*'ü uzaklarda aramaya gerek olmayıp, Yunan iç siyasetinin zaruretlerinde bulmak mümkündür. Venizelos'un bilmesi gereken -ve batılı müttefiklerinin hiçbir zaman farkına varamadıkları- husus, ülkesindeki konumunun sallantıda olduğuydu. Kendisi, ancak yabancı süngülerin gölgesinde yeniden iktidara ulaşabilmişti. İktidarda kalabilmek için ise önde gelen muhaliflerinden yüzlercesini ya hapse tıkmak ya da sürgüne göndermek zorunda kalmış olup, bu meyanda ülkesinin desteğini arkasına aldığı konusunda da ciddi şüpheler bulunmaktaydı.

---

7 Fransızca, 'zorlayıcı nedenler; mücbir sebepler'. -Ç.N.

Burada ikna etmesi gereken 1910'dan 1914'e kadar peşinden gelen, nisbeten aklı başında ve birlik halindeki millet değil, çektiği ıstıraplar ve bölünmelerle çaresiz kalmış ve bir de bunu takip eden beklenmedik bir başarının demoralize ettiği bir millettir. Bu muazzam fırsatı sonuna kadar kullanmadığı takdirde, yani İstanbul yanında diğer büyük ve geleneksel (ve de tüm partilerin üzerinde hemfikir olduğu) milli taleplerden vazgeçmesi durumunda Kralcılardan 'Hain!' çığlıkları yükselebilecek, bu çığlıkların Yunanistan'da yankı bulup bulamayacağını ise kimse bilemeyecektir. Öte yandan, üzerinde kimsenin şüphe etmediği şahsi cazibesi ve prestijini kullanarak, Trakya ve Anadolu topraklarından ülkesindeki sıradan vatanperverlerin beklediğinden daha da fazlasını vatanı için temin etmeye muvaffak olduğu takdirde, iktidarda kalışını uzun bir müddet daha garantiye almış olacak ve bütün kabiliyetlerini anlık zaruretlerin kendisini maruz bıraktığı tehlikeleri savuşturmaya adayabilecektir. Mütarekeyi izleyen dönem, o sıralarda iktidarda bulunan tüm İtilâf politikacıları için bir tür 'asit testi' niteliğindedir. Akıl ve dürüstlük, siyaset içinde hiç olmadığı kadar büyük önem taşımakta, ama bunlara uygun bir şekilde davranabilmek daha da yüksek bir ahlaki cesaret gerektirmektedir. Venizelos'da olduğu kadar Lloyd George'da da aynı sinir zafiyeti bulunmuyor muydu?

Aldığı riskler karşısında güvence bulma fikri, Venizelos'un zihninde muhtemelen Paris'te Lloyd George ile yaptığı konuşma esnasında şekillenmişti. Şüphe yok ki, konferansın sonunda Venizelos'un taleplerinin kabul edilmesinde diğer 'önde gelen müttefik devletler' temsilcilerinden daha fazla Lloyd George'un sorumluluğu bulunmaktadır. O andan itibaren, Lloyd George'un kişisel tutumu Türk-Yunan ihtilâfındaki en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Fakat İngiliz Başbakanının görüşleri her defasında -nihayette Kamu Kayıtları Dairesine gelecek- resmi belgeler içinde yer almamakta ve ileride bir gün aydınlatıcı bir otobiyografi yazacağı yolunda da hiçbir ümit bulunmamaktadır. Bun-

dan ötürü, Türkiye ve Yunanistan hakkında tasarlamış olduğu oyun –bizim açımızdan- büyük ihtimalle bir varsayımın ötesine geçemeyecektir. Bu durumu hesaplarımız dışında bırakmamız mümkün olmadığından, elimizden gelen en iyi tahminleri yapmak zorunda kalacağız.

Konferans esnasında Lloyd George hangi sebeple Yunanistan'ı desteklemiş ve üzerine oynadıkça kaybetmeye devam etmesi gün gibi ortaya çıkmasına rağmen niçin bu desteği alışılmamış bir sebatla sürdürmüştür? Burada, Hıristiyan olmayanlarla çatışan Hıristiyanlara karşı duyulan ilân edilmemiş dini hisler yanında Antik Yunanlıların haleflerine karşı beslenen romantik duygular gibi tümüyle hissiyata dayanan birtakım düşünceler akla gelebilir. Hayatının son dönemlerinde Helen veya 'Antik Yunan' medeniyetiyle ilgili birşeyler okuduğu ve bu ismin taşıdığı hüviyetten büyük oranda etkilendiği söylenmektedir. 'Hıristiyan' ve 'Yunan' kelimeleri sihirli bir telkin gücüne sahiptir. Taşımış oldukları politik manalar ise sekizinci bölümde ele alınacaktır. Göründüğü kadar samimi olduklarını kabul ettiğimiz takdirde Başbakanın duygularının sıradan hurafelere dayandığını farzetmek bir hata değildir. Ama yine de bunlara birtakım somut hesapların yanındaki tali unsurlardan daha fazla önem vermek de doğru olmayacaktır ve hesaplarını aşağıdaki şekilde yaptığını düşünmemizi gerektirecek makul sebepler de bulunmaktadır: İngiliz hükümeti Türkiye'nin nihai barış şartlarına uymasını sağlamak için Doğu'da sürekli olarak birlik bulunduramazken, Yunanistan, gereken birlikleri temin edebilir ayrıca İngiliz diplomasisinin ve donanmasının desteğiyle barış şartlarının uygulanmasını da -bunlar arasında kendi taleplerinin de yer alması halinde hem de büyük bir zevkle- sağlayabilir. Bu taleplerin İngiliz desteğiyle gerçekleştirilmesi halinde Yunanistan, ileride İngiltere'nin rehberliğini kabul etmek zorunda kalacaktır. Yunanistan, labirent halinde iç içe geçmiş durumdaki ada ve yarımadalarıyla bir deniz gücüdür, gözünü diktiği Anadolu topraklarıysa deniz aşırı arazilerdir.

Özetle, eğer Türkiye Yunanistan'ın kara gücüyle tahakküm altına alınabilirse, Yunanistan'a da Büyük Britanya'nın deniz gücüyle hükmetmek mümkün olacaktır, böylece İngiliz hükümeti, İngiliz parasını ve hayatlarını sarfetmeden Yakın ve Ortadoğu'daki savaş hedeflerine ulaşabilme imkanını bulacaktır.

İkinci dereceden sebepler de işe karışmış olabilir. Lloyd George'un karakteri hususunda bilinenlere göre, Kafkasya, Suriye ve Boğazlar'dan çekilmesi gereken İngiliz birliklerinin yerine konması gereken askeri unsurların oluşturduğu somut problem, gelecek için bir genel prensipten çok daha fazla oranda zihnini meşgul etmektedir. Zihnindeki genel değerlendirmenin özellikle anlaşılması zor bir süreçten geçerek olgunlaştığını tahmin etmek de mümkündür. Tabiatıyla bu konudaki politikası, içinden çıkılmaz hale gelmiş Kıbrıs problemini de boğuntuya getirmekteydi. Kıbrıs nüfusunun yüzde sekseni Rum asıllı olup, bu insanlar Yunan Krallığı ile birleşmeyi arzu etmekteydiler. İngiliz hükümetininse hiçbir surette adayı imparatorluğa dahil etme gibi bir niyeti bulunmasa[8] da mütareke sonrasında elden çıkarmayı arzu etmediği de bilinmekteydi. Fakat Yunanistan'ın Büyük Britanya'nın yardımıyla büyük topraklar kazanmakta olması Yunan hükümetini, en azından Kıbrıslıların talebini sahiplenerek, alenen bir uluslararası skandal yaratmaktan men edecekti. Olup bitenlere Lloyd George'un tarafından bakıldığında Venizelos'la anlaşmaya varması için birçok sebebin bulunduğunu görmekteyiz.

Bu Galli ve Giritli devlet adamları kendilerini mi yoksa birbirlerini mi kandırmışlardı? Yaptıkları hesaplarda yanlış birşeyler

---

8 Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları arasında, 4 Haziran 1878 tarihinde, İngiliz ve Osmanlı hükümetleri arasında gizli müzakereler neticesinde karara bağlanan Kıbrıs konvansiyonuna göre Türkiye, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u işgal etmeye devam ettiği müddetçe Kıbrıs'ın Büyük Britanya tarafından işgal ve idaresine rıza gösterecek, buna mukabil Büyük Britanya ise Rusya'nın Türkiye'ye ait Asya topraklarında daha fazla ilerlemesine silah gücüyle karşı koymayı taahhüt edecekti. Kıbrıs, 5 Kasım 1914 günü konsey kararıyla İngiliz imparatorluğuna ilhak edilmiştir.

vardı, zira neticede bu pazarlıktan her ikisi de büyük zararla çıkmıştı. Muhtemelen ikisi de muhatabının gücünü olduğundan fazla görerek, henüz belli olmayan durumlarda, karşısındakinin anlaşmayla taahhüt ettiğinden daha fazlasını yapabileceği hususunda kendisini kandırmıştı. Karşılıklı olarak birbirlerini nasıl anlamış olurlarsa olsunlar, aslında her birinin elinden gelenden daha fazlası için söz verdiği ya da ortaklaşa ortaya koymuş oldukları hedeflere ulaşmak için ortak katkılarının yeterli olmayacağını beklediği farzedilemez. Öte yandan her ikisinin de müştereken maruz kalacakları riskler karşısında gözlerinin kör olduğuna inanmak da mümkün değildir. Beklenmedik bir şekilde Türklerden, Ruslardan ya da müttefikleri olan devletlerin herhangi birinden kaynaklanacak ciddi bir muhalefetin, Yunanlıların tasarlanan askeri faaliyetleriyle, İngilizlerin donanma ve diplomasi faaliyetlerini beklentilerin gerisine düşürmesi de mümkündür. Bu noktada, kişinin bir dereceye kadar kendini kandırması da devreye girebilir. Her iki taraf da, garanti olarak, harekete geçildiği vakit ihtiyaç hasıl olduğunda, diğer tarafın daha büyük çabalar göstereceğine bel bağlamış olabilir. Eğer Venizelos, Trakya ve İzmir'i elde etmek için bu oyuna girdiyse, kazanmak amacıyla fazladan birkaç milyon daha borçlanmak, birkaç tümen daha göndermek, fazladan birkaç hayatı daha feda etmek için tereddüt eder miydi? Eğer Lloyd George, Boğazlar ve gerçekten tüm Levant boyunca hakimiyet üzerine oynuyorsa, böylesine büyük bir ödülü elde etmek için son çare olarak Yunan ordusunu kendi ordusuyla takviye etmeyi denemez miydi? Böylece hem Lloyd George'un hem de Venizelos'un, şahsi düşünceleri içinde bu hesapları yaparken, diğerinin, ülkesindeki insanlar üzerindeki etkisinin sınırlarının farkına varmamış olduğu ayan beyan ortadadır. İngiliz başbakanı Yunanistan'daki parti politikalarından bihaberdi, buna mukabil Yunan başbakanının ise İngiliz kamuoyunun, Majestelerinin hükümetinin Doğu'daki girişimleri üzerine sahip

olduğu ve o zamandan beri uyguladığı kısıtlayıcı vetodan haberi bile yoktu.

Bu saydıklarımız -ancak olabileceği şekliyle- bir varsayımdan ibaretse de, her halükârda gerçekten olup bitenler hakkında makul bir açıklama da getirmektedir. Bu iki devlet adamının kafaları yukarıda söylendiği şekilde çalıştıysa, şartların politikalarına fırsat yaratmak için nasıl bir araya geldiği de görülebilir. Sir Arthur Balfour'un, Antik Yunan'a karşı Lloyd George'a nazaran daha az safça bir yaklaşımla, İyonya'yı idare eden çağdaş Yunan *harmostes*leri[9] fantezisiyle bir hayli eğleneceğinden şüphe yoktu. Başkan Wilson bu konuda hayli bilgisiz olup, becerikli uzmanlarının tavsiyelerine de kulak asmamıştır. Her zaman sembolik olmayı sevmiş olan Clemenceau ise 'Doğu Meselesi'ne karşı karakteristik batılı tavrı benimsemiştir. Bu konuyu hem sevimsiz hem de önemsiz olarak kabul etmiş, Saar, Ren ve savaş zarar tazminatları konusunda çok daha ısrarcı olabilmek için Musul ve İzmir gündeme geldiği vakit meslektaşlarına her türlü kaprisi yapmaya hazır vaziyette beklemiştir. Bu yaklaşımını küçük talepleri ödeyip büyükleri için her türlü zorluğu çıkaran sigorta şirketlerinin davranışlarına benzetebiliriz. Bu dolambaçlı yolda Fransa'daki küçük ama etkili Kolonyal Partinin izin verdiği kadar ilerlemeye hazırlanmıştı. Venizelos, -Fransız donanmasının isyanına yol açan bir görev olan- Güney Rusya'da Bolşeviklere karşı çarpışmak için 1919'un erken kış aylarında iki Yunan tümenini yollayarak becerikli bir şekilde Clemenceau'nun tutmuş olduğu yolu kolaylaştırmış oldu. Bu durum, Fransız bono sahiplerine çekici gelen bir sebep için, karşılığında birtakım beklentiler uğruna, kendi vatandaşlarına neler yaptırabileceğinin ciddi bir örneğiydi. Fransız hükümeti, sebep olacağı bütün neticeleri tahmin etmiş olsa dahi, Odessa'da Fransız politikalarına hizmet etmiş aynı Yunan birliklerinin bir ya da iki ay sonra bu sefer Yunan ve İngiliz siyasetine

9 Antik Yunan'da bölge valileri. -Ç.N.

hizmet vermek üzere gemilere bindirilerek İzmir'e çıkarılması karşısında fazlaca sesini çıkarmayacaktı.

Bu talihsiz kararın alınması, İtalya ile diğer devletlerin Adriyatik üzerine kamuoyu önünde anlaşmazlığa düşmesiyle daha bir hız kazandı. 24 Nisan 1919'da İtalyan delegasyonu Paris'i terk etti. Delegasyon mensuplarının 5 Mayıs günü geri geldiğini görüyoruz. Fakat, batılı başkentlerde oturan devlet adamları arasındaki bu aşıklar atışması, Yakın ve Ortadoğu'daki -nesiller boyunca kıskançlık içinde eğitim görmüş- temsilcileri arasındaki dostlukta çok daha ciddi kırgınlıklara yol açabilecek seviyedeydi. Anadolu üzerindeki İtalyan talepleri 29 Mart'da Antalya'nın askeri olarak denizden işgaliyle uygulamaya konulmuştu; İtalyan kuvvetleri, Paris'teki ara dönemde, Antalya'dan başlayarak İzmir'e doğru kuzeybatı istikametinde sahil boyunca uzanan yerleşim merkezlerini birer birer işgal etmeye başladılar. Diplomatların geri gelmesine rağmen işgaller devam etti ve diğer devletlerin bölgedeki temsilcileri alarm zillerini çalmakta gecikmediler. İzmir, St. Jean de Maurienne anlaşmasıyla İtalya'nın emrine verilmişti ve oraya bir İtalyan garnizonunun gelip yerleşmesi bir kağıt parçasının hukuki geçerliliğindeki hataları düzeltmekten çok daha fazlası manasına gelirdi. İtalyanları uzakta tutmanın yegâne emin yolu onlardan daha evvel davranmaktı. Bunun, Türkiye ile 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan mütarekeye uygun bir şekilde yapılması mümkün müydü? Bu belgenin yedinci maddesine göre *"müttefik devletler, güvenliklerini tehdit eden stratejik bir durumun vuku bulması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahipti"*. Bu yeterince iyiydi, ama gönderilecek birlikler nereden bulunacaktı? Paris ile İstanbul arasında telgraflar gidip gelirken Venizelos önündeki fırsatı gördü ve 'Üç Büyükler' kararlarını verdiler. Babıâli'ye, düzeni korumak üzere müttefik birliklerinin İzmir'e çıkacağı haberi verildi. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe komutasında bir müttefik bahriye bölüğü İzmir'e gitmek üzere Boğaziçi'ni terk etti. Bölgede bulunan müttefik kontrol

subaylarına, mütarekenin beşinci ve yirminci maddelerine uygun olarak, şehirde kalan Türk birliklerini silahsızlandırarak şehir dışına çıkartılması talimatı verildi. İtaat eden Türk yetkililerinin kulaklarına kadar gelen bir söylentiyle fena halde canları sıkılmıştı. Ertesi gün karaya çıkacak olanlar Yunan birlikleriydi! Acilen kontrol subaylarından bilgi talebinde bulundular ve kendilerine daha önceden de bildirildiği gibi söz konusu askerlerin 'müttefik' birliklerine mensup olduğu söylendi. Teknik açıdan doğru olan bu cevap tabiatıyla içler acısı bir yalandan başka birşey değildi. Ertesi gün, Yunan birlikleri müttefik gemilerindeki silahların gölgesinde karaya çıktı.

Bu çıkarmanın muhtelif neticeleri geride kalan bölümlerin büyük bir kısmını işgal etmektedir. Diplomatik sonuçlarınınsa hemen burada anlatılması daha uygun olacaktır. İlk birkaç hafta içerisinde, o kadar çok kan döküldü ve öylesine fazla yakıpyıkma eylemi vuku buldu ki müttefikler ile onlarla birlikte hareket eden hükümetler, çatışmalara bir son vermek ve yaşanan vahşet hareketlerinin sorumluluğunu tayin etmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol başkanlığında üst düzey subaylardan oluşan bir komisyon göndermek zorunda kaldılar. Fakat zarar-ziyanı tamir etmek o kadar kolay değildi. Komiserler bir ateşkes hattı belirlediler ama bu yeni savaşta birbirlerine karşı silaha sarılan güçleri dağıtmaya muvaffak olamadılar. İşlenen suçları bildirmelerine rağmen yazdıkları rapor, hükümetleri tarafından hiçbir zaman yayınlanmadı[10]. Muhtemelen nezaketsiz bir şekilde davranmışlardı. Aydın vilâyetinde cana kıyan, yakıp yıkan, adam soyan ve ırza geçen Yunanlıları ve Türkleri, Paris'te kararlar veren devlet adamlarını işe karıştırmadan suçlamak hayli zor olacaktı. 'Üç Büyükler'in, kendilerine yanlış bilgi verildiği gerekçesinin ardına sığınamayacakları

10 Yapmış oldukları tesbitlerin resmi olmayan versiyonları halihazırda geçerli durumdadır.

için, bu özel kararın sonuçlarından teknik açıdan olduğu kadar ahlaken de sorumlu bulunduklarından şüphe yoktur. Yunanlıların İzmir'e çıkarılması fikri, daha uygulanmasından haftalar önce, resmi çevrelerde konuşulmakta olup hadise mahallinde mütareke şartlarının yerine getirilmesini kontrol etmekte olan devletlerden bazılarına mensup temsilcilerin sıcak yorum ve tahminlerine de mazhar olmuştu. Bu temsilcilerin, görevleri gereği İzmir üzerine uzanan bir İtalyan *coup de main*[11] tehlikesini bildirmiş olmalarından ötürü ayıplanmamaları icap etmektedir. Onlar, Paris'teki durumu bilemedikleri gibi hükümetleri tarafından ihtiyati tedbir olarak Yunan işgalinin tercih edileceğini de tahmin edemezlerdi. Sorumluluk 'Üç Büyükler'e aitti ve içlerinden biri buna itiraz edecek olsa, kendilerinden veya şu anda onların yerine iktidarı devralan haleflerinden, hareketlerinin sebebini oluşturan resmi istihbarat kadar Bristol raporunun da yayınlanması talep edilecektir. Raporu yayınlamaktaki isteksizlikleri anlaşılmaz değildir ve bunun yanısıra Venizelos da bu işe karşı bütün ağırlığını koymuştur. Yunanlı bir üye olmaksızın komisyon tarafından toplanan delillerin neşredilmesine, ayrıca şahit isimlerinin mahfuz tutulmasına itiraz etmiştir[12]. Tabiatıyla bu noktada komisyonun batılı

---

11 Fransızca, "beklenmedik bir anda ve seri bir biçimde gerçekleştirilen cüretkâr saldırı" manasında. -Ç.N.

12 Avam Kamarası'nın 22 Mart 1922 tarihli oturumunda Earl Winterton'un sorduğu bir soruya cevaben başbakan aşağıdaki izahatı vermektedir: *'Majestelerinin hükümeti (...) söz konusu komisyon raporunun yayınlanmasını soruşturmanın yapıldığı şartlara bağlı olarak tavsiyeye şayan bulmamıştır. Yüksek Konsey, Yunan ordusu aleyhindeki ithamlar komisyon tarafından tetkik edilirken, bir Yunanlı subayın da celseleri takip etmesi için izin verilmesine ama aynı subayın karar aşamasında oy kullanmamasına ve raporun hazırlanmasına iştirak etmemesine karar vermiştir. Buna mukabil komisyon, soruşturmalarına başladığı andan itibaren Türk şahitlerinin ifade vermekten çekinecekleri gerekçesiyle herhangi bir Yunan temsilcisinin bulunmamasını kararlaştırmıştır. Sayın Venizelos, bu oturumları her medeni memleketteki adalet kurallarına aykırı olduğu, ithamların tetkik edilmeleri gerektiği ve suçlanan şahsın kendisiyle ilgili iddialar ve delillerden haberdar olmasına müsaade edilmeden şahitlerin dinlendiği gerekçeleriyle anında protesto etmiştir. Yüksek Konsey, Sayın Venizelos'un protestosunda haklı olduğu düşüncesinde olmasına rağmen usûl açısından müdahale edemeden soruşturma tamamlanmıştır. Komisyon raporunda kendisini ilgilendiren konularda sözü edilen aleyhte delilleri, şahitlere verilen sözler*

üyelerinin değil de mahalli Yunan yetkililerinin şöhretine gölge düşürecek iyi bir sebep bulunmaktaydı. Yunanlılar aleyhine şahitlik edenler, Yunan askeri işgal bölgesinde yaşamakta ve rahatça misillemelere maruz kalacak bir konumda bulunmaktaydılar. Aynı hukuki eksiklikler *Belçika'daki Alman Vahşeti İddiaları* ve *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele* konulu Bryce Raporlarında da yer almaktadır. Müttefik hükümetleri, bu sebeplerle söz konusu raporları neşretmekte bir an için bile bir tereddüt emaresi göstermişler miydi?

Ve böylece, Yunanlıların çıkartma tarihinden itibaren giriştikleri vahşet hareketleri ile başlatarak iç kesimlere doğru yaygınlaştırdıkları savaş on beşinci ayma girmişken, 10 Ağustos 1920 tarihinde Sèvres'de ilgili ülkelerden gelen -sıfatları tam yetkili temsilci olmasına rağmen asla bu ülkeleri temsil ettikleri söylenemeyecek- üyelerin katılımıyla Türkiye ile bir barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Anadolu anakarası üzerinde, İzmir havalisinde bir bölge geçici olarak Yunanistan'a bırakılıyordu (65-83. maddeler). Bu bölge, Venizelos'un başlangıçta talep ettiğine kıyasla çok daha küçük bir toprak parçasıydı, fakat tüm bu talepler -hem de istemiş olduğu biçimde- yerine getirilmiş bile olsa, bunların sonuçları Büyük Britanya ve Fransa, Türkiye ve Yunanistan, bizzat Venizelos ve nihayette belki de Lloyd George açısından bundan daha talihsiz biçimde tecelli edemeyecekti.

İlahi adalet kısa bir süre içinde faaliyete geçti. Antlaşmanın üzerinden sadece üç ay geçmişken Venizelos devrildi ve Kral Konstantin'in dönüşü Fransa ile Büyük Britanya arasında açık bir ihtilâfa yol açtı.

Venizelos'un Yunanistan'daki konumu Büyük Britanya ile Fransa'da pek anlaşılamadığından devrilişine de izahı mümkün olmayan bir hadise olarak bakılmıştı. Çağdaşlıkta vatandaşların-

---

sebebiyle, Yunan hükümetine iletme imkanı olmadığı için İngiliz hükümeti, bizzat raporun yayınlanmasının tavsiye edilebilir ve adilane olmadığı düşüncesini muhafaza etmektedir'.

dan daha ileride olmasından kısmen de olsa zarar gördüğü şüphe götürmez bir gerçekti. Trafikte gözü dönmüş bir şekilde araç kullanmaya veya hayvanlara eziyet edilmesine karşı Atina'da uygulamaya koymuş olduğu polisiye tedbirler, İstanbul'daki Müttefiklerarası polisin benzeri yenilikleri kadar rağbet görmekten uzaktı. Avukatlar, askerlik görevlerini yapmalarında ısrarcı olduğu için seçimlerde aleyhine çalışmışlardı. Hapse atıp, sürgüne gönderdiği etkin politikacılar, devlet yetkilileri ve ordu mensuplarının aileleri de tabiatıyla düşmanıydılar. Batı'daki barış konferansı esnasında ülkesinde bulunmadığı uzun bir süre içinde taraftarları ülke genelinde neredeyse bir korku ve dehşet rejimini hakim kılmışlardı. Giritli kabile reisinin en kabadayı adamlarından biri olan Gyparis'in, silahının namlusuyla Meclis'teki kralcı üyeleri susturduğunun söylenmesi ve Ion Dhraghúmis'in şehir dışından Atina'ya dönerken Giritli 'Özel Polis Teşkilâtı' tarafından öldürülmesi, Venizelosçuların da özellikle 1917'den evvel zararını gördükleri ve 1920'deki hükümet değişikliğinden itibaren yeniden görmeye başladıkları -maalesef partilerinin bahtından çok daha uzun vadeli- bir şiddet rejiminin insanı şaşkına çeviren örnekleri arasındaydı. Fakat bu gözden düşme sebepleri ya ufak tefek vakalar ya da, doğrudan uygulanışlarıyla, halkın nisbeten belirli bir kesimiyle sınırlı kalmış örneklerdi. Bu örnekler Venizelos karşıtı partilerin 1920 Kasımındaki seçimlerde sağladığı ezici zaferi izah edememektedir. Bu partilerin taraftarları bireysel olarak ne kadar etkin olsalar da, sayıca fazla olmadıkları gibi iktidar imkanlarından uzakta bulunmaktaydılar. Seçim organizasyonundaki basit üstünlük, kırsal bölgelerde blok halinde verilen Venizelos karşıtı oyları açıklayamamaktadır. Bunun için Venizelos'a karşı uzun zamandan beri süregelen yaygın ve hemen herkesi etkileyen bir tür antipatinin mevcut olması icap eder. Venizelos'un devrilmesinden sonra Goŭnaris'in[13], savaşı birbiri ardısıra farklı kur'aları silah

13 Bu iyi bilinen ismi, 'Ghúnaris' yerine bu şekilde yazmayı uygun gördüm.

altına çağırmak suretiyle çok daha cesaret kırıcı şartlar altında ve daha geniş bir ölçekte sürdürmeye muvaffak olması sebebiyle, bunun nedeninin savaş yorgunluğu olduğu da söylenemez. Savaş yorgunluğu, ancak 1921 yazının sonlarına doğru iç politikada hakim bir unsur haline gelmeye başlamıştır. Aslında Venizelos'un devrilmesi, barış konferansında uyguladığı politikanın doğrudan neticesi de değildir. Bu politikanın daha ziyade, -ardından gelen devrilme hadisesinin sebebini de oluşturacak türden- kendisi aleyhindeki hissiyatın teskin edilmesi yolunda başarısız bir girişimden ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

Bu hissiyat, İngiltere'de pek farkedilmese de, o tarihten itibaren Yunanistan'da seyahat eden her İngilizin gözüne çarpan bir gerçekti. Yunan halkı, Venizelos'u, siyasi muhaliflerine karşı yabancı desteğine müracaat ettiği için hiçbir zaman affetmemişti. Yunanistan'a, tarafsızlığından vazgeçmesi için Büyük Britanya ile Fransa tarafından yapılan baskılar fazlaca bir kırgınlık oluşturmamıştır. Yunan halkı, hayati çıkarlarımızın tehlike altında olduğunu kabul etmiş ve bizler de sebep olduğumuz -muhtemelen affedilebilir derecelerdeki- zararların düzeltilmesi için barış konferansında elimizden geleni yapmışızdır. Yine de bağımsız bir devlet olarak, Avrupa savaşı esnasında, arzu ettikleri takdirde tarafsız kalma haklarının üzerine titremektedirler. Bu hakları (zayıflıkları ve coğrafi açıdan savaş bölgesinin hemen yanıbaşında yer almaları sebebiyle çok daha zor kullanabilecek durumda olsalar da) en az Amerika Birleşik Devletleri'nin hakkı kadar değerlidir. Fakat Amerika, kararını tümüyle hür bir şekilde vermiş ve uygun olduğunu düşündüğü zamanda harekete geçmişken, Yunanistan, Venizelos sayesinde kendini bir anda savaşın ortasında bulmuştur. Kral'ın politikası yanlış olabilirdi ama Venizelos'un ona baskı yapıp yabancı güçlerle işbirliğine girmesi için hiçbir sebep mevcut değildi. Selanik'deki müttefik ordusu komutanının -askeri zaruretten ötürü- Yunan ordusundan garanti talebinde bulunmasının anlaşılır tarafı vardı, ama Venizelos, kendisinin bir

müttefik sefer kuvveti eliyle yeniden Atina'daki hükümet dairelerine yerleştirilmesine hiçbir zaman müsaade etmeyecekti. Uygulamış olduğu İtilâf yanlısı politikalarının Yunanistan'ı kazanan tarafta savaşa sokmuş olması hususu, Venizelos'un, büyük devletlerin Yunan hükümranlığı konusunda sergilediği tutuma karşı itirazı azaltmamıştı ve bu hakkın ihlâli, tazminat olarak gerçekleştirilen büyüklük taslayıcı ödemelerle daha az aşağılayıcı hale gelmiyordu. Yunanistan'ın Sèvres antlaşması mucibince elde ettiği toprak kazançları Yunan halkı tarafından, milliyet prensibinin uygulanmasından doğan müktesep haklar olarak kabul edilmekteydi. Bu prensibin uygulanması konusunda hatalı olsalar dahi, böylesi taleplerin göz önüne alınmasındaki esas temeli milliyet prensibi teşkil etmekteydi. Nasıl Belçika, Alman ültimatomuna eşlik eden teklifleri kabul etmediyse, Yunanistan da, kendine duyduğu saygıdan ötürü, Selanik çevresindeki müttefik istihkâmlarının kirası veya Avrupa savaşı esnasında gördüğü zararın tazminatı olarak Trakya ve İzmir'i kabul edemezdi. Bunları, Müttefiklerin gayelerine karşı göstermiş olduğu mümtaz hizmetten ve karakterindeki üstünlükten ötürü Venizelos'un şahsına verilen bir hediye olarak kabul edebilmesi ise daha da küçük bir ihtimaldi. Buna rağmen, bilhassa Sèvres antlaşması imzalanıp yayınlandığı sıralarda, sorumluluk sahibi yetkililer ve devlet adamları arasında olmasa dahi Fransız ve İngiliz basınında bu görüşü destekleyen bir hava esmekteydi. Bu durum Yunan kamuoyunun canını fena halde sıkmıştı ve birkaç ay sonrasında Kral Aleksandros'un ölümüne yol açan kaza gereken fırsatı verdiğinde, aynı kamuoyunun olması gerektiği şekilde kendisini ifade etmesine pek de şaşmamak gerekiyordu. General Kolchak, Denikin ve Wrangel'in Rusya'da başarısızlığa uğramasına yol açan nedenler Yunanistan'da da Venizelos'un başarısızlığının sebebi olmuş ve bu durumda yabancı müdahale, Troçki ve Lenin'e olduğu kadar Kral Konstantin ve Goúnaris'e de aynı şekilde hizmet etmiştir.

Kral Konstantin'in dönüşü, ortak politikalarının somut bir ürünü olacağı farzedilen antlaşmanın uzun ve yoğun hazırlık safhasında daha da büyümüş olan, Yakın ve Ortadoğu'daki Fransız ve İngiliz politikalarındaki ayrılığa da ışık tutmuştur. Lloyd George ve Clemenceau'nun 1919 Mayısında Yunan birliklerini İzmir'e çıkartan ortak kararlarının doğrudan neticesi olan bu durum, batı dünyasının kendi iç dinamikleri sonucunda Doğu'ya müdahale etmesiyle ortaya çıkan meş'um bir refleks hareketine ait dört başı mamur bir örnektir.

Bu ayrılık kimin hatasıydı? Bunu söylemek hiç de kolay değildir. Fransa, 1921 sonu itibariyle -o zamana dek- uyguladığı politikayı açık bir şekilde tersine çevirirken, Büyük Britanya kendi politikasında küçük ve isteksiz değişiklikler yapmakla yetinmiştir. Fakat pasiflik hiçbir surette meziyet ispatı değildir. Başlangıçtaki ortak politikaları -bu politika haddizatında İngiliz başbakanının politikası olsa da- bir ihtimal ya daha işin başında hatalıydı, ya şartlar değişmişti ya da yaşanan tecrübeler neticesinde mevcut durumun akıl ve mantığa uygun bir şekilde yorumlanmasında her halükârda ufak tefek değişiklikler vuku bulmuştu. Fransız politikasındaki bu değişikliğe hak vermek -veya vermemek- mümkün olabilir ama en azından bu değişikliği açıklamak o kadar zor değildir.

Herşeyden önce Fransa, Yunanistan'ın bir piyon olarak Doğu'daki oyuna sokulmasından kendi adına hiçbir kazanç elde edememiş, tam tersine askerleri ve vergi mükellefleri üzerine yeni yükler bindirmek zorunda kalmıştır. İzmir'e Yunan birliklerinin çıkışı iç kesimlerde basit bir gerilla savaşı başlatmamış, Anadolu'nun geri kalan kısmında süratle kontrolu ele geçiren, bu arada bölgenin tüm askeri kaynaklarına da el koyan bir Türk Milli Hareketinin vücut bulmasına yol açmıştır[14]. Bu yeni milli teşkilât, gerektiğinde güç kullanma yoluna giderek, Araplar dışındaki

14 Beşinci ve altıncı bölümlere bakınız.

Müslüman Osmanlı çoğunluğunun bulunduğu toprakların tamamını Türkiye adına ele geçirmeye başlamıştır. Bu esnada bu tanımlara uyan bir bölge de Suriye'nin kuzey sınırlarında Fransa'nın işgali altında bulunuyordu. Fransa, Türk milli kuvvetlerinin Ocak 1920'de buradaki zayıf Fransız garnizonuna saldırdığı andan itibaren kendisini zor bir ülkede masraflı bir savaş kampanyasının içinde bulmuştur. Fransız hükümetinin denemediği çare kalmamıştır. Komuta kademesinde mütemadiyen değişiklikler yapılmış, bir dönem Kilikya Ermenileri silahlandırılarak sınırı tutmaları yolunda cesaretlendirilmiş, bir başka dönemde aynı Ermeniler zapturapt altına alınmış, işgal bölgesindeki Türklerle mutabakat sağlanmış ve düşmanla geçici ateşkes anlaşmaları yapılmıştır. Arzulanmayan bu askeri sıkıntıdan kurtulma yolları arayan Fransa, büyük bir pervasızlıkla mahalli milliyetlerin birini diğerine karşı kışkırtmış ve bölgeyi terkedişinden sonra bir arada yaşamalarını -tıpkı Yunanistan tarafından Batı Anadolu'da geçici olarak işgal edilen topraklarda olduğu kadar- zorlaştırmıştır. Fakat bu pek de istikrarlı olmayan geçici düzenlemeler problemi çözmeye yetmemiş ve Fransız hayatlarının ve parasının harcanmaya devam etmesine karşı ülke genelinde duyulan öfke giderek artış göstermiştir. Bu kayıpların ancak Ankara hükümetiyle anlaşılarak, Türkiye ile Suriye arasında gelecekteki sınırın tesbit edilmesiyle önlenebileceği giderek daha belirgin bir hal almış ve bu durum Kilikya seferinin başlamasından neredeyse iki yıl sonra, 20 Ekim 1921 tarihinde Franklin-Bouillon ile Yusuf Kemal Bey arasında imzalanan anlaşmanın[15] esas hedefini teşkil etmiştir. Bu anlaşmayla Fransa, Türk taleplerinin neredeyse tamamına rıza göstermiştir[16]. Sèvres antlaşmasıyla zaten Türk hakimiyetine terkedilmiş bulunan Kilikya'yı boşaltmakla kalmamış bir de Suri-

15 İngiliz hükümeti tarafından, İngilizce tercümesiyle birlikte bir hükümet evrakı olarak yayınlanmıştır (Türkiye No. 2 [1921] = Cmd. 1556).

16 Türklerce verilen yegâne önemli taviz, orada yaşayan Türk unsuruna dil ve kültür açısından otonomi verilmesi kaydıyla, İskenderun'un Suriye'ye terkedilmesidir.

ye'nin kuzey sınırlarında bulunan ve üzerinde büyük oranda Arap olmayan Müslümanların yaşamakta olduğu geniş bir arazi şeridinden de çekilmiştir. Söz konusu bu toprak parçasının Amanos tüneli, Fırat üzerindeki demiryolu köprüsü, Bağdat demiryolunun -Halep'e doğru uzanan ilmik şeklindeki parçasını saymazsak- neredeyse tamamı gibi, Suriye'nin kuzey savunması için önem taşıyan bütün stratejik pozisyonları da içinde bulundurduğunu söylemek icap eder. Fransızların Doğu'da 'hükmetme arzusu' öylesine zayıf düşmüştü ki, Fransız kamuoyu kendi askeri gücüyle asgari çaba göstererek elde tutabileceği bir hattı savunmaktansa sınır boyunca askeri hareketlerden tümüyle kaçınmak amacıyla, Türklerin iyiniyetine güvenerek Suriye'yi elde tutmayı tercih etmişti.

Yunanlıların İzmir'e çıkışı Büyük Britanya için benzeri bir problem yaratmamıştı, Sèvres antlaşmasının getirdiği düzenlemelere göre Mezopotamya ile Türkiye, Dicle'nin doğusunda, çok kısa bir ortak sınıra sahip olsalar da birbirleriyle olan temasları sadece kağıt üzerindeydi.

Sınır hattı -ne Osmanlı, ne İngiliz, ne de Arap otoritesinin geçerli olmadığı bir tür *no-man's-land* olan- dağlık kabile bölgesinin içinden geçmekteydi ve Millici Türklerin, Kürt bölgesinin diğer tarafından Mezopotamya düzlüklerine saldıramayacak kadar da Kürtlerle sorunları bulunmaktaydı. Millicilerin ilk saldırısından iki ay öncesine dek Kuzey Suriye'nin savunmasından İngiliz ordusunun sorumlu olduğunu hatırlarsak, neticede Fransızların kıskançlığının İngilizlere böylesi bir muafiyeti bahşetmesini de, Fransız-İngiliz rekabetindeki müstehzi noktalardan biri olarak görebiliriz. 1918 sonbaharında Türkleri Filistin'de mağlup eden İngiliz-Fransız-Arap kuvvetleri -General Lord Allenby'nin yüksek komutası altında- büyük oranda İngiliz ve Hintli birliklerden oluşmaktaydı. Suriye ve Kilikya işgal edildiği vakit bu düzen de aynen bu şekilde devam etmişti. Lord Allenby, muhtelif müttefik

devletlere ait garnizonların yerleşmiş oldukları bölgelerde yüksek komutan olarak kalırken, o sıralarda Maraş bölgesinde dağlar arasındaki stratejik ileri noktalar İngiliz askerleri ile Hintli askerlerden oluşan garnizonlar tarafından korunmaktaydılar. Fakat barış konferansı Türkiye konusunda bir çözüme ulaşma işini giderek daha da ağırdan almaya başladıkça, Fransız kamuoyu da bu ara düzenlemeden daha çok rahatsızlık duymaya başladı. Daha önceleri Mısır'daki bir ortak yönetim de dört dörtlük bir İngiliz hakimiyetiyle neticelenmişti[17]. Acaba tarih bu kez de Suriye'de mi tekerrür etmekteydi? O tarihlerde Lloyd George'un Clemenceau'yu, 1916 gizli anlaşmasıyla Fransız nüfuz bölgesine bırakılmış olan Musul'u paylaşmaya ikna etmesinin üzerinden pek de fazla bir zaman geçmemişti. İngiliz hükümetinin Arap müttefiklerine vermiş olduğu sözler Fransa'ya verdiği sözlerden daha az değildi ve Prens Faysal'ın ordusu Lord Allenby'nin emrinde Doğu Suriye'nin tamamını işgal altında tutmaktaydı. Fransız kamuoyu ara düzenlemenin sona erdirilmesi için hükümetine baskı yapmaya başlarken, İngiliz hükümetinin de bundan daha iyisini bekleyecek hali bulunmuyordu. Kendi başlarına Suriye'de bir manda idaresi peşinde koşmak suretiyle Fransa ile arayı bozmaya niyetleri yoktu, kazanç getirmeyecek bir ülkedeki uzayıp duran işgalin masraflarını Parlamento çatısı altında savunmalarına imkan kalmamıştı, yüklenmiş oldukları barışın muhafazası mesuliyetinden Fransızlarla Arapların gırtlak gırtlağa gelmelerinden evvel kurtulmaya can atıyorlardı. Bundan dolayı anlaşmayı sağlamak hiç de zor olmadı ve 1919 Kasımında Maraş'taki İngiliz garnizonunun yerini Fransız birlikleri aldı. İngiliz kuvvetleri Filistin'in kuzey sınırındaki bütün topraklardan geri çekilirken Lord Allenby'nin Fransız ve Arap kuvvetleri üzerindeki komutanlığı

17 Mısır üzerindeki bu eski tartışmanın faziletleri konumuz dışındadır. Fransa'nın çekilmesi kendi hatasından kaynaklanabileceği gibi Büyük Britanya'nın bu hususta hiçbir günahı da bulunmayabilir. Burada bizi ilgilendiren husus, otuz yedi sene önce Mısır'da yaşananlardan bugün bile kırgınlık duyulması ve Suriye'deki duruma ilişkin Fransız görüşünü de bu kırgınlığın belirliyor olmasıdır.

da sona erdi. Böylece Fransızlar açık bir şekilde Kilikya'daki yeni askeri faaliyetlerin üzerlerine yıkılmış olduğunu gördüler ve burada kabahati (pek de haklı olmayarak) Suriye'deki İngiliz politikasında olduğu kadar (ama bu kez haklı olarak) İngiltere'nin, Yunanistan'a ve Türkiye'ye yönelik siyasetindeki gerçek hatalarda buldular. Fakat bu gerçek, Fransız hükümeti İngilizleri yeniden bölgeye davet etmeyi içine sindirse dahi, İngiliz hükümetinin bir kez daha Kilikya'ya askeri birlik gönderecek hali kalmadığından, tatsız olmasının dışında, pratik bir değer taşımamaktadır. Fransa'nın en az mukavemetle karşılaşacağı yol Türklerle anlaşıp bütün kabahati İngilizlerin üzerine yıkmak olacaktı. İşte, Fransız hükümeti de aynen bunu yaptı.

Gerçekten de Yakın ve Ortadoğu'daki Fransız politikasında gerçekleşen bu değişikliğin doğrudan sebeplerinden bir tanesi de, Fransa'nın Büyük Britanya'ya karşı duymuş olduğu -iki ülke arasındaki eski yarış içinde kalıcı bir üstünlük sağlaması korkusundan kaynaklanan- husumettir. Büyük Britanya, savaşın başlangıcından itibaren önderliğini pekiştirmiştir. Milli Arap Hareketinin hamisi olmuş, Fransa'nın Doğu'daki çabalarını gölgede bırakan bir askeri güç sergilemiştir, Türklere son darbeyi indiren de bir İngiliz komutanıdır ve şimdi de Lloyd George'un İngiliz deniz gücüyle Yunanistan'ın kara gücü arasında işbirliği sağlama politikası sadece Boğazlar'da değil aynı zamanda Yunanistan ile Türkiye'den geriye kalanlar üzerinde de İngiliz hakimiyeti kurulmasını vaad etmektedir. Lloyd George'un aklından -İtalya, Fransa ve Amerika'nın dışarıda tutulmasını öngören- böylesi bir İngiliz hakimiyetinin geçtiğini gösteren hiçbir delil mevcut değildir. Sadece durumu kontrol altında tutmak amacıyla, bu kontrolun kimin yararına olacağı hususunda net bir ayrım gözetmeksizin mevcut imkanları koordine etmeye çalışmakta olduğu daha büyük bir ihtimaldir. Fransız hükümeti de, Lloyd George siyasetinin uygulanmasında, Clemenceau'nun kabul ettiği andan itibaren, İngilizler kadar gayret sarfetmiş olsaydı söz konusu politikanın

Fransa'nın bakış açısından ortaya çıkan dezavantajlarından kaçınmak da mümkün olabilirdi. Ama Fransızlar, kısmen bu fikrin kendilerine ait olmayışından, kısmense bütün niyetin tüm askeri faaliyeti Yunanistan'ın sırtına yüklemek ve Müttefiklerin yükümlülüklerini donanma ve diplomasi katkılarıyla sınırlı tutmak oluşundan ötürü bu şekilde davranmadılar. Fransız hükümeti, Ege bölgesinde İngilizlerden daha fazla askeri faaliyete girişecek halde olmadığı gibi eşit derecede donanma ve diplomasi katkısı sağlayacak güçte de değildi. Mütareke sonrasında, Doğu'daki İngiliz prestiji ile İngiliz deniz gücü Fransızlarınkinden çok daha büyüktü. Pratikte, bu fikrin ilk düşünüldüğü halinde olduğu gibi, bu politikaya müttefiklerin sağlayacağı katkı, esasta İngilizlerin katkısı haline dönüşmeye eğilim göstermekteydi. Bundan dolayı sözü edilen politikanın başarılı olması halinde Yunanlılar, İngilizlere velinimetleri olarak bakarken Türkler de onları efendileri olarak göreceklerdi. Bu arada Fransa'nın rolü otomatik olarak azalacak ve Fransız etkisi kaybolup gidecekti.

Diplomasi, finans ve kültür sahalarındaki bu etki geleneksel olarak, Yakın ve Ortadoğu'daki batılı rekabetler içinde üzerine pey sürülen meta konumundaydı ve bugünün Fransası, orada olduğu kadar diğer bölgelerde de, bütün gücüyle kendine pay çıkardığı değerlere sahip çıkıyordu. Osmanlı imparatorluğundaki kültürel ağırlığı, mütarekeden önceki yirmi yıl boyunca Almanya'nın gölgesi altında kalmış ve savaşın patlak vermesinden sonra gerçekten de Almanya tarafından bu topraklardan cebren sökülüp atılmıştı. Avrupa'da yeniden kazanmayı beklediği bir siyasi Alsace-Lorraine kadar Doğu'da da bir kültürel Alsace-Lorraine'e sahipti ve her iki örnekte de eskinin aynen yerine konmasını talep ediyordu. Her iki değere de kendi malıymış gözüyle bakıyor ve bunların elinden alınmasını bir tür soygun olarak nitelendiriyordu, neticede bir bütün olarak olup bitenlere baktığımızda, kişinin düşmanlarınca soyulmasının ortaklarınca soyulup sovana çevrilmesinden daha az sevimsiz olduğunu görürüz. Bu durum belki

de Fransız bakış açısındaki en doğru tesbittir. Aynı hadiseleri bir başka biçimde de izah etmek mümkündür, bu da Fransa'nın diplomatik desise, entellektüel açıdan göz kamaştırma, mali kontrol ve Osmanlı hükümetinin, tebası altındaki halklara yönelik davranışlarına -bilerek ve isteyerek- kayıtsız kalan bir yaklaşım şeklindeki Alman politikalarını tatbik etmek suretiyle Almanya'nın bırakmış olduğu boşluğu doldurmaya ve Türkiye üzerindeki nüfuz tekelini kendine ayırmaya hazır olduğudur. Fakat, Alman politikası yeni bir siyaset olmayıp neredeyse dört yüzyıl önce Fransa kralı I. François tarafından şekillendirilen ve II. Wilhelm elinden alıncaya kadar başarılı bir şekilde tatbik olunan bir politika olduğu için bu daha az hayırsever formül aynı zamanda daha az doğru olanıydı. Fransa'nın bu politikayı kendi hesabına yeniden canlandırma arzusunun şeref kazandıracak bir davranış olup olmadığı sorgulanabilir; fakat -bir aidiyet hissi içinde köklü bir şekilde yerleşmiş, eski bir milli gelenek olarak- bu dürtünün, yeni bir tutkuymuş gibi dizginlenmesi de kolay olmayacaktır.

Burada Fransızların da sebepleri bulunmaktaydı. 1920 sonbaharında Güney Rusya'daki son 'Beyaz' hareketin çöküşüyle bu sebepler daha bir güç kazanmışlardı, zira iç savaş sonucu yok edilemeyen Bolşevikleri komşu ülkelerin hasmane tavırlarıyla uzakta tutmak mümkündü. Fransız kamuoyunu oluşturanlar Türkiye'yi bir tür Doğu Polonya olarak düşünmeye başlamışlardı. Halihazırda Lloyd George'un Türkiye'ye karşı Yunanistan'ı kullanmakta olduğu gibi, Rusya'ya karşı Türkiye'yi kullanmayı öngören bir Fransız politikası da şekillenmekteydi.

General Wrangel'in ordusunun Kırım'dan İstanbul'a kaçışından kısa bir süre sonra gerçekleşen halk oylaması neticesinde Kral Konstantin'in Yunanistan'a davet edilmesiyse, Fransız politikasındaki büyük değişikliğin sebeplerinden birini değil olsa olsa bahanesini oluşturmuştur. Zaten Fransa, Kral Konstantin ve bütün destekçileri ülkeden çıkartılsa ve Venizelos yeniden iktidara

gelse dahi zamanında Clemenceau'nun üstlenmiş olduğu –Franklin-Bouillon'un anlaşma müzakerelerine başlamadan önceki- 'Lloyd George Siyaseti'ne dönüş yapmayacaktı. Yunanistan'daki hükümet değişikliği Fransız politikasının angaje olduğu bir tür adaba aykırı metamorfoz için bir memnuniyet perdesi niteliği taşımaktaydı. Bu perde tümüyle şeffaf değildi. Fransız kamuoyu sabık Kayzer'in kayınbiraderinin yeniden bir Avrupa tahtına çıktığını görmekten ciddi bir rahatsızlık duyuyordu. Ayrıca Fransızlar, 1 Aralık 1916'da Kralcı Yunan birlikleri tarafından katledilen Fransız denizcilerinin ölümlerini de önemsemekteydiler[18]. Yine de böylesi duygular tahrik edilebildiği kadar kontrol altında da tutulabilirler. Franklin-Bouillon anlaşması kamuya açıklandığı vakit bu anlaşmanın, geçtiğimiz günlerde bir askeri sefer esnasında -bu defa savaş esiri olan- Fransızların haince öldürülmesi yüzünden Fransız kamuoyundan Millici Türklere karşı yükselen infialin altında kalmadığını da görüyoruz[19]. Keza aynı şekilde

---

18 "Müttefiklerin Haziran ayında bir nota ile Yunanistan'dan geri istediği top bataryaları henüz teslim edilmediğinden, bunları almak için müttefik askerlerinden oluşan bir birliğin eski Yunanistan'a çıkacağı söyleniyordu. Veliaht Prens Yorgo, subay olarak görev aldığı piyade alayının askerlerine yaptığı bir konuşmada aynen şunları söylemişti: *'Eğer ülkemize saldırmak gibi bir küstahlıkta bulunurlarsa, onlara neler yapabileceğimizi göstereceğinize inanıyorum. Kendilerine hiç unutamayacakları bir ders vereceksiniz. Bu domuzlardan hiçbiri Atina'dan sağ çıkmamalıdır!...'* Bu konuşmayı, askerin son derecede coşkun alkışları izlemişti. Ortalıkta sevinçten çok çılgınlığa benzeyen bir hava esiyordu. Ertesi gün, 1 Aralık 1916'da Konstantin'in askerleri, hani şu Fransa'yı çok sevdiklerini söyleyen Yunanlılar, Atina'nın ortasında Zappion parkında, birkaç haftadan beri orada konaklayan ve herşeyden habersiz yemeklerini hazırlayan Fransız askerlerini haince ve barbarca boğazlayarak öldürdüler! Akropol tepesine, Tanrıça Athena'nın kutsal kayalığının eteklerine gizledikleri makineli tüfeklerle, kenti gezmeye çıkan diğer Fransız denizcilerine de alçakçasına kıydılar! (...) Bir sonraki gün İtilâf devletleri eski Yunanistan'ı kuşattı. Buna karşılık olarak, Konstantin'in savunma bakanı, Atina'daki Yunan askeri için çok anlamlı, ama benim gibi Makedonya'da savaşmış olanların ise kesinlikle unutamayacakları şu günlük emri yayınladı: *'Başkomutanımız görkemli kralımızın emirleri üzerine anısı hiçbir zaman unutulmayacak günler olan 1 ve 2 Aralık'taki örnek davranışımızdan ötürü sizleri en içten duygularımla kutluyor ve teşekkürlerimi sunuyorum'*." Jean Leune. *A.g.e.*, s: 239-240. -Ç.N.

19 Bu konu hakkında, Yakındoğu'da otuz yıl süreyle Birleşik Devletler'i konsolos ve başkonsolos sıfatıyla temsil etmiş olan George Horton da, hiç de Türk yanlısı ol-

Fransa, -Versailles anlaşması için, Kral Konstantin'e anayasaya uygun bir şekilde tacının iadesinden çok daha tehlikeli olmasına rağmen- eski Macaristan Kralı Karl'ın silahlı baskınlarından fuzuli bir rahatsızlık hissetmemiştir. Fransa, Yunanistan'a karşı aramakta olduğu şikayet sebebini sonunda bulmuş olup, bu sebepten hemen vazgeçmesi de beklenmemeliydi.

Öte yandan Büyük Britanya da, başbakanı tarafından başlatılan politikadan hemen vazgeçmek niyetinde değildi. Başbakanları da, elindeki diplomatların kalkanı diyebileceğimiz türden, perdeyi kullanmaktaydı. Şu ana dek, kendi açısından bu perde, Türkiye'nin tebası durumundaki Hıristiyan azınlıkların korunmasıydı ve bu noktada diplomatik forma bir miktar ağırlık kazandıracak türden bir çeşit geleneksel kamuoyu hassasiyeti de mevcuttu. Anadolu'daki Yunan savaş kampanyasının Büyük Britanya'da genel olarak beklenenin aksine bir etki yaratmakta olduğu da doğruydu. İşgal altındaki topraklarda yaşayan azınlıklar tehlikeye atılıyor ve henüz işgal edilmemiş geniş iç kesimlerdeki çok daha kalabalık azınlık mensupları da misillemelere maruz bırakılıyordu[20]. Fakat İngiltere'deki kamuoyu hissiyatı da Fransa'dakinden daha akılcı değildi. Bu kamuoyu, bir Hıristiyanın daha Müslüman idaresinden kurtulmasından, bölgede bulunan on Müslümana boyunduruk vurulup zulüm görmesine ilâveten uzaklardaki iki Hıristiyanın katledilmesi pahasına olsa dahi, bü-

---

duğunu söyleyemeyeceğimiz kitabında -hem de tam bir bölüm ayırmak suretiyle- bilgi vermektedir. Kitapta anlatılanlara bakıldığında, teslim olan Fransız birlikleri karşısında, Milli kuvvetler ile mahalli Osmanlı yönetimi medeni bir devlete yaraşan bir tavır sergilerken, katliamın asli müelliflerinin merkezi yönetimin dahi sözünü geçiremediği Kürt aşiretleri olduğu göze çarpmaktadır. Türk devletinden dört dörtlük bir kusursuzluk ve -hem de kısmi işgal altındaki- toprakları üzerinde tam bir kontrol sergilemesini bekleyenlerin Dünya Savaşı esnasında, Albay 'Arap' Lawrence ve diğer İngiliz subaylarının sevk ve idaresindeki Arap çapulcularının, çekilmekte olan Türk birliklerine karşı giriştikleri katliamları organize edenlerle aynı safta yer aldıklarını söylemekte de fayda vardır (George Horton. *Blight of Asia*, Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1926. Bölüm XXVI). -Ç.N.

20 Yedinci ve sekizinci bölümlere bakınız.

yük bir haz duymaya eğilimliydi. Milliyet prensibinin uygulanışının her zaman ve her yerde Hıristiyanların kurtuluşu manasını taşıması gerekiyordu zira 1814 ilâ 1913 yılları arasında Türkiye'den kopartılan topraklarda hep böyle olmuştu. Hıristiyanların azınlık olarak yaşamakta oldukları Anadolu'da bu iki hususun birbiriyle çatışacağı ve ancak birinin zararı pahasına ötekinin desteklenebileceği gerçeği ise görmemezlikten geliniyordu. İngiltere'deki halk çoğunluğu, vahşet hareketlerinin sadece Türkler tarafından gerçekleştirildiğini düşünüyordu, gün geçmeden halkın geri kalan kısmı da Yunanlılar ve Bulgarlar için az ya da çok aynı kanaate vardığı için yaşanan vahşet hareketleriyle de bu inançları sarsılmıyordu. Bundan ötürü Doğu kavimlerinden birinin ya da ötekinin başının altından çıkan yeni vahşet haberleri duruma göre anti-Türk, anti-Yunan veya anti-Bulgar kanaatleri güçlendirmekten başka bir işe yaramamaktaydı.

İnsanlar bunları okudukça (nadiren diğer tarafı okuduklarından) kendi görüşlerinin doğru çıkmış olmasından ve ahlaki açıdan öfkelenmeye hak kazandıklarından ötürü çift taraflı bir zevk almaktaydılar. Aynı kişiler, saldırgan millete karşı etkin tedbirlerin alınması maksadıyla gazetelere mektup yazıp hükümete dilekçe göndermeyi de ihmal etmemekteydiler. Daha önceki talepleri üzerine alınan benzeri tedbirlerin o anki duygularını galeyana getiren vahşet hareketlerinin sebebi olabileceğini düşünmek ise akıllarına bile gelmiyordu.

Zira, ne yapılması gerektiği hususunda çok daha yakından sorumlu oldukları hadiselerde aklıselimlerini kullanmayıp duygularıyla hareket ettiklerinden ötürü intikama susarken, çare aramayı düşünmek bile istemiyorlardı. Bundan dolayı vahşet hareketlerinin her millet ve medeniyete mensup insanlar tarafından, birbirine benzeyen olağandışı şartlar altında gerçekleştirildiği yolundaki aşikâr ve temel hakikati gözardı etmekte ve hükümetlerin görevi ne olursa olsun, yardımseverlerin üstlendiği mis-

yonun, suçu cezalandırmak değil, sebebini ortadan kaldırmak olduğunu da unutmaktadırlar[21].

İşte İngiliz kamuoyu ile Lloyd George'un Türkiye ve Yunanistan'a yönelik siyaseti arasındaki duygusal bağ buydu, yine de bu durum Fransız hükümetinin yüzgeri edişindeki sebep olmadığı gibi İngiliz hükümetinin Kral Konstantin'e karşı hasmane bir tutum içine gireceğine eski politikasını sürdürmesinin sebebini de teşkil etmemektedir. Her iki halde de hissiyat, farzolunan ilginin bir yansımasıdır ve Türkiye'ye karşı Yunanistan ile işbirliğine girmek, Fransa'nın çıkarlarına nazaran İngiltere'nin çıkarlarına hizmet etmesi açısından daha iyi bir şekilde hesaplanmış gibi görüldüğü için İngiliz siyasetindeki değişiklikler daha yavaş cereyan etmektedir. Yunanlıların Anadolu seferi, Müttefiklerin Boğazları kontrol etme görevinin, geçici de olsa, gerçekten hafiflemesini sağlamıştır ve Büyük Britanya, -Fransızların tahmin ettiği gibi bu bölgede siyaset ve donanma hakimiyeti tekelini hedeflediği için değil, savaş öncesinde Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerle bu su yolu üzerinden yapılan İngiliz transit ticaretinin Fransızlarınkine nazaran çok daha önemli olduğu için- bu kontrolun sürdürülmesine Fransa'dan daha fazla önem vermektedir. İngiliz halkı bu ticaretin bir an önce yeniden başlamasını ümit etmektedir. Fransızların, Çar'ın borçlarını üstlenmedikleri müddetçe Bolşeviklerle barış yapmaya niyetleri olmadığından, ticaret yolunun açık ya da kapalı olmasıyla da fazla bir ilgileri bulunmamaktadır. Gerçekten de, Rusya'nın üzerine ilâve bir baskı getirecekse bu yolun kapanmasını bile tercih edebilirler. Bundan dolayı Yunanistan'ın piyon olarak kullanılması sadece İngilizlerin çıkarına hizmet etmekte, Venizelos da, -1920 yazında Kuvayı Milliye'nin Boğaz'ın Asya yakasında gerçek bir tehlike olarak ortaya çıkması üzerine- bu anlayış mucibince üzerine düşen rolü oynamaktadır. Boğazlar'ın sahil kesimleri İngiliz parası ve hayatlarından her-

21 Yedinci bölüme bakınız.

hangi bir harcama yapılmaksızın Yunan ordusunun ilerleyişiyle temizlenmiş, Türklerin Milli Kuvvetleriyse iç kesimlere doğru sürülmüştür[22].

Bu iş, gerçekten de mühim bir hizmetti ve böylesine müşkül bir durumdan kurtulmak amacıyla bu hizmeti kabul etmiş bulunan İngiliz hükümetiyse bu amaçla kurulmuş olan İngiliz-Yunan ittifakına öncesine nazaran çok daha derinden bağlanıyordu. Yunan ordusunun varlığının bir anda bu kadar uygun düşmesi, İngiliz devlet adamlarının, aynı ordunun Anadolu'da mevcut bulunuşunun aslında yine bu topraklar üzerinde çarpışmaya bir o kadar hevesli olan bir başka hareketi doğurmuş olduğu gerçeği yanısıra, bundan çok daha ciddi olarak, bu hareketin –potansiyel bakımdan- kendisini yaratan güçten daha kuvvetli olduğu hususundaki bir diğer gerçeği görmemezlikten gelmesine sebep olmuştur.

Anadolu'daki Yunan askeri pozisyonunun neticede müdafaası mümkün olmayan bir hal alacağını ve kaçınılmaz tahliye işlemi gerçekleştiğinde, Boğazlar'ın yalnız savunmasız bırakılmakla kalmayıp bir de -Yunanistan'a vermiş olduğu destek yüzünden- Büyük Britanya'ya düşman kesilmiş bir gücün (hem de işin başında, Yunanlıların İzmir'e çıktıkları esnada mevcut olmayan bir gücün), her türlü saldırısına maruz kalacağını yavaş yavaş da olsa sonunda farketmişlerdir[23].

Bu şartlar altında, herhangi bir değişikliğin Büyük Britanya tarafından desteklenen Yunanistan ile Fransa'dan destek gören Türkiye arasında ortaya çıkmış bulunan uzlaşmazlığı düzeltip düzeltemeyeceği hayli şüpheli bir hal almış olup, böylesi bir değişikliğe girişmek de oldukça zorlaşmıştı. Bu uzlaşmazlığın, ortaklaşa sorumlusu oldukları zarar-ziyanı durdurmak üzere gönülsüz de olsa birkaç kez teşebbüste bulunan Fransız ve İngiliz hükümet-

22 Altıncı bölüme bakınız.

23 Beşinci ve altıncı bölümlere bakınız.

lerinin elini kolunu bağlaması sebebiyle, mahalli durum üzerinde feci sonuçlara yol açtığını görmekteyiz.

1921 yılının Şubat ayında üç batılı müttefik hükümet ile Japonya, Londra'da toplanan bir konferansta bir araya geldiler. Gündemdeki bir numaralı maddeyi Türk-Yunan problemi işgal ederken Atina, İstanbul ve Ankara'daki[24] hükümetlere heyet göndermeleri çağrısında bulunuldu. Müttefik devlet adamları, Türk ve Yunan taraflarının açıklamalarını dinledikten sonra her iki tarafa da aşağıdaki teklifi sundular:

"Sèvres antlaşmasıyla Yunanistan'a bırakılan Doğu Trakya ve İzmir ahalisi üzerinde ortaya çıkan görüş ayrılığını göz önüne alan Büyük Devletler, bu iki bölgeye ait nüfus meselesini -savaş öncesi ve sonrası nüfus yapılarına ait değerlerin tetkik edilmesi ve ilgili mahallerdeki çalışmalara gecikmeksizin başlanması talimatıyla- kendilerince tayin edilecek bir uluslararası komisyona havale etmeyi, ismen Türkiye ve Yunanistan olarak zikredilen her iki tarafça da (a) bu hakemliğin neticelerinin kabul edileceğini, (b) Sèvres antlaşmasının geri kalan maddelerinin değişmeksizin kalacağını ve hem Türkiye hem de Yunanistan tarafından sadakatle kabul edileceğini açık bir fikir birliğiyle arzu etmektedir".[25]

Eğer Yüksek Konsey, böylesi bir soruşturmayı iki yıl evvel, Yunan birliklerini İzmir'e göndermeden önce başlatmış olsaydı, gün ışığına çıkacak olan gerçekler, belki de fırsatçılık tahriklerine karşı koymasını sağlayacaktı. Ama mutlak yapılması gereken işlere hiç el atmamışlar, bu arada hiç el sürülmemesi gereken işlere kalkışmışlardı, uyguladıkları diplomasinin sağlıklı bir tarafı yoktu.

---

24 Ankara delegeleri, antlaşmalarına meydan okudukları müttefik devlet adamlarının onurunu kurtarmak için usulen İstanbul delegasyonunun mensupları olarak kabul edildiler. İstanbul delegeleri, tekliflerinin sunulmasını Ankara başdelegesi Bekir Sami Bey'e emanet etmek suretiyle bu problemi çözdüler.

25 *Times*'ın 26 Şubat 1921 tarihli sayısında yayınlanan resmi bildiriden iktibas edilmiştir.

Türk delegasyonu, sözcüsü vasıtasıyla -Sèvres antlaşmasının kalan kısmına dair muhalefet şerhleri ve soruşturmanın yapılacağı haller üzerine getirdikleri muayyen şartlar eşliğinde- bu teklifleri kabul ettiğini beyan etmiş, fakat Yunanistan temsilcisi Kaloyerópoulos'tan, Yunan Milli Meclisinden 'kendisine Sèvres antlaşmasını esas alma talimatı verildiği' cevabı alınmıştı. *'Hekim, önce kendini iyileştir!'*.

Müttefik hükümetler tarafından sunulan benzer bir formülün görüş farklılıklarını gizlemekte olduğu, şüphe yok ki Yunan Dışişleri Bakanının içine doğmuştu. Lloyd George, ihtilâflı bölgelerde yaşayan nüfusun, bu sefer ilgili tarafların hesaplarının mukayesesiyle değil de, gerçek bir araştırmaya dayanacak şekilde, bir daha sayılmasını gerçekten arzu etmekte miydi?[26] Tekliflerin Türkler tarafından kabul edilmesi, en azından böylesi bir araştırmanın 'Lloyd George Siyaseti'ne zarar vereceğini düşündüklerini göstermektedir. Bundan ötürü Yunanlılar söz konusu teklifleri reddederlerken, bu teklifleri hazırlayan taraflardan en azından bir tanesinin memnuniyetsizliğine hedef olmaktan kurtulmakta ve -hesaplanmış bir cüret örneği göstererek- hâlâ güç kullanarak elde etmeyi ümit ettiklerinden, barış masasında vazgeçmeyi kabul etmemektedirler.

Müttefik hükümetler tarafından, bu ilk red hadisesi sonrasında, 12 Mart tarihinde çok daha farklı karakterde bir alternatif teklif öne sürüldü. Bu belge[27] Sèvres antlaşması üzerinde bir dizi tadilat yapılmasını teklif ediyordu. Türkiye'ye, Milletler Cemiyetine kabulü, İstanbul'dan muhtemel çıkartılışı[28], Boğazlar Komisyonunun başkanlığı, adalet reformu planı, ordusunun gücü, Bo-

---

26 Yüksek Konsey'in Sèvres antlaşmasındaki düzenlemeleri haklı göstermek amacıyla kullandığı İzmir havalisiyle ilgili istatistikler için dördüncü bölüme (s: 154-156) bakınız.

27 14 Mart 1921 tarihli *Times*'da ayrıntılı bir şekilde yayınlanmıştır.

28 Bakınız Sèvres antlaşması, Madde 36.

ğazlar bölgesindeki toprakları, İstanbul'un askeri statüsü, donanmasının büyüklüğü, yabancı mali ve ekonomik kontrol ile müttefik devletler tabiyetinde olanlara mahsus imtiyazlardan Türkiye'nin yerli halkına da verilmesi gibi konulara ilişkin tavizler önerilmekteydi. Bu belgede toprak tavizleri de bulunmaktaydı. Kürdistan'a ilişkin olarak[29] Müttefikler *'Sèvres antlaşmasında halihazır şartlara uygun bir değişikliği göz önüne almaya hazır olduklarını'* bildirmekteydiler. Ermenistan'a gelince, antlaşma hükümleri[30] *'Türkiye'nin, Asya Türkiyesinin doğu sınırlarında Türk Ermenilerinin ulusal yurt hakkını tanımasına uyacak şekilde değişikliğe uğratılabilirdi'*. Fakat can alıcı toprak teklifleri en sona saklanmıştı:

'İzmir'e ilişkin olarak Müttefikler, herkese üzüntü veren mevcut savaş durumuna bir son vermek ve barışın sağlanmasını temin etmek amacıyla hakça bir uzlaşma teklifinde bulunmaya hazırdırlar.

İzmir vilâyeti adıyla anılan bölge Türk hakimiyetinde kalacak, bir Yunan silahlı gücü İzmir şehrine yerleşirken sancağın[31] *geri kalan kısmında kanun ve nizam müttefik subaylarınca ve Müttefiklerarası Komisyonun verilerine göre nüfuslarına uygun oranda bölge ahalisi içinden seçilecek Jandarma kuvvetince temin edilecektir. Aynı nisbi düzenleme, benzer biçimde komisyon raporuna uyacak şekilde mülki idareye de tatbik olunacaktır.*

Milletler Cemiyeti tarafından bir Hıristiyan vali tayin olunacak ve seçim sonucu işbaşına getirilen bir meclis ile bir encümen valiye yardımcı olacaktır. Vali, vilâyetin refahıyla birlikte artış gösterecek yıllık meblağların Türk hükümetine ödenmesinden sorumlu olacaktır.

Bu düzenleme beş yıllık bir süre sonunda taraflardan herhangi birinin talebi üzerine Milletler Cemiyeti tarafından yeniden incelenmeye açık olacaktır.'

---

29 Madde 62-64.

30 Madde 88-93.

31 Sèvres antlaşmasıyla geçici olarak Yunanistan'a bırakılan bölge Ayvalık kasabasıyla, Manisa sancağı yanında İzmir sancağından oluşmaktaydı.

Bu ikinci teklifin şartları Kaloyerõpoulos'un birinci teklifi reddederken iyi bir karar vermiş olduğunu göstermektedir. Başlangıçta Trakya için önerilen araştırma teklifinden tümüyle vazgeçilmişti ve İzmir havalisinde yaşayan iki milli unsur arasındaki oran henüz tetkik edilmeyi beklese de daha önce tanımlanan sınırlar dahilinde ancak Türkiye'nin lehine bir sonuç verebilecekti. Türkiye, gerçekten de kağıt üzerinde hükümranlık haklarının daimi surette teminat altına alındığını görüyordu, ama bu teminatın değeri neydi? Vergi veren ve Osmanlı bayrağını çeken bir Hıristiyan valinin yönetimindeki otonomi, Türklerin akıllarına daha önce yaşanmış olan Moldovya ve Wallachia, Sırbistan ve Bulgaristan ve Doğu Rumeli, Sisam ve Girit ve Lübnan örneklerini getirmekteydi. Bütün bu örneklerde böylesi düzenlemeler, daha da ileri gidilmeyeceğine dair kesin garantiler eşliğinde batılı devletler tarafından Türkiye'ye dayatılmış olmasına rağmen, istisnasız bir şekilde böylesine birbirinden farklı vilâyetlerin -hepsinin- Osmanlı imparatorluğundan kesin olarak kopmasıyla neticelenmişti. İzmir'e ilişkin yeni teklife bir de yabancı bir garnizonun mevcudiyeti ilâve ediliyordu. Bu teklifin hem Türk hem de Yunan delegasyonları tarafından, Sèvres hükümlerinin daha dolambaçlı bir yoldan ifa edilmesi yöntemi olarak kabul edilmiş olduğundan şüphe yoktur. İkisi arasında bir tercih yapma imkanı bulduklarında Türklerin de daha az sürüncemede kalmış olanını seçecekleri kuvvetle muhtemeldir. Kendi tecrübelerine göre otonomiye ilişkin bu zararlı değişikliğin, uzun vadede söz konusu vilâyetin Türkiye'den kopmasına sebep olacağından da bir o kadar emindirler ve bu geleneksel diplomatik hilenin yeniden hayata döndürülmesi Büyük Devletlerin eski usül tedaviyi uygulayarak 'Hasta Adam'ı iyice takattan düşürmeye niyetlendiklerine dair kasti olmasa da hakaretamiz bir işarettir. Daha önceki konferansta Yunanlıların reddetmiş oldukları teklif onlar için ne ölçüde kabul edilemezse, mevcut teklifin de Türkler tarafından kabul edilmesine imkân bulunmuyordu. Keza bu teklifin, -Yunanlıların istekle-

rini büyük oranda garantilemek suretiyle 'Lloyd George Siyaseti'ni sürdürme niyetini taşıdığı için- daha önceki teklifler gibi, üç büyük devletin ismi altında öne sürülmesine rağmen, Fransa ve İtalya'nın gerçek arzularını temsil ettiği de pek söylenemezdi.

Kendi açılarından Yunanlıların da sevinçten başları göğe ermemişti. Herşeyden önce, sunulan bu teklif, taleplerinin hayli yontulmuş bir hali olup Türkler rıza göstermedikçe pratikte beş paralık kıymet taşımıyordu. Bu konuda aşırı derecede kendilerine güvenerek böylesi bir beklenti içine girseler de[32], onlar için bir askeri taarruz çok daha istikbal vaad eden bir çözüm gibi görünmekteydi. Bu tutum, onları hatalı bir duruma mı düşürmekteydi? Bir düşman saldırısını erken davranıp önledikleri takdirde destekçilerinin memnuniyetsizliğine maruz kalmak açısından fazlaca bir risk almayacaklarını düşünmüşlerdi[33]. Bu sebeplerden ötürü konferansın dağıldığını ve delegelerin, ikinci teklifleri üst makamlarına sunmak üzere memleketlerine döndüklerini görüyoruz. Fakat, Yunan ordusu aradan on beş gün bile geçmeden bahtsız bahar taarruzunu başlattığı için, bu makamlar hiçbir zaman red kararlarını resmi belge haline getiremiyorlar, Türk ve Yunan askerleri ise -müttefik hükümetlerin konsoloslukları arasmdaki görüş ayrılıkları yüzünden- maksatsız bir şekilde İnönü mevkiinde birbirlerinin kanma giriyorlardı.

Müttefik hükümetler, ilk başarısızlıklarının üzerinden dört ay geçtikten sonra, hazırlıkları İnönü hezimetinden beri sürdürülen çok daha büyük ölçekli Yunan saldırısının arefesi olan 21 Haziran 1921 tarihinde bir kez daha arabuluculuğa soyundular. Müttefik devlet adamları arasındaki fikir alışverişinden sonra İngiltere hükümeti, Yunan hükümetine hitaben, üç batılı müttefik devlet

32 Altıncı bölüme bakınız.

33 Bu arada Bekir Sami Bey de Ankara'nın destekçileriyle temaslarda bulunmuş olsa da, Fransız ve İtalyan hükümetleriyle yapmış olduğu gizli anlaşmalar, ülkeye dönüşünde Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmemişti.

adına bundan sonraki askeri operasyonlara şiddetle itiraz edeceğini bildiren bir telgraf gönderdi:

'Helen hükümeti, çıkarlarını Müttefiklerin ellerine emanet etmeye hazır olduğu takdirde Müttefikler de uzlaşma vazifesini üstlenmeye hazırdır. Müttefik devletler, Yunan hükümetinin harici müdahale veya tavsiyeyi kabul etmeye hazır olmadığı kararına varması halindeyse netice vermeyeceği açıkça belli olan böylesi bir harekette ısrar etmeyeceklerdir. Böyle bir halde, çatışmaların yeniden başlamasının sorumluluğu doğrudan Yunanlılara ait olacaktır. Öte yandan Helen hükümeti, Büyük Devletlerin müdahalesini kabul etmenin çıkarlarına uygun olduğu kararına varırsa Büyük Devletler, yardımlarının hangi şartlara bağlı olarak teklif edileceğini açıklamaya ve bu şartların kabul edilmesi halinde çatışmaların hemen durdurulması ve barışın tesisi yolunda müzakerelere girişilmesi amacıyla Türk hükümetine yaklaşımda bulunmaya hazırdır.'[34]

Müttefik temsilcileri usulüne uygun bir şekilde *'söz konusu şartları tartışmaya girişip öne sürecekleri noktalar üzerinde genel bir mutabakata vardılar'* ama kendi taraflarından barışın sağlanması yolunda bu gecikmiş ikinci *démarche*[35] da Yunan hükümetinden gelen nazikâne bir üslûpla kaleme alınmış kesin bir red cevabı karşısında anında akim kalıyordu. Büyük devletlere verilen cevap içinde, *'Yunan hükümetinin tavır ve kararlarını sadece askeri mülahazalar dikte edebilir (...) bu yüzden operasyonların herhangi bir şekilde tehir edilmesi, durumun Yunanistan aleyhine değişmesine sebep olurken düşmanın direnişine de cesaret verecektir'*[36] denilmekteydi. Son üç aydır Yunanistan, ihtiyatlarını askere çağırırken askeri gücünü en üst seviyesine yükseltmek için parasının değerini düşürmekteydi. Hazırlanması uzun zaman alan bu saldırının arefesinde Yunan

34 Avam kamarasında 23 Haziran 1921 tarihinde Tümgeneral Seely'nın sorusuna cevaben Chamberlain'ın yaptığı açıklamadan alınmıştır.

35 Fransızca, 'siyasi adım ya da inisiyatif' manalarında. -Ç.N.

36 Yunan hükümetince verilen notanın, 25 Haziran'da Atina'da yayınlanan ve *Times*'ın 27 Haziran 1921 tarihli nüshasında da çıkan yarı-resmi özetinden alınmıştır.

hükümetinin, ülkesinin kaderini, üç hakiminden ikisinin kendisine karşı ön yargılı olduğunu düşünmesi için yeterince sebebi bulunduğu bir mahkemeye emanet etmesi de pek beklenmiyor ve vermiş olduğu cevapta da buna uygun olarak *'bu durum (...) Yakındoğu ile ilgili antlaşmada yer alan cezaların uygulanması sebebiyle ortaya çıkmıştır*[37]' deniyordu. Ne onlar ne Türkler ne de bizzat Müttefikler 'Lloyd George Siyaseti'nin kendilerini sürüklemiş olduğu kısır döngüyü kırmaya muvaffak olamadılar. Müttefik hükümetler 1921 Haziranında da Şubattakine nazaran daha bir tarafsız veya hemfikir olmadıkları için Türk ve Yunan askerleri bir neticeye ulaşmaksızın -bu sefer çok daha büyük oranlarda- Kütahya ve Eskişehir'de, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında ise Sakarya'da bir kez daha birbirlerini öldürüyorlardı.

Barışın sağlanması hususundaki bu çabalar gerçekten de sıfır noktasından öteye gidememişti, zira büyük devletlerin her birinin kalbinden, oyunu durdurmaktansa kendi piyonlarını diğerlerine karşı oynayarak daha fazlasını kazanmak geçerken, bu arada her bir piyon, arkasında böyle güçlü oyuncular varken rakibini sportmence mat edeceğine hem inanıyor hem de bunu açıkça ilân ediyordu. Yunan ordusu ve kamuoyu ile temasta bulunduğum sekiz aylık süre içinde, Büyük Britanya'nın -ya da daha ziyade Büyük Britanya'nın kaynaklarına hükmeden başbakanının- sonuna dek kendilerine yardım edeceği yönündeki yaygın inanışlarından daha fazla etkilendiğim birşey olmamıştı. Bu husus -Osmanlı tebası Rumlar ve hür Helenler, okumuşlar ve cahiller, Kralcılar ve Venizelosçular, siviller ve askerler, kıdemli erat ve generaller de dahil- tüm Yunanlıların büyük bir coşku içinde üzerinde hemfikir olduğu tek noktaydı:

'Büyük Britanya bizi desteklerken hiçbir şeyden korkumuz yok.'

'Fakat sizi desteklediğimizden emin misiniz? İngiliz halkının çoğunluğu Yunanistan veya Doğu Meselesi ile ilgilenmiyor.'

---

37 Bir önceki dipnota bakınız.

'Yani, Lloyd George bizi destekliyor ya. Bu işi bir başımıza halledemediğimiz takdirde Büyük Britanya'nın kaynaklarıyla bize destek olacak.'

'Ama, Lloyd George bir diktatör değil. Ancak kamuoyu Parlamento'ya insan ve mali yardım desteği göndermesine izin verirse size yardımcı olabilir.'

'Oh, tabii ki izin verirsiniz. Çıkarlarınızın nerede bulunduğunu biliyorsunuz. Daha büyük bir Yunanistan'ın sizinki gibi bir deniz gücü için ne ölçüde faydalı olacağını da bilirsiniz.'

'Evet, ama bu müttefiklerimizle arayı bozmamıza değer mi? Son günlerde müşterek bir tarafsızlık beyannamesi yayınladığımızı unutuyorsunuz!'

'Ah, İngiliz politikası hakkında herşeyi biliyoruz. Daha önce de insanların gözünü boyadığınıza şahit olduk. Zamanı geldiğinde burada tam bizim yanımızda olacaksınız. Korkmuyoruz. İşte, Yunanistan'ın velinimeti olan büyük devletin soylu bir evladının sıhhatine [kadeh kaldırıyoruz].'

Konuşmalar her zaman bu şekilde geçiyordu. Kendi adıma söylediklerimi kaç kez tekrarladığımı unuttum ve bu arada, kendi taraflarından Türkler de, itimatlarını kazanmaya başladığım andan itibaren İtalyan ve Fransız desteği hususunda aynı derecedeki güvenlerini ifade ediyorlardı.

Tecrübelerime dayanarak, her iki ülkedeki 'savaşma arzusu'nun arkalarında daha büyük güçler olduğu inancı kadar bir başka şeye dayanmadığını söyleyebilirim. Her iki ülkenin de, artık arkalarında batı desteği olmadığına inandırıldığı takdirde, gayretlerinin kırılacağına ve taleplerinin uzlaşma noktasına gelecek kadar ılımlı bir hal alacağına inanıyorum. Siyasette iyimserlik her iki ülkede de müştereken bulunan milli özelliklerden biri olduğu için ve her iki taraf da müttefik güçlerin birinden veya ötekinden almakta olduğu veya almayı umduğu yardımı olağanüstü derecelerde abarttığından ötürü, onları ikna etmek için İngiliz-

Fransız dayanışmasının kuvvetle ifade edilmiş bir biçimde gösterilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ne Türkler ne de Yunanlılar, Fransız ve İngiliz hükümetlerinin doğu politikalarının kendi kamuoyları tarafından ne ölçüde kısıtlanmış olduğunu farketmiş değillerdir ve bundan dolayı, söz konusu destekçilerinin, bizzat üzerlerine düşen yükü kaldırmaya devam ettikleri müddetçe hizmetlerine değer verdiklerinin de farkına varmamışlardır. Sıkıntı içine düşen piyonların ne kadar çabuk bir utanç vesilesi haline geleceklerinden veya bu piyonların satranç tahtasından kaybolmasının oyuncuları ne kadar az ilgilendireceğinden zerre kadar haberdar değillerdir.

Bu Yakın ve Ortadoğulu milletler hâlâ tecrübesiz olup, şu ana dek destekçileri tarafından hiç aldatılmamış da değillerdi. Gerçekten de zaman zaman kandırılarak hayali ümitlerle yanlış yollara sevkedilmişlerdi. Mesela 1921 sonbaharında, harbetmekte olan her iki taraf da barışa daha önce hiç olmadıkları kadar -daha da mühimi hem de aynı zamanda- yaklaşmışlardı. Yunan ordusu canını dişine takarak bütün imkanlarını seferber etmiş olmasına rağmen yine de bitirici darbeyi indirememişti, Türk ordusuysa hayli sarsılmış, yok olmaktan ancak kıl payıyla kurtulmuştu. Yunanlıların 'savaşma arzusu' zayıf düşerken Türkler, henüz kuvvetlerini toparlamaya başlamamışlardı[38]. Bunların arasında en fazla cesaret veren belirtiyse sonunda gerçeklerle yüz yüze gelen İngiliz hükümetinin tüm Yunan birliklerinin Anadolu'yu terk etmesi esasına dayanan ortak bir müttefik arabuluculuğu planı hazırlamakta oluşuydu. Fakat bu en elverişli an da gelip geçti ve müzakere fırsatının kaçmasının temelinde Paris'ten Ankara'ya alenen verilen bazı tavsiyelerin bulunduğuna dair muayyen deliller de mevcuttu. Bu delillerin bir kısmıyla da bizzat karşılaşıyor ve aynı manaya gelen bir haberin de *Times*'ın İstanbul muhabiri tarafından geçildiğini görüyordum:

38 Altıncı bölüme bakınız.

5 Ekim'de gönderdiği telgraf heberinde[39] *'güvenilir bir kaynaktan aldığım bilgiye göre Babıâli, önde gelen Fransız devlet yetkilileri ve politikacılarıyla temaslarda bulunan temsilcisi Nabi Bey vasıtasıyla, Yunanlıların yakın bir gelecekte teklif etmeyi düşündükleri müttefik arabuluculuğu fikrine Fransız siyasi çevrelerinin pek de sıcak bakmadığı bilgisini almıştır. Mevcut durum muvacehesinde Milliciler, Avrupa müdahalesini talep veya kabul etmelerinin yanlış bir adım olacağını ve Yunan ordusundaki bezginliğin nihayette Yunanistan'ı, Türkler için şu ankinden çok daha uygun şartlar altında, Avrupa arabuluculuğunu kabul etmeye zorlayacağını düşünmektedirler'* demekteydi.

Times muhabirinin haberiyle bana ulaşan -henüz kamuoyuna intikal etmemiş- bilgiler, o sıralarda Franklin-Bouillon ile Yusuf Kemal Bey'in Fransızlar ile Milli Hükümet arasında ayrı bir barış için müzakereleri sürdürdükleri hususuyla destekleniyordu. Bize gelen haberlerin doğru olduğunu kabul edersek, Ankara'nın bu yeni batılı dostlarından pek de iyi tavsiyeler aldığını söyleyemeyiz. Anadolu'daki savaş kampanyasının artık ya arabuluculukla ya da taraflardan birinin tükenmesiyle sonuçlanacağı belli olmuştu[40], tüketme yönteminin önce Yunanlıların 'savaşma arzusu'nu kıracağı şüphe götürmese de bu süreç Türk anayurdunun en zengin kesimlerinin harabeye dönmesine de son noktayı koyabilirdi. Hiçbir hükümetin gücü, ülkesinde devam eden bir savaşı uzatmaya yetemez. Yusuf Kemal Bey, Fransa'nın savaştan harabeye dönmüş bölgelerini ziyaret ederek, kendi kendine, Fransa için Avrupa savaşının beşinci yılındaki bir zaferin, iki yıl önce görüşmeler yoluyla barış yapılmasından daha iyi olup olmadığını sorsaydı iyi olurdu.

Haddizatında, her iki muharip taraf da gerçek çıkarlarının nerede olduğunun farkına vardıysa, kendilerini batılı devletlere daha fazla istismar ettireceklerine, doğrudan birbirleriyle müza-

39 *Times*, 10 Ekim 1921.

40 Altıncı bölüme bakınız.

kerelere girişmeye karar vermelidirler ve bu arada batılı devletler de kendi açılarından bir çözüm yolu ortaya koymak amacıyla ortaklaşa hareket edebilirler. Türk-Yunan savaşını durdurmaktaki kazancımız çarpışan taraflarınki kadar acil değildir. Bu savaş sebebiyle ne ülkelerimiz harabeye dönmüş, ne paramız pul haline gelmiş, ne de gençlerimizin hayatları heder olmuştur. Buna rağmen bu uzak ihtilâfın sürüp gitmesi aramızdaki ilişkileri de ciddi bir şekilde etkilemektedir. Gerçek veya hayali desteklerimizle yarattığımız savaşçı ruh haletlerinin de doğruladığı gibi, Türkler ve Yunanlılar birbirleriyle savaşmaya devam ettikçe, vereceğimiz destekleri garantilemek için, Fransa ile Büyük Britanya arasında ihtilâf çıkartmak için de en iyi sebeplere sahip olacaklardır. Şu ana kadar Fransızlar veya İtalyanlar hakkında kasten kötü konuşmayan bir tek Yunanlıya rastladığımı sanmıyorum. Türkler de bir an için İngiliz olduğumu unutup diğer iki müttefik ülke vatandaşlarından biriyle konuşuyormuş gibi davranmaya başladıklarında ülkemin insanları için aynı dili kullanmaktadırlar. İnönü muharebesi esnasında her rütbeden Yunan askeri mütemadiyen, Türk topçusunun ateşini Fransız ve İtalyan subaylarının yönlendirdiğini söylüyordu[41] ve daha sonraları aynı savaşta Türk cephesinde bulunan bir Fransız muhabiri olan Madam Gaulis'in bir dizi makalesinde, gözlemci olarak Yunan ordusuyla birlikte hareket eden İngiliz subaylarının -Türkler tarafından kendisine anlatılan- tarafsızlıkla bağdaşmayan, barbarca davranışlarını okudum. Burada konuyu bilecek durumda bir kişi olarak her iki hikâyenin de doğru olmadığını söyleyebilirim, fakat Türkler ve Yunanlılar her iki hikâyeye de kesinkes inanmış olup aramızda sürtüşme çıkartmak gayesiyle büyük bir hevesle bunlar sırasıyla Fransızlara ve İngilizlere anlatmaktaydılar.

Yunanlılar tarafından Marmara'nın güneydoğu kıyılarında tertip olunan şiddet hareketlerinden hayatta kalanları bölgeden

41 Bkn. 'Bir Hurafenin Kökeni'.

çıkarmak amacıyla Osmanlı Kızılay Cemiyetinin düzenlemiş olduğu sefere refakat ederken[42] Yunanlı yetkililerin -birden çok kez- işledikleri cürüm sahnelerinin üzerine Yunan bayrağıyla yan yana kırmızı bayrağımızı çekmek suretiyle İngiliz onurunu fevkalâde tatsız bir biçimde lekelediklerine şahit oldum. Fransız ve İtalyan bayrakları şüphe uyandıracak bir şekilde mevcut değildi ve bunun tesiri sadece sefere refakat eden müttefik subayları üzerinde değil, Kızılay temsilcilerinde ve dehşet içindeki Türk ahalisinde de hissediliyordu. Gemlik'deki onuncu Yunan tümeninin karargâhında bilinçsizce sergilenen eğlendirici bir karşı-propaganda sahnesine tanık oldum. Bizimle birlikte bulunan üç müttefik subay, Yunanlı kurmay başkanı ile prosedür hakkında istişarelerde bulunmak üzere içeriye girerken emir erlerini avluda bırakmışlardı. Haftalardır birlikte bulunan ve iyi arkadaşlar haline gelmiş bu üç batılı asker haki, mavi ve gri üniformalardan oluşan bir grup halinde durup sigaralarını tellendirirken, kırık dökük kelimeler ve hareketler yardımıyla konuşuyor ve bariz bir neşe içinde gülüyorlardı. Yunanlıların gözünde birbirleriyle kavgalı olmaları gereken milletler arasındaki bu kardeşlik gösterisi, görevli Yunan askerleri için artık tümüyle çizmeyi aşan bir nitelik taşımaktaydı. İngiliz üniforması giyen biri nasıl olur da Yunanistan ve Büyük Britanya'nın ortak düşmanlarıyla sohbet edecek durumda bulunabilirdi? Kendilerine hakim olamadılar. Bu şaşkınlığın masum müsebbipleri, meydana getirdikleri etkiden tümüyle habersiz muhabbetlerine devam ediyor, bu esnada bazıları bir karış suratla pencereden olanları seyrederken bir diğeri ansızın köşeyi dönüp de bu şaşırtıcı manzarayla karşı karşıya gelince ağzı bir karış açık olduğu yerde kalıveriyordu. Gemlik'de bunların yanında hoş olmayan hadiseler de cereyan etmekteydi. Kasaba, 1920 yazında Millicilerin sürülmesinden sonra, Yunan kuvvetleriyle işbirliği yapan İngiliz donanması tarafından işgal edilmiş-

42 Yedinci bölüme bakınız.

ti[43] ve halihazırda -Yunan vahşetine[44] sahne olan bölgeye kumanda eden- Yunan generalinin tümen karargâhı olarak hizmet veren bina daha önce de İngilizler tarafından kullanılıyordu. Duvarlardaki İngilizce uyarılar hâlâ göze çarpmaktaydı. Hemen bitişiğimizde bulunan ve her gün kuzeydeki köylerin kaderini paylaşmayı bekleyen Ömerbey isimli Türk köyündeki silahların İngiliz donanmasından yetkililer tarafından -bölgeyi terk etmelerinden önce- teslim alındığını öğrendik. Bölge sakinleri, İngilizlerin bu silahları Yunanlılara devredeceklerini bilselerdi, daha sonra kendilerini savunmasız bir şekilde, milli düşmanlarının insafına terkedilmiş bir durumda bulacaklarına savaşmayı tercih edeceklerdi. Zarar-ziyana sebep olmak için ziyadesiyle malzeme bulunuyor ve her iki taraf da bunlardan istifade etmek için diğerinden geri kalmıyordu.

İşbirliğini arzu ettikleri mahalli milliyetlerin tüm mensupları tarafından uygulanan bu tarzda daimi bir propaganda, şüphe yok ki büyük devletlerin bölgedeki temsilcileri arasına da nifak tohumları ekmekteydi. Bu temsilciler böylesi bir propagandaya karşı her zaman için ihtiyatlı bir şekilde hareket edebilecekleri gibi karşılıklı iyiniyet gösterisinde bulunmak yolunda samimi bir çaba içine de girebilirlerdi; yine de bu daimi telkinler, önceki nesillerden intikal eden geleneksel İngiliz-Fransız rekabeti ile -sürekli bir şekilde ülkelerinden almakta oldukları talimatlarda kendini gösteren- hükümetlerinin siyasetlerindeki bariz farklılık ile de uyum içinde bulunmaktaydı. Böylece Fransa ile Büyük Britanya arasındaki doğuya has bu ezeli kan davası eski mahallinde yeniden hayat bulmuş olacak, buradan öncelikle Paris ve Londra'daki 'resmi çevrelere' ardından aynı şehirlerdeki kamuoylarına intikal edecek, akabinde basında yankısını bulacak, başbakanlar arasındaki tatmin edici olmaktan uzak konferanslarda daha da

43 Altıncı bölüme bakınız.

44 Yedinci bölüme bakınız.

büyütülecek ve çok daha had safhaya ulaşmış bir halde, ortaya çıktığı yerdeki, -zaten enfekte olmuş durumda bulunan- sefaretlere, konsolosluklara, okullara ve misyonlara geri dönecekti.

Ekim 1921 tarihinde Milli Türk hükümetiyle Fransa arasında Ankara'da imzalanan anlaşma bir tehlike sinyaliydi. Adilane düşünen muhalif bir İngilizin bu anlaşmanın muhtevasında çok az hata bulabilmesi esas konuyu oluşturmuyordu. Kilikya'daki askeri sefer kesin olarak sona eriyor, Fransa, Anadolu'daki ekonomik imtiyaz bölgesinden vazgeçmek zorunda kalıyor ve Türkiye ile Suriye arasındaki sınır bölgesinde -buradaki arazi şeridinin Türkiye'ye iadesiyle[45]- milliyet prensibinin Sèvres antlaşması şartlarında bahsedilenlerden çok daha adil bir şekilde uygulanması sağlanıyordu.

Fransızlar ile Milli hükümet tarafından yapılan, Bağdat demiryoluna ilişkin düzenlemelerdeki Mezopotamya'yı ilgilendiren tehlike daha çok kağıt üzerinde kalmaktaydı ve tahliye edilen Fransız bölgesindeki -10 Ağustos 1920 tarihli Üç Taraflı Antlaşma ile Fransa'nın sorumluluğuna bırakılan- Hıristiyan azınlıklar açısından herhangi bir hadisenin kendilerini önceki savaş halinden daha fazla tehlikeye atmayacağı açık seçik belli olmuştu, ayrıca Paris ve Ankara arasındaki anlaşma en azından onlar için daha iyi şartların sağlanması imkanını da sunuyordu. Aslında, Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında Franklin-Bouillon anlaşması sonrasında gerçekleşen yazışmalara[46] şöyle bir göz atan önyargısız bir okur *Quai d'Orsay*'in neredeyse her somut mesele için en iyi argümanı ortaya koyduğunu da büyük ihtimalle teslim edecektir. Yine de esas konuda açık bir şekilde haklı olan taraf İngiliz hükümetiydi. Fransa ile Milliciler arasında yapılan bu münferit sulh (gerçekten de bu anlaşma bir ayrı barıştır), Doğu'da kapsamlı bir

45 İade edilen arazi şeridi üzerinde muayyen miktarlarda Arap ve Ermeni azınlık mensupları yaşasalar da halkın büyük çoğunluğu Türk ve Kürtlerden oluşmaktadır.

46 Hükümet evrakı (Türkiye No. 1 [1922] = Cmd. 1570).

barışın önünü tıkadığı gibi İtilâf devletleri arasına da tehlikeli bir nifak sokmuştur.

Yakın ve Ortadoğu'da bir genel çözüm beklentisine verilen zarar ayan beyan ortadadır. Fransız hükümeti, Ankara'ya açıkça itaatsizlik tavsiyesinde bulunmasa dahi, anılan bu ayrı barışın gerçekleşmesi dahi Millicilerin zihninde bu yönde bir etki oluşturacaktır. Harp hali dört başı mamur bir histeri durumu olup, bu meyanda, elindeki kozun bir anda kuvvetlendiğini gören bir muharip gücün soğukkanlılığını yitirmemesi de gerçekten çok zordur.

İki hükümetin doğu siyasetlerindeki bu belirgin farklılık yüzünden İtilâf devletleri arasında ortaya çıkan uzlaşmazlık hali en azından İngiliz ve Fransız kamuoyunun zihinlerinde alarm zilleri çalmasına sebep olmuştur. Tehlikede olan genel konulara burada işaret etmeye gerek yoktur. İtilâf devletleri arasında ne zaman bir ihtilâf patlak verse bu tarz konular şaşırtıcı bir biçimde ortalığa dökülmekte gecikmezler. Bu kitap, sadece böylesi bir ihtilâfın batılı ve batılı olmayan dünyalar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkaracağı özel bir felâket haliyle ilgilenmektedir. Bu ilişkilerin içinde bulunduğu kriz hali birinci bölümde ele alınmıştır ve böylesi bir krizde Büyük Britanya ile Fransa, -tıpkı bir şirketteki mütevelli heyeti mensupları gibi- müştereken batı medeniyetini temsil etmekte ve doğrudan ya da dolaylı olarak Ortadoğu dünyasının en büyük kısmını beraberce kontrolları altında tutmaktadırlar. Almanya, medeniyetimizi Doğu'da temsil etmenin avantaj ve sorumluluklarından cebren ihraç edilmiş durumda bulunurken, Kuzey Afrika'daki İtalyan müstemlekeleri yabancı topraklarla kuşatılmış bir tecrit bölgesi olup, Doğu Hint adalarındaki Hollanda sömürgeleri uzaklardaki taşra eyaletleri konumundadır. Fransa ve Büyük Britanya, Batı'nın tüm kudret ve bilgeliğine sahip olmaktan çok uzaklarda bulunsalar da, -muazzam bir görev niteliği taşıyan- hem Batı'yı hem de Doğu'yu felâkete giden yol-

dan kurtarma sorumluluğunu üzerlerine almış durumdadırlar. Ellerinden geleni yaparak, birlikte hareket ettikleri takdirde başarılı olma ihtimalleri vardır. Tökezledikleri anda başarısızlıkları da muhakkaktır ki, başarısızlığa uğradıkları takdirde affedilmeyeceklerdir[47].

47 Bu bölümü 22 Mart 1922 tarihinde, Paris'te toplanmış bulunan beş günlük konferans neticesinde, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya dışişleri bakanları tarafından hazırlanarak basına açıklanan ortak bildiriye atıfta bulunmadan kapatmak haksızlık olacaktır (ortak bildirinin tam metni için 28 Mart 1922 tarihli *Times*'a bakınız). Bu belge üslûp olarak, hatta esastan daha fazla, Yüksek Konsey'in alışılagelmiş diktatörce stilinden memnuniyet verici bir farklılık taşımaktadır. Belgeyi kaleme alanlar, batılı devletlerin Yakın ve Ortadoğu'daki halihazır hadiseleri kuvvet yoluyla çözüme kavuşturmadaki yetersizliğini açıkça kabul etmekte ve yapılan her teklifi makul argümanlarla destekleyerek, savaşan taraflara nazik ve uzlaşmacı ifadelerle çağrıda bulunmaktadırlar. Büyük devletler, kendi açılarından ilk kez tarafsız ve birlikte hareket etme yolunda gerçek bir kararlılığın delilini ortaya koymuşlardır. Lord Curzon'un 30 Mart 1922 tarihinde Lordlar Kamarasında yapmış olduğu konuşmayla konferans hakkında vermiş olduğu izahat, ortak bildiriyi doğrularken, bildiride söylenenlerin de bir kez daha altını çizmiştir. Konferans, bu kitap yayına hazırlanırken gerçekleşmiştir, kitabın basımı esnasında Londra, Paris ve Roma'da iyiye giden gelişmeler ile Atina, Ankara ve İstanbul'da da bunlara tekâbül eden değişikliklerin beklendiğini gösteren işaretler mevcuttu. Bu hadise, önceki bölümde anlatılanların geçerliliğini ortadan kaldırmasa da, -bu satırları yazarken- en kötü ihtimallerden kaçınmanın mümkün olabileceği yolunda ümitlenmek için daha fazla sebep temin etmektedir (Yazarın, bu dipnotunu ikinci baskıda kitabından çıkardığına şahit olduk. -Ç.N.).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DAKİ GEÇMİŞ

15 Mayıs 1919 günü, -anlaşılması mümkün olmayan bir hareketin neticesi olarak- tahrip edici bir güç, tıpkı bir volkanın patlaması gibi, ani ve aşikâr bir biçimde Batı Anadolu'da serbest bırakıldı. Avrupa savaşının sona ermesinin üzerinden altı ay geçtikten sonra bir sabah, siviller ile silahları ellerinden alınmış askerler İzmir sokaklarında katledildi, baştan başa mahalleler ve köyler talana uğradı, ardından daha içerilerdeki zengin vadiler ilâve kundaklama ve kan dökme eylemleri sonucu mahvoldu ve neticede İzmir ve İstanbul limanlarının iç kesimlerle olan bağlantılarını keserek ticaretlerine büyük zarar veren bir askeri cephe vücut buldu. Savaş devam ederken ülkenin pek de fazla olmayan -binalar, köprüler, tüneller gibi- büyük yatırımları sistemli bir şekilde yakılıp yıkıldı, sığırlar çalındı, ekinler müsadere edildi, insan varlıkları -eğer öldürülmekten kurtulmuşlarsa- askere alındı, tehcir edildi veya bir başka şekilde bölgeden sürüldü. Gerçekte, bahsi geçen topraklar üzerinde ülkenin topyekün tahrip edilmesi ve sakinlerinin tümüyle yok edilmesi, korkunç bir hızla başlamıştı. İlk kez İzmir rıhtımlarında baş göstermiş olan yakıpyıkma hadiseleri, sekiz ay sonra Anadolu'nun öbür ucunda Kilikya'da işbaşındayken, on sekiz ay zarfında Asya Türkiyesinin ku-

zeydoğu sınırlarının ötesinde yer alan Erivan'daki Ermeni Cumhuriyetine dek uzanmıştı.

Tabii ki bir yanardağın faaliyeti dışarıdan göründüğü gibi kendi başına gerçekleşen bir doğa-üstü hadise değildir. Böylesi korkunç neticelerle belirli bir noktaya boşalan kuvvet, her yönden gelerek orada toplanan tazyik ve gerginliklerin yavaş yavaş birikmesiyle meydana gelmiştir. Bütün bu unsurları göz önüne almak için, bu tarihlerin gerisine ve indifa noktasının yeterince uzaklarına baktığımızda, tabiatın olağan seyri haricinde hiçbir şeyin karşımıza çıkmadığına şahit oluruz. Demek ki Anadolu'da bu yaşananlar, bir 'savaş-sonrası-savaş' ile ilgilidir. Araştırmamıza Yunan askerlerinin 1919 Mayısında karaya çıkışıyla başladığımız takdirde, bu durum ilerideki bölümlerde ele alacağımız daha derin rahatsızlıklara ait belirtilerden sadece birini teşkil ettiği için, olup biteni anlamamız mümkün olmayacaktır. Yakın ve Ortadoğu medeniyetlerinin yıkılışı, batılı tarzda siyasi milliyet fikrinin bu topraklara girişi, büyük devletler arasındaki geleneksel rekâbetler ve Yunanistan ile Türkiye'nin bir kısır döngü içine çekilmeleri, konunun uzağında görülseler dahi Anadolu'daki dramın zaruri girizgâhlarını teşkil ederler. Bu talihsiz bölge ve halkının, kızgın lav ırmaklarının duman ve alevler eşliğinde üzerlerine yığılmadan önceki hallerini anlatmadan bu girizgâh da tamamlanmış sayılmayacaktır.

Tarihi geçmiş içerisindeki konuya ilişkin hususlardan en eskisi, Anadolu'nun bir zamanlar Antik Yunan medeniyeti tarafından asimile edilmiş olmasıdır. Bu bölgede Antik Yunan dilinin ve şehir devleti yönetim şeklinin yaygınlaşması tüm Yunan-Roma tarihi boyunca devam edegelmiştir. Milâttan önce on ikinci asırda ilk Yunan kolonileri batı sahiline yerleşmişlerdi. Milâttan sonra altıncı yüzyıldaysa iç kısımlardaki Yunan-öncesi dillerin sonuncusunun da tarihten silinişine tanık oluruz. Bu döneme ait dosyalar artık kapanmış durumdadır. Halihazırda Anadolu'da birbirleriyle temas halinde bulunan medeniyetlerden biri bile o sıralarda

mevcut değildi. Modern Yunanlılar tarafından, Antik Helen tarihinin, biraz da romantik bir şekilde kendilerine mal edilmesi ve bu durumun biraz sonra söyleyeceklerimizi ilgilendirmesi açısından, bu hususun burada zikredilmesinde fayda görmekteyim.

Buradaki ikinci husus, Antik Yunan medeniyetinin çöküşü ve modern manada Batı ve Yakındoğu medeniyetlerinin ortaya çıkışı esnasında hüküm süren ara dönemde de (M.S. 375-675 dolayları) Anadolu'nun Yunanlı olarak kalmaya devam edişidir. Antik medeniyet, yıkılışından önce geniş doğu topraklarından, -Balkan ve Anadolu yarımadalarından oluşan iki savunma tahkimatıyla iki kanattan muhafaza altına alınmış durumdaki- bir müstahkem mevkiye, yani Konstantiniye'ye çekilmişti. Kendini, aynı anda iki cepheyi birden tutamayacak kadar zayıf hisseden bu kuşatılmış toplum, bütün savunma çabalarını Anadolu sınırlarında yoğunlaştırmış, Balkan yarımadası ise göçebeler ile Slavların işgaline terk edilmişti. Selanik şehri, asırlar boyunca mütemadiyen barbarlar tarafından kuşatılmış, Antik Yunan dünyasının kalbi durumundaki Peleponez dahi -daha sonra kendileri de yeni gelişen Yakındoğu medeniyetine dönüşecek olan Modern Yunanlılar tarafından asimile edilmek üzere- büyük oranda Slav kökenli göçmenlerin yerleşimine maruz kalmıştır. Öte yandan barbar kavimler, Anadolu'da hiçbir zaman bir tutunma noktası bulamamışlardır, bundan ötürü bu topraklar üzerinde eski medeniyetten yenisine doğru tedrici bir geçişin gerçekleştiğini görüyoruz. Eski Yunanca yaşayan bir dil olma özelliğini kaybederken halk ağzındaki Modern Yunanca ile yer değiştirmiştir. Yine de Eski Yunanca -tıpkı batıdaki Latince gibi- edebiyat dili olarak kalmış, bu esnada avam tabakanın kullanımındaki lehçeler gizli kalmadıkları gibi unutulmamışlardır. Anadolu topraklarındaki Yakındoğu medeniyeti içinde yer alan Modern Yunan unsuru, bir önceki dönemin Yunan-Roma kültüründe mevcut olan Eski Yunan unsurundan gelişmiştir.

Üçüncü hususu ise, milâttan sonra sekizinci yüzyıldan on birinci yüzyıla dek gelişimini sürdüren Yakındoğu medeniyetinin beşiğinin aslen Anadolu olması teşkil eder. Erken dönem Yakındoğu dünyasının önde gelen ülkesi olan 'Doğu Roma İmparatorluğu' içinde hanedanlar, soylu sınıf ve mahalli ordular Anadolu'dan temin edilirken, -resmi olarak günümüzün Doğu ve Batı Trakyasını da içinde bulunduran- Anadolu vilâyetleri, sıralamada Avrupa vilâyetlerinin üzerinde yer alırdı. Başkent Konstantiniye, (önemli bir Bizanslı alimin sözünden alıntı yapmak icap ederse) imparatorluğun Avrupa'daki 'köprübaşı' idi. Tıpkı 'Osmanlı İstanbulu' gibi, onlar da bu şehri bir kez ele geçirdikten sonra bir daha bırakmamışlardı. Avrupa Yunanistanında yer alan imparatorluğa bağlı *enclave* şeklindeki topraklar, toplamış oldukları vergileri -masraflarını düştükten sonra- hazineye gönderirlerken, Anadolu'dan alınan vergiler doğrudan ödenir, Anadolu'da bulunan askerler ile devlet görevlileri de, maaşlarını merkezden alırlardı. Anadolu, Yakındoğu medeniyetinin beşiği, Modern Yunan halkının doğduğu yer ve Ortaçağ Yunan devletinin belkemiği haline gelmişti. Bu kaynaktan çıkan yeni bir kültürün ise Bulgarlar, Yugoslavlar ve Romenler, Ukraynalılar ve Ruslar ile Kafkas kavimleri arasında yayıldığını görüyoruz.

Anadolu'nun tarihine ilişkin dördüncü husus da -birinci bölümde ele aldığımız- Yakındoğu medeniyetinin vakitsiz yıkılışıyla olan ilişkisidir. Doğu ve Orta Anadolu toprakları, Doğu Roma İmparatorluğu içindeki gerilemenin ilk başladığı bölgelerdir. Yunan ve Bulgar devletleri arasındaki Yüz Yıl Savaşlarının (M.S. 913-1019) sebep olduğu çöküntü hali Doğu Roma İmparatorluğunun uzak olmasına rağmen hayati öneme sahip bu vilâyetleri üzerindeki kontrolunu zayıflatmıştır. Mahalli yetkililer ile komutanlar, köylünün topraklarıyla hürriyetini gaspeden bir feodal asiller sınıfı haline dönüşmüş, ayrıca bu bölgede Bulgar savaşının ilk yıllarından itibaren hükümetin etkili bir şekilde çözüm getiremediği zirai problemler de varolagelmiştir. Haddizatında, biz-

zat hükümet, toprak sahiplerinin kontrolu altında çökmeye başlamıştır. Bulgar savaşına ara verildiği soluklanma anlarında dahi imparatorluğun askeri faaliyetleri, doğu sınırlarında feodalizm için taze topraklar fethetmek suretiyle[1] gereksiz yere uzatılmıştı. Feodal anarşi, devlet politikası üzerinde bu talihsiz etkilere yol açtıktan sonra, -hem de, İngiltere'de ve Sicilya'da Normanlar, Fransa'da Capetianlar gibi, batılı hükümetlerin batı feodalizmini devlet faaliyetlerinde hizmet verebilecek bir sistem halinde organize etmekte olduğu bir dönemde- Yakındoğu'daki devlet otoritesi karşısında sonunda galip gelmiştir. Bundan dolayı Doğu Roma İmparatorluğunun, Balkan yarımadası ile Ortadoğu sınırlarına doğru yüzeysel ve geçici uzanımı -Orta Asya'dan gelen Selçuk Türklerinin akınlarıyla (1064-75) anında test edilen- Doğu ve Orta Anadolu'daki Yakındoğu toplumunun ciddi bir şekilde içinden yıkılması eşliğinde gerçekleşmiştir. Sadece yeni vilâyetlere değil, İzmir ve İznik'e kadar tüm Anadolu'ya akınlar tertip eden Selçuklular, merkez ve doğu topraklarındaki işgallerini kalıcı hale getirirlerken bu bölgelerin türkleşmesini de sağlamışlardır.

Doğu ve Orta Anadolu'nun türkleşmesi, tarihin bilmecelerinden biridir. On birinci yüzyıldaki durumuyla kıyaslandığında daha dört asır evvelinde bariz bir biçimde çok daha zayıf ve şüphe götürmeyecek şekilde daha az medeni bir halde bulunan Konstantiniye hükümeti, fevkalâde medeni bir kuvvetin, gücünün zirvesindeki Arap imparatorluğunun, işgal girişimlerini başarıyla savuşturmayı bilmişti. Ama şu an için, Doğu ve Orta Anadolu'nun yerleşik medeni ahalisi, bozkırlar üzerindeki tabii ortamından muayyen bir iklim değişikliği neticesinde ayrılmak zorunda kalmış, göçebe karakterli bir barbar kavim tarafından asi-

---

1 Malatya'nın Arap sınırındaki bölgeleri 920 ilâ 942 yılları arasında fethedilmiştir. Kilikya ile Kuzey Suriye, 962-976 tarihleri arasında, imparatorluk tahtını gaspeden feodaller tarafından ele geçirilmiş, Bulgarlar ile Anadolu'daki feodal toprak sahiplerini kılıçtan geçiren II. Basil, Ermeni Prensliklerinin ilhakını başlatarak (M.S. 999-1046) bu politikayı bizzat devam ettirmiştir.

mile edilmekteydi. Selçuklular, bu topraklar üzerinde çoğunlukta bile değildiler. O döneme ilişkin kayıtlar ile göçebelerin sosyal şartları hakkındaki genel bilgilerimiz, işgalcilerin sayıca fazla olmadığına işaret ederken, ülkede buldukları Rum halkının nisbeten daha yoğun bir nüfus yapısına sahip olması da gerekiyordu. İki halk karıştığı zaman belirleyici faktör olarak ortaya çıkan sayısal hakimiyet en çarpıcı bir şekilde hemen hemen aynı tarihlerde vuku bulan Normanların İngiltere'yi fethi hadisesinde de karşımıza çıkmaktadır. Burada sayıca üstünlük dışında herşey işgalcinin safında bulunuyordu. Normanlar, kültür, siyaset ve askeri maharet alanlarında sahip oldukları üstünlükleri yanında anakaradaki soydaşlarıyla da yakın teması muhafaza etmekteydiler. Yine de sayıca az oluşları tüm bu avantajların üstesinden gelmiş ve neticede fethettikleri geri kalmış insanlar tarafından asimile edilmekten kurtulamamışlardı. Peki nasıl olmuştu da sayıca üstün oldukları kadar medeniyeti de kendi yanlarında bulmuş olan Rumlar, Selçukluları asimile edememişti?

Gerçekten de batı tarihinde, on birinci asırda Doğu ve Orta Anadolu'da vuku bulan dil ve milliyetteki bu radikal değişikliğin bir benzerine daha tesadüf olunmamıştır. Karanlık çağların kapanışından itibaren Batı Avrupa milliyetlerinin dağılımındaki değişiklikler dikkat çekecek tarzda küçük ölçeklerde cereyan etmiştir. Fransızca ile Felemenkçe veya Fransızca ile Yüksek Almanca arasındaki linguistik sınırlar pek değişmemiş hatta doğu sınırlarımızdaki Polonyalıların üzerine Almanların, veya Ukraynalıların üzerine Polonyalıların sınır tecavüzleri münferit hadiseler olarak kalmıştır. Bütün bunlar dahi homojen nüfus transformasyonları değil de sadece nüfus adacıkları ve azınlıklar meydana getirebilmiştir. Bu esnada Silesia'nın büyük bir bölümünün almanlaşması istisnai bir nitelik taşır. Ülkenin Kuzey Alman ovalarına olan açıklığı, Polonyalı nüfusun on üçüncü yüzyıldaki Moğol akınlarıyla büyük oranda katledilmesi, kömür ve demir cevherlerinin mevcudiyeti ve buna bağlı olarak geçen asırda Almanya'dan gelen

sanayi işçilerinin bölgeye yerleşmeleri ve son olarak Silesia'nın çok erken tarihlerden bu yana Polonya dışındaki ülkelerle siyasi ittifak içinde bulunması sözünü ettiğimiz özel sebeplerin güçlü bir bileşkesini teşkil etmektedir. Bütün bunlara rağmen Silesia'daki Polonya unsuru, Avrupa savaşı sonrasındaki milli sınırların çizilmesinde ortaya çıkan en mühim problemlerden birini oluşturmuştur. Bohemia'nın durumu daha bir karakteristiktir. Buraya iki dalga halinde gelen Alman kolonizasyonu, başlangıçta çok daha az medeni durumda bulunan Slav nüfusunu neredeyse bir çember içine almıştır. Ren nehrinin doğusundaki ilk Alman üniversitesi Prag'da kurulmuştur. Sürekli olarak Alman topraklarıyla temas halinde bulunan bu krallık sonunda Avusturya hakimiyeti altına girmiştir. Buna rağmen Alman kolonicileri hiçbir zaman Bohemya'nın dağlık sınır bölgelerini aşarak merkezde bulunan düz arazilere ulaşamamışlar[2] ve sonunda Çekler, ülkenin fiziki coğrafyasının sağladığı avantajlar yanında savaşın da talihlerini değiştirmesiyle Alman göçmenler üzerinde siyasi hakimiyet kurmayı başarmışlardır. Keza İrlanda'da İngiliz dilinin hızlı bir biçimde yaygınlaşması, 1833 ilâ 1845 yılları arasında ilköğretimin ülke genelinde uygulanmaya başlaması ve Amerika'ya kitlesel göçler sebebiyle yalnızca bir linguistik fenomen olarak kalmıştır. Bu esnada herhangi bir din değişikliği gerçekleşmemiş ve bu insanlar arasında gelişmekte olan ayrı bir millet olduklarına dair bilinç, azalmak şöyle dursun, daha da artmıştır.

Doğu ve Orta Anadolu'daki değişim tümüyle farklı bir niteliğe sahiptir. Burada çok daha zayıf güce sahip göçebelerin askeri istilasını, Yakındoğu medeniyetinin, Ortodoks Hıristiyanlığın ve Yunan dilinin neredeyse tümüyle silinip gitmesi takip etmiş ve bu hal katliamlar yaşanmaksızın gerçekleşmiştir. Günümüzde, Selçukluların ülkenin mevcut buldukları sakinlerini kılıçtan geçir-

2 Bunlar zirai kolonicilerdir. Küçük yerleşim birimlerinde kırsal nüfusun ağırlığını Çekler oluştururken, kasabalarda ise -değişen oran ve sürelerde gerçekleşen- belirgin bir almanlaşma eğilimi mevcuttur.

dikten sonra bu toprakları kendi soylarından gelen insanlarla yeniden doldurduklarını gösteren hiçbir delil bulunmadığı gibi, modern nüfusun fiziksel tipleri de böyle bir varsayımı tam manasıyla çürütür niteliktedir. Orta Asya'dan gelen 'Mongoloid' tip Anadolu'da bulunsa bile oldukça nadirdir, Türkçe konuşan köylü halkın ezici çoğunluğu 'Alpine' olup bunun içinde milâttan önce on dördüncü ve on üçüncü yüzyıllarda yapılmış olan Hitit ve Mısır rölyeflerinde temsil edildiği şekliyle 'Armenoid' tipe doğru bir yatkınlık da söz konusudur. Ortaçağ Rum nüfusu Selçuklular tarafından yok edilmemiş sadece bir başka hale dönüştürülmüştür. Tıpkı bir zamanlar Hititlerle Friglerin Rumlar haline dönüştükleri gibi, bu kez de Rumlar birkaç göçebe davetsiz misafirin tesiri altında Türkler haline gelmişlerdir. İzah edilmesi gereken husus da budur, bu benzerlikler Selçuklu fetihlerinin kendi başına yetersiz bir sebep olduğunu gösterir gibi geliyorsa da, bunun izahını hemen öncesine rastlayan dönemlerdeki mahalli gelişmelerde aramamız gerekir.

Fetihler döneminde, Doğu ve Orta Anadolu'daki feodal anarşinin, köylü sınıfını efendilerinden soğutmayı başarmış olduğunu ve bir medeniyetin belirleyici karakterlerini teşkil eden eğitim ve fikir hayatının, bir avuç ruhban ile sivil halka mensup toprak sahibinin faaliyetleriyle sınırlı kalmış durumda bulunduğunu ifade etmemiz icap eder. Bu topraklar üzerindeki Yakındoğu medeniyeti, etkileyici dış görüntüsüne rağmen, göçebelerin nalları altında parçalanıp giden içi boş bir kabuk haline gelmiş olmalıydı. Baskı altındaki köylü sınıfı bu yıkılıştan istifade etmiş, eski efendilerini hiç sevmedikleri için de boyundurukları altından çıkarken sadece kağıt üzerinde bir parçasına sahip oldukları kültürlerini de kaldırıp atmışlardır. Gerçekten de, on birinci yüzyıldaki Anadolu köylüsü, yönetici sınıfın tersine, tıpkı göçebe istilacılar gibi pek de tahsilli oldukları söylenemeyecek insanlardan oluşan bir topluluktu ve tıpkı onlar gibi kendilerine daha iyi bir gelecek vaad eden herhangi bir hayat tarzını kabul etmeye hazır durum-

da bulunmaktaydı. Ortodoks kilisesinin eski zulüm dönemiyle yakın ilişkileri hâlâ hatırlardayken, henüz denenmemiş olan İslam, beyanlarıyla cazip bir şekilde eşitlikçiymiş izlenimi veriyordu. Selçuklu göçebeleri ve Anadolu köylüsü beraberce din değiştirerek birbirleriyle kaynaştılar[3] ve bu arada göçebe unsur da toplum yapısı içinde sindirildi. Bu şartlar altında Selçuklular, Doğu ve Orta Anadolu köylüsünün bir medeniyetten ötekine geçişinin sebeplerini değil sadece vasıtalarını teşkil ediyorlardı.

Doğu ve Orta Anadolu'nun bu erken dönem türkleşmesi, aradan ancak iki yüz yıl geçtikten sonra başlayan, aynı hadisenin batı ve kuzeybatıda tekrarlanması halinden tümüyle farklı bir olaydır. Bu ikinci örnekte daha yaygın bir şehirli hayat ve kırsal kesimde de muhtemelen daha fazla hürriyet mevcuttu. İlk Selçuklu akınları, başlangıçtaki yirmi yıl içinde püskürtüldü ve Rum milliyeti ile medeniyeti, bu düşkünlük halinden sonra, yeniden hayata dönme imkanı buldu. Bu bölgedeki, ancak on üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayacak olan türkleşme sebeplerini de analiz etmek fazlaca bir zorluk arz etmemektedir. Bir bakıma tarih bir kez daha tekerrür etmiştir, Avrupa'daki -bu sefer Dördüncü Haçlı Seferiyle gelen batılı işgalcilere karşı verilen- bir başka bitap düşürücü mücadele Doğu Roma İmparatorluğunun elinde kalan Asya vilâyetlerindeki kontrolunun zayıflamasına yol açmıştır. Rumlar Konstantiniye ve Mora yarımadasını geri alırlarken kuzeybatı Anadolu taze Türk dalgalarıyla yeniden işgal edi-

---

3 İsmini Selçuklu devletine vermiş bulunan Selçuk Bey'in müslümanlığı kabul tarihi geleneksel olarak M.S. 956 olarak gösterilir (Sir T. W. Arnold, *The Preaching of Islam*. İkinci baskı. Londra, 1913. Constable). Tıpkı modern Kırgız Kazakları gibi birçok göçebe kavim ismen Müslüman olsalar da, İslami müesseseler, yerleşik hayata geçmelerinden önce -veya geçmeksizin- bu kavimlerin içine nüfuz edememiştir. Muhtemelen Anadolu'yu on birinci yüzyılda işgal eden kavimlerden büyük çoğunluğu pratikte hâlâ şaman geleneklerini muhafaza etmekteydiler. On üçüncü yüzyılda batıya doğru sürülen ikinci dalga da büyük oranla aynı nitelikleri taşımaktaydı. Osman'ın babası Ertuğrul'un dahi pagan olduğu yolunda bazı delillerin bulunduğu söylenmektedir (H. A. Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916, Clarendon Press).

liyordu ve bu sefer sadece kuraklıktan[4] değil aynı zamanda Moğollar yüzünden topraklarını terk eden, aralarında Osman'ın babası Ertuğrul'un başında bulunduğu grubun da yer aldığı Türklerin bu öncü kolunu bir kez daha Orta Asyalı göçebe toplulukları oluşturmaktaydı. Bu durum, başka açılardan da on birinci asırda olup bitenlerden farklılık göstermekteydi. Kuzeybatıdaki, bu yeni gelen göçebe muhacirler, arkalarında aynı dili konuştukları ve icabı halinde değerli takviyeler alabilecekleri bir halk kitlesine -Doğu ve Orta Anadolu'daki Selçuklulara- sahiptiler ve sözünü ettiğimiz, yerleşik düzene intibak etmiş durumdaki bu Türkleşmiş Anadolulular, diğer yerleşik İslami kavimler gibi yeni bir Ortadoğu medeniyeti inşa etmeye koyulmuşlardı. Konunun ana hatları birinci bölümde ele alınmıştır. Vaktinden önce bitap düşmüş ve o an için ölüm döşeğinde bulunan Yakındoğu medeniyetine kıyasla bu medeniyet, M.S. 1300'den itibaren çok daha cazip bir hayat tarzı haline gelmişti. Sadece ezilmişler için bir sığınak oluşturmakla kalmıyor, beceri ve ihtiras sahipleri için istikbali olan bir kariyer de vaad ediyordu. Genç Osmanlı gücü (ve daha sonraları fethedeceği komşu Türk beylikleri) saf değiştiren Rum soyluları ve devlet yetkililerinin katkılarıyla inşa edilmiştir. Bu konuya verilebilecek klasik örneklerden biri de Evrenos ailesidir. Bu ailenin bahtı Bursa'nın son Rum valisinin eliyle açılmıştır. Şehri, uzun bir süre müdafaa ettikten sonra Doğu Roma hükümetinden ümidi keserek Osmanlılara teslim etmiş ve akabinde Türk ve Müslüman olurken, görünüşe bakılırsa, şehir sakinlerinin ve soyluların büyük bir kısmı da kendisini izlemiştir[5]. İki nesil sonra,

---

4 Bozkırlardan Çin, Rusya, Yakın ve Ortadoğu ile Hindistan istikametinde yayılan göçebe dalgalarının kaydedilen tarihlerine dayanan tarihi deliller, kuraklık ve yağış dönemleri halinde seyreden 600 yıllık bir zaman dilimine işaret etmektedir. Anadolu'nun Türkler tarafından her iki istilası da kuraklık dönemine denk düşer (M.S. 950-1250). Bu periyodun, Ortadoğu'nun antik ve modern medeniyetleri arasındaki dönemle (M.S. 975-1275 dolayları) neredeyse çakışması bir tesadüf eseri değildir (Söz konusu bu iklim değişiklikleri için sekizinci bölüme de bir göz atınız).

5 H. A. Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire*, s: 48.

soyundan gelenlerden birinin Osmanlı imparatorluğu adına Makedonya'yı fethedip, akabinde Mora'ya ilk Osmanlı seferini düzenlediğini de görüyoruz. Bu hizmetlerinden ötürü aileye -on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar ellerinde tuttukları- Yenice Vardar'da bir tımar verilmiştir. Yakındoğu dünyasında kalmış bulunan en iyi güçlerin genç Ortadoğu cemaatleri tarafından asimile edilmesinde, Yakındoğulular'ın Ortaçağdaki batılı işgalcilerden duydukları nefretin katkısı olduğuna şüphe yoktur[6]. On beşinci yüzyılın sonlarına kadar devam eden, Batı Anadolu'daki Rum milliyetinin yerine Türklerin geçmesi hareketinin devamı niteliğindeki, güneydoğu Avrupa'daki Osmanlı fetihleri, büyük oranda Fransız ve İtalyan kökenli hükümdarların zararı pahasına gerçekleşmiştir. Avrupa'daki Ortadoğu yayılmacılığının yegâne amilleri Osmanlılarken, Batı Anadolu, büyük oranda -Gediz ve Menderes vadilerindeki Saruhan ve Aydın beylikleri gibi- diğer yeni Türk güçleri tarafından türkleştirilmiştir. Böylece, iki farklı safha halinde tüm Anadolu, yeni Ortadoğu dünyasına ait Türkçe konuşan Müslüman cemaatlerin yurdu olmuştur.

Anadolu tarihindeki ikinci önemli husus ise on dördüncü yüzyılın başlarında sayıları kırkı aşan müstakil Türk beyliklerinin bir çatı altında toplanmasıdır. Avrupa'daki toprak kazançlarıyla giderek güçlenen Osmanlı devleti, doğudaki Türk komşularına doğru dönmüş, bu beyliklerin tamamı -kendi lehlerine müdahale eden Timurlenk'e rağmen- on beşinci yüzyılın sona ermesinden evvel fetholunarak ilhak edilmiştir. Böylece, tam 400 yıl boyunca parçalanıp üzerinde harbedilen Anadolu bir kez daha, bu defasında Rumlar yerine Türklerin baskın milliyet olarak ön plana çıktığı, bir siyasi birlik haline gelmiştir. Türkleşme hareketi, M.S. 1500 yılına gelindiğinde, Antik Anadolu'nun Roma imparatorluğu altında birleştirildiği zamanki helenizasyon kadar ilerleme kaydetmişti; modern ölçülerde bir siyasi birlik sağlanması,

6 Birinci bölüme bakınız.

linguistik ve kültürel sürecin bir kez daha tamamlanma noktasına kadar ulaşmasını da temin ediyormuş gibi görünmekteydi. Tabiatıyla, Osmanlı hakimiyeti altında geçen birbirini izleyen asırlar esnasında Anadolu halkının şekil verilebilen karakterleri üzerindeki Rum damgası giderek silinip yerini Türk damgasına bırakırken, sonunda aynı paralellik ortaya çıkmamıştır. Tabiatıyla bu sürecin karşısına, Frigler ile Lidyalıların Rumlar haline dönüştükleri çağlarda mevcut bulunmayan bir engel dikilmiştir. Türk olan bir çağdaş Rumun sadece dilini ve hayat tarzını değiştirmesi gerekmiyor bir de kendi içinde derinliğe sahip iki ayrı din arasındaki farklılığın da üstesinden gelmesi icap ediyordu. Bu bariyer, bazı özel şartların teşviki veya baskılarla ortaya çıkan kitlesel din değişiklikleri haricinde, asimilasyonu sınırlayan bir faktör olagelmiştir. Buna rağmen zaman içinde Türk dili, Anadolu'da kalmalarına rağmen dinlerini muhafaza eden çoğu Hıristiyan azınlığın lehçesi haline gelmiş, az ya da çok benzeri şartlara sahip Suriye'de ise, birbirinin rakibi iki evrensel din arasındaki bariyer büyük oranda yıkılıp gitmiştir.

Süryanice konuşan Hıristiyan halkın İsa'dan sonraki yedinci yüzyılda Müslüman Araplar tarafından fethedildiği Suriye'de yaşayan çoğunluğu (diğer örnekteki Anadolu çoğunluğunun yaptığı gibi) neticede İslam'ı kabul ederken geriye kalan Hıristiyanlar ise kullandıkları dil olarak (Anadolu'da çoklukla seçilen Türkçe gibi) Arapçayı benimsemişlerdir. Keza Suriye'de, bir taraftaki Arapça konuşan Hıristiyanlarla öbür taraftaki gerçek Arap göçmenlerinin de içine karışmış vaziyette bulunduğu din değiştiren çoğunluk arasında bir tür ortak hissiyat vücut bulmuş ya da varlığını korumuştur. Erken dönem Arap edebiyatı ve kültürü, Hıristiyan Suriyelilerin bir dereceye kadar aktarıcıları olduğu, Yunan-Roma orijinallerinin uyarlamalarıdır. Bundan dolayı Arap edebiyatı katıksız bir İslami hadise olarak karşımıza çıkmamakta, hatta önde gelen edebiyatçıları arasında Hıristiyanlar da yer almaktadır. Bu durum ister Hıristiyan isterse Müslüman olsun Arapça

konuşan herkesin üzerinde iftihar edebileceği müşterek bir miras yaratmış olup, son yıllarda Suriye'nin batılı tarzda siyasi milliyet fikrinden etkilenmeye başlamasından itibaren, Hıristiyan azınlığın bir kısmı ülkelerinin Müslüman mensuplarıyla aynı yola baş koymuşlardır. Aralarındaki işbirliğinin vaad ettiklerine fazlasıyla bel bağlamak bir hata olarak düşünülebilir, yine de bu eğilim şüpheye mahal bırakmayacak kadar gözler önündedir[7].

Milliyetçilik, Anadolu'nun Türkçe konuşan Hıristiyanları arasında, Avrupa savaşı esnasındaki hareketleriyle gösterdikleri şekliyle, çok daha farklı bir etki yaratmıştır. Filistin cephesinde, Ortodoks mezhebinden[8] Arapça konuşan Hıristiyan Suriyeliler, yabancı Türk yönetiminden kurtarmak istedikleri müşterek memleketleri için Prens Faysal'ın komutasındaki Müslüman Suriyelilerle yan yana görev alırlarken, Anadolu'daki Türkçe konuşan Gregoryen Hıristiyanlar, Türklerle aynı ülkeye mensup olup onların dilini konuşmalarına rağmen, düşman safında çarpışmak amacıyla Fransız *Légion d'Orient*'ına yazılmışlardır. Her iki grup Hıristiyan askeri de bu hareketlerinde aynı oranda haklı ve aynı oranda hatalıdırlar. Her ikisi de teknik olarak meşru hükümdarlarına karşı isyan halindedir. Öte yandan Osmanlı yönetimi altında görmüş oldukları muamele ile tabiatıyla halihazır -batı kökenli- milliyet doktrini onların haklı çıkmasını da sağlayabilir. İşin ilginç tarafı Suriye Hıristiyanları kendilerini, birlikte aynı dili konuşup aynı topraklar üzerinde yaşadıkları Müslümanlarla aynı milliyetten kabul ederlerken Anadolu Hıristiyanları, Anadolu'nun Müslüman halkına yabancı zalimler gözüyle bakıp, milli ideallerini Transkafkasya'daki Ermenice konuşan dindaşlarıyla birlik oluş-

---

7 Mütarekeden itibaren benzer bir eğilim de, İngiliz hakimiyetine karşı Müslüman milliyetçilerle ortaklaşa hareket etmeye başlayan Mısır'ın Hıristiyan Kıptileri arasında da kendini göstermiştir.

8 Bu arada Arapça konuşan Katolik Suriyelilerin tutumunu anlamak çok daha zordur. Kendilerini diğer Suriyelilerden farklı bir şekilde ayrı bir millet olarak kabul edip tümüyle bağımsız bir devlet talebinde bulunmalarının altında resmi Fransız görüşünün yatması da kuvvetle muhtemeldir.

turmada buluyorlardı. Bu farklılığın aşikâr sebeplerinden biri olarak, Anadolu'nun Türkçe konuşan Müslüman çoğunluğunun -Osmanlı imparatorluğundaki hakim millet olarak- mahalli Hıristiyan azınlığa zulmetme imkanına sahip bulunurken, Suriye'deki Müslüman çoğunluk ile Hıristiyan azınlığın beraberce Türk hakimiyeti altında yaşamakta oluşlarını gösterebiliriz. Fakat en azından bunun kadar büyük önem taşıyan bir başka sebep daha vardır: Suriyeli Ortodokslar ile Mısırlı Kıptilerin sırasıyla Suriye ve Mısır haricinde kendilerini bir parçaları olarak kabul edebilecekleri bir başka milli topluluk daha bulunmazken, Anadolu'nun Türkçe konuşan Gregoryenleri Transkafkasya Ermenilerinin ve Türkçe konuşan Ortodokslarıysa Avrupalı Yunanlıların kapılarını çalabilirlerdi.

Bu özel şartların Anadolu'da ortaya çıkmasına sebep olduğu milliyetçilik fenomenlerini ele almadan önce farklı dil, din ve ırkların birbirine karışma sürecinin tam olarak nerelere kadar uzandığına dikkat çekmek istiyorum. Anadolu'daki fiziksel tip çeşitliliğinde büyük bir zenginlik mevcuttur. Esas 'Alpine' ırkı kıyı kesimlerinde 'Akdenizli' tipiyle, iç bölgelerdeyse 'Mongoloid' ve -şaşılacak derecede büyük oranlarda karşımıza çıkan- 'Nordic' tiplerle karışmış olarak bulunur. Fakat, bu farklı gruplar ayrım gözetmeksizin bütün dinlerin mensupları arasında ortaya çıktıkları için, bunların kaynağını ve bölgeye giriş tarihlerini bulup çıkarmak mümkün değildir. Seyahat etmekte olan bir gezginin gözüne hemen heryerde 'Akdenizli' ve 'Nordic' Müslümanlar ile 'Alpine' Ortodokslar ve 'Akdenizli' Gregoryenler takılabilir.

Dilde de karışım olduğu kadar değişim de vuku bulmuştur[9]. Konuşma dili olarak Yunanca, kuzeydoğunun uç bölgelerinde (Pontus) yaşayan Hıristiyan azınlık arasında, Selçuklu işgali öncesine rastlayan dönemden itibaren günümüze dek varlığını kesintisiz biçimde sürdürmüştür. Kızılırmak ile Kilikya yaylaları (Ka-

9 R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor* (Cambridge, 1916. University Press).

padokya) arasında kalan bazı Ortodoks köy gruplarında yaşayan insanların konuştukları dil -şu an için- Yunancadan Türkçeye geçiş aşamasındadır. Yaylaların Gregoryen Hıristiyan sakinleriyle, -bir zamanların Karaman beyliği olan- merkezi Konya vilâyetindeki Ortodoks unsur, kendilerine ait sırasıyla Ermenice ve Yunanca olan anadilleri yerine neredeyse istisnasız denebilecek şekilde Türkçeyi koymuşlardır[10]. Seksen yahut doksan yıl önce iç kesimlerde faaliyet göstermeye başlayan Amerikan Protestan misyonlarının, mahalli Hıristiyan cemaatlerinin ihtiyaçlarına cevap vermek için yaptıkları ilk çalışmalardan biri de İncil'in Yunanca ve Ermenice harflerle basılmış Türkçe tercümelerini yayınlamak olmuştu. Ödünç alınan dil ile miras kalan yazının bu bileşkesi Anadolu'daki Hıristiyan azınlıklar için karakteristik bir özellik haline gelmiştir.

Aydın vilâyetinin iç kısımlarında yer alan Kula'nın kuzeyindeki Gölde köyünde, kilisedeki mezartaşları üzerinde bu tarz Türk-Yunancası yazılar gözüme çarpınca bana nezaret eden -'Nordic' saç ve gözlere sahip bir Ortodoks Hıristiyan olan ve konuştuğu dilden başka Türklükle bir alakası bulunmayan- bekçi ile sohbet edebilmek için bildiğim bütün Türkçeyi kullanmak zorunda kalmıştım. Sahilden birkaç mil mesafede ve trenle İzmir'den birkaç saat uzaklıkta yer alan, Efes üzerindeki tepelere kurulmuş bir Ortodoks köyü olan Kırkmcı'da, erkek çocukları okullarında daha yeni Yunanca öğrenmeye başlamış olup, erkekler ise evlerinde bir başka lisan daha öğrenebilmek için hiçbir istidat göstermeyen karılarıyla hâlâ Türkçe konuşmak zorunda kalmaktaydılar. Güney sahillerindeki Antalya'da on dokuzuncu asrın ikinci yarısına rastlayan zamanlarda Hıristiyanların Türkçe ve Müslümanların Yunanca konuşmakta olduklarını işitmiştim. Türkleşmiş yerli ahali olarak Hıristiyanlar Türkçeyi kullanırlar-

10 Sille gibi bir iki Karaman köyünde hâlâ Yunanca konuşulmaktadır.

ken, Yunancanın her iki inanç mensupları için de ortak dil olduğu Girit'ten gelen Müslüman mülteciler için ise durum tam tersiydi.

Bu dil ve komşuluk etkilerini bir takım sosyal neticeler takip etmiştir. İstanbul'a gelerek -çoklukla Müslüman mahallelerinde- küçük esnaf olarak yerleşen Türkçe konuşan Karamanlı Hıristiyanlar, tabiatıyla kendilerini Rumeli ile Yunan Krallığının Rumca konuşan yerli halkından farklı hissetmektedirler. Kendileriyle Türkçe konuşulmasından memnun olmakta bu arada ülkeleri ve isimleriyle de iftihar etmektedirler. Servet sahibi olup, bu sayede payitahtın 'Millet-i Rum[11]' liderleriyle sosyal açıdan kaynaşıncaya kadar da Rumca konuşan dindaşları tarafından asimile edilmiş gibi görünmemektedirler. Keza, Müslüman ve Hıristiyan aileler arasında, karşılıklı ekonomik faydaların sebep olduğu, nesilden nesile intikal eden dostluklar kurulmasını sağlayan müspet ilişkiler de bulunmaktadır. Ne yazık ki son birkaç yılda ortaya çıkan hadiseler, cemaatler arasında olmaktan ziyade kişisel seviyedeki iyi hislere dayanan böylesi münasebetlerden bir çoğunun yıkılmasına neden olmuştur. Savaş öncesinde Anadolu'da ortak bir milli şuur vücut bulmuş olsaydı ne Kilikya'nın Gregoryen Hıristiyanları *Légion d'Orient*'ta hizmet verir ne de Ege ve Marmara sahillerinin Ortodoks Hıristiyanları İngiliz donanmasına yardım ederlerdi. Milliyet, bir dil ya da ırk değil, bir hissiyat meselesidir ve sözünü ettiğimiz bu Hıristiyan azınlıklar da şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde Türk aleyhtarı duygularla dolup taşmaktadırlar. Tabii olarak varolan coğrafi, ekonomik ve idari güçlüklerle yüz yüze gelmeksizin Türkiye ile siyasi bağlantılarını koparmayı ve sırasıyla Yunan ve Ermeni milli devletlerinin vatandaşları olmayı arzu etmişler ve bu tutkuyu gerçekleştirmeye

11 Ruhani ve eğitimle ilgili meseleler yanında nüfus kayıtları, evlenme, miras gibi 'medeni hal' hususlarında -Osmanlı hükümetinin bir memuru durumundaki, bu teşkilâtın kabul edilmiş lideri olarak- Cihan Patriği başkanlığındaki, Türkiye'deki -Bulgarlar haricinde- bütün Ortodoks Hıristiyanları içine alan otonom organizasyon.

yönelik en küçük ihtimal karşısında sahip oldukları herşeyle birlikte kendi hayatlarını da tehlikeye atmaktan çekinmemişlerdir. Maddi refaha büyük değer veren bir insan kitlesi arasında bu durum, menfaat karşısında duyguların ve -en namüsait ortamda- batılı tarzda siyasi milliyet fikrinin galip gelmesidir. Bu hadise, kendi başına tetkik edilmeyi hak ettiği için, Anadolu'daki batılılaşma sürecine ait bir özellik olarak -Ermenileri bir kenara bırakarak- Yunan milliyetçiliğinin yükselişini gözden geçireceğiz.

Mevcut durumun anahtarı, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında vuku bulan ve birinci bölümde ele aldığımız, Yakındoğu halkları arasında Batı'ya karşı duyulan hissiyatın değişmesi halidir; fakat bu olay Anadolu'da yaşayan Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki münasebetlerin gözle görülür bir şekilde etkilenmesinden bir yüzyıl kadar öncesine denk düşer. Daha sonraları, on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde, birçok yönden antik helenizasyon sürecini andıran bir şekilde, bu topraklarda batılı etkiler altında Modern Yunan'ın yeniden doğuşu başlamaktadır.

Tıpkı antik hareket gibi modern hareket de kolonizasyon ile başlamış olup buna verilecek en iyi örnek Ayvalık'ın[12] iskân edilmesidir. İşte buradaki hadise, kimsenin bilmediği bir Hıristiyan köyünün birkaç yıllık bir zaman zarfında, burada doğan ve yetişen bir papazın, daha sonraları İstanbul'daki 'resmi çevreler' nezdinde itibar kazanmasıyla, tesadüfen mühim bir mevkiye yükselmesidir. Bu papaz, 1773 yıllarında, üstüne bir yığın efsanenin doğduğu hizmetleri mukabilinde Sultan'dan, o tarihten itibaren doğum yerinin cemaat sınırları dahiline Müslümanların yerleşmesini yasaklatan ve önemli oranda otonomi imkanı sağlayan bir ferman almaya muvaffak olmuştur. Bu olay Modern Yunanlı-

12 G. Sakkaris, *Istoria ton Kydhonión* (Atina, 1920. Vitsikunákis). 'Ayvalı', Türkçe 'Ayvalık'ın bir adaptasyonu olarak Yunan mahalli lehçesinde yer alan bir kelime olsa da, dilde anlaşma taraftarları bunu 'Kydhoniés' haline getirmişlerdir. Bunun manası da, tıpkı Türkçe karşılığında olduğu gibi ayva bahçesidir.

lara otonom yönetim temin eden ilk fırsat olup[13], onların da, bundan istifade etme heveslerine bakılarak batılı manada siyasi milliyet fikrine ne kadar yatkın oldukları anlaşılabilirdi. Bölge, fazlasıyla büyük ve üretken olmasa da, mevcut nüfus yapısı içindeki 'Akdenizli' ağırlığını izah edecek şekilde başta Ege adaları ve Mora olmak üzere, Osmanlı imparatorluğunun diğer bölgelerinden gelen Rum kolonicilerinin akınına uğramıştır. Kayalık toprak yapısı, büyük miktarlarda zeytin üretimine imkan verecek hale getirilmiş, bunun yanında zeytinyağı ve sabun ihracatı üzerinden Batı ile ekonomik münasebetler kurulmuştur. Yunan isyanının patlak verdiği tarihlerde (1821), Ayvalık ile çevre köylerinde yaşayan yaklaşık 30.000 Rum'un yanında, kırk zeytinyağı üretim tesisi, otuz sabunhane, iki hastane ve bir akademi bulunmaktaydı[14]. Bu koloni 1821 ve 1917 felaketlerine rağmen ayakta kalmayı başarmıştır.

Bunlardan başka, İzmir'den başlayan ticaret yolları üzerindekiler başta olmak üzere, iç kesimlere doğru kolonizasyon faaliyetleri de mevcut bulunmaktaydı. Rumlar, on altıncı yüzyılda şehir merkezinde batılı tacirlere ait modern şirketlerin işe başlamasından itibaren, İzmir'in ticari hinterlandının düzenli olarak genişlemesinden de tesadüfen kârlı çıkmışlardır. Batılı teşebbüs, giderek artan oranda nüfusun İzmir'de hayatını kazanmasına imkan sağlamış olup, yeni gelenlerin çoğunluğunu, çoğu kez tezgâhtar veya esnaf olarak işe başladıktan sonra, bazı hallerde batılı ölçülerde büyük tüccarlar seviyesine yükselecek Rumlar teşkil etmekteydiler. Kırım savaşı sonrasında iç kesimlere kadar uzanan Fransız ve İngiliz demiryollarının inşasından itibaren Rumların muhaceret hareketi daha da hissedilir bir hale gelmişti[15]. Bu Rumlar,

---

13 Yunanlılar, halihazırda Osmanlı İmparatorluğu genelinde Millet-i Rum müesseseleri dahilinde pek de istikrarlı olmayan bir tür 'kültürel otonomi'den istifade etmekteydiler.

14 George Finlay, *History of Greece*, cilt vii. s: 179-180 (Oxford, 1877. Clarendon Press).

15 Merkezi hükümetin, batılı eğitim görmüş Türk asker ve jandarması eliyle vilâyetlerdeki güvenliği yeniden tesis edinceye kadar demiryolları döşenemediği

söz konusu tren hatları boyunca demiryolu görevlisi, İzmir firmalarının acentaları, mahalli tüccar veya esnaf olarak yerleşmekle kalmayıp, elde etmiş oldukları kârları da toprağa yatırma eğilimi göstermişlerdir. Yunan toprak sahiplerinin eline geçen araziler tabiatıyla -özellikle Avrupa Yunanistanında ve adalarda yaşayan köylülerin hüner sahibi olduğu, zeytin ve kuşüzümü ziraati gibi özel dallarda çalışmakta olan- Rum rençperlerini de kendine çekmiştir.

Kula'da, karışık nüfus yapısı içindeki Hıristiyan unsurunun yarısı Ortaçağdaki orijinal Rum ahalinin soyundan gelen türkleşmiş bireylerden oluşurken, diğer yarısını son zamanlarda Sisam ve diğer adalardan bölgeye gelip yerleşen muhacirler meydana getirmektedir. Aydın'da ise, 1919 felâketi öncesinde, daha yeni inşa edilmiş bir Rum mahallesi bulunmaktaydı. 12.000 nüfusa sahip bu mahallede tacirler, ustalar, zanaatkârlar, değişik meslek mensupları ve toprak sahipleri yaşıyordu. Salihli gibi iç bölgelere düşen daha küçük merkezlerde de daha az cüretkâr ölçülerde benzeri yerleşimlere rastlamak mümkündü. Bergama'da her Türk hanesinin olduğu kadar her Rum hanesinin de üzerinde yaşadığı ve -daimi ekonomik meşguliyetini teşkil etmese de- belirli dönemlerde ekip biçtiği kendine ait bir arazisi mevcuttu. Kınık ve Bergama'nın doğusunda yer alan Bakırçay (Kaïkos) vadisindeki diğer yerlerde şu anda bile ziraat yapılan ve nüfusu tümüyle Rumlardan oluşan köyler bulunmaktadır.

Bu kolonizasyon, türkleşmiş yerli Hıristiyan ahali arasında Yunan dilinin yeniden hayata geçirilmesi eşliğinde gerçekleşmiştir. Geçenlerde Menderes vadisinin üst kesimlerindeki Nazilli kasabasını ziyaret etmiş olan bir Yunan subayı, 1921 kışında bölgenin ileri gelenlerinden birinin kendisiyle ana dilinde konuşmak için olabildiğince sıkıntıya girdikten sonra muvaffak olamayıp

için, bu gelişme bile Osmanlı İmparatorluğunun kısmen de olsa ruhsuz bir şekilde batılılaşmasına bağlıydı.

sonunda pes ederek yanındaki tercümana Türkçe olarak *"kendisine dilimin Türkçe olmasına rağmen kalbimin Yunanlı olduğunu söyleyin"* dediğini anlatmıştı. Bu ileri gelen kişinin hevesli din kardeşlerinden birçoğu kalplerinde yatan dili öğrenmişlerdi bile. Bunu yaparken, sadece kendi dillerini birlikte getirmekle kalmayıp bir de okullar açan göçmenlerden yardım görmekteydiler. Ayvalık sakinlerini, zeytinlikleri ürün vermeye başlar başlamaz artık ilköğretim ile kısıtlı kalmak tatmin etmez olmuştu.

Meşhur Akademileri, Osmanlı hükümetinin müsaadesiyle 1800-1803 yılları arasında hizmet vermeye başlamıştı ve bu arada, 1708'de kurulduktan sonra 1733'de bir kez daha kurulan ve 1810 ilâ 1828 yıllarında Osmanlı hükümeti tarafından tanınarak iki kez yeniden organizasyona tabi tutulan İzmir'deki *Evangelikì Skholí* daha uzun bir geçmişe sahip bulunmaktaydı. Okullarının şöhreti ve öğretmenlerinin sayısı Kırkıncı'nın en göze çarpan özelliğini teşkil etmekte, eğitime olan bu düşkünlük ise ekonomik kalkınmayla el ele gitmektedir. Yüzyılımızın başından itibaren, Yunan Krallığı tarafından desteklenen ve geniş kadrolara sahip bulunan okullar yoluyla, Yunan dilinin hayata dönüşü, Karaman ve Kapadokya gibi uzaklardaki Hıristiyan azınlıklar arasında dahi izlenmektedir.

Anadolu'daki Yunan yeniden doğuşunun nirengi noktasını, Mora ve Rumeli'deki daha önceki canlanışlara ruh veren, küçük ölçekte toplu yaşama içgüdüsü oluşturmaktadır. Bugünkü Anadolu Rumları arasında bulunan cemaat yurtseverliği bir seyyahın bir yüzyıl öncesinde Ydhra, Pétses, Ghalaxídhi, Ambélakia ve diğer Avrupa merkezlerindeki Yunan hayatına dair yapmış olduğu tasvirleri hatırlatmaktadır. Muhtar, papaz, başöğretmen ve doktor birbirlerinin vazifeleriyle ilgilenmekten kaçınmamakta ve bir arada nasıl çalışılması gerektiğini de bilmektedirler. Sadece tacirler ve toprak sahiplerinden değil aynı zamanda esnaf ve rençperlerden de kilise, okul ve hastanenin yapım ve işletme masrafları yanında din adamlarının ve öğretmenlerin maaşları için de

gönüllü katkılar sağlanmaktadır. 1914 yılında sürgüne gönderilen ve altı yıl müddetle sürgünde yaşamak zorunda kalan Bergama'nın Rum ahalisi, dönüşlerinden itibaren ortaokullarını yeniden hizmete sokabilmek için hayli ağır bir borcun altına girmişler ve eski okul binasının hemen onarılamayacak kadar ağır hasar görmesinden ötürü bu amaçla hastane binasını kullanmaya başlamışlardı. Sosyal birlikler kurma açısından gerçekten büyük bir yaratıcılık sahibidirler. Bergama'daki 'Hanımlar Birliği' ile 'Kızlar Birliği' yeni inşaat faaliyetleri içinde kendilerine mahsus sorumluluklar yüklenmiş, bu arada yapılan ilk işlerden biri de şehir kulübünün hizmete açılması olmuştur.

Bütün bu Rum cemaatleri içerisinde izci hareketi teşvik edilerek iyi maksatlara hizmet eder hale getirilmişti. Anadolu içerisinde Rumlar, vahşi ortamlarda evlerindeymiş gibi hareket etmekte ve bulundukları ortama kök salmada hayran olunacak bir istidat sergilemektedirler. Yıkık dökük bir bina kafe haline getirilebilmekte, bir demiryolu peronundansa gezinti yeri olarak hizmet alınabilmektedir. O anki ortam ne kadar cesaret kırıcı olursa olsun enerjilerini sarfettikleri bölgenin geleceği hususunda her zaman için parlak inançları bulunmaktadır. Aydın'da -babadan oğula Fransa'da eğitim görmüş bir doktor ailesinden gelen ve kendisi de Fransız vatandaşı olan- bir Rum hekimi ile karşılaşmıştım. Felâket kapıyı çaldığı vakit emekli olup, birikimleriyle birlikte Fransa'ya dönmek üzereydi. Rum mahallesi yağma edilirken, oturduğu ev yanıp kül olmuş, kasası kırılıp açılmış ve bütün tasarrufları çalındıktan sonra kaybettiklerini telâfi etmek için yeniden işe koyulması gerekmişti. Yaşaması için gereken ümidi hâlâ Aydın'ın geleceğine olan sarsılmaz inancı sağlıyordu.

Bahsettiğimiz bu ekonomik ve kültürel canlanmanın siyasi ifadesi ise, Yunan Krallığında yaşayan Rumlarla bir siyasi birlik oluşturma hissi ve bu hissi gerçekleştirmeye yönelik bir arzu şeklinde kendini göstermişti. 1921 yılında Ayvalık, benim gözümde söz konusu bu siyasi milliyetçiliğin en güçlü olduğu yermiş gibi

görünüyor, gerçekten de bu idealin gerçekleşmesi açısından başka yerlere kıyasla burada daha az engel yer alıyordu. Yaşayan nüfus homojen bir yapıya sahip olup deniz yoluyla Midilli, Yunanistan, Batı Avrupa ve hatta Amerika ile daimi irtibat içindeyken, zeytinliklerinin ötesinde yer alan Türk hinterlandı ile aralarında fazlaca bir münasebet bulunmuyordu. Yunanistan ile aralarındaki ekonomik bağlar öylesine güçlüydü ki, Yunan parası bütün bu bölge içinde Türk lirasını tümüyle tedavülden kaldırmıştı. Aslında Ayvalık'ın, milliyet ve ekonomik hayat içinde Anadolu anakarasından sanki bir adaymışçasına tecrit olmuş durumda bulunması sebebiyle, tıpkı Zara'nın Dalmaçya'dan ayrılarak İtalya'ya bağlanması örneğinde olduğu gibi, müstakil bir toprak parçası olarak Yunanistan'a bağlanması, uygulanması mümkün olmayacak bir husus gibi görünmüyordu.

Keza İzmir'de de tabiatıyla güçlü bir Rum milli şuuru mevcuttu. Atina ile doğrudan ve sıkı bir ilişki içindeki şehrin Rum unsuru, Anadolu'daki Rum nüfusunun en kesif olarak bulunan kısmını teşkil ediyordu. Bu arada birçok İzmirli Rum, ya muhaceret yoluyla ya da sonradan vatandaşlığa kabul edilerek, Yunan tabiyetine geçmişti. Ayrıca İzmir'de ticaretle uğraşan herkes gibi Rumların refahı da iç kesimlerle olan ekonomik münasebetlerin korunup geliştirilmesine bağlıydı ki, işte bu meyanda İzmir ile Ayvalık birbirlerine taban tabana zıt iki ayrı kutup teşkil etmekteydi. İzmir, yapısı itibariyle kendi kendine yeten bir toplum karakterine sahip değildi. Buradaki refah ve zenginliğin, uzak ve derinlerdeki Anadolu topraklarından kaynaklandığını hissetmeksizin bu şehirde bir an bile geçiremezdiniz. Bu esnada İzmirlilerin, milli eğilimleriyle ekonomik çıkarları arasında iki parçaya bölündüklerini de farkederdiniz. Bu insanlar, tatmin edici bir uzlaşma sağlamanın özellikle zor olduğu -hepsi de birer ticaret merkezi hüviyetindeki- üç batı şehrinde yaşayan Danzig Almanları ile Fiume ve Trieste İtalyanlarının içinde bulundukları müşkül durumun aynısını yaşamaktaydılar.

Yine de siyasi milliyetçiliğin yaratmış olduğu problemler arasında çözümü en zor olanı iç kısımlarda dağınık vaziyette bulunan küçük Rum cemaatleri arasında ortaya çıkmıştır. İşte bu noktada söz konusu bu batılı yenilik, azınlık ile -hayatlarını olmasa da geçim kaynaklarını iyiniyetlerine bağlamış bulundukları- çoğunluk arasındaki linguistik ve ekonomik bağları koparırken, azınlık mensuplarının, Osmanlı imparatorluğuna düşman, uzak bir ülke konumundaki Yunanistan ile dil ve hissiyat bağları kurmasına yol açmaktadır. Bu insanlar, Yunanistan ile ancak aşağıdaki iki yoldan birini kullanarak siyasi birlik içine girebilirler. Bunlar, perişanlık demesek de en azından sürgün manasına gelen kitle halinde muhaceret ya da Yunanistan'ın, hem soydaşlarının üzerinde bulundukları geniş toprakları hem de aralarında yaşadıkları Müslüman çoğunlukları ilhak etmesidir. Son üç yılda yaşananların da göstermiş olduğu gibi ikinci çözüm de mümkün değildir. Bu çözümü gerçekleştirmek için kalkışılan tüm girişimler, Türklere "ya tahliye ya tehcir" şeklindeki alternatif çözümü empoze etmekten başka bir işe yaramamaktadır. Şu anda kendilerini Rum olarak kabul eden, Ortodoks Hıristiyanların nüfusun % 25'ini teşkil ettikleri Anadolu'nun tüm parçalarının Yunanistan tarafından ilhak edildiğini ve halkın % 75'ini meydana getiren Türklerin hak ve duygularının hesaba katılmadığını düşündüğümüz takdirde dahi böylesi bir çözüm kalıcı olamayacaktır. Bu Rum azınlıklar, siyaseten, ricat halindeki bir milletin artçıları veya ilerlemekte olan bir milletin öncüleri olarak kabul edilebilirler, yine de mevcut durumlarını sürdürmeleri için müspet bir ekonomik sebebe de sahip bulunmaktadırlar. Halihazırda Hıristiyan tacir ve zanaatkârlardan oluşan muayyen bir azınlık, Müslüman Anadolu köylüsünün meydana getirdiği çoğunluk içinde zaruri diyebileceğimiz bir tür tamamlayıcı unsuru teşkil etmektedir. Bu azınlık mensuplarının Yunanistan'a göç etmeleri ya da Anadolu'daki Müslüman çoğunluğun yerini saf bir Yunan nüfusuna bırakması durumunda mahalli Rum azınlıklarının meşguliyet

gerekçesi ortadan kalkacağı için bu insanlar -bir kez daha dağınık bir azınlık olarak hayatlarını kazanabilecekleri- köylü sınıfının ağırlıkta olduğu Mısır veya Rusya gibi bir başka ülke bulmak zorunda kalacaklardır. Balıkçıların balık sürülerini takip etmeleri veya Labrador yerlilerinin ren geyiklerini izlemeleri örneklerinde olduğu gibi, Yakındoğulu küçük tüccar sınıfı da, milli emelleri ne olursa olsun geri kalmış bir tarım toplumu içinde yerleşmeye mecburdur.

İç kesimlerdeki Rum azınlıklar için milliyetçilik, baştan çıkartarak mahvolmalarına yol açan bir tür bataklık yakamozu gibidir. Buna rağmen tıpkı İzmirliler ve Ayvalıklılar gibi onlar da, kısmen -her azınlık toplumunun içinde mevcut olup da, birlik ve dayanışma vaad ederek, neticedeki tehlikeleri görmelerini engelleyen hareketlere sürükleyen- güvensizlik duygusu yüzünden, kısmen de Batı'da ortaya çıktığı özel şartlara bağlı olarak bütün modern milliyetçilik hareketlerinde yer alan romantik karakter nedeniyle, bu fikrin cazibesine kapılmış durumdaydılar. Karanlık çağlardan bu yana linguistik sınırlarımızın bilfiil sabit duruşuna bağlı olarak geçmişe dönüşün romantik özlemi, Batı Avrupa'daki modern ulus-devletlerin sınırlarının çizilmesinde rol oynayan -muhtemel-duygusal temeli oluşturmaktadır. Fransızlar ile İtalyanların Ortaçağ boyunca üzerinde turnuvalar düzenleyip katedraller inşa ettikleri topraklarda bugün bile modern Fransa ve İtalya devletlerinin vatandaşları olmayı arzulayan büyük bir Fransız ve İtalyan çoğunluğu yaşamaktadır. Fakat Ortaçağ boyunca Anadolu'nun birçok yerinde Yakındoğu dünyasına mensup Ortodoks Yunanlılar bulunurken, bugün aynı topraklarda Ortadoğulu Müslüman Türkler yaşamaktadırlar. Devamlılık sekteye uğramış durumdadır, geçmişin sunduğu, sağlam temeller değil emniyet telkin etmeyen harabeler olup, Yunanlılar da Ortaçağ katmanlarının da altında yer alan Antik Helenizmi eşeleyerek işleri daha da berbat etmektedirler. Biz batılıların, bir basiret örneği göstererek eski Romalıların, Galyalıların ve Gotların maceralarını günübirlik milli

siyasetimize ithal etmekten kaçınır ve Kral Alfredler, Hohenstaufenler ve 'Jeanne d'Arc'lar ile iktifa ederken, talihsiz Yunan köylü ve tacirlerine, -çocuklarını kendilerinden daha fazla tesir altında kalmış olarak yetiştiren aptal ebeveyinler misali- papağan gibi "ben Perikles'in soyundanım" demesini öğretmiş olduğumuz için -bu çılgınlıktan ötürü- ayıplanmamız icap eder. Maalesef bu aşırılık Anadolu içerisinde daimi telkinlerle de cesaretlendirilmiştir. Ülke, insanı etkileyen türden klasik dönem ve Ortaçağ antikalarıyla dolup taşmakta ve aynı taşlar, kulak verecek kadar aptal olan herkese, bunları haykırmaktadır. Kula'daki, sırasıyla milâttan önce altıncı yüzyıldan ve İsa'dan sonra ikinci yüzyıldan kalan bazı heykel parçaları 1921 yılında bu kasabanın Yunanistan'a bağlanmasını icap ettiren ciddi deliller olarak bana gösteriliyordu. Ankara'ya karşı girişilen büyük saldırı 'Gordiyon düğümü'nü kesecekti.

İlk günün ilerleyişi "İskender'in yeni Catabasis'i" olarak açılıyor ve resmi bildiri "Dorylaion'u (Eskişehir) işgal ettik" diye geçiliyordu. Yerleşim merkezinin bugünkü ismi, derinliğine klasik coğrafya tahsili yapmamış okurların işini kolaylaştırmak için parantez içinde ilâve edilmişti. Esasen geçmiş ve geleceği iç içe geçirmek için bir girişim olan siyasi romantizmin, tarihle alâkası olmayıp, uygun olmayanı görmemezlikten gelme hususunda sınırsız bir kapasiteye sahip bulunduğu da aşikârdır. Gölde'deki Hıristiyanlar, on ikinci yüzyıl Bizans kilisesi ve on dokuzuncu asır mezartaşları üzerine kazılmış Yunan harflerine karşı fevkalâde hassaslarken, aynı oranda önem taşıyan bir başka gerçek olan, bu Yunan harfleriyle yazılanların Türkçe isimler olduğu hususunu gözardı etmektedirler. Şüphe yok ki Gölde Müslümanları, Rum komşularını taklit ederek okula gittiklerinde, bir Selçuk abidesi diye kilise üzerinde hak iddia edecek ve Türkçenin, ülkenin geçici Helenizasyonundan önce Lidyalılar, Frigler ve Hititler tarafından konuşulan orijinal dil olduğunu öne süreceklerdir!

Devlet adamları açısından bir tür iflas itirafı niteliği taşıdığı için, bu görüşleri savunanların, bu acizlik çağrısına kıymet verip vermeyecekleri de şüphelidir. Fakat bu yolu seçebilecekleri ihtimal dahilinde bulunduğu için bu iddianın da tetkik edilmesi icap eder. Şahsi kanaatime göre, bundan önceki on yıllık döneme ait şartlar kötü olmasına rağmen, müttefik hükümetlerin mütareke teklifiyle Anadolu'da yaratılan durum, çatışmalara bir son vermek ve açılmış olan yaralara derman bulmak açısından gerçek bir fırsat teşkil etmekteydi. Mütarekeden sonra Anadolu'nun bahtsız halkına yeni bir başlangıç imkanı verilebileceğine ve ülkenin bir tür dahili yok etme savaşına garkolmasının zaruri olmadığına inanıyorum. Bu savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünenler dahi bunun, Türk ve Yunan milliyetçilikleri arasındaki ihtilâftan kaynaklanan şen'i hareketlerden çok daha kötü olduğunu kabul edeceklerdir. Bu görüşe sahip olmam sebebiyle, diğer görüşü de tümüyle göz önüne almam ve mütarekeden evvel iki toplum arasındaki ayrılığın ne kerteye ulaştığını tetkik etmem gerektiğini hissetmekteyim.

Hem Türklerin hem de Rumların, Meşrutiyet öncesinde istifade etmekte oldukları nisbi refah hususunda hemfikir olup buna şahitlik etmelerinden ötürü Anadolu'nun 1908'den önceki haline bakmaya gerek yoktur. Hemen hemen aynı kelimeleri kullanarak *"Sultan Abdülhamid zamanında fazlaca şikayetimiz yoktu. Bir arada, huzur içinde yaşamaktaydık"* diyorlardı. Cam gibi hafıza da zayıfladıkça farklı renkler kazanacaktır, bundan ötürü, bahsedilen 'Altın Çağ' masalsı birşeyler içerse de, bu masal birtakım doğruları da içinde bulundurmaktadır. Anadolu Rumları ile Türkler arasında, Yunan bağımsızlık savaşının sona erişinden Abdülhamid'in düşüşüne kadar bir kan davası yaşanmamış ve 1897'de Teselya'da cereyan eden Türk-Yunan savaşı bile Ege'nin her iki yakasında da fazlaca bir yankı uyandırmamıştı. Sıkıntıların daha sonra başlamış olduğunu görüyoruz. İki millet arasındaki kuvvet dengesi,

yani *status quo*, mücadelenin başlangıcından önce neyi göstermekteydi?

Anadolu Rumlarının üç büyük avantajı mevcuttu: Ekip çalışmasına fevkalâde uygunluk gösteren hayli gelişmiş cemaat hayatları, eğitime karşı duydukları büyük şevk ve devlet yardımı olmaksızın kendi gayretlerine bel bağlama saikleri. Son husus sayılanlar arasında en önemlisiydi. Avusturya'daki Almanlar ile kıyaslandıklarında Çeklerin ve İngiltere'deki resmi kilise mensuplarıyla mukayese edildikleri vakit İngiliz Protestanlarıyla Katoliklerinin istifade ettikleri de işte bu saikti. Çoğu kez bu durum, sahip oldukları eğitim kurumlarının başarılarından kaynaklanmaktaydı. Anadolu'daki bir Rum okulu tamamiyle mahalli yardım ve bağışlarla desteklenmekte, bunun yanısıra yardım verenler ile bağışta bulunanların temsil edildiği bir komite tarafından idare edilmekteydi. Okulun başarısıyla herkes yakınen ilgilenmekte ve bu başarı cemaatin birinci dereceden gurur kaynağını oluşturmaktaydı. Öte yandan Türk okulları büyük oranda devlet eliyle ve devletin kesesinden idare edilmekte, okul müdürlerinin dini ve idari yetkililerle çok daha az -ve mahalli Türk ahalisiyle bundan da az- ilişkileri bulunmaktaydı. Rum cemaatindeki yaşama tarzının zıddı olacak bir şekilde Türk mülki amiri, jandarma müfettişi, müftü ve okul müdürünün kendi aralarındaki irtibatsızlıkları gözle görülür nitelikteydi. Bu bağlantı, vilâyet merkezleri veya İstanbul'daki resmi daireler yoluyla temin edilmekte ve İstanbul'daki nezaretler bir diğerinin ilgi veya faaliyetlerine ancak Whitehall'daki[16] benzerleriyle kıyaslanabilecek kertede hasmane bir tutum sergilemekteydiler. Gerçekten de Türk bürokrasisinin şenaati mukayeseye mahal bırakmayacak şekilde İngiltere'deki eşdeğerinden katbekat daha fazla olup, içinde Anadolu Hıristiyanlarının vergilerinin de yer aldığı kamu gelirinin eğitime düşen

16 Londra'nın Westminister semtinde hükümet binalarının yoğun olarak bulunduğu bir sokağın adı. Mecazi olarak İngiliz hükümetine ya da politikalarına atıfta bulunmak için de kullanılır. -Ç.N.

hangi bir kesinlik ortaya konamayacağı çekincesiyle, edinmiş olduğum kanaati bildiriyorum:

Yunanlılar, tabiatıyla rakamların sonucu belirleyen faktör olmaması gerektiğini, ülkeden istifade etmek söz konusu olduğunda -halen ve her oranda- Türklerin yapabileceklerinden çok daha fazlasını ortaya koyabileceklerini ve yönetimde kaldıkları müddetçe de nüfuslarının hızla artacağını hissetmektedirler. Türklerin Rum göçmenler hakkında düşündükleri, Mezopotamyalı Arapların Hintliler hakkında ya da Kaliforniyalıların, İngiliz Kolombiyası sakinlerinin, Avustralyalıların ve Yeni Zelandalıların Çinliler ile Japonlar hakkında düşündüklerinin aynısıdır. Bugün için çoğunluğunu oluşturdukları ülkenin hem gerekenden az nüfusa sahip hem de az gelişmiş durumda bulunduğunu, bu göçmenlere serbestçe ülkeye giriş ve müdahalesiz iş kurma imkanı tanındığı takdirde, ülkenin sahibi konumundaki milliyet mensuplarının kendi başlarına yapabileceklerinden çok daha erken bir tarihte ülkenin zirai ve mineral potansiyellerini en yüksek üretim seviyesine çıkartacaklarını kabul etmekte olsalar da, bu durumun ayaklarının kaydırılması ve kullanım hakkının yeni gelenlere verilmesi için yeterli bir sebep oluşturduğunu düşünmemektedirler. Ülkedeki el sürülmemiş servet kendilerine ait değil midir? Bundan istedikleri gibi istifade etmeleri mümkün olmayacak mıdır? Kendileri veya çocukları onları kullanacak hale gelinceye kadar olduğu gibi bıraktıkları takdirde dünyanın geri kalan kısmı bu işten ne zarar görecektir? Tabii ki bu durum 'kabiliyetler meseli'nin milliyetçiliğe tercüme edilmiş hali olup, şu ana dek buna dair tek bir barışçı çözüm bile ortaya konamamıştır. Modern Amerikalı veya Avustralyalıya ait bu argüman tesirli bir direnişle

---

vilâyetinde nüfusun % 75'ini (kabaca 1.500.000'dan 1.250.000'ini) oluşturduğunu ve İzmir şehri içinde Rum olmayan ahalinin oranının % 57'yi bulduğunu iddia etmiştir. Yunan tarafından Ghunarákis, hesaplamalarını Sèvres bölgesi üzerinde yapmış fakat bu bölgede savaş öncesinde 548.000 Rum ve 390.000 Türk yaşadığını, savaş sonrasındaysa bu rakamların 460.000 Rum ve 450.000 Türk olarak kaydedildiğini söylemiştir (Bakınız *Times*'ın 25 Şubat 1921 tarihli nüshası).

destekleniyor olsaydı, Kızılderililer veya Siyahi Yerliler tarafından Yeni Dünya ve 'Australasia'nın İngilizce konuşan kolonicilerine karşı kullanılabilirdi. Onların aksine Anadolu'nun Türk çoğunluğu kendi görüşleri için başarıyla çarpışabileceğini ispat etmiş ve Yunanlıların menfaatperest argümanları, silah zoruyla uygulanmalarındaki feci başarısızlıklar yüzünden, sonunda sahiplerinin başına dert olmuştur.

Abdülhamid dönemi *status quo*'su herşeyden önce, Osmanlı imparatorluğunun diğer bölümlerinde olduğu kadar Anadolu'daki tüm potansiyel milliyet çatışmaları için zemin oluşturan, parlamenter müesseselerin faaliyete geçmesiyle büyük zarar görmüştür. Türkler, Rumların yeni kazanmış oldukları matbuat ve seçme-seçilme hürriyetlerinden, Osmanlı imparatorluğu yönetimindeki meşru paylarını pekiştirmek için değil de Türkiye'den kopup Yunan Krallığı ile birleşme yolunda bir avantaj olarak yararlandıklarından -işin esası, Osmanlı vatandaşı olma konumunu bir hain gibi davranmak için kabul ettiklerinden- şikayet etmektedirler. Öte yandan Rumlar, Jöntürklerin nominal haklarını artırırlarken, Hıristiyan azınlıkların daha önce istifade etmekte oldukları temel imtiyazlara karşı planlara sahip olduklarından yakınmakta ayrıca İttihat ve Terakki Komitesi ile bilhassa vilâyetlerdeki mahalli şubelerinin -geleneksel bağlılıkların dışlanmasına varacak ölçüde Osmanlı imparatorluğuna karşı sadakat talebinde bulunan, 'millet' sisteminin lağvedilmesini ima eden, Türk kitlelerindeki fanatik milli ve dini duyguları galeyana getiren ve Hıristiyanlar için Anadolu'nun iç kısımlarına seyahati veya kırsal kesimdeki gayrimenkullerini ziyaret etmeyi emniyetsiz bir hale sokacak ölçüde böylesi bir gerginlik yaratan- 'Osmanlılaştırma' doktrini söylemiyle ortaya çıktıklarını iddia etmektedirler.

Muhtemelen her iki şikayet de sağlam gerekçelere dayanmaktadır. Türk inkılâpçıları, parlamenter meşrutiyetin, uzun zamandan beri sürmekte olan statü eşitsizliklerini bir defada kö-

cak olan unsurların akrabalarıydılar. Buna rağmen batılı kamuoyu istilacılara zafer ve esenlik dilerken, imparatorluğun saldırganlarla aynı soya mensup azınlıkları da onların zafere ulaşmaları için bildikleri bütün duaları etmekten geri kalmıyorlardı. Bu şartlar altında Türkler, zaaflarının, bizzat meşruti rejimden değil de, siyasi hayatlarını batılı şartlara uydurmak için gerekli düzenlemeleri yapmalarındaki uzun gecikmeden kaynaklandığını unutma eğilimi içine gireceklerdi. O zamana dek reformların başarılı bir şekilde uygulanmakta olmadığı hususunda fazlaca kafa yormamışlardı ve gerçekten bir başarısızlık vuku bulduysa bunun sebebinin, azınlıkların statüsünün öncesine nazaran daha da kötü hale gelmesi olduğunu düşünmüyorlardı. Düşman, Çatalca hattına gelip dayanmış, top sesleri İstanbul'dan işitilirken dahi madalyonun öbür yüzünü görememekteydiler ve yabancıların Türkiye hakkında söylemiş olduğu herşey artık dört başı mamur bir riyakârlıkmış gibi görünmekteydi. Hepsinin ötesinde, geleneksel ithamların nihai hedefi Türkiye'nin ilerlemesi değil talan edilmesi olmalıydı.

Balkan kavimleriyle batılı sempatizanlarının gözünde gayet belirginmiş gibi görünen teknik ve moral saldırganlık arasındaki fark bile Sırp, Yunan ve Bulgar ordularının önünden kaçan Türk mültecilerin oluşturduğu selin görüntüsü karşısında duramamıştır. Türk kuvvetleri geri çekilirken işgal edilen vilâyetlerdeki Hıristiyan nüfus Müslüman azınlığa karşı ayaklanmış, köyler yağmalanarak toptan ateşe verilmiş, cinayet ve tecavüzler günlük hadiselerden sayılır hale gelmiş ve bu dehşet dalgası galip devletler kontrolu ele geçirdikleri zaman dahi dinmemişti[22]. İstanbul'a varan ve barışın imzalanmasından sonra dahi gelmeye devam eden dehşet içindeki yüz binlerce mülteci muhtaç bir halde bulunuyordu. Aşağıdakiler, -melankolik bir devlet müessesesi duru-

22 Bakınız *Report of the International Commission to inquire into the causes and conduct of the Balkan War*, ch. ii. 1 (s: 71-77). Washington, D.C., 1914, Carnegie Endowment for International Peace.

mundaki- Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi eliyle gelenlere ait sayılar olup, özel hayır kurumlarından yardım alanlar ya da yardım dahi göremeden hayatlarını kaybetmiş olanlar bu rakamlara dahil değildir:

	Türkiye'nin Balkan savaşlarında kaybettiği tüm topraklardan gelen Müslüman mülteciler (1912-13)	*Türkiye'nin Balkan savaşlarında Yunanistan'a kaybettiği topraklardan gelen Müslüman mülteciler (1912-13)*
1912-13	177.352	68.947
1914-15	120.566	53.718
1916-17	18.912	1.252
1918-19	22.244	6.736
1919-20	74.848	12.536
TOPLAM	413.922	143.189

1921 yılında İstanbul'da, 1912 senesinden beri yerleştirildikleri cami avlularında yaşamakta olan mültecilerle bizzat karşılaştımsa da büyük çoğunluk, Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ve Osmanlı Kızılay Cemiyeti tarafından Anadolu topraklarında yeniden iskân edilmişlerdi. Sayıları o kadar fazlaydı ki gözle görülür bir şekilde bulundukları yerdeki nüfus yapısını etkiliyorlardı.

Mesela Yalova'da Yunan vahşetinden hayatta kalan Türklerin bölgeden çıkarılmasına yardımcı olurken, Yunan makamlarının askerlik çağında olmaları sebebiyle göz altında tuttuğu kişilerin

istifade edildiğinin tarihini yedinci bölüme bırakabiliriz. Burada aynı yöntemin daha önceleri Makedonya'da ve hemen ardından -hem Ermenilere hem de Türklere karşı- Anadolu'nun farklı bölgelerinde uygulandığını, ayrıca muhtelif Yakın ve Ortadoğu hükümetlerinin benzer şartlar altında sırayla bu işe bulaşmış olduklarını söylemekle yetinebiliriz.

Bu süreç iyi bir tesadüf olarak, 1914 yılı içerisinde daha büyük Rum merkezlerinin bulunduğu Vurla, Ayvalık veya bizzat İzmir merkezinde uygulanmadan evvel kontrol altına alındı. Önce Yunan ve Osmanlı hükümetleri arasında sürdürülen müzakereler neticesi varılan anlaşmayla bir kısıtlama getirildi, ardından gelen Avrupa savaşıysa bu uygulamanın tümüyle durdurulmasına sebep oldu. Bu savaşta Türkiye'nin çarpışan taraflardan biri olup Yunanistan'ın ise hâlâ tarafsızlığını muhafaza ettiği dönemde, Türklerin Yunanistan'ı diğer tarafa itecek hareketlerden kaçınması için yeterince sebep bulunmaktaydı.

Venizelos'un eseri olan önceki anlaşmayı, ülkesinde bazı eleştirilere yol açsa da, devlet adamlığı kariyerindeki küçük zaferlerden biri olarak nitelemek mümkündür. Karşılıklı verilen notalar[27] ile yeni sınırların yanlış taraflarında kalmış azınlıkların bir usül dairesinde mübadelesine imkan sağlanmış ve bu nüfus mübadelesinin düzenli bir şekilde ve insanca uygulanmasını kontrol etmek amacıyla bir karma komisyon da kurulmuştur. Göçmenlere, taşıyabileceklerini denklemek ve gayrimenkullerini adil bir fiyat üzerinden satabilmek için gereken zaman ve imkan sağlanmıştı. Kıymetlendirmeler bir takas-evi[28] eliyle yapılıyor ve her iki taraf da, yeni evlerine varışlarında, diğerlerinin geride bırakmış olduğu mülklerle tazmin ediliyordu. Karma komisyon, Türk ve Yunanlıların yanısıra tarafsız üyeleri de bünyesinde bulundurmak-

27 Yunan hükümetinin 24 Haziran günkü notası ve Osmanlı hükümetinin 8 Temmuz tarihli cevabı.

28 Orijinal metinde 'clearinghouse'. -Ç.N.

taydı. Bu bahsettiklerimiz Yakın ve Ortadoğu'da azınlık probleminin çözümü için o ana kadar denenmiş olan en yapıcı planı oluşturmaktaydı; bu durumda, çekilen acılarla ekonomik kayıpları azaltmak için çok az şey yapılmış olduğu yolunda bir itiraz vuku bulması halinde bunun cevabı adil bir deneme imkanı verilmediği olacaktır. Bu plan, 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşmasına dahil edilmiş ve Türkiye'nin 1914 yılı Ekim ayı sonlarında Avrupa savaşına girmesiyle askıya alınmamış olsaydı sadece azınlıkların hayatlarını kurtarmakla kalmayacak belki de iki ülke arasında uygun bir karşılıklı anlayış zemini oluşmasını da sağlayacaktı. Bu haliyle bile azami dikkat gösterilmesi gereken bir emsal teşkil etmektedir.

Batı Anadolu Rumları, Avrupa savaşının patlak verişinden 1916 ilkbaharına dek geçen zaman zarfında, yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden ötürü, fazla zulüm görmemişlerdir. Tabiatıyla içinde bulundukları durumun gıpta edilecek bir tarafı bulunmasa dahi Türklerin, Batı'nın kontrolünün bir anda ortadan kalkmasıyla, okuldan kaçmış çocuklar gibi davranmaya başladıklarını görmekteyiz. Mahalli Hıristiyan tüccarlarla, ülkede yerleşmiş bulunan İtilâf devletleri tebası durumundaki ticaret erbabı, altından kalkamayacakları türden taleplere maruz kalırken, 1908 Meşrutiyetinden itibaren askerlik yükümlülüğü getirilen, Osmanlı uyruğundaki Hıristiyanlar topluca askere alınıyordu. Çoklukla bunlar, Kut'tan gelen İngiliz esir kafileleri gibi, hayret verici şartlarda çalışmak zorunda bırakılan ve her türlü iklim ve açlığa maruz kalmaları neticesi olağandışı ölüm oranlarının müşahede edildiği çalışma taburlarında istihdam edilmişlerdi. Bu durum, birinci bölümde de tartışıldığı üzere, büyük oranda -Müslüman askerlere de eşit ölçüde sıkıntı getirecek şekilde- batılı metodların Osmanlı imparatorluğu tarafından parça parça özümsenmesi sebebiyle ortaya çıkmıştı. Buna örnek olarak savaşın uzağındaki bir zirai ilçenin tam ortasında bulunan ve demiryolu bağlantılarına sahip bir yerleşim merkezi durumundaki Manisa'nın Rum sakinlerinin,

Avrupa savaşı esnasında şehirlerindeki Türk garnizonunun kelimenin tam manasıyla açlıktan kırılmakta olduğu hususunda bana anlattıklarını gösterebilirim. Öte yandan Rumların (ve keza Ermenilerin) çalışma taburlarında çektikleri acıların -Harbiye Nezaretinin ve neticede Osmanlı hükümetinin mesul tutulmasını gerektirecek şekilde- bir dereceye kadar da görevli Türk subaylarının kötü niyetinden kaynaklandığını da söylemek mümkündür.

Maalesef daha kötüleri de gelecekti. 1916 ilkbaharında Osmanlı askeri yetkilileri Ege ve Marmara'nın sahil kesimlerinde yaşayan Rum ahaliyi önce kısmen sonra da tümüyle tehcire tabi tutmaya başladılar. Bu durum, bir dereceye kadar Venizelos'un *Selanik'te kurduğu İtilâf devletleri yanlısı ihtilâlci* hükümete karşı bir siyasi tepki olarak ortaya çıksa da, asıl sebep Anadolu'nun yakın komşuluğunda yer alan üç Yunan adasının İtilâf devletlerine ait donanma birlikleri tarafından hasmane niyetlerle işgal edilmesiydi. Bu tehcir hareketleri -daha önceki Ermeni tehcirinde yaşananların aksine- gerçek bir askeri tedbir niteliğindeydi. 1914 yılı dahilinde iç kesimlerde münferit hadiseler vuku bulsa dahi, 1916-18 senelerinde gerçekleştirilen tehcirler tümüyle sözünü ettiğimiz bu hasmane deniz faaliyetlerinin görüldüğü bölgelerle sınırlı kalmış izlenimini vermektedir[29]. Tehcirler büyük bir acımasızlıkla yerine getirilmiştir. Mesela 1914 hadiselerini atlatmış bulunan Ayvalık'da yaşayan on iki ilâ seksen yaşları arasındaki herkes (yani bütün ahali) 27 Mart 1917'de evlerini terk etmeye zorlanmış, aralarından eski Fransız viskonsülü ve hayli ileri yaşta bulunan Sabuncuoğlu[30] gibi bazıları Kayseri kadar uzak diyarlara nakledilmişlerdir. Sabuncuoğlu'nun durumu göze çarpan bir istisna teşkil etmekte, çoğu Ayvalıklının sadece Balıkesir'e kadar nakledilerek, savaşın sonuna kadar orada tutulduğu görülmektedir. Büyük zorluklara katlanıp, kendilerinden nakliye vasıtası

29 Buna bir örnek vermek gerekirse, bildiğim kadarıyla Manisa ve Aydın'da tehcir hareketleri yaşanmamıştır.

30 Orijinal metinde 'Sapaunjoghlu'. -Ç.N.

temin etmek zorunda kaldıkları Türk köylüleri tarafından arsızca soyulmuş olsalar dahi, çok daha talihsiz Ermeniler gibi yol üzerinde katliamlara uğramamış, takatsiz düşünceye kadar yürümek mecburiyetinde kalmamış ya da ölümcül bataklıklara yahut çöllere dek götürülüp bırakılmamışlardır. Çektikleri çileler ile uğradıkları kayıplar büyük oranda Müslüman komşularının tutumlarına bağlı olarak değişmekteydi. Yalova-Gemlik yarımadası üzerinde yer alan ve Türkler ile Rumlardan oluşan karışık bir nüfus yapısına sahip Armutlu köyünde yaşamakta olan Rumlar, Avrupa savaşı esnasında Bursa'ya tehcir edildiklerinde, dönüşlerine kadar mahalli Türklerin topraklarına göz kulak olduklarını 1921 yılında bana anlatmışlardı[31].

Yine de 1921 yılında karşılaştıklarıma bakınca[32] böylesi hadiselerin istisnai olmasından endişe ediyorum. Kınık, Bergama, Ayvalık ve Dikili'de şahsi gözlemlerimden çıkartabildiğim kadarıyla Rum cemaatine ait binalar –kiliseler, okullar, hastaneler, hamamlar- sebepsiz yere tecavüze maruz bırakılarak yok edilmek istenmiş, acımasızca talan edilmiş, hatta kirişler ve pencere pervazları bile sökülüp götürülmüştü. Meskenler baştan aşağı yağmalanmış ve ardından Müslümanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştı. Ayvalık, muhtemelen müstakil bir Rum cemaatine sahip olması ve tehcir edilenlerle küçük de olsa şahsi münasebetler kurmuş durumda bir mahalli Müslüman nüfusun mevcut bulunmaması sebebiyle, en fazla zarar görmüş yerleşim merkezi gibi durmaktadır. Ayvalık, 27 Mart 1917 tarihinden itibaren senelerin talihsizliğini çekmiş durumdaki Rumelili Müslüman mültecilere devredilmiş, onların da bu beldeye büyük zararları dokunmuştur. Bu işgalcilerin Rum evlerinin kapılarına yazmış oldukları Türkçe numaralar 1921 yılında dahi hâlâ durmakta ve her halü-

31 Sözü edilen tarihten sonra gelişen olaylar için yedinci bölüme bakınız.

32 Kınık, Bergama, Ayvalık ve Dikili'yi ziyaret etmeme rağmen bu dönemde en kötü olayların yaşandığı yer olduğu söylenen Phokiés'e (Foça? -Ç.N.) gitme imkanını bulamadım.

kârda bu nüfus değişiminin kalıcı olsun diye gerçekleştirildiğini akla getirmektedir.

Olup bitenlerin, imkan dahilindeki yegâne savunması, savaş bölgelerinde bulunan ve potansiyel düşman niteliği taşıyan şahısların herhangi bir şüpheli durumu olmasa dahi tehcir edilmelerinin -örnek vermek gerekirse bizzat hükümetimiz eliyle doğu sahilinde gerçekleştirilenler de dahil olmak üzere- batılı hükümetler tarafından da uygulandığıdır[33]. Batı Anadolu'da yaşamakta olan Rumların, Yunanistan'ın Türkiye'ye göre düşman safta savaşa girmesini savunan partinin sempatizanları durumundaki ateşli birer Venizelos yanlısı oldukları şüphesi yanısıra bir de bu kişiler -daha sonraları Ayvalık'ta bulunduğum sıralarda kendilerinin de rahatça bana ifade ettikleri gibi- gerçekten de müttefik donanması adına istihbarat faaliyetlerinde bulunmaktaydılar.

Onlar, bir avuç yabancı düşman olmaktan ziyade, hem kendilerinin hem de Türklerin büyük acılar çekmesine yol açan mevcut duruma ait garipliklerden biri olarak, hem Osmanlı tebası durumunda hem de toplam nüfus içerisinde önemli bir yüzdeye sahip bulunmaktaydılar. Batılı muharipler tarafından tehcir edilenlerle veya hapse atılanlarla mukayese edildiklerinde, gördükleri sert muamelenin o döneme ait Yakın ve Ortadoğu standartlarının altına düştüğünü de söyleyemeyiz.

Yine de herhangi bir müdafaanın konumuzla alakası yoktur. Tıpkı Makedonya tarihinin Berlin antlaşmasından günümüze kadar olan bölümünün, Balkan ittifakının 1912 sonrasında Türk-

33 Bu konuda Türklere izafe edilen ve resmi bir hüviyet taşımaksızın Türkiye'de yaşamakta olan İngiliz, Fransız ve Amerikan uyruğundaki şahısların hemen kabul etme eğiliminde oldukları bir diğer savunma da bu Anadolu tehcirlerinin de bir başka büyük Avrupa gücü olan Almanya'nın eseri olduğudur. Uygulanan planın sorumluluğu General Liman von Sanders'e yüklenmektedir. Genel olarak daha sonra olacakları önceden tahmin etmiş olduğu pek söylenmese de birşeyi arzu eden kişinin bunu gerçekleştirmek için uygun yolları bulacağı da tartışma konusu olacaktır. Şu ana dek, Türklerin kendi başlarına böylesi tedbirleri planlayarak uygulayamayacakları yolundaki pek de inandırıcı olmayan önermeye dayanan bu iddiayı doğrulayacak bir delil bulamadım.

lere karşı olan davranışını haklı çıkarmaksızın sadece izahını temin ettiği gibi, yukarıda bahsi edilen birtakım sebep ve tahrikler de Türklerin 1914 ilâ mütareke arasında geçen zaman zarfında Batı Anadolu Rumlarına reva gördüğü muameleyi açıklasa da mazur gösteremez.

Buradaki önemli nokta, batılı muzaffer devletlerin, daha önceleri hiçbir batılı devletler topluluğuna nasip olmadığı şekliyle, mütarekenin imzalandığı tarihte -neredeyse altı yıl boyunca kesintisiz devam eden savaş kampanyası neticesi, bir yandan yarım milyon Rumeli Türkünün öte yandan belki de bir o kadar Anadolu Rumunun acımasızca etkilenmiş olduğu- doğu hadiseleri üzerinde hükmedici bir güç haline gelmeleridir. Söz konusu büyük devletler, o tarihte durumu kurtarma imkanına sahip miydiler? Türkler ile Yunanlılar arasında Anadolu toprakları üzerinde cereyan eden milli ihtilâfa bir son verebilirler miydi? O tarihten itibaren giderek büyüyen kötülüğün boyutlarını küçümsemeden tarif ettiğimi sandığım şekliyle, burada bir kez daha, son verebileceklerine dair kendi düşüncemi tekrarlamak istiyorum.

Müttefikler, 30 Ekim 1918 (Türkiye ile mütareke imzalandığı tarih) ile 15 Mayıs 1919 (Yunanlıların İzmir'de karaya çıktıkları gün) arasında Anadolu'nun kaderini ellerinde tutmaktaydılar. Ülke, Arap vilâyetleri, Boğazlar ve Transkafkasya'yı işgal etmiş durumdaki kara ve deniz birlikleri tarafından çepeçevre kuşatılmış ve mütareke şartlarının yerine getirilmesini sevk ve idare etmekte olan kontrol subaylarının denetimine alınmıştı. Bu kontrol, Yunan çıkarmasının haberi gelinceye kadar nisbeten uzak yerlerde dahi etkin bir şekilde işlemekteydi. Türklerin askeri ve mülki yetkilileri kendilerine iletilen emirlere itaat etmekte, birlikler dağıtılmakta, silah ve cephaneler toplanmaktaydı. Anadolu topraklarında savaş faaliyetleri yaşanmamış olduğundan demiryolları sağlam ve faal durumdaydı. Ambargonun sebep olduğu aksaklıklar da giderek düzeltiliyordu. O esnada uzak kuzeydoğu

kesimlerinde birtakım huzursuzluklar olsa da ülke, bir bütün olarak kargaşa içinde değildi, hele daha sonraları yeni bir savaşın yaşanacağı bölge durumuna düşecek olan İzmir ve havalisinde huzur bozucu hiçbir hadise vuku bulmuyordu.

Bu şartlar altında, Yüksek Konsey'in önünde, Türk-Yunan ihtilâfına ilişkin olarak aralarından bir tanesini seçmek zorunda olduğu üç ayrı alternatif bulunmaktaydı. Bunlardan biri her iki toplumun da tam manasıyla diğerinden ayrılmasıydı. Her iki milliyetin mensupları da 1912 yılından itibaren, yaşamakta oldukları topraklardan koparılmış olup, milli duyguları öylesine ayaklanmış durumdaydı ki, şiddet kullanılarak gerçekleştirilenlerin düzeltilmesi değil de yaşanmış olan acı ve adaletsizliklerin -1914 antlaşmasına ait prensiplerin geç de olsa uygulanmasıyla- hafifletilmesi makul bir çözüm gibi görünebilirdi. Bir diğer çözüm eski *status quo*'ya geri dönüştü. 1914'den bu yana bölgeden çıkarılan veya tehcir edilen Anadolu Rumları evlerine dönebilir, onların yerini alan Türk göçmenlerse, nüfusu ve gelişmişlik seviyesi nisbeten düşük olan Anadolu topraklarında yeniden iskân edilebilecekleri gibi kendilerine, -önde gelen müttefik devletlerin Yunan hükümetinden âdil davranış sözü alacağı- Rumeli'ye dönme imkanları da verilebilirdi. Sınırların bir kez daha değiştirilmesi lüzumu doğmadan her iki siyasetin de benimsenme imkanı bulunmaktaydı. Bunların dışındaki üçüncü alternatif ise, Anadolu Rumları için yine Anadolu toprakları üzerinde bir tür rezervasyon alanı yaratılmasıydı. Böylesi bir politika diğer iki alternatifin dezavantajlarının toplamını bünyesinde bulundurmaktaydı. Sınırların hem daha karmaşık bir şekilde yeniden belirlenmesini hem de halkların bir kez daha yeniden yerleşime tabi tutulmasını gerektiriyordu (değişimin sadece mahalli seviyelerde vuku bulması işin çekiciliğini artırıyor değildi). Anadolu'nun coğrafi yapısıyla taban tabana zıt olduğu gibi, ülkede yaşayan Türkler ve Rumlar arasındaki ekonomik ilişkilere de ters düşmekteydi. Bunun en kötü yanı da taraflardan sadece birini kollayan bir düzenleme oluşuydu. Muzaffer milletin mensuplarına Batı Anado-

lu'nun bütün nimetleri sunulurken, mağlup millete -şartların paralel ama pozisyonların tamamiyle ters olduğu- Makedonya toprakları üzerinde birşeyler vermek kimsenin aklına dahi gelmiyordu.

Yüksek Konsey, bütün bunlara rağmen bu son çözümde karar kıldı. Bunun neticeleri kitabın diğer bölümlerinde yeterince geniş biçimde anlatılmaktadır. Nihai sonuçlardan bir tanesi de, iki milliyet mensuplarının kesin olarak birbirlerinden ayrılması şeklinde sözünü ettiğimiz birinci alternatifin Kasım 1918 ile Nisan 1919 arasındaki dönemdekine kıyasla çok daha elverişsiz şartlarda uygulanmak zorunda kalacağıdır. Yine de aynı zaman zarfında, milli *status quo*'nun restorasyonu olarak tanımlanan ikinci alternatifin tatbik edilebilir olup olmadığını kendi kendimize sormamız icap eder? Doğu topraklarındaki müttefik orduları kitleler halinde terhis edilmekte, Anadolu'yu çepeçevre kuşatmış durumdaki garnizonlar ise, neticede tümden tasfiye edilecekleri gün gelinceye dek hayli zayıf düşmüş bir durumda beklemekteydiler. Anadolu'daki müttefik kontrol subaylarının otoritesi, birliklerinin sahneden çekilmesinden hiç etkilenmeyecek miydi? Türkiye ile Yunanistan, aynen şu anda yapmakta oldukları gibi, kontrolu tümüyle ellerine alıp benzeri feci neticelere yol açmayacaklar mıydı? Tabiatıyla her iki soruya verilecek her türlü cevap kuramsal boyutları aşmayacak da olsa, bu cevabın menfi olması daha bir ihtimal dahilindedir.

Yunanistan, Müttefiklerin doğudaki bütün birlikleri toparlanıp gitmiş olsa dahi, denizlerdeki hakimiyetleri devam etmekte olduğu için, onların rızası olmaksızın asla Anadolu'yu işgale cüret edemezdi ve bu arada bir Yunan istilası vuku bulmasaydı, kontrol subaylarını topraklarından kovmak Türklerin aklına bile gelmeyecek, tam tersine -ulusal hayatlarına indirilen öldürücü bir darbe olarak telakki ettikleri- İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ihtimaline karşı bu subayların mevcudiyetini, doğru ya da yanlış, bir tür sigorta olarak kabul edeceklerdi. İşte bu sebeplerden ötürü Anadolu'da mütareke sonrasında ortaya çıkan siyasi durumun ciddi bir değişikliğe uğraması çok küçük bir ihtimal olacak ve bu esnada ekonomik unsur devreye girerek, ihtilâf için-

deki iki ülkeyi bir araya getirme yolunda ağırlığını hissettirecekti. Mütarekeden sonra geçen altı ay zarfında Anadolu'nun ekonomik beklentileri geçmişte olduğundan -ve büyük ihtimalle gelecekte de olacağından- çok daha parlaktı.

Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde Anadolu'da üretilen buğday, yün, deri, büyük baş kesimlik hayvan ve diğer gıda maddeleri ile hammaddelere karşı emsali görülmemiş bir talep mevcuttu. Yarımadanın dahili ulaşım bağlantıları fazlasıyla gelişmiş durumda olmasa da sağlam ve çalışır durumdaydı. Gemi taşımacılığındaki gelip geçici yokluk anına rastlayan bu dönemde Avrupa pazarlarına olan yakınlığı büyük bir avantaj sağlıyor olsa da, hepsinden önemlisi, normal şartlarda aynı pazar için aynı mamulleri daha büyük miktarlarda üreten bir başka ülke olan Rusya'nın ekonomik düzensizliğinden ve tecrit edilmişliğinden büyük fayda sağlamış olacaktı. Fırsat, kaçırılacak gibi olmadığından, İzmir ve İstanbul'daki Fransız ve İngiliz tacirler, savaştan oldukça kötü etkilenmiş olsalar da, bu avantajdan yararlanmak üzere güvenle işe koyuldular.

Bekledikleri ikbal, sadece Türk ziraatçisi tarafından değil aynı zamanda Rum simsarlarca da paylaşılacaktı. Her ne kadar Sırbistan, Polonya veya Kuzey Fransa'nın mahvolmuşluğuyla karşılaştırılacak kadar ağır olmasa da, son altı yılın bölgeye vermiş olduğu zarar-ziyan kısa zaman içinde ortadan kalkacak, evlerine dönen sürgünler ayaklarını basacak bir yer bulacak, ortak çıkarlar - Anadolu topraklarında farklı milliyetlere tekâbül eden- farklı sınıfları birbirine bağlayacak ve bu dengeyi uzun bir süredir beklenen yeni bir unsurla, tarafsız bir kontrol mekanizmasıyla, korumak da mümkün olacaktı.

1921 yılında, tüm bu olup bitenlerden sonra dahi, Manisa ve Armutlu bölgelerinde, Anadolu Rumlarıyla Türkler arasındaki şahsi münasebetlerin hâlâ kopmamış olduğuna şahit oldum. Eğer Yunan birlikleri hiç karaya çıkmamış olsalardı mevcut yara iyileşeceği gibi *status quo* da yeniden kurulacaktı. Fakat Yüksek Konsey'in halihazırda seçmiş olduğu politika, yarayı açık tutmakla yetinmeyip, bir de her türlü tedavi ümidinin ötesinde cerahatlenmesine sebep olmuştur.

YANMIŞ YIKILMIŞ İKİ ŞEHİR

(21 Şubat 1921 tarihinde İzmir'de kaleme alınmıştır)

Harabe halindeki kulesi ve dış duvarlarının kalıntılarıyla taçlanmış durumdaki Antik Efes şehrine, inşasında kullanılan taşların çıkarıldığı taş ocaklarının bugün bile açık yaralar gibi durduğu, fes rengi numan çiçekleriyle bezenmiş bir kireçtaşı tepesinin eteklerinden yaklaştım. Amfiteatrı yukarıdan görebilmek için bu güzergâhı özellikle seçmiştim ve ansızın ortaya çıkan bu büyük çukurluğun görüntüsü, hâlâ yerli yerinde duran seyirci bölümleri ve ayakta kalan sahne yapılarıyla, beklediğim kadar etkileyiciydi. Daha ötede, şehrin asli caddesi olan ovanın yeşil zeminiyle tezat içindeki mermer taşlarıyla döşenmiş yol, şu anda sazlık haline dönüşmüş durumdaki sarı ve kahverengi tonların hakim olduğu eski limana doğru uzanıyordu. Solumuzda, büyük caddeye paralel biçimde ufku kaplayan Lysimachus'un hisarlarıyla birlikte, Koressos dağı yükselmekteydi. Daha ileride, nisbeten daha alçak bir başka kireç taşı tepesi üzerinde, şehir surlarından oluşan hattın üzerinde yer alan ama daha yüksek bir kule görünümündeki Aziz Pavlus zindanı yer almaktaydı. Bunun da ilerisinde, ufka karşı koyu mavi bir renk taşıyan deniz uzanıyor ve sağımıza doğru, limanın dolmasına sebep olarak denizi daha ötelere süren alüvyon ovası görüntüyü kaplıyordu. Ovayı meydana getiren ve şehrin mahvına sebep olan insan çılgınlığıyla işbirliği yapan Küçük Menderes nehri hummalı bir şekilde akıp gittiği muhtelif toprak seviyeleri üzerinde tıpkı bir yılan gibi garazkârâne kıvrımlar ve urveler oluşturarak ilerlemekteydi.

Savaş öncesinde Efes'de kazı yapan Avusturyalı arkeologlar sadece esas noktaları gün ışığına çıkarmışlardı, yine de amfiteatrın en yüksek noktasından bakıldığında -ertesi gün tırmanacağım Koressos'un zirvesinden, daha da fazlasını göreceğim şekliyle-

şehrin ne kadar büyük olduğu hususunda kesin bir kanaate varmak mümkün oluyordu. Lysimachus'un surlarının oluşturduğu büyük daire ve sahip olduğu güzel duvar işçiliği, limanın muazzam çevre düzeni, Küçük Menderes nehrinin kötü niyetine meydan okurcasına kazılmış suni su havzası, kurucusunun tutkularını yansıtan birer işaret niteliği taşımaktaydı. Almanlar, aynı ruh haleti içinde Haydarpaşa limanını ve Bağdat demiryolunu inşa ederken aynı ödülün peşinde koşmaktaydılar: Asya'nın kalbine dek uzanan ticari hinterlandın fethedilmesi.

İskender'in hem generali hem de varisi olan Lysimachus, İskender'in fetihleri sayesinde Ege bölgesinden başlayarak Pamir yaylalarına dek uzanan bütün Asya toprakları Yunan girişimciliğine açıldığı vakit Efes'in planlarını hazırlamakla meşguldü. Efes'den kalkan kervan yolları, tıpkı günümüz İzmirinden başlayan demiryolu gibi, içerilere doğru üç nehri izlemekteydi. Fakat Efes, İzmir'in hiç olmadığı kadar büyük bir şehirdi. Hıristiyanlık çağının başlangıcına denk düşen büyük coğrafyacı Strabo zamanında Efes'in ekonomik hinterlandı Sivas ve Kayseri vilâyetlerine dek uzanmakta ve Karadeniz limanlarından gelen ihraç ürünlerini kendine doğru çekmekteydi[34]. Efes'in hakimiyeti altında geniş olduğu kadar çok daha müreffeh bir hinterland bulunuyordu. Amfiteatrın orkestra mahallinde durup, "Efeslilerin Artemis'i büyüktür" diye bağıran kalabalığı ve şu anda bulunduğum noktada durup onları yatıştırmaya çalışan şehir yetkilisini düşündüm, gözüme yokolmuş heykellerden birinin kaidesine kazılmış bir yazı ilişti: "Tanrı ve İmparator Caesar Augustus Vespasianus'a, Lucius Mestrius Florus'un umumi valiliği zamanında, Efes'deki İmparatorlar Tapınağı için, Simav kasabası halkı..." Simav kasabası halkı! Daha geçen gün onların günümüzdeki temsilcilerini görme imkanını bulmuştum. Deve kervanlarıyla, Yunan

34 *Strabonis Geografica*, Meineke A. Editör (3 cilt, Leipzig, Teubner, Classical Text Series), cilt ii. s: 758=Casaubon, s: 540

hatlarının gerisinde yer alan Kula pazarına gelmişlerdi. Bunlar, vahşi yüzleri ve acayip giysileriyle ilk insanların gerçek örneklerindendi. Modern Simavlılar İzmir'e anıtlar dikmiyorlardı. Halk teşkilâtları, sanat ve tüm bu mermer kaide ve üzerine kazılan yazının ima ettiklerinin bu insanların ufuklarının çok ötesinde kalmış olması icap etmekteydi. O günün ve bugünün Anadolusu arasındaki farkları hesaplayınca büyük bir tezat ortaya çıkıyordu. Modern Anadolu, Efes kadar büyük bir şehri kaldıracak güce sahip değildi, antik medeniyeti mahveden cürüm ve densizlikler Anadolu'yu sahip olduğu eski durumundan bugünkü haline düşürmeye de muvaffak olmuştu. Şehir de, Lysimachus'un iddialı kuruluş noktasından, en eski yerleşim merkezinin bulunduğu ovanın arka kısmındaki küçük tepeye doğru gerilemişti. Anarşi ve çöküş zamanlarında artık kârlı bir işbirliği değil ancak tehlikeli bir komşuluk sunabilen denizle temasının kesilmiş olduğu bu noktada Saint Jean'ın Bizans kilisesi ve kale duvarları yer almakta, kalenin altında hâlâ ayakta duran bütün bu tarihi eser yumağının en yenisi ve bir manada en güzeli olan on dördüncü yüzyıl Selçuk camisinin iskeleti yer almaktaydı. Toprağın üzerinde yükselen birkaç tuğla işi ile kazı çalışmalarıyla açığa çıkartılan mermer taşyolları ve temelleri dışında Lysimachus'un şehri tümüyle ortadan kalkmıştı. Şu an için şehrin bir zamanlar kaplamış olduğu sahayı ancak tarlalar üzerinde yayılmış durumdaki duvar ve biriket kalıntılarından anlamak mümkündü. Londra, Paris ve Roma'daki devlet adamlarının şehrin yok edilmesi yolunda Gediz nehrinin alüvyonlarıyla işbirliği yapması halinde bugünün Efesi sayılabilecek durumdaki İzmir de aynı şekilde ortadan kalkabilir miydi? Koressos sırtlarında yürüdüğüm esnada işte bunu düşünüyordum ki, tepelerin ötesinde birkaç millik mesafeden, İzmir'in ekonomik hinterlandının, Yunan ve İtalyan bölgelerini birbirinden ayıran sınırla kısıtlandığı yerden gelen Lewis toplarının patlamalarını işittim. Ertesi gün Aydın'a geçtiğimde ise bu sürecin nasıl başlayabileceğine bizzat şahit oldum.

Aydın'daki Rum mahallesi minyatür bir Avrupa şehri görünümündeydi. İyi bir konuma sahip kilisesi, tam teşekküllü hastanesi, okulu, tiyatrosu ve sineması, elektrik aydınlatması, un değirmenleri ve zeytini işleyerek sabun haline getiren tesisleri mevcuttu. Cemaat içinde yer alan doktorlar, hukukçular, tacirler ve sanayiciler yanında bir belediyesi, bir de şehir kulübü bulunmaktaydı. Yaşanan bu müreffeh hayat son zamanlardaki gelişmelerin bir yansımasıydı. Burası, İzmir'den iç kesimlere doğru inşa edilen demiryolu boyunca ortaya çıkan Rum kolonilerinden birini teşkil etmekteydi. Bu koloni, İttihat ve Terakki yönetimi ile Avrupa savaşını kazasız belâsız atlatmayı başarmıştı. Yakılıp yıkılmasıysa, Küçük Asya'ya çıkan Yunan kuvvetlerinin mütarekeden dokuz ay sonra 1919 Temmuzunda Menderes vadisi boyunca beklenenden hızlı bir ilerleyiş kaydederek Aydın'ı işgal etmeleri ama hemen akabinde geçici olarak bu bölgeden çıkartılmalarıyla beraber görülmüştü. Şehri birkaç gün sonra tekrar işgal ettiklerinde buldukları fazlaca birşey değildi. Burada önemli olan yakıpyıkma hareketlerine ilk olarak kimin başladığı değildir. Bu noktada birbiriyle çelişen çok sayıda izahat duyduğumdan özellikle, hadiselerin ortaya çıkmasının üzerinden fazlaca bir zaman geçmeden konuya ilişkin araştırma yaparak raporunu sunan Müttefiklerarası Komisyonun kararına benzeyen bir hüküm vermeye kalkışacak değilim.[35] Her halükârda, önceki tahriklere karşı bir misilleme niyetiyle yapılmış olsun veya olmasın, Rum mahallesi yerle bir edilmiş ve mahallin Rum ahalisi kısmen katledilmiş, kısmense tutsak edilerek Menderes içlerine gönderilmiştir.

Yapılan iş açık seçik ortadaydı. Binalar savaşın kızıştığı bir anda tahrip edilmemiş buna mukabil birer birer yakılmıştı, şehrin sağlam durumdaki, Türklerin oturduğu merkezi kısmıyla, yağmalanmış Rum evleri arasında keskin bir sınır yer almaktaydı.

---

35 Aydın'da cereyan eden bu hadiseler yedinci bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Eğri büğrü karyolalar, kenarlarından delikler açılmış kasalar, sağa sola saçılmış elbise parçalarıyla ayakkabılar ilk bakışta farkediliyordu. İnsanların topluca katledildikleri bahçeler yanında daha önceden hazırlanmış bir listede isimleri bulunan bireylerin alınarak birer birer boğazlandıkları bir çukuru da bana gösterdiler. Bu yıkıntıları güzel bir öğleden sonrasında ziyaret etmiştim. Aşağımızda, şu ana dek gördüğüm en güzel manzaralardan birini oluşturacak şekilde, zeytin ve incir ağaçlarıyla bezenmiş Menderes vadisi uzanmaktaydı. Üzerimizde ışıldayan güneş, dağların zirvelerini mor ve fes rengi tonlarında bir kırmızıya döndürürken, Lysimachus'un şehrinin bulunduğu yerdeki tarlaları hatırlatan duvar ve biriket kalıntıları çizmelerimin altında ezilmekteydi[36].

---

36 Bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Aydın, Yunanlılar tarafından 27 Mayıs 1919 tarihinde hemen hiç bir direnişle karşılaşmaksızın işgal edilmiştir. İşgalden sonra bir müddet daha huzur ve sükûnun bozulmadığı görülse de, bu hal Yunanlıların içinde bulunduğu anormal şartlarla izah edilmektedir. Yunanlılar, Aydın'ı ele geçirmek suretiyle İtilâf Devletleri tarafından kendileri için tahsis edilen sınırların ötesine geçmiş ve Türklerin tartışmasız çoğunluğa sahip bulundukları bir bölgeye dek ilerlemiş bulunuyorlardı. Bu sebeplerden ötürü İtilâf Devletleri Aydın'da olup bitenleri dikkatle izlemekteydiler. Bununla birlikte işgalin onuncu günü altı Türk, başlarında bir Yunan subayının bulunduğu bir grup Rum tarafından sokak ortasında katledildi. Aynı gün dört Türkün evine zorla girilerek içeride bulunan kadınlara tecavüz edildi. O tarihten itibarense Türklere ve mal varlıklarına karşı girişilen saldırılar düzenli bir hal aldı. Türklere karşı girişilen hareketler –Hı-ristiyan ve Musevilerinkiler de dahil olmak üzere- insanların başındaki feslerin zorla çıkartılması gibi küçük tacizlerden, tecavüz ve cinayetlere dek uzanıyordu. Sorgulama bahanesiyle Aydın ve çevresindeki köylerden toplanan Türkler yolda boğazlanmaktaydı.

Aydın'daki Yunan makamları, bölgede yaşayan Türklerin ezici bir çoğunluğa sahip olmaları ve İtilâf Devletlerinin Aydın'ı Yunanlılara bırakmayı düşünmemelerine rağmen kalıcı olduklarını alenen beyan etmekteydiler. Aydın'daki Yunan komutanı Yunan işgalinin geçici olmadığını, bunun Yunanistan'a ilhak manası taşıdığını söylüyordu. Bu duruma kuvvet kazandırmak için sancağın valisi, hakimler ve tütün rejisinin şefi de dahil olmak üzere Osmanlı memurları ile Türklerin önde gelenleri tutuklandı ve aralarında valinin de bulunduğu bir çoğu katledildi.

Aydın'daki Türkler, iki gün süren muharebe sonrası şehri Yunanlılardan geri alan Türk askeri birlikleri tarafından kurtarıldı. Bu iki gün zarfında Rumlar, müslüman mahallelerini yakmaya ve geri çekilmeden önce ilâve katliamlara girişmeye imkan buldular. Türkler, şehirde yaşamakta olan iki bin müslüman yanında, üç ilâ dört yüz hıristiyanın katledildiğini hesaplamaktadırlar. Muhteme-

len her iki rakam da abartılmıştır. Aydın'da bulunan bir İngiliz görgü şahidinin ifadesinde şehirdeki ölümlerin Yunan ordusu tarafından organize edildiği kaydedilmektedir.

Şehre giren Türk birlikleri sokaklarda yatan Türk cesetleri yanında tümüyle yanmış bir Türk mahallesiyle karşılaştılar. Albay Şevket düzeni sağlayıncaya dek birçok Hıristiyana karşı misillemelerde bulunuldu. Yunanlılar Aydın'ı yeniden ele geçirdiklerinde geride kalan Türklerin, mülteci olmayı yeğleyerek şehri terk etmiş olduklarını gördüler. İngiliz kaynakları, Versailles barış konferansına sunulmak üzere Osmanlı delegasyonu tarafından hazırlanan raporu doğrulamaktadır. Buna göre daha önce şehirde yaşamakta olan otuz bin Türkten sadece birkaç aile geride kalmış, 5800 hane yakılıp yıkılmış ve şehir çevresinde bulunan 81 köy ateşe verilmiştir (Justin McCarthy, *Death and Exile, The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*. Darwin Press. Princeton, New Jersey. 1995. S: 270-271). -Ç.N.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK VE YUNAN HÜKÜMETLERİ[1]

1921 yılında Anadolu'yu ziyaret ettiğim zaman, savaş ve siyaset yanısıra insanların hayat ve mutlulukları bile batılı diplomasi içindeki ihtilâflara bağlı bulunmaktaydı, buna rağmen batı medeniyeti, bu topraklar üzerinde Kırım Savaşından bu yana en az itibara sahip olduğu bir dönem geçiriyordu. İtilâf Devletleri, Yunan ordusunun işgaline uğrayan İzmir ile iç kesimlerinde o ana dek sürdürdükleri kontrol faaliyetlerinden, bölgeye gelen Yunan makamları lehine gönüllü olarak feragat ederlerken, diğer bölgelerde bulunan kontrol subayları, sahip oldukları inisiyatifi -Milli Türk Hareketi geliştikçe- ellerinden kaçırıyorlardı. Yunanlılar bir kez karaya çıktıktan sonra, Türklerin gözünde, İtilâf devletleri ile yapılmış olan mütarekenin şartlarını ihlâl etmenin sonuçları, istilacı güce silah zoruyla karşı koymayı başaramamanın sonuçları kadar önemli görünmemekteydi. Tüfekler, top kamaları ve mühimmatlar artık teslim edilmiyor, ihtiyatlar dağıtılacakları yerde yeniden silah altına alınıyordu ve kontrol faaliyetleri sonucu 1919 Mayısında yirmi bin askerin altına düşürülmüş olan düzenli Türk ordusu, göz kamaştıran bir hızla yeniden büyümeye başlamıştı. Bu durum, kontrol işlemlerini gerçekleştiren büyük devletler açısından hiç de iftihar vesilesi olmayıp, uygulamaya

---

1 Yunan idaresinin resmi müdafaanamesi için bölüm sonundaki ilâve nota bakınız.

kalktıkları zorlayıcı tedbirler de sonuçta vaziyeti daha da berbat etmekten başka bir işe yaramayacaktı. 1920 Martında İstanbul, donanma birliklerinin de katıldığı bir askeri gövde gösterisiyle fiilen işgal edildi[2], payitahtta bulunan, önde gelen Millici Türkler tevkif edilerek Malta'ya sürüldüler ve bir ay sonrasında ise -son zamanlarda yapılan seçimler neticesi ezici bir Millici çoğunlukla vücut bulmuş olan- Osmanlı Parlamentosu dağılıyordu. Sonunda, İtilâf devletleriyle iç kesimlerde yer alan Millici kuvvetler arasında açık bir itimatsızlık hasıl oldu. Sınır dışında bulunmakta olan İngiliz ve İtalyan birlikleri apartopar sahile çekildi (Kilikya'daki Fransızlar zaten Türklere karşı askeri harekat halindeydiler), bazı kontrol subaylarıyla Amasya'daki istihbarat subayının gitmesine izin verildi, o sıralarda Erzurum'da bulunan Albay Rawlinson benzeri diğerleriyse Malta sürgünlerine karşı rehin alınarak hapsolundular. Bu durumun askeri neticeleri bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Siyasi sonuç olarak, Ankara'daki millici idare Babıâli'ye olan bağlılığını resmen sona erdiriyor ve kendisini Osmanlı hükümranlığının meşru emanetçisi ilân ediyordu. Zaten Ankara hükümeti, Yunan hatları ötesindeki tüm Anadolu topraklarının *de facto*[3] hükümeti haline gelmişti, yine de bu açıklama ve mütareke kontrolundan vazgeçilmesiyle batılı devletlerin Anadolu toprakları üzerindeki otoritesinin ortadan kalkma süreci tamamlanmış oluyordu. Bu hal, batılı devlet adamlarının İstanbul üzerinde kurmuş oldukları vakitsiz ve zerre kadar kazanç sağlamayan askeri hakimiyet karşısında ödedikleri bedeldi. İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız tacirler, sahip oldukları işletmeler, üretken iç kesimler tarafından boykot edildiği için, memleketlerinin generallerinin ve yüksek komiserlerinin her yere hakim oluşlarının pek de tadına varamadılar. Batılı ticarete hizmet etmesi amacıyla bir

2 Mütareke şartlarına göre Boğazlar daha önceden İtilâf devletlerinin kontrolu altına girmiş bulunsa bile İstanbul şehri -kağıt üzerinde olsa dahi- bunun dışında tutulmuştu.

3 Latince, 'fiilen ya da gerçekte' manalarında. -Ç.N.

zamanlar batı sermayesi tarafından döşenmiş olan demiryollarına, Türk ve Yunan komutanları tarafından el konulmakla kalmıyor, bir de sınır boylarındaki raylar çarpışan taraflarca sökülüyordu. Siyasete karışmamaya büyük özen gösterdikleri için imtiyazlı bir konumda bulunan Amerikan eğitim müesseselerinin bile faaliyetlerine devam etmekte zorlandıkları gözlenmekteydi. 1921 ilkbaharında, Rum asıllı personelinden bazılarının, Ankara'nın otoritesine karşı çıkan ihtilâlci 'Pontus' hareketiyle işbirliği içinde bulunduğundan şüphe edildiği için, Merzifon Anadolu Kolejinde görevli Amerikalıların millici topraklar üzerinde faaliyet göstermesi yasaklanmıştı. Batı medeniyeti, Bolşevik ihtilâli sonrası Rusya'da düşmüş olduğu müşkül durumun aynısını, Yunanlıların 1919 Mayısında karaya çıkışlarından itibaren, bu kez de Anadolu toprakları üzerinde yaşamaya başlıyordu. Sadece askeri ve siyasi kontrolu kaybetmekle kalmıyor, sahip bulunduğu ticari faaliyetler, büyük yatırımlar ve kültürel teşebbüsler merhametsiz bir şekilde bulundukları yerlerden sökülerek bir kenara atılıyordu. Diplomatik faaliyetleri neticesinde sebebi olduğu, mahalli milliyetler arasındaki yok etme savaşı, içinde barınamayacağı bir atmosfer yaratmıştı. Giderek karar mekanizmalarının dışına itilmekte ve sahayı -birkaç yıl boyunca gösterdikleri engelsiz gelişme yanında birbirlerine karşı giriştikleri varolma mücadelesi neticesinde Batı'nın Anadolu'daki izini Afganistan'daki seviyesine indiren- bu toprakların Türk ve Rum soyundan gelen yerli ahalisine terk etmekteydi.

Yakın ve Ortadoğulular tarafından gerçekleştirilen, olağan kısıtlamalardan kurtulmuş durumdaki, bu iki ayrı yönetim tecrübesi bu bölümün konusunu teşkil etmektedir. Bu tecrübeleri, paralelinde gelişen askeri operasyonlardan ve hemen ardından gelen yok etme savaşından ayırmak pek de kolay olmayacaktır. Ankara hükümeti, ülkenin tüm kaynaklarını askeri faaliyetlere uygun bir biçimde seferber etmek için kurulmuşken, bu arada İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri, akim kalmış Sèvres antlaş-

masına göre öngörülmüş olan hukuki durumun[4] hayata geçirilmesini beklemekle yetinmekte ve bu esnada bir tür savaş zamanı diktatörlük düzenini üstlenmiş durumda bulunmaktadır. Antlaşma, tasdik edilmedikçe uygulanması imkan dışı olduğundan, bu hukuki düzenin de bir tür ölü doğum olduğunu söylemek mümkündür. Bu arada, cephenin her iki yanındaki sivil idarede görev alanlar arasında dikkate değer şahsiyetlerin varlığı da göze çarpmaktadır. Bu kişilerin idareci olarak sahip oldukları meziyetleri, her iki tarafı da diğerine karşı aşırılıklara sevkeden mevcut ölümcül akımı durdurmaya yönelik başarılarına ya da başarısızlıklarına bakarak değerlendirmek mümkündür.

İki tarafta da başı çekenlerin iyi niyetli olduklarına dair belirtiler de mevcuttur, ama savaşta olduğu kadar hükümet içinde de Yunanlılar kaybedilen, Türkler ise kazanılan bir savaşın mücadelesini vermektedirler. Yunan Yüksek Komiseri, İzmir katliamını önlemek için yeterince geç kalmış olsa da[5], iyi bir başlangıç sergilemiştir. Anında Yunan askeri ve sivil personelini düzene koymuş ve işgal altındaki topraklar üzerinde sahip olduğu otoriteye etkin bir şekilde itaat edilmesini sağlamıştır. Öte yandan Türk tarafında, Milli hükümetin mülki otoritesi başlangıçta zayıf düşmüş ve düzenli Türk ordusu yeniden teşkil edilinceye dek de böyle kalmıştır, bu ara dönem zarfında cephenin tutulması, çoğu kez meslekten soyguncu olan ve 'savundukları' bölgelerde alışageldikleri hayat tarzını sürdürmeye devam eden çetelere mecburen emanet edilmiştir. Bu çeteler, giriştikleri yağmacılık eylemlerinde, masraflarını çıkarmaya öncelik verip, milliyet unsurunu pek de kaale almadıkları için, mücadelenin ilk safhalarında milli 'koruyucularından' kurtulmak amacıyla Yunanlıları çağıran Türk köylerine ait hakiki vakalara da rastlanmaktaydı[6]. Varoluş gayesi savaşı

---

4 Antlaşmadaki 65-83. maddeler, özellikle 72. madde.

5 Yedinci bölüme bakınız.

6 Nüfusun büyük oranda Türklerden oluştuğu, Bergama'nın kuzeyinde yer alan dağlık bir bölge olan Kozak'da bu örneklerden birkaçıyla karşılaştım.

sürdürmek olan Ankara hükümeti o sıralarda bu çetelere müdahale etmeye cesaret edemiyor, düşmana karşı koymak için de zaten bu çetelerden oluşan müdafaa birliklerinden başkasına sahip bulunmuyordu. Buna rağmen bölgede geçirdiğim sekiz ay boyunca bu durumda gerçek bir değişim yaşandığını kendi gözlerimle gördüm. 1920-21 kışında, düzenli Türk ordusu yeniden vücut bulmuştu[7], çeteler artık vazgeçilmez unsurlar değillerdi ve Ankara hükümeti vakit kaybetmeksizin bu çeteleri ya ordu saflarına katılmaya ya da silahlarını bırakmaya davet etti. Çoğunun bu iki şıktan birini tercih ettiğine şahit olduk. Salihlili Ethem ve Sökeli Eşref isimlerini taşıyan Çerkez kardeşler benzeri bir ya da ikisi ise Yunanlılara sığınmayı tercih ettiler. Her iki şıkta da bu çetelerin hükümranlıkları artık sona ermiş olup, yerlerini alışılmış tür ve standartlarda nizami Osmanlı mutasarrıflarına ve kaymakamlarına bırakmışlardı. Şeklen bağımsızlık haricinde sahip olduğu herşeyi muhafaza etmeyi sürdüren ve Yunanlıların nihai taarruzu esnasında Pontus'da kontroldan çıkmış olan Giresunlu çete reisi Osman Ağa gibi istisnalar da yok değildi[8]. Fakat ülkenin oldukça büyük bir kısmı üzerinde, Avrupa savaşı öncesindeki ortalama Osmanlı taşra teşkilâtından daha az etkin olmamakla beraber batılı gözlemcilerin çok daha dürüst olduğu hususunda fikir birliğine vardığı bir mülki idare tesis ediliyordu. Ankara, hükümranlığını genişletirken standardını da yükseltmeye muvaffak olmuştu. Başlangıç olarak, resmi mükellefiyet adını taşıması dışında çetelerin kullandıkları yöntemlerden pek farklı olmayan usullerle vergi toplamak zorunda kalındı ve bu durum Türk ahalisi arasında ciddi isyanların patlak vermesine de sebep oldu. Fakat 1921 yılında, düzenli varidat kaynakları eline geçtikçe ödemeler de düzenli bir hal almaya başlamıştı[9]. Ücretsiz gelen silah bağışla-

7 Altıncı bölüme bakınız.

8 Yedinci bölüme bakınız.

9 Bu durum, 12 Nisan 1921 tarihinde Bursa askeri hastanesini ziyaretim esnasında karşılaşmış olduğum, Milli Orduda görev yaparken İnönü muharebesi esna-

rı haricinde herhangi bir ithal kalemine sahip olmayışı, hükümetin mali durumuna yardımcı oluyor ve 1921 sonlarından itibaren yeni borçlanmalara gitmeyip, para basmak zorunda kalmaksızın, denk bir savaş bütçesi düzenlediği iddiasında bulunuyordu.

Yunan tarafında bunun tam tersi bir eğilim gözlenmekteydi. Yunan askeri yetkilileri için yeni Hıristiyan çeteleri teşkil etmek, Çerkez çetelerini istihdam etmenin bir sonraki merhalesini oluşturmaktaydı. Bu çeteler, 1921 Nisanından itibaren tam manasıyla faaliyete geçmişlerdi[10] ve İzmir'deki yüksek komiser bunları ya kontrol edemiyor ya da etmek istemiyordu. İzmir şehrinde bile Mart ayındaki ayrılışımdan Ağustos'daki dönüşüme kadar geçen zaman zarfında kötüye doğru bir gidiş tesbit ettim. Kış aylarında, Yunan Jandarmasının sadece iç kesimlerdeki Müslümanlara karşı ara sıra meydana gelen hadiselerde suç işlemekle itham edildiği olmuştu. Buna mukabil Ağustos ayında, şehirde ve varoşlarında yaşayan Müslümanlar bizzat Yunan askerleri tarafından katledilmekteydiler[11]. Tanıdığım Türkler daha önceleri otelime kadar

---

sında Yunanlılara esir düşen bir Karamanlı Hıristiyan cerrah tarafından bana anlatılmıştı.

10 Yedinci bölüme bakınız.

11 Tümüyle güvenimi kazanmış olmasına rağmen malûm sebeplerle ismini veremeyeceğim bir kaynaktan elde ettiğim üç örneği burada eklemek istiyorum: (i) *29 Mayıs 1921, İzmir İkiçeşme mevkiinde;* Musa bin Ahmet Hacı Hüseyinaki kahveden evine giderken öldürüldü ve üzerinde bulunanlar gaspedildi. Cesedin sıkılmış yumruğu içinden, boğuşma esnasında kopartıldığı düşünülen bir Yunan çavuşuna ait apolet çıktığı için katillerin Yunan askerleri olduğu tahmin edilmektedir. (ii) *4 Ağustos 1921, İzmir Katipoğlu'nda;* Mehmet Ağa, evinin alt katında bulunan ahırına girerek kapıyı çalan Yunan askerinin çağrısına cevaben kapıyı açmaya geldiği anda bu asker tarafından tabancayla vurularak öldürüldü. (iii) *4 (?) Ağustos 1921, İzmir'in banliyösü Cordelió'da (Karşıyaka);* Club des Turcs'ün müdür ve işletmecisi Hasan Efendi'nin kardeşi Emin, Yunan askerlerine alkollü içki vermeyi kabul etmediği için aynı gece sokakta ensesinden süngülenerek öldürüldü. Bütün bunlara ilaveten elimde -gereğinde yayınlayabileceğim şekilde- (a) Burnabad, (b) Kilisman yakınlarında bir köy evi, (c) Kömürdere, (d) Kırkağaç ve (e) Uşak'da 1921 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında öldürülen sekiz Türke ait kayıtlar da mevcuttur. Bunlardan beşi Yunan Jandarması, ikisi Yunan ordusuna mensup askerler ve biri de meçhul şahıslar tarafından katledilmişlerdir. Bunların yanısıra, umumiyetle soygun hadiseleriyle birlikte gerçekleşen ve Yunan asker ve jandarması tarafından kadınların dövülmesi, tecavüze uğraması

gelerek serbestçe beni ziyaret edebiliyorlardı. Ama bu sefer sokak ortasında bile benimle görünmeye tereddüt ederlerken, ben de onları müşkül duruma düşürmekten korktuğum için evlerine uğramaktan kaçınıyordum[12]. Batılı tacirler, ticaretin felce uğramasından şikayetçi olsalar dahi, henüz yakın bir tarihe dek Yunan polisinin şehir ve varoşlarında tesis etmiş olduğu şu ana dek emsali görülmemiş can ve mal emniyetine şahit oluyorlar ve iç kesimlerle yapılan ticaretin sekteye uğramasını bir dereceye kadar Yunan ordusunun açmış olduğu ihalelerle telâfi edildiğini kabul ediyorlardı. Yaz başında Yunan Başkomutanlık Karargâhı ciddi mali sıkıntılara garkolmuş durumda bulunduğundan, alacakları olanların da pek ümidi kalmamıştı[13]. Nisan ayında sadece batılı şahitlerin bulunduğu birkaç yerde değil, işgal altındaki tüm topraklar üzerinde başlayan vahşet hareketleri bir kenara bırakılsa dahi, Batı Anadolu'daki Yunan idaresi daha o dönemlerde bile baş aşağı gidişin bütün belirtilerini sergilemekteydi.

Yüksek Konsey, onları İzmir'e göndermekle tahayyül edilebilecek en zor idari göreve sürmüş olduğundan Yunanlıların başarısızlığına hiç kimse şaşırmıyordu: Bu görev, karma nüfus yapısına sahip bir ülkeyi yönetmekti ki, ülke nüfusunu oluşturan unsurlardan biri de yönetime soyunanlarla aynı soydan geliyordu. İrlanda'daki benzeri bir durum, yönetim becerisi açısından emsallerinin çoğundan daha fazla tecrübeye sahip İngiliz milletinin bile sabrını taşırma noktasına getirmişti, bunun yanısıra Osmanlıların sonunu getiren, Türklerle Türk olmayanları aynı imparatorluk

---

ve zorla alıkonması vakalarına ayrıca cinayete ramak kalan şiddet hareketlerine ilişkin çok sayıda hadiseye ait bilgilere de sahip bulunmaktayım.

12 Tanıdıklarım arasında 'yabancı koruması altındaki' bir Türk beyefendisi koruyucu yabancı devlete ait konsolosluğun kapalı olduğu Pazar günleri saklanmak zorunda kalıyordu, zira aynı devlet tarafından korunmakta olan başka bir şahıs, bir Pazar günü -hem de güpegündüz- Yunan Jandarması tarafından kaçırılmış ve konsolosluk, Yunan yetkililerinden tatmin edici bir cevap alamamıştı.

13 Lord St. Davis'in Osmanlı Demiryolu Şirketinin (Aydın) 31 Mart tarihindeki yarıyıl hissedarlar toplantısında yapmış olduğu ve *Times*'ın 1 Nisan 1922 tarihli sayısında yayınlanan konuşmasına bakınız.

içinde bir arada yönetme problemi olmuştu. Öte yandan, daha önceleri Türkiye'nin yönetimi altında bulunan Yunanlılar ve diğer Yakındoğu halkları tarafından kurulan bağımsız devletlerin büyük gücü, önceki dönemlerde bağımsızlığına kavuşmuş olan topraklarında, batılı modele göre tanzim olunmuş milli demokratik müesseselerin benimsenmesine imkan sağlayacak türden nisbeten homojen bir nüfus yapısının bulunmasına dayanmaktaydı. Yunanlılar, İzmir bölgesinin manda idaresini kabul ederlerken beyaz adamın değil Osmanlı'nın 'sıkıntısını' üstleniyorlardı. Kaçınılmaz bir sonuç olarak, ülkenin geri kalan kısmında Milli Türk hükümetinin kuruluşu, problemi daha da ağırlaştırmış ve iki hükümet arasındaki aynı derecede kaçınılmaz diyebileceğimiz bir savaşın patlak verişi, çözümü de imkansız hale getirmişti.

Karşılıklı başarılarını mukayese ettiğimiz zaman, bir bütün olarak Millicilerin işinin çok daha kolay olduğunu söyleyebiliriz. Onlar da karma nüfus yapısıyla karşı karşıya kalmış olsalar da, rejimlerini tesis etmiş oldukları ülkedeki Türk unsuru ezici üstünlüğe sahip bulunmakla kalmıyor, Türklerin dışındaki unsurlar umutsuzca azınlıkta kalmanın yanında bir de -her ne kadar acı verici olsa dahi- Osmanlı hükümranlığına zaten alışmış durumda bulunuyorlardı. Osmanlı idaresi, bu topraklar üzerinde dört asırdır hüküm sürmekteyken, bazı yerlerde bu süre altı asıra dek uzanmaktaydı[14]. Bu hal Avrupa savaşı esnasında da kesintiye uğramamıştı[15] ve Milliciler halihazırda kurulu bulunan mekanizmayı İstanbul yerine Ankara'ya bağlamaktan ve işlemeyen kısımlarını onarmaktan başka bir iş yapmamışlardı. Mekanizma eski model de olsa her halükârda işler durumdaydı. Yunan Yüksek Komiseri ise, kendi hesabına, Rum olmayanların büyük bir ço-

14 Osmanlı İmparatorluğunun Eskişehir ile Bursa arasında uzanan başlangıçtaki nüvesi 1921 Temmuzuna kadar Millicilerin elinde olsa da aynı yıl Yunanlıların yaz seferi esnasında işgale uğramıştı (Altıncı bölüme bakınız).

15 Kuzeydoğudaki sınır bölgelerinin geçici olarak Ruslar tarafından işgal edilmesi hariç tutulursa.

ğunluğa sahip bulunduğu ve her âdet ve müessesenin kendisine karşı olduğu bir bölgeyi devralmış olup, milli münasebetlerin bir devrim niteliğinde, tersyüz edilişini de temsil etmekteydi. Bu değişiklikten zarar gören tarafın ancak belli bir zaman ve sükûnet içinde olup biteni içine sindirmesi mümkün olsa bile, bu iki zaruri hal de kendisinden esirgenmişti. Son olarak, Milliciler savaştan fazlasıyla etkilenmemiş geniş bir hinterlandı elleri altında bulurken, buna mukabil Yunan bölgesinin tamamı, cephenin rahatsız edici etkilerine tümüyle maruz kalıyor, bu bölgede yaşayan Türk ahalisiyle askeri hatların öte yanındaki Türk milletinin asli kısmı arasında fiziksel bir sınır bulunmayışı da işlerini daha da zorlaştırıyordu.

İzmir havalisine yerleşmiş olan Yunanlıların pozisyonundaki coğrafi zorlukların askeri yönü bir sonraki bölümde ele alınacaktır. İdari veçhesini ise, 1878 Berlin Konferansının inayetiyle Makedonya'da ihdas edilen ve Balkan Savaşına kadar devam edegelen, kısmen paralel diyebileceğimiz duruma bakarak tasvir etmek mümkündür. Bu zaman zarfında Makedonya'daki Türk idaresi Anadolu'daki Yunan idaresine nazaran iki farklı açıdan daha elverişli şartlara sahip olduğu için bu paralelliğin sadece kısmi olduğunu söyleyebiliriz. Herşeyden önce İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri, sınırlarında bitmek bilmeyen bir savaşa sahipken, 1897 yılında Yunanistan'a karşı girişilen kısa ve başarılı savaş kampanyası dışında 1878 ile 1912 yılları arasında Türkiye ile Makedonya vilayetlerine komşu Balkan devletleri resmi bir barış döneminde yaşıyorlardı. İkinci olarak, Türkiye'nin bu Balkan komşuları ve onların Makedonya'da yaşayan soydaşları, Türklerden ziyade birbirlerine karşı düşmanlık beslemekteydiler. Geçici bir askeri işbirliği üzerinde uzlaşmaları için dahi tam otuz dört yıl geçmesi gerekmiş ve bu zaman zarfında Türkiye 'böl ve hükmet' politikasını uygulamaya muvaffak olmuştu. Tek bir milli hükümet yönetimi altında birleşmiş ve sağlam bir Türk çoğunluğuna sahip Millici Anadolu, Yunan Yüksek Komiserine böylesi bir poli-

tika için fazla bir şans bırakmamaktaydı[16]. Makedonya'daki Osmanlı hükümeti, ülkenin geleneksel hükümran gücü durumundaydı. Barış, gelenekler ve düşmanları arasındaki bölünmüşlük bile, Türklerin, yabancı bir çoğunluk tarafından meskûn ve bir çembermişçesine kendisini kuşatan düşman topraklarından sadece suni sınırlarla ayrılmış haldeki bu sınır vilayetlerini başarılı bir şekilde yönetmesi için yeterli olmamıştı. Makedonya'daki Osmanlı hakimiyetinin son safhası kusursuz bir örnek teşkil etmişti, buna kıyasla İzmir bölgesindeki Yunan hakimiyetinin geleceği daha işin başından itibaren çok daha karanlık görünmektedir.

Mesela Yunan işgal bölgesinin Güney sınırları boyunca uzanan, cephenin bu kesimlerinde, düzenli bir askeri faaliyet bulunmadığından dolayı, anılan bölgeyi ziyaret ettiğim 1921 Şubatında durumun hiç de kötü olmadığını söyleyebilirim. Bu topraklar, asli savaş bölgesinden haddinden fazla uzakta yer alıyor ve savunma hattındaki eksik parçalar İtalyan birliklerine mensup birimler tarafından tamamlanıyordu. Buna rağmen İtalyanlar -tıpkı bir zamanlar Balkan devletlerinden Makedonya'ya sızan Yunan, Bulgar ve Sırp 'komitacıları' gibi- Türk baskıncılarının sınırdan geçmesini ya engelleyemiyor ya da engellemeye niyet etmiyorlardı, ayrıca asgari yirmi mil derinliğinde bir bölgede Yunan makamlarınca güvenliği sağlanamayan bir alan da bulunmaktaydı. Ayazoluk demiryolu istasyonundan yalnızca bir-iki mil mesafede bulunan Antik Efes kentinin surlarını tetkik edebilmek için yanıma iki Jandarmadan oluşan bir eskort almak zorunda kalmıştım. Aydın'dan Tire'ye dek uzanan dağları aşabilmek içinse on asker ile beş jandarmanın refakati gerekiyordu[17]. Tire'den Torbalı'daki demiryolu kavşağına dek Küçük Menderes ırmağı boyunca at sürmek için, geçtiğimiz her köyde teyakkuz haline geçen, altı süvarinin eşlik etmesi icap etmişti.

---

16 Yunanlıların Türklere karşı Anadolu'daki Çerkezleri kullanma çabaları için 183. sayfaya ve yedinci bölüme bakınız.

17 'Dağlar boyunca yolculuk' bölümüne bakınız.

Yunanlılar, jandarmalarıyla Türk çeteleri arasında hemen hergün vuku bulan ve bazen ölümlerin de yaşandığı müsademelerden bahsederlerken, Türkler, çetelere mecburen yataklık etmiş olan köylerin Yunan Jandarması tarafından yok edilişinden söz ediyorlardı. Bu hal, kelimesi kelimesi eski Makedonya hikâyesinin aynısıydı.

Tabiatıyla istisnai bölgeler de yok değildi. Sınırdan oldukça gerilerde bulunan ve Yüksek Komiserin, hayranlık uyandıran bir teğmen tarafından temsil edilmekte olduğu Bergama bölgesinde[18] sadece tek bir jandarmanın refakatinde dağlık orman arazisi boyunca tam iki gün at sürebildim ve Yukarı Beyköyü'nde dağınık haldeki on Türk köyünün sorumluluğunu üstlenmiş, yarım düzine askerden oluşan bir Yunan müfrezesiyle de karşılaştım. Bu ücra yerdeki müfrezenin komutanı, kendisine eşlik etmesi için karısını Yunanistan'dan getirmişti ve buraya geldiğim gün Ortodoks Kilisesine ait bir festival cereyan ettiği için, arkadaşları olduğu her hallerinden belli olan bir grup Türk çalgıcının eşliğinde eğlenmekteydi. Şüphe yok ki böylesi huzur dolu görüntüler 1878 ilâ 1912 yılları arasında Makedonya'da da izlenebilmekteydi, fakat her iki örnekte de, iki tarafı da mahveden bu savaşın toplanan karanlığı içinde daha fazla ışığa yer yoktu[19]. Bu konudaki kanaatim, Yunanlıların Anadolu üzerinde iyi bir idare kurmasının, Türklerin 1878 sonrası Makedonyasında aynı işi başarması kadar imkansız olduğuydu ve şartlar buradaki hakimiyetlerini güç kullanmak suretiyle uzatmalarına imkan verdiği takdirde bunun en kötü neticelerini muhtemelen kendi anayurtlarında, yönetim standartlarına karşı patlak verecek olan reaksiyonlarda göreceklerdi.

---

18 Bergama'nın 'nomárkhis'i olan İoannis Alexákis, tıpkı babası gibi toprak sahibi ve İngiliz viskonsülü olarak bulunduğu Kuşadası'ndan (Scala Nuova) bir Osmanlı uyruğuydu. Yüksek Komiserin hizmetine girmeden önceki dönemlerdeki mesleği avukatlıktı.

19 Yedinci bölüme bakınız.

Gözlemlerimden yola çıkarak bu görüntüyü tasvir etmeye kalkışmadan evvel, Yunan idaresi hakkındaki nihai görüşümün 1921 kışında edinmiş olduğum ilk intibalarıma nazaran çok daha olumsuz olduğunu belirtmem gerekmektedir. Kısmen, Yunan mülki idaresinin, ilkbahardaki askeri krizin ve vahşet hareketlerinde yaşanan patlamanın bir neticesi olarak ciddi bir biçimde kötülemesinden ötürü, kısmense ilk ziyaretim esnasında gördüklerimin çirkin taraflarının farkına varmam için belli bir zaman geçmesine ihtiyaç duymam sebebiyle, kanaatimde geç de olsa böylesi bir değişiklik vuku bulmuştur. Zaruri olarak seyahatlerimi resmi himaye altında gerçekleştirmiş olduğumdan şahsıma gösterilenler resmi görüş açısının dışına çıkmamaktaydı[20]. Burada Milli Türk İdaresi hakkında birinci elden tecrübeye sahip olamadığımı da ilâve etmem gerekmektedir. İstanbul'da bulunduğum sıralarda Türklerin İngiliz hükümetinin politikasına karşı duydukları öfke öylesine yüksek boyutlara ulaşmıştı ki, bir İngiliz uyruğunun seyahat maksadıyla Millicilerin elinde bulunan bölgeye gitmek için vize alabilmesi imkan dahilinde bile değildi. Bundan dolayı iç kesimlerin durumu hakkında elde ettiğim bilgiler çoklukla Amerikalı yardım görevlileri, misyonerler, iş adamları ve -muhtelif Karadeniz limanları üzerinden Ankara ile İstanbul arasında serbestçe gidip gelen ve bu sayede ülkenin büyük bir bölümünü görme imkanı bulan- gazetecilerden gelmekteydi. Tabiatıyla bu bilgi ne kadar iyi olsa dahi her halükârda ikinci elden bir bilgiydi ve karımla ben, Kuvayı Milliye'nin kontrolu altında bulunan topraklardan şans eseri geçtiğimiz dört gün zarfında her ne kadar denenmesi gerekse de, zaman çok kısa olup, şartlar da istisnai bir özellik arzettiği için- rizikoya girmek istemedik[21]. Şahsi tecrübelerimin Millici yönetim hakkında şu ana dek sahip ol-

20 Bu durum 21 Şubat 1921'de İzmir'de kaleme alınan ve bölüm sonunda bulunan iki anlatıda kendini göstermektedir.

21 27 Haziran ile 3 Temmuz 1921 tarihleri arasında İzmit ve Körfez'in güney sahili boyunca yer alan komşu bölgeleri üzerinde (Yedinci bölüme bakınız).

duğumdan daha iyi ya da daha kötü bir intiba ortaya koyup koyamayacağını söyleyemem, bundan ötürü izlenimlerimi biraz önce bahsettiğim çekince eşliğinde olduğu gibi aktarmam icap etmektedir. Yine de Millici program ve bakış açısı hakkında daha yetkin bir şekilde konuşabilirim. Bu konuya dair bazı açıklamalar bu bölümün sonunda verilmiştir.

1921 Anadolusunda Yunan tarafındaki mütehakkim şahıs Yüksek Komiser Sterghiádhis[22] idi. Meslek hayatına Girit'in başarılı avukatlarından biri olarak başlayan bu şahıs, memleketinin ve mesleğinin işaretlerini hâlâ üzerinde taşımaktaydı. Her an için tetikteydi, yaratıcı ve cesur ama bir o kadar da kaprisli ve çabuk parlayan bir tabiata sahipti ve yönetim şekli, tıpkı zayıf bir davayı üstleniyor veya ümitsiz bir düelloya girişiyormuşçasına, hasmına beklemediği bir anda şiddetle yüklenme esasına dayanıyordu. Hamleler, hileli vuruşlar ve karşı tarafın ataklarını mahir eskivlerle savuşturmalarıyla sanki bir eskrim maçı yapıyormuşçasına bu tarz hükümet etme yöntemi batılı değil, İngiliz ise hiç değildi, fakat Sterghiádhis, o sıralarda bir Hintli vali muavininin kullandığı imkanlara bile sahip bulunmuyordu. Herşeyden önce, Yunan hükümetinin yardımı olmaksızın kendi giderlerini karşılamak zorunda kaldığından sürekli mali sıkıntı içindeydi. İzmir'in, ticari hinterlandından tecrit edilmesi, mahalli gelirlerin hayli azalmasına sebep olmuştu. Geçici olarak yürürlükte kalmaya devam eden Kapitülasyanlar ise, yeni kaynaklara başvurulmasını oldukça zorlaştırıyordu. Elinin altında ne düzgün bir yargı sistemi ne de doğru dürüst bir mülki idare vardı. Askeri durumun giderek kötüleşmesine paralel olarak gitgide daha az laftan anlayan askerler üzerinde bir başına otorite kurmak zorundaydı. Venizelos tarafından tayin edilmiş olmasına rağmen, kralcı bakanların, yerine kimseyi bulamadıklarından ötürü göreve devam etmesini rica

22 Türkçe kaynaklarda 'Yunan Fevkalâde Komiseri Aristidi İstiriyadis' (İstiryades, İsteryadis, vs.) olarak geçen bu ismi İngilizce metinde yazıldığı şekliyle bıraktık. -Ç.N.

etmeleri sebebiyle Atina'nın desteğine de güvenemiyordu. Herşeye kendi başına karar vermek ve her geçen ayla beraber Yüksek Konsey'in bu sorumsuz kararının geri alınması zarureti giderek daha kuvvetli bir ihtimal haline dönüşürken, gün gelip de Anadolu'da Yunan hakimiyetinin gerçekleşeceğine inanmışçasına, Sèvres rejiminin yürürlüğe girişini bekleyerek hareket etmek zorundaydı. Öte yandan Sèvres antlaşmasının nihayette uygulanmaya başlanması halinde bile, antlaşmanın 83. maddesine göre beş yıl sonrasında İzmir havalisinin nihai olarak Yunanistan'a bağlanması hususunda bir plebisitle yüz yüze gelme ihtimali bulunduğu için, kendisini daha hassas bir pozisyonda bulması da mümkündü. Öngörüldüğü üzere, mahalli parlamentodaki çoğunluk tarafından plebisit talebinde bulunulması durumunda yapılacak halk oylamasında, sonuç Yunanistan lehine çıktığı takdirde, kaçınılmaz bir şekilde bu sonucun elde edilebilmesi için önceki beş yıl zarfında yetkilerini suistimal etmiş olduğu suçlamasıyla karşı karşıya kalacak, oylama aksi netice verdiği zaman ise yurttaşları tarafından ülke çapındaki bu hayal kırıklığının günah keçisi ilân edilecekti. Böylesi zorluklar batılı bir profesyonel idarecinin elini kolunu bağlayabilirdi, ama uzun bir süredir dostu ve adalı hemşehrisi Venizelos tarafından kamu hizmetine girmesi için nafile bir şekilde ikna edilmeye çalışılan Sterghiádhis'in aklını mevcut anormal şartlar çelmişti. Neticede, ihtirasını uyandırmakta akim kalan Venizelos başarılı bir şekilde *tour de force*'a[23] karşı olan aşkına müracaat etmiş ve Kral Konstantin'in düşüşü sonrasında Epir vilâyetinin -geçici olarak İtalyanlar tarafından işgal edilmesi sebebiyle- içine düşmüş olduğu karışık durum esnasında genel valiliğini üstlenmesi için kendisini iknaya da muvaffak olmuştu. Sterghiádhis, Yanya'ya gitti, genç ve becerikli insanları etrafına topladı ve olayların üstesinden gelmede öylesine büyük bir beceri sergiledi ki Venizelos, 1919 Mayısında birliklerinin ka-

23 Fransızca 'üstün kudret veya hüner gösterisi'. -Ç.N.

raya çıkmasını takiben yaşanan yüz kızartıcı hadiseler sonrasında[24] Yunanistan'ı, Anadolu'da içine düştüğü durumdan kurtarmak için kendisini ikinci kez göreve çağırdı. Sterghiádhis, işte bu şekilde İzmir'e gelmiş oldu. Bundan daha kötü bir başlangıç yapamaz ya da böylesi bir sorunlar denizinde gömülmeden su üzerinde kalmayı başarmaktan daha akılcı bir akrobatik gösteri icra edemezdi.

Epir'deki çıraklık dönemi esnasında geçen bir anekdotu burada tekrarlamakta fayda vardır. Kırsal kesimdeki haydutlardan en korkuncu haricinde hepsinden kurtulmuş olduğu vakit bu sonuncusu tarafından başbaşa dağlarda görüşmek üzere bir davet mektubu alır. Genel Vali, iki tarafın da randevu yerine belirli bir mesafe kala silahlarını bırakması şartıyla bu teklifi kabul eder. Beklenilen saatte randevu mahalline vardığında çete reisini açık arazide kendisini bekler vaziyette bulur ama bu esnada etraftaki her kaya parçasının ardından kendisine çevrilmiş namluların da farkına varmakta gecikmez. Sterghiádhis bu fırsatı kaçıracak bir adam olmadığından, tereddüt etmeksizin sözlü saldırıya geçer ve bir sövüp sayma fırtınası altında bunalan hilekâr haydut utanç ve şaşkınlık arasında bocalayarak, sonradan itaat edeceği, daha çok genel valinin çıkarına olan teslim şartlarını anında kabul eder.

Böylesi meziyetler bir diktatör için, -özellikle şartların kendisini bizzat haydutun rolünü üstlenmeye zorlamış olduğu anlardaeşi bulunmaz niteliktedir. İzmir'deki yönetimine muhalefet eden insanlar Sterghiádhis'i rahatça üstesinden gelinecek bir kişi olarak görmemektedirler. Ne batılı konsoloslar, ne de hangi milletten olursa olsun gayriresmi dilekçe sahipleri tarafından -adaleti yerine getirmek şöyle dursun, gelecekteki müracaatlarının önünü şimdiden kesmek amacıyla herkesin önünde onları utandırma yolunu seçmedikçe, görmezden gelme konusunda sınırsız bir kapasiteye sahip olduğundan- sevilmemektedir. Bu durum, ma-

24 Yedinci bölüme bakınız.

halli nüfus içinde bulunan farklı unsurlar arasındaki dengeyi gözetme açısından en sevdiği el çabukluğu yöntemidir. Türk ve Rumların ihtilâf halinde olduğu durumlarda zaman zaman abartılı bir biçimde Türklere yakınmış gibi hareket etmesi yüzünden İzmirli Rumlar arasında adı bir miktar kötüye çıkmış olsa da, batılı ziyaretçiler ve -kendisini daha iyi tanımaları gereken- batılı ülkelerin bu topraklar üzerinde yaşayan uyrukları arasında itibar kazanmıştı. Türklere karşı, Yunan ordusu veya jandarması veya kendi mülki idaresi altında çalışan küçük memurlar veya çok daha büyük sıklıkla -mahalli resmi makamların göz yumması sayesinde- bizzat Rum ahalisi tarafından gerçekleştirilen büyük veya küçük adaletsizlikleri önlemeyi yahut düzeltmeyi ya istemiyor ya da bu hususta elinden hiçbir şey gelmiyordu. Bu zulmün bu şekilde devam etmesi halinde melodramatik şahsi müdahalelerin Türk nüfusunun karşılaştığı zorlukları hafifletmek açısından hiçbir değer taşımayacağını, buna mukabil gerçek durumu maskeledikleri için bu insanların duygularını daha da keskinleştireceğini bilecek kadar da zekiydi. Bununla birlikte böylesi bir tutum, mevcut şartlar altında muhtemelen elinden gelen en tesirli davranışı teşkil ediyordu.

Her idareci kendi elemanlarına ihtiyaç duyar ve Yakın ve Ortadoğu'daki çoğu çağdaş idare de kadrolarının yetersizliği yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Sterghiádhis, 1921 yılında kendisi için bir üniversite organizasyonuna girişen ayrıca eğitim meseleleri ile her türlü sosyal konuda tavsiyelerde bulunan Göttingen'den arkadaşım Profesör Constantine Karatheodhorís[25] ve

25 Profesör Karatheodhorís, Osmanlı hükümetine çok sayıda kamu görevlisi yetiştirmiş olan meşhur 'Phanariot' (Fenerli olmasın? -Ç.N.) ailesine mensuptu. Akrabalarından biri de müteveffa Sisam prensiydi. Amcası, Abdülhamid döneminde Midilli'de hükümet mühendisi olarak görev yapmış olup, burada -mükelleflerin, ödemiş oldukları vergilerin verimli bir şekilde kendilerine geri döneceğine kanaat getirmelerini sağlayacak şekilde- kamu işlerinde istihdam edilen mahalli iş gücünü finanse edecek vergilerin toplanmasında zekâ ürünü diyebileceğimiz bir sistem hazırlamıştı. Bu yöntemle mahalli halkın sempatisini kazanmış ve adanın fevkalâde yollara sahip olmasını sağlayan bir iş gücü oluş-

(daha sonra kendisinden tafsilatlı bir şekilde bahsedeceğim) genç ziraatçi Frangópulos[26] gibi kıymetli muavinlere de sahipti. Fakat çoğunluk içinde bunların ağırlığı neydi ki? Epir'i terkederken genç memur kadrosunu da beraberinde götürmekte ısrar etmişti[27] (böylesi bir durumun, ayrıldığı makama gelecek kişiyi de daha işin başında güçlükler içinde bırakmış olması gerekecekti), yine de bunların sayısı daha geniş İzmir havalisinde her yere yetişmelerini sağlayacak kadar çok değildi. Anadolu'daki Yunan hakimiyetinin karakteri, en uç noktasında yüksek komisere değil sıradan yüzbaşılara, çavuşlara hatta onbaşılara bağlı bulunmaktaydı ve bu yetkililer, kesinlikle yabancı bir ahaliyi idare etmek için gereken vasıflara sahip kişiler değillerdi. Yunanistan'da silah altına alınmış olan bu insanlar bir kelime dahi Türkçe bilmemekte ve deniz aşırı topraklar üzerinde daha ne kadar süreyle görev yapacakları meçhul olduğundan öğrenme zahmetine de girmemekteydiler. Tümüyle Türklerden oluşan bölgelerde bir iki kelimeden fazla Türkçe öğrenmeden dokuz aydan fazla görev yapmakta olan Yunan jandarmalarıyla karşılaştım. Koruma altındaki seyahatlerimden birinde refakatçim bu dili o kadar az biliyordu ki yol sormak gerektiğinde benim konuşmam icap ediyordu. Yunanlıların iyi linguist oluşları ve ilerlemelerine yardımcı olacak bilgileri edinmedeki gayretleri göz önüne alındığında bunun sebebini sadece tembellikle izah etmek mümkün değildir. Türkçe öğrenmeye karşı isteksizlikleri, milli husumetleri ve Türkleri hakir

---

turmuştu. Profesör Karat-heodorís'in babası Brüksel'de Osmanlı orta elçisiydi. Kendisi de Liége'de eğitim görmüştü. Mısır ve başka yerlerde tecrübe kazandıktan sonra yirmi yıl boyunca sitayişle sürdüreceği görev yeri olan Göttingen Üniversitesinin Matematik Kürsüsüne tayin edilmişti. Arkeoloji, hijyen, ekonomi ve diller başta olmak üzere hemen hemen herşeye karşı ilgisi vardı ve sürekli olarak bana, geçen yüzyılın otuzlu yıllarında Kral Otto'nun treninde Yunanistan'a gelen Ludwig Ross ve diğer Alman bilginlerini hatırlatmaktaydı. Aslında Profesör Karatheodhorís, yapıcı, geniş fikirli, insancıl ve ecnebi topraklarda sudan çıkmış balık gibi duran bir batılıydı.

26 'Bir Zirai Tecrübe' bölümüne bakınız.

27 Bunların arasında tesadüfen karşılaştığım ikisi beni olumlu bir şekilde etkilemişlerdi. Bunlar Aydın'da G. P. Vasilikos ve Soma'da I. A. Nabúris idi.

görmeleriyle daha bir güç kazanmaktadır. Köle, efendisinin dilini konuşmak zorundadır, bunu beceremiyorsa -üstün olduğu zamanlarda, Rumları Türkçe konuşmaya mecbur tutmaması gerektiğinden ötürü- kendisine yazık olacaktır. Böylece, hayati bir müracaatı bulunan ya da ciddi bir itham ile tevkif edilmiş olan talihsiz Türk köylüsü, işini iyi yapabileceği gibi içinden çıkılmaz hale de sokabilecek bir Rum tercümanın hizmetlerini kiralamak zorunda kalacaktır. Aynı Türk, mahkeme huzuruna çıktığı vakit iddialarının, bir kelimesini dahi anlamaktan aciz olduğu bu Yunanca versiyonu üzerine başına bela kesilen resmi çevirmenin sorgulamasına maruz kalacak ve nihayette davaya bakan subay, biraz da olup bitenden sıkılıp, bir kez daha Türklerin medeniyetten uzak habis bir millet olduğuna kanaat getirerek celseyi tatil edene dek bu böyle sürüp gidecektir. Sterghiádhis, bir Yunan Cromer'i ya da Liautey'i[28] olma yolunda onurlu bir arzuya değer verirdi ama milli husumet, çabalarını, -tıpkı 1912 Sela-nikinde iyi niyetli bir Osmanlı valisinin veya 1921 İrlandasında liberal fikirlere sahip bir kral naibinin başına gelenler gibi- önüne geçilmeyecek biçimde sekteye uğratmaktaydı.

Sterghiádhis'in idari operasyonları, teraziye konduğunda şüphe götürmeyecek şekilde bir tarafından açık vermektedir. İyi tarafta, tehcir edilmiş veya sürgüne gönderilmiş 120.000'den fazla Rumun büyük bir beceriyle yeniden iskân edilmesi birinci sırayı alır. Onlara yardım edilirken -geçen yüzyılda, bağımsızlık savaşı sonrası Yunan Krallığının kuruluşu esnasında yapılan feci hatanın aksine- bu şahısların yoksulluğa düşmemesi veya bölgenin mahalli yönetim geleneğinin zayıflamaması için gereken özen gösterilmiştir. Bu insanlara mümkün olduğunca para yardımı yerine daha sonraları ödeyecekleri borçlar verilmiş ve bu sayede

28 Cromer, İngiliz sömürge yönetiminin Mısır'a gönderdiği ilk genel vali, Liautey ise, Birinci Dünya Savaşı esnasında batı cephesinde büyük yararlılıklar gösteren bir Fransız generalidir. Her ikisi de, kitlelerin idaresinde gösterdikleri üstün meziyetlerle öne çıkmışlardır. -Ç.N.

toplam harcamalar baştaki hesapların altında tutulmuştur. Bergama ve Ayvalık, 1920 yılının hasat mevsiminde kendi ayakları üzerinde durmaya başlamış, 1921 kışında Kınık'ın da eli ayağı oynar olmuştu. Sadece Dikili, bir yılın mahsülü olan meyvelerin tamamını mahveden tarla farelerinin istilası yüzünden hayal kırıklığına uğramış durumdaydı. Bu arada Türk nüfusuna da yardım ulaştırılmaktaydı. Bir başına kalmış Müslüman kadınların Yüksek Komiserin Aydın Temsilciliğinden gıda yardımı aldıklarına şahit oldum[29]; İzmir'deki Türk yetimhanesi olan Darülyetim'e de para yardımı yapılmaktaydı. Bunların yanısıra ekonomik ve sosyal gelişme için bazı olumlu tedbirler de alınmıştı. Kırsal kesimde ucuz ve hafif sabanlar, Yunan idaresi tarafından, maliyetine satışa sunulmuş; Torbalı'da mekanize ziraat için bir deneme çiftliği tesis edilmiş[30] ve Profesör Karatheodhoris, Anadolu'ya musallat olmuş iki büyük felaket durumundaki sıtma ve frengiyle mücadele edecek, hijyen ve doğu dilleri bölümlerinin 1921 yılında hizmete gireceği, yeni üniversitesini kurma hazırlıklarına girişmiştir. Bütün bunlar vakitsiz bir ihtiras olarak kabul edilse dahi hiçbir şey Yüksek Komiser tarafından Varnalı bir mülteci olan Klionás'a tevdi edilmiş bulunan İzmir belediye idaresinin elden geçirilmesinden daha pratik değere sahip olamazdı.

Bununla birlikte bütün bu saydıklarımızın kıymeti, borç hanesine yazılanlar karşısında kaybolup gitmiş hatta ötesine de geçilmiştir. Mesela Yunanlıların yeniden iskânı, Türk komşularının mal varlıklarına el konmasıyla berbat edilmiştir. Tapu kayıtları, bizzat Türkler tarafından 1914 ile mütareke arasında tatbik olunan kriminal şiddet hareketleri sayesinde zaten karmakarışık durumda bulunduğundan, Rum ahalinin muzaffer milliyet olarak geri dönüşlerinde misillemeye girişmek için yanıp tutuşmaları da

29 Öte yandan Aydın'ın yerle bir edilmesindeki yegâne sebebin, Yunan çıkarması neticesinde gelişen savaş halinin çığrından çıkması olduğunu hatırlatmakta fayda vardır (Altıncı ve yedinci bölümler ile 273. ve 332-333. sayfalara bakınız).

30 'Bir Zirai Tecrübe'ye bakınız.

doğal karşılanmalıdır. Yine de Sterghiádhis yönetiminde görev yapan küçük memurların, sahte iddiaları doğruymuşçasına kabul edecek kadar kabiliyetsiz yahut ilgisiz yahut tarafgir olmaması ve bizzat Yüksek Komiserin de onların bu yaptıklarını tasvip eder gibi görünmemesi gerekiyordu. Türk mülküne karşı girişilen bu tarz tecavüzler Rumların yeniden iskânının tamamlanmasından sonra da devam etmiştir. Mesela Narlıdere ve Balçova'da yaşayan bazı Rumların, hasat mevsiminin hemen öncesine denk gelen 1921 Yazında Yunan yetkililerini, Türkler tarafından ekilmiş olan ve yine onların mülkiyetinde bulunan topraklardan elde edilen mahsulün -bu toprakların gerçek sahipleri oldukları iddiasıylakendilerine verilmesi hususunda ikna etmiş olduklarını öğrenmiştim. Bu arada, Phokiés'de yaşayan Türk unsuru, yeniden iskân edilen Rumların topraklarına el koymasını seyretmekle kalmıyor bir de cinayetlere kadar uzanan şiddet hareketlerine maruz bırakılıyordu. Hükümet merkezine bu kadar yakın bir yerde böylesi aşırılıkların hiç olmaması gerekirdi. İşte bütün bunların neticesi olarak, 1919 Mayısından itibaren Türkler -umumi şiddet hareketlerinin başlamasından önce dahi- işgal altındaki topraklardan kitleler halinde göç etmekteydiler. İstanbul'daki Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, 1921 İlkbaharında, göç edenlerin sayısını 200.000 ilâ 325.000 arasında olduğunu hesaplıyordu. Bu sayıların abartılmasında, en azından yeniden iskâna tabi tutulan Rumların sayısıyla eşit hale getirilmesinde, bir sakınca bulunmamaktadır[31]. Ne bilimsel zirai yöntemlerin, ne de saban dağıtımının, böylesi bir nüfus kaybının sebep olacağı üretim azalmasını karşılayacak gücü yoktur. Askeri nakliyat dönemlerinde, topraklarını terk etmeyen birçok Türk köylüsünün hizmetlerine haftalar hatta aylar boyunca el konmuş ve beraberlerinde getirmek zorunda

31 Bu mültecilerin nerdeyse tamamının, sayılarının kaydedileceği İstanbul veya bir başka dağıtım merkezinden geçmeksizin halihazırda Millicilerin elinde bulunan topraklara doğru sürüklenmeleri sebebiyle kesin istatistikleri elde etme imkanı bulunmamaktadır.

bırakıldıkları katır ve kağnıların çoğu da ziyan olduğu için bu hareket ülkenin bir kat daha fakirleşmesine katkıda bulunmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bu arada mahalli Osmanlı Rumları da, eğer daha öncesinde değilse, 1921 ilkbaharı itibariyle askere alınmaya başlamıştır. Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonunun 1 Haziran 1921 tarihli raporuna göre *"Yunan ordusu, Osmanlı tebasından Hıristiyan mülteciler için silah altına alınma kararı çıkartmış ve bu insanların, ailelerini büyük sıkıntı içinde bırakıp gitmelerine sebep olmuştur"*.[32] Ağustos ayında, askerlik çağında olup olmadığı yolunda Yunan askeri yetkilileriyle fikir anlaşmazlığına düşmüş bulunan, Osmanlı tebasından bir Rumu kendi gözlerimle İzmir Cezaevinde yatarken görmüştüm[33].

Borç hanesi içinde bulunanlar arasında, yedinci bölümde ele alınan vahşet hareketlerinden farklı biçimde, 'meşru savaş'ın bir neticesi olarak ortaya çıktığından ötürü daha az zarar-ziyana sebep olan askeri tahribat da yer almaktaydı. Anadolu savaşı, ağır silahların yoğun olarak belirli bir bölgede bulunmamasına rağmen, cephenin mütemadiyen yer değiştirmesinden ötürü, büyük zarara yol açmıştır. Bergama'nın Kuzeyinde ücra bir dağ köyü olan Yukarı Beyköyü'nde evlerin neredeyse yarısının, başlangıçtaki Yunan işgali esnasında topa tutularak ve ateşe verilmek suretiyle yakıp-yıkılmış olduğunu gördüm. Menderes Vadisi gibi savaştan kötü bir biçimde etkilenen bölgelerde tek bir köy dahi hasara uğramaktan kurtulamamıştı. Daha da feci olan, ticaretin sekteye uğramasıydı. Limanda işlerin durma noktasına gelmesi, hasara uğramış demiryolları, iç kesimlerdeki gıda maddelerine askeri yetkililer tarafından el konması, bu duruma ait özelliklerden bazılarıydı. 1921 Şubatında, halı sanayiinin önde gelen merkezlerinden biri sayılan Kula'da bu işle uğraşanlar, hâlâ İzmir'deki firmalardan talep almaya devam etseler de kullanmakta oldukları

32 Parlamento Evrakı, Türkiye No. 1 (1921) = Cmd. 1478 (Yedinci bölüme bakınız).

33 'İzmir'deki Yunan Cezaevleri' bölümüne bakınız.

yün, cephenin diğer tarafında kalan Ankara havalisinden geldiği için elleri kolları bağlı oturmaktaydılar. Ellerinde muayyen miktarda stok bulunsa da, bunlar bittikten sonra neyi işleyeceklerdi? Aynı şekilde İzmir, dünyanın en büyük meyan kökü firmalarından birinin merkezi durumundaydı, zira en iyi kalitedeki kökler Menderes Vadisinden toplanırdı. Bu firma, meyan kökünü, iç kısımlardaki toplama istasyonlarından İngiliz Aydın Demiryolu vasıtasıyla sevketmekte olsa da, savaş sebebiyle demiryolu Yunanlıların elinde, önde gelen meyan kökü üretim alanlarıysa Türk bölgesinde kalmıştı. Bu esnada iki bölge arasındaki irtibatın kesilmiş olduğunu belirtmeye bile gerek kalmadığını düşünüyorum. Böylesi şartlar altında ne tür bir ticaretin devam etmesi beklenebilirdi? Şu ana kadar bu ekonomik kayıplardan yeterince bahsetmiş bulunmaktayım. Bu noktadan itibaren, Yunan idaresinin bölgeye getirmiş olduğu ekonomik kazanç ve kayıpların hesaplanmasında sadece bunların da göz önüne alınması gerektiğini belirtmek için bu konuya döneceğim.

Şu ana kadar tetkik edilen hususların Sterghiádhis'in, içinde bulunduğu durumdan ziyade, şahsiyetine ışık tutmuş olduğunu iddia etmek mümkündür. Memurlarının Türk aleyhtarı yaklaşımları ve savaşın getirmiş olduğu ekonomik çöküntü, bizzat mesulü olmamasına rağmen mücadele etmek zorunda kaldığı iki unsuru oluşturmaktaydı. Mamafih bir devlet adamının geçmesi gereken bir 'asit testi' vardı ki bu test aynı zamanda Türklerin tahsilli kesimine ve müesseselerine karşı olan şahsi politikasını belirlemekteydi. Bu kesimin iyi niyetini temin etmek, buyruk altında bulunan herhangi bir ülkedeki bir yabancı idareci açısından görevlerin en zorunu oluşturuyordu. Yine de, Hindistan ve Mısır'daki İngiliz tecrübesinin de göstermiş olduğu gibi, bu insanların işbirliği olmaksızın neticede iyi bir yönetim sağlamak imkansız olacağı gibi, sebepsiz yere dışlanmaları da affedilmez bir hata niteliği taşıyacaktır. Sterghiádhis'in en büyük kabahati işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bölgede yaşayan Müslüman Türklerin önde

gelenlerine kıyasla Giritlilere ve Çerkezlere özel bir alâka gösterilmesi gibi bazı hadiseleri sadece basiretsizce davranmış olduğunu söyleyerek geçiştirebiliriz[34]. Fakat, aydın ve vatanperver Türklerin üzerine titrediği ve ulusal gelişmeleri açısından çok kıymetli unsurları oluşturan Sultaniye idadisi, *École Polytechnique*[35] ve İzmir şehrindeki Türk hastanesi gibi müesseselere saldırmak suretiyle düşüncesizce bir yara açılmasına sebep olmuştur.

Sterghiádhis, Sultaniye idadisine ait binaya el koyarak mahkemeye dönüştürme teşebbüsünü[36] Sèvres Antlaşmasına atıfta bulunarak müdafaa etmeye çalışmıştır. 68. ve 240. maddeler birlikte okunduğunda, antlaşma onaylandığı takdirde Mahalli Yunan İdaresi, İzmir bölgesindeki *"Türk imparatorluğu adına veya kamu malı olarak kaydedilmiş bulunan bütün mülk ve varlıklara ödeme yapmaksızın el koyma"* hakkına sahipmiş gibi görünmektedir. Sterghiádhis, İstanbul'daki hazine-i şahane'nin okula yıllık 40.000

---

34 Hıristiyanların elinden kurtulmak amacıyla doğdukları adayı terkeden ve genellikle Türklerden daha fazla Yunan aleyhtarı olmakla şöhret yapan Giritli Müslümanlardan bazıları, Yunan işgali esnasında Yunan yetkilileriyle işbirliği yapmak yolunda şaşırtıcı bir heves göstermişlerdir. Ödemiş'in Girit kökenli toprak sahiplerinden Ali Bey, etrafındaki Türk *administré*lerle (küçük memurlarla -Ç.N.) birlikte yüksek komiserin irtibat subaylığını (ya da *sureta* irtibat subaylığını) yapmaktaydı; Yunan işgali esnasında Manisa'nın Osmanlı mutasarrıfı olan Hüsnü Bey, bu sefer etrafında Yunan mülki yetkilileri ve jandarması bulunacak şekilde Yüksek Komiser'in temsilcisi olarak aynı makamda kalmaya devam etmişti. Eski Hıristiyan düşmanlarına karşı Giritli Müslümanların gösterdiği bu uyum kısmen işgalciyle aynı dili konuşmalarına kısmense Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren yeni Türk komşularıyla aralarında gelişen kötü münasebetlere bağlıydı. Çerkez çete reisleri Eşref ve Ethem Beylerin, Millicileri terk ettikleri 1921 Kışında gördükleri *empres-sement* (candan yakınlık -Ç.N.) büyük ihtimalle Sterghiádhis'ten ziyade Yunan askeri yetkililerinden kaynaklanıyordu. Tahsilli Türkler, doğru ya da yanlış, Yunan idaresinin kendileriyle Türk olmayan böylesi Müslüman azınlıklar arasına nifak sokmaya çalıştığını düşündükleri için, her halükârda varılan neticeler pek de iç açıcı değildi.

35 Kitabın ikinci baskısında bu sayfadan *École Polytechnique*'in çıkartıldığını gördük. -Ç.N.

36 Bu Sultaniye ihtilafındaki Yunan görüşünü takdim edişim Yunan Yüksek Komiserinin ofisi tarafından trafıma verilen notlara dayanarak hazırlanmıştır. Burada bu konuyu bizzat Yüksek Komiserle de tartışma imkanını bulduğumu da belirtmek istiyorum.

Türk Lirası ödenek ayırmış olmasını, kendi hesaplarına göre, anılan okulun bölge halkına değil de imparatorluğa ait bir müessese oluşunun delili olarak görmekte ve bu meyanda Sultaniye'nin de bu kategoriye girdiğini iddia etmektedir. Bu iddialara Türkler, öncelikle antlaşmanın hiçbir zaman onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiş olduğunu söyleyerek cevap vermektedirler. Bu durum karşısında, antlaşmanın kendilerine sağlamış olduğu -72. madde- sözü edilen mahalli meclis gibi- kolaylıklardan da henüz istifade etmediklerine dikkat çekmektedirler. İşte bu sebeplerden ötürü onları, çıkarlarına zarar verecek türden şartların beklentisi içine sokmak hiç de adil bir yöntem değilmiş gibi görünmektedir. Fakat, seneden seneye hükümet tahsisatı ihdas edilmiş olsa dahi, Sultaniye'nin üzerine kurulmuş olduğu arazinin vakıf toprağı olduğu ve bu binanın genel manada resmi eğitime geçilmesinden yirmi ilâ otuz yıl önce inşa edildiği hususlarına daha fazla ağırlık vermekte, bu yüzden, aşikâr delillerin ışığında, 68. ve 240. maddelerin uygulanmasının mümkün olmadığını söylemektedirler.

Bu isnada karşı Yunanlılar, Osmanlı hükümetinin tahsisatı kesmiş olduğunu, Yunan idaresinin ise bunu ödeyecek güce sahip olmadığını ve Yunanistan Krallığında bu tarz bir eğitim ödeneğinin bulunmadığını yani Sultaniye'nin zaten yüzde yüz boşalmış durumda bulunduğunu söyleyerek cevap vermektedirler. Bu tarz bir iddiaya, Türk cemaatinin önde gelenlerinin vermiş olduğu cevap ise, Sterghiádhis'in hiçbir zaman kendilerine bağış toplama veya İstanbul'daki Maarif Nezareti nezdinde tahsisat çıkartma girişimlerinde bulunma imkanı tanımadığıdır.

Yunanlıların bir sonraki savunma hattı Sultaniye'nin, Galatasaray *Lycée*'si veya İstanbul'daki Darülfünun için bir basamak olduğu ve İzmir ve havalisinin geçici olarak Türkiye'den ayrılmış durumda bulunduğu için bu ülkeyle özel eğitim irtibatlarını devam ettirmede bir mana görmedikleriydi. İzmir bölgesinde yaşamakta olan Türkler, yüksek tahsil görmek istedikleri takdirde, burada bulunan yeni Yunan Üniversitesine ya da Atina'ya gidebi-

lirlerdi. Bu iddialara karşı Türklerin getirdiği yorumsa, eğer Sèvres Antlaşması böylesine hayati ve sağlam bir şekilde tesis edilmiş eğitim düzenlemelerine de zarar verecekse, bu durumun antlaşmanın ne kadar suni ve adaletsiz olduğunu göstermekten başka bir işe yaramadığıydı.

Yunan yetkilileri, Osmanlı imparatorluğu içindeki muhtelif Hıristiyan ve Musevi *millet*lerin istifade etmekte olduğu yetkileri kullanma gücüne sahip, mahalli ölçekte bir Müslüman Eğitim Komisyonu kurmakta olduklarını da öne sürmekteydiler. Türk tarafı da, 1921 Ağustosunda bu hususu doğrulamakta ama çok önemli farklılıkların da altını çizmekteydi. Öncelikle, Yunan işgali öncesinde tüm bölgesel eğitim vakfiyeleri mahalli kullanıma tahsis edilmiş olup, bölgenin ileri gelenlerinden oluşan bir komisyon tarafından idare edilmekte olduğundan (İstanbul'daki Maarif Nezareti sadece murakabe işiyle uğraşmaktaydı), bu durum yeni bir girişim değildi. İkinci olarak, Yunan Yüksek Komiserinin, Müslüman idareye sadece ilköğretime tahsis edilmiş fonları kullanma yetkisini teklif ettiğini öğrendim.

Eğer gerçekse, bu kısıtlama bana çok önemliymiş gibi görünüyordu, zira Yunan politikası açısından bir önceki kış dönemindeki ilk ziyaretim esnasında edinmiş olduğum kanaatlerimle gayet güzel örtüşüyordu. Yunan devlet teşkilâtının genel karakteri zaten Türk aleyhtarı olup, zapturapt altına alınmadığında 1919 Mayısındaki çıkarma esnasında görülenler ve 1921 Nisanından itibaren yaşananlar[37] gibi aşırılıklar yaratmaya yatkınlık gösteriyordu, yine de yüksek seviyeli mülki yetkililer ve bazı aydın Venizelosçu generaller[38] gözle görülür bir şekilde uzlaşma ortamı yaratmayı ve sanırım, Yunan idaresiyle uzlaşmayacağını düşündükleri yönetici Türk sınıfından koparmayı amaçladıkları Türk

37 Yedinci bölüme bakınız.

38 Onların arasından, Şubat ayında Alaşehir, Uşak ve Salihli'de karşılaştığım dört tanesi birkaç hafta içinde komutaları altında bulunan kralcı subaylarla yer değiştirdiler.

köylüsünün, itimatını kazanmayı arzu ediyorlardı. 1921 Nisanında başlayan yok etme savaşı, ilk İzmir katliamının açtığı yaraların üstesinden gelinmiş olsa dahi, böylesi bir politikanın sahip olabileceği bütün şansları tabiatıyla daha işin başında ortadan kaldırmıştı. Yine de daha önceleri Mısır ve Hindistan'da yaşanan benzeri hadiseler her halükârda bu girişimin pek de başarılı olabileceği düşüncesini doğurmamaktaydı. Tahminime göre bu fikrin Yunanlı mümessilleri, doğu ülkelerindeki İngiliz idaresi üzerine birinci dersi çalışıp ikincisine bigâne kaldıkları için muazzam bir hata yapmışlardı. Bu politikaları mucibince uygun olan, ilköğretimi teşvik ederken daha yüksek seviyelerdeki eğitimi sabote etmekti ve bu durum bana doğru bir şekilde aktarıldıysa bu hava, yüksek komiserin eğitimi yeniden düzenleme teklifinde fazlasıyla hissedilmekteydi. Verilecekler ilköğretime harcanacak ise kesenin ağzını açmakta bir mahzur yoktu. Yeni Türk Eğitim Komisyonu açık bir şekilde yalnızca ilköğretim alanındaki tüm mahalli teberruları değil aynı zamanda daha önceleri Osmanlı hükümeti tarafından eğitim maksadıyla toplanan özel vergi gelirlerini de idare edebilirdi. Yunan Yüksek Komiseri ilâve kaynağa gerek olup olmayacağına karar verme hakkını mahfuz tutmaktaydı. Öte yandan, o zamana dek Osmanlı Maarif Nezaretine bağlı olarak bir Ayan Encümeni tarafından idare edilmekte olan -ilk ve orta öğretime ait- tüm mahalli teberruların dağıtımı, işgalin başladığı tarihten itibaren Yunan yetkilileri tarafından üstlenilmiş olup, 1921 Ağustosunda her iki bölüme de ödenmesi gerekenlerden beş kuruş dahi verilmemişti. Bu esnada, daha önce de açıklanmış olduğu gibi, Türklerin eğitimine tahsis edilmiş, tümüyle özel bağışlarla finanse edilen ve mahalli eşhastan müteşekkil bir mütevelli heyetine sahip, mühim bir yüksek eğitim müessesesi durumundaki *École Polytechnique* gibi Sultaniye İdadisi de, hem arazisi hem de binası itibariyle istimlâk edilmişti[39].

39 Kitabın ikinci baskısında yukarıdaki cümle aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: "Bu esnada, yukarıda izah edildiği şekliyle, Sultaniye vakfı hem arazisi hem de binası

Bu durumda, yeniden düzenlenmiş Türk Eğitim Komisyonu, ilköğretim gelirleri üzerinde mali kontrole sahip olsa dahi Türk cemaati, sahip olduğu iki önemli orta öğretim müessesesinden yoksun bırakılmış olacak ve geri kalanlara dair bir güvencesi de bulunmayacaktı.

Sultaniye ihtilâfında Yüksek Komiserin son müdafaa hattı, tabiatıyla okul yönetimi tarafından bulunabilmesi durumunda, uygun bir alternatif teşkil edecek binanın kirasını ödemeye hazır olduğunu ciddi bir şekilde beyan etmesiydi. Fakat, Avrupa Savaşı sonrasında birçok büyük şehirde olduğu gibi İzmir'de de -halihazırda yeni Yunan Üniversitesinin yerleşmekte olduğu henüz tamamlanmamış iki binayı hariç tutarsak- aranan şartları haiz mekân bulmanın ne kadar zor olduğu herkesin malûmuydu. Bu binalardan bir tanesinin inşaatına vilâyetin eski valisi Rahmi Bey tarafından yeni bir Türk Üniversitesi[40] kurma niyetiyle başlandığı düşünülürse meselenin normal seyrinde, mahkemelerin buraya kurulması yahut bu binanın, kendi binası karşılığında Sultaniye'ye tahsis edilmesi gerekecekti. Sultaniye, haklı bir ihtiyaca cevap verdiği için, sürekli ilgi odağı oluyordu. Vilâyetteki okulları bitirerek buraya gelen talebeler, bu okulda okuduktan sonra İstanbul'a gitmekteydiler. Yeni Yunan Üniversitesi hiç masraf edilmeksizin ortaya çıkarılsa dahi mahalli bağışlar olmaksızın, meşkûk bir tecrübeden, bulutlar üzerine kurulmuş bir şatodan öte değer taşımayacaktı. Bütün bu gerçekler, Sterghiádhis'in -aksi takdirde pek de anlayışsızlıkla karşılanmayacak- adli sistemin idari bir ihtiyaca cevap verdiği ve hukuk mahkemelerinin Rumlar kadar Türklerin de istifade edebileceği bir kamu hizmeti niteliği taşıdığı, bundan dolayı yapmış olduğu işin Sultaniye binasında yer alan bir kamu hizmetini bir başkasıyla değiştirmekten ibaret olduğu, iddiasını çürütmekteydi. Eğer Sultaniye bir hükümet

---

itibariyle istimlâk edilmiştir". -Ç.N.

40 Sanırım diğer binanın doğumhane olarak kullanılması öngörülmüştü.

mülkü değilse ve Rahmi Bey'in binaları hâlâ bomboş beklemekteyse bu münakaşanın da tartışacak tarafı kalmamaktadır.

Bilgiler, Yunan Yüksek Komiserliği tarafından biraz da zülfüyare dokunularak tarafıma tevdi edilmiştir: *"İstanbul'daki okul ve vakıf binaları Fransız, İngiliz ve İtalyanlar tarafından askeri ve idari maksatlarla kullanılmak üzere işgal edilmiştir"*. Hakikatte de, Fransızların halihazırda Galatasaray Lycée'sinin bir kanadını işgal etmiş olduklarını gördüm. *"Tant pis"*[41] diyordu Türkler, *"Batılı Devletler kötü bir emsal teşkil ettiler"*.

İzmir'deki Türk hastanesini de benzeri bir akibet beklemekteydi. Bu müessese tümüyle bağışlardan oluşan 7000 altın mukabili Türk Lirası karşılığı senelik ödeneğe sahip olup, vilâyet ahalisine mensup özel şahıslardan oluşan bir heyet tarafından idare edilmekte ve 400 yatağı sürekli olarak hizmete hazır durumda tutulmaktaydı. Yunan Yüksek Komiserliği hastaneyi ve gelirlerini devralıp, yatak sayısını önce seksene hemen ardındansa kırka düşürmüş ve bu sayede gelirlerden elde edilen tasarufu cebe indirmiş ve 1921 Ağustosu itibariyle vilâyetin sivil nüfusu için kurulmuş olan özel bir vakıf niteliğindeki bu hastanenin tamamını yaralı Yunan askerlerinin tedavisine tahsis etmişti. Bu durum karşısında, bölgedeki gönüllü katkılarla yaşayan özel bir müessese durumundaki Osmanlı Kızılay Cemiyetinin İzmir Şubesi, İkiçeşmelik'te içinde bir hekim, bir cerrah, bir ebe ve bir müstahdemin istihdam edildiği ve ayda ortalama 2500 hastaya hizmet veren bir dispanser açmıştı. Tabiatıyla bu hizmet bir hastanenin yerini tutamasa da, böylesi bir çaba, açlık ve yabancı işgalinin yaşandığı bu zor dönemde Türk cemaatinin teşebbüs gücünü ve kitlesel ruh haletini yansıttığı için önem taşımaktadır.

Yunan Yüksek Komiserinin, bu saydığımız Türk müesseselerine karşı olan tavrını anlatırken özellikle bu kadar ayrıntıya yer vermekteyim. Bu durum olağandışı bir adaletsizlik nümunesi

41 Fransızca 'çok yazık' manasında. -Ç.N.

sayılmayabilir. Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya hükümetlerinin, yeni ele geçirdikleri topraklar üzerinde yer alan düzinelerce Alman, Macar ve Bulgar müessesesine karşı buna benzer veya daha kötü muameleleri reva gördüklerini öğrendiğim zaman hiç de şaşırmayacağım. Aynı hikâye Millici Türklerin elinde bulunan topraklardaki Rum, Ermeni ve Amerikan müesseseleri için de anlatılabilir. Savaşın sebep olduğu duygusal fırtınalara rağmen, yenik düşen diğer milliyetlerin de temelde medeni ve ilerici olduğu düşüncesi kabul görmekte ve bu milliyetlere mensup olanların, coğrafyanın veya muharipliğin bir kazası neticesi yabancı bir yönetim altına düşmüş olmalarıysa bir talihsizlik örneği olarak kabul edilmektedir. Öte yandan özellikle Türklerin –ihtilâflı İzmir örneği başta olmak üzere- bir yabancı idare altına sokulmaları, çoğu kere onların medeniyetten nasibini almamış ve ıslah kabul etmez insanlar oldukları gerekçe gösterilerek müdafaa edilmektedir. Hal, hiç de böyle değildir. Yine de önceki bölümlerde temas edilen sebepler yüzünden, onlar için Batı ile bir *modus vivendi* ortaya koymalarının hayli zor olduğu ve şahsi teşebbüs ile teşkilâtlanma sahalarında bir hayli geri kalmış durumda bulundukları da doğrudur. Liderlerinin bir çoğu bu durumun had safhada farkında olup, bütün bu imkansızlıklara karşı çareler aramaktadırlar. Sultaniye İdadisi, *École Polytechnique* ve İzmir'deki Türk hastanesi bu gayretlerin abideleridir ve böylesi eserleri ortaya koyanların, bunların yerle bir edildiğini görmeleri yüreklerini parçalamaktadır. Avrupa ve Amerika'daki Yunan propagandacıları ve onlara sempati duyan batılılar Anadolu'daki Yunan emellerini medeniyet vesilesi olarak öne sürmektedirler. Gerçekteyse, Yunan idaresi altında yaşamakta olan Türk nüfusu, halihazırda batı kültürüne ulaşma yollarından mahrum bırakılmış bulunmaktadır. Sèvres antlaşmasının, bir an için savaş ve vahşet hareketlerine yol açmamış olduğunu düşünsek dahi, İzmir ile ilgili madde-

lerinin lanetlenmesi için sadece bu sebep bile yeterli olacaktır. *'Tüten fitili söndürmeyeceksin.'*[42] Bu metnin, bizim neslimizde Batı'nın batılı olmayan halklarla ilgili tüm işlerine ilham vermesi icap eder. Bunun tersi bir muamele söz konusu olduğunda, Türklerin ya da diğer ülkelerde yaşayan Müslüman kardeşlerinin, aralarından en aydınlarının girmiş oldukları bu çetin intibak teşebbüsüne azimle devam etmeleri nasıl beklenebilir. Önemsizmiş gibi görünen bu adaletsizlik, 'Batı Meselesi'nin, alışıldığı biçimiyle üzerini örten bütün samimiyetsizlikleri, önyargıları ve yanlış anlamaları aşarak, doğrudan kalbine ulaşmaktadır.

Sterghiádhis'in karakterinin, Sultaniye İdadisi karşısındaki tavrı 'asit testinde' ne renk alırsa alsın, sihirli 'İyonya Harmostesi' unvanının edinilen izlenimi düzeltmesi beklenebilirdi[43]. Öte yandan okurlarımın çok azı Ankara'daki Büyük Millet Meclisinin görevlendirdiği bir halk komiserinin hayatından alınan aşağıdaki tanımlamaya itimat edeceklerdir. Kastettiğim bu şahıs, Fransa'ya nazaran İngiltere'de kendisini daha az evindeymiş gibi hissetmesine rağmen -en azından onunla karşılaştığımda- bir silindir şapka ve bir Londra kulübünün içinde ya da dışında kendisini ele vermeyecek türden bir redingot giymekteydi. Önceki ziyaretlerinde onu Londra'ya çeken sebep British Museum'un okuma odasıydı. Çalışma alanı mukayeseli hukuk olup, bu konuda söyleyeceği çok şey bulunmakta ve bunları coşkulu bir anlatımla ifade etmekteydi. Barış zamanında bir üniversite hocası olmasına rağmen, ihtilâl havasında siyaset denizine açılmayı seven bu olağa-

---

42 Toynbee'nin herşeyden önce bir Hıristiyan tarihçisi olduğunu zaman zaman unutsak da kendisi bu durumu hatırlatma fırsatını hiçbir zaman kaçırmamaktadır. Yukarıdaki cümle İncil'den (Yeşaya'nın kitabı) alınmış olup, Tanrı'nın ideal insan tarifiyle ilgili aşağıdaki metnin bir parçasıdır: *"İşte kendisine destek olduğum, gönlümün hoşnut olduğu, seçtiğim kulum! Ruhumu onun üzerine koydum. Uluslara adaleti ulaştıracak. Bağırıp çağırmayacak, sokakta sesini yükseltmeyecek. Ezilmiş kamışı kırmayacak, tüten fitili söndürmeyecek. Adaleti sadakatle ulaştıracak. Yeryüzünde adaleti sağlayana dek umudunu, cesaretini yitirmeyecek".* -Ç.N.

43 Batı kamuoyundaki küçük bir azınlığın gözleri haricinde bu durum Antik Isparta tarihiyle benzerlik taşımaktadır.

nüstü kabilenin[44] fırtınadan fırtınaya ortaya çıkan diğer yelkovankuşları gibi, devlet işleri uğruna geçici olarak mesleğini bırakmıştı. Aslında, bu konudaki göze çarpan kabiliyetiyle dışişleri bakanı rolünü üstlenmekteydi. Bu kısa kariyeri içinde biri Moskova'da Çiçerin diğeri de Ankara'da Franklin-Bouillon karşısında olmak üzere birbirinden zor iki pazarlığın üstesinden gelmişti. Kendisiyle karşılaştığım zamanda ise becerisini -eğer Lloyd George'a karşı değilse- Lord Curzon üzerinde deneyecekti. Bu şahsın ismi Yusuf Kemal Bey idi.

Majestelerinin hükümetinin izlemiş olduğu politikanın, bir İngiliz tebası olarak beni, 1921 yılındaki seyahatlerim esnasında Yusuf Kemal Bey'in çalışma arkadaşlarını ziyaretten men etmesinden büyük bir üzüntü duymaktayım. Onlarla tanışma imkanı bulamazken, ikinci elden edinmiş olduğum bilgilerle bir değerlendirme yapmak da istemedim. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'ya dair ancak bir Yahudi olmadığını, İttihat ve Terakki Partisini kontrol eden ve bu vesileyle Ocak 1913'deki hükümet darbesi ile 1918 Ekimindeki mütareke arasında geçen altı yıl zarfında Osmanlı imparatorluğunu yöneten siyasetçi grubu içinde yer almadığını ve mevcut pozisyonundan yararlanarak para kazanma ya da başka bir şahsi kazanç sağlama şüphesi altında bulunmadığını söyleyebilirim. Anladığım kadarıyla Rumelili bir Müslüman aileden gelmektedir, meslekten askerdir, Yunanistan'da kafası çalışan avukatlar benzeri, Türkiye'de de akıllı askerlerin, siyasette iyi bir istikbâl gördükleri bir zamanda -tıpkı Sterghiádhis gibi- mesleğine dört elle sarılmak suretiyle emsallerinden ayrılmıştır. Bir defasında Çanakkale'de, üstü olan Alman subayının elinden komutayı alarak bir felâketi önlediği de söylenmektedir. Her halükârda, Harbiye Nazırı olarak yetkilerini o tarihten devrilişine kadar Mustafa Kemal'i geride tutmak için kullanan Enver'in kıskançlı-

44 Atina'dan Aristion, Breslau'dan Steffen, Prag'dan Masaryk ve Princeton'dan Wilson diğer örneklerdir.

ğını uyandırmaya yetecek kadar başarı göstermiştir. Bunun etkisi Enver'in umduğunun tam tersi olmuş ve Mustafa Kemal, İttihat'm üç büyüğü ülkeden kaçtığı vakit, milletin felâketine yol açanların gadrine uğramış, iyi sicile sahip bir asker sıfatıyla, halkın sevdiği bir kişi olarak ortaya çıkmıştır.

Enver'in şahsi muhalifi olarak bilindiği için, İtilâf Devletlerinin kontrolu altında bulunan İstanbul'daki ehlileştirilmiş hükümet tarafından, müttefik askeri yetkililerinin de muvafakatıyla, 1919 Yazı başlarında, Yunan birliklerinin İzmir'de karaya çıkmasından birkaç gün sonra Osmanlı kuvvetlerinin genel müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilmiş ve oraya ayak basar basmaz da ülke halkına eski bir bilmecenin yeni bir cevabı olduğunu ögretmiştir[45].

Yüksek seviyedeki Osmanlı devlet yetkilileri, çılgına dönen müttefik yüksek komiserlerinin isteği üzerine bu cüretli isyankârı geri çağırmış, rütbesini tenzil ettikten sonra bir de mahkûm ettirmiş ama bütün bunlar hiç bir işe yaramamıştır. Türk'ün Anadolu toprakları üzerinde, daha iyi bir dünya için beklemesine gerek kalmaksızın, kendisinin efendisi olabileceğini bizzat göstermiş ve verdiği ilhamla Milli Hareket hayat bulmuştur.

Diğer önde gelen şahsiyetler Ankara'da onun çevresinde toplanmışlardır. Yusuf Kemal Bey'in yanında, Türk milletinin geleceğinin bağlanmış olduğu Anadolu köylüsünün sosyal refahına duymuş olduğu yakın alâka sayesinde herkesin takdirini kazanan Dr. Adnan Bey yer almaktadır. Bir başka göze çarpan kişi de Adnan Bey'in karısı, İstanbul'daki Amerikan Kız Kolejinin[46] en meş-

45 Bilmece: 'Türk, nerede kendisinin efendisidir?' idi. Buna verilen geleneksel cevap ise 'Cehennemde!' şeklindeydi. Bu bilmeceyi icat eden şahsın, hayatını eski Osmanlı İmparatorluğu adlı bu 'hükümran bağımsız devlet'in başkentinde kapitülasyonları uygulamakla geçirmiş yabancı sefaretlerden birinin baştercümanı olduğu tahmin edilmekteydi.

46 Daha önceleri Üsküdar'da bulunan bu okul şimdi Boğaziçi'nde Arnavutköy'e taşınmıştır.

hur talebesi, Türkiye'deki kadın hakları hareketinin öncülerinden, romancı, siyasi gazeteci ve Panturancı fikir akımının başsavunucularından biri olan Halide Hanım'dır. Bu isimlerin rastgele seçilmiş olduğunu söyleyebiliriz zira Yunan tarafındaki Kral Konstantin, Venizelos ya da Sterghiádhis'in eşdeğerleri diyebileceğimiz isimlerin Türk tarafında ön plana çıkmadığını, buna mukabil, düzgün karakter ve enerjiye sahip her Osmanlının bu milli dava uğruna, mevkileri ve imkanları dahilinde, bir nefer gibi çalıştığını belirtmek pek de abartılı olmayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın ismi Sterghiádhis'inkine nazaran çok daha iyi bilinse de Anadolu'daki Türk yönetimi karakterini, -Yunan yönetiminin İzmir'deki mevkidaşından aldığı ölçüde- Ankara'daki diktatörden almamaktadır. Hiçbir şey, Büyük Britanya'daki hem hükümet hem de basının büyük bir keyifle kullanmış olduğu 'Kemalist' yakıştırması kadar tehlikeli bir şekilde yanlış yöne sevkettirici bir amil değildir.

Böylesi bir isim, bir maceracı askerin etrafına toplamış olduğu birkaç müttehit ile birlikte -tedhiş, kandırma veya sihir yoluyla- her nasılsa Anadolu içlerinde bir yerde tutunup, kendine saygısı olan her Türkün, İstanbul'daki meşru hükümetin sadık birliklerine yeterli derecede destek verdiği takdirde terk edeceği türden bir düzmece hareket başlatmış olduğunu düşündürmektedir. Bu ifade, saygın hükümetlerin itibarlarını kaybetmeyi göze almaksızın nazar-ı dikkate alamayacağı ve 'önde gelen müttefik güçlerin' memnuniyetsizliğinin ağırlığı altında er ya da geç mutlak çökecek türden yapay, mizansen niteliğinde ve kepazelik nevinden bir haksız iddiayı ima etmektedir. Kutsal otoritenin kendisine meydan okuyanlara karşı her zaman takınmış olduğu gayet iyi bilinen devekuşu tavrı da işte budur. Şüphe yok ki bir zamanlar bizim ecdadımız da Amerikalılara 'Washingtonistler' demişken, Avusturyalı çağdaşlarımız ne zaman Çeklere baksa her defasında sedece 'Masarykistler'den başkasını görmemekte

ve biz İngilizler, bu tür bir siyasi telkini, Mısır'da yaşamakta olan on iki milyon 'Zaghlulist' üzerinde bizzat tecrübe etmekteyiz. Tabiatıyla düzmece milli hareketler de mevcuttur, ama her gerçek milli hareket de kendini olduğundan farklı gösterebilir. Tüm kitle hareketleri bireyler tarafından başlatılır ve çoğunlukla faal bir azınlık tarafından izlenirken, geriden gelen büyük kalabalıklar da onları takip eder. *Jungle Book*'u okuyanlar, lideri takip edenlerin Mowgli-ler değil, Shere Han'ın hayatını ayaklar altına alarak yok eden ruhsuz bir buffalo sürüsü olduğunu hatırlayacaklardır. Milli olduklarını iddia eden siyasi hareketlerin muhaliflerinin, Gamaliel'in Sanhedrin'e vermiş olduğu tavsiyeyi ciddiye almaları gerekmektedir: *'Bu insanlardan sakın ve onları rahat bırak, zira bu tavsiye veya bu iş insanlara ilişkin olduğu için ondan bir sonuç çıkmayacaktır; fakat bu sözü edilen, Tanrı ile ilgiliyse, kendini çaresiz bir şekilde Tanrı'ya karşı savaşırken bulacağın korkusuyla, onu devirmeye gücün yetmeyecektir'*. Yine de imparatorluk kuran halkların felâket yolundan kaçınmaları zordur. Kâhinleri, yanlış kehanetlerde bulunmuş olup, insan toplulukları da bunların gerçekleşmesini yürekten istemektedirler.

Mustafa Kemal Paşa ile bizzat karşılaşmış olmasam da onun bir 'Kemalist' olmadığını garanti ederim. Kendisi bir Türk milliyetçisidir ve 1921 yılında milliyetçi olmaktan başka herşeyle adlandırılabilecek yarım düzine Türkle ya karşılaştım ya da onlara dair haberler aldım. Bunlardan biri İzmir yakınlarında bir kasabada yaşamakta olan bir tacirdi, benim önümde biraz da üstü örtülü olarak Yunanlılar kadar Millicilerden de hoşlanmadığını beyan etmişti. Bir diğeri Damat Ferit Paşa'ydı, bu talihsiz sultan damadı mütareke sonrası dönemde hem de iki kere İstanbul'daki sadrazamlık makamının cazibesine kendini kaptırmış, bu makama geldiğindeyse müttefiklerin -daha doğrusu İngiliz ve Yunan başbakanlarının- kestanelerini ateşten alayım derken bir de parmaklarını yakmıştı. Bunların üçüncüsü de -kulağıma geldiği kadarıyla- bizzat Sultan'dı. Bu saydıklarıma Prens Sabahattin ve

arkadaşlarını (yani Hürriyet ve İtilâf Fırkasının sureta liderlerini), payitahttaki muayyen miktardaki Müslüman din adamını ve ansiklopedi âlimi 'Filozof' Rıza Tevfik Beyi de dahil etmek mümkündür.

İstanbul'un müttefik işgali esnasında İngiliz hükümetinin Sultan ile olan ilişkileri, Türk Millicileri ile Hintli Müslümanlar tarafından -aynı şiddette ama karakterlerine uygun tarzda birbirine yüz seksen derecede zıt sebeplerle- tenkit edilmekteydi. Hintliler açıkça Sultan'ın hukuki geçerlilikten yoksun bir şekilde esir edilmiş olduğunu ve İngiliz hükümetinin, İslam'ın Halifesi olarak meşru otoritesini uygulamasına müsaade etmediğini düşünmekteydiler.

Türk Millicileri ise onu şüphe götürmeyecek bir tarzda meşruti hükümetin muhalifi ve neredeyse -daha önceden Abdülhamid'in sahip olduğu otokratik yetkilere yeniden kavuşmak ümidiyle Milli harekete karşı kendisini İngiliz emellerine alet ettiren- bir vatan haini olarak görüyorlardı. Sultan, Hintlilerin gözünde trajik bir tutsakken kendi vatandaşlarının gözünde sefil amaçlara alet olan biriydi. Bu ifadenin, Millicilerin tavrını (her ne kadar bu düşündüklerini evlerinin çatılarından ilân edecek kadar boşboğaz olmasalar da) yanlış bir şekilde temsil etmekte olduğunu düşünmüyorum.

Ankara hükümetinin sahip olduğu karakterin dini değil de milli özellikler taşıdığını gösteren önemli ve tartışılmaz belirtilerden biri de budur. Bu hareketi başlatan kişiler demokrat değillerdi (tabiatıyla komünist olmadıklarını da söylemeliyiz) ve muhtemelen hocalara ve ülke köylüsüne sözünü geçirebilecek, yüksek memurlar, subaylar ve batı eğitimi görmüş diğer insanların oligarşisinden oluşan bir hükümet türü tasarlamışlardı. Fakat bununla birlikte hükümetin sağlayacağı -kağıt üzerinde olmasa dagerçek imtiyazlar azaldıkça, ülkenin hakiminin hanedan yerine bundan istifade eden sınıf olması gerektiğine karar verdiler.

Osmanlı Sultanı, Halife olarak Hintli Müslümanlar için kutsal sayıldığı gibi, arzusu da -onları etkilediği kadarıyla- emir olarak kabul edilebilir ama son çare olarak dahi, kendi toprakları üzerinde, her zaman tebasının arzusuna tabi olmuştur. Osmanlı Hanedanı, sürekli bir profesyonel kamu hizmeti yaratmış olduğu için varlığını bu kadar uzun süre devam ettirebilmiştir. Bu hizmeti verenler de sürekli bir şekilde Sultan'ın yetkilerini sınırlı tutmuşlardır (hizmetin etkinliği daimi surette -en azından hüküm süren tacidarın karakteri kadar- imparatorluğun bahtını da etkilemiştir). Muhteşem Süleyman bile, ismini sicil defterlerine kıdemli asker olarak koydurup, tumturaklı bir şekilde tahsisatını ve maaşını almaya gitmek suretiyle Yeniçerilerin kaprislerine ayak uydurmak zorunda kalmıştı. Daha sonra gelen sultanların bazılarıysa sadece saray entrikaları yüzünden değil bir o kadar da -sonunda II. Mahmut'un gerçekleştireceği- ordu reformu gibi tartışmalı siyasi meseleler yüzünden hayatlarını kaybetmişlerdir. Abdülhamid, tebası tarafından tahttan indirilen ilk Osmanlı otokratı değildi. Sadece Osmanlı tarihinden bihaber olan batılılar, Millicilerin Sultan'ın otoritesine karşı giriştikleri direnişi kötü bir şaka olarak kabul etme ve onları ana okulundaki haylazlarmışçasına küçümseme hatasında bulunacaklardır. Aslında bu hal, gerçek bir meşrutiyetçi davanın gelişimindeki bir çok safhadan sadece biri olup, önceki örnekler de, Sultan'ın yabancı destekçilerinin bu defasında da koydukları parayı kaybedeceklerine dikkat çekmektedir. Büyük Britanya'nın, İstanbul'daki Sultan'ın 'meşru' hükümetini destekleme vazifesini üstlenmeye mecbur olduğu yolundaki formülün ise ne doğru ne de ferasetli bir tarafı bulunmamaktadır. Türk dahili siyasetindeki hizipleşme, İstanbul'u işgal etmemiz ile ortaya çıkmıştır ve diplomatik bahanelere dayanarak -hasbelkader elimize düşmüş durumdaki- meşruiyet iddiasında bulunan tarafa arka çıkmak suretiyle sadece rakiplerinin daha da güçlenmesine ön-ayak olmaktayız. Fransa'nın 1792-95 dönemindeki ve Rusya'nın 1917-20 yılları arasındaki tarihleri ile

Kral Konstantin'in Venizelos karşısında galip gelmesinin, bir iç mücadelede, her iki taraf için de yabancı destekten daha öldürücü birşeyin bulunmadığını bir kez daha diplomatlara öğretmesi gerekmektedir. Yunanlıların İzmir'e çıkışı Türk Milli Hareketini doğurmuş ise, İngilizlerin İstanbul'daki Sultan'a vermiş olduğu destek de bahtını açmıştır.

Mahalli İngiliz siyasetinin Sadrazamlık makamına kadar yükseltmeye muvaffak olduğu, Millicilerin yegâne inançlı muhalifi Damat Ferit Paşa, mümkün olan her zaman ve zeminde Sultan'ın otoritesini istismar etmeyi başarmıştır. 1919-20 Kışında, Milli Hareket hâlâ çetelere bağımlı durumdayken, Anzavur isimli bir Çerkez çeteciyi Biga Sancağında Millici aleyhtarı bir hareket başlatmaya teşvik etmiş ve kazandığı birkaç zafer sonrasında kendisini unvan ve nişanlarla donatmıştır[47]. O sıralar, iç kesimlerin yeniden fethedilmesi için, İngiliz subaylarının komutası altında 'Sultan'a sadık' bir Türk ordusunun organize edilmesinden bile bahsedilir olmuştu! Fakat, 1920 yılının Nisan ayında, askeri operasyonlar için uygun mevsimin başlamasıyla birlikte Anzavur'un faaliyetlerinin darmadağın olduğunu ve Millici Ordunun Çanakkale ve Haydarpaşa'da zuhur etmesini önlemek için bir Yunan saldırısına ihtiyaç duyulduğunu görmekteyiz. Çerkezlerse, güvenilmez olduklarını ispatlamalarına rağmen, akabinde Yunan ordusu saflarına katıldılar[48]. Fakat Damat Ferit Paşa'nın elinde Müslüman olmayanların kullanamayacağı bir silah daha vardı: Dine müracaat etmek.

Osmanlı Hilafeti ile Osmanlı Meşrutiyetinin birbiriyle geçinemeyecek unsurlar olduğu ve bir sınıf olarak hocaların, Milli hareketin Halifenin otoritesi kadar kendi otoritelerini de tehdit etmesi sebebiyle, otokrasi iddiasında Halife'yi desteklemelerinin bekleneceği görüşünde bir miktar inandırıcılık da bulunmaktadır.

---

47 Anzavur'un faaliyetlerinin askeri yönü için altıncı bölüme bakınız.

48 Yedinci bölüme bakınız.

Şüphe yok ki hem milli şuur hem de organize bir din, her şeyin harfi harfine uygulanmasını isteyen birer efendi olup bugünün Türkiyesinde Hocaların kendi yollarını tayin etmesi İrlanda'daki Katolik Piskoposlarınki kadar zordur. İslam'ın profesyonel temsilcileri, köylünün aklının batılı eğitimden geçmiş devlet memuru, subay, hekim ve okul müdürleri tarafından çelinmesine rıza gösterebilirler mi? Öte yandan, aynı kişiler 'Kâfir'e karşı Müslüman toprağını müdafaa etmede İslam'ın bütün ulemasından çok daha tesirli olan bir hareketi kınamak gibi bir macerayı da göze alabilirler mi? Damat Ferit Paşa bütün bu soruları Şeyhülislam'dan –Millici hareketlerin dinen caiz olmadığı için tel'in edildiği- bir fetva çıkartmak suretiyle teste tabi tutmuştur[49]. Türkiye'de dahi bazı şeylerin değeri ancak tarihin sayfalarında kalmış ve Sadrazam'ın bu antika çakaralmazının, ancak IX. Pius'un İtalyan Risorgimento[50] hareketinin liderlerine karşı oyuna sokmuş olduğu toplar kadar tesiri olmuştur. Patlaması neticesinde bizzat Sadrazam haricinde kimsenin yaralanmadığını görmekteyiz. Bu şahıs halkın nazarında öylesine gülünç ve nefret edilir bir duruma düşmüştür ki, patronları olan Müttefik Yüksek Komiserleri için bile bir utanç vesilesi haline gelmiştir. İstifasını verdiği zaman geri alması için ısrar dahi etmemişler ve akabinde, Babıâli'de Milli hareket yanlısı Sadrazamlara, giderek çok daha fazla tolerans gösterir olmuşlardır. Kamuoyu, kendini gerçek haliyle ortaya koyduğunda, esrarengiz bir güce sahiptir. İstanbul, etkin bir askeri işgal altında bulunurken, buradaki Türk unsuru nüfusun yüzde ellisini geçmemekte, geri kalanlarsa -az ya da çok- kararlı bir şekilde Türk

---

49 Şeyhülislam, Osmanlı İmparatorluğu içinde İslam kanunları açısından bir numaralı hukuk alimi ve hükümetin hukuki danışmanıdır. Bakanlar kurulunun bir üyesi olup onunla birlikte görevden ayrılır, fakat bir hukuk görevlisi olduğu kadar bir politikacıdır da; fikirleri her zaman için hükümet politikasıyla uyum içinde bulunmayabilir. 'Fetva' ise şahsi ya da resmi sorulara karşı cevap olarak verilen bir hukuki görüştür.

50 İtalyanca 'diriliş' manasına gelen bir kelime. On sekizinci yüzyılda bir edebi terim olarak kullanılmış olsa dahi siyasi açıdan bizatihi on dokuzuncu yüzyıldaki İtalyan birliği hareketine atfedilmektedir. -Ç.N.

Milli hareketine pek de iyi gözle bakmamaktaydı. Buna rağmen, burada bile Türklerin hissiyatı işgal kuvvetlerinin saygısını uyandıracak kadar göz önüne alınmıştır. Tevfik Paşa[51], İzzet Paşa ve 1921 yılı ve sonrasında payitahtta görev alan diğer devlet adamları Millicilerin davalarına -hem de alenen- sempati gösteren kişiler olsa bile, Yüksek Komiserler, muhtemelen duydukları korkudan ötürü, işgal altındaki toprakları bu insanlar olmadan yönetmeyi denemenin güçlüklerinden kaçınmışlardı.

Hürriyet ve İtilâf Fırkasının başında bulunanlara gelince, bu insanların Türk milletini temsil ettikleri iddiaları, Millici liderlerin başarıyla geçtiği testte hüsrana uğramıştır. Avrupa savaşı esnasında sürgünde bulunmalarından hiçbir netice çıkarılamayacaktı, zira savaş sona erdiği zaman mağlup milletlerin tamamı silah zoruyla zaptedilmiş durumda bulunuyor ve Profesör Masaryk veya Dr. Trumbic gibi diğer sürgünler halkın rızasıyla yönetimi üstlenmek üzere geri dönüyorlardı. Yine de iki dünya bir araya gelmiş ve Prens Sabahaddin'i İstanbul'da bir makama yerleştirmeye muvaffak olamamışken, Dr. Rıza Tevfik Bey'in katılımı dahi bu dökülen siyasi partiye bir prestij kazandıramayacaktı. 'Filozof', 1908 inkılâbında oldukça renkli bir rol oynamışsa da hemen ardından, İttihat ve Terakki Partisinin orijinal kadrosunda yer alan en iyi üyelerinin çoğu gibi, politikadan sıtkı sıyrılarak siyasi faaliyetlerden çekilmişti. Fakat, diğerlerinden pek çoğu Enver, Talât ve Cemal'in düşüşünden sonra, yeni kurulan Milli Hareketin hizmetine girerken, Rıza Tevfik Bey tam aksi istikamette hareket etmişti. Onu, 1921 yılında bir şair ve ilim adamı olarak vatandaşları tarafından partilere davet edilirken buldum ve bir kez bile bağımsız fikirlerini ve bahis konusu davaya karşı alâkasızlığını işitmedim. Fakat siyasi görüşlerinde de entellektüel başarılarında olduğu kadar sıra dışı olduğuna inanıyorum. Elimdeki, Millici

51 Avrupa savaşı öncesinde Türkiye'nin Londra Sefiri olan alim Rıza Tevfik Bey ile karıştırılmamalıdır.

aleyhtarı Türkler listesindeki son isim şahsen tanımakta olduğum ama burada ismini vermek istemediğim üst düzey devlet yetkililerinden birine aittir. Anadolu savaşının ilk döneminde, Millici çetelerin şerrinden kurtulmak için Yunan birliklerinin tarafını tutan köylüler hakkında konuşmak gerekirse, o dönemde bu şekilde davranmalarına sebep olan şartların birkaç ay sonra değişmiş olduğunu daha önce de açıklamıştım. 1921 yılındaki ziyaretim esnasında da görüşlerini alabilme imkanım olsaydı tahmin ediyorum ki fikirlerini de değiştirmiş olduklarını görecektim.

Milli hareketin kendiliğinden ortaya çıkarak Anadolu'nun büyük bir kısmında nasıl hızla yayıldığını ve iç kesimlerde, Yunanlıların İzmir'e çıkışı haberinin ne şekilde karşılandığını gayet iyi bir şekilde gösteren aşağıdaki olayla izah etmek mümkündür. Bu hadise, 1919 Mayısında (X) kasabasında müttefik kontrol subayı olarak bulunan bir İngiliz tarafından anlatılmıştır. Beraberinde birkaç katip ve hizmetli haricinde herhangi bir askeri birlik veya yardımcı personel bulunmamasına rağmen, Mayıs sonlarına dek mahallin silahtan arındırılması işlemlerini herhangi bir güçlükle karşılaşmaksızın gerçekleştirmekteydi. İstanbul'daki Müttefik Yüksek Kumandanlığı mütarekeyi takiben top kamaları, tüfek, mühimmat ve sair askeri teçhizatın devralınması için emirler yağdırıyordu. Yaptığı iş, bu emirleri Osmanlı mülki ve askeri yetkililerine iletmekten ibaret olup, bunlara tatmin edici bir şekilde riayet edildiğini de görmekteydi. Bir gün pazar yerinde bir kargaşalık vuku buldu ve bunun sebebinin insanları çılgına çeviren bir şayia olduğunu öğrendi. Yunan birlikleri İzmir'de karaya çıkmış ve Müslüman nüfusu katletmeye başlamışlardı. Kendisi, bu şayianın doğru olmadığını ilân ederek kalabalığın yatışmasını sağladı. Ahali, üç gün sonra bu sefer çok daha ciddi boyutlarda galeyana gelmişti. Bu defa mahalli Rum ve Ermeni piskoposları İstanbul'daki Patrikhanelerinden bu haberin doğru olduğunu öğrenmişlerdi. Subayımız bir kez daha, mütareke şartlarının gayet açık olduğunu ve Yunanistan'ın Müttefiklere meydan okurca-

sına harekete geçemeyeceğini söyleyerek bunun doğru olmadığını bildirdi. Ertesi gün Türk kumandanından acil bir mesaj aldı, ofisine gittiği zaman ise onu yıkılmış bir halde buldu. Masasında İstanbul'daki Harbiye Nezaretinden gelen bir telgraf duruyordu. Telgraf, haberleri doğruluyor ve ilâveten Yunanlıların Müttefiklerin himayesinde çıkartma yaptıklarını bildiriyordu. İngiliz subayı, bunun üzerine gerçeği öğrenmek için kendi üstlerine telgraf çekti ve hadisenin üstünden sekiz gün geçtikten sonra diğer bütün kanallardan kendisine ulaşmış durumdaki bilgiyi resmen elde etme imkanını buldu. Ama artık emirlerine kimse itaat etmiyordu. Türk yetkilileri adamlarını yeniden silahlandırmışlar ve eğitimlerine dahi başlamışlardı. Neticede İstanbul'a çağrıldığı zaman hapsedilmekten kurtulduğu için şanslı bile sayılabilirdi.

Yunan işgalinin tesiri altında Türk milletinin etrafında birleştiği bu doktrinler ilk kez Mustafa Kemal Paşa tarafından, genel müfettiş sıfatıyla Anadolu'yu dolaştığı sıralarda, vazediliyordu. Bu ilkeler, 1919 Yazında Erzurum ve Sivas'ta bölgenin ileri gelen kişilerinin katılmış olduğu iki ayrı kongrede bir program haline getirildi. Bu yeni oluşum, sonbaharda ve kışın başında düzenlenen seçimlerde büyük bir başarı kazandı[52] ve Milli hareketin askeri liderleri, İngiliz savaş gemilerinin ya da Yunan tümenlerinin menzili dışında, Türk ordusunu yeniden oluştururlarken aynı harekete mensup disiplinli mebus kıt'aları da İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerinin burunlarının dibinde, parlamentodaki yerlerini alıyorlardı. Bu mebuslar, 28 Ocak 1920 tarihinde Türklerin payitahtında, Sèvres Antlaşmasına kıyasla çok daha özlü ve ilgi çekici bir belge olan meşhur Misak-ı Milli kararının altına imzalarını koydular.

---

52 Millicilere karşı, bu çoğunluğu insanların gözünü korkutarak kazanmış oldukları ithamında bulunulmaktadır, bu iddianın doğru olduğu ispatlansa dahi, bu korkutma iddiaları en azından, ülke başkentinin kendilerine pek de iyi gözle bakmayan savaş galibi müttefik devletlerin -o sıralarda resmi işgali altında olmasa da- ellerinde bulunması hususuyla dengelenmektedir.

Bu vakur birlik yeminini bölüm sonunda bulabilirsiniz. Tarihi önemi -geçici bir duruma çare bulmak amacıyla kaleme alınmış durumdaki- tek tek maddelerinde değil, bunların ortaya çıkmasına ön-ayak olan ruh haletinde yatmaktadır. Pers ordusu, bir zamanlar galip gelmek ya da savaş meydanında can vermek için birbirine zincirlenirdi ve batılı denizciler on sekizinci yüzyılda bayraklarını geminin en yüksek direğine çiviyle çakmaktaydılar. Benzeri bir şekilde insanın yemin etmek suretiyle kendini bir akideye bağlaması bir İskoç icadıymış gibi durmakta olsa da, Türk akdinin yazarlarının şüphe götürmeyecek bir şekilde batılı emsallerinden ilham almış oldukları akla gelmektedir. Talepleri tek bir cümleyle özetlenebilir: 'Türk halkı için en-çok-kayrılan-batılı-ülke muamelesi'. Self-determinasyon hakkı batılı milletler için ihdas edilmişse, Türk milleti bunun bir parçasının kendisine düşeceğinde ısrar etmektedir. Silesia, Masuria veya Klagenfurt gibi ihtilâflı bölgeler için halk oylaması yolu uygulanmışsa Kars-Ardahan-Batum bölgesi ve Batı Trakya'da da plebisit düzenlenmelidir. Daha önceleri Scheldt, Tuna ve bazı Alman nehirlerinde emsali görüldüğü gibi, milli topraklar içinden geçen uluslararası su yollarına idari ve askeri irtifak hakkı tanınmışsa, bu şartlar altında Türkiye de Karadeniz ağzındaki Boğazlar için benzeri bir statüyü kabul edecektir. Yine de her batılı ülke gibi kendisi de başkentinin mutlak efendisi olarak kalmaya devam etmeli ve yabancı ticari çıkarların, kendilerini ülke müdafaasının icaplarına uydurmaları gerekmektedir. Bir kere daha, eğer Avrupa savaşı sonrasında yapılan antlaşmalarla Almanya, Avusturya ve Macaristan gibi yenik düşmüş batılı ülkelerde veya Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya gibi yeni kurulan ya da savaştan topraklarını genişleterek çıkan memleketlerde, azınlıklara bazı haklar sağlanmışsa, Türk halkının da kendi azınlıklarına aynı hakları tanımaya bir itirazı bulunmamaktadır. Haddizatında şu ana kadar kendi insiyatifiyle Hıristiyanlara ve Musevilere tanımış olduğu çok daha geniş kültürel otonomi karşılığında bunlardan seve seve

vazgeçebilir de. Sadece, daha ileriye gitmeden önce, güneydoğu Avrupa'da yaşamakta olan Müslüman azınlıkların da henüz imzalanmış olan azınlık antlaşmalarından istifade ettiklerinden emin olmak istemektedirler. Son olarak kapitülasyonlara gelindiğinde, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletler kendi hükümranlıkları üzerine böylesi kısıtlamalara karşı tolerans göstermiş olsalardı daha farklı bir şekilde düşünebilirlerdi ama dahili müesseselerimiz hakkında bildiklerinden yola çıkarak, 'eğer bir ülkenin milli ve ekonomik bağımsızlığı temin edilecek ve bu durum, çağdaş ve iyi tanzim olunmuş bir idareyi haiz olacaksa, tam bağımsızlık ve mutlak hürriyetin milli mevcudiyetin bir *sine qua non*[53] şartı olduğunu' kabul etmektedirler. Mağlup edildiklerini unutmamışlar ve -eski batılı müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'ya müsamaha gösterilmediğinden ötürü- bunun cezasını çekmekten kurtulacaklarını da ummamışlardır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan mütarekenin şartlarına göre Müttefiklerin askeri işgali altında bulunan topraklarda, Arapların çoğunlukta olduğu vilâyetlerin kaybını -bu işgalin geçici olacağı ve Arap halkının kaderinin, kendileri için de uygulanmasını talep ettikleri, batılı manada self-determinasyon ilkesine göre belirleneceği düşüncesiyle- içlerine sindirmişlerdir. Bu belge bir meydan okumayla başlamakta ve bir başka meydan okumayla bitmektedir. Şartlarınızı bekliyoruz, batılı beyefendiler, fakat şartlarınızın, bizzat ortaya koymuş bulunduğunuz prensiplere aykırı bir şekilde ortaya çıkabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak bu esnada tedbir almayı da ihmal etmiyoruz. İlkelerinize sahip çıkın. Herşeyden önce bunları siz icat ettiniz!

Türk Misak-ı Millisinin veciz maddelerinin arasından sızarak, onlara daimi bir alâka kazandıran işte bu ruhtur. Bu milli yemin, bir savaş hedefleri beyanından veya bir parti programından çok daha fazlasının temsil edilmesi, üç ya da dört nesilden beri, batılı

53 Latince 'olmazsa olmaz' manasında. -Ç.N.

eğitim görmüş Türklerin zihinlerinde gelişerek, yarı şuurlu bir şekilde Mithat Paşa'nm reformlarına ve 1908 Meşrutiyet hareketine ilham veren ve büyük ihtimalle gelecek nesillerde Türkiye'ye hakim olup, Ortadoğu'nun geri kalan kısmını da etkisi altına alacak duyguların ilk kez düzgün bir şekilde ifade edilmesiydi. Batılı manada millet idealinin benimsenişi, Yunan Bağımsızlık Savaşına dair herhangi bir manifesto kadar kuvvetli bir şekilde ifade edilmiş olup aynı zamanda batı kamuoyuna bir çağrı mahiyeti de taşımaktaydı. Sizlerle bir *modus vivendi* oluşturmayı başaramadığımız için bizi yermektesiniz, diye etkili bir ricada bulunulmaktaydı, ama bu düzenlemelerin mütekabiliyet esasına dayanması gerekmiyor muydu? Peygamberleriniz arasından biri *'başkalarına, kendine davranılmasını istediğin gibi davran'* dememiş miydi?

1920 İlkbaharında birbirini izleyen hadiseler olan İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali, Osmanlı Parlamentosunun dağıtılması ile Ankara'da bir Milli hükümetin resmen kurulmasından, bu bölümün başlangıcında bahsedilmişti. Büyük Millet Meclisi, Ankara'daki yeni hükümetin ismini taşıdığı organın adıydı. Anadolu'daki seçim bölgelerinden yeni seçilen temsilcilerin yanında, dağıtılan Parlamentodan kaçan mebuslara da burada sandalye verilmiş olsa dahi bu meclis, diğer savaş zamanı meclisleri gibi, hükümranlık yetkisini kullanmamakta ve devlet bakanlarının -Sovyetler Birliği'nin, İngiliz mandası durumundaki Mısır, Filistin ve Mezopotamya'nın, Fransız mandası olan Suriye'nin ve Yunan yönetimindeki İzmir'in *de facto* hükümdarları tarafından da taşınmakta olan- revaçtaki komiser unvanını taşıdığı, yüksek seviyeli sivil memurlardan oluşan bir organ eliyle faaliyet göstermekteydi[54].

Ankara hükümeti, bana ulaşan bilgiler dahilinde yok etme savaşının Yunan işgali altındaki bölgelerden 'Pontus'a sıçradığı

54 Meş'um 'Kommissar' kelimesiyle 'Haut Commissaire' ve 'High Commissioner'in lekelenmemiş saygınlığı arasındaki çağrışım farklılığı savaş sonrası dönemine ait filolojik garabetlerden biridir.

1921 Temmuzu öncesinde[55] tertemiz bir sicile sahip bulunuyordu. İdaresi altındaki kuzeydoğu vilâyetlerinde, İstanbul'daki Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından, 1916-18 yıllarındaki Rus istilası sebebiyle yerlerini terk etmek zorunda kalan 868.962 Müslüman mültecinin 461.062'si yanısıra 335.000 Rum ve Ermeninin 1921 yaz başlarına dek yeniden iskân edildiğini bildirmekteydi. Bu açıklamaları kontrol etme imkanı bulamadığımı da burada belirtmek isterim. Öte yandan 1915 yılındaki vahşet hadiseleri esnasında Müslüman ailelere dağıtılmış olan meçhul sayıda Ermeni kadın ve çocuğun halinde bir değişiklik olmamış ve Ankara hükümetinin -kendilerini batının gözünde Talat ve Enver'in rejimleriyle bir tutulmaktan kurtarmak istiyorlarsa yapması gerektiği şekilde- onların serbest bırakılması hususunda herhangi bir karar almış olduğu haberi şu ana kadar bana ulaşmamıştı. Aynı vahşet hareketleri neticesinde, yaklaşık 300.000 Ermeni mülteci de Erivan Cumhuriyeti topraklarında toplanmış olup yıllardır fevkalâde yoksunluk ve hayret verici bir ölüm oranı eşliğinde yaşamaya devam etmekteydiler ama onların da 1920 sonlarında Ankara ve Erivan hükümetleri arasında imzalanan resmi barış antlaşması sonrasında dahi Osmanlı topraklarında kalmış olan evlerine geri dönme imkanı bulunmamaktaydı[56]. Bunlar, ayan beyan kendilerine ait kötü hareketler değil, seleflerine ait fenalıkların telafisinin ihmali dahi olsa Millici hükümetin kötü bir ün kazanmasına yol açacak hadiselerdi. Vahşet hareketlerine gelince, Rum azınlığı mensuplarına karşı girişilenler yedinci bölümde ele alınırken,

---

55 Yedinci bölüme bakınız.

56 Toynbee'nin bu hususta yanlış bilgilendirildiğini söylemek istiyoruz. Doğu Anadolu'daki çatışmalara son veren ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında akdedilen 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü barış antlaşmasının altıncı maddesine göre *"taraflar, Büyük Savaş esnasında düşman ordularına katılarak kendi devletine karşı silah kullanmış ya da işgal altındaki topraklar üzerinde katliamlara katılmış olanlar dışındaki göçmenlerin eski sınır içindeki yurtlarına geri dönmelerine izin veriyor"* ve yedinci madde ile geri dönüş süresi antlaşmanın onaylanmasından sonraki bir yıl ile sınırlı tutuluyordu (İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, Cilt 1, s: 20-21). -Ç.N.

Kilikya seferi esnasında yaşananlar bu kitabın kapsamı dışında kalmaktadır[57]. Fakat burada da -komşu Yunan idaresi altında kalan bölgelerde olanlar gibi, teknik açıdan vahşet hareketi olarak kabul edilmeseler de- içler acısı diyebileceğimiz hadiseler vuku bulmaktadır. 1920-21 Kışı esnasında Aydın demiryolunun Millicilerin elinde kalan bölümünde çalışmakta olan bir grup bahtsız Rum demiryolu görevlisi, aileleriyle birlikte Eğirdir gölündeki bir adaya -ağır şartlar altında- hapsediliyor ve Pontus'daki askeri mahkemelerin nasıl faaliyet gösterdiklerine dair İstanbul'daki Times muhabirine kadar ulaşan rivayetler –doğru çıktığı takdirde- aynı muhabirin ağır yorumlarını hakediyordu[58]. Vahşet hareketlerini bir kenara bırakırsak, Anadolu cephesinin Yunan tarafında olduğu kadar Türk tarafında da azınlıkların maruz kaldığı standart muamelede belirleyici faktör maalesef küçük memurların tutumuymuş gibi görünmektedir.

Anadolu'daki Millici hareketin en garip dönemi belki de 'Hıristiyan Türklere' ait kısmıydı. 1921 Yazından itibaren Milli Türk hareketine ait haber ajansları, İstanbul'daki Cihan Patrikliğinden bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurmak amacıyla Güneydoğu Anadolu'nun Keskin yöresinden Eftim (Efthymios) isimli bir Ortodoks papazının başını çektiği bir hareketten bahseder olmuşlardı. Cihan Patrikliği, bir kınama neşredecek kadar bu hareketi ciddiye almış görünürken, Ankara hükümeti daha sonraları, bu durum karşısında Papa Eftim'e cesaret vermediğini ve Yunanlıların Sakarya'dan çekilmelerinin ardından[59] bu hareket bir kez daha -bu kez hiçbir şüpheye mahal bırakmaksızın- kendini gösterinceye dek bu beyanlar üzerine harekete geçmemiş olduğunu ifade ediyordu. Haddizatında, bunun Hıristiyan Ortodoks azınlık arasındaki Türk milli hissiyatının kendiliğinden ortaya

57 Yine de bu hususla bağlantılı olarak Yedinci bölümün sonundaki 'Organize Vahşet Hareketleri Bölgesi' kısmına bir göz atınız.

58 Times'in 18 ve 22 Ekim 1921 tarihli nüshaları.

59 Altıncı bölüme bakınız.

çıkışı olduğu iddiasında bulunmakta ve resmi tazyikler veya yönlendirmelerle alâkalı olduğunu şiddetle reddetmekteydi.

Bu durum tabiatıyla Anadolu'daki Hıristiyan azınlığın seçebileceği hassas ve avantajlı bir yol olurdu. Daha önce dördüncü bölümde de açıklandığı üzere, olayları dışarıdan izleyen herhangi bir gözlemci için önemli bir bağ olarak nitelendirebileceğimiz, aynı dili konuşmaları hususunu da göz önüne alarak, bu azınlığın gerçek manada mevcudiyetinin, Müslüman komşularıyla iyi ilişkiler içinde bulunmasına bağlı olduğu net bir şekilde görülmektedir. Yine de, Yakın ve Ortadoğu hadiselerinde nadiren aklıselimin hakim olması ve yöneticilerin kurbanlarının ağzından sahte şahitlik belgeleri üretmekten zerre kadar utanmamaları sebebiyle, bu durumun mevcut hikâyenin inandırıcılığını pek de etkileyebileceği söylenememektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse Aydın civarındaki Türk köyleri 1919 Yazında Yunan birliklerinin tecavüzlerinden özellikle etkilenmiş, bunların bir kısmı 'topa tutulmuş' ve 'yakılmış'tır. Buna rağmen 1921 Şubatında Aydın'ı ziyaret ettiğim vakit Yunan yetkilileri bana Yunan idaresinin devamı ricasında bulunan -aynı bölgede yaşayan bir düzine muhtar tarafından mühürlenmiş ve Türkçenin hakkı verilerek kaleme alınmış- 'orijinal' bir döküman gösterdiler! Mektubun girizgâhı *'Zatıalileriniz bilsinler ki'* diye başlıyordu[60] *'bu istidaların mütevazı sahipleri lanetli Osmanlı aşiretine mensup değillerdir. Zatıalileriniz gibi asırlar boyu Osmanlı fatihlerinin zulmü altında acı çekmiş olan bizlerin damarlarında kadim ve asil Selçuk kanı dolaşmaktadır. İnsanlık ve medeniyetin baştan sona tüm amir hükümleri, bugün Helen şövalyeliği tarafından hürriyetlerine kavuşturulmuş olan bu insanların, bir kez daha eski zulmedicilerinin ellerine terkedilmesini men etmektedir!'*

Mühürler muhtarların mühürleri olmasına rağmen, fikirler tarih dersinden umumi imtihana hazırlanan birine ait olup, Papa Eftim'e atfedilen tez hakkındaki şüpheli bilgilerin aynısı burada da mevcuttur: Bu teoriye göre Anadolu'da halen Türkçe konuş-

60 Hafızamda kaldığı kadarıyla aktarıyorum.

makta olan Hıristiyan azınlıklar Selçuklulardan önce bu topraklara gelip yerleşen Türk muhacirlerin veya muhtemelen bu boyun tamamının İslam'ı kabul etmesinden önce Hıristiyanlığa geçen Selçukluların soyundan gelen kişilerdir. Bu insanlar her zaman için İncil'i Türkçesinden okumuş ve Ortodoks ritüellerini Türk dilinde ifa etmişlerdir. Onları -her ikisi de Doğu Roma imparatorluğunun kültürel kalıntıları mahiyetinde olan- Yunan alfabesini kullanmaları ve şu ana kadar İstanbul'daki Cihan Patrikliğinin ruhani üstünlüğünü tanımış olmaları haricinde hiçbir şey Yunanlılara bağlamamaktadır.

Bu efsanenin herhangi bir dayanak noktası yoktur. Anadolu'daki Türkçe konuşan bu Hıristiyanların Yunan kökeni, İstanbul ve Atina'daki Yunanca konuşan Hıristiyanların bugün bile günlük konuşmaları içinde kendilerinden bahsederlerken kullandıkları bir kelime olan 'Rum' -ya da Türkçede Doğu Romalı manasına gelen 'Rumi'- ibaresiyle ifşa edilmektedir. Günümüzde, Kapadokyalı Rumun konuştuğu dilin Rumcadan Türkçeye dönüşümünün tam ortasına rastlayan bu safha, tümüyle Türkçe konuşan bir halk haline gelmiş bulunan Karaman Rumları gibi diğerlerinin daha önce yaşamış oldukları süreci göstermektedir[61].

61 Bununla birlikte Balkan yarımadasında yaşamakta olan ve Türk soyundan gelen gerçek 'Hıristiyan Türkler' de mevcuttur. Tıpkı Arap Halifeleri gibi Doğu Roma İmparatorları da milâttan sonra dokuzuncu yüzyılda bozkırlardan gelen Türkleri paralı askerler olarak hizmetlerine almışlar, onlar da yeni efendilerinin dinini benimsemişlerdi. İmparator Theophilus (M.S. 829-42) bunları Selânik yakınlarında bir kolonide istihdam etmiş ve bu 'Vardariotlar' da muhtemelen Serres'in doğusunda hâlâ mevcut olan küçük bir grup Türkçe konuşan Ortodoks cemaatinin atalarını teşkil etmişlerdir. Anadolu Ortodokslarının bir kısmı bu koloni kurucularının soyundan gelmiş olabilseler de bunu gösteren herhangi bir delil mevcut değildir. Bunun yanında Dobruca ve Doğu Trakya'da yaşayan Ortodoks Hıristiyan Gagavuzlar da bulunmaktadır. Bunlar Selçuk Türklerinin İran üzerinden gelerek Anadolu'yu işgal ettikleri tarihlerde Hazar Denizi ve Karadeniz yoluyla Balkan Yarımadasını istila eden Ghuzz göçerlerinin soyundan gelmektedirler. Fakat Gagavuzlar -Anadolu Rumunun aksine ama tıpkı Musevi Karait Türkleri gibi- sadece Türkçe konuşmakla kalmayıp sahip oldukları Türk boyunun ismini de muhafaza etmişlerdir.

Dini ayinlerini de, başlangıcından bu yana Türkçe olarak ifa ettiklerine inanmamaktayım[62]. Tıpkı Rumca konuşan din kardeşleri gibi onlar da şu ana dek bu iş için antik Yunancayı kullanmışlardır. Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe İncil ise Amerikalı misyonerlerin, Ortodoks piskoposların başlangıçta pek de iyi bir gözle bakmadıkları, bir Protestan hediyesidir. Bunların hepsi de dördüncü bölümde ifade edilmiştir, yine de Papa Eftim'in bu efsaneye inanmaya ya da peşinden gelenleri inandırmaya yetecek kadar gücü olduğu takdirde tarihi gerçekler fazla bir ehemmiyet arz etmeyecektir. Siyasette, Eflatun'un dediği gibi 'soylu yalanlar' sıklıkla yarar sağlar ve bu bahsettiğimizi de neredeyse tabiatı taklit etmeyi başarması münasebetiyle Bilgi Ağacı üzerine aşılamak bile mümkündür. Ruhani otonomiler ile 'İncil ve duaların farklı mahalli dillere tercümesi' Ortodoks Hıristiyanlığın en iyi gelenekleri içinde yer almaktadır. Ortodoks kilisesi takdir edilecek bir şekilde hiçbir zaman antik Yunancayı kutsal dil haline getirmediği gibi Cihan Patrikliğini bir Papalık mevkiine yükseltmemiş olup, mezhep birliğinin ve itikatın idamesi için harici bir üniformiteye bağlı bulunmamaktadır. Bir zamanlar Ortodoks mezhebi içinde, başlangıçtan beri bağımsız idareye sahip dört kilise yer almaktaydı. Şu an için bu sayı en azından bir düzineye ulaşmıştır. Bu artış, İstanbul'daki Patrikhane'den, neredeyse tümüyle batı kaynaklı milliyet fikrinin etkisi altında gerçekleşen,

62 Londra Üniversitesi Tarihi Araştırmalar Enstitüsünde vermiş olduğum bir seminer esnasında katılımcılar tarafından bana iletildiği şekliyle, Karamanlı Ortodoks Hıristiyanların dini ayinlerini hiçbir zaman Türkçe ifa etmedikleri şeklinde esas metinde beyan edilmiş bulunan kanaatin her iki tarafa da ait iki ayrı tanıklık ile düzeltilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bana gösterilen referanslar B. Poujoulat'nın iki ciltlik *'Voyage à Constantinople'* (Paris 1840-41, Ducollet, cilt 1, s: 126) isimli eseriyle G. F. Bowen'in *'Mount Athos, Thessaly and Epirus'* (Londra, 1852, Rivingstons, s: 41) adlı kitabıdır. Her iki seyyah da iç kısımlarda yaşamakta olan Ortodoks Hıristiyanların konuşma dilinde olduğu kadar dini ayinlerinde de Türkçeyi kullandıklarını belirtmişlerdir. Poujoulat, bunu bizzat ziyaret etmiş olduğu Kula ve Uşak yöresinde yaşayan Hıristiyanlar için "l'Évangile et les prières de l'Église" ibaresini kullanarak ifade etmektedir (Bu not çeviriye esas aldığımız 1922 yılındaki orijinal baskıda, kitabın sonuna 'addendum' olarak ilâve edilmiştir. -Ç.N.).

barışçı kopmalarla izah edilmektedir. Bu adet mucibince Ortodoks Hıristiyanlık, Rusya'da ve daha yakın tarihlerde Yunan Krallığında (1850-52), Sırbistan'da (1879) ve Romanya'da (1885) otonomi kazanmış, daha geçenlerde Piskopos Fan Noli'nin teşvikleriyle bir Otonom Ortodoks Arnavut Kilisesi de teşkil edilmiştir. Şu ana kadar Cihan Patrikliği bu eğilim karşısında -ruhani bağımsızlığı için dokuzuncu ve onuncu yüzyıllar yanısıra daha sonraları 1870'lerde mücadele vermek zorunda kalan- Bulgaristan örneği dışında hiçbir zaman büyük bir müşkülat çıkarmamıştır. Siyasi milliyetçiliğin 1912 ilâ 1920 yılları arasında Osmanlı imparatorluğunun kalıntıları üzerinde neredeyse mutlak bir zafer kazanmış olması -her ne kadar uyum içindeymiş gibi görünse de- milliyet prensibiyle uzlaşmaz nitelikteki, en son ayakta kalan bu ruhani müesseseseye de nihai darbeyi indirmekteydi. Yakındoğu dünyasında kilise ve devletin geleneksel ilişkilerinin, ruhani ve siyasi hükümranlık sahalarının birbiriyle çakışmasını gerektirmesinden ötürü, Yunanistan'ın Rumeli'de 1912 sonrasında Osmanlı imparatorluğundan kalıcı olarak ele geçirmiş olduğu yeni vilâyetlerin Yunanca konuşan Ortodoks sakinlerinin er ya da geç İstanbul'daki Patrikhane'nin ruhani hükümranlığından Atina'daki Kutsal Sinod meclisininkine devredilmesi icap edecektir. Kralcılar ve Venizelos yanlıları arasındaki siyasi kan davasının, şüphe götürmeyecek bir şekilde, ortaya çıkışını hızlandıracağı bu kaçınılmaz hadise vuku bulduğunda Cihan Patriği, elinde İstanbul ile yakın çevresinde yaşamakta olan Rumca konuşan Ortodoks nüfus ile Anadolu'daki azınlıkların haricinde bir cemaat kalmadığını görecektir. Bundan dolayı Patrikhane'nin Bulgarlara kıyasla Anadolu sakinlerini muhafaza etmek için canını dişine takarak mücadele edeceği tahmin edilmektedir. Bu sebeplerden ötürü Papa Eftim -tıpkı Piskopos Fan Noli gibi- ister gerçek bir hareketin lideri isterse deha derecesinde bir sahtekârlığın işbirlikçisi olsun, bu davranışı yeni bir durumun tezahür etmesine sebep olmuştur. Bu mevzu Anadolu'daki Ortodoks azınlıkların sorumluluğuna bırakılmış durumdadır. Zulüm hareketlerine karşı koyma açısından

gayet iyi bir şekilde ispatlanmış kabiliyetleri göz önüne alındığında, ne Patrikhane kendilerini -istekleri hilâfına- eski ruhani bağlılıklarını muhafaza etmeye zorlayabilir, ne de Ankara hükümeti bunlardan vazgeçmeye mecbur edebilir. Bu safhada aklıselim ile komşuluk bağlarının mı yoksa hissiyat ile inatçılığın mı yanında saf tutacaklarını söylemek mümkün değildir. Fakat ilgili taraflardan birinin yapacağı baskı, onları diğerinin kollarına atmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Patrikhane'nin bir hayat memat mücadelesi vermesinden ve Millicilerin de ortaya koydukları gayretlerini taçlandırmak istemelerinden ötürü, her iki tarafın da çok büyük menfaatleri tehlikede olduğundan, bu esnada ülkedeki Müslüman çoğunluk kadar Hıristiyan azınlığın da gönülden bağlılığı sağlanamadıkça, Türk milletinin Anadolu üzerinde hayatta kalıp, gelişme göstermesi çok zor olacağı için, hem Patrikhane'nin hem de Ankara hükümetinin pasif ve ümitvar bir tutum içine girmeleri kendi açılarından akılcı bir yaklaşım olacaktır.

DAĞLAR BOYUNCA YOLCULUK

(21 Şubat 1921 tarihinde İzmir'de kaleme alınmıştır)

Bir öğle yemeği sonrasmda Aydın, Konak'dan başlamış olduğumuz yolculuğumuzda bir çavuş, dokuz er ve iki at bana eşlik etmekteydi. O sabah izleyeceğimiz yol hakkında biraz fikir sahibi olmak niyetiyle -eski şehrin kurulduğu Aydın sırtlarındaki yayla üzerinde bulunan sarp ve ücra bir tepe durumundaki- Tralleis akropolisine tırmanmış olsam da fazla birşey göremediğim için ümitlerim boşa gitmişti. Coşkun akıntılarla tepelerin yamaçlarına gömülen dereler, gözden kaybolup gitmekte ve en yakın yükselti, dağların zirvelerini saklamaktaydı. Tam aksi istikamette güneye doğru döndüğümüzde, muhteşem Menderes ovası görüntüye girdi, bu görüntüye, ovayı kat eden Menderes nehri ile üzerindeki köprü de eşlik ediyordu. Köprünün bir ucunda Yunan ve diğer ucunda İtalyan ileri karakolları bulunuyor, ilerisinde ise Çine ve Muğla dağları yer alıyordu. Mamafih gideceğim istikamet bu değildi. Köprünün ötesinde ve nehrin İtalyan tarafında yer alan köy, Yörük Ali isimli bir gencin karargâhı olup, İtalyan hükümeti bu noktayı geçtiğiniz takdirde ne kulağınızın ne de burnunuzun yerinde kalacağını garanti etmemekteydi[63].

Aydın'ın Türk ve Yunan mahallelerini birbirinden ayıran dağlardan geçerek gelen nehrin geliş yönünün aksi istikametine doğru ilerledik. Bir saat boyunca terkedilmiş birer harabe halindeki su değirmenlerini geçtikten sonra derenin daha da ilerisinde yer alan viraneye dönmüş bir Türk köyünü de geride bıraktık. Ardından, önümüzde zigzaglar çizerek uzanan yola tırmanıp, giderek sıklaşan çalılıklar içinden yürüyerek iki saat sonra geceyi

63 Bu satırları kaleme alırken İtalyanlara ve yapmış oldukları her işe Yunanlıların gözlükleriyle bakmaktaydım.

geçireceğimiz köyün üzerinde kurulmuş olduğu, ağaçlardan arınmış dağ zirvesine vardık.

Dağemir, Türk köyleri arasında iyi bir köydü. Burada bir Yunan Jandarma karakolu bulunmaktaydı ve çevre köylerin muhtarları bölük komutanının evinde bizleri ziyarete gelmişlerdi. Daha sonra köyün diğer erkeklerinin toplanmış olduğu Dağemir muhtarının evine geçtik. Muhtar ile bölük komutanı iyi ilişkiler içindeydiler. Aralarında mana veremediğim bir tür aşinalık bulunduğunu görebiliyordum. Geçen zamanla neler değişmekteydi! Muhtar, askerlik hizmetinin ilk kısmı olan otuz altı ayı o sıralarda bir Osmanlı vilâyeti olan Girit'te ifa etmişti. Bölük komutanı da Giritliydi ve muhtemelen babası da gençliğinde muhtarın göz kulak olması gereken reayalardan biri olmalıydı. Şu andaysa Giritli, efendi durumuna geçmiş ve Türk ise ona tabi olan soya mensup bulunuyordu. Eğer bir soy diğerine hükmetmek zorundaysa (her iki taraf için de kötü bir düzenleme diyebileceğimiz) mevcut hal daha doğalmış gibi göründüğünden böyle olması icap etmekteydi[64]. Özenli traşı, düzgün kıyafeti yanında akıllı ve tahsilli tavırlarıyla Giritli, şık bir asker görüntüsü vermekteydi. Muhtarsa basit bir insandı. Askerlik hizmetinin daha sonraki bölümünün kendisini hangi uzak diyarlara sürüklediğini bilmiyordum. Belki Adriyatik'e belki de Kızıldeniz'e gönderilmişti. Fakat doğduğu köyden ayrılmış olduğunu asla tahmin edemezdiniz ve askerlik hizmetinden kurtulacak kadar şanslı olanlarsa evlerinden bir günlük mesafeden daha öteye seyahat etmemişlerdi.

Ertesi gün yanımıza Dağemir'den bir rehber aldık. Yemek molası verdiğimizde kendisine sardalye ikram ettim. Bana hayatında ilk kez balık yediğini söyledi. O sıralarda altmışına yaklaşıyor olmalıydı ve Dağemir'den aşağılardaki ovaya, Menderes'in ağzına doğru baktığımızda rahatlıkla denizin ışıltılarını görmek

64 Daha sonraki tecrübenin ışığında, vermiş olduğum bu kararı geri alıyor ve önemini belirtmek için kelimeleri parantez içerisine yerleştiriyorum.

mümkündü. Ona ne kadar uzağa gittiğini sordum. Dağların iki ayrı yamacında kurulmuş olan pazar yeri durumundaki Aydın ve Tire kasabaları yanısıra hayatında sadece bir kez de -bu kasabalardan günübirliğine trenle gidip gelmenin mümkün olduğu- İzmir'e gitmiş olduğunu söyledi. İşte bu, -İzmir havalisi gibi Anadolu'nun nisbeten medenileşmiş sayabileceğimiz bir bölgesinde bulunmasına rağmen- dağlarda yaşayan Türk köylüsünün hayatıydı.

Muhtar'ın evinde toplananlar güzel bir geleneğe uyarak tütünlerini herkesin kullanımına sunmak amacıyla orta yere koymuşlardı, bu esnada kestane ve su kapları elden ele geziyordu. Peki neden bahsetmeliydik? Bir Rum köyünde olsaydık, Londra'da özel çıkarlarımız için bir konferans toplandığı şu günlerde bilhassa siyasetten bahsetmemiz gerekirdi[65]. Fakat Aydın'dan bir izci lideri olan ve Albay'ın bürosunda Türkçe ve İngilizce çevirmen olarak çalışan çavuşumuz daha iyisini bilmekteydi. 'Bir zamanlar...' diye Kuran'dan alınma bir hikâye anlatmaya başladı. Türkler hep bir ağızdan 'Evet' diyerek mırıldandılar, ağızları açık çocukça bir beklenti içinde dinlemekteydiler. Hikâyede bir kıssadan hisse olduğunu görerek Tolstoy'un kısa hikâyelerinden birini hatırladım ve anlatmaya yetecek kadar Türkçem olmadığı için çavuştan çevirmesini rica ettim. Kudüs'e gitmek üzere yola çıkan iki seyyahtan bahsediyordum. Tercüme esnasında bunlar Harameyn'e giden hacılar haline dönüştüler. 'İngiliz beyefendi diyor ki bir zamanlar iki hacı' denilince ağızlar hayretten biraz daha açıldı. Bir frenkten hacılar hakkında birşeyler öğrenmeyi tahmin etmiyorlardı. Hikâyenin geri kalanı da iyi bir şekilde devam etti. Bir Başkurt'tan toprak satın alan köylünün hikâyesiyle devam ettim. Tepeye tırmanmaya kalkan köylünün, güneş battığında yarı yolda düşüp öldüğünü söyleyince herkes kahkayı bastı. Yine

65 Şu anda bu Türk köylülerinin, yanımızda siyasetten bahsetmelerinin mümkün olmadığını anlıyor, bu yüzden o akşamki konuşmalarından gerçek görüşlerine ait sonuçlar çıkarmıyorum.

de en iyisini çavuşumuz biliyordu. 'Bir zamanlar' diyerek yeniden başladı. 'Adamın biri meşe ağacının altında oturup önündeki kabak tarlasına bakarak: "Allah, büyük ağaçlarda küçük meyveler ve küçük saplarda da büyük meyveler yaratırken yanılmış olmalı" derken bir kozalak, ağacın üzerinden doğruca adamın burnuna düşer. Bunun üzerine adam: "Allah'a şükür iyi ki kabak değildi" der ve "Allah herşeyin en iyisini bilir" diye ilâve eder'. Bu son hikâye ile gece, başarıyla son buluyordu ve bu arada eğer Türk köylüleriyle konuşuyorsanız gerçekten basit olmanız gerektiği kanısına vardım.

Toplantı iyi bir havada neticelendi ve Çavuş ile ben uyumak üzere Muhtar'ın evinin zemin katında kaldık. Ama Çavuş risk almak istemiyordu bu sebeple süngü takmış bir nöbetçi gece boyunca kapının önünde nöbet tuttu.

Ertesi sabah, kaç saat olduğunu tam manasıyla bir türlü kestiremesem de saatler boyu sürecek bir yol bizi beklediği için erken kalktık. Başlangıçta altı saatlik yolumuz olduğunu hesaplamıştık, gün ortasında bu tahmin sekiz saate yükseldi, gerçekten Tire'ye ulaştığımız zamansa on saatlik bir yolu katetmiş bulunuyorduk. Seyahatimizin sonuna doğru Dağemir'den aldığımız yaşlı rehberimizin yolu pek de iyi bilmediğinin farkına vardık. Güven içinde seyahat etmek için bizimle gelmeye karar vermiş ve bunu sağlamak içinse yolu bildiği izlenimini uyandırmıştı. Etrafı sık çalılarla kaplı dar bir keçiyolu, birbiri ardısıra gelen vadiler ve tepeler boyunca iniş ve çıkışlar göstererek devam etmekteydi. Toprak ise yaban domuzları tarafından altüst edilmiş durumdaydı. Bu ülkede sayısız domuz yaşamaktaydı. Müslümanlar mekruh olduğunu düşünerek, Hıristiyanlarsa -Yunan işgali öncesinde- zararsız olduklarından onlara dokunmuyorlardı. Burası muhteşem bir ülkeydi. Yunanistan'a benzemediği doğru değildi, üstüne üstlük daha büyük olup, tabiat da bu topraklara daha cömert davranmıştı. Dağlar yumuşak vasıflı maddelerden meydana gelmişti,

bunlar Yunan kireçtaşından bile daha kolay dağılmaktaydı. Heryerinden sular fışkıran toprak, ağaç örtüsüyle kaplanmıştı. Yunanistan'ın başının derdi olan keçiler yerine, küçük olmasına rağmen besili ve iyi süt veren sığırlar bulunuyordu. Sağa sola kurulmuş yörük çadırları gözümüze çarpmaktaydı. Sarısu çayı kenarında öğle yemeği için mola verdiğimiz vakit parlak kahverengi saçlı küçük bir yörük kızı hediye olarak bize tuz getirdi. Zirvenin deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 3600 ayak olmasına rağmen, geçtiğimiz zirveden bir saatten az bir mesafede dağlar boyunca devam eden yabani incir ve zeytin ağaçları göze çarpıyordu. Yukarılara tırmandıkça gördüğümüz köy sayısı ile işlenmiş toprakların oranı da artmaktaydı. Tepeler üzerinde yer alan bu topraklar hayli verimliydi. Onu üretken hale getirense toprağın türü veya suyun bolluğu değil sadece güvenliğiydi.

İkindiye doğru yolumuz bir köye düştü ve köy ahalisi elleri kalplerinin üzerinde bizlere merhaba demek üzere yola çıktılar. Sadece yanık tenli şişman bir adam, yere sermiş olduğu koyun derisinin üzerinde oturmaya devam etti. Biz de gelip onun yanına oturduk. 'Ağrım var' diye mırıldandı. 'Nerede?' 'Her bir yanımda, başımda, kollarımda, bacaklarımda. Altı aydır iştahım da yok'. Böylesine güçlü ve iyi görünümlü biri için ilginç bir hastalık hikâyesiydi, bu arada çavuşumuz İngilizce konuşarak onun pek de sağlam ayakkabı olmadığını söyledi. Yolumuza devam ettik, yarım saat geçtikten sonra rehberimizin dili çözüldü. 'Bu adam iyi biri değil' dedi 'Bir çeteci. Bir defasında Dağemir'de herkes camideyken gelip, evlerimizde ne var ne yoksa alıp götürmüştü'. 'Peki niye onu öldürmediniz?' diye sordum. 'Daha yaşayacak yılları var' diye cevap verdi. Anladığıma göre bunun manası, ölümünden sonra ardından intikamını alacak suç ortakları olduğuydu. Çavuşunuz, rehberimiz aleyhinde delil gösterebildiği takdirde şişman adamı tutuklamayı teklif etti. Ama cevabı hayır oldu. Rehberimiz ona ilişmemeyi tercih etmekteydi.

Güneş hızla batmaya başlasa da bu şekilde, tepeyi bir kez bile göremeden yukarılara doğru tırmanmaya devam ettik. En azından ağaçlık arazinin sınırına gelmiştik. Irmakların çıktığı kaynak noktasını geçtikten sonra birdenbire kendimizi bir uçurumun kenarında, aralıksız bir buçuk gün süren tırmanışımıza başladığımız Menderes ovası kadar irtifaya sahip bir başka ovaya bakarken bulduk. Bu meşhur Küçük Menderes ovasıydı. Önümüzde uçaktan çekilmiş bir fotoğrafı andırırcasına, varış noktamız olan Tire uzanmaktaydı. Daha ötelerde güneş, henüz bir hafta önce öteki cepheden görmüş olduğum Salihli ve Alaşehir dağları üzerindeki karlardan yansımaktaydı. Bu, harika bir andı ve Tanrı bize karşı cömert davranıyordu. Kasabaya doğru ayışığının eşliğinde taşlı ve zigzaglı bir yol üzerinde bir buçuk saat daha ilerledik ve güven içinde yataklarımıza uzandığımız anda havanın bozduğunu farkettik. Ertesi sabah, Tire'de kalmakta olduğum evin penceresinden baktığımda dışarda bardaktan boşanırcasına yağmur yağdığını gördüm. Dağların yamaçlarına tutunmuş olan bulutların üzerinden bir önceki akşam geçmiş olduğumuz tepeleri bir örtüymüşçesine kaplayan karları görebiliyordum.

BİR ZİRAİ TECRÜBE

(21 Şubat 1921 tarihinde İzmir'de kaleme alınmıştır)

Hava kararırken Tepeköyü'ne vardık. Dört saati bile bulmayan bir süre içinde Tire'den yola çıkmış ve yirmi beş millik mesafeyi katetmiştik. Yıllardır taşla kaplanmadan bırakılmış ve artık üzerinde otların yeşermeye başladığı eski *chausseé*, at gezintisi için ideal niteliklere sahipti. Etrafımızdaki arazinin de terkedilmişlik açısından yoldan geri kalır bir tarafı yoktu. Bu esnada iki küçük köy ve bir ıssız tekkenin yanından geçtiğimizi hatırlıyorum. Yine de bu toprakların dünyanın en verimli yerlerinden biri olduğuna kaniyim. Uzaklarda, Küçük Menderes yaylasının her iki tarafında yer alan dağların eteklerinde, sağa sola dağılmış durumda daha geniş yerleşim merkezleri gözümüze takılmakta ve bu beldelerin yanıbaşında bulunan topraklarda ziraat yapıldığını düşündürmekteydi. Fakat şu anda yolumuzun geçtiği yaylanın tam ortasında hiçbir şey mevcut olmayıp, burası bomboş bir arazi görünümündeydi. Bunun sebebini daha seyahat ederken anlayabiliyordunuz: Öncülerimiz olan iki muhafız yüz yarda önümüzde ilerlemekteydi. Tire'den bir yüzbaşı, çavuşumuz ve ben ortada yer alırken ardımızı üç asker koruyordu. Köylerden geçerken özel güvenlik tedbirleri alınıyor ve ne zaman atlardan biri geride kalsa çavuşumuzu bir endişedir basıyordu. Hâlâ, İtalyan bölgesinden sızmakta olan çetelerin cirit attığı topraklar üzerinde bulunuyorduk. Yüzbaşı, güneydeki tepeyi göstererek bana 'Bu tepenin arkasında dün küçük çapta bir çatışma vuku buldu' dedi ve ilâve etti 'Her iki taraftan da birer ölü var'.

Arkadaşlarım beni Tepeköyü'ndeki deneme çiftliğinin kapısında bırakarak atlarını -Küçük ve Büyük Menderes demiryollarının kesiştiği noktada bulunan ve hatırı sayılır bir Rum nüfusunu barındıran- Torbalı'ya doğru sürdüler. Çiftlik yöneticisi tarafın-

dan karşılandıktan sonra o gece ve ertesi gün boyunca misafirperverliğinden istifade etmek imkanı buldum.

Çiftlik yöneticisinin hikâyesini önceden öğrenmiştim. Babası, Yunanistan'ın batı sahillerinde yer alan İyon adalarından birinde gemi sahibi olup, bu sektörde çalışan diğer iş sahipleri gibi büyük paralar kazanmıştı. Oğluysa Avrupa'da yetişmiş (bana Norveç haricinde her Avrupa ülkesinde bulunmuş olduğunu söylemişti) ve bilimsel ziraat üzerine önce İsviçre'de ardındansa Paris'te uzun bir tahsil yapmıştı. Daha sonra aile işi Odessa'ya transfer edilmiş ve ev sahibim, kendisini genç yaşında -hâlâ da genç denecek bir yaştaydı- para içinde yüzerken bulmuştu. Şahsına ait bir otomobile ve ne isterse yapabilecek maddi imkanlara sahipti. Ardından harp ve Bolşevizm geldi. Babası ve erkek kardeşi öldürüldü, sahip olduklarıysa kaybolup gitti. Neticede cebinde bir kuruşsuz ortada kalmıştı. Tam o sırada, yapmış olduğu tarım tahsili ve o sıralarda -yeni icat edilmiş bir mamul olan tankın üretilme aşamalarında bir yan ürün olarak ortaya çıkarılan- motorlu traktör kullanılarak yapılan yeni metod ziraat aklına geldi. Böylece bu traktörlerin yapıldığı fabrikaya gidip sekiz ay süreyle sıradan bir işçi gibi çalışarak motor aksamı üzerine her türlü bilgiye sahip oldu ve akabinde Yunan hükümeti tarafından orduya gıda sağlamak için kurulan Teselya'daki büyük bir çiftlikte toprağı işlemek üzere istihdam edildi. Orada, Paris günlerinden, beraber eğitim gördükleri bir arkadaşı da ona iştirak etti ve İzmir havalisinin Yunanlı Yüksek Komiseri Sterghiádhis'in emrinde çalışmak üzere bir ya da iki ay önce beraberce Tepeköyü'ne geldiler.

Tepeköyü bir devlet mülküydü. Önceleri Sultan Abdülhamid'e ait olan bu yerin, 1908 Meşrutiyet hareketi sonrasında Hazine-i Hassa'dan hükümete devredilmesinin akabinde yağmalanarak harap edilmesine de göz yumulmuştu. Arkadaşım bulduğunda çiftlik evi bakımsızlıktan harap olmuş, sığır ahırları ağzına kadar hayvan pisliğiyle dolmuş, kuşüzümü asmaları zamanında

budanmadığı gibi etrafını saran çalı çırpıdan görünmez hale gelmiş ve incir ağaçları yozlaşmaya bırakılmıştı. Beraberinde, Amerikalıların kullanılmaz halde diyerek ıskartaya çıkartmış olmasına rağmen tamir etmeye muvaffak olduğu iki eski traktör de getirmişti.

Halihazırda yanında on iki asker, hepsi de mahalli Rum köylerinden gelme yedi talebe ve bir de motor ustası bulunuyordu. Düşündüğüne göre traktör kullanmak suretiyle tek bir kişi bir yıllık süre içinde on hektarlık bir arazi üzerinde gereken tüm zirai faaliyetleri yerine getirebilirdi. Şu anda işin daha başındaydı ama işi genişletmeye yönelik sınırsız imkanlar bulunmaktaydı. Halihazırda seminer salonu ile birlikte motor bakım atölyesi haline çevrilmekte olan Sultan'ın yarış pistine ait büyük tribününün yer aldığı binanın terasına tırmanarak krallığına bir göz attık. Arazi göz alabildiğince geniş bir saha üzerinde uzanmaktaydı.

Ufuktaki köyler ile ufkun ötesinde kalan dağlar bu arazi içinde yer alıyorlardı. Köylerle aramızda kalan düz arazi üzerinde kuş üzümü, incir, zeytin, hububat ve pamuk yetiştirmek mümkündü. Dağların üzerinde şu anda dahi dünya kadar yabani incir ve zeytin ağacı bulunmakta olup, kendisi de onları aşılayıp meyva verir hale sokan her köylüye eserinin mülkiyetini vermekteydi.

Çiftlik yöneticisinin -ve onu buraya tayin eden Sterghiádhis'in- aklında Tepeköyü'nün gerçek önemi buranın bir eğitim yeri olmasından ileri geliyordu. Bu örneğe göre Türk ve Rum köylüleri İzmir havalisinin zirai zenginliklerinden istifade etmesini öğreneceklerdi. Yine de Tepeköyü'ndeki deneme, mahalli ehemmiyetten çok daha fazlasını ifade etmekteydi. Burası Anadolu'nun tamamı için bir dönüm noktası oluşturabilirdi. Tam dokuz asırdır, Orta Asya'dan gelen Türk fatihlerin getirdiği göçebe zihniyet Anadolu'yu ziraatten koparmıştı ve şimdi belki de -traktör ile yeni bir güç kazanan- saban, kaybetmiş olduğu toprakları so-

nunda yeniden kazanacaktı[66]. Fakat bu yeni zirai araçların kullanımıyla yapılan tarımın önemi bundan da büyük olabilirdi. Beraberce, geçen yüzyılda Avrupa ve Amerika'nın büyük şehirlerinde nüfusun doğal olmayan bir şekilde yoğunlaşmasından, savaş esnasında kırsal kesimin şehirlerden intikam alışından, Rusya'dan Amerika'nın orta-batısına kadar tüm dünyada şehir ve taşra arasında ortaya çıkan gerginlikten ve Viyana -ve muhtemelen İzmir- gibi bazı büyük şehirlerin gerileyişinden söz ettik. Arkadaşımın fikirlerine göre, kitlelere ait bir merkezkaç hareketinin -bir başka deyişle haddinden fazla kalabalıklaşmış şehirlerin dağılmasının- arefesinde bulunuyorduk.

Fakat, bu kez insanlık, tarlalara geri dönerken fabrikalarda öğrenmiş olduklarını unutmayacaktı. Geçen yüzyılın büyük icadı olan bilimsel makinalar muhafaza edilip geliştirilecek ve dünya üzerinde daha önce hiç olmadığı kadar büyük ölçülerde tarım yapılacaktı.

Abdülhamid'in villasında işte bunlardan bahsettik ve Anadolu'nun ne kadar garip bir yer olduğunu bir kez daha hissettim. Bu topraklar, yeniye ve eskiye ait romantizmi bir araya getiriyordu. Ertesi gün, trenim İzmir'e giden demiryolu üzerindeki istasyonlarda durdukça platformdaki Türk köylülerinin başlıklarını tetkik ettim.

Bu, Antik Yunan vazolarında yer alan resimlerde gördüğümüz Asyalıların başlarını örttüğü, kafanın üzerinden dolanarak gelen ve zaman zaman çenenin altından geçen aynı başlık veya 'mitra' idi. Darius da Pompei'de bulunan meşhur savaş mozayiğinde aynen böyle bir mitra giymekteydi. Bu köylüler antik Lidyalılar ya da Frigyalılar olup, dillerinden başka hiçbir şey değişmemişti. Buna rağmen hakim izlenim klasik antik dönemin hatırası değildi.

---

66 Frangópulos'un, göçebelik ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine olan etkisi hakkındaki görüşlerinin eleştirisi için yedinci bölüme bakınız.

Ülkenin, tarih kadar eski bir zamandan beri kendi sakinleri tarafından kullanılmamış olduğunu hissetmekteydiniz. Ormanlar, akarsular, ovalar hâlâ zenginliklerini ortaya çıkaracak elleri beklemekteydi[67]. Yeni bir dünyanın kuruluşunda ise geçmişinde yatandan çok daha fazla romantizm yer almaktadır.

67 Bunun neticeleri için dördüncü bölüme bakınız.

İZMİR'DEKİ YUNAN CEZAEVLERİ

(14 Ağustos 1921 tarihinde Atina'da kaleme alınmıştır)

Ertesi gün İzmir'e vardığımda iki cezaevini ziyaret etme fırsatını buldum. Bunlardan biri Konak yakınlarındaki merkez cezaevi diğeriyse 'rue Maltaise'de bulunan ve apar topar hapishane haline sokulmuş bir binaydı. Birincisine adım attığınız andan itibaren derli toplu bir müessesede bulunduğunuzu hissediyordunuz, bu binadaki mahkûmlar birbirine paralel mazgallarla ayrılmış bir boşluk üzerinden arkadaşlarıyla serbestçe konuşabilme imkanına sahiptiler. İkincisiyse düzgün bir cezaevi değildi. İzmir'in dar sokaklarına dik açıyla bağlanan çıkmazlardan bir tanesi bu hapishanenin her iki cenahını oluşturuyor, Türk idaresi altında ticari emtia deposu olarak kullanılan zemin kat ise esas hücreyi teşkil ediyordu. Bir zamanlar iç kesimlerden gelen mahsulü muhafaza eden mazgallar şimdi insan varlıklarının üzerine örtülmekteydi. Demir parmaklıklara kadar yürüyüp onlarla konuştum, içeride yaklaşık kırk kişi bulunuyor ve zaman zaman bu sayının yüze kadar ulaştığı da söyleniyordu. İşlenen suçlar, eğer Türk ise Milli orduya katılma ya da Rum asıllı Osmanlı tebasıysa Yunan ordusuna katılmama isnatlarından, şehirde sarhoş dolaşıp çirkin hareketlerde bulunmaya dek uzanmaktaysa da, suçlananların hepsi birden aynı iğrenç ve sağlıksız şartlara maruz kalmaktaydı. Sıhhi düzenlemeler hakkında bilgi almak istediğimi söylediğim zaman Yunanlı gardiyanlar kahkahayı basarak, odanın bir köşesini göstermek suretiyle izahatta bulundular. Mahkûmlar, odanın geri kalan kısmıyla aynı seviyede, ıslak bir zemin üzerinde yatak yorgansız uyumaktaydılar. Bu bahtsız insanlardan birkaçı hasta olduğunu söyledi ve tabiatıyla çoğu da hastaymış gibi görünüyordu. Ayrıca cezaevinin bir kere bile bir doktor tarafından ziyaret edilmediğini de ilâve ettiler. Kendilerine yeterince içme suyu da verilmiyordu. Bunları öğrenmemi içeriye göz atmama ve mah-

kûmlarla istediğim kadar konuşmama müsaade eden Yunanlı gardiyanlara borçluyum ama bu hadiseleri daha sonra yeniden düşündüğümde, sorumlulukları altındaki kurumun ve insanların durumunda utanılacak birşey olduğunu düşünmediklerini tahmin ediyorum.

Daha derli toplu bir görüntü veren diğer cezaevinde, iki ay önce hapsedilmeleri bir hayli huzursuzluklara yol açmış olan, İzmir'in önde gelen Türk sakinlerinden ikisini ziyaret ettim. Onlardan biri tıpkı benim gibi profesör ve gazeteciydi, kendisiyle cezaevi yetkililerinin huzurunda bir-iki kelime edebildim. Bir zahire tüccarı olan ikincisine ise sadece demir parmaklıklar arasındaki boşluktan bağırabildimse de daha sonra durumuyla ilgili birkaç kaynaktan bilgi toplama imkanı bulabildim. Bu arada söz konusu bilgileri doğrulatma imkanımın olmadığını, bunların sadece mahkûmun konuyla ilgili iddialarını yansıttığını da belirtmek istiyorum.

Bu şahsın, iki aydan az bir zaman önce, şekerin okkasını -İzmir'de aynı işi yapan ve tabiatıyla çoğunluğunu Rumların oluşturduğu- diğer tacirlerden birkaç kuruş daha düşük bir fiyattan satmakta olduğu iddiasıyla ansızın hapse atıldığı ve şu ana kadar hakim önüne çıkmayı beklemekte olduğu konusunda bir şüphe yokmuş gibi görünmektedir. Sattığı şekeri İstanbul'dan kendi hesabına değil de orada iş yapan bir Ermeni tüccar adına, yetkili acentası olarak, ithal etmekteydi. Bu şekilde ithal edilen şeker için İzmir'e varışında -hukuki olarak İzmir hâlâ Osmanlı toprağı sayıldığı ve söz konusu şekere ait gümrük vergisinin Osmanlı topraklarına girişi esnasında ödenmiş olduğu farzedildiğinden- vergi ödenmemekteydi. İddia sahipleri bu şeker için Osmanlı toprağına girişi esnasında vergi ödenmemiş olduğunu ifade ediyorlardı. Dediklerine bakılırsa tüccar, bu konuda bir de sahte beyanda bulunarak ödemesi gereken vergiden tümüyle kurtulmuş oluyordu. İşte bu şekilde, ticari rakiplerinden daha düşük bir fiyatla şeker satabiliyordu. Mahkûm ise kendi hesabına,

verginin İstanbul'da ödenmiş olduğunda ısrar etmekle kalmayıp, sattığı şekerin düşük fiyatını bu şekerin zam gelmeden önce alınmış eski stoklara ait olduğu söyleyerek izah ediyor ve şekeri kendi adına değil de İstanbul'daki ana bayinin sıradan bir acentası olarak satmış olduğundan her halükârda bütün bu olanlardan sorumlu tutulamayacağı iddiasında bulunuyordu. Bu tüccar, Yunan Yüksek Komiseri nezdinde müracaatta bulunmakla kalmamış bir de itiraz dilekçesine destek mahiyetinde, acentası olarak çalıştığı İstanbul'daki tüccar tarafından kendisine hitaben yazılmış yirmi dört adet iş mektubunu da -ziyaretimden altı hafta evvel- resmi makamlara teslim etmişti. Fakat Yunanlı yetkililer, İstanbul'daki tahkikatın neticesini beklemek gayesiyle davanın ele alınmasını ileri bir tarihe bırakmışlardı. Bu hal aylar boyu sürebilir ve tüccar bu zaman zarfında cezaevinde kalmaya devam edeceği için kurulu düzeni yerle bir olabilirdi. 12.500 Türk lirasına kadar çıkan bir meblağ karşılığı bir teminat bulmayı veya bu parayı kefalet bedeli olarak bir bankaya yatırmayı dahi teklif etmişti ama Yunanlı yetkililer para doğrudan kendilerine ödenmediği takdirde onu kefalete rapten tahliye etmeyi reddetmişlerdi. Bunda şaşılacak bir durum yoktu ama tüccarın doğrudan yetkililere ödemesi halinde bu paranın bir daha yüzünü göremeyeceği düşüncesiyle söz konusu teklifi reddetmesi de aynı derecede normal sayılmalıydı. Böylece tüccar hapiste kalmaya devam etti. İzmir'deki Türk çevreleri onun, işini mahvetmek gayesiyle Rum tüccarlar tarafından tertip edilen bir komplonun kurbanı olduğuna inanmaktadırlar. Bu iddia doğru olabileceği gibi olmayabilir de, ama hiçbir zaman inandırıcı olmadığı söylenemez.

Bütün bunlar kısa bir ziyaret esnasında İzmir'deki Yunan cezaevleri hakkında ancak görebildiklerimi oluşturmaktadır. Tabiatıyla burada söz konusu olan bir mukayese meselesidir. Bu Yunan cezaevleri, Yunanistan'ın aynı seviyede olduğunu iddia ettiği medeni memleketlerdeki benzerleriyle ve keza medeni açıdan çok daha üstün olduğunu ileri sürdüğü Osmanlı'nın cezaevleriyle

nasıl mukayese edilebilir? İki cezaevi arasında nisbeten daha düzgün şartlara sahip olanı, önceki dönemde Osmanlı yetkilileri tarafından inşa ve tefriş edileniydi. Utanç verici şartlara sahip diğer cezaeviyse Yunan idaresine ait yeni bir eserdir. Muhtemelen Yunanlı yetkililer, Maltesica cezaevinde bizzat gözlerimle şahit olduğum şartların acil bir düzenleme olduğunu öne sürerek kendilerini temize çıkarmaya çalışacaklardır. Öyleyse nasıl oluyordu da İzmir'deki Yunan idaresi selefine nazaran cezaevlerindeki şartları iyileştirmeye daha fazla gerek duyuyordu?

TÜRK MİSAK-I MİLLİSİ[68]

I

BİR TÜRK KAYNAĞINDAN TEMİN EDİLEN FRANSIZCA METİN.

LE PACT NATIONAL TURC.

(L'EMPIRE OTTOMAN EST MORT! VIVE LA TURQUIE!)

CHAMBRE DES DÉPUTÉS OTTOMANES.

Les Députés du Parlement Ottoman ayant approuvé et signé le Pact National, dont nous donnons ci-dessous la copie, déclarent les principes qui y sont énoncés comme renfermant en eux le maximum de sacrifices possibles auxquels la Nation Ottomane pourra consentir, en vue de s'assurer une paix juste et durable.

ARTICLE I

Le sort de territoires de l'Empire Ottoman exclusivement peuplés par des majorités Arabes, et se trouvant lors de la conclusion de l'armistice du 30 octobre [1918], sous l'occupation des armées ennemies, doit être réglé selon la volonté librement exprimée par les populations locales.

Les parties de l'Empire situées en deça et au delà de la ligne armistice et habités par une majorité musulmano-ottomane dont les éléments constitutifs, unis par des liens religieux et culturel et mus par un même idéal, sont animés d'un respect reciproque pour leurs droits ethniques et leurs conditions sociales, forment un tout qui ne souffre, sous quelque prétexte que ce soit, aucune dissociation ni de fait ni de droit.

---

68 Değişik dillerdeki bu üç ayrı metin arasında mevcut bulunan küçük farklılıklardan ötürü kitabın orijinalinde yer alan Fransızca ve İngilizce metinler yanında, Misak-ı Milli'nin Türkçe aslını bir arada vermeyi uygun gördük. -Ç.N.

ARTICLE II

Quant au sort de trois sandjaks de Kars, Erdehan et Batoum, dont la population, avait dès sa libération affirmé, par un vote solennel, sa volonté de faire retour à la mère patrie, les membres signataires du présent Pacte admettent qu'au besoin il soit procédé à un second plébiscite librement effectué.

ARTICLE III

Le statut juridique de la Thrace Occidentale, dont le règlement avait été subordonné à la paix turque, doit se baser sur la volonté de sa population librement exprimée.

ARTICLE IV

La sécurité de Constantinople, capitale de l'Empire et siège du Khalifat et du Gouvernement Ottoman, ainsi que celle de la mer de Marmara, doivent être à l'abri de toute atteint.

Ce principe une fois posé et admis, les soussignés sont prêts à souscrire à toute décision qui sera prise d'un commun accord par le Gouvernement Impérial, d'une part, et les Puissances intéressés, de l'autre, en vue d'assurer l'ouverture des Détroits au commerce mondial et aux communications internationales.

ARTICLE V

Les droits des minorités seront confirmés par nous sur la même base que ceux établis au profit des minorités dans d'autres pays par les conventions *ad hoc* conclues entre les Puissances de l'Entente, leurs adversaire et certains de leurs associés.

D'autre part, nous avons la ferme conviction que les minorités musulmanes des pays avoisinants juiront des mêmes garanties en ce qui concerne leurs droits.

ARTICLE VI

En vue d'assurer notre développement national et économique et dans le but de doter le pays d'une administration régulière plus moderne, les signataires du présent pacte considèrent la jouissance d'une indépendence entière et d'une liberté complète d'action comme condition *sine quâ non* de l'existence nationale.

En conséquence, nous nous opposons à toute restriction juridique ou financière de nature à entraver notre développement national.

Les conditions de règlement des obligations qui nous seront imposées ne doivent pas être en contradiction avec ces principes.

Constantinople, le 28 Janvier 1920.

II

17 ŞUBAT 1920 TARİHLİ MEBUSAN MECLİSİ TUTANAKLARINDA YER ALAN MİSAK-I MİLLİ METNİNİN, FRANSIZCA VERSİYONUNDAN BAĞIMSIZ OLARAK YAPILAN, TÜRKÇEDEN İNGİLİZCEYE TAKRİBİ ÇEVİRİSİ.

The Members of the Ottoman Chamber of Deputies recognise and affirm that the independence of the State and the future of the Nation can be assured by complete respect for the following principles, which represent the maximum of sacrifice which can be undertaken in order to achieve a just and lasting peace, and that the continued existence of a stable Ottoman Sultanate and society is impossible outside of the said principles:

First Article- Inasmuch as it is necessary that the destinies of the portions of the Turkish Empire which are populated exclusively by an Arab majority, and which on the conclusion of the armistice of the 30th October 1918 were in the occupation of enemy forces, should be determined in accordance with the votes which shall be given by the inhabitants, the whole of those parts whether within or outside the said armistice line which are inhabited by an Ottoman Moslem

majority, united in religion, in race and in aim, imbued with sentiments of mutual respect for each other and of sacrifice, and wholly respectful of each other's racial and social rights and surrounding conditions, form a whole which does not admit of division for any reason in truth or in ordinance.

Second Article- We accept that, in the case of the three Sandjaks which united themselves by a general vote to the mother country when they first were free, recourse should again be had, if necessary, to a free popular vote.

Third Article- The determination of the juridical status of Western Thrace also, which has been made dependent on the Turkish peace, must be effected in accordance with the votes which shall be given by the inhabitants in complete freedom.

Fourth Article- The security of the city of Constantinople, which is the seat of the Caliphate of Islam, the capital of the Sultanate, and the headquarters of the Ottoman Government, and of the Sea of Marmora must be protected from every danger. Provided this principle is maintained, whatever decision may be arrived at jointly by us and all other Governments concerned, regarding the opening of the Bosphorus to the commerce and traffic of the world, is valid.

Fifth Article- The rights of minorities as defined in the treaties concluded between the Entente Powers and their enemies and certain of their associates shall be confirmed and assured by us -in reliance on the belief that the Moslem minorities in neighbouring countries also will have the benefit of the same rights.

Sixth Article- It is a fundamental condition of our life and continued existence that we, like every country, should enjoy complete independence and liberty in the matter of assuring the means of our development, in order that our national and economic development should be rendered possible and that it should be possible to conduct affairs in the form of a more up-to-date regular administration.

For this reason we are opposed to restrictions inimical to our development in political, judicial, financial, and other matters.

The conditions of settlement of our proved debts shall likewise not be contrary to these principles.

January 28th, 1920.

III

ESKİ DİL YAPISINA DOKUNULMAKSIZIN MİSAK-I MİLLİ'NİN TÜRKÇE ORİJİNAL METNİ AYNEN AŞAĞIDA VERİLMİŞTİR.

Madde-1. Devlet-i Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri reye göre tâyin edilmek lâzım geleceğinden, bu mütareke hattı içinde dînen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatıyle meşhun ve hukuk-u ırkiye ve içtimaiyeleriyle şerait-i muhitiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası, hakikaten veya hükmen hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde-2. Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda reyleriyle anavatana iltihak etmiş olan Kars, Ardahan, Batum için yeniden serbestçe reye müracaati kabul ederiz.

Madde-3. Türkiye sulhuna tâlik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin tam bir hürriyet içinde beyan edecekleri reye göre tesbit edilmelidir.

Madde-4. Makarr-i Hilâfet-i İslâmiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniye ve merkez-i hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde-5. Düvel-i İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hu-

kuku, memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri emniyesiyle tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Madde-6. Milli ve iktisadi inkişafımız daire-i imkâna girmek ve daha asri ve idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temin-i esbab-ı inkişafımızda istiklâl ve serbestî-i tâma mazhar olmamız üss-ül-esas-ı hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasi, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz.

Tahakkuk edecek borçlarımızın ödeme şartları bu esaslara aykırı olmayacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜME EK NOT

Beşinci bölüm henüz baskıdayken, Anadolu'nun işgal altındaki bölgelerini kontrol altında tutan Yunan idaresinin resmi müdafaanamesi elime geçti[69]. Tabiatıyla bu belgedeki genel hava kendine methiyeler düzen bir tonda olmasına rağmen, değerlendirmelerimle tezat teşkil eden yegâne husus İzmir'deki Müslümanlara ait *École Polytechnique*'e ilişkindi[70].

Yunanlıların resmi yayınına göre, bu müessesenin kontrolünün Yunan makamlarına geçtiği kabul edilirken, söz konusu okulda halihazırda 210 Müslüman talebe 'istihdam ediliyor, eğitim görüyor ve muhtelif dallarda sanatlar öğreniyor' ve -Yunan idaresi tarafından- 'bu maksatla her yıl 36.000 lira harcanıyordu'.

Edindiğim bilgiler ise Yunan idaresinin sadece yönetimi üstlenmekle kalmayıp, bir de kendi maksatları doğrultusunda, iane olarak verilmiş bulunan mektep sermayesine el koyduğu yolundaydı. Öte yandan, okulu bizzat ziyaret edecek zaman bulamadığımdan ve bu sebeple birinci elden konuşma imkanına sahip olmadığımdan ötürü, olup bitenlere dair Yunanlıların olduğu kadar Türklerin de yorumlarını kayda geçirmem ve müdafinin açıklamalarını -bunları yalanlayan daha güçlü kanıtlar elime geçmedikçe ya da geçinceye dek- doğru olarak kabul etmem gerekmektedir.

Yunan müdafaanamesinin 1921 yılında yatılı talebelere ait olduğu iddia edilen sayının (210) okulun henüz Türk yönetiminde bulunduğu zamanki talebe sayısına oranından bahsetmediği dikkatimi çekti ve burada Türk hastanesi hadisesinde benimsen-

---

69 Yunan Dışişleri Bakanlığı Basın Bürosu: *Greece in Asia Minor*, Athens, 1921 [İngilizce yayın].

70 200-206. sayfalara bakınız.

miş olan aynı politikanın uygulandığı ihtimali aklıma geldi[71]. Bu bölümü okur okumaz ilâve araştırmalara giriştim[72].

Diğer açılardan Yunan müdafaanamesi bazı ciddi konuları hiç ele almamakta bazı konularda da yanlış değerlendirmeler içermektedir. Sultaniye'ye ya da Türk hastanesine ilişkin tek kelime dahi edilmezken bir de Yunan idaresi, 'Vakıflar idaresine bağlı bulunan binalardan birinin bile müsadere edilmediğini, ya da gelirlerine el konmadığını' ayrıca 'kendisine terkedilen topraklarda önceki rejim altında faaliyet göstermekte olan *bütün* Müslüman okullarının gelişimine katkıda bulunduğunu' iddia etmektedir. Sultaniye'ye yapılan muamele göz önüne alındığında bu açıklamalar tartışılmaz gerçeklerle çelişki içindedir.

Müdafaaname, daha sonra (37. sayfasında) 1 Mart 1921 tarihinden itibaren "Türk mahallesindeki 'rue Ketsedjidika'da" bir dispanser açıldığından söz etmektedir. Bu sokağı bilmediğim için bu dispanserin -el konulan Türk hastanesinin yerine- Türklerin inisiyatifi ve fonlarıyla açılan İkiçeşme caddesindeki dispanser olup olmadığını söyleyebilecek durumda değilim. Yunan müdafaanamesi, sözünü ettiği dispanserin Yunan makamları tarafından idare ya da finanse edilip edilmediğini açık bir şekilde belirtmemektedir. Son olarak, müdafaanamenin 6. sayfasında, yeni Türk Eğitim Encümenine sadece ilköğretim üzerinde kontrol yet-

---

71 205. sayfaya bakınız.

72 Kitap baskıya verilirken bu araştırmaların cevabı geldi. Yunan idaresinin binanın bir kısmına askeri maksatlarla el koyduğu anlaşılmaktaydı (müdafaanamede bu hususa hiç değinilmiyordu). Öte yandan geri kalan kısım *École Polytechnique*'e bırakılmış ve bu müessesenin -197. sayfada sözü geçen Türk yetimhanesi ile gözle görülür biçimde aynı miktarda olan- ödeneği işgal altındaki topraklara tahsis edilen kamu fonlarından karşılanmıştır. Bundan ötürü meseleye bir bütün olarak baktığımızda Yunan idaresinin *École Polytechnique* karşısındaki tutumu takdire şayan nitelikte olup, bu müesseseye ilişkin beşinci bölümde verilen referansların düzeltilmesi icap etmektedir. Bu arada -Sultaniye kadar büyük önem taşımasa da- bir diğer Türk okulunun da Yunanlılar tarafından kapatıldığını ve müdafaanamelerinin altıncı sayfasında belirtmiş oldukları şekliyle, kapattıkları iki okul yerine -ke-sinlikle onlara denk gelmese de- bir başka lise açtıklarını da öğrendim.

kisi verilmiş olduğu yolunda aldığım bilgileri doğruladığı da gözüme çarptı[73].

Müdafaanamenin önsözünde aşağıdaki paragraf yer almaktadır:

'Yunanistan'ın düşmanları tarafından kandırılan Avrupa basınının muhtelif organları, son zamanlarda Küçük Asya'daki Yunan idaresi hakkında doğru olmayan bilgiler neşretmektedirler. Bu sayede kendilerini, halihazırda Asya'nın içerilerine dek çekilmiş bulunan Türk barbarlığının savunucuları durumuna düşürmüşlerdir. Öte yandan, böylesi çarpıtmaların ortaya çıkışı karşısında sevinç duyuyor ve hatta bunların bu kadar yaygınlaşmasını sağlayanlara da teşekkür etmek istiyoruz, zira onlar, bu cevabımızla, Yunanistan tarafından Küçük Asya'da gerçekleştirilen -yolu İzmir'e düşen hiçbir bona fide[74] gözlemcinin farkına varıp takdir etmekten geri kalmayacağı- muazzam ölçülerdeki medeniyet getirici işler hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesine fırsat vermektedirler'.

Bu paragraf karşısında, İzmir'e 3-8 Ağustos 1921 tarihleri arasında yaptığım ikinci ziyaret esnasında Sterghiádhis'e iki kez yazıp, önceki ziyaretimde beni kabul etmekle göstermiş olduğu nezâketi de hatırlatarak, tümüyle nazikâne ve kimseyi incitmeyecek ifadeler eşliğinde, aradan geçen zaman zarfında şahit olduğum hadiseleri açık bir biçimde kendisiyle tartışmak için bir görüşme lûtfetmesi talebinde bulunduğuma da dikkat çekmek istiyorum. Her iki mektupta da ayrılış tarihimi ve bu tarihten önceye denk düşen ve kendisine uyan herhangi bir saatte emirlerine amade olduğumu da belirttim ve bu iki mektubu da kendi ellerimle evine bıraktım. Bu mektuplardan hiçbirine ne sözlü ne de yazılı herhangi bir cevap alamadım ve bütün bunların ışığında, Yunan müdafaanamesinden iktibas ettiğim protesto metni bana gayet ikiyüzlüymüş gibi görünmektedir.

---

73 Ayrıca bu eserin 203. sayfasına da bakınız.

74 Latince, 'hilesiz, hakiki ve iyi niyetle yapılan' manalarında. -Ç.N.

ALTINCI BÖLÜM

KİLİTLENEN SAVAŞ

Anadolu'daki Yunan savaş kampanyasının başarısızlığa uğraması, geçici önem taşıyan bir mahalli hadisenin çok daha ötesinde bir vakıa olup, iki yüz yıldan uzun bir süredir devam edegelen olaylar zincirinin kesin bir şekilde tersine dönüşüne işaret etmektedir. Batılı kamuoyu, Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasına öylesine alışmıştır ki bunu tabiatın normal bir seyri olarak kabul etmekte ve bu sürecin haritada tek bir Türk devleti kalmayıncaya dek devam etmesini beklemektedir. Bu esnada bazı siyaset yazarları işi, Türk milletinin dünya üzerinden silinip gideceği kehanetinde bulunacak kadar da ileriye götürmüşlerdir. Tetkik edildiği takdirde bu sürecin iki farklı safhadan geçerek bir üçüncüsüne girdiğini ve bu andan itibarense bir dereceye kadar bir dengenin sağlanmakta olduğunu farketmek mümkün olur. Birinci safha içerisinde (1682-1814) Türkiye, hemen hemen sadece, en yakınındaki batılı veya batılılaşmış büyük güçler olan Avusturya ve Rusya karşısında toprak kaybetmiştir. 1814'den 1913'e kadar geçen süre içindeyse diğer büyük güçler karşısındaki kayıpları[1] fazlaca bir yekün teşkil etmese de, sürege-

1 Rusya sadece (i) Ahıska ve Ahılkelek kaleleri yanısıra Maverayı Kafkas topraklarındaki Kars-Ardahan-Batum ilçeleri ile (ii) Tuna deltası üzerinde yer alan adaları almış; Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ele geçirmiş; İtalya, Trablus ve on iki

len parçalanma süreci, daha ziyade Yakındoğulu teba milliyetler ve Ortadoğu'daki haris bölge valileri tarafından gerçekleştirilen bir tür dahili parçalanma hareketi niteliği kazanmıştır. Avrupa savaşına, kaybetmekte olan tarafın yanında katılışıyla birlikte başlayan üçüncü safhadaysa -başlangıçta- ülke tümüyle mahvolacağı bir yola girmiş gibi görünüyordu. Büyük devletlerin iştahları daha önce hiç olmadığı kadar kabarmıştı. Yunan ve Arap milliyetçiliği de bu yağma hadisesi içinde yerini almış olup, Türkiye, mütareke imzalandığı sırada fevkalâde güçlü düşman devletlerin merhametine terkedilmiş gibiydi. Hakikatteyse, kurtuluşuna belki de bir adımlık mesafe kalmıştı. Rumeli'ye ilâveten Arap vilâyetlerinin de kaybedilmesi, sonunda gücünü anayurt toprakları üzerinde yoğunlaştırmasını sağlamıştı. Bir asırdan beridir sadece Yakındoğulu tebaları arasında faaliyet göstererek zayıf düşmesine sebep olan batılı milliyetçilik mayası, tesirini artık kendi halkı üzerinde göstermekte ve onların uyuyan enerjilerini harekete geçirmeye teşvik etmekteydi. Bu esnada, kendilerini yöneten devlet adamlarından çok daha aklıselim sahibi olan batılı halklar ise, bu devlet adamlarının Türkiye'yi parçalamak için önlerine koyduğu programları veto ediyorlardı. Bir anda Türkiye, tüm avantajların lehine döndüğü askeri sahada, Yunanistan dışında ciddi bir düşman bulamaz oldu. Anadolu'daki savaş kampanyasının, yirmi dokuzuncu ayına girmiş olduğu 1921 Eylülünde, bir askeri neticeye ulaşılamayacağı alenen belli olmuş ve savaşın ya İtilâf devletlerinin üstleneceği bir diplomatik arabuluculukla ya da muharip taraflardan birinin -kendi milletiyle beraber- tükenip gitmesiyle sona ereceği de ortaya çıkmıştı. Burada anlaşılan hususlardan bir diğeri de, eğer çarpışan taraflardan birinin tükenmesi söz konusuysa, Yunanistan'ın sıfırı tüketen ilk ülke olaca-

---

adaları işgal ederken; Büyük Britanya'nın payına da Kıbrıs düşmüştür (ne Kıbrıs ne de on iki adalar Avrupa savaşının başlamasından sonraya dek resmen ilhak edilmemişlerdir). Fransa, Tunus ve Cezayir'i ve Büyük Britanya ise Mısır'ı, doğrudan Osmanlı imparatorluğundan değil, daha öncesinde *de facto* bağımsızlıklarını tesis etmiş olan eski Osmanlı valilerinin veya varislerinin elinden almıştır.

ğıydı. Anadolu meselesinin Türkiye ile Yunanistan'ın teke tek mücadelesine indirgenmesine yol açan diplomatik gelişmelere daha önceki bölümlerde değinilmişti. Bu bölümdeyse nihai neticeye katkıda bulunan askeri faktörler tetkik edilecektir.

Bu faktörlerden en mühimi savaşın cereyan ettiği bölgenin coğrafyasıdır. Çarpışan taraflardan hiçbiri operasyon sahasına hakim olmak suretiyle hasmını köşeye sıkıştırıp, bitirici darbeyi indirecek askeri potansiyele sahip bulunmamaktadır. Anadolu coğrafyası, iki tarafın da azami insan gücünü seferber ettiği ve hariçten temin edebileceği tüm silah ve mühimmatı dilenip, ödünç alarak bir araya getirdiği 1921 Yazında dahi, oyunu bitirmek için çok az sayıda aletin kalmış olduğu bir satranç tahtasına benzemekteydi. Bu noktada sözünü ettiğimiz aletler, oyuncuların kalkıp gideceği ana dek ya da daha üstün varlıkların onları toplayıp kutuya koyduktan sonra satranç tahtasını da rafa kaldıracakları zamana kadar, o şekilde kalacaklardı. Şah-mat, söz konusu bile değildi.

Osmanlı imparatorluğunun Avrupa savaşına girmesinden sonra, kuzeydoğu vilâyetlerindeki âkim kalmış Rus istilasını bir kenara bırakırsak, savaş öncesinde sahip olduğu toprakların, -az ya da çok- daimi işgal niyetiyle hareket eden yabancı güçler tarafından üç koldan istila edildiğini görmekteyiz.

Mezopotamya İngilizler tarafından, Filistin ve Suriye -İngilizler, Hicazlılar ve Fransızlardan oluşan- bir müttefik kuvvet marifetiyle ve son olarak Batı Anadolu ise Yunanlılar eliyle işgal edilmişti. Bu operasyonlardan ikincisi, üçünün arasında belki de en zor olanıydı.

Askerlerin, muharebe hatlarının ötesinde yer alan Süveyş kanalını ve akabinde çölü geçecek şekilde, Mısır'da hazırlanması icap ediyor ve Suriye içlerinin Fransızlar tarafından Hicazlıların elinden alınması[2] manasına gelen ikinci perdede ise, işgalcilerin

2 Temmuz 1920'de.

Beyrut'tan Şam'a ilerlemesi için denizden operasyona başlayarak, ancak dişli ray sistemi ile çalışan bir demiryolu[3] ile geçilebilen birbirine paralel iki dağ silsilesini aşması gerekiyordu. Fakat bir yanda deniz öte yanda Arap çölleri idare edilebilir büyüklükteki bir araziyi çevreleyen pratik askeri sınırları teşkil ettiği için, Suriye ve Filistin'i bir kez başarıyla işgal ettikten sonra elde tutmak nisbeten daha kolaydı. Bunun tam tersine, Mezopotamya'yı ve Batı Anadolu'yu işgal etmek ise o kadar zor değildi. Basra'dan seyrüsefere müsaade eden bir ırmak[4] ve İzmir'den de vadilere doğru ışınsal yayılım gösteren bir demiryolu sistemi kolayca iç kesimlere ulaşılmasını sağlamaktadır. Buradaki esas problem, bu bölgelerin işgal edilmesi değil, her ikisinde de tabii sınırlar bulunmadığı için, bir kez işgal edildikten sonra elde tutulmasıdır. Mezopotamya'yı işgale yeltenen tedbirsiz kişinin, Hazar denizi ve Kafkas dağlarına ulaşmadığını düşünürsek, güvenle tutunabileceği sınırları bulmadan önce Toros geçitlerine ve İran yaylasına[5] dek ilerlemesi gerekmektedir. Bu işgalcinin, Transkafkasya'nın Rus garnizonlarınca yeniden işgaline veya kuzeybatı İran'dan gelen Bolşevik akınlarına karşı muhtemelen kayıtsız kalamayacağı gibi, Toros tüneliyle Nusaybin arasındaki demiryolu parçası üzerinde Osmanlı hakimiyetinin yeniden tesisini gördüğünde de akıl sağlığı ziyana uğrayacaktır. Gerçekten de işgal etmeye kalkıştığı esas toprak parçasından yüzlerce mil ötedeki askeri hareketlere karşı hassas bir durumda kalacağı görünür bir gerçektir. Batı Anadolu'daki işgalci de buna benzeyen bir konumda bulunmaktadır. Aksi cihetten Toroslara[6] doğru bir saldırı düzenlemedikçe ya da Anadolu platosunun kuzeydoğusundaki dağlık bölgeye dek ilerlemedikçe rahat bir sınıra ulaşma imkanına sahip olamayacaktır. Panturancılık, kendisi için gözünün önünde dolaşan bir

---

3 Orijinal metinde 'rack-and-pinion railway' olarak geçen bu terim ile dik dağlara tırmanmak üzere tasarlanmış, dişli ray sistemi üzerinde çalışan bir lokomotifin çektiği vagonlarla faaliyet gösteren demiryolu sistemi kastedilmektedir. -Ç.N.

4 İngiliz işgali esnasında askeri demiryollarıyla takviye edilmiştir.

5 Bunlar, Antik Asur'un gücünü kurutan sınırlardır.

6 Doğu Roma İmparatorluğu ile Arap İmparatorluğu arasındaki sınır.

hayalet, Ankara ile Moskova hükümetleri arasındaki ittifak ise bir başka sıkıntı vesilesidir. Çarlık düzeni hâlâ yerli-yerinde duruyor olsaydı, Batı Anadolu'daki Yunan işgaliyle Mezopotamya'daki İngiliz varlığı daha az problem yaşardı. Bu durumda her iki işgalciye karşı koyacak güçlerin ardında güçlü bir düşman olacak ve bu güçler, ya onun korkusuyla ya da zaten kolu kanadı kırılmış durumda bulunduklarından hareket imkanına sahip olamayacaklardı. 1916'nın gizli anlaşmalarında öngörülen de işte buydu. Ortadoğu'daki İngiliz, Fransız ve Rus bölgeleri arasındaki farazi sınırlar, daha önceden Polonya'yı paylaşmış olan Prusya, Avusturya ve Rusya'nın nüfuz alanlarını birbirinden ayıran hatlar kadar yapaydı. Fakat, bu üç işgalci güç, Polonya örneğinde birbirlerinden destek alarak hakimiyetlerini sağlamlaştırmışlardı. Öte yandan şu an için Rusya'yı yanlarında bulan Türk, Arap ve Fars milliyetçileri ile Panislamistler, Panturancılar ve Ortadoğu'daki batı hegemonyasına karşı çıkan diğer tüm muhalif güçler, bu sayede sınırsız bir manevra alanı ve emniyetli bir ricat hattı elde etmiş oluyorlardı. Bu güçler direnişe yeltenebilirler ve ülkenin doğal yapısından ötürü direnişleri ne kadar uzun sürerse işgalciler de o kadar büyük bir utancın içine düşebilirlerdi.

Batı Anadolu hinterlandında çöl niteliğinde bir bozkırın bulunduğu doğrudur, fakat bu muhtemel sınır batı sahilinden itibaren -Suriye'deki, kıyıyla çölü birbirinden ayıran 100 millik mesafe yerine- 250 millik bir mesafeden itibaren başlamaktadır. Buna ilâveten bu bozkırın her bir ucunda kuzey ve güney sınırlarını çevreleyerek Orta ve Doğu Anadolu'nun geniş iç kesimlerine açılan geçitler yer almaktadır. İşte bunlardan ötürü, ülkenin batısından gelen bir fatih tarafından, Anadolu bozkırının bir sınır olarak öneminin fazlaca abartılmaması icap edecektir.

İzmir'den -veya komşu bölgelerinde yer alan batı sahilindenbaşlayarak iç kesimlere ve doğuya doğru iki büyük nehir vadisini (yani, paralelinde birer demiryolunun eşlik ettiği, Gediz ve Büyük Menderes nehirlerini) takip eden bir işgalci, ilk olarak, yaklaşık

yüz mil mesafe boyunca -daha yumuşak karakteri ve çok daha geniş olması haricinde- tümüyle Yunanistan'ı andıran bir kırsal bölgeden geçecektir. Daha sonra dik kayalıkların yer aldığı bir platoyla karşılaşacak ve bu platoya tırmandığı zamansa Lincolnshire yaylalarına benzemediğini söyleyemeyeceğim kasvetli ve iniş-çıkışlı bir düzlük boyunca bir yüz elli mil daha gitmesi gerekecektir. 1921 Şubatında bizzat gördüğüm şekliyle göz alabildiğine uzanan bu düzlükler, bilhassa kış aylarında, ya çamura garkolmuş ya kırağı altında kalmış ya da karla kaplanmış durumda bulunmaktaydılar. Dağlar boyunca orada burada boy vermiş olan bodur meşeler ile kayaların düzensiz yükseltileri ne monotonluğa mani oluyor ne de arazinin ıssızlığını azaltabiliyorlardı. Yollar ve demiryolları nadirattandı ve bunların dışında toprak bile gidiş-gelişe müsaade edecek türden değildi. Burada, bu yolların oldukça dolambaçlı olduğunu söylemekte de fayda vardır. İzmir'den bozkırın batı kenarı, kuş uçuşu 250 mil çekerken, platonun kayalıklarından itibaren bozkırın ortasına doğru neredeyse yarı yolda bulunan Afyonkarahisar, demiryoluyla 262,5 millik bir mesafede yer almaktadır. Son olarak, ilerleyen bir ordunun merkezinde yer alan birlikleri, bozkıra girdikleri andan itibaren her iki taraftaki dağ geçitleri yüzünden sağ ve sol cenahlarından her türlü tehlikeye maruz kalabileceklerdi.

Mukabil saldırılara karşı bu dağ geçitlerinin tutulması problemi, batı sahili boyunca 100 mil genişliğindeki bir şerit haricinde tüm bölgeyi kapsayan platonun, bir dizi sıradağ tarafından çevrelenmesiyle daha zor bir hale geliyordu. Art arda gelen birbirine paralel sıradağlar, kabaca doğudan batıya uzanmak suretiyle, hem Akdeniz hem de Karadeniz sahillerini iç kısımlardan ayırmaktaydılar. Bu dağ silsileleri ovaların ve nehir vadilerine çıkan yolların etrafından dolanıp Ege denizine ulaşana dek batıya doğru uzanmaktadırlar. Karamürsel (veya Yalova-Gemlik) burnundaki minyatür dağ dizisi, Bursa'ya hakim mağrur Uludağ ve Simav dağları ile Truva'nın geniş dağ labirentleri kuzey kanatta yer

alırlar. Güneyde ise, Muğla çevresinde buna benzeyen bir başka labirent bulunmaktadır. 3 Şubat 1921 tarihinde Uşak çevresindeki Yunan hatlarının kuzey kesimlerinden, periskop marifetiyle karlarla kaplı Simav dağlarına bir göz attım. Ayın on beşinde Menderes'in ötesinde uzanan Muğla dağlarını seyretmek için Aydın'daki Tralleis harabelerinde bulunan antik akropolise tırmanıyordum. Müteakip yaz aylarındaysa yedinci bölümde görüleceği şekilde Karamürsel ilçesini tanımaya çalışmaktaydım ve yeri gelmişken her üç müstahkem mevkinin de bir amatör açısından muhteşem bir görüntü oluşturduğunu söylemek isterim. Xenophon zamanındaki Anadolu sakinleri, Simav ve Muğla müstahkem mevkileri üzerinden Pers imparatorluğunun ikmal hatlarını taciz ederlerken, bu esnada Karamürsel'deki çok daha saygıdeğer haydutlar Argonotlara yeterince sıkıntı çektiriyorlarmış. Bugünlerde aynı sarp kayalıklar ile ormanlar, Türkleşmiş torunlarına, Yunan ordusunun askeri ikmal hatlarına karşı bir hayli etkili operasyonlar düzenlemeleri için üs olarak hizmet vermekte olup, bu insanlar, İzmir'den Bandırma'ya, Afyonkarahisar'a ve Sarayköyü'ne dek uzanan demiryollarına, ayrıca Bursa'yı Eskişehir'e bağlayan asfalta hakim durumda bulunuyorlardı.

Uzaklardaki bu dağlar grubu, savunmacılara stratejik olduğu kadar taktik avantaj da sağlamakta ve İzmir'den başlayan bir işgali desteklemek üzere, Marmara sahilleri veya Antalya körfezinden harekete geçecek olan, herhangi bir planlı ilerleyişin de önüne dikilmektedir. Muhtemel deniz üslerinden içerilere doğru uzanan ve İzmir çıkışlı vadi yollarıyla yegâne bağlantıyı temin eden diğer yollar, Simav ve Muğla dağlarının doğudaki nihayetlerinden dolanarak gelmekte, bu da batı sahilinden kuş uçuşu 200 mil içerlerde yer almaktadır. Aynı işgalcinin bu üç farklı üsten başlattığı operasyonlarda görev alan üç farklı kolun, iç kısımlara doğru bu kadar uzun mesafeleri katedinceye dek, tehlikeli bir şekilde birbirlerinden ayrı düşmeleri de mümkündür.

Bu muhtelif coğrafi faktörler bir araya gelerek Anadolu topraklarının batıdan her işgal edilişinde bir ya da iki hat üzerinde bir askeri cephe oluşturmasına imkan sağlamaktadır. Anadolu'yu savunan güç açısından tarif edileceği şekliyle, ilk hat platonun batı kayalıklarının başladığı yerlerden, sağ cenah Simav dağlarına ve sol cenahsa Muğla dağlarına dayanacak şekilde kuzeyden güneye doğru uzanmaktadır. Bu hat, savunma güçleri tarafından tutulduğu takdirde işgalci güç Antalya veya Marmara sahillerinden planlanmış kombine operasyonlara girişme imkanından mahrum bırakılarak batıdaki ovalara sıkışıp kalacak ve eğer karşısında müessir bir hasım bulunuyorsa bir de gerilla savaşıyla ikmal hatları tacize uğrayacaktır. 150 mil kadar daha doğuda bulunan ikinci hat da, platonun kuzeydeki dağlık kenarından güneydekine doğru olmak üzere, kuzeyden güneye uzanmakta, bu esnada aradaki açıklık bozkır tarafından doldurulurken, bozkır ile dağlar arasından geçen kuzey ve güneydeki iki geçiti savunmak da kanat pozisyonlarına kalmaktadır. Bu ikinci hat, savunma açısından ele alındığında muhtemelen teknik yönden daha az avantajlıdır. İşgalciye üç deniz üssünden birleşik bir cephe tutma imkanını verirken savunma cephesini iki parçaya bölmektedir. Buna mukabil işgalcinin kontrol altında tutması gereken alan büyük oranda artış göstermekte, ikmal hatları uzarken ardında gerillalar için son derece müsait dağlar bırakmakta ve hayli merhametsiz bir platoya gelip yerleşirken, fiziki açıdan fazla bir gayret sarfetmeksizin tutunabileceği güçlü bir sınır hattı da bulamamaktadır. Savunmadaki güç ise kendi açısından -güçlükler ve gecikmelerle dahi olsa- bozkırın doğusundaki ikmal hatları sayesinde kuzey ve güney sektörleri arasında koordinasyonu sağlayabilmekte ve hatta bir öncekine nazaran gerilla faaliyetlerini çok daha etkin bir şekilde yürütebilmektedir. Aslında, daha doğuya düşen söz konusu bu ikinci hat işgalciye muayyen bir askeri üstünlük verse dahi, savaş kampanyasını bitirecek imkanı sağlayamamakta, bu arada milli kaynaklarının çok daha hızlı bir şekilde tükenip

gitmesine sebep olmaktadır. Keza bu iki hat arasındaki stratejik fark, platonun batı kenarı boyunca uzanan, 150 millik bir şerit mahiyetindeki arada kalan toprak parçasını, askeri açıdan Anadolu hakimiyetinin batıdaki anahtarı haline getirmek için yeterli olmaktadır. Bu sebepten ötürü bahsettiğimiz bölge sıklıkla savaş ve hükümranlığın nirengi noktası olagelmiştir. Osmanlı imparatorluğunun çekirdeği, Marmara'dan gelen yolun kuzeybatıdaki kayalık araziye tırmandığı Söğüt ve Eskişehir arasındaki bölgeydi. Frigya krallarının hisar ve mezarları ile Doğu Roma imparatorluğunun Anadolu'daki en önemli kalesi olan Hisarköy (Amorion) de, bozkır ile Simav dağları arasında yerleşmişti. Esasen son Türk-Yunan savaşı da, değişmeyen aynı coğrafi şartlara uygun olarak, platonun bu bölümünde yer alan, Afyonkarahisar ile Eskişehir arasında kuzeyden güneye uzanan demiryolu hattının kontrolu üzerinde cereyan etmektedir.

Bu demiryolunun aşağıdaki beş önemli ikmal hattının kesişme noktası olduğunu görmekteyiz:

(i) Batı sahilinden gelen (İzmir'den Afyonkarahisar'a uzanan) demiryolu;

(ii) Antalya'dan gelen ve büyük bir kısmı karayolu bağlantısıyla sağlanan yol (Burdur'un kuzeyindeki birkaç kilometrelik demiryolunu da kullanarak Antalya'yı Afyonkarahisar'a bağlamaktadır);

(iii) Güney geçidi tarikiyle Orta ve Doğu Anadolu'ya giden yol (Afyonkarahisar'dan Konya, Ereğli, Toros ve Amanos tünelleri ve Nusaybin istikametinde seyreden Anadolu ve Bağdat demiryolu hatları);

(iv) Marmara'dan gelen yol (Haydarpaşa'dan demiryolu ile, Mudanya'dan ise büyük oranda karayolu ile Eskişehir'e uzanan yollar);

(v) Kuzey geçidi üzerinden Orta ve Doğu Anadolu'ya giden yol (Eskişehir'den Ankara'ya ve daha doğuya, Sivas ve Erzurum üzerinden Rusya'ya giden yol).

İşgal etmeye yeltendiği ülkenin büyüklüğüyle mütenasip kuvvet ve kaynakları elinin altında bulunduran bir istilacı için bu saydığımız yolların bir noktada buluşması, Eskişehir-Afyonkarahisar demiryoluna şüphe götürmeyecek şekilde büyük bir stratejik önem kazandırmıştır. Yine de kaleyi ele geçiremedikten sonra kapısının anahtarına sahip olmanın pek bir kıymeti yoktur ve bu kale öylesine geniştir ki onu savunan birlikler kapıyı terk etmek zorunda kalsalar dahi sırtlarını duvara dayayıncaya kadar neredeyse sınırsız ricat ve manevra alanı bulacaklardır. Sahilden ulaştığınızda yeterince uzakmış gibi görünen Eskişehir ve Afyonkarahisar, Anadolu'nun ancak dış kenarında yer alırlar. İki ayrı mesafe tablosu bu hususa yeterince açıklık getirmektedir.

Elinize bölge haritasıyla bir pergel alın ve pergelin bir ucunu Çanakkale boğazının girişinde kırkıncı enlem dairesi üzerinde uzanan ve Anadolu anakarasının en batıdaki noktası olarak kabul edebileceğimiz Kumkale üzerine koyun. Daha sonra pergeli biraz açmak suretiyle öteki ucunu Çanakkale'den doğuya doğru uzatarak sırasıyla, Marmara'dan gelen yolların birleşerek platoya tırmandıkları, Eskişehir'in kuzey-kuzeybatısına düşen Söğüt'e; Millicilerin başkenti Ankara'ya; yedek başkentleri Sivas'a ve son olarak Rusya'nın geniş topraklarına çekilmeden önceki son müstahkem mevkileri olan Erzurum'a yerleştirin, ortaya aşağıdaki mesafeler çıkacaktır.

(i) Çanakkale'den Söğüt'e 200 mil,

(ii) Çanakkale'den Ankara'ya 350 mil,

(iii) Çanakkale'den Sivas'a 570 mil,

(iv) Çanakkale'den Erzurum'a 800 mil.

Bunlar kuş uçuşu uzaklıklardır. İzmir üzerinden demiryoluyla aşağıdaki mesafelerin katedilmesi gerekmektedir.

(i) İzmir'den Afyonkarahisar'a 420 km = 262,5 mil
(ii) İzmir'den Konya'ya 693 km = 423 mil
(iii) İzmir'den Ereğli'ye 883 km = 552 mil
(iv) İzmir'den Ereğli tarikiyle Kayseri'ye[7] yaklaşık 1120 km = 700 mil
(v) İzmir'den Eskişehir'e 582 km = 364 mil
(vi) İzmir'den Ankara'ya 845 km = 528 mil

Örümcek, sineğe 'Evime buyurmaz mıydın?' dedi.

Bu rakamlardan çıkarılacak sonuç tarihteki emsalleriyle de daha bir güç kazanmaktadır. Batı Anadolu'nun zaman zaman –kısmen ya da tamamiyle- başarılı bir şekilde karadan işgal edildiği de olmuştur. Frigyalılar ve Misyalılar bunu milâttan önce on ikinci yüzyıl esnasında, Galatyalılarsa milâttan sonra üçüncü asırda yine kuzeybatı istikametinde Balkan yarımadasından gelip boğazlardan geçerek başarmışlardır. Aynı topraklar, o tarihlerde ülkenin orta ve doğu kısımlarını elinde bulunduran güçler tarafından kuzeydoğudan da işgale uğramıştır. Milâttan önce altıncı yüzyılda Perslerin ve milâttan sonra on üçüncü yüzyılda Türklerin fetihleri bunlara verilecek örneklerdir. Perslerinki haricinde bütün bu fetih hareketleri ülkenin sınırları dışında yer alan yabancı bir devletin ilhak faaliyetleriyle değil doğrudan kabile göçleri neticesi gerçekleşmiştir. Batı sahili yoluyla deniz aşırı bir yabancı devlet tarafından girişilen çok daha az sayıda birkaç fetih hareketi de vuku bulmuştur.

---

7 Ereğli-Kayseri arasındaki mesafe karayolundan katedilmektedir.

Günümüz Yunanistanının, üzerine 'İyonya' iddialarını bina ettiği, milâttan önce on ikinci yüzyıldaki Antik Yunan kolonileri, geldikleri ülkeyle aralarında hiçbir siyasi bağlantı kalmamış göçmenler tarafından kurulmuş oldukları için bu duruma uygun bir örnek teşkil etmemektedirler. Bunlar, Ege'nin öteki sahilinde yer alan bir Yunan devletinin -veya devletlerinin- müstemlekeleri konumunda bulunmuyorlardı ve kuruluşları sonrasında Batı Anadolu topraklarının iç kesimlerinde ortaya çıkan ilk kayda-değer kara gücü durumundaki Lidya Krallığı tarafından –milâttan önce yedinci ve altıncı yüzyıllarda- kolayca ilhak edilmişlerdi.

Hemen ardından, altıncı yüzyılın ortalarındaysa, Pers imparatorluğu tarafından -Lidya ile birlikte- işgale uğramışlardır. Milâttan önce 499 yıllarında bu koloniler isyan etmişler ve deniz aşırı topraklardaki bağımsız Yunanlılardan da yardım görmüşlerdir. Pers imparatorluğunun başkentine karadan üç ay süren bir yolculukla ulaşılırken, Atina'nın deniz yoluyla üç günlük mesafede bulunması sonucu değiştirmeyecek, isyan bastırılırken koloniler yeniden işgal edilecektir.

Bununla birlikte bu koloniler, M.Ö. 479 senesinde Avrupa Yunanistanını işgale kalkışan Serhas'ın feci bir yenilgiye uğraması akabinde ortaya çıkan bir anlık moralsizlik esnasında bir kez daha Perslerin elinden kurtulma imkanını buldular. Hemen ardından, muzaffer Yunan ittifakında yer alan önde gelen devletler arasında enteresan bir ihtilâfın ortaya çıktığına tanık oluruz:

"İttifak mensupları İyonya'nın sivil nüfusunu tahliye etmek amacıyla bir konferans toplayıp, İyonya'yı doğululara bırakacaklarını farzederek onları kendi emirleri altında Yunanistan'ın hangi bölgesine yerleştireceklerini tartıştılar. Her defasında İyonyalıları korumak için elde silah beklemeleri söz konusu olamazdı ve sağladıkları bu koruma olmaksızın, İyonyalıların Perslere karşı kendilerini başarıyla savunabilmeleri hususunda hiç ümitleri yoktu.

Peleponez hükümetleri uygun bir şekilde, savaş sırasında Perslerin tarafını tutmuş olan Yunanistan'daki kavimlere ait liman kentlerinin sakinlerini tahliye etmeyi ve bu bölgeleri -yerleşmeleri amacıyla- İyonyalılara devretmeyi teklif etti. Buna mukabil Atinalılar ne İyonya'nın boşaltılması hakkında bir şey işitmek ne de Atina kökenli nüfus hakkında Peleponezlilerden gelen teklifleri kabul etmek istemediler[8]. Öylesine şiddetle muhalefet ettiler ki Peleponezliler sonunda bu fikirlerden vazgeçtiler".[9]

Bunun neticesi, kesintili biçimde zaten yirmi bir yıldır (M.Ö. 499-479) devam etmekte olan savaşın elli bir yıla (M.Ö. 499-449) uzaması ve ancak her iki tarafı da tatmin etmeyen bir barışla sona erdirilmesiydi. Barışın şartları bilinmemektedir zira Atinalılar bunlardan mümkün olduğunca az bahsetmekte ve Persler ise hiçbir zaman kendi tarihlerini kaleme almamaktaydılar. Açık bir biçimde anakaradaki İyonya şehirleri Atina konfederasyonunun bir parçası olarak kalmış, ama istihkâmları sökülüp[10], toprakları tarafsız bölge ilân edilerek askerden arındırılmıştır. Kendi sırtlarından barış tavizleri veren hem deniz hem de kara gücü karşısında çifte bedel ödediklerinden şüphe yoktur. Bunun akabinde Yunanistan'ın M.Ö. 431'de içine düşeceği kardeş kavgası Perslere yeniden hükümranlık iddiasında bulunma fırsatını verdi ve akabinde Atina, savaşın sonunda Isparta karşısında boyun eğdiğinde, İyonyalılar, Kral Agesilaos'dan Perikles'in Anadolu politikasını devam ettirmesini talep ettiler. Agesilaos, Efes'e asker çıkardı ve -1919-21'in İzmirindeki yakın komuta merkezinden yönetilen operasyonlarla büyük ölçüde aynı topraklar üzerinde ve aynı neticelerle- Perslere karşı bir dizi saldırıda bulundu (M.Ö. 399-395). Zafer kazanıldı ve bölge işgal edildi, ama bu durum düşmanın savaşa devam etme azminde bir değişikliğe yol açmadı. Bal-

8 Klasik mitolojide, ilk İyonyalılar Attika'dan gelip yerleşenler olarak geçmektedir.

9 Herodotus, ix. 106; ayrıca v. 50'deki anekdotla mukayese edin.

10 Bkn: Thucydides, iii. 33. 2; viii. 14. 3; 16. 3; 31. 3; 62. 2; 107. 1; aynı zamanda Xenophon, *Hellenica*, i. 2. 15; 5. 11.

kanlardaki bir şaşırtma hareketi, artık bu savaş kampanyasına bir son verilmesine sebep oldu. Isparta, komşuları tarafından saldırıya uğradığında, Agesilaos da, hükümetinden gelen acil dönüş emri üzerine Anadolu'yu boşaltmak zorunda kalıyordu. Ege Denizine kıyısı bulunan ülkeler, sekiz ya da dokuz yıl boyunca kendilerini yeniden umumi bir savaş ortamında buldular. Sonrasında, M.Ö. 386'da Perslerin arabuluculuğu ile Avrupa Yunanistanında barış yapıldı ve bu arabuluculuğun bedeli ise Pers imparatorluğunun Anadolu anakarası[11] üzerindeki hükümranlığının 'barış isteyen' tüm ülkeler tarafından resmen tanınmasıydı.

Ardından -tüm Yunan basınının, 1921 yılında birlikleri ilerlerken, parti farkı gözetmeksizin kampanalar çalarak kutladığı- İskender'in fetihleri geldi. 'Gordiyon düğümü' bir kez daha General Papulas tarafından kesilecekti! İskender'in, kehanetin üstesinden gelemediğini unutmuşlardı. Düğümü *çözen* Asya'nın efendisi olacaktı. İskender düğümü kesmiş ve iki asır boyunca Ortadoğu'yu bir arada tutmuş olan Pers imparatorluğunu, yerine bir yenisini kurmaksızın yıkıp bırakmıştı. Kalıcı başarıları olumsuzluklardan ibaretti. Doğu'daki dünya devletini yıkmak suretiyle Ortadoğu'yu Helen medeniyetinin kucağına atmış, ama atalarının Makedonya krallığını ne Batı Anadolu'ya ne de çiğneyip geçtiği muazzam topraklara kalıcı bir şekilde bağlayamamıştı. Ölümünden sonra rakip güçler, Batı Anadolu için bir asırdan fazla mücadele ettiler. Bunlar, bugünkü Bağdat demiryolu boyunca kuzeybatıya doğru ilerleyen Antakya'daki bir Yunan krallığı, hiçbir zaman sağlam bir zemin bulamadığı için önce Trakya'ya ardından Makedonya'ya yerleşen Balkanlardaki bir başka Yunan krallığı, sahilleri üzerinden deniz aşırı harekâtlara girişen Mısır'daki diğer Yunan krallığı, Lidya'nın hayata dönüşü diyebileceğimiz Bergama gibi mahalli güçler ile Cyzicus ve Rodos'daki şehir devletleri ve göç eden Galatya kabileleri mensuplarıydı.

---

11 İlâveten Klazomenai ve Kıbrıs üzerinde.

Helen medeniyeti Anadolu'da, bu alanda direnç gösterebilecek İslam gibi bir karşı etkinin bulunmaması, Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin de o esnada uzakta kalıp zayıf düşmüş olmaları sebebiyle, böylesine bir siyasi anarşinin tam ortasında bile gelişme imkanı bulabilmiştir. Bununla beraber, bu kültürel gelişmenin dahi, Roma işgalinin ve ülkenin siyasi birliğe kavuşmasının yardımına kadar yüzeyde kaldığını söyleyebiliriz.

Batı Anadolu'nun Roma tarafından ilhak edilmesinden sonra yaşananlar, bu ülkenin deniz aşırı bir güç tarafından sürekli işgal altında tutulmasının ne denli zor olduğunu gayet iyi göstermektedir. Zaman, olağanüstü derecede elverişliydi. M.Ö. 133 yılı itibariyle yarımadanın batısı, Roma tarafından korunup, gelişmesi sağlanan bir mahalli hükümet (Bergama Krallığı) tarafından elli altı yıldır bir arada tutulmaktaydı. Geri kalan topraklar ise hepsi de Roma'nın dostu olan ama ne din ne dil ne de milliyet açısından ortak noktaları bulunmayan bu arada birbirlerini kıskanmaktan da geri kalmayan yaklaşık bir düzine küçük devlet arasında paylaşılmıştı. Roma, Akdeniz dünyasında ayakta kalan yegâne büyük güçtü. Kaygısızca bu toprakları ilhak etti, teslim almak için resmi yetkililer gönderdi ve sonu gelmeyecek bir dizi savaşa bulaşmış oldu. Roma emperyalizmi o zaman şöhretini perçinlemiş olsa da gölgesinde kalan halklar onu defetmek için cansiperane bir mücadeleye giriştiler. Ölü kralın gayrimeşru oğlu çeteler tertip etti, kanun-dışı takipçilerini 'Güneş şehrinin yurttaşları' diye adlandırarak bolşevizmi seçtiğini açıkladı ve üç yıl boyunca (M.Ö. 131-129) Roma'nın başına musallat oldu. Daha sonraları merkezin ve doğunun dost prenslerinden[12] biri olan Pontuslu Mithridates, eğitimli birlikleri, ağzına kadar dolu hazinesi ve iyi idare edilen ülkesiyle mücadeleyi devraldı. Romalıları denize kadar sürdü ve Balkanlara dek peşlerini bırakmadı. Birinci raundu kılpayı kay-

12 Orijinal metinde Roma'nın himayesi altında bulunan manasında 'client prince' olarak geçiyor. -Ç.N.

betmesine rağmen ikincisini başlattı ve Rusya steplerinden gelen bir işgal dalgasını Batı'nın üzerine salma tehdidinde bulundu. Mithridates, milli Anadolu hissiyatını andıran bir duygu uyandırmıştı ve dönemin batı kültürüyle bir alıp veremediği bulunmadığından da zaman zaman Helenleşmiş azınlıklar dahi onun yanında yer almakta bir beis görmüyorlardı. Roma hükümeti, işini bitirmeden önce Mithridates ve Pontus isimlerini duyduğunda, İngiliz hükümetinin son dönemlerde, Mustafa Kemal ve Ankara isimlerini her işitişinde olduğu kadar rahatsız oluyordu. Romalılar, insanı şaşırtan miktarlarda paralar harcayıp, muazzam takviye birlikleri göndermek ve ellerindeki en iyi general olan Pompe'yi emsali görülmemiş askeri ve politik yetkiler eşliğinde kumanda mevkiine getirmek zorunda kaldılar. Pompe, gerçekten Mithridates'in işini bitirdi ama bulduğu çare Roma için hastalığın kendisinden de kötüydü. Kadim Anadolu'nun *enfant terrible*'i[13] sessizce Kırım'a geçmeden önce Romalıları bir hiç uğruna Fırat'a ve Kafkasya'ya kadar sürüklemişti. Onlar da bir daha geri dönmeye muvaffak olamadılar. Anadolu'nun öbür ucunda kendilerini şaşırtan bir askeri tekniğe ve Helen aleyhtarı popüler tepkilerin müthiş desteğine sahip (Darius'un düşüşünden itibaren en güçlüsü olan) yeni bir doğulu büyük güç ile karşılaştılar. Pompe'nin yapabileceği en iyi şey Kafkaslar'dan Arap çölüne kadar olan bölgede Roma için bir sınır çizmek oldu ve Roma, yedi asır boyunca (M.Ö. 64 - M.S. 628) Atlas'ın yükünü omuzladı. Sınır savaşları giderek daha sık, daha vahşi ve daha müzmin bir hal aldı. Bunlar din savaşları haline dönüştüler ve her iki tarafın da ölümcül bir şekilde yaralandığı en son ve en uzun savaştan sonra İslam'ın ani cereyanına kapılan Arap kabileleri bölgeye doluşarak, tek bir darbede hem Roma'yı hem de Helenizm'i yere serdiler. Günümüz Yunanlıları, duygularına kapılmadan antik tarihi tetkik

13 Fransızca, 'yaramaz çocuk' manasında. -Ç.N.

etmiş olsalardı, bu tarih, felaket getiren romantizmlerine ilham vermek şöyle dursun ancak panzehir olabilirdi.

Bu arkaplan dahilinde ele alındıktan sonra, Anadolu'daki son savaş kampanyasının seyrine, daha iyi bir perspektiften bakmak mümkündür. Yunanlıların problemi, Batı Anadolu'daki muayyen bir bölgeyi *manu militari*[14] elde tutmak değil, garnizonlarını barış zamanı seviyesine indirdikten sonra da etkin bir siyasi hükümranlık sürdürebilmelerinde yatmaktadır. Yunanlıların, elde tutmak istedikleri topraklardan düşmanı sürüp çıkarmış olmaları yeterli değildir. Anadolu'daki sınır müdafaası teşkilleri ne kadar zayıf olursa olsun, ya müzminleşmiş sınır savaşına kayıtsız kalabilecek güçte savunabilir mevziler bulmaları ya da düşmanın –tatmin edici barış şartlarını kabule ve bunlara ilelebet riayet etmeye razı olacağı bir şekilde- savaşı sürdürme azmini kırmaları gerekmektedir. Birinci alternatif çözüm İngiliz Hindistanındaki dağ sınırı veya Fransızların Suriye veya Cezayir'de elde etmiş oldukları çöl sınırı türünden bir tür 'bilimsel' sınırdır. İkincisi ise İtilâf devletlerinin 1918 yazı ve sonbaharında batı cephesinde gerçekleştirdikleri türden bir 'bitirici darbe'dir. Bu iki fikrin Yunan Kurmay Heyetinin zihninde nasıl gelip gittiğini, düzenledikleri operasyonların seyrini takip etmek suretiyle kolayca anlamak mümkündür. Hemen her ilerleyişlerinde bir tür ideal 'bilimsel' sınırı hedefliyorlar ama ne zaman yeni bir hatta ulaşsalar beklentilerine cevap bulamadıkları için hedeflerini her defasında ama çok geç olarak buna alternatif teşkil eden yok etme stratejisine çeviriyorlardı.

Kendi açılarından Türkler ise herşeyden önce ordularını yeniden oluşturmak ve gerekirse toprak feda ederek muhafaza etmek zorundaydılar. Nihai hedef olarak ise ya Yunanlıları denize doğru sürmeleri ya da ulusça tükenmelerini sağlayarak Anadolu'yu boşaltmaya mecbur bırakmaları gerekiyordu. İlk yöntem

14 Latince, 'silah zoruyla, kuvvet kullanarak' manalarında. Ç.N.

son zamanlarda birkaç benzeri hadisede başarıyla tatbik olunmuştur. Avrupa savaşı esnasında bizzat Türkler, bir İngiliz-Fransız müttefik ordusunu Gelibolu yarımadasından çıkartmışlar, Almanlar Belçikalıları Antwerp'den söküp atmışlar ve çok daha büyük ölçekte Bolşevikler, 'Beyazlar'ın, Denikin ve Wrangel hükümetlerine ait birliklerini -tıpkı Anadolu'daki Yunanlılar gibi- İtilâf devletlerinin diplomasisi, savaş gemileri ve mühimmatlarıyla desteklenmelerine rağmen, Güney Rusya, Odessa ve Kırım'dan sürmüşlerdir. Öte yandan, yine benzeri bir durumda İttifak devletleri, İtilâf devletlerine ait birlikleri Selanik'den çıkartmaya muvaffak olamamışlardır. Bundan ötürü Türklerin lehine askeri bir hükme varmak için geçmişteki örnekler şüphe götürür nitelikteyken, Avrupa Savaşı sonrasında sebat eden ekonomik ve psikolojik şartların tüketme yönteminin lehine olduğu göze çarpmaktadır. 1920 yazında Mezopotamya'da yaşayan Araplar bu tarz taktiklerle İngiliz hükümetinin ülke üzerindeki otoritesini büyük ölçüde gevşetmesine sebep olmuşlardı. Mezopotamya ile Anadolu'nun askeri coğrafyalarındaki ortak unsurlara daha önce de dikkat çekmiştik. Türk Kurmay Heyeti, Yunanlılar üstün kuvvetlerle saldırıya geçtiğinde savaşı kabul etmemekle bir bütün olarak tutarlı bir hareket sergilemekte ve Türk milletinin morali bu bunaltıcı stratejinin sıkça tekrarlanması karşısında dahi sarsılmamaktadır. Türklerin askeri liderlerinin, Yunan ricatları esnasında vermiş olduğu kararlar sıklıkla hatalı çıkmıştır. Kumandanlarının stratejik başarısızlıkları sebebiyle Yunan birliklerinin demoralize olacaklarına çok çabuk karar vererek, fevri ve beceriksiz bir şekilde karşı saldırıya girişmişler ve kaybetmeye tahammül edemeyecekleri kuvvetleri maksatsız bir şekilde harcamışlardır. Türk müdafaası, hemen her Yunan saldırısı esnasında, başlangıçtaki Yunan başarılarından sonraki can alıcı noktada başarılı olmuştu ama akabinde Yunanlıların, geri çekilmelerine mani olmaya kalkan Türklerin çabalarını akim bırakmak suretiyle yeniden cesaret kazandıklarını gördük.

Bu garip mücadelenin muhtelif safhalarına burada bir göz atmak önem taşımaktadır[15]. Birinci safha Yunan Birliklerinin 1919 Mayısında İzmir'de karaya çıkışlarından 1920 Mayısına kadar uzanmaktaydı. Yüksek Konsey, sınırları önceden belirlenmemiş bir Yunan işgali için onay vermişti! Ve Yunanlılar, İtilâf devletlerine ait gemilerin koruması altında karaya çıktıktan sonra doğal olarak gidebildikleri en iç noktalara kadar ilerleyerek neticede Aydın ile Manisa'yı birbirine bağlayan demiryolu hattına gelip dayanmışlardı.

Mütareke gereği İtilâf devletlerinin kontrolu altında bulunan düzenli Türk ordusunun o zaman için 20.000 askerin altına indirilmiş olmasından ötürü, etkili bir direnişle karşılaşmış değillerdi. Aydın'ın geçici olarak geri alınması Türk çetelerinin işiydi ve fırsattan istifade etmeye kalkan Yunan Genelkurmayı çok hızlı bir şekilde ilerlemiş, mahallin Yunan kumandanı ise inisiyatifini kaybetmişti. İşlerin ters gitmesi Batı Anadolu'nun hemen hiçbir askeri değer taşımayan bu en zengin bölgesi ile en ümit veren taşra şehrinin kazara harap edilmesine yol açmış ve insanı hayrete düşüren acı ve ıstıraplara sebep olmuştu[16]. Bir ya da iki gün

---

15 Anadolu'nun güneybatı köşesinin, Kuşadası, Söke ve Antalya kadar Aydın'ın hemen karşısındaki Menderes nehrinin güney kıyısında bulunan İtalyan birliklerinin varlığı sebebiyle suni bir şekilde operasyonlar sahasının dışında tutulmakta olduğunu da belirtmek önem taşımaktadır. Bu bölgedeki yegâne operasyonlar, İtalyan birliklerinin kontrolu altında bulunan bölgenin gerisinden gelerek Yunan işgali altındaki topraklara baskınlar düzenleyen ve bu sayede Yunanlıların cezalandırıcı takip seferleri tertip ederek misillemelerde bulunmalarına mani olan Türk çetelerine aittir. Yine de bu bölge her halükârda bu özel savaş içinde büyük operasyonlara sahne olmayacaktı, zira Kuvayı Milliye'nin -hem askeri hem de siyasi açıdan- merkezi, batıdan orta ve doğu Anadolu'ya doğru ilerleyen bozkırın kuzey aralığındaydı. Bu sebepten ötürü yarımadanın tam ters köşesinde büyük askeri operasyonlara girişmek Türkler için zor, Yunanlılar içinse gereksizdi. Öte yandan bozkırın batısında bulunan ve Antalya'dan Ankara'ya uzanan yol, bir ikmal hattı olarak Türkler açısından önem taşımakta, Yunanlılar ise bu yolu kesmeye ehemmiyet vermekteydiler. Ama bu yol kesme işini Menderes'in güneyindeki herhangi bir noktaya nazaran Afyonkarahisar mevkii üzerinden çok daha etkili bir şekilde yapabilirlerdi.

16 Yedinci bölüme, 332-333. sayfalara bakınız.

sonra Aydın yeniden işgal edildi ve çok geç de olsa sorumluluklarının farkına varan İtilâf devletleri bölgeye bir tahkikat komisyonu gönderip, bir de mütareke hattı çizerek Aydın, Ödemiş, Manisa ve Bergama havalisi ile İzmir'i Yunanlılara bıraktılar. Bu sayede Yunan Genelkurmayı, İzmir'i ve denizden komşu olduğu diğer toprakları elinde tutabilecek genişlikte bir güvenlik bölgesine sahip oluyordu, ama henüz ovaların ötesine ilerleyememişler ve düzenli birlikler ile temasa geçmemişlerdi. Onlar bir yıl müddetle oturup Sèvres antlaşmasını beklerken, Millicilerin askeri teşkilatı iç kesimlerde gelişip güçleniyordu.

İkinci safha 1920 Haziranında başladı ve Aralık ayına kadar devam etti. Yunanlılar yeniden ilerlemeye koyuldular ama bu sefer Yüksek Konsey -en azından İngiliz hükümeti- onları kısıtlamak şöyle dursun ilerlemeleri için teşvik ediyordu. Baharda gelişen bir dizi hadise dünya kamuoyu nezdinde müşkül bir durum yaratacaktı. Ocak ayında Milliciler pençelerini göstererek, mütareke hükümlerince Gelibolu yarımadasında depo edilmiş olan Osmanlı savaş malzemelerinin bulunduğu bir ikmal deposuna baskın düzenlediler[17]. İstanbul'un resmen işgal edilmesi ve

17 Asya sahilinden gelen silahlı bir grup, Fransız muhafızları etkisiz hale getiriyor (acaba hangi metodlarla?), büyük miktarda malzemeyi mavnalara yüklüyor, bu mavnaları Çanakkale boğazı boyunca götürüyor, muhtevasını sahile boşaltıyor ve büyük bir rahatlık içinde iç kesimlere naklediyordu! (*'Teşkilât-ı Mahsusa'nın eski mensuplarına atfedilen 26 Ocak 1920 tarihli bu baskınla, 8500 tüfek, 33 makinalı tüfek ve beş yüz binden fazla mermi ele geçirilmişti. Bütün bu malzemeler Anadolu'ya gönderilerek milli direniş ordularının teçhizinde kullanılmıştır.'* Osman Özsoy, *Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası*, İstanbul 1999, s: 124. Bilge Nur Criss'in mütareke İstanbulunu anlattığı yetkin eserinde ise bu baskının Karakol Cemiyeti tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmektedir: *'Karakol, ayrıca Fransızların koruması altındaki bir silah deposuna Kuvayı Milliye'nin düzenlediği gözüpek bir baskına da yardımcı oldu. 26 Ocak 1920 akşamı, milliyetçi milislere katılmak için görevinden istifa etmiş eski bir kaymakamlık memuru olan Köprülü Hamdi Bey önderliğindeki bir grup, Gelibolu'daki Akbaş deposuna baskın yaptı. Karakol üyesi, Boğazlar komutanı Galatalı Şevket ile işbirliği yapan milisler, silahların, cephanenin ve haberleşme araçlarının büyük bölümünü ele geçirdiler. 7 Mart 1920'de İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Osmanlı Harbiye Nezaretinden, baskına karışan subayların yargılanmak üzere Müttefik yetkililere teslim edilmesini istedi. Bu subaylara Galatalı Şevket, Akbaş deposunun Osmanlı komutanı Binbaşı Mehmet Bahri, Burgazlı Reşadeddin Bey ve Çanakkale Jandar-*

militan Millicilerin sürgüne gönderilmesi Türkleri ürkütecek yerde daha da çılgına çevirdi. Sèvres antlaşmasının ayrıntılarının San Remo'da karara bağlanmakta olduğu Nisan ayında, Anadolu'da bulunan İtilâf devletlerine ait birlikler ve kontrol subayları hapsedilmekten kurtulmak için apartopar geri çekiliyor ve Damat Ferit Paşa'nın Çerkez başıbozukları da boğazlara doğru ricata başlıyorlardı. Antlaşmanın resmi özeti Mayıs ayında neşredildiğinde, İtilâf devletleri hükümetleri özel toplantılarda İstanbul'u aşağılanarak tahliye etmek ya da -ülkelerinden talepde bulunmaya cesaret edemedikleri- takviye birlikleri göndermek gibi tatsız alternatifleri tartışmaktaydılar. Millici birlikler İzmit'te konuşlanmış olan İngiliz taburunun bir kanadı yakınlarında faaliyet göstermeye başlamışlardı bile. 15 Haziran'da da saldırıya geçtiler ve bu haber Londra'ya ulaştığında böyle bir beklenti içinde Londra'ya gelmiş olan Venizelos, kestaneleri ateşten almaya gönüllü olduğunu bildiriyordu. Boulogne'da bir konferans toplandı ve Millicilerin potansiyel gücünü doğru olarak hesaplayan Fransız askeri uzmanları bu teklifin kabul edilmesine karşı ikazlarını beyan ettiler. Ama İngiliz hükümeti İzmit'te, Kut-ül-Amare'yi bile gölgede bırakacak kertede bir rezillik yaşanması riskini göze alamazdı. Türkiye mağlup edilmiş bir düşmandı ve bu görüntünün sürdürülmesi gerekmekteydi. Fransız hükümetinin de siyasi emelleri yok değildi. Bir Yunan saldırısı, Fransızları, Kilikya'daki hiç de popüler olmayan savaştan kurtarabilir ve Doğu Suriye'yi

---

ma Komutanı Binbaşı Dramalı Rıza dahildi (...) Sonunda tutuklanıp Malta'ya sürgüne genderilen tek kişi Galatalı Şevket oldu. Silahların iadesini zorlamak için 200 İngiliz askeri Bandırma'da karaya çıktı. Kuvayı Milliye silahları teslim etmeyi reddettiği gibi, küçük İngiliz birliğini de saldırıyla tehdit etti. Bunun üzerine bu birlik geri çekildi. İngilizlerin blöfü Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün terimleriyle "işe yaramamış, prestij -son günlerde tek örnek olmayacak şekilde- olağan mucizeyi sağlayamamıştı". (...) 22 Haziran 1920'de Damat Ferit Paşa'ya suikast girişimi nedeniyle aralarında Dramalı Rıza'nın da bulunduğu üç kişi Nemrut Mustafa Paşa divanı tarafından idam edilmişti. Dramalı, yetkilileri uyardığı için suikast suçlamasından beraat etmişti ama Akbaş baskınındaki suç ortaklığı nedeniyle asıldı.' Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2004, s: 167-169. -Ç.N.).

Emir Faysal'ın elinden alma imkanını sağlayabilirdi. Devlet adamları, teklif sahibi meslektaşlarının ve uzman danışmanlarının argümanları arasında gidip geldiler. Sonunda, coğrafi sınırları önceden çizilmiş de olsa, bir Yunan saldırısı için izin çıktı. Yunan birlikleri, Milliciler ile Boğazlar arasına yerleşecek ve ödül olarak da -Sèvres antlaşması beklentisi içinde- Doğu Trakya'yı ve bu antlaşma ile dahi kendilerine verilmesi öngörülmemiş olan İzmir'in doğusundaki ilâve bir toprak parçasını işgal edecekler ama ne Afyonkarahisar'a ne de Eskişehir'e dek ilerlemeyeceklerdi.

Bu şekilde izin verilmiş bulunan Yunan harekatı -fazla vakit kaybetmeden- 22 Haziran'da başlamış ve zeki bir biçimde, süratle uygulamaya konulmuştu. Eş-zamanlı dört ayrı hareket mevcuttu[18]. Birliklerden biri Manisa'dan -Truva ve Simav'ın dağlık ve dolambaçları yolları arasından Marmara'nın güney kıyılarına erişen- Bandırma demiryolu boyunca kuzeye doğru ilerliyordu. Bandırma'nın doğusunda yine düz araziler mevcuttu ve bu arada Bursa, diğer kuvvetlerin önünden giden Yunan süvarisi tarafından işgal ediliyordu.

İkinci bir birlik eş-zamanlı olarak doğuya doğru, sıradağların eteklerinde yer alan Gediz ve Küçük Menderes vadilerinden Alaşehir'e ve -Ağustos ayı geldiğinde- plato üzerindeki Uşak'a ilerliyordu. Bir üçüncü birlik, Aydın'dan hareketle Menderes nehrinin kuzey kıyısına paralel biçimde daha güneye, Uşak ve Alaşehir ile daha rahat irtibat kurabileceği bir noktaya doğru yer değiştirmekteydi. Bu esnada tek bir tümenden oluşan bir dördüncü birlik, hızlı bir biçimde deniz yoluyla İzmit'e gönderilerek buradaki İngiliz taburu üzerindeki baskı hafifletiliyor ve eş-zamanlı olarak Mudanya ve Gemlik, Yunan ve İngiliz donanmalarına bağlı askeri birliklerce denizden işgal ediliyordu.

---

18 Anadolu meselesi ile doğrudan ilişkili olmadığından, askeri bakış açısından hayranlık uyandıran bir iş olan Trakya'nın işgali burada ele alınmayacaktır.

Bu operasyonlardaki strateji çok iyiydi[19], Yunan birliklerinin ilerleyiş gücü ve morali fevkalâdeyken, Türk direnişi ihmal edilebilir nitelikteydi. Millici kuvvetler, ya Bursa'da olduğu gibi savaşma fırsatı dahi vermeden geri çekildiler ya da Alaşehir havalisinde olduğu şekilde toparlanma imkanı bile bulamadan püskürtüldüler. On beş günden daha az bir zaman zarfında Uşak bölgesindeki tali ilerleyişler haricinde herşey sona ermişken, İngiliz ve Yunan başbakanları kendi işleri hakkında dahi bilgi sahibi olmayan -ya da kurnazlık ederek bilmiyorlarmış gibi görünen- Fransız generallerinin haline bakıp gülüyorlardı. Bu şartlar altında devlet adamlarının, askerleri zekâdan yoksun kişiler olarak farzetmeleri tabii bir hal olsa da aslında -askeri hesapları içine haklı olarak siyaseti de dahil eden- askerler daha iyi politikacılardı. Muhtemelen Yunanlıların başarılı bir şekilde boğazları koruyacaklarını ve Yüksek Konseyi -acil bir siyasi ihtiyaç olarak- Türk Milli Hareketini tanımak zorunda kalmaktan kurtaracağını tahmin etmişlerdi. Ama aynı kişiler Yunanlıların, Millicilerin askeri mekanizmasını kıramayacaklarını ve askeri bakış açısından ilerlemelerinin neticesi olarak bir müddet sonra zayıf düşeceklerini de tahmin etmiş bulunuyorlardı. Türk Milli Hareketi, bir askeri geri çekilme yüzünden siyaseten malûl düşmedikçe, bu askeri dezavantajın Yunanlılar açısından hiçbir surette telâfisi mümkün değildi ve böyle bir malûliyetin ortaya çıkacağına dair hiçbir belirti de görülmüyordu. Türk liderlerinin cesaretleri kırılmamıştı zira yeni orduları henüz hazır değildi, ayrıca çetelerin artçı mukavemetinin düzenli Yunan birliklerinin dengi olabileceğini zaten hiçbir zaman düşünmemişlerdi. Daha başından beri zamana karşı toprak takasında bulunmaya niyetlenmişlerdi (manevra alanları muazzam ölçü-

19 Bu planlara Karadeniz'de bulunan İngiliz ordusu kurmaylarının katkıda bulunmuş olduklarından kimsenin şüphesi yoktu. İngiliz donanması da mümkün olan her fırsatta bilfiil işe katılırken, Fransız ve İtalyanlar bu saldırıya rıza göstermiş olsalar da, dikkati çekecek biçimde askeri faaliyetlere iştirak etmekten kaçınmışlardır.

lerde geniş olduğundan bu durumu gayet iyi karşılayabiliyorlardı) ve siyasi bir bozgun korkuları da yoktu. Geri kalmış milletler nörotik değillerdir ve Rusların 1812'deki stratejisini Türkler de 1920 yılında -başlarına çorap örmeden- uygulayabilirdi. Bursa ya da Uşak neydi ki? Batı Anadolu'nun anahtarı sayılan Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolu Millicilerin elinde kalmış ve -hummalı bir şekilde giriştikleri- ordularını yeniden kurma çabaları zerre kadar sekteye uğramamıştı[20].

Öte yandan Yunanlılar, ilk heyecanları yatışıp bir de kış bastırınca hayal kırıklıkları yaşamaya başladılar. Düz araziler üzerinde uzanan, ikmal merkezlerine yakın, kesintisiz bir sınırı, İzmir ile iyi irtibata sahip olmayan birbirinden kopuk üç ayrı sınırla değiştirmişlerdi. Müttefiklerin hayrına İzmit'e yerleşmiş bulunan tümenlerine sadece deniz yoluyla ulaşmak mümkündü. İzmir'den Bandırma'ya kadar uzanan demiryolu, gerilla saldırılarına açık bir vaziyetteyken, Bandırma ile Bursa arasında bir demiryolu dahi yoktu. Üçüncü olarak, güney sınırlarının platoya dayanmış olduğunu söyleyebiliriz. İşgalinin altıncı ayında Uşak, Yunan ordusunda hiç de hoş olmayan bir şöhret kazanmıştı ve 1921 Şubatında kış şartları altında şehri gördüğümde Yunanlıların pişmanlıklarını sempatiyle karşılıyordum. Savunma hatları mümkün mertebe kesintisiz biçimde kurulmuş ve düşman çetelerin artçı mukavemeti temas dışında bırakılmıştı. Ama Uşak, tıpkı bir kılıcın kını gibi İzmir'den gelen demiryolu hattının son yirmi beş milini içine almakta olan bir çıkıntının en ucunda yer alıyordu ve bu hattın, platonun kayalık kısımlarından geçmekte olan kısmında yer alan köprüler ve tüneller insanı rahatsız edecek derecede her türlü saldırıya açık durumdaydı. Bu potansiyel kapanın

20 Uşak, Bursa ve İzmit'in Yunanlılar tarafından işgali Türklerin cesaretini kırmak şöyle dursun bir başka müslüman ahaliyi Türklerin örneğini takip etmekten dahi alıkoyamamıştı (tıpkı Mısır'daki isyanlardan en ciddisinin Lord Allenby'nin Filistin'de Türklere karşı kazandığı zaferden birkaç ay sonrasına denk gelmesi gibi), Mezopotamya'daki Arap ayaklanması da tam bu esnada patlak vermiş ve Sonbahara kadar devam etmişti.

en ucunda mevzilenmiş olan iki tümenin[21] çekeceği çok çile varken yapabileceği fazlaca birşey bulunmuyordu. Önceki yaz kolayca önlerine katıp kovaladıkları düşmanı adam yerine koymuyorlar ama çok yakında daha iyi eğitilmiş ve çok daha iyi donanımlı birliklerle yüzyüze geleceklerini de farketmiyorlardı. Bütün bunlar moral bozukluğu yaratıyor, ayrıca Yunanistan'daki hükümet değişikliği ve Anadolu ordusundaki bunu izleyen personel değişikliği, durumu daha da kötüleştiriyordu. Önce başkomutan değiştirilmiş ve 1921 yılında, savaş mevsiminin başlamasına henüz birkaç hafta kala, mevcut Venizelosçu kadrolar ve tümen komutanları, birlikleri, ülkeyi ve hatta birçok örnekte olduğu gibi savaş sanatındaki en yeni gelişmeleri bilmeyen subaylarla yer değiştirmişlerdi[22]. Eğer bir başka 'ilerleyiş' olacaksa, kralcı generaller bunun semeresini toplamak için hazırda beklemekteydiler. Bu arada Türk Yüksek Kumanda Heyeti, perde arkasında ciddi biçimde faaliyet gösteriyor ama cephe boyunca muarızlarının hayallerini rahatsız edecek hiçbir harekette bulunmamaya dikkat ediyordu.

Üçüncü safha 1921 yılının Ocak ayından Nisan ayına dek sürdü. Kralcılar, kış sona ermeden önce Venizelosçuların 'sınırlı' taarruzu neticesi geldikleri hattın mahzurlarını son derece zecri biçimde hissediyorlar ve kalplerinde Afyonkarahisar ile Eskişehir yatıyordu. Düşman, bu mevkileri ve bunları birbirine bağlayan demiryolunu elinde tuttukça, iç hatlara da sahip oluyor, bu esnada Yunan cephesi hem birbirinden kopuk hem de kolayca ulaşılamayacak bir halde bulunuyordu. Düşmanın daha ilerilere sürülmesi ile bu durum tümüyle değişecekti. Sırasıyla, Ankara ve Konya istikametlerine püskürtülmüş olan, sağ ve sol kanatları,

---

21 Bunlar, on üçüncü (Khalkis) ve ikinci (Atina) tümenler olup, Ege adalarından gelen ve daha ılıman kışlara alışık askerlerden oluşmaktaydı.

22 Bunların bir kısmı Almanlar tarafından Silesia'da, çok daha fazlası ise Venizelosçular tarafından adalarda enterne edilmiş durumdaydılar ve aralarından biri bile Balkan savaşlarından bu yana aktif hizmet yüzü görmemişti.

araya giren bozkırla birbirlerinden ayrı düşecek ve bu esnada Yunan cephesi, İzmir'den İzmit'e uzanan kesintisiz demiryolu bağlantısı ile hem yeniden bir araya gelecek hem de ikmal kolaylığına sahip olacaktı. Muzaffer Yunan ordusunu geçen yaz Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı almaktan alıkoyan sebep neydi? Açık bir şekilde, Fransız Genelkurmayının garezi ile Yüksek Konseye sunulan, saldırının kısıtlanması planı, zayıf bir anında Venizelos tarafından da kabul edilmişti. Ama Kral, her zaman için yabancı güçler karşısında bağımsızlığı temsil etmişti. Büyük devletler tarafından empoze edilen kulluk vazifelerini kabul etmemek suretiyle Yunanlı generallere mani olmayacaktı ve müttefiklerin kendi hükümetini tanımayı reddetmeleri en azından bu şekilde bir avantaj sağlayacak ve bir önceki hükümetin duçar olduğu yükümlülükler affolunacaktı. Yunanistan, büyük bir özgüvenle, savaşı bitirmek amacıyla muarızının sahip olduğu imkanları hesaba katmaksızın, harekete geçmeye karar verdi[23].

1921 yılının Ocak ayında Yunanlıların kuzey ordusu Bursa'dan yola çıkarak bir keşif operasyonuna kalkıştı, Anadolu demiryolunun Karaköy boğazı boyunca platonun kuzeybatı kayalıklarından geçtiği bölümüne saldırdı ve Eskişehir'in yukarı ova-

23 1920 yazında silah altında bulunan Yunan kuvvetlerinin, müttefiklerin müsaade etmesi halinde başarabildiklerinden daha ileri noktalara ilerleyebilecek güçte olduklarını söylemek mümkün değildir. Yine de bu durumun savaş kampanyasının seyrinde az çok bir değişiklik oluşturacağı kesindir. Yunanlıların Eskişehir-Afyonkarahisar hattına erişmesinden önce Milliciler eğitim kamplarını ve mühimmatlarını doğuya kaydırmış olacak ve savaş kampanyasının geri kalan safhaları sadece yaklaşık yüz mil daha içerilerde cereyan edecekti. Daha önce de izah edildiği gibi Anadolu'nun batıdaki anahtarı hâlâ kilidin üzerinde duruyordu. Tıpkı 1919 yazında çizilmiş olan mütareke hattı gibi, 1920 Haziranında Boulogne'da kararlaştırılan bu 'sınırlama' esas itibariyle Yüksek Konsey'in aymazlığına ışık tuttuğu için ilgi çekmektedir. Yunanlılar müttefikleri, Türkler ise hâlâ inatla direnen yenilmiş düşmanları değil miydi? Yoksa her ikisi de yaramaz çocuklar mıydılar? Yüksek Konsey asla bu konuda net bir karara varamamıştır. Mantıken, ya Yunanlıları İzmir'e göndermekle hata etmişlerdi ya da Milliciler zerre kadar merhameti haketmiyorlardı. Birinci alternatifi kabul etmeyecekler ama hiçbir zaman acımasızca ikincisini uygulayacak cesareti de gösteremeyeceklerdi.

lık kesimlerinin görüş alanı içine girdiği mevkilere dek ulaştı. Çok az direnişle karşılaşan birlikler takip edilmeden mevzilerine geri dönme imkanı buldukları için Yunanlılar, bu operasyonu havanın daha elverişli olduğu bir anda ve delegelerinin, tarihi yaklaşmakta olan Londra konferansında şanslarını denemelerinin akabinde tekrarlamaya karar verdiler[24]. Çeteler, gözle görülür biçimde bir yıl önceki kadar nefret uyandırıyorlardı ama Yunanlılar, hesaplarında ölümcül bir hata yapmışlardı. Bu defa yeni Türk ordusu neredeyse hazır denebilecek bir haldeydi. Ordunun ilkbaharda hazır olması bekleniyordu ve Ocak saldırısı sürpriz olarak karşılanmıştı. Ama Türkler bu ikazdan istifade ettiler ve Şubat ile Mart ayları boyunca, Londra'daki konferans etkisiz biçimde uzayıp gider ve Bursa'daki Yunan kuvvetleri harekete geçecekleri anı beklerken, 1915 yılında denizden ilk bombardıman sonrasında Çanakkale boğazını tahkim ettikleri gibi, Eskişehir ve havalisini hummalı bir şekilde tahkim etmeye koyuldular.

Konferanstan bir sonuç çıkmadı ve 23 Mart 1921 günü Yunanlıların kuzey ve güney orduları aynı anda Bursa ve Uşak üzerinden saldırıya geçtiler. Yoğun mukavemet sonrasında güney ordusu Afyonkarahisar'ı işgal etti ama kuzeydeki üç tümenin, iki ay önceki ilerleyişleri esnasında ele geçirmiş oldukları tepelere karşı düzenledikleri saldırılar başarısızlıkla sonuçlandı. Yaklaşma istikametleri artık hedefini vuran yoğun topçu ateşi altındaydı, yamaçlarda bilimsel anlayışa uygun siperler kazılmış ve bu siperler mevzilerini tutmakta olan birliklerle doldurulmuştu. Günlerce süren ölümcül çarpışmalar sonrasında Yunanlıların sağ cenahında yer alan yedinci tümen süngü savaşıyla karşılarındaki Türk mevkilerini zaptetmiş ve Yunan askerleri bir kez daha Eskişehir ovasma bakacak hale gelmişlerdi[25]. Ama Türkler takviye birliklerine sahiplerken Yunanlıların yedeklerinde bir tek asker bile bu-

24 Yukarıda, üçüncü bölüme bakınız.

25 Kovalıca köyünün üzerindeki bu tepeler 29 Mart tarihinden Nisan'ın birini ikisine bağlayan geceye dek Yunanlıların yedinci tümeni tarafından tutulmuştu. Bu mevkiyi 1 Nisan günü ziyaret ettim (Bkn. 'İnönü Muharebesi', s: 301).

lunmuyordu. Yunan cephesinin merkezi ve sol cenahı gerisingeriye, tahkim edilmiş kayalıkların ötesine doğru püskürtüldü, sağ cenah da onları takip etmek zorunda kaldı ve kuzey ordusunun başarısızlığı, stratejik sebeplerle güney ordusunun da Afyonkarahisar'dan çekilmesini gerektirdi. 4 Nisan itibariyle Yunanlılar eski mevzilerine dönmüş durumdaydılar. Ağır zayiat vermişler ama hiçbir sonuç alamamışlardı. Yine de tümüyle yok olmaktan kurtuldukları için kendilerini tebrik edebilirlerdi. 2 ve 3 Nisan tarihlerinde -balçık tarlası gibi bir yol üzerinde kıvrılarak uzanan askerler, katırlar, kağnılar ve kamyonlardan oluşan sonu gelmez bir kortej halindeki- yedinci tümenle beraber yaklaşık kırk millik bir mesafeyi yürüyerek geri dönerken düşmanın güney kanadımıza hakim tepelerden hangi sebeplerle saldırmadığını bir türlü anlayamıyorduk. Sonunda, hareket edebilecek durumdaki tüm Türk birliklerinin Afyonkarahisar ile Uşak arasındaki demiryolunu kesmek üzere güneye gönderildikleri ortaya çıktı. Az kalsın başarılı da oluyorlardı ve güney ordusunun ricat yolu Tulupınar'da yedekte bekletilen tek bir alayın göstermiş olduğu kahramanlık sayesinde açık tutulabildi.

Benim de şahitlik edebileceğim şekilde Yunanlıların başarısızlığı, muarızları kadar kararlı biçimde çarpıştıktan sonra düzenli biçimde geri çekilen birliklerden değil doğrudan kurmay heyetinden kaynaklanmıştı. Hava üstünlüğüne sahip olmalarına, ayrıca muharebenin cereyan etmesi beklenen bölgenin Bursa'daki havaalanlarından rahatlıkla ulaşılabilecek bir mesafede bulunmasına rağmen, Türklerin mevzileri ve birlik düzenleri hakkında hiç bilgi edinmemiş oldukları alenen belli oluyordu. Sadece çetelerle karşılaşacaklarını tahmin edip, bunları da önceden olduğu gibi rahatça dağıtacaklarını düşünerek kuvvetlerini yeniden gruplandırmadan kış savaş kampanyasındaki düzenleri içinde bütün cephelere göndermişlerdi. İşte bu şekilde kuzeydeki üç tümen, takviye birlikleri ve ikmal hatlarından yoksun bir biçimde ve hiçbir zaman motorlu ulaşım için düşünülmemiş yollar üzerinden Bursa'daki merkez üslerinden kırk ilâ elli mil mesafede yer alan

müstahkem mevkilerin üzerine atılmıştı. Türklerin ellerinin altında demiryolları bulunuyor ve cüretkâr biçimde -aslında gayet mantıklı bir yaklaşımla, Yunanlıların esas muharebe meydanından püskürtülmeleri halinde asla ellerinde tutamayacaklarını hesaplamak suretiyle- Afyonkarahisar'ın geçici olarak kaybını riske ederek iç hatlarını Eskişehir'in savunmasında yoğunlaşmak amacıyla kullanıyorlardı. Sadece bu sebepler dahi sonucu açıklamak için yeterli olsa da Yunanlılar, çetelerin düzenli askerlere dönüşmesi sürprizinin üstesinden gelememişler ve 'gizli' bir elin kokusunu almışlardı. Türk topçusunun bu kadar kaliteli atışlar yapabilmesi için Rus ya da Alman topçular tarafından yönetilmiş olması gerekiyordu, siperleri İtalyan istihkâm birlikleri kazmış olmalıydı ve piyadelerin düzeninden ise Fransız subaylarının sorumlu bulunmaları icap ediyordu. Ben kendi kanaatimce bütün bunların bir halüsinasyondan ibaret olduğu düşünmekle yetiniyordum[26] ve gerçekten de çözülmesi gereken bir bilmece zaten yoktu. Eski Osmanlı ordusunda yeterince eğitimli subay mevcuttu ve bunlar Avrupa savaşında Yunanlılara nazaran çok daha fazla tecrübe kazanacak fırsatı bulmuşlardı. Önceki iki yıl boyunca Yunanlıların sahip olduğu karşı konulmaz üstünlük, karaya çıkışları öncesinde, Türklerin askeri mekanizmasının müttefik kontrolunda parçalanmış olması keyfiyetine dayanmaktaydı. 1921 ilkbaharı itibariyle Millici teşkilât mensupları bu mekanizmayı yeniden bir araya getirdiler ve Anadolu savaşı içinde Türk ve Yunan düzenli birlikleri ilk kez İnönü[27] muharebesinde karşı karşıya geldiler. Şartların bu ilk test edilişinde Yunanlıların püskürtülmesi savaş kampanyasının dönüm noktasını oluşturuyordu[28].

---

26 Bkn. 'Bir Hurafenin Kökeni', s:308.

27 Muharebe meydanında bulunan köylerden en önemlisinin adına izafeten bu şekilde anılmaktadır.

28 Tabiatıyla Yunanlılar buna itiraza kalkışacak ve -tıpkı Türklerin 1920 yılındaki Yunan başarılarını İngiliz desteğine bağladıkları gibi- Milli Ordunun başarılarının neredeyse tümüyle Fransız, İtalyan ya da Rus yardımının eseri olduğunu öne süreceklerdi. Haddizatında, her iki tarafın da bir dereceye kadar mühimmat ve diplomatik himaye sağladığı doğrudur, keza Yunanlılar da Kral Konstantin'in

Daha sonraki safhalarda bir dereceye kadar kaçınılmazlık mevcut olsa bile her iki tarafın da şu ana kadar bütün gücünü ortaya koymadığı göze çarpmaktaydı, henüz mevsimin başları yaşanıyordu ve sonbahardan önce daha çok kan dökülmesi için yeterince zaman vardı. Yunan hükümeti kumar oynamaya başladı. Silah ve cephane miktarını misliyle artırırken tertip tertip üstüne yeni askerleri silah altına almaya koyuldu[29]. Drahminin değeri düştü, insanlar giderek huzursuzlanmaya başladı ama zaferin beklentisi karşısında birkaç aylık sıkıntıdan kim kaçınırdı ki? Bitirici darbe indirilecek ve hem drahmi hem de Kral Konstantin yeniden itibar kazanacaktı. Bu dördüncü safha 5 Nisan'dan 21 Temmuz 1921'e kadar devam etti. Tedirginlik ve hazırlık içinde geçen doksan beş günün ardından nihai zaferi elde edebilmek için muazzam bir gayretin gösterildiği on iki gün daha akıp gitti.

10 Temmuz 1921 günü başlayan Yunan saldırısında strateji hatası yoktu. Planların hazırlanması, genelkurmay başkanı sıfatıyla kralcı subayların en kabiliyetlisi durumundaki -Almanya'da eğitim görmüş ve Balkan savaşında kendini göstermiş olan- General Dúsmanis'e emanet edilmişti[30]. Bu defa ilk hedef Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolunun birkaç mil batısında yer alan ve her iki merkezden de eşit uzaklıkta bulunan bir kasaba niteliğin-

---

dönüşüne dek Büyük Britanya'dan ciddi bir asker ve donanma desteği de almışlardır. Ama her iki taraf da diğerinin savaşma gücündeki yabancı katkısını abartmaktadır.

29 Temmuz saldırısının başlamasıyla birlikte, halihazırda silah altında bulunan birlikleri de dahil ettiğimizde -çıkarılan bir mecburi askerlik kanunu ile zorla askere çağrılan işgal altındaki topraklarda bulunan çok sayıda Osmanlı Rumunun yanısıra- asli Yunanistan'dan on bir tertip ve Balkan savaşı sonrasında ele geçirilen vilâyetlerden yirmi bir tertip gencin askere alındığı tahmin edilmektedir.

30 Halihazırda benimsenen planların en azından ana hatlarının -komutanı General Nidher gibi görevden el çektirilmemiş- üçüncü ordudan genç bir Venizelosçu kurmay subay tarafından teklif edildiğini biliyorum. Bu subayın ismini burada zikretmek doğru olmayabilir, yine de bu hikâyenin doğru olması halinde kendisi ile General Dúsmanis'in eşit oranlarda takdir edilmesi gerekecektir. Bu subayın eğitiminin bir bölümünü Selanik cephesindeki İngiliz meslektaşlarından almış olması da bir başka ilgi çekici husustur.

deki Kütahya idi. Esas yoğunlaşma, İzmir'deki merkez ile doğrudan demiryolu bağlantısına sahip güney cephesi üzerindeydi. En büyük kol -Yunanlıların Nisan ricatlarında başarıyla ellerinde tuttukları ve hiçbir zaman terk etmedikleri- Uşak'daki ileri mevzileri olan Tulupınar'dan kuzeye doğru harekete geçti. İkinci bir kol Afyonkarahisar üzerinden geniş bir halka çizecek şekilde kuzeydoğuya yollandı. Bursa'dan kalkan üçüncü bir kol ise, dağlar üzerinden cüretkâr bir yürüyüşle, Kütahya'nın hemen dışında Tulupınar'dan gelecek olan birliklerle buluşacak şekilde planlanmıştı. Bu sayede Yunanlılar hedeflerine ulaşmış oluyorlardı. Buluşmaları öngörülen birlikler bir araya geldi, Kütahya düştü, Eskişehir'i kollayan pozisyonlar güneyden döndüler ve kuşatma hareketi yapmakta olan kol, garnizonun Ankara ile olan demiryolu bağlantılarını tehdit etmeye başladı. Eskişehir boşaltıldı ve Kütahya'yı ele geçirmiş olan birlikler tarafından işgal edildi ve ancak o zaman Bursa'da beklemekte olan geri kalan Yunan kuvvetleri de üçüncü kez İnönü mevkiindeki muharebe meydanına doğru saldırıya geçtiler ve terkedilmiş Türk mevzileri üzerinden ilerleyerek Eskişehir'e ulaştılar. 21 Temmuz tarihi itibariyle, Eskişehir'i Yunanlılardan geri almak için harekete geçmiş olan Türk ordusunun on bir günlük çarpışma ve yürüyüşün ardından yorgun düşen birlikleri yeniden bir araya gelmeyi başarmışlardı. Bu karşı saldırı akim kaldı, Türk birlikleri arasında temas kayboldu ve operasyonlar -Anadolu'nun batıdaki anahtarını Yunanlıların eline terkedecek şekilde- durma noktasına geldi.

Yunanlılar, sonunda bir karara varmışlar mıydı? Stratejileri geçen yazki kadar iyiydi ve ihtiyat askerleri, Avrupa savaşında çarpışmış olan tecrübeli birlikler kadar iyi olmasalar da, yürüyüş ve çarpışma kuvvetleri ile yabancı askeri ataşeleri etkilemişlerdi. Afyonkarahisar ve Eskişehir gibi uzun süredir hedeflenen mevzileri ele geçirmişler, sadece –1920'de olduğu gibi- Türk ordusunu ellerinden kaçırmışlardı. İki ay süren hazırlık ve karşı hazırlık döneminde Türk kurmay heyeti, karşılarında yer alan kuvvetlerin

gücündeki nisbi artışı dikkatle izlemekteydi[31] ve Yunan saldırısının başlamasından yaklaşık bir ay önce, bir kez daha mevzilerine çakılı kalarak risk almaktansa, zaman kazanmak için toprak kaybetmeye karar verdi. Bu fevkalâde basiretli bir karardı. Büyük emeklerle hazırlanmış ve başarıyla müdafaa edilmiş olan istihkâmlar söküldü, mühimmat depoları, silah atölyeleri ve Eskişehir'deki eğitim kampları boşaltıldı ve Yunanlılar harekete geçtikleri anda Türk ordusunun büyük bölümü geri çekildi. Kütahya'yı savunanlar sadık artçılar idi[32]. Eskişehir'de karşı saldırıya geçen kuvvetler neredeyse hiç kayıp vermediler ve bu kez pozisyonlarını korumaya kalkışarak kendilerini zayıf düşürmediler. Bir kez daha hasımlarının elinden kurtulup, doğuya doğru, iç kesimlere çekildiler ve Ankara'nın güney ve batı yaklaşımlarını koruyacak şekilde Sakarya ile kollarından biri olan Göksu'nun doğu kıyısında mevzilendiler. Yunanlıların, üzerine kumar oynadıkları karar başarıyla ertelenmişti.

Beşinci safha, 22 Temmuz'dan 23 Eylül 1921'e kadar devam etti[33]. Hiçbir kazancı olmayan bir zaferle yorgun düşmüş durumdaki Yunanlılar, savaşı bitirebilecek türden bir başka askeri beklenti yokluğunda kuzeydeki açık arazi üzerinden Orta ve Doğu Anadolu'nun sınırsız hinterlandına doğru ilerlemeye devam etti-

---

31 Yunanlıların Temmuz saldırısından birkaç gün önce birinci dereceden bir müttefik askeri kaynağından öğrendiğime göre Türklerin düzenli ordusunun gücü, 1919 Mayısındaki mevcudu olan 19.000'den -aradaki zaman zarfında- 200.000 askere yükselmişti.

32 Açıkça biri güçlü ve biri zayıf olmak üzere iki tümen Kütahya'da bırakılmış ve bunlara yirmi dört saat süreyle geciktirici hareket sağlayacak tarzda çarpışmaları, sonrasında ise geri çekilmeleri emredilmişti. Zayıf tümen bu talimatları yerine getirdi. Güçlü tümenin başındaki kumandan kahramanlık derecesinde itaatsizlik gösterdi. Çarpışmaya devam etti ve düşmana ağır kayıplar verdirdikten sonra askerlerinin büyük çoğunluğu ile birlikte hayatını kaybetti.

33 Bu durumun açık ve ikna edici hikâyesi İstanbul'daki *Times* muhabiri tarafından kaleme alınmıştır. Bkn. *Times* gazetesinin 14 ve 24 Temmuz 1921 tarihli nüshaları. Yunanlıların konuya ilişkin resmi açıklaması da *Stratighós, X.* isimli bültende bulunmakta olup, bu bültenin baskı yeri ve tarihi belirtilmemiş olan ama harikulâde haritaların yer aldığı İngilizce tercümesi de neşredilmiştir.

ler. Her türlü mantıklı hedef ortadan kalkmış olduğu için bu hareket çılgınca bir girişimdi. 'Düşmanın yok edilmesi?' Bu amaçla girişilen üç saldırı da hedefini tutturamamıştı. 'Geçici başkentin işgal edilmesi?' Sanki Ankara'nın kaybı, İstanbul'un kaybının üstesinden gelen Türklerin moralini çökertecekmiş ya da Büyük Millet Meclisinin Sivas veya Kayseri'de faaliyetlerine yeniden başlamasına mani olacakmış gibi herşey işgalcilerin karşısındaydı. Kendilerine çeki düzen vermek için ayırdıkları üç aşikâr hafta Türklere de yeni mevzilerini hazırlamaları için yeterli bir zaman sağlamış ve İnönü muharebesinde yaşananlar daha geniş bir ölçekte tekerrür etmişti. 14 Ağustos'da harekete geçen Yunanlılar muarızlarıyla yüz yüze gelinceye dek tam on gün boyunca defalarca durmuş ve yeniden harekete geçmişlerdi[34]. Yaz mevsiminin sıcağı, kuraklığı ve insanı bitap düşüren sıtması erken ilkbahar aylarının ayazından çok daha acımasızdı. Türklerin sol kanadını kuşatmak amacıyla bozkır üzerinden giriştikleri çevirme hareketi neticesi takatsiz kalmışlar ve ardından gözle görülür biçimde taktiklerini değiştirerek cepheden saldırıya geçmişlerdi. 24 Ağustos itibariyle hücuma başlamışlar ve 4 Eylül tarihine dek de saldırmaya devam etmişlerdi. Bir kez daha, tıpkı İnönü'de olduğu gibi, bazı birlikler çarpışa çarpışa Türk müdafaasının en son mevzilerine dek ulaşmışlar ve ancak komşu birlikler aynı oranda ilerleme kaydedemedikleri için durmak zorunda kalmışlardı. Saldırı, akim kaldığı anlaşıldığında başarıya ulaşmasına bir adım kalmış durumdaydı. Akabinde, Eylül'ün 8, 9 ve 10'unda başlayan Türk karşı saldırıları, geri çekilmelerinin zaruri olduğunu gösterdi. Bir sonraki gün Türkler, tıpkı Nisan ayında olduğu gibi bu kez de Yunanlıların ricat hareketini önlemeye muvaffak olamadılar. Yunan ordusu 13 Eylül itibariyle daha fazla felâketle karşılaşmaksızın Sakarya nehrinin oluşturduğu kıvrımın batısına ve kuzeyine çekilmiş olup, geçtiği yerleri yakıp yıkarak Eskişehir'e doğru rica-

34 Tarihlerimi Yunanlıların resmi açıklamalarından aldım.

ta koyulmuştu. Burası aynı zamanda batılı arkeologların yolları üzerinde İskender'in gordiyon düğümünü bulmuş oldukları mevkiydi. Acaba Yunan ordusu bir kez daha Anadolu'nun bu kadar derinliklerine girebilecek miydi?

Bu andan itibaren, Anadolu'daki savaş kampanyasının bir askeri kararla bitmeyeceği de gözler önüne serilmiş oldu. Yunanlılar hamlelerini yapmışlar ama ne bilimsel bir sınıra ulaşmaya ne de düşmanlarını perişan etmeye etmeye muvaffak olamamışlardı, bu arada Türklerin de şanslarını kaçırdığı söylenebilirdi. Yunanlılar, Ankara üzerine yürümeye kalkışmakla kendilerini Türklerin ellerine teslim etmişler, Türkler de onların kaçmalarına izin vermişlerdi. Türkler, Yunanlıların başarısızlığa uğradığı ve süvarilerinin Yunan ikmal hatlarını darmadağın ettikleri Sakarya'nın doğusundaki muharebe meydanında onları yok etmeye muvaffak olamadılarsa, Eskişehir ve Afyonkarahisar'dan söküp atmak için çok daha az ümide sahip olacaklardı. Onları Ege denizine dökme ümidi bundan da azdı. Askeri bakış açısından bir kilitlenme durumuna ulaşılmış olup her iki tarafın da daha sonra girişeceği başkaca askeri operasyonlar, daha başlamadan başarısızlığa mahkum durumda bulunuyordu. Geri kalan alternatifler arasında batılı güçlerin arabuluculuğu ile her iki milletin dayanma güçleri arasında cereyan edecek bir pasif yarışma sayılabilirdi. Batılı güçlerin rolü üçüncü bölümde ele alınmıştır, fakat batı diplomasisi doğu hadiselerinde iflas edişine dair başka ifşaatlar ortaya koyarken, Yunanistan ile Türkiye mutlak bir çöküşe doğru sürüklenmekteydiler.

Hangi ülke daha önce çökecekti? Savaşan kuvvetlerin her ikisinde de inatçı bir ruh hali bulunmaktaydı. 1921 seferberliğinden önce Anadolu'da bulunan Yunan birliklerinin büyük çoğunluğu Avrupa savaşı esnasında Selânik cephesinde çarpışmış ve Anadolu'ya geçmeden önce Bulgaristan veya Güney Rusya'da -değişen derecelerde- tecrübe sahibi olmuşlardı. Bunlar, yoğun topçu ateşine alışıktılar, büyük savaşa, zaferi kazanan tarafta katılmış ol-

dukları için moralleri de güçlenmişti, ayrıca Fransız ve İngiliz askerleri ile silah arkadaşlığı yaptıkları için de gurur duyuyorlardı. Yürüme kapasiteleri çok iyiydi, müstahkem mevkilere karşı sürekli saldırılarda bulunabiliyor, kayıp verdiklerinde kolayca moralleri bozulmuyordu, geri çekilme esnasında ise metin ve serinkanlıydılar. Tabiatıyla, Sakarya'dan çekilişleri esnasında bu birliklerden geriye kalanlar arasına ihtiyat askerleri doluşturulmuştu ama bunlar da Balkan savaşlarında hizmet görmüş olup zafer beklentisi içindeydiler. Gerçek manada yegâne kötü birlik olarak kabul edeceklerimiz Trakya ve Anadolu'dan toplanan askerlerdi. İnönü muharebesinde, cepheyi ilk terkedenler söz konusu bu onuncu tümen (Küçük Asya tümeni) mensupları olmuştu.

Türk birlikleri ise kendi içlerinde üç kategoriden oluşmaktaydı. Bunlar düzenli ordu birlikleri, gönüllüler ve mahalli çetelerdi. 29 Haziran - 2 Temmuz 1921 tarihleri arasında İzmit'te her üç kategoriye de şöyle bir göz atma imkanını bulduğumu ve disiplinlerinden etkilendiğimi söyleyebilirim. Çeteler, şüphe götürmeyecek biçimde ordunun kontrolu altındaydı. Düzenli birlikler gibi ülkenin uzak kesimlerinden gelmiş olan gönüllüler de muntazaman organize edilmiş teşkillerden ibaretti. Düzenli birlikleri oluşturanlar, farklı üniformalar içinde bulunsalar da kesinlikle iyi askerlerdi. Onları aşırı provokasyon altında gördüm[35] ama hepsi de bu testten geçtiler. Yunanlıların camilere reva gördüklerine bakılarak kiliselere hiçbir şekilde misilleme yapılmadı, Yunanlıların çekilmeden önce sistemli biçimde yağmalamış oldukları Türk dükkânlarından ayırmak için kepenklerinin üzerine tebeşirle çizmiş oldukları haç işaretleri hâlâ yerinde durmasına rağmen, terkedilmiş Rum ve Ermeni dükkânları tahrip edilmedi, daha önce katledilmiş olan sivil Türklerin intikamını almak için Hıristiyan bölge halkından tek tük de olsa geride kalmış olanlara şiddet uygulanmadı. Askeri vali tarafından alkollü içkilerin satışı

35 Yedinci bölüme bakınız.

ve tüketimi etkin biçimde yasaklanmıştı. Kasaba, gece vakti sessizliğe bürünüyordu, askerler ayık ve nizam-intizam içindeydiler ve bir batılı sokaklarda dolaşabilir ve nöbetçilerin nazikâne hatır sormaları ve yol üzerinde fener teklifleri dışında bir macera da yaşamazdı. İzmit, operasyon sahalarının dışına düşen yerlerden biriydi ve en iyi Türk birlikleri, beklenen bir Yunan saldırısına karşı Eskişehir gerisinde yoğunlaşmış durumda bulunuyordu, bu durumda hasbelkader görmüş olduğum birlikler muhtemelen Milli ordunun -istisna teşkil edercesine- en iyi örneklerini de oluşturmuyorlardı.

Ruh haletleri de Yunanlılarınkinden büyük ölçüde farklılık gösteriyordu. Onlar, ne batı duygusallığının ne de talihin şımarık çocukları olmayıp, tarihi romantizmin zehirlediği kişiler de değillerdi. Tıpkı Yunanlılar gibi senelerdir savaşıyor olsalar da, bu savaşlarda genelde kaybeden taraf olmuşlardı ve bu sebeple tutunacakları bir coşku haline ya da bir tür zihinsel kendine güven sermayesine sahip oldukları söylenemezdi. Sadece toprakları üzerinde bir tek işgalci kalmayıncaya dek savaşmaya devam ediyorlardı. İnönü muharebesinde Yunanlılar tarafından esir alınan ve esir düşmelerinden birkaç gün sonra Bursa'da ziyaret etme imkanını bulduğum subayların kararlılığından özellikle etkilenmiştim. Bunların hepsi de ihtiyat subayıydı ve sanırım aralarından bir tanesi bile son on yılın en azından dördünü aktif hizmette geçirmemiş değildi. Bu kişiler çoklukla -köy ağaları ya da eşraf benzeri- küçük toprak sahipleriydi ve muhtemel bir Yunan işgalinin çok ötesinde kalacak olan Konya ve Kayseri gibi Anadolu'nun orta ya da doğu kesimlerinden gelmişlerdi. Bu yüzden, şahsi ya da cemaat çıkarlarının tehlikeye düşmesi de söz konusu değildi. Son zamanlarda esir düşmeleri bunaltıcı bir durum olsa da, zerre kadar tereddüt emaresi sergilemiyorlardı. Üzerlerindeki savaş yorgunluğunu açıkça kabul ettikten sonra işin doğrusu bu dercesine, Türk milletinin Yunanlıların Anadolu'yu tamamiyle terkedişlerine kadar topyekün savaşı sürdüreceğini ilâve ediyor-

lardı. Aslında Yunan ve Türk orduları arasındaki mizaç farklılığı Avrupa savaşındaki Almanlar ile Fransızlar arasındakilere benzemiyor da denemezdi. Türk askeri, bir işgalciye karşı mücadele etmenin vermiş olduğu muazzam bir moral güce sahipti ve kendi ülkesinde savaşıyor olması maddi avantajlar da sağlamaktaydı. Hem iklime alışkındı hem de nüfusun büyük bir kısmının sempatisine sahip bulunuyordu.

Her bir Yunan askeri için, süregiden zorluk ve hayal kırıklığı ile evinden uzak kalma karşısında belki de en güçlü motivasyonu, Anadolu'daki Rum azınlıklara karşı göstermiş oldukları şövalyelik oluşturmaktaydı. Azınlıklar, Yunan ordusunun gelişi öncesindeki on yıl içinde büyük zorluklar yaşamışlardı. Yunan ordusunu kurtarıcı olarak karşılayıp, nezâket ve misafirperverlik gösterdiler. Avrupa'dan gelen Yunan askerleri Anadolu'dan kadınlarla evlendiler. Yunan işgali, azınlıklar için pek de iyi olmamıştı ve koruyucuları, ülkeyi terk etmeleri halinde, soydaş ve dindaşlarının batılı müdahaleyle Türk misillemelerinden etkin bir biçimde korunacaklarından emin değildiler. Azınlıklar, kısa süren üstünlük dönemlerinde Türklerle olan eski hesaplarını birçok örnekte fazlasıyla kapatmış olduklarından onlarla yeni bir hesaplaşmaya girme riskini göze alamıyorlardı. Yunan kuvvetleri, 1921 Haziranının sonunda, tümüyle stratejik sebeplerden ötürü kendi inisiyatifleriyle İzmit ve Yalova yarımadası etrafındaki cebi boşalttığında, yerli Hıristiyan ahalinin neredeyse tamamı kendilerine eşlik etmişti ve bu insanların önceki davranışlarına bakıldığı takdirde böyle hareket etmekle akılcı davrandıkları da söylenebilirdi[36]. Taraflar ister haketmiş isterse haketmemiş olsun göç, her zaman için yıkım ve ıstırap manasına gelmektedir. Geri çekilen birlikler için kötü bir görüntü, Yunan hükümeti içinse mültecilerin sevk ve idaresi utanç verici bir hadise teşkil etmektedir. Kilikya'da 1921

36 Yedinci bölüme bakınız.

kışı esnasında Fransız garnizonunun bölgeyi terk etmesi sivil halkın büyük ölçekte göç etmesine yol açmıştır. Benzeri bir şekilde yarım milyon Rumun Batı Anadolu'dan kaçmaya başlamasının dehşet verici beklentisi, bugünün rahatsızlığı ve bomboş bir gelecek ile karşı karşıya bulunan Yunan ordusunun daha da katılaşmasına sebep olmuştur. Yine de Mora'dan veya Makedonya'dan silah altına alınan askerler deniz aşırı topraklarda savaşıyorlar ve onlar için Anadolu, yabancı bir ülke niteliği taşıyordu. Onlardan, -Türk askerinin ulusal yurdunu savunmak için tutacağı biçimde- cephenin Sakarya ya da Menderes nehri yerine Vistritza ya da Sperkhiós'da olması durumunda gösterecekleri aynı cansiperane gayreti göstermeleri beklenemezdi.

Yine de bu safhada sonuç daha fazla biçimde sivillerin ruh haletlerine bağlı bulunuyordu. Millicilerin elindeki topraklarda bunu gözleme fırsatı bulamadım ama İstanbul ve İzmir'de yaşayanların kendinden emin ruh hali şaşkınlığa uğramama sebep oldu. Türkiye'nin başkentinin ve birinci liman şehrinin Türk sakinleri askeri işgal altında yaşıyor ama neticede Millici askerlerin -er ya da geç- geleceklerine dair zerre kadar şüphe içinde bulunmuyorlardı ve hatta 1921 yılı boyunca söz konusu bu birlikler ülkenin iç kısımlarına doğru mütemadiyen geri çekilmeye devam ederken bile bu insanların kendine güveni hissedilir derede artış gösteriyordu. İçlerinden gelen bir his onlara Türkiye'nin Yunanistan'dan daha uzun süre dayanabileceğini söylermiş gibiydi. İnönü'den sonra 'Nous les aurons', Sakarya'dan sonra ise 'Nous les avons' diyorlardı[37].

Sakarya muharebesi esnasında Yunanistan'da cephe gerisini izliyordum. Atina'da, tıpkı bir önceki Ocak ayında olduğu gibi Ağustos'ta da öğrenilecek fazla bir şey bulunmuyor, halkın ilgisini ise parti politikalarından başkası çekmiyordu. Bakanlardan

37 Fransızca sırasıyla 'onları yeneceğiz' ve 'onları yeniyoruz' manalarında. -Ç.N.

ilkokul müdürlerine dek kamu kuruluşlarındaki tayinler devam etmekteydi. Orası kimin makamıydı, kimin olacaktı, ya da kime verilecekti? Başkentteki herkes ya kariyer yapmakla ya da varolan kariyerini kaybetmekle meşguldü ve yaralıların mütemadiyen gelmeye devam etmesine ve giderek artan sayıda kamu binasının askeri hastaneye çevrilmesine rağmen kişisel çıkarlar, milli savaş meselesinin arkaplana atılması mecburiyetini getiriyordu. Zamanımı kırsal kesimde geçirdim.

On gün müddetle Mora'da dolaştım, köylülerin evinde uyuyup, akşam yemeklerinde onlarla sohbet ettim ve ertesi sabah dağ yollarında da bu sohbetlere devam ettim. Daha sonrasındaysa Batı Makedonya'ya doğru hızlı bir seyahate giriştim. 'Antik Yunan'ın kalbi niteliği taşıyan Mora sonuna kadar kralcıydı. Makedonya'daki Yunanlılar ancak Balkan savaşı sonrasında krallığa katılmış olduklarından, hürriyetlerine yeni kavuşan soydaşlarının birçoğu gibi, Venizelos'u desteklemişlerdi.

Moralılar, kırsal kesime mensup insanların bütün özelliklerine sahipken, bir nesil öncesinden beri Batı ile demiryolu bağlantısına sahip bulunan Makedonyalıların dünya ile nisbeten daha fazla temas halinde bulundukları söylenebilirdi. Her iki bölgeyi de ziyaret edip, izlenimlerimi mukayese ettikten sonra bir dereceye kadar ülkedeki genel hissiyat hakkında fikir sahibi oldum.

Gazetelerin, savaşın çok kısa bir süre içerisinde zaferle sona ereceğini garanti etmelerini garip bir safdillik ile kabul etmelerine rağmen giderek artan ekonomik rahatsızlıklar karşısında duydukları büyük tedirginlik zihinlerini karıştırmıştı. Üç gün zarfında Ankara düşecek ve üç ay içinde Kral Konstantin İstanbul'a yürüyecekti. Türklerin direnişi kırılmıştı, bağımsızlık savaşının başlamasının yüzüncü yılında bu sefer de 'Büyük İdeal'in gerçekleştiğini göreceklerdi. Krallarını, yanında adaşı son Doğu Roma İmparatoru ile birlikte, Türk ejderhasının cesedini çiğneyerek at üze-

rinde altın kapıdan geçerken gösteren kabaca renklendirilmiş resimler elden ele dolaşıyor ve çocuklar, konuya ilişkin kehânetleri tekerlemeler halinde tekrarlıyorlardı. Yine de bir coşku atmosferi mevcut değildi. Toplum, yarışı kazanmakta olduğunu düşünen ama kendisini tehlikeli biçimde yorup yormadığını merak eden bir uzun mesafe koşucusu gibiydi. İnsanlar, bir yabancıyla konuşurken bile, farzolunan zaferden ziyade savaş yüzünden senelerdir genç insanların bulunmayışı ve fiyatların amansızca artışı gibi, bu zaferin maliyetinden bahsetmeyi tercih ediyorlardı.

Drahminin değer kaybetmesi, oğullar ve kocalardan ayrı kalmaktan ve tarlalarda çalışacak işgücünün azalmasından daha büyük bir etki yaratıyormuş gibi görünüyordu.

Diğer Avrupa para birimleri ya da Türk lirasına kıyasla bu düşüş pek de büyük sayılmazdı. Drahminin değeri hâlâ İtalyan liretinin üzerinde seyrediyordu. Ama döviz kurunun siyasi önemi büyük oranda psikolojikti ve makul oranlarda kalmasına rağmen hızla gerçekleşen bir düşüş, bütün bir ülkeyi, bundan altı kat daha uzun bir zaman zarfında gerçekleşen üç misli daha büyük bir düşüşten çok daha fazla demoralize edebiliyordu.

Avrupa savaşı esnasında ülkenin mali durumu istisna teşkil edercesine çok iyiydi. Yunanistan, partiler arasında geçen dahili mücadele yüzünden savaş sırasında uzun bir müddet tarafsız kalmış ve sahip olduğu deniz ticaret filosu sayesinde çok iyi kazançlar elde etmişti. Mütareke anı gelip çattığında, hem drahmi emsallerinden daha değerli bir para birimi olarak karşımıza çıkıyor hem de ülke refah beklentisi içinde bulunuyordu.

Beklenmedik biçimde komşularının seviyesine inmek ve hele bu komşular nisbeten normal şartlara avdet ederken savaşa sü-

rüklenmek gerçekten de bunaltıcı bir tecrübeydi[38]. Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve hepsinden fazla Türkiye, genellikle ziraate dayanan ve büyük oranda kendine yeten ekonomilere sahipken, Yunanistan'ın ulusal geçim kaynağının, diğer ülkelerle yaptığı dış ticarete dayanmasından ötürü, içine düştüğü durumda, ekonomisindeki aynı orandaki gerileyiş çok daha büyük fiili zorlukların işe karışmasına sebep oluyordu. Yunanistan, kuşüzümü, tütün, zeytinyağı, portakal, zımpara taşı ve diğer özellik arz eden zirai mahsüller yanında nadir mineraller ihraç ediyor ve bunun karşılığında ülkenin ihtiyacı olan gıda maddeleri yanında kumaş ithal ediyordu.

Bu yüzden, parasının değer kaybetmesi, ülkedeki hemen her ailenin yaşama bedelinin yükselmesine sebep olmuştu. Pahalılık, köylü ve çoban yanında tüccar, gemi sahibi ve bankeri de vuruyordu. Öte yandan, Türk lirasındaki daha şiddetli düşüş, Millicilerin elindeki topraklarda yaşayan nüfus tarafından daha az hissedilmekteydi.

Onlar kendi ürettikleriyle yaşadıklarından, destekçileri tarafından bilâbedel ya da uzun vadeli borçlar karşılığında temin

38 Drahmi'deki dalgalanmalar:

Tarihler	Londra borsasında sterlin karşısında drahminin değişen değerleri
28 Haziran 1914. Savaş öncesi.	25.14
9 Mayıs 1919. Yunanlıların İzmir'e çıkışlarının arefesi.	24.35-24.65
11 Kasım 1920. Yunanistan'da genel seçimler arefesi.	37.00-37.50
23 Aralık 1920. Kral Konstantin'in Atina'ya dönüşünün akabinde.	48.50-48.80
18 Mart 1921. Yunan bahar taarruzunun hemen öncesi.	51.75-52.25
8 Temmuz 1921. Yunan yaz taarruzunun hemen öncesi	66.25-66.75
23 Eylül 1921. Yunan yaz taarruzu sonu.	77.00-78.00
30 Mart 1922. Paris'teki Yakındoğu konferansının hemen ertesi.	104.50-106.50

edilen silah ve mühimmat haricinde hemen hemen hiçbir ithal malına ihtiyaç duymuyorlardı. Ürettikleriyle dünya pazarında rekabet eden ve Anadolu'nun ticaret ve vergilerinden mahrum kalmış, haddinden fazla kalabalıklaşmış bir metropol olan İstanbul'daki memurlar, emekliler ve mülteciler arasında korkunç zorluklar yaşanmaktaydı.

Gerçekten de Ankara hükümeti, Yunanistan'a karşı giriştiği savaş esnasında -tıpkı Moskova hükümetinin, 'Beyazlar' ve Polonyalılar ile çarpışırken bir de Petrograd'ın sıkıntılarını üstlenmiş oluşu gibi- kendini bir de İstanbul'un savunma ve maişet sorunları ile uğraşırken bulabilirdi. Ama müttefikler onları bu sorumluluktan kurtarmış, ayrıca Yunanlılar -Rusya açısından Odessa benzeri, barış zamanında vazgeçilmez bir liman olan ama denizlere hükmeden bir düşmana karşı girişilen bir savaşta son derece ehemmiyetsiz bir değer taşıyan- İzmir'in yükünü üzerlerinden almıştı. Millicilerin hiç bir ekonomik yükü bulunmuyor, askeri harcamaları ise asgari seviyede seyrediyordu.

Hayli masraflı bir deniz-aşırı savaş ile hassas bir milli ekonomi, Yunanistan'ın her işini zorlaştırmaktaydı. Bu farklılık ve savaşın sebep olduğu dayanıklılık mücadelesi esas alındığında, bu durumun da heryerde mevcut olan batılılaşma faktörünün bir diğer ürünü olduğu göze çarpacaktır.

Yunanistan, daha önce ve daha radikal biçimde batılılaşmak suretiyle Türkiye ile olan uzun mücadelesinde birçok avantaj sağlamış ve bu sayede eğitim, beceri, toplumsal refah ve organizasyon alanlarında başarıya ulaşmakla kalmamış ayrıca yabancıların sempatisine de hak kazanmıştır. Ama bütün bunlara sahip olabilmek için de batı dünyasının ekonomik sistemine bağlanmak zorunda kalmıştır ve bu sistem, -barış zamanında meyveleri arzulansa ve bir karar savaşında bir *tour de force* ile enerjilerini muazzam darbeler indirebilecek biçimde başka alanlara aktarmaya

yarasa da– bir yıpratma savaşının gerginliğine dayanmak açısından kötü bir seçenektir. Türklerin stratejisi hedefine ulaşmış, Anadolu ihtilâfının, Yunanistan'ın batılı başarılarının bir handikap oluşturacağı ve Türkiye'nin geçmişteki birçok talihsizliğinin sebebini teşkil eden batılılaşmaya karşı nisbi vurdumduymazlığının kendi lehine olacağı bir safhaya kadar uzamasını sağlamıştır.

İNÖNÜ MUHAREBESİ

(5 Nisan 1921 tarihinde Bursa'da kaleme alınan anlatı)

Eskişehir cephesindeki Türk müdafaasının, oraya saldıran üç Yunan tümeninin denginden çok daha fazlası olduğunu bizzat ispat edişinin hemen öncesinde, Yunanlıların Güney ordusunun Afyonkarahisar'a girdiği gün, şehirdeki Yunan başkomutanlığına ulaştım. Sonraki iki gün esnasında diğer cephelerden hiçbir haber gelmediği için başkomutanlıktaki giderek artmakta olan gerginlik artık benim bile farkedebileceğim bir seviyeye ulaşmıştı. Kuzey cephesindeki durum, tıpkı Fransa'daki bir zamanların batı cephesinde olduğu gibi ama her iki tarafın da Avrupa savaşındaki muharip devletlerin elindeki insan ve mühimmat kaynaklarına sahip bulunmadığı bir şekilde, giderek bir hareket savaşından bir mevzi savaşına dönüşerek sakinleşiyordu. Taraflardan birinin başına birşeylerin gelmesi an meselesiydi, bu yüzden bir kriz patlak vermeden önce becerebildiğim kadar ileri gitmeye karar verdim. Yunan askeri yetkililerinin o esnada krizin kendi taraflarında ortaya çıkacağından şüphe etmelerine rağmen bana her türlü imkanı sundukları için, şahit olduklarım ve burada anlatacaklarım ile dürüstlük ve misafirperverliklerinin karşılığını verebileceğimi ümit ediyorum.

Bir gün öncesinden yaralıları Bursa'ya getirdikten sonra günün erken saatlerinde boş olarak geri dönen bir motor ambulans ile birlik karargâhına ulaştım. Yolculuk gün boyunca sürmüştü, tırmanılacak iki dik merhale mevcuttu ve ağır motor taşımacılığı için değil de kağnılara uygun biçimde döşenmiş yollar üzerinde seyreden ve Fransa'da kullanılmak üzere tasarlanmış olan Yunan motor ambulansı büyük savaştan arta kalan teçhizattan bir mirasdı. Bu ambulansın hali, Makedonya ve Anadolu yollarında seneler boyunca katılmış olduğu savaş kampanyaları sonrasında daha da kötüleşmişti. İnegöl ovasını Pazarcık platosundan ayıran

Nazifpaşa tepelerini acılar içinde tırmandıktan sonra (aynı yolculuğu birkaç gün sonra yürüyerek aksi istikamette yapacaktım) Yunanlıların Anadolu'da bir askeri çözüm için ne kadar dar bir toprak parçası üzerine kumar oynadıklarını ve Kemal'e karşı zafer kazanmak amacıyla ne denli elverişsiz şartlarla karşı karşıya bulunduklarını farketmeye başladım.

Aynı akşam saldırıyı idare eden birlik karargâhının bulunduğu Pazarcık'a ulaştık ve ertesi sabah bu kez topçu mühimmatı ile dolu bir başka kamyon beni Yunan ordusunun sağ kanadını tutmakta olan yedinci tümene doğru götürdü. Malzeme yığınları ile yanyana dizilmiş kağnılar, operasyonların yapıldığı bölgeye yaklaştığımızı bildiriyordu. Derken bulunduğumuz yol birdenbire küçük tepelerin arasından kıvrılmak suretiyle platodan aşağılara doğru yöneldi, birkaç hayvan leşini geçtikten sonra kendimizi bir ırmağın ve derin bir boğaz boyunca seyreden bir demiryolu hattının paralelinde ilerlerken bulduk.

Bu yer, cansız tepeleri ve vadileri meş'um bir hale sokan ve son derece sıradan bir kır manzarasına hainane birşeyler katan savaş atmosferiyle kirlenmiş durumdaydı. Ama bu mevki, tarihi yönden de tekin değildi. Etrafındaki muhteşem toprak setleri ve kanalları ile sağlam kalmış köprüleri ve hatta kesilmemiş telgraf telleri yerli yerinde duran, ama ne hareketli aksamı ne de personeli bulunmayan bu demiryolu Bağdat hattının ilk güzergâhı olan Anadolu demiryoluydu. Bu metruk haliyle bile bir büyük milletin hayal kırıklığına uğramış tutkularının sembolü gibi duruyordu. Dev düşmüştü ve daha küçük milletler, Almanların kendilerine ait diye işaretledikleri bu miras parçası için birbirleriyle kavga etmekteydiler. Bu dar vadinin derinliklerine doğru ilerlerken, sol cephemizdeki tepenin üzerinden yükselen bir duman da başka bir sembolü göstermekteydi. Bu duman, Osmanlı hanedanının atalarına ait ilk Anadolu köyü olan Söğüt'ten geliyordu ve şimdi Osmanlılar, mevcudiyetlerinin başlamış olduğu aynı noktada bu

kez ulusal mevcudiyetleri için savaş veriyorlardı. Osman'ın babası Ertuğrul, güneyden bu boğaz boyunca gelerek iki yüzyıl içinde kuzeybatıda Tuna kıyılarına kadar uzanacak bir imparatorluk kurmuştu. Bugün, boğazın yolunu açtığı tepeler çizgisi boyunca Yunanlılar, güneydoğuya doğru, neticede kendilerine bütün bir Anadolu imparatorluğunu verebilecek bir toprak parçası için çarpışıyorlardı.

Boğazın güney ucuna yaklaşırken top sesleri kulağımıza gelmeye başladı. O öğleden sonrası, cephe hattını ziyaret etmek için çok geç bir saatti ve ben de havadaki aşırı gerginlik dışında hiçbirşeyi farketmeden öylesine oturup bekledim. Arada bir diğer sektörlerden gelen hafif top seslerinin daha da belirginleştirdiği olağanüstü bir sessizlik mevcuttu. Sol arkamıza düşen tepenin gerisinden ağır ağır bir duman sütunu yükselmeye başladı (daha sonraları bunun birkaç saat önce arabayla geçtiğim küçük ve hoş bir kasaba olan Bozüyük'ün kundaklanması neticesi olduğunu öğrendim). Karanlık bastıkça bu duman aşağıdaki görünmeyen ateşin yansımalarını da yakalamaya başlar oldu ve topçu gözlemcilerinin gökyüzü çizgisi üzerinde durduğu sol cephemizdeki tepenin üzerinden yavaş yavaş sedyelerin inmeye başladığını gördüm. Akabinde aydınlık kaybolurken birden bir soğuk çöktü. Çadırlardan birine davet edildim ve orada uyuyup kaldım. Belli ki bugünkü muharebe diğer sektörlerde cereyan etmişti ve orada alınan netice bizim birliğimizin hareketini de etkileyecekti.

Günün doğuşu tıpkı akşam gibiydi. Yavaşça aşağıya inen bir sedye, yoğun soğuk ve havada asılı duran ürkütücü bir sis. Ama önümde bütün bir gün vardı ve kurmay başkanına yedinci tümenin büyük kayıplarla almış olduğu Türk mevkilerinin bulunduğu Kovalitsa'yı[39] ziyaret edip edemeyeceğimi sordum. Tam önümüzde, iki üç kilometre mesafedeki dağın gökyüzü ile birleştiği çizgiyi işaret etti. 'İşte orası' dedikten sonra 'ne zaman istersen,

39 Kovalıca'nın Yunanca transkripsiyonu.

istediğin gibi gidebilirsin' diye ekledi. Ben de yola koyuldum. Doğrusu, ötesinde Türklerin bulunduğu bir gökyüzü çizgisine doğru boş bir vadi boyunca sisler içinde ilerleme fikrinden hiç hoşlanmasam da asıl korkum -evraklarının düzenli olup olmadığını sormaksızın Yunan üniforması taşımayan birine ateş açabilecek- bir Yunan müfrezesinin elinde bir anda can vermekti. Fakat kimse beni farketmedi. Tepenin üzerinde ele geçirilen Türk mevkilerini yeniden düzenlemekte olan birliğine katılmak üzere ilerleyen bir istihkâm neferine katıldım ve bakımsız bodur meşeler boyunca yamaçları birlikte tırmandık. Önceleri Amerika'da bulunmuştu ve aramızda dönüşümlü olarak İngilizce ve Yunanca konuştuk. Tepenin üzerinde istihkâm birliğinin kumandanına rastgeldim ve mevkiyi birlikte dolaştık.

Güneş yükselip sis dağılırken bu mevzinin ne kadar muhteşem olduğu gözler önüne serildi. Kuzeye dönük Türk siperleri, bir gün önce o yol üzerinden geldiğim boğazın güney çıkışına hakimdi. Tepenin en üst noktasındaki sisin bir anda açılması ile Eskişehir'e kadar uzanan dümdüz bir koridor ortaya çıktı, periskop yardımıyla üzerindeki tek tük Türklerin hâlâ görülebildiği yaklaşık bir mil uzağımızdaki küçük bir tepeyi saymazsak Eskişehir ile aramızda hiçbirşey yoktu. Sağ arkamızda, daha yakın tepelerin arasındaki bir açıklıktan, karlarla örtülü zirvesiyle Bursa şehrine tepeden bakan Uludağ ansızın ortaya çıktı (bu açıklık ertesi gün geri çekilirken hiç de hoş olmayan biçimde sıkça aklıma gelecekti). Tırmandığım zirve, Kovalitsa yamaçlarını oluşturan üç ya da dört tepeden bir tanesi olup bu mevzinin saldıran taraf açısından ürkütücü bir nitelik taşıması gerekmekteydi. Tepenin kuzey kenarı boyunca uzanan ve toprak katmanlarını yararak meyilli bir şekilde yükselen kireçtaşı kayalıkları, birkaç yarda boyunca yamacı bir tür uçuruma dönüştürüyordu ve dere yatağının kayalıklarla karşılaştıkları yerde Yunan ölülerinin büyük bir kısmı yatıyordu (topçu ateşiyle hayatlarını kaybeden Türklerin ölüleri ise siperlerinde yatmaktaydı).

Askeri açıdan bu zirveleri elde etmenin değerinin nasıl hesaplanabileceğini aklıma getirmeden edemedim ve sonrasında Eskişehir ovasına baktım ve aynı zirvelerin ele geçirilmesinin ne tür tarihi neticelere yol açabileceğini düşündüm. O esnada, askeri bakış açısından dahi, boş yere ele geçirilmiş olduklarını henüz farkedememiştim.

Geri çekilmelerin sıklıkla tekrarlandığının farkındaydım. Ama bütün geri çekilmelerin ana karakterleri büyük ihtimalle birbirinin aynısıdır. Fakat bunlardan herhangi birine iştirak eden bir kişi, olup biteni yeniden tarif etme hakkına da sahip olur. Benim durumum göz önüne alındığında, bahis konusu bu ricat Kovalitsa hakkında görmek istediklerimin tamamını gördükten sonra tepeden, karargâh kumandanlığına doğru, aşağıya inişimle başladıysa da bunun böyle olduğunu ertesi sabah saat dörde dek bilmiyordum. Sadece bir miktar öğle yemeği bulma maksadıyla aşağıya indiğimi ve tümenin Kovalitsa'dan ovaya inerek Eskişehir'e doğru ilerlemeye başlamadan önce yeniden Kovalitsa'yı ziyaret etme imkanı bulacağımı tahmin etmekteydim.

Haddizatında, sol kanadımızın savunmasız kalışından ötürü -şüphe götürmeyecek biçimde tümen karargâhı kadar acil biçimde olmasa da- kendi hesabıma zaten rahatsızlık duymaktaydım. Kovalitsa'ya dek yaptığım harici yolculuk esnasında, karargâh kumandanlığının yakınından gelen, bir dizi sinir bozucu tüfek ateşi işitilmişti. Kovalitsa'nın tam üzerindeyken hışımla başlayan ve bir anda susan top ateşi sadece solumuzdan değil hemen sol arkamızdan da geliyormuş izlenimini veriyordu. Karargâh kumandanlığına geldiğimde orada sadece subayları ve telefonları buldum. Çadırlar ve ağırlıklar çoktan gitmişti. Benim sırt çantası kimbilir nerelerdeydi? Biraz geride Karaköy'de. Karaköy hakkında yaptığım araştırma beni gerisingeriye, bir gün önce savaş atmosferiyle ilk kez karşılaştığım yer olan, yolun zigzag yaparak Pazarcık platosundan aşağıya doğru kıvrıldığı, boğazın kuzey ucuna dek götürdü. Orada bagajımı buldum ve bir daha bırak-

mamaya karar verdim, böylece tümen karargâhının ağırlıklarını götüren askerlerle birlikte gayet sinir bozucu bir şekilde, boğaz içerisinde bir aşağı bir yukarı gidip gelmek zorunda kaldım. Geceyi geçirmek üzere seçilen kamp yerinin altı kez kurulup kaldırıldığını düşünüyorum. İkindi sonrası, yerini akşam üzerine bırakırken küçük Bozüyük kasabası sadece dumanlara değil aynı zamanda çevre tepeleri de aydınlatan çok daha parlak alevlere garkolmuştu. Neticede saat ona doğru çadırlarımızı bir önceki geceyi geçirdiğimiz yerde kurma emrini aldık. Bu esnada, merkezde onuncu tümenin bulunduğu sektörde büyük çarpışmaların vuku bulmuş olduğu söylentisi geldi. Onuncu tümen bütün saldırıları püskürtmüş ve mukabilinde karşı saldırıya geçmiş ve bir Yunan uçağı Türk kuvvetlerinin düzensiz biçimde geri çekildiğini görmüştü. Aslında, Yunanlıların merkezini tutan onuncu tümen o sabah o kadar gerilere atılmıştı ki boğaz boyunca ricatımız bile birkaç saatliğine tehlikeye girmişti, bu arada havacılar taze Türk birliklerinin bu hatta ulaşmakta olduğunu haber veriyorlardı. Karargâhın ağırlıklarının eski mevzilerine vardığı anda ise umumi ricat emri verilmişti.

Çadırlardan birinin dışına yaslanarak kendimden geçiyordum ki (ayaz sebebiyle derin bir uykuya dalmak mümkün değildi) biri gelerek kazıkları sökmeye başladı. Ayağa kalktığımda katırların önceden yüklenmiş olduğunu gördüm. Tepenin altındaki topçu bataryası teyakkuz haline geçmiş ve bizden önce yola koyulmuştu. Ardından süvari birlikleri onu izledi. Buna mukabil biz de geriye, vadinin aşağısına doğru hareketlenerek, yangının artık en yüksek noktasına ulaşmış olduğu Bozüyük sokaklarından geçtik ve boğazın kuzeyine çıkan yola saptık. Sabah saatin dördü ile güneşin doğuşu arasında geçen zaman zarfında, ayışığının görünür hale getirdiği boğucu bir toz ile hayvan ve insan kokularına garkolmuş çok garip bir atmosfer içinde yürüyüşe geçmiş olduğumuz söylenebilirdi. İçinde bulunduğumuz tehlikenin zerre

kadar farkında değildim ve yürüyüş kolumuzun yüzde doksanı da olup bitenlerden ancak benim kadar haberdardı.

Ardından boğazdan çıkarak, sola doğru kıvrılan yolu terk ettik ve demiryolunun yakınındaki bir tarlada katırların yüklerini boşalttık. Bize, bugünkü konumumuzun bu olacağı söylendi ve ben diğer birliklerden gelen haberleri almak için gerisingeriye birlik karargâhına kadar yürümeyi düşünürken acilen gelen bir emirle katırları yeniden yükleyerek yürümeye koyulduk. Zaten hayli yorulmuş durumdaki askerler arasında gözle görülür bir sabırsızlık hissediliyordu. Nereye gidecektik? Pazarcık'a mı yoksa daha da ötesine mi? Emir erinin yegâne bildiği geriye gitmemiz ve hemen yola koyulmamız gerektiğiydi. Yan yoldan geçerek yeniden anayola ulaştık ve akabinde gerçeğin sillesi üzerimizde patladı. Sahra topçusu hayli önümüzdeydi. Motorlu kamyonlarla çekilen ağır toplar bizimki ile kesişen bir başka yolu tutmuş gidiyordu. Piyade bile boğazın çıkışında görülmeye başlamıştı. Bu bir umumi ricat haliydi ve Allah bilir daha ne kadar gidecektik.

Tümen karargâhına ait bir katır konvoyu olarak, tarlalar boyunca yürüyüş kolundan daha hızlı ilerleme ve bu esnada yürüyüş kolunun mensuplarını, gün batımına dek bir ucundan diğerine tetkik etme imkanını bulduk. Geri çekilmekte olan birliğin başından sonuna dek göstermiş olduğu disiplin ve iyi mizaç karşısındaki hayranlığımı burada kaydetmek istiyorum ve yedinci tümenin Kovalitsa'nın aşağısındaki vadiyi terk ettiği andan ikinci gün öğleden sonrasında, bitmek tükenmek bilmeyen yürüyüş kolunun saldırının başlangıcından evvel -yani tam on iki gün önce- tutmuş oldukları tel bariyerleri ve siperleri birbiri ardısıra geçerek, eski hatlarına ulaşmak üzere önceki mevkilerine yerleşinceye kadar geçen zaman içinde yaptıklarına bizzat görgü şahidi oldum.

Askerler, çok fazla kan ve gayretin boş yere sarfedilmesi karşısında hayli kızgındılar ama iftihar ettikleri zaferlerle dolu uzun

bir sicilin yenilgi ile lekelenmesi karşısında kendilerini daha ziyade aşağılanmış hissetmekteydiler. Güneyli mizaç ile bu mizacın zorluk karşısında çöküp gitme eğiliminde oluşu hakkında çok şey kaleme alınmıştır ama -kendisini oluşturan bireylerinki ne olursa olsun- bir topluluğun mizacı, ne doğuştan gelen ne de değişmeyen bir özellik olmayıp, bir alışkanlık ve eğitim ürünüdür. Zorluk altındaki davranışlarına tanıklık etme imtiyazına mazhar olduğum bu topluluk, dört yıllık modern savaş tecrübesiyle sertleşmiş ve birbirlerine bağlanmış insanlardan oluşan bir askeri teşkildi. Selânik cephesinde bulunan diğer müttefik ordularıyla temaslarından çok şey öğrenmişlerdi ve aldıkları bu eğitim, ne kadar acı ya da ciddi olursa olsun, tek bir terslik sonucu ortadan kalkacak türden değildi. Tabiatıyla bu tecrübeli birliğin kalitesi, başarıdan hâlâ emin oldukları zamandan ziyade zorluk anında ortaya çıkıyordu. Ağır silahlar, sahra topları, dağ topları, kamyonlar, kağnılar ve katırlar hep birlikte güvenli bölgeye getirilirken, taşınamayan mühimmat havaya uçurularak imha edildi.

Üzerinde gidip geldiğimiz yegâne yol kesintisiz gidiş-gelişler sebebiyle kötü biçimde hasara uğramıştı. Kağnı ve motor nakliyatı da aynı derecede durma noktasına gelmişti. Yine de, yolun çöken kısımları tamir edildi, tekerlekli trafiğin tek hat üzerinde sürekli biçimde devamı sağlandı, katırlar, tarlalar arasından birbirine paralel kollar halinde geçirildi ve köprüler ile sığ ırmak kesimlerindeki hareketi sevk ve idare etmek üzere subaylar görevlendirildi. Boğazdan çıkarken, Türk süvarisini oyalamak amacıyla arkamıza süvari birlikleri yollandı, dağ topçusu ayrılarak yürüyüş kolunun nihayetine yerleştirildi ve ağır toplar acilen öndeki kollara doğru kaydırıldı.

Kesinlikle panik olmayıp çok az kargaşa yaşanıyor olsa da durumumuz pek de rahat sayılmazdı. Biraz önce terk ettiğimiz mevziler, çekilmekte olduğumuz Bursa'yı da içine alan eski mevzilerle bir tür dik açı oluşturmaktaydı. Takip etmekte olduğumuz yol ise kabaca, içbükey tarafı düşmana dönük durumda bulunan,

yetmiş kilometrelik bir çemberin yayı şeklinde tarif edilebilirdi. Düşman süvarisi bu temsili yayın sicimi boyunca ilerleyerek daha yolculuğumuz bitmeden kanadımızdan saldıramaz mıydı? Fakat bir tek düşman askeri bile batı medeniyeti ile kendini göstermedi. O öğleden sonrası saat iki sularında Pazarcık platosu ile İnegöl ovası arasındaki Nazifpaşa tepelerinde kamp kurduk. Ertesi gün sabahın üçüne kadar da buraları terk etmedik ve ancak -sakinlerinin mazgallar ile kilitli kapılar arkasına saklandığı- İnegöl kasabasından güvenle geçip konaklayacağımız bir sonraki tepelere yaklaşırken Türk süvarisi, birliğimizin artçılarıyla temas sağladı.

İnegöl boyunca benimle birlikte yürüyen istihkâm birliğinin komutanı, yarım saat zarfında birliğine muvakkaten bir açık hava ordugâhı kurdurdu. Katırlar tek sıra halinde dizilip üzerlerindeki yükler boşaltıldı ve günlerden pazar olduğu için erkeklere mahsus bir kilise ayini de düzenlendi. Bu hadise benim yürüyüşümün de sonunu teşkil ediyordu. Arkadaşım beni o esnada geçmekte olan bir kamyona bindirdi. Birliğin birazdan yeniden yerleşecek olduğu -saldırıdan önceki döneme ait teller ile siperlerin tam üzerinde bulunan- tepenin en yüksek noktasında kamyondan indim. Yolun üzerindeki setten, insanın içini ısıtan Uludağ'ın şahane manzarasına, İnegöl ovasına ve kasabasına ve ufukta, sekiz saatlik yürüyüş mesafesinde görünen Nazifpaşa tepelerine tümüyle hakim durumdaydım. Bu muazzam korteji seyrederek ve sırt çantamı taşıyan katırı bulmaya çalışarak orada oturup bekledim. Tümen karargâhına ait katlanabilir masaları da taşıdığı için katırı bulmam zor olmadı.

Gözüme çarptığı kadarıyla, bir arabaya koşulmuş iki öküzden biri bulunduğum noktanın tam altında boyluboyunca yolun üzerine uzanmış olup, geriden gelen arabalar, toplar ve kamyonlar da miller boyunca arkasında sıralanmış beklemekteydiler. Öküzün bu davranışı dramatik bir hareketti zira Nazifpaşa'dan zigzag çizerek ovaya kadar inen yol üzerinde, sonunda takip hareketine kalkışan Türk süvarisinin kaldırdığı tozu görebiliyor-

dum. Bazı hallerde bir öküz bile koca bir ordunun kaderine hakim olabilirdi, ama bu durumda sürücüsünün ondan da baskın çıktığını söyleyebilirim. Nafile yere hayvanı dürtüp tekmeledikten sonra aşağıya eğilerek kuyruğunu kavradı ve hayretler içinde kalmama sebep olacak bir şekilde, büyük bir özenle kuyruk kıllarını ayırmaya koyuldu. Ardından yüzünde vahşi bir ifade belirdi ve dişlerini kuyruğun etli kısmına geçirdi. Bu hareket, nesillerdir insan familyasına tevdi edilmiş olan öküzlerle ilgilenmek açısından belki de bir *ultima ratio*[40] idi. Her nasılsa işe yaradı da. Öküz şevkle ayağa fırlayarak yürümeye başladı ve bütün bir konvoy da onu takip etti. Ben de üçüncü tümenin geçişini görmeye gelen bir otomobil ile ilgilenmeye başladım ve sonunda bu otomobil beni ertesi gün sabaha karşı saat ikide, yani tam yirmi üç saatlik bir gün sonrasında, Bursa'daki otelime bıraktı.

40 Latince, 'son çare' manasında. -Ç.N.

BİR HURAFENİN KÖKENİ

(15 Nisan 1921 tarihinde İstanbul'da kaleme alınmıştır)

Türkler ve Yunanlılar arasında, müttefik subaylarının son operasyonlarda taraflardan birinin ya da diğerinin yanında bilfiil vazife aldığına dair yaygın bir inanış bulunmaktadır. Hatta bu savaşın gerçekte Anadolu'yu kontrolu altına almaya çalışan İngiltere ile Fransa arasında olduğu bile tarafıma izah edilmiştir. Bu hurafe, bizim kadar mahalli milliyetlerin de bildiği şekilde, müttefik hükümetlerin Anadolu problemi üzerinde farklı görüşlere sahip olması gerçeğine dayanmaktadır. Ancak, istisnasız buradaki tüm milliyetlerin aklını kemirip duran türden bir megalomani, dünya politikasındaki çok küçük bir konu üzerindeki görüş farklılıklarının ittifakın parçalanmasına sebep olacağını farzedebilirdi. İttifak, hâlâ bir çıban başı olma niteliğini koruyan iflâh olmaz 'Doğu Meselesi' yüzünden parçalanmayacaktı ve birinci elden edindiğim bilgilerle, önceden de tahmin ettiğim gibi, ne Yunan tarafında çarpışan İngiliz subaylarının ne de Türk tarafında çarpışan Fransız ya da İtalyan subaylarının bulunmadığını garanti edebilirdim.

Bir gün önce Bursa'dan İstanbul'a döndüğümde, bu zaman zarfında İstanbul'da bulunan Türk dostlarım, Yunan saldırısının İngiliz subayları tarafından idare edilmiş olduğu hususunda beni temin etmekteydiler. Tabiatıyla bunda gerçeğin izi dahi yoktu. İşin aslı, üç müttefik güce ait subayların operasyonları izlemek amacıyla Yunan ordusuyla birlikte hareket ediyor olmalarıydı. Cephenin Avgın ve Kovalitsa'da bulunduğu vakit, Bursa'dan –birlik karargâhının bulunduğu- Pazarcık'a kadar, İtalyan subayı ve emir erleri ile birlikte aynı kamyonda seyahat etmiştim. Kovalitsa'ya vardığım zaman ise İngiliz subaylarını ele geçirilen Türk mevzilerini tetkik ederken buldum ve Bursa'daki otelime geri döndüğümde İngiliz ve İtalyan ataşelerinin toplamından

daha fazla Fransız subayı ile karşılaştım. İngiliz ataşelerinin Yunanlıların ön hatlarına dek gelmeleri ve bu sayede Türk mevzilerinden görülmelerinin, Türklerin İngilizler hakkındaki hurafelerinin çıkış noktasını teşkil ettiğinden şüphe yoktur.

En dahiyane periskop dahi ne Pazarcık'daki İtalyan subayını ne de Bursa'daki Fransız misyonunu Kemalistlere bildirebilirdi. Bu beyefendilerin neden cepheyi bizzat ziyaret etmediklerini söylemem de mümkün değildi. Yunanlılar, sebebin siyasi olduğunu söyleyeceklerdi, bir başka deyişle Fransa ve İtalya, Yunanistan ile birlikte görünmek suretiyle Kemal'in teveccühünü kaybetmeyi arzulamıyorlardı. Fransız ve İtalyan ataşelerinin daha az faaliyet göstermelerini -İngiliz ataşelerinin elinde bulunan- motorlu taşıtlara ve atlara sahip olmayışlarına ve muhtemelen yaş, fiziki durum ve mizaç farklılıklarına bağlamayı düşünmekteyim. Yine de komple bir Fransız garnizonunu bir Bursa otelinde bulmak benim için son derece eğlenceli olmuştu zira tam bu sıralarda Yunan askerlerinden bütün rütbelerden Fransız subaylarının cephenin diğer tarafındaki operasyonları idare ettikleri işitmekteydim.

Bu ikinci hurafenin Yunan ordusunda her geçen saat artarak yayılmasına da tanık oldum. İlk olarak Türk siperlerinde bir Fransız üniforması görülmüştü. Ardından, Yunan saldırılarından birinde Fransız üniforması taşıyan bir subay, 'Pardon' haricinde tek bir kelime dahi edemeden bir efzun askeri tarafından süngülenerek öldürülmüştü. Ve daha sonra, cephenin hayli gerilerinde, onlardan birini öldüren ve diğerini esir alan efzun askeri ile bizzat karşılaştım! Fransızlar, İngilizlerin zayiat vermelerine de sebep olmuşlardı. Bir gün Kemalistler tarafından vurulan, ertesi gün ise bir Fransız albayının kurşununa yeniden hedef olan bir İngiliz ataşesi aynı gün akşam yemeği için otelde ortaya çıktığında garsonlar tarafından sanki mezardan çıkmış gibi karşılanıyordu.

Bir ya da iki gün sonra bahis konusu bu İngiliz subayı ile birlikte Bursa'daki Yunan askeri hastanesine getirilen Türk ve Yunan yaralılarını ziyaret etmeye gittik ve orada hikâyenin çıkış noktasını keşfettik. Bütün bunlar -Doğu'da, Batı'da sahip olmadığı türden siyasi bir önem taşıyan- yeni bir başlık tarzından ortaya çıkmıştı. Her iki yakasında üçer yıldız taşıyan, gri renkli, İtalyanlarınkini andıran bir üniforma giyen ve yaralanmadığı her halinden belli olan bir subay neredeyse kusursuz denebilecek bir İngilizce ile bize izahatta bulundu: Kendisi Konya yakınlarındaki bir köyde yaşayan bir Rum doktoruydu. Beyrut'taki Amerikan kolejinde eğitim görmüş, Büyük Savaş esnasında Türk ordusu tarafından silah altına alınmış, Filistin cephesinde İngilizlere esir düşmüş, mütareke sonrasında esir olarak tutulduğu Mısır'da serbest bırakılmış ve akabinde evine döndükten sonra bu defa da Kemalistler tarafından ikinci kez askere alınmıştı. Bizlerle konuşurken, kibrit aramak için yatağının yanıbaşında duran giyeceklerini kaldırdı ve işte hemen onların altında kendisine ait asker başlığı duruyordu. Bu başlık, sert bir kalıp üzerine gerilen gri kumaştan yapılmış üst kısmı düz bir şeydi, eski Avusturya ordusunun kepisine bir hayli benziyordu, sadece her iki yanda, tepede düğme ile birbirine tutturulan iki adet kanatcık bulunuyor, siperlik ise bulunmuyordu (ibadet ederken alnınızın yere değmesine mani olduğu için başlığınızda siperliğin bulunması Müslümanlığa aykırıydı). İngiliz binbaşısı ciddi bir ifadeye bürünerek 'Demek o subay sensin' dedi. Zavallı Rum doktoru biraz da tedirgin bir biçimde 'Hangi subay?' diye sordu. Binbaşı, 'beni öldüren Fransız subayı' diye cevap verdi, 'o esnada da işte bu başlığı giyiyordun'.

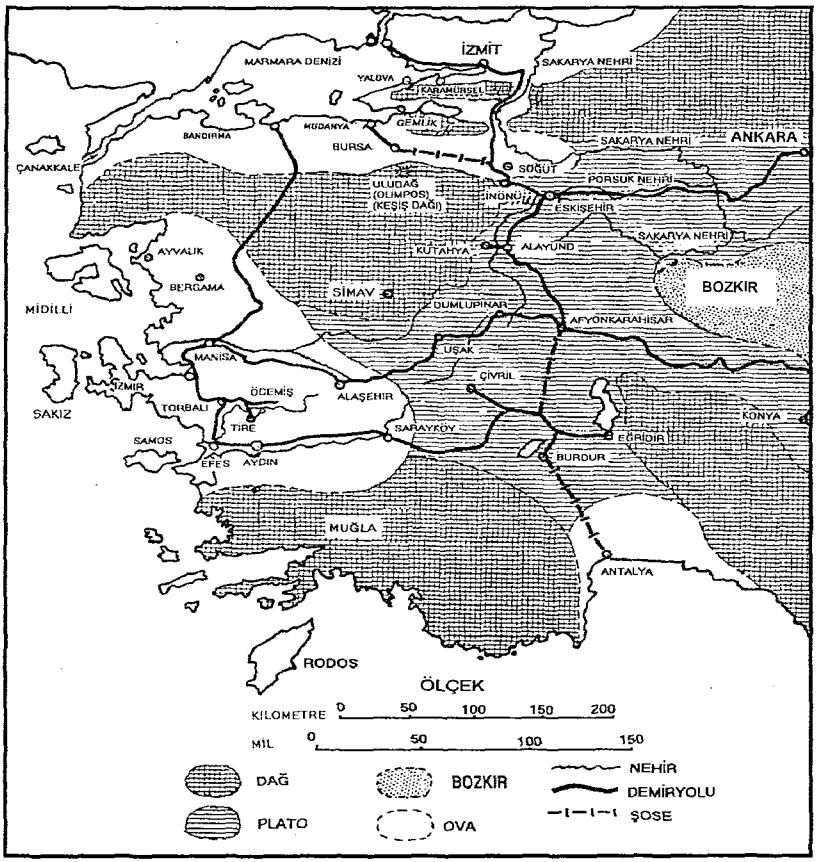
Bu şekilde, Yakındoğu'da bir başlığın biçimi bile, doğru dürüst bir şüphecilikle ele alınmadığı takdirde neticede Batı Avrupa'nın iki büyük gücü arasındaki ilişkiler üzerinde ters etki yapabilecek böyle bir hurafeyi başlatabiliyordu. Bu tarz bir delil karşısında istediğiniz hurafeyi başlatmanız mümkündü. Üzerinde aslan ve tekboynuzlu at sembolleri bulunan düğmeleri taşıyan

Yunan kurmay subayları ile yüzyüze gelebilirdiniz ya da Kemalist tutsaklar, Birleşik Devletler ordusuna ait kaputlar içinde karşınıza çıkabilirdi. Kovalitsa tepeleri üzerinde Yunan ordusunun sağ kanadı tarafından ele geçirilen Türk siperlerini ziyaret ettiğimde orada gözüme çarpan Türklere ait yegâne mühimmat sandıklarının üzerlerinde İngilizce ibareler bulunuyordu. Tesadüfen de olsa bu mühimmatın hikâyesini öğrenmiştim. Söz konusu mühimmat, gemiyle Batum'a gönderilmiş, oradan da birkaç ay önce Ermenistan ordusunun kullanımı için Kars'a nakledilmiş ve Kars'daki Ermeni garnizonunun Kemalist kuvvetlere teslim olmasından bir gün önce de varış noktasına ulaşmıştı. Bir Yunan saldırısı beklemekte olan Kemalistler ise -akabinde- bu mühimmatı Anadolu boyunca taşıdıktan sonra Eskişehir'i koruyan bu mevzilerden sarfetmişlerdi.

Bunlar, hurafelerin dayandıkları somut kanıtları teşkil etmektedirler. Yine de bir hurafenin sebebinin, çıkış noktasından farklı bir şekilde, şüphesiz psikolojik kökenlere dayandığını söyleyebiliriz. Hangi sebeple, birlik komutanlarından onbaşılara varıncaya kadar bütün bir Yunan ordusu, bu kadar yetersiz delile rağmen, karşılarındaki ordunun Fransız kumandası altında olduğuna inanmaya böylesine hazır bir halde bulunmaktadır? Ne ben, ne İngiliz ataşeleri ne de bizlere bilgi sağlayan Rumlardan biri bile kendi gözümüzle bir Fransız esiri ya da Fransız cesedi görmüş değildir. Normal durumlarda, Yakındoğu'da dahi yetişkin insanlar, basbayağı dedikodu niteliğindeki böylesi ağır suçlamalara ehemmiyet vermezler. Yunan ordusunun bu durumdaki 'inanma arzusu'nun hedeflerine ulaşamayışlarına dair onurlu bir sebep bulma yolundaki son derece insanca bir istekten kaynaklandığını düşünüyorum. Haddizatında, Yunan muharip kuvvetlerinin bu muharebedeki sicili yeterince onurludur da. Aslanlar gibi çarpışmışlar, art arda altı gün boyunca hiçbir ihtiyat kuvvetine sahip olmaksızın güçlü biçimde tahkim edilmiş mevzilere hücum etmişlerdi. Bu şartlar altında, kendilerini aciz bırakan bu düşmanın bir

çeteler topluluğu değil de büyük bir askeri güç olduğuna -en küçük kanıt karşısında bile- inanmak istemeleri neredeyse kaçınılmazdı.

Fransız subaylarına dair hikâye, bu şekilde ağızdan ağıza yayıldı. Bunun Yunan ordusunun morali üzerindeki etkisini görmek hayli ilgi çekiciydi. İlk başta onların kızgın ve hırçın bir hale gelmesine yol açıyordu. 'Daha ilk günden bu işi bitirmeliydik ama Fransızlar mani oldu, onlara rağmen yine de bitireceğiz'. Ama daha sonraları, zafer bir türlü gelmeyince bu söylentinin nasıl cesaret kırıcı olduğunu da görebiliyordum. 'Kemalistlere karşı değil Fransızlara karşı savaşıyoruz' ya da 'Fransızlarla nasıl savaşabiliriz?' Bunlar, muharebenin son günleri esnasında birçok Yunan askerinin tekrarladığı sözlerdi. Yunan Yüksek Komuta Heyeti, ivedilikle bu hurafeyi dağıtacak hassasiyeti göstermediği takdirde, bunun Yunan ordusunun morali üzerindeki nihai etkisi son derece kötü olabilecekti. Ama bu konu onların meselesi olup, bizim işimiz ise arkasında gerçek payı bulunmayan Yakındoğu hurafelerinin İngiltere ile Fransa arasındaki iyi ilişkileri etkilemediğini görmek olacaktır.

BATI ANADOLU'DAKİ SAVAŞ ALANLARI

YEDİNCİ BÖLÜM

YOK ETME SAVAŞI

Yüksek Konsey'in Türkiye ve Yunanistan'a yönelik politikası, bu politikanın doğrudan sonuçlarını teşkil eden kötü yönetim, ekonominin altüst oluşu, savaş ve askeri yıkım nedeniyle yeterince lanetlenmiş durumdadır. Fakat, bunlar sayesinde ortaya çıkan vahşet hareketlerinden bir dereceye kadar batılı devlet adamlığı da sorumludur. Bunlara ait kötülük tohumlarının atılıp, yeşermelerine müsaade edildiği takdirde kaçınılmaz meyvelerinin vahşet hareketleri olacağı tecrübe neticesi bilinmekte ve bu tecrübe Anadolu'da hakkını vererek tekerrür etmektedir. Toprak, birbirini boğazlayan silahlı insanlarla kaynıyor ama, antik Yunan efsanelerinde olduğu gibi, zamanında bütün bu kötülük tohumlarını saçmış bulunan kahramanlar kendilerini mezbahadan temkinli bir mesafede tutuyor ve şarklılar birbirlerinin kanını dökmekle meşgulken, hassas batılılar -beklendiği üzere- ne kadar dehşete düştüklerini ifade etmekle yetiniyorlardı.

Bu bölüm, Anadolu savaşı esnasında cephenin Türk ya da Yunan taraflarında patlak veren taşkınlıkların[1] envanteri değildir. Bu konu üzerine (daha doğrusu konunun birbirinden ayrı yarıları üzerine) Babıâli ile Cihan Patrikhanesi tarafından hazırlanan resmi yayınlar yanısıra konuya hakim tarafsız araştırmacılar tarafın-

---

1 Bu ibare, orijinal metinde, aynı zamanda haysiyet kırıcı hareket ve ağır hakaret manalarına da gelen 'outrage' olarak geçmektedir. -Ç.N.

dan kaleme alınan çok önemli iki rapor bulunmaktadır[2]. Keza karım ve ben, sözünü ettiğimiz bu tarafsız araştırmacıların raporlarında kapsamlı biçimde ifade ettikleri gibi Yalova, Gemlik ve İzmit bölgelerindeki Yunan vahşetine de bizzat şahit olduk. Yanmış ve yağmalanmış evler, henüz katledilmiş insanların cesetleri ve dehşete garkolmuş hayatta kalanlar biçiminde, olup bitenlere ilişkin bol miktarda maddi kanıtla karşılaşmakla kalmadık bir de sivil Rumların hırsızlıklarını ve üniformalı Yunan askerlerinin kundakçılıklarını da -bu eylemlere girişirlerken- kendi gözlerimizle gördük. Mayıs ilâ Haziran 1921 tarihleri arasında Marmara havalisinde müşahede ettiğimiz türden vahşet hareketlerinin, Yunan işgali altında bulunan toprakların geri kalan kısımlarında da aynı tarihten itibaren geniş çapta başlamış olduğunu gösteren ikna edici deliller de elde ettik. Elimdeki delil dosyası düzenli bir şekilde tutulmuş olup, fayda getireceğini hissettiğim anda bu dosyayı yayınlamayı da düşünmekteyim. Fakat elinizdeki kitap dahilinde bu amaca uygun bir yer bulunmayıp, böylesi belgeleri defalarca elden geçirmek de bir zamanlar yaşadığım talihsizliklerden birini oluşturmuştur, bu yüzden bu son derece tatsız işi tekrarlamayı arzu etmediğimi de belirtmek isterim. Bu bölümün konusunu, Mayıs 1919'dan itibaren Anadolu'da patlak veren hadiselerin ortaya koyduğu şekliyle, vahşet hareketlerinin ortaya çıkışı ve tabiatı teşkil etmektedir.

Vahşet hareketleri nasıl tanımlanmalıdır? Vahşet hareketleri ile 'meşru savaş' eylemlerini birbirinden ayıran çizginin farklı

---

2 (1) Cmd. 1478 = Turkey No. 1 (1921): *Reports on Atrocities in the districts of Yalova and Guemlik and in the İsmid Peninsula* (London, 1921, H. M. Stationary Office). Bu resmi belge iki ayrı rapor içermektedir. Bunlar, İstanbul'daki üç yüksek komiser tarafından mahallinde araştırma yapmak üzere gönderilen müttefiklerarası tahkikat komisyonunun (a) kıdemli üyelerinin hazırlamış olduğu Yalova ve Gemlik ilçelerini ve (b) kıdemsiz üyelerinin hazırlamış olduğu İzmit ilçesini ele alan raporlardır.
(2) Gehri, Maurice, délégué du Comité International de la Croix Rouge: Mission d'enquête en Anatolie (12-22 Mai 1921), Extrait de la Revue International de la Croix Rouge, 3me Année, No. 31, 15 Juillet 1921 (Geneva, 1921).

toplumların farklı kuşakları içerisinde büyük ölçüde değişiklik gösterdiğine şahit oluruz. Batı medeniyetimiz biraz daha ilerleme gösterdiği takdirde, bizim moral kodumuza göre neticede bütün savaş hareketlerinin vahşet hareketi olarak sınıflanması da mümkün olabilecektir. Öte yandan bugün kullandığımız sınıflama, batılı atalarımızın meşru olarak kabul ettiği sınıflama olup, günümüzde Yakın ve Ortadoğu halklarının kalplerinin en derinliklerinde de hâlâ bu şekilde kabul edilmektedir. Bununla birlikte halihazırda batılıların aklında kesin -ama devamlı yer değiştiren- sınırlarla belirlenmiş bir ahlaki farklılık da yer almaktadır, bizler henüz 'meşru savaş eylemi' kavramını topyekün terk etmemek suretiyle bu sınırın ötesine de geçmiş değiliz ve yaşça bizimkinden genç çağdaş toplumların bu hususta bugüne dek sadece laf üretmekle yetindiklerine ve giriştikleri ihlâller ortaya çıkınca da utanç içinde kaldıklarına tanık olmaktayız. Komşularımız içten içe buna inanmaz ve bizlerse aynı durumları yeniden yaşarken bu ayrımı belirginleştirmek önem taşıyabilir[3], lâkin 'vahşet hareketleri' tanımı, zihnimizi giderek artan oranda işgal ederek, yaşayan varlıklar üzerinde 'meşru biçimde' fiziksel hasar meydana getirmeye ilişkin diğer bir kötü kavramı neticede aklımızdan çıkartacak hale geldiğinde bu ayrım da arzulanır nitelik kazanacaktır.

Şu an kabul ettiğimiz haliyle 'meşru savaş eylemi' büyük ölçüde, askeri operasyonlarda başarı elde etmek amacı taşıdığı müddetçe, henüz savaş dışı kalmamış muharip düşmanlara verilen her çeşit fiziksel hasar olarak tanımlanabilir, bu arada vahşet hareketlerini, herhangi bir fert üzerinde bu amaç dışında oluştu-

---

3 Bu hususta Avrupa savaşı esnasında batı kamuoyunda bir bölünme yaşanmıştı. Bazı insanlar 'meşru savaş eylemi' uygulamalarının büyük nefret uyandırdığını, ilâve olarak getirilen 'vahşet hareketi' fikri ile bunlara sınırlar konmasındansa bizzat bu fikrin daha fazla zarar vermeye meyilli olduğunu hissetmişlerdi. Söz konusu bu 'aşırı barış yanlıları' birbirlerine zıt sebeplerle de olsa bu farklılığa karşı çıkmada 'aşırı militaristler' ile fikir birliği içindeydiler, yine de savaşa girmiş bulunan tüm batılı ülkelerde büyük çoğunluğu bu düşünceye taraftar olanlar teşkil ediyorlardı.

rulan her tür hasar olarak tarif edebiliriz. Burada anılan kurbanlar ister faal isterse savaş dışı kalmış muharipler, isterse askeri operasyonların sürdüğü sahada ya da cephe gerisinde bulunan gayrimuharipler, barış zamanındaki askerler ya da siviller olsun, herhangi bir askeri amaç dışında bunlara zarar verilmesi bir 'vahşet hareketi' ya da meşru olmayan bir harekettir.

Bu anlamdaki vahşet hareketleri ne zaman ve nasıl vuku bulur? Bunlar, hemen her defasında, toplumda bir anormallik vuku bulduğunda ve özellikle savaş ve ihtilâl gibi iki gayritabii hadise esnasında görülmektedir. Bu durumlara her defasında vahşet hareketlerinin eşlik ettiği de söylenemez. Gerçekten de bu gibi hallerde, vahşet hareketleri ile 'meşru savaş eylemi' arasındaki fark pratik yönden fazla bir önem taşımamaktadır. Ama dahili ve harici barış şartları altındaki durumlara nazaran böylesi hallerde her türden vahşet hareketine çok daha sık rastlanmaktadır. Barış zamanında, medenileşmemiş ya da henüz tümüyle inkişaf etmemiş toplumlarda dahi bu tarz hareketler nadiren görülürler. Bu arada ahlaki bakımdan renk, milliyet, din, sınıf, siyasi görüş ya da bir başka potansiyel ihtilâf sebebi ile bölünmüş olan insan toplulukları buna istisna teşkil eder ve diğer yönleriyle beşeri özellikler taşıyan kalkınmış toplumlarda da böylece bu tarz hareketler ortaya çıkabilir. Hindistan'daki Müslümanlar ile Hinduların birbirlerine karşı taşkınlıklarda bulunmaları, Osmanlı imparatorluğundaki Ermenilerin Türkler tarafından katledilmeleri ile Polonya ve Rusya'daki Yahudilerin pogromlara tabi tutulmaları, Amerikan Birliğinin bazı eyaletlerinde zencilerin linç edilmesi ve Belfast'ta Katoliklerin Protestanlar tarafından ve Protestanların ise Katolikler tarafından öldürülmeleri arasında bazı paralellikler bulunmaktadır. Mamafih tarih, ortalama homojenliğe sahip medeni toplumlarda da anormal şartlar altında vahşet hareketlerine girişildiğini ikna edici bir şekilde ispatlamaktadır. Eylül katliamları, Büyük Terör ve Vendée'deki yok etme savaşı Büyük Fransız İhtilâli esnasında vuku bulmuştur, keza 1871 Paris Komününün aşırı-

lıkları ile kanlı bir şekilde bastırılışı Fransa-Prusya savaşının sonuçları arasındadır, 1914 yılında başlayan Avrupa savaşı ise Belçika ve Kuzey Fransa'da Almanların sebep olduğu vahşet hareketleri ile -mütareke sonrasında- 'Black and Tans', Ulster ihtiyatları ve Sinn Fein yanlılarının[4] benzeri vahşet hareketlerine sahne olmuştur. Akabinde siyasi suikastler hikâyesi ortaya çıkar. Arşidük Franz-Ferdinand'ın bir suikaste kurban gitmesi kısmen de olsa savaşın patlak vermesine yol açmış olabilir ama Jaurès, Stürgkh, Tisza, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg ve Kurt Eisner suikastlerinin bizzat savaş tarafından tahrik edildiğini söyleyebiliriz[5].

Vahşet hareketleri, insan varlıklarında normal durumlarda baskı altında tutulan ama bazı şartlar altında neredeyse otomatik olarak tahrik olunan hayvanca dürtülerin ortaya dökülmesidir, söz konusu şartlar yeterince zecri ya da müzminleşmiş ise en medeni insan toplulukları dahi galeyana gelebilirler. 1921 yılı yaz başlarında birkaç hafta boyunca, Türk köylülerine karşı vahşet hareketlerine girişen Yunan askerleri ile sivil Rumları, ardından

---

4 Dünya savaşından galip çıkan İngiltere, İrlanda'da savaşın hemen sonrasında ortaya çıkan hadiselerle sarsılmıştır. İngiliz İmparatorluğundan ayrılmak isteyen İrlanda halkı, başlangıçta İngiliz hükümetinin büyük baskısı ile karşılaşmış, ama sonunda pes eden İngilizler, adada Katolik nüfusun yoğunlukta bulunduğu bölgelerin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmışlardır. Burada adı geçenler bu mücadele içinde yer alan unsurlardır: *'Black and Tans'*. İngiliz hükümetinin 1920 yılındaki olaylar esnasında Kraliyet İrlanda Polis Kuvvetlerine takviye olarak almış olduğu yeni mensuplarına yeterince nizami üniforma bulunmadığı için haki renkli ceket ve pantolon yanısıra siyah bereler verilmiş, bu yeni üniforma da onların aynı zamanda İrlanda'da yaygın olarak bulunan üstü siyah benekli kahverengi bir köpek türüne ait olan bu isimle anılmalarını sağlamıştır. Mart 1920 ile Serbest İrlanda Cumhuriyeti'nin kurulduğu Ocak 1922 tarihleri arasında cereyan eden bağımsızlık hareketlerini bastırmakta önemli bir rol oynayan bu kuvvetler, ortaya koydukları disiplinsiz davranışlar ve yer yer terör hareketleri ile sonraki misillemelerin sebebini oluşturmuşlardır. *Ulster ihtiyatları*, İngiliz yanlısı Kuzey İrlandalı protestan milisler, *Sinn Fein* (İrlanda dilinde 'yalnız bizler' manasında) ise, İrlanda'ya yeni bir statü sağlamak üzere 1902 yılında kurulan Katoliklerin ağırlıkta bulunduğu cumhuriyetçi partidir. -Ç.N.

5 Bu liste, yarı yarıya batılılaşmış Rusya atlanarak, batılı ülkeler ile sınırlı tutulmuştur.

-Osmanlı Kızılayı'nın kurtarmaya çalıştığı- kurbanları arasından hayatta kalanları yakından tanıma imkanı buldum. Bu korkunç tecrübe esnasında edindiğim en önemli izlenim, hem avcıların kana susamışlığında hem de onlara av olanların dehşetinde insanlık dışı birşeylerin bulunuşuydu.

Özellikle karaya çıktığımız anda, bu savunmasız erkek, kadın ve çocukları, dünyevi servetlerinden arta kalanlarıyla birlikte, kendilerine eziyet edenlerin pençelerinden kurtarma noktasındayken, yaşanan gerilim giderek öylesine artış gösterdi ki, Yunan askerleri ile mahalli milislerin neredeyse avlarının üzerine atlama noktasına geldiklerini gözlerimizle gördük. Kızılay misyonuna refakat eden üç müttefik subayının varlığı olmasaydı bu iş için bir saniye dahi tereddüt etmeyeceklerini bile tahmin ediyorum. Cinayetlerine engel olunduğu için çılgına dönmüşlerdi ve sadece askerlik çağındaki erkeklerin değil, işgal altındaki topraklarda kalışları askeri açıdan -Yunan ordusu için- ancak bir dezavantaj teşkil edebilecek, ihtiyarların, kadınların ve çocukların dahi tahliye edilmelerine karşı çıktılar.

Öte yandan hayatta kalan Türkler, korkudan felç olmuş durumda bulunduklarından, takipçilerinin elinden kurtulduklarının dahi farkına varamamışlardı. 24 Mayıs 1921 günü akşamında Akköy'ün hoca vekili ile yapmış olduğum mülâkat, Yalova'daki tecrübelerimize dair ayrı bir anlatı biçiminde tasvir edilmektedir[6]. İki gün sonra meydana gelen ve daha az acı veren bir başka hadise hâlâ çok daha canlı bir biçimde gözlerimin önündedir. 26 Mayıs günü sabahın erken saatlerinde İstanbul limanına demirlemiş durumdaki Kızılay'a ait *S.S. Gül-i-Nihal* gemisinin güvertesinde müttefiklerarası kontrol noktasını geçmek için beklemekteydik.

Önceki akşam Yalova'dan ayrılmış, gece boyunca yolculuk yapmıştık, güverteleri dolduran mülteciler, ölümün gölgesi altında aylar boyunca yaşadıktan sonra sonunda güven içinde olsalar

6 Bkn. 'Yalova', s: 368.

da yaşadıkları kâbusu üzerlerinden atamıyorlardı. Rum çete reisleri hakkında toplamakta olduğum bilgiyi teyit etmek amacıyla hayli metanetli görünen bir mülteciye yaklaştım ve kendisinden bu isimleri bir kez de benim için tekrarlamasını istedim. Sorduğum soru üzerine bir anda hıçkırıklara boğuldu. 'Yakınlarımızdan bir kısmını onların insafına terkederek geride bırakmak zorunda kalmışken nasıl olur da isimlerini bana sorabilirsin? Sana söyleyecek olursam, kulaklarına gidecek ve onlardan bunun intikamını alacaklar!'. Av, İstanbul limanında bile hâlâ avcıların büyüsü altındaydı. Onları Marmara Denizinin öte yakasında bırakmış olsak dahi, solukları muhayyilesini taciz etmeye devam ediyordu. Bu hadise, klasik mitolojide anlatılan bir tür metamorfoz gibiydi. Bilinçaltındaki insanlık öncesi hayvan, hem avda hem de avcıda hayata dönmüş durumdaydı.

Av durumuna düşenlerin içinde bulunduğu dehşet, Müttefiklerarası Komisyonun 15 Mayıs 1921 tarihli raporunda yer alan aşağıdaki bölümde tasvir edilmektedir[7]:

"Saat 4:30'da Komisyon, karaya çıkış noktasından yaklaşık iki buçuk kilometre mesafede bulunan Küçük Kumla'da sahile ayak bastı. Kıyıdaki evler tümüyle tahrip edilmiş olup, bunlardan biri hâlâ alevler içindeydi. Bize verilen atlar, köyü ziyaret etme niyetimizi bir gün öncesinden kendisine bildirdiğimiz Yunan generali tarafından gönderilmişti.

Komisyon, Küçük Kumla'ya doğru hareket etti. Çoğunluğunu kadınların oluşturduğu dehşet içindeki birkaç yüz köy sakini komisyonun gelişini beklemekteydi.

Kesin bilgi almak çok zordu, ahali arasında büyük bir panik yaşanıyordu, yine de birkaç gün önce Yunan askerlerinden oluşan bir birlik ile haydutların, köyün içinden geçtikleri ve aynı günün sabahı, Kumla'daki karaya çıkış noktasını geçerek geri dönmüş oldukları öğrenildi. Komisyon gemiye döndü ve müttefiklerin koruması altına giren halk da, kendi-

7 Cmd. 1478 (1921).

lerini huzur ve emniyete götürmemiz için yalvararak kumsalı terk etmeyi reddettiler. Kâgir iskelenin, Bryony gemisine en yakın noktadaki uç kısmı insanların en yoğun olarak bulunduğu yerdi. General Leonardopoulos'a bir mektup yazılarak, Kumla köyünün korunması için acilen tedbir alması istendi.

Söz konusu mektubun gönderilmesi ancak ertesi gün saat sabahın altısını gösterdiğinde mümkün oldu. Bu esnada Bryony bütün bir gece boyunca karaya çıkış noktasının açığında demir atmış vaziyette bekliyor ve mültecileri teskin etmek için projektörlerini kumsal ve komşu tepeler üzerinde gezdiriyordu.

16 Mayıs. Komisyon, sahildeki mültecilerden mümkün olan bütün bilgileri toplamak amacıyla sabah dokuzda karaya çıktı. Yerli halk tarafından iki ölü ve bir yaralı getirildi.

Mülteciler, bir gün önce aralarından yaklaşık yirmi kişilik bir grubun ekmek temin etmek amacıyla Gemlik'e gitmeye kalkıştığını beyan ettiler. Bu insanlar, köyden ayrılıyorlar ve geri dönüşlerinde karaya çıkış noktasında bir Yunan subayının idaresinde bulunan bir grup Yunan askeri ve haydutlar ile karşılaşıyorlar. Kadınlar köye gönderilirken, erkekler haydutlarla birlikte gitmek zorunda kalıyor. Yoldayken bunlardan bazılarına geri dönmeleri söyleniyor ve aralarında muhtarın da bulunduğu geri kalanlar ise katlediliyor.

Saat 10.00'da, komisyon, tümüyle harap edilmiş durumdaki köye ulaştı. Köyde, General Leonardopoulos tarafından (bu sabah yollanan ve henüz eline geçmeyen mektubun varışından önce) gönderilen bir onbaşı ile on asker nöbet tutuyorlardı. Onbaşı, komisyon tarafından sorgulandı.

Karaya çıkış noktasına dönerken, Yunan tümenine kumanda eden general tarafından gönderilmiş olan bir Yunan subayının komisyonu beklemekte olduğunu gördük. Komisyonun talebi üzerine mültecilerin usulüne uygun bir şekilde korunacağı teminatını verdi ki bu sözün ahali üzerinde hiçbir etkisi olmadı".

Avcıların, metamorfoz geçirerek yabani hayvanlara dönüşmeleri, bir Amerikalı görgü şahidi tarafından W. J. Childs'a anla-

tıldığı şekliyle[8], 1909 yılı esnasında Kilikya'daki Ermenilere karşı düzenlenen Türk vahşetini de akla getirmektedir:

"Katillerin bulunduğu taraftan gelen kasvetli sessizlik ile hevesle bekleyiş ve kurbanlarının iç karartıcı sükûneti bu hadiselerin en etkileyici karakteristiklerinden birini teşkil etmeydi. Bir sonraki ise, dediğine göre, cinayetleri işleyenlerin karakterlerinde kendini gösteren, işkence etmek yolunda değil -zira bu amaca yönelik hiçbir şey görmemişti- sadece dinmek bilmeyen bir öldürme arzusu ve bunun eylem içinde tatmin edilmesi şeklinde, içten gelen bir acımasızlık ve zalimlik idi (...) Ermenilerin sığınmış olduğu evi kuşatanlar, bir serseri gürûhundan ziyade sanki vazifeleriymiş gibi bir araya gelen yaşlılar, gençler ve yeniyetmelerden oluşan bir kalabalıktı. Hepsini temsilen yaşlılar konuşuyor, diğerleriyse sessizliklerini koruyorlardı. Fakat, sessizce ya da konuşarak, dudaklarında köpüklerle bekleyen kurtlar gibi ayakta ya da otururak sokakta, kapının önünde bekleşmekteydiler[9]".

İşte bu anlatılanlar hepimizin içinde barınmakta olan kötülük tohumlarına ilişkin örneklerdir, bereket versin kalabalık insan kitleleri, tahrik edici sebepler mevcut olduğunda dahi nadiren kendi inisiyatifleriyle vahşet hareketlerine kalkışırlar. Yine de böylesi infialler vuku bulabilir. Yunanlıların İzmir'e ilk ayak basışları dolayısıyla da, aşağıda anlatılan, bu tarz kötü bir hadise meydana gelmiştir. Ama çok daha yaygın bir biçimde cinnet nöbeti birkaç ferdi pençesine alır ve onların üzerinden kitlelere aktarılır, bu arada diğer örneklerde sürünün kana susamışlığı, kendilerini avın heyecanına kaptırmadan kurbanın ölümünü arzulayan soğukkanlı avcılar tarafından tahrik edilir. Fransız İhtilâli tarihinde buna dair çok sayıda örnek varmış gibi görünse de, modern zamanlara dair örnek vermek gerektiğinde, çoğu kez 1915 yılında Ermenilerin ortadan kaldırılmasına teşebbüs edilmesi ön plana

8 *Across Asia Minor on Foot* (London and Edinburg, 1917, Blackwood).

9 Yazarın, biraz önce anlattıklarıyla suni bir denge oluşturmak amacıyla kitabın konusuyla alâkası bulunmayan bu olayları bu sayfalara taşıdığını düşünmekteyiz. -Ç.N.

çıkarılmaktadır. Bu örnekte, yüzbinlerce insan öldürülmüş ve Osmanlı imparatorluğunu idare etmekte olan birkaç düzine mücrimin çıkardığı bir idari karar neticesi binlerce insan katil ve soyguncu haline dönüşmüştü[10]. Birazdan göstermeye çalışacağım gibi, Yunan işgali altında bulunan topraklar boyunca 1921 yılının Nisan ayında başgösteren vahşet hareketleri de keza üst kademelerden başlayacak şekilde organize edilmiştir. Şu ana dek olup bitenler, neticede hastalığın ortadan kaldırılması yolunda ümit veren bir belirtiyi teşkil etmektedir. Ama suçu işleyenler kadar azmettirenler de suçludur ve böylesine organize olmuş vahşet hareketlerinde ahlaki felâketin yaygınlığı daha az olsa bile, sayelerinde dökülen kan ve çekilen ıstırap, insanların, başkalarının tahriki olmaksızın kendi başlarına feveran ederek ellerini kana bulamalarına kıyasla çok daha büyüktür. Tahrik edici sebepler bir kez oluştuktan sonra bu gibi faaliyetlere karşı medeniyetin hiçbir türü panzehir olamaz. Böylesi engeller asla insan varlıklarının yolu üzerine konmamalıdır. Onları yerleştiren devlet adamları açısından bunlar ne kadar küçük ölçekte öngörülmüş olursa olsun ya da eylemlerinin sonucunda neye niyet edilirse edilsin, neticede bu insan varlıklarının *'boyunlarına değirmen taşı bağlanarak denizin derinliklerinde boğulmaya bırakılmaları daha iyi olacaktır'*.

Bu genel değerlendirmeler, diğer toplumlara kıyasla, doğulu insanların vahşet hareketlerine daha yatkın olmadıklarını gösterdiği için, ele aldığım konu üzerinde somut bir değer taşımaktadır. Gerçekten de, birinci ve dördüncü bölümlerde ana hatlarıyla anlatılan durumlar göz önüne alındığında, Doğu'da daha fazla vahşet hareketinin ortaya çıkmasındaki sebebin, bu hareketlerin çağdaş Batı'dan çok daha yoğun biçimde gerçekleşen tahrik faaliyetleriyle doğru orantılı olmasında yattığı görülecektir. Doğu'ya ait vahşet hareketlerinin tarihi, bilimsel açıdan tetkik edildiği takdirde

10 Bu noktada '31' müteferrik sayısı ile kaydedilmiş olan Mavi Kitabın 651-653. sayfalarına bakmakta fayda vardır.

inanıyorum ki, son on iki yılın geçen yüzyılın geri kalan kısmına nazaran daha kötü olduğu ve keza geçen yüzyılın da 1461 ilâ 1821 arasındaki dönemden daha kötü olduğu anlaşılacaktır. Eğer bunun doğru olduğu ispatlanırsa, vahşet hareketlerinin o topraklara has olmadığı ve ihtilâlcı batılılaşma sürecinin bu durumun sebeplerinden birini teşkil ettiği yolunda güçlü bir öngörüyü ortaya koymak da mümkün olacaktır. Batılılaşma ile vahşet hareketlerine ait iki ayrı eğri neredeyse çakışmakta olup, vahşet hareketlerinin gerçek manada teşhisi bunların, Yakın ve Ortadoğu toplumlarının kendilerine has medeniyetlerini kaybettikleri andan itibaren Batı'nın nüfuz edici etkilerine alışıncaya dek geçen zaman zarfında, zaman zaman maruz kaldıkları türden uzun süreli bir salgın hastalık olduğu yolundadır.

Bu manzara, iftihar vesilesi batılı üstünlüğümüzün yeniliğinden (ve istikrarsızlığından) doğmuştur. Tahsilli Osmanlılar, Levant'ın önde gelen şehirlerinde çok sayıda bulunan İspanyolca konuşan Yahudilerin, İspanyolların on beşinci asrın sonlarında ülkelerinden kovduğu ve Osmanlı hükümetinin sığınma hakkı tanıdığı İspanya Yahudilerinin soyundan geldiklerinin farkındadırlar. Bu ipucunu takip ederek, yarımadanın Hıristiyanlar tarafından yeniden fethedilen Müslüman ülkelerinin ahalisini oluşturan Mağripli Moriskoların şehadetini de tetkik etmişlerdir. Tam da Osmanlıların fethedilmiş gayrimüslimlere kültürel otonomilerini muhafaza etmelerine müsaade edip, Ortodoks, Ermeni ve Yahudi milletlerini Müslüman devletin resmi unsurları olarak organize ettiği sıralarda, bu çalışkan ve medeni Ortadoğu halkının batılı fatihleri tarafından zorla dinleri değiştirilip, baskı altında çaresiz ayaklanmalara itildiklerini ve ardından katliama tabi tutulup, mallarının yağmalandığını, kendilerinin de topraklarından sürüldüğünü batılı tarihlerde okumuşlardır. Türklerin, İsa'dan sonra on beşinci yüzyılda batılılaşmadıkları için müstehzi bir pişmanlık ifade ettiklerini işittiğimi de hatırlıyorum. Dedikle-

rine göre, o tarihlerde bizim örneğimizi takip etmiş olsalardı bugün kendilerini rahatsız edecek azınlıklara sahip olmayacaklardı!

Ortadoğu'nun, on yedinci yüzyılın son kısmına kadar, yabancı unsurlara karşı çok daha büyük bir hoşgörü geleneğine sahip olduğu ve bu geleneğin doğulu bir köken taşıdığı şüphe götürmeyen bir gerçektir. Bu gelenek, Arap Hilafetinin ilk iki asrı esnasında Kur'an ve hadisler esas alınarak kodifiye edilmiş ve imparatorluğun sınırları dahilinde yaygın bir uygulama olarak benimsenmiş olan İslam hukukuna dayanmaktadır. Fethedilen toplumların statüsü net ve açıktır[11]. Din değiştirme ya da yüksek vergi, yoksa -Batı'da sıklıkla inanıldığı gibi- dininden vazgeçme ya da kılıç onlara önerilen alternatifler değildir ve bu yüksek vergi imparatorluk bütçesinin belkemiğini teşkil ederken ilk iki nesil boyunca Hıristiyan memurların sevk ve idaresindeki hazine de gerçek inananların sayıca artmasını teşvik etmemiştir. Bu mukavele hiç de adaletsiz değildir, zira mevcut şartlar altında teslim olan toplumlardan alınan özel gelir mukabilinde kendilerine İslami hükümet tarafından korunma garantisi verilmekte, ayrıca Müslümanlar ile 'müşterileri' arasındaki münasebet iki tarafın da rızasıyla gerçekleşen bir akit olarak kabul edilmektedir. Hükümet etkinliğini sürdürdükçe, gayrimüslimler de bu durumu değiştirmeye pek niyet etmeyeceklerdir ve Monofizitlerin, Nesturilerin ve Zerdüştlerin kitleler halinde mütehakkim dine geçişleri, -imparatorluğun parçalanmaya başladığı- İsa'dan sonraki dokuzuncu ve onuncu yüzyıllara kadar nadirattanmış gibi görünmektedir. Bunun da resmi baskının neticesi olduğunu gösteren fazla bir delil de bulunmamaktadır. Kuvvetle muhtemel olan sebep, İsa'dan sonra dördüncü ilâ beşinci yüzyıllardaki benzer şartlar altında Roma imparatorluğunun batı vilayetlerinde kitleler halinde Hıristiyanlığa geçişi sağlamış olan, medeniyetin yıkılmasının

11 Bkn. Margoliouth, D. S., *Early Development of Mohammedanism* (Londra, 1913, Williams and Norgate) ve Arnold, Sir T. W., *The Preaching of Islam* (2. baskı, Londra, 1913, Constable).

an meselesi olduğu hallerde hayatta kalmaya muktedir yeni bir sosyal bağ oluşturmaya yönelik içten gelen bir arzunun mevcudiyetidir.

Osmanlılara miras kalan bu kadim İslami gelenek, millet sistemi içinde, imparatorluklarının yeni göçebe müesseseleriyle koordine edilmiş ve hiçbir zaman tümüyle ortadan kalkmamıştır. Son iki asır boyunca, Osmanlı buyruğu altında bulunan cemaatler, batılılar tarafından üretilmiş politik tutkuların peşinde koştukları için katledilmiş olsalar da, batılı devletlerdeki muhalif tebanın aksine kati surette göç ettirilmeye ya da benzeri bir harekete zorlanmamışlardır. Şarlman ve Kılıç Şövalyeleri tarafından -zikredildikleri sıra ile- Saksonların ve Prusyalıların (ya da onlardan arta kalanların) batılı cemiyetimize dahil edilme metodlarına kadar geri dönmemize gerek yoktur. Bunları, Arapların devlet adamlığıyla mukayese edemeyiz ama bu eski bir hikâyedir. Öte yandan, Osmanlı imparatorluğunun sicilini, -Reform hareketinden itibaren- rahatça batılı hükümetlerin davranışları ile kıyaslayabiliriz. Batı Avrupa'nın, hükümdarlarının da rızası ile, üzerine yeni bir dinler haritasının kurulduğu 'Cuius regio, eius religio' prensibi[12] Türk sınırının doğusunda kabul görmemekte olup, Macar protestanları on yedinci yüzyılda hâlâ Osmanlı hükümranlığını Habsburglarınkine tercih etmekteydiler. Fransa'da Nantes fermanı 1685 senesi gibi yakın bir tarihte feshedilmiş ve 1731-32 yıllarında Salzburg'un piskopos-prensi uyrukları arasında bulunan 30.000 Protestanı müstemlekelerinden kovmuştu. Prusya Kralı'nın diplomatik müdahalesi, onlar için, mallarına el konulmasındansa satabilmeleri imtiyazını ancak temin edebilmişti. Yalova-Gemlik yarımadasındaki Armutlu'da, 24-25 Haziran 1921 tarihlerinde benzer şartlar altında yaşananları gören biri olarak bu

12 Latince 'kimin toprağıysa onun dini' manasında. -Ç.N.

satışı tasavvur edebiliyorum[13]. Batılı atalarımız, Türk çağdaşlarına nazaran çok daha öngörü sahibiydiler. Batılı ülkelerin çoğunda, daha on yedinci yüzyıl sona ermeden evvel -henüz sağlanmamış olan yerlerde- nüfusun homojenliğini sağlamak için gerekli tedbirleri almışlardı[14]. Bu işlerin baştan savma yapıldığı İrlanda ve Bohemya gibi vilayetlerde ise onların soyundan gelenler, aym sebep karşısında Anadolu'daki Türkler ile Yunanlıların gösterdiği tepkiyi göstermişlerdir.

Batılıların, Türk ve Yunanlıların vahşet hareketlerini yargılarlarken kendilerini haklı çıkarmaya hakları bulunmamaktadır. Ancak daha büyük bir yargı hatasına düşebilirler bu da Türklerin Yunanlılara nazaran daha haksız olduklarını farzetmeleridir. Bu yaygın batılı kanaat yüzünden Yakın ve Ortadoğu'da çok sayıda düşüncesizlik sergilenmiştir. Genel olarak öne sürülen argüman, bu iki milletin ilk kez birbirleriyle temasa geçişlerinden itibaren, Türklerin Yunanlılara karşı, Yunanlıların Türklere karşı giriştiğinden çok daha fazla sayıda vahşet hareketine kalkışmış olduğudur. Gerçekler böyle olsa bile çıkarılan sonuç akla ve mantığa aykırıdır, zira bu noktada bir başka faktörün göz önüne alınması gerekmektedir ki bu, her iki tarafın da karşısındakine fena muamelede bulunmak için eline geçen fırsatlardır. 1461'den 1821'e kadar dünya üzerinde Türklerin hakimiyeti dışında çok az sayıda Yunanlı yaşamaktaydı, buna mukabil Yunanlılar 1912 yılına dek hiçbir zaman çok sayıda Türkü hakimiyetleri altında tutmamış-

---

13 Yörenin Türk sakinleri Kızılay tarafından tahliye ediliyorlardı. Yunan askeri makamları hayvanlarını beraberlerinde götürmelerine izin vermedilerse de bir taviz neticesi bu hayvanlar onlardan 'satın alındı'. Hayvan sahipleri üç ayrı biçimde dolandırıldılar.

14 Emsal teşkil edecek bir meşruti hükümdar olan III. William'm, 'muhteşem ihtilâl'in dördüncü yılının başlarında bizzat emretmiş olduğu Glencoe katliamı, sebep ve içinde bulunduğu şartlar açısından 'Osmanlı Hürriyeti' devrinde Jöntürk idaresinin başında bulunanların Ermenilere karşı giriştikleri cürümlerle anlaşılmaz bir benzerlik göstermektedir. Yine de, yirminci yüzyıl Büyük Britanyasında bundan böyle bir 'İskoç meselesi' bulunmaması için 1745 sonrasında çok daha sistematik tedbirler alınması gerekecekti.

lardır. Doğru dürüst mukayese edilebilecek değerleri elde etmek için (ahlaki değerleri gerçek sayılarla ifade etmek mümkün olduğu takdirde) bir halkın diğerine karşı girişmiş olduğu vahşet hareketlerinin toplam sayısını onları etkileyen fırsatların sayısına bölmek gerekmekte ve ardından elde edilen sonucu (deliller yeterli olduğu takdirde) her bir münferit hadisedeki tahrik edici sebebin gücünü dikkate alarak düzeltmek icap etmektedir. Böyle bir hesaplamaya kalkışacak değilim ama yine de Yunanlıların ve Türklerin sicilleri arasında tercih edilecek çok şey olduğuna inanan herkese bunu yapmalarını tavsiye ediyorum.

Yunanlıların Anadolu'ya ayak bastıkları tarih olan 15 Mayıs 1919 sonrasında her iki tarafta da hem kendiliğinden patlak veren hem de önceden organize edilen vahşet hareketleri görülmüş, kendiliğinden patlak veren infiallerden en kötüsünün de aynı gün yaşandığına şahit olunmuştur. Müttefik soruşturma komisyonunun raporu asla yayınlanmamış[15] olsa da bu hususta iki ayrı görgü şahidinin gözlemlerini temin etmeyi başardığımı söyleyebilirim. Bunlardan biri önemli bir mevkide bulunan ve uzun zamandır İzmir'de ikâmet eden bir batılı olup, o sabahı deniz kıyısına bakan bir evde geçirmişti. Kraliyet donanmasına mensup bir subay olan diğeri ise, kıç tarafından rıhtıma bağlanmış durumdaki bir İngiliz savaş gemisinin güvertesinde bulunmaktaydı[16]. Yunan sefer kuvveti, başında bir İngiliz amiralinin bulunduğu, bir müttefik filosunun refakatinde getirilmiş ve çıkarma planlarının detaylarıysa bir gece önce İngiliz sancak gemisinin güvertesinde, Yunan ve müttefik subaylarının katıldığı bir konferansta kararlaştırılmıştı. Şehirdeki Türk birlikleri, bölgede bulunan müttefik kontrol subayları tarafından daha önceden silahtan arındırılmış olsalar da şehir dışına çıkartılmamışlardı. İçinde büyük bir subay

15 Üçüncü bölüm, 92. sayfaya bakınız.

16 Ayrıca bkn. 'İzmir'de 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayarak devam eden olayların Yunan versiyonu' (s: 404.'den itibaren).

grubunun da yer aldığı bir miktar asker hâlâ Konak arkasındaki barakalarında bulunmaktaydı ve olay çıkması ihtimalinden kaçınmak amacıyla Yunanlıların şehrin iki ucundan hiçbir engelle karşılaşmadan karaya çıkmaları, varoşların etrafından dolanarak aynı anda kara yoluyla şehre girmeleri kararlaştırılmıştı. Toplantı dağılıyor ve Yunanlılar ertesi gün rıhtımın tam ortasından karaya çıkıyorlardı! Ortodoks metropoliti onları karşılamak için ortaya çıkıyor, dini törenler ve bir adet ulusal dans gösterisi yapılıyor ve birlikler düzenli bir biçimde güney istikametinde -İzmir'in en gözde caddesi olan- rıhtım boyunca Konak mevkiine doğru ilerlemeye başlıyorlar, bu arada Rum, Ermeni, Yahudi ve Türklerden oluşan kalabalık bir halk kitlesi de kendilerini izliyordu. Konak'a yaklaşırlarken birden atmosfer elektrikleniyor ve birliğin baş kısmının binaya birkaç yüz yarda yaklaştığı esnada birisi bir el ateş ediyor. Bu vahim hadiseye şahit olmuş kimseyle karşılaşmadım ve hangi taraftan ateş edildiğine dair hükmümü kendime saklıyorum (tabiatıyla her iki taraf da aynı kertede hiddetle diğerine yükleniyordu). Daha kuzeydeki noktalarda bulunan şahitlerim ise sadece ardından gelen yaylım ateşini işitmişlerdi. Yunan askerlerinin kalabalığa doğru fark gözetmeksizin ateş açtıkları ve Müslüman siviller kadar Hıristiyanları da öldürmüş ve yaralamış oldukları kesindi. Yardıma gelenler, yaralı Müslüman sivillerin yanında bir ya da iki Hıristiyanı da yaralanmış vaziyette yatarken bulmuşlardı ve bunların aynı yaylım ateşiyle vuruldukları da aşikârdı. Kışla binaları öylesine yoğun ateş altında kalıyordu ki, içerideki Türk subayları teslim olmak amacıyla beyaz bayrak sallamak için kendilerini göstermekte zorluk çekiyorlar, bu işaret sonunda kabul edilip, Yunan birlikleri içeri daldıkları vakit bu subayları tekli sıralar halinde bir araya getirerek rıhtım boyunca yürütüyorlardı. Ellerini başlarının üzerinde tutmaları ve 'Zíto o Venezelos' ya da 'Zíto o Ellás'[17] diye bağırmaları gerekiyor, ken-

17 'Yaşasın Venizelos' ya da 'Yaşasın Yunanistan'.

dilerini ele geçirenleri tatmin edecek kadar yüksek sesle haykırdıkları müddetçe bu sloganlardan istediklerini seçmelerinde bir sakınca bulunmuyordu. Tökezleyenler ya da sıradan çıkanlar Yunanlı refakatçileri tarafından süngülendikten sonra denize atılıyor[18], hayatta kalanlar ise daha sonra başka amaçlarla kullanılmak üzere rıhtımda bekletilirlerken mahalli sivil Rumlar askerlerin elinden tüfeklerini kaparak şu ya da bu mahkûmu katlediyorlardı. İzmir adetlerine alışık olmayan askerler, fes giyen her sivile saldırıyor ve o güne dek bu yaygın Osmanlı başlığını giymiş olan çok sayıda İzmirli Rum, Ermeni ve Yahudi ya bu hataya kurban gidiyor ya da canını zor kurtarıyordu. Cinayetler iki gün boyunca devam ederken, günler sonra bile sokaklarda tek bir fesin dahi göze çarpmadığı dikkat çekmekteydi. Yağmalama hareketleri bir on beş gün daha sürdü ve büyük bir kısmı -büyük ihtimalle- askerlerden ziyade Osmanlı tebası sivil Rumlarca gerçekleştirildi. Sadece İzmir'de değil, İzmir merkez olmak üzere altı mil yarıçapında bir daire içerisindeki köylerde -bir anda silah sahibi olmuş- mahalli Rumlar, Türk komşularının evlerini basıyor, malını mülkünü alıp götürüyor ve hayvanlarına el koyuyordu. İşgal makamları da, Sterghiádhis bölgeye gelinceye dek bu olup bitenlere göz yumuyordu.

Öldürülenlerin sayısını hesap etmek kolay değildir. İlk tanığım, kıyım hadiseleri sona erdiğinde şehir morgunu ziyaret etmiş ve orada -vücut parçaları ile kol ve bacaklara ilâveten- sahibi çıkmamış kırk ceset saymıştı. Cenazelerin çoğunluğu ise yakınları tarafından teşhis edilerek defnedilmek üzere sahiplerine verilmiş durumdaydı. Günler sonra yeni cesetler sahile vurdu, bunlar de-

18 Rıhtıma bağlı savaş gemilerinde bulunan İngiliz donanma subayları ve denizciler, birkaç yarda ötelerinde cereyan eden bu vahşet hareketlerine tanık olmak zorunda kalmışlardı. Müdahale etmek amacıyla karaya çıkış izni istedilerse de kendilerine izin verilmedi. Amiral, üstlerinden çıkarma hareketi tamamlandıktan sonra Yunanlılara karışılmaması yolunda talimat almıştı. Tabiatıyla bu talimatları verenlerin, Yunanlıların verilen izni nasıl kullanacaklarını bildikleri manasına gelmemektedir. Yine de bunu tahmin etmek için kâhin olmak gerekmiyordu!

niz kenarında katledildikten sonra denize atılanlara aitti. Öldürülen Türklerin toplam sayısı 200 dolaylarındaymış gibi görünmektedir. Öte yandan, Yunan birliklerinin kayıp verdiğine dair bir bilgi edinme imkanı bulamadım. İki batılı tanığım da böyle bir şeyi ne görmüş ne de duymuşlardı ve bu meyanda Rum mahallelerinde yaptığım soruşturma da bir netice vermedi[19]. Mermilerin her zaman hedefi bulmamaları sebebiyle ilk kurşunun Türkler tarafından atılmadığını ispatlanmasa da bu tesbit çok büyük bir önem taşımaktadır.

Kendiliğinden ortaya çıkan ikinci bir infial ise birkaç hafta sonra, bu kez Türk tarafından olmak üzere, Aydın'da patlak verdi. İzmir'de olup bitenleri haber alan ilçe ve kasabanın eli silah tutan Türk ahalisi, teslim edilmiş savaş malzemesinin toplu halde tutulduğu müttefik kontrolundaki depoyu ele geçirdikten sonra Yunan kuvvetleri gelmeden evvel dağlara çekilmişlerdi. Kasabanın bu Türk çetelerince geçici olarak yeniden ele geçirilmesinden altıncı bölümde bahsedilmişti. Bu insanlar, ellerinde tuttukları birkaç gün içinde Rum mahallesini yerle bir ettiler. Kadınlar ve çocuklar tıpkı fareler gibi ev ev kovalandı ve canlı olarak ele geçirilen siviller kurşunlanıp, bıçaklanarak ya da yüksek yerlerden atılmak suretiyle kitleler halinde katledildi. Evler ve kamu binaları yağmalandı, fabrikalardaki makineler tahrip edildi, kasalar havaya uçuruldu ya da patlatılarak açıldı ve sonunda bütün bir mahalle tümüyle yok edilene dek ateşe verildi. Hâlâ hayattayken kaçabilen kadınların birçoğu tecavüze uğradı, diğerleriyse kaçırıldı. Aileleri bu insanlardan bir daha haber alamadı.

On sekiz ay sonra Aydın'ı ziyaret ettiğimde[20] Türk mahallesinin[21] büyük bir bölümünün de yanmış olduğunu gördüm. Gördüğüm bütün camiler, terkedilmiş birer harabe halini almış ve

19 Yine de bu hususta ilâveten 393. sayfaya bakınız.

20 Bkn. 'Yanmış yıkılmış iki şehir', s: 173'den itibaren.

21 Konak'ın batı kısmında.

kasabada neredeyse hiç Türk kalmamıştı. Bütün bunlar misilleme neticesi miydi yoksa bu tahribatın bir kısmı ilk işgal hareketleri esnasında Yunanlılar tarafından mı yapılmıştı? Birbirine zıt iki ayrı cevap aldım. Dürüstlüğü her türlü şüphenin üzerinde olan ve bütün bu olaylar olup biterken şehrin bir ya da iki mil dışında bulunan bir evde yaşayan bir batılı ailenin mensupları, bildikleri kadarıyla, Yunanlıların ilk işgal hareketleri esnasında Türkleri çılgına çevirecek birşey yapmadıklarını belirttiler.

Diğer hikâye ise silahların bulunduğu depoyu tertemiz bulan Yunanlı kumandanın bir tebliğ yayınlayarak kasabanın Türk sakinleri tarafından belirtilen miktarda silahın belli bir müddet zarfında teslim edilmesini istemesi, aksi takdirde Türk mahallesinin bir kısmını ateşe vermekle tehdit etmesiydi. İstenen miktardaki silah -çoktan ulaşılabilecek sınırların dışına çıkartılmış olduğu için- gelmiyor ve önceden tesbit edilen mahalleler yakılıyordu.

Ne Türklerin böyle bir provokasyonda bulunmaları kendilerine yapılanların suçunu azaltır, ne de kalkıştıkları hareketler, Yunan birliklerinin çekilişleri ve geri dönüşleri esnasında, kasabanın içi kadar çevresindeki Türk köylerinde giriştikleri misillemeleri haklı gösterebilir.

Daha sonra, köyde yaşayan ailesinin tamamı boğazlanarak cesetleri kuyuya atılan bir Türk toprak sahibi ile karşılaştığımı da söyleyebirim. Ziyaretim esnasında İzmir'den Aydın'a trenle gelirken demiryolunun iki yanını miller boyunca harabelerin süslemekte olduğu da gözüme çapmaktaydı. Menderes vadisinin en zengin kısımlarını viran etmek için bir başka organizasyona gerek kalmamıştı. Canavar aynı anda Türk ve Yunan kimliği içinde hayata dönmüş ve şanına yakışır bir şekilde davranmıştı.

Askeri operasyonların her canlanışında her iki tarafta kendiliğinden patlak veren başka taşkınlıklar da görülmüştü. Örnek vermek gerekirse 1920 yazındaki Yunan saldırısı esnasında

Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonu tarafından aşağıdaki gözlemler kaydedilmişti:

'Hıristiyanlara karşı, mütarekeden bu yana sayıları çok azalmış olan saldırıların -özellikle Rumlara karşı girişilenler söz konusu edildiğinde- hem sıklığı hem de şiddeti Yunan saldırısına ilişkin hazırlıkların sürdüğü tarihler olan Mart 1920 ve hatta daha da fazlasıyla Haziran ve Temmuz 1920 dönemlerinde artış göstermiştir[22].

Rumların suçlandığı aşırılıkların önemli kısmı, Yunan askeri kuvvetlerinin bölgeyi işgal ettiği dönem olan Temmuz 1920 sonrasında vuku bulmuştur[23].

Bu aşırılıklar ya düzenli birliklere ya da çetelere atfedilmektedir.

Düzenli birlikler (Temmuz ve Ağustos aylarında) bölgeye geldiklerinde, başta Beykoz'un doğusunda bulunanlar olmak üzere, havalideki Müslüman köylerine saldırmışlardır. Köy sakinleri katledilmiş, hayvanlar götürülmüş, evler ve hatta köylerin tamamı yakılmıştır. Bütün bunlara, Yunan birliklerine mensup askerlerin kalkıştıkları gasp, hırsızlık, darp ve cinayet benzeri ferdi cürümler de eklenmelidir. İşgal altındaki bölgelerde bulunan Yunan askeri makamları başlangıçta çok sayıda kişiyi tutuklamış ve bunların çoğu yargılanmadan infaz edilmiştir (özellikle Beykoz-Çubuklu'da).

Saklanmış silahları bulmak amacıyla yapılan çok sayıda arama, ferdi cürümler ile darp ve hırsızlık olaylarına vesile olmuş, yetersiz disiplinden kaynaklanan bu tarz ferdi cürümlere genellikle mani olunmamıştır'[24].

1920 yılı boyunca, Yalova'nın doğusu, İznik gölünün kuzeyi ve İznik havalisi gibi Yunan ordusu tarafından işgal edilmemiş yerlerde yaşayan Hıristiyan ahaliye karşı, Kemalist çeteler ya da düzenli ordu birliklerine mensup askerler tarafından, şiddet ve barbarlık hareketleri

---

22 Cmd. 1478 (1921), s: 11, İzmit'in kuzeyindeki bölge kastedilerek.

23 İzmit havalisinde. Bu rapor, 1921 yılının Haziran sonu ve Temmuz başında Yunanlıların İzmit'ten çekilmelerine eşlik eden hadiselerden önce yazılmıştır.

24 Cmd. 1478 (1921), s: 10.

yanısıra geniş çaplı katliamların da gerçekleştirilmiş olduğundan şüphe edilmemektedir[25].

Kendiliğinden patlak veren bu vahşet hareketleri yine de sadece ilk safhayı teşkil etmekteydiler. Bunlar, askeri operasyonlar kritik bir hal alır almaz yerlerini her iki tarafça da düzenlenen organize vahşet hareketlerine bıraktılar. Yunanlıların organize vahşet hareketleri, Yunan ordusunun İnönü'de yüzgeri etmesinin hemen ardından, 1921 yılı Nisan ayının ikinci yarısından itibaren başladı. Tıpkı Alman ordusunun Belçika ve Kuzey Fransa'daki en kötü vahşet hareketlerini hiç beklemedikleri bir direnmeyle karşılaştıkları muharebe alanlarının hemen ardındaki topraklar üzerinde gerçekleştirmiş olduğu gibi, Yunanlılar da, Türklerin yeni düzenli birlikleriyle ilk kez yüzyüze gelip, hasımlarının müthiş karakterlerini farkederek, korku ve kızgınlıklarının acısını cephe gerisindeki sivil halktan çıkardılar. 'Pontus' bölgesindeki Hıristiyan sivillere yönelik Türk vahşet hareketleri ise bir sonraki Haziran ayı başlarında, Türk Erkân-ı Harbiyesi, Eskişehir ve Ankara'ya yönelik büyük bir Yunan saldırısını beklerken başlamıştı.

Daha sonraları bu vahşet hareketleri her iki tarafça da gerilla çetelerine karşı gerekli ve haklı askeri tedbirler olarak gösterildiler. Türkler, Pontus Rumlarının ihtilâlci teşkilâtlarının Yunan Genelkurmayı ile temas halinde olduğunu ilân ettiler, bu iddialara göre Yunan Genelkurmayının silahlar ve hatta subaylar temin ettiği mahalli Rumların, saldırı başlar başlamaz Türk cephesinin gerisinde bir şaşırtma hareketine kalkışmaları bekleniyordu. Yunanlılar ise, kendi adlarına, yakıp yıktıkları Türk köylerinin, Yunan hatlarının arkasına intikal eden ve demiryolu ikmal bağlantılarına baskınlar düzenlemekte olan Türk çetelerine yataklık ettiklerini söylemekteydiler. Gerilla çetelerinin, 15 Mayıs 1919 sonrasında Anadolu'da yaratılmış olan şartlara benzer durumlar içinde faaliyet göstermelerinin ihtimal dahilinde olması sebebiyle her iki

25 Cmd. 1478 (1921), s: 3.

açıklamada da gerçek payı bulunması mümkündür. Bu hal, Balkan Savaşı öncesinde Makedonya'daki Türk birliklerinin giriştikleri 'kurşunlama', yağmalama ve köy yakma hadiseleri için kullandıkları mazeretti ve 1915 yılında Ermenilere karşı düzenlenen vahşet hareketleri için de (Türklerin iddia ettikleri şekliyle) benzeri provokasyonların bulunması kuvvetle muhtemeldir. Sadece, bu son örneğin gösterdiği gibi, böylesi provokasyonları genellikle bunlara karşı girişilen misillemelerle kıyaslamak mümkün değildir ve bu tarz provokasyonlara yol açan gerillalar kaçıp kurtulurlarken çoğu kez menfur hadiselere kurban gidenler, kendi soydaşları arasında yer alan çok sayıda masum ve silahsız kişiler arasından çıkmaktadır. Haddizatında iddia konusu provokasyonların, genellikle açgözlülüğe ve canavarlığa müsamaha göstermek için bir memnuniyet vesilesi oluşturmanın ötesinde değer taşımadığı da ortaya çıkmakta ve Anadolu savaşı esnasında her iki tarafın da girişmiş olduğu organize vahşet hareketleri hakkındaki deliller tabiatıyla böyle bir izlenimin oluşmasını sağlamaktadır. Bunların, çarpışmaların seyri esnasında yapıldığına dair herhangi bir bilgi edinemedim. Kurbanların silahları her defasında -bazen aylar öncesinden- ellerinden alınmış oluyor ve söz konusu cürümler soğukkanlılıkla işlenirken yağmalamalar gayet rahat ve sistemli bir şekilde yapılıyordu. Rum çetelerinin 19 Nisan 1921 tarihinde Armutlu'ya yaptıkları ilk baskın esnasında (aşağıya bakınız) çetecilerin köyünden gelen kayıklar, ganimeti götürmek amacıyla sahili dolaşmış ve yağmalananlar, Hoca-dereyi-balâ'dan katır konvoyları ile nakledilmiştir. Fıstıklı havalisindeki Türk köylerinden gelen bir gruptan hayatta kalanlara, Rum çetelerinin, faaliyetleri esnasındaki ruh haletlerini bizzat sormuştum[26]. Onların coşku ya da heyecan içinde olmadıkları hususunda hepsi de fikir birliği içindeydi. Önce yağmalıyorlar ardından öldürüyorlardı ve bu işleri yaparken -öldürmek zorunda kaldıkları anlarda

26 18 Haziran 1921 tarihinde Kızılay'a ait S.S. *Gül-i-Nihal* vapurunun güvertesinde.

bile- şarkılar söylemekteydiler. Bu, oynayacak bir fare tutmuş olan kedinin sevinciydi.

Önemli bir husus da zenginlerin öldürülerek malına mülküne el konmasıydı. Zaman zaman, suçluların izlerini örtmek amacıyla, bütün bir aile katlediliyor, evleri de yakılıyordu. Yunan işgali altındaki bölgenin farklı kısımlarında bulunan köylere yapılan baskınlar esnasında, Yunan askerleri ile çetelerin ayrı ayrı ya da bir arada işlemiş olduğu pek çok cinayete ait ifadeler elimde bulunmaktadır. Fakirler canlarını kurtarıp kaçarlarken zenginler, çoklukla sahip oldukları büyük mal varlığının kurbanı oluyorlardı. Öte yandan, Giresunlu Osman Ağa ve çetecilerinin 1921 Temmuzunun son haftasında Merzifon'a düzenledikleri baskından da bir örnek vermek istiyorum. Tarafsız görgü şahitlerinden almış olduğum bilgilerde[27] Ankara hükümetini temsilen Merzifon'da komiser olarak bulunan Sadık Bey isimli bir zatın 6000 TL borçlu olduğu iki zengin Ermeniyi öldürmek için bu baskını fırsat bildiği belirtilmektedir.

Ekonomik sebep, sözünü ettiğimiz bu organize vahşet hareketlerini gerçekleştirenlerin zihinlerinde tabiatıyla birinci sırayı işgal etmektedir, yine de bu insanların kanın tadını aldıklarında zaman zaman cinnet nöbetlerine kendilerini kaptırıp, son derece değerli mülkleri yakarak ya da başka şekillerde heder ettiği de görülmektedir. Siyasi sebep de önemlidir. Yönetimde bulunan milliyetin mensupları için kendilerinden olmayan komşularından kurtulmak ayrı bir zevktir, bu arada (bu maksat dahilinde açgözlülükleri ile oynayarak) onları silahlandıran ve azmettiren daha yüce kişilerin, ulusal devlet kurmak üzere kendilerine ayırmış oldukları topraklar üzerindeki yakışıksız azınlıkları -ve hatta daha yakışıksız çoğunlukları- yok etme hevesi içinde olduklarından şüphe de edilmez. Askeri kaygılar da işe karışabilir, ama bizzat

27 *Times*'ın İstanbul'daki muhabiri tarafından aktarılmış ve 26 Ekim 1921 tarihli *Times*'da da neşrolunmuştur.

yakınen tetkik etmiş olduğum Yalova-Gemlik yarımadasında yaşanan hadiselerde somut deliller bunların karşısındaydı. Türk çetelerinin, Rumların sivil Türk ahaliye karşı kalkışmış olduğu organize vahşet hareketleri öncesinde, burada faaliyet göstermekte olduğunu düşünmüyorum. Gerillaların rahatça hatları geçebilmelerinden ötürü bu hükmümü sadece bu ilçenin cephe gerisinde bulunmasından çıkartmamaktayım, buna mukabil Mayıs ve Haziran ayları esnasında en ücra yerlerdeki Hıristiyan köylerinin sakinleri hâlâ köylerinde bulunmaktaydılar ve Türk köylerine gönderilen askeri postalar ile Rum korucu müfrezeleri o kadar küçük gruplardan oluşuyorlardı ki, havalide Rum çeteleri gibi Türk çetelerinin de bulunması durumunda kesinlikle hayatları emniyette olmayacaktı. Her halükârda bu bölgede Yunan birlikleri ile Rum çetelerinin meydanı boş bulduklarına inanıyorum ve bu düşünce, Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç teşkilâtını temsil eden Gehri tarafından da paylaşılmaktadır:

'Araştırmamız esnasında Samanlıdağ yarımadası (yani Yalova-Gemlik yarımadası) Yunan cephesinin gerisinde kalmakta olup, Yunan işgalinin başından itibaren kesinlikle çatışmalara sahne olmamıştı. Bölge, geçen Mart ayına dek sükûnet içerisindeydi. Haberdar olduğumuz cürümler son iki aylık döneme (Mart sonundan 15 Mayıs'a) denk düşmekte olup, Yunan ordusunun Eskişehir'de (yani İnönü'de) mağlup olarak çekilmesinin hemen sonrasında görülmektedir. Muhtemelen de bunun sonuçlarıdır'[28].

Her iki tarafta da organize vahşet hareketlerinin -asli müelliflerini olmasa da- asli vasıtalarını çetelerin teşkil etmesi sebebiyle bunları daha kesin bir biçimde izah etmek gerekmektedir. Anadolu'da, doğrudan bir meslek olarak değerlendirilebilecek şekilde, bölgede bulunan tüm sosyal kesimler ile milliyetlere mensup insanların oluşturduğu 'ekonomik' haydutlar her dönemde varolagelmiştir. Bunlar, kendileriyle baş etmede kifayetsizliğini gayet

28 Gehri, *A. g. e.*, s: 3-4.

iyi bir şekilde gözler önüne sermiş olan meşru otoritenin düşmanıydılar. Kısmen profesyonellerden teşkil edilmiş olmalarına rağmen, mensuplarının şahsi teşvik sebebleri hâlâ yağmalama isteği olan bu yeni 'siyasi' çeteler ise, bağlı bulundukları ülkelerin sivil ve askeri makamları ile basbayağı başka türden ilişkiler içindedirler. Bu makamlar onları caydırmak şöyle dursun, silahlandırıp, teşkilâtlandırıp, sonuçlandığını görmek istedikleri ama açıkça bu sonuçları kendi başlarına elde etmeyi istemedikleri işlerin bitirilmesi için ortalığa salarlar.

Söz konusu 'siyasi' çeteler aslında bir 'kamuflaj' vasıtası olup, beklendiği üzere, yeni bir oluşumdur. Yunan bağımsızlık savaşında vahşet hareketlerine girişmiş olan kleftler[29] ve başıbozuklar için bir kamuflaja gerek duyulmamıştı. Onlar, soydaşları tarafından birer asker ve yurtsever olarak takdir edilmişlerdi. Ama batılılaşma, terzi elinden çıkanlar kadar mecazi kara elbiseler de empoze etmiş ve Avrupa Milletler Camiasına[30] kabul edilmiş olan doğulu hükümetler, kurallar ve kanunlar dairesinde hareket et-

---

29 Osmanlı döneminde Türk hakimiyetini reddeden, dağları mesken tutmuş Yunanlı çetecilerin genel adı. Daha sonra bunlar bağımsızlık kahramanlarına dönüşmüşlerdir. -Ç.N.

30 Avrupa Milletler Camiası ya da 'Concert of Europe', Avrupa'nın büyük devletleri arasında 1815 sonrasında ihdas olunan serbest işbirliğini tanımlamaktadır. Hedeflenen amaç, Napolyon Fransasının mağlubiyeti sonucu toplanmış olan Viyana Kongresinde tesbit edilen barış şartlarının sürekliliğinin temin edilmesiydi. Büyük Britanya, Avusturya, Prusya ve Rusya'yı içine alan bu sisteme, Burbon monarşisinin restore edilmesi (1818) sonrasında Fransa da katılmıştır. Muhafazakâr düzeni tehdit eden ihtilâlci halk hareketlerine karşı, silahlı müdahaleye dek uzanan yöntemlerle Batı ve Orta Avrupa'daki *status quo*'nun korunması yanısıra, Yunanistan'ın (1830) ve Belçika'nın (1831) bağımsızlıklarının sağlanması, Avusturya'nın 1821'de İtalya'ya ve Fransa'nın 1823'de İspanya'ya karşı giriştikleri askeri müdahaleler ile Fransa haricindeki ülkelerin, isyankâr Mısır valisinin Suriye'deki sekiz yıllık işgalini sonlandırmak için -daha önce kendisine karşı Yunanistan'ı desteklemiş oldukları- Osmanlı imparatorluğu yanında müdahalede bulunmaları da bu topluluğun gerçekleştirmiş olduğu eylemler arasındadır. 1848 İhtilâli ve sonrasında Avrupa'da gelişen ulusal halk hareketlerinin Viyana Kongresinin koyduğu sınırları sorgulamaya başlaması topluluğun zayıf düşmesine sebep olmuş, ittifakın son kalıntılarıysa mensuplarının kendi aralarında giriştikleri bir dizi savaş neticesinde ortadan kalkmıştır. -Ç.N.

mek zorunda kalmışlardı. Böylece, Yakın ve Ortadoğu ülkelerinde anormal şartlar altında hâlâ varlığını sürdüren bazı uygulamaların da, -bir şekilde- kabul görmüş batılı standartlara uygun hale getirilmesi gerekmişti. Balkan yarımadasının bağımsız devletleri tarafından, 1878 yılındaki Berlin Antlaşması sonrasında ortaya konan durumun yarattığı şevk ile Makedonya için bir çözüm ortaya konmuştu. Bu basit bir çözümdü, gerçekten o kadar basitti ki batılı gözlemciler kesinlikle hayal kırıklığına uğramadılar; bizzat halk arasındaki vahşet hareketlerinin de yeni başgösteren rahatsızlığa bir miktar katkısı oldu zira bu kişiler, kabul edilmiş teamül resmiyet kazanana dek, bu hareketlerinde sebat ettiler. Hükümetler sadece -üzerlerinden politikalarını uyguladıkları- ajanlarına meşruluk kazandırmaya bir son verdiler. Bu defa, sınırların ötesine gönderilen çeteler tumturaklı biçimde ihtilâlci komiteler tarafından organize ediliyor, vatanperver bağışlarla donanımları sağlanıyor ve kendilerini feda eden gönüllüler ve liderleri olarak hareket edecekleri zaman üniformalarını fantezi haydut kıyafetleri ile değiştiren ordu mensubu subaylarca da istihdam ediliyorlardı. Bu haydutların faaliyetleriyle, mensubu bulundukları ve çıkarlarını -daha da ileri götürmeye niyet ederek- savundukları devletlerin desteğini almış olduğu herkesin malumuydu ama konvansiyon bu devletlerin başında bulunan hükümetlerin birbirleriyle ve Osmanlı imparatorluğu ile 'barış içinde' kalmalarını ve birbirlerinin başkentlerinde batılı tarzda diplomatik misyonlar bulundurmalarını sağlamayı başarmıştı. Tabiatıyla bu sayede aşikâr bir savaş halinin getireceği çok daha geniş kapsamlı acılar ertelenmiş oluyordu, yine de bu durum fazlasıyla suiistimale müsaitti. Hükümetler ile 'komitacılar' (komite mensubu manasına gelen bu batı kökenli türediler gürûhu kendilerine uyan biçimde bu takma adla anılıyorlardı) arasındaki münasebetler sadece üstü örtülü türden değildi. Bunlar, her açıdan belirsiz bir mahiyet taşıyor ve zaman zaman asli unsurların -gerçekten kontrolu kaybettiği anlarda- sorumluluktan kurtulmaları sürecinin bir parçası ola-

rak karşımıza çıkıyorlardı. Aralarındaki ilişkiler garip bir şekilde, ikinci ve üçüncü bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınan, büyük devletler ile piyonları arasındaki ilişkilere benzemekteydi.

Türkler, diğerlerinde olduğu gibi bu yenilikte de eski tebalarını taklit etmekten geri kalmadılar. Anadolu toprakları üzerinde 'çeteci' kelimesi, üzerinden fazla bir vakit geçmeden 'komitacı'nın anlamdaşı olarak kullanılır oldu. Türklerin 'siyasi' çeteleri ilk kez 1914 yılında batı sahillerinde[31] sahneye çıktı ve 1915 yılında, bu maksatla cezaevlerinden salınmış olan mahkûmlarla takviyeli biçimde, İttihat ve Terakki hükümetinin Ermenilere ilişkin tasarılarını Aydın vilâyeti haricinde Anadolu'nun her köşesinde gerçekleştirmeye koyuldular. Sivil Ermeni ahalisi, köyler ve kasabalardan 'tehcir edildi' ve enterne edilmek üzere üniformalı jandarmaların refakatinde yürüyüşe geçirildi ama yolları üzerinde, batılı gözlemcilerin erişemeyeceği ilk noktada çeteler ortaya çıktı ve katliama girişti. Üniformalı jandarmalar varış noktalarına yanlarındaki tutsaklar olmadan ulaştılar. Ne olmuştu? Çeteler onları pusuya düşürmüştü. Bu ne talihsizlikti. Hoşgörü geleneğine sadık kalan Osmanlı hükümeti ayaklanan Ermenileri daha ağır tedbirler almak yerine tehcir etmekle yetinmişti ama çeteler de, her ne kadar kanun-dışı olsalar da, Osmanlıydılar. Yurtsever infialleri çok güçlü ve silahları ise jandarmalarınkilerden çok daha üstündü. Böylece hükümet, Ermenilerin başına gelen bu talihsizlik için suçlanamayacaktı. Bu samimiyetsizlik, mide bulandırıcı olduğu kadar beceriksizce de olsa, 1921 yılındaki organize vahşet hareketlerinin öncü örneklerini oluşturacağı için, zamanında dikkate alınması gerekiyordu.

Savaş zamanında çeteler için adam toplamak hiç de zor değildir. Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonu, anılar içindeki mültecilerin yaşamakta olduğu ve içinden acemi çetecilerin istihdam edildiği bölgelerin varlığına da dikkatleri çekmişti:

---

31 Dördüncü bölüme bakınız.

'Taraflardan herhangi birinin üstünlüğü ele geçirdiği yerlerde diğer taraftan hayatta kalanlar çoğu örnekte kenndilerini evsiz-barksız bir durumunda bulurken, erkekler ise sıklıkla eşkiyalığa meylediyor...

Komisyon mensupları (İzmit bölgesinde), eşkiya haline gelmiş olan bu Müslümanların, Müslüman idaresi altında sabit hayat şartları garanti edildiğinde evlerine ve meşguliyetlerine geri dönecekleri izlenimi içindedirler, öte yandan Rum haydutlar, af çıkarıldığı takdirde, Yunan bölgesinde koloniler oluşturmak suretiyle, müttefiklere güven verecek bir fırsatı kaçırmayacaklardır. Bu kişiler genellikle ancak evlerinden sürüldükten ya da -Türkler örneğinde- askerlik hizmetinden firar ettikten sonra haydutluğa başlamış gibi görünmektedirler'[32].

Yunanlıların asker alma makamları, Anadolu Çerkezlerine özel bir önem atfetmekteydi. Rusya'nın Kafkasya'ya nihai boyunduruk vurduğu dönemde, bu Kafkas kökenli Müslüman milletin hayatta kalan yaklaşık yarım milyonluk mensubuna Osmanlı imparatorluğuna sığınma hakkı verilmişti. Liderleri, fazla zaman geçmeden Türk sosyal hayatında ağırlıklarını hissettirmeye başlasalar da, alt tabakaların hiçbir zaman Türk köylüleri ile kaynaşamadığını görmekteyiz.

Farklı dilleri, gelenekleri ve kıyafetleri yanısıra yüksek hayat standartları, aradaki engelleri oluştururken, bu insanlar da en az Giritliler kadar ortalık karıştırıcıydılar. Huzur bozucu bu Çerkez muhacirlerinden Batı Anadolu'da çok fazla vardı. Damat Ferit Paşa'nın Millicilere karşı bir Çerkez ordusu kurma teşebbüsü yanısıra Çerkez çete reisleri Eşref ile Ethem'in Millicileri terkederek Yunanlılara sığınmalarından daha önce bahsedilmişti[33]. Bu iki firarinin, soydaşlarının çok daha kapsamlı bir şekilde silah altına alınmalarına ilişkin teklifleri Yunan Yüksek Kumanda Heyetine iletmiş oldukları söylenmektedir. Sorumluluktan uzak Yunan karargâhlarında, Rusların Kazak sistemini taklit etme ve

32 Cmd. 1478 (1921), s: 10.

33 Beşinci bölüme bakınız.

imtiyaz sahibi Çerkez askeri kolonicilerini, Yunanistan'ın kalıcı olarak elinde tutmaya niyetlendiği Anadolu topraklarının sınırlarına yerleştirme lafları edilmektedir. Osmanlı hükümeti, Çerkezleri Suriye'nin çöl sınırı boyunca yerleştirerek bu işi gelişigüzel biçimde yapmış ama bölge ikliminin kuzeyden gelen bu insanlara uygun olmayışı bu tecrübeyi akim bırakmıştır. Yunan makamlarının kendi hesaplarına bu tecrübeyi tekrarlamayı düşünüp düşünmediklerini söylemek mümkün olmasa da, 1921 yılı boyunca azımsanmayacak sayıda Çerkez kökenli milisi bir araya getirdikleri bir başka gerçektir. Bu hususta, Tahkikat Komisyonu tarafından aşağıdaki hükmün verildiğini görmekteyiz:

'Bu Çerkezler, yarı-düzenli muharipler olarak fevkalâde nitelikler sergileseler de hiç de iyi biçimde kontrol edilmeyen faaliyetler sergileyen gruplar halinde bir araya gelerek aşırı davranışlar ortaya koymakta ve bu sayede ülkenin giderek harabeye dönmesine ve insanların bölgeyi terk etmesine sebep olan sürekli misilleme hareketleri düzeninin devamına katkıda bulunmaktadırlar'[34].

Bu raporun yazıldığı tarihten birkaç hafta sonra, 1921 Haziran ayının son günlerinde, söz konusu Çerkez asıllı paralı askerlerin bir kısmı İzmit'teki Rum çeteleri ve Yunan düzenli askerleri ile birlikte, Rumların kasabayı tahliyelerinin arefesinde, Türk sivillerinin katledilmesine yardımcı olmuşlardır. Ama öğrenebildiğim kadarıyla oynadıkları rol ikinci dereceden olup, onları yukarıda belirtilen ya da başkaca Yunan vahşet hareketinden sorumlu günah keçileri olarak kabul etmek için geçerli bir sebep bulunmamaktadır.

Nisan 1921 ve sonrasında, Anadolu'daki Yunan makamları tarafından toplanan siyasi çetelerin büyük çoğunluğunu ne profesyonel eşkiyalar ne de Türk soyundan gelmeyen Müslümanlar teşkil ediyordu, bunlar daha önceden kimseye zararı dokunmayan meşguliyetlerin sahibi olan mahalli Hıristiyanlardı. Nisan

34 Cmd. 1478 (1921), s: 11.

1921'de Rum çetelerinin saldırarak yaktıkları Fıstıklı havalisindeki Türk köylerinin sakinlerinden hayatta kalanlar, bu bölgede daha önce çetelerin mevcut olmadığını ve mahallin Türk ve Rum sakinleri arasında iyi komşuluk ilişkileri bulunduğunu ve yeni Rum çete reislerinin çobanlardan ve mangal kömürü yakıcılarından oluştuğunu söylemişlerdi[35]. Yalova'da ise, bunlardan bazıları bir zamanlar esnafken diğerleri küçük tüccarlık yapmaktaydı. Gemlik'te bu bahsettiklerimizden birinin küçük bir fabrikası da vardı! Haddizatında bunlar sıradan Rum sivilleri olup, savaşın insanı vahşileştiren etkisi ve Yunan işgal ordusunun da cesaret vermesiyle, kuşağının üzerine fişekliği bağlıyor, münasip bir başlık takıyor[36] ve Hıristiyanlığın altıncı, yedinci ve sekizinci emirleri yanında onuncu emrini de çiğnemeye koyuluyordu. Tabiatıyla bu durum, sistem içindeki en içler acısı unsuru teşkil etmekteydi. Organize vahşet hareketlerini gerçekleştirenler profesyonel mücrimler ya da Çerkezler gibi yabancı muhacirler olsaydı, akabinde bu gibi kişileri, kendilerini istihdam eden yetkililerin mensup bulunduğu masum çoğunluğa zarar vermeden ortadan kaldırmak ya da bölgeden sürmek mümkün olacaktı. Fakat caniye dönüşen bu sivillerin zararı, mensubu bulundukları bütün bir milliyete dokundu. Faaliyetleri, karışık nüfus yapısındaki iki ayrı unsur arasında bir yok etme savaşı başlattı ve bu savaş başladıktan sonra, söz konusu iki unsurun birbirlerinin komşusu olarak yeniden

35 Yunan köylerinden gelen çete reislerinin isimlerini de verdiler: Engere'den Londi Kaptan, Katırlı'dan Stylianòs, Arnavutköy'den Yokátos (Yüklü) Yorgi, Hacıtopuzoğlu (?) Panayoti ve Kumarcıoğlu Potti (?). Aile mesleklerinin düzgün biçimde soyadlarına kaydedildiğini farzettiğimizde tümünün de ziyadesiyle saygıdeğer kişiler olduğunu söyleyemeyeceğiz.

36 Sözünü ettiğimiz, bant şeklinde uzun bir kumaş parçasından oluşan bir türban ya da başın etrafına dolanan ve gevşekçe bağlanan uzun kumaş parçasından oluşan bir başlık olup bu kisve, -Batum ile Trabzon arasındaki Karadeniz kıyısında yaşayan ve Gürcüce konuşan, denizcilikleri ya da cana kıyıcılıkları ile ün kazanmış, bir müslüman kavim olan- Lazların milli başlığıdır. Rum çete reisleri bilerek bunu takıyorlardı ama -her zamanki başlıkları olan- batı tarzı siperlikli kumaş kasket onlara daha uygun düşüyordu. Tabiatıyla başlıklar Türkiye'deki giyim-kuşamın belirleyici unsurunu teşkil etmekteydiler.

nasıl bir arada yaşayabileceğini görmek gayet zor bir hal aldı. Bu çetelerin istihdam edilerek sahaya sürülmeleri, en korkunç sonuca yol açmaları öncesinde, Batı'nın tüm diplomatik örgütlerinin bir araya gelmesiyle dahi durduramayacağı bir misillemeler ve karşı misillemeler silsilesinin önünü açmıştır.

İşin acı tarafı da, bu şeytani kamuflaj metodunun tümüyle kifayetsiz kalışıdır. Batılı gözlemciler tarafından, her iki tarafta da, çeteler ile meşru makamların işbirliği içinde hareket ettiklerine dair somut deliller elde edilmiştir. Bu noktada, Yalova-Gemlik yarımadasındaki Müttefiklerarası Komisyon, 23 Mayıs 1921 tarihli raporlarında olanları aşağıdaki şekilde özetlemektedir:

'Komisyon, Yunanlılar tarafından işgal edilen Yalova ve Gemlik kazalarının bir kısmındaki neredeyse bütün Müslüman köylerin, iki aydan daha az bir zaman zarfında, harap edilmesine ya da boşaltılmasına yol açan sebeplere ulaşmaya gayret göstermiştir.

Mart ayının sonlarına doğru Yunan ordusunun harekete geçmesiyle birlikte patlak veren hadiseler, Yunan hattının yakınlarında bulunan Dicanköy, Reşadiye, Soyulcak, Pazarköyü (Türk köyleri) ve Çengeller'in (Ermeni köyü) saldırı sebebiyle ya da misilleme neticesi olarak harap edilmiş ya da boşaltılmış olmasını izah edebiliyorsa da, buradaki durum Mudanya körfezinin kuzey kıyısındakilerle paralellik arz etmemektedir. Bu son saydığımız bölgede bulunan köyler 15 Mayıs tarihinde, askeri operasyonların neredeyse yok denebilecek kadar azaldığı ve Yunan komutanının herhangi bir provokasyon hareketini bildirmemiş olduğu bir zamanda, hem de komisyonun 12 Mayıs'tan itibaren Gemlik'de bulunmasına rağmen yakılmışlardır.

Yunan askerleri ve Gemlik'in Rum nüfusu göz önüne alındığında, muhtelif milliyetler arasında çağlar boyunca devam etmiş olan ve savaş esnasında Türklerin elinde büyük çileler çekmiş 2000 Ermeni ile birçoğu Fulacık, Elmalı ve İznik bölgelerinde, Kemalistlerin vahşet hareketlerine tanıklık etmiş, 3600 Rum mültecinin varlığı ile daha da artan nefret, şüphe götürmeyecek biçimde yeterli bir sebep olarak kendini göstermek-

tedir (rapordan aynen alınmıştır). Yine de bu nefret Müslüman köylerin maruz kaldığı muamelenin şiddetini izah edebilse de böylesine kapsamlı ve süratli bir şeklide harap edilmeleri için belirleyici bir faktörmüş gibi görünmemektedir.

Son iki ay zarfında bu köylerin gruplara ayrılarak tahrip edilmesinde bariz ve düzenli bir metod uygulanıyormuş gibi görünmektedir zira yakıp-yıkma işlemi Yunan komutanlık karargâhının komşuluğundaki bölgeye kadar ulaşmış durumdadır.

Komisyon mensupları, Yunan ordusunun işgali altında bulunan Yalova ve Gemlik kazalarının bir kısmında, Türk köylerinin harap edilmesi ve Müslüman nüfusun yok edilmesine yönelik sistemli bir planın mevcut olduğuna inanmaktadır. Bu plan, Yunanlıların talimatları altında ve hatta bazı hallerde düzenli ordu birliklerinin katkıları ile Rum ve Ermeni çeteleri tarafından uygulanmaktadır.

Köylerin tahrip edilmesi ve bunun neticesi olarak Müslüman nüfusun kaybı, şüphesiz bir erken saldırı anında yerli nüfustan kaynaklanan muhtemel bir karşı-saldırıya karşı Yunan ordusunun kanatlarını ve gerisini emniyete alma ve hatta belki de bu bölgede Yunan hükümeti için elverişli bir politik durum yaratma gayesini gütmektedir.

Her halükârda, komisyon, bir yandan Hıristiyanların öte yandan Müslümanların maruz kaldığı vahşet hareketlerinin medeni bir hükümet için bir utanç vesilesi olduğu ve Yunan ordusunun işgali altındaki bölgedeki yegâne otorite durumunda olan Yunan makamlarının, Kemalist rejimin hüküm sürdüğü bölgede ise Türk makamlarının bunlardan sorumlu olduğu kanaatindedir'.

Yaptıkları seferlerin birçoğunda Müttefiklerarası Komisyona ve hemen ardından Osmanlı Kızılayına refakat eden Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Teşkilâtının temsilcisi Gehri de aynı fikri ifade etmektedir:

'Bu misyon, son iki ay boyunca Yalova-Gemlik yarımadasındaki Müslüman nüfusun yok edilmesinde Yunan işgal ordusuna mensup askeri teşkillerin kullanılmış olduğu kanaatine varmıştır. Köylerin ya-

kılması, katliamlar, köy sakinlerinin yüreklerine dehşet saçılması ile yer ve tarihlerin çakışması gibi gözle görülür gerçekler, bu meyanda şüpheye yer bırakmamaktadır. Gözümüzle gördüğümüz ya da hakkında somut delillere sahip olduğumuz vahşet hareketleri, silahlı sivillerden oluşan gayrinizami grupların (yani çetelerin) ve düzenli orduya mensup organize birliklerin eseriydi. Bu kötü ve ahlaksızca hareketlerin askeri komuta heyeti tarafından önlendiğine ya da ceza gördüğüne dair tek bir haber dahi bizlere ulaşmış değildir. Silahları ellerinden alınıp, dağıtılacak yerde, faaliyetleri esnasında bu çetelere yardım sağlanmış ve bu gruplar, düzenli birliklerle yakınen işbirliğinde bulunmuşlardır[37].

Benzeri sonuçlar, İzmit ve havalisini, Yunanlıların bölgeyi boşaltmaları esnasında yaşanan son sahnelerden hemen önce, 1 Haziran 1921 tarihinde, ziyaret ederek rapor veren Müttefiklerarası Komisyonun ilgili kısmı tarafından, resmi raporlarının[38] on ve on birinci sayfalarında, kayıt altına alınmıştır.

Bu genel hükümleri örneklerle de desteklemek mümkündür. Yalova'daki gözlemlerim aşağıda verilmiştir[39] ve bu gözlemler Gehri'nin raporuna atıflarda bulunarak da doğrulanmaktadır[40]. Kapaklı ile Kumla'da, Rum çeteleri ile askerler arasındaki işbirliği hem Gehri hem de Müttefiklerarası Komisyon tarafından gözlemlenmiştir. İngiliz okurlarının, resmen yayınlanmış olan raporun orijinal haline ulaşmaları daha zor olacağından Gehri'nin anlattıklarını iktibas ediyorum:

16 Mayıs 1921 Pazartesi. Yalova-Gemlik Soruşturma Komisyonunu taşıyan İngiliz savaş gemisi Bryony, önceki gün saat üçten itibaren alevler içinde olan Kapaklı'ya geçti. Orada burada hâlâ dumanları tütmekte olan harabeler arasında birkaç köy sakini bulunmaktaydı. Geri kalanlar dağlara kaçmışlardı. Dördü kadın sekiz ceset gördük. Bunlar-

37 Gehri, *A.g.e.*, s: 3.
38 Cmd. 1478 (1921).
39 Bkn. 'Yalova', s: 364.
40 On dördüncü sayfa.

dan üç tanesi yaklaşık on beş gün önce öldürülmüş gibi görünüyorlardı. Diğer beşiyse bir gün önce katledilmişlerdi. Kadınlardan birinin kanı hâlâ akmaktaydı. Bir diğer kadın, yatağında öldürülmüştü. Cesetlerin görünümleri bunların bulduğumuz yerlerde yani evlerinde öldürüldüklerini gösteriyordu. Bazılarının vücutları da parçalanmıştı.

Hayatta kalanlar, katillerin Yunan askerleri olduğunu söylediler. Gemlik'deki Yunan karargâhından komisyona yardımcı olmak amacıyla gönderilen subay buna itiraz etti ve orada bulunan küçük bir kız çocuğunu işaret ederek aynı sorunun ona sorulmasını talep etti zira "çocukların ağızlarında gerçek bulunurdu". Çocuk, sakince ve şüpheye mahal bırakmayacak bir biçimde söyledi: "Katiller Yunan askerleriydi".

17 Mayıs Salı. Komisyon, Bryony'nin güvertesinde, 12, 13, 14 ve 15 Mayıs tarihlerinde yarımadanın güneyinde keşifte bulunmaları için gönderilen birliğe kumanda eden, 28. Piyade Alayından Teğmen John Costas ile yaveri Papoultopoulos'un yeminli ifadelerini aldı. Onların güzergâhı ve programları hemen her merhalesinde Kumla halkı ile yanan köylerin sakinlerinden elde edilen bilgilerle çakışmaktaydı. Teğmen Costas, kundakçıların askerleri olabileceği ihtimalini kabul etti. Olup bitenlerden haberdar olmasının vazifesi olduğunu düşünmüyordu. Kumla'daki karaya çıkış noktamızda silahlı dört Türkü tutuklatarak vurdurtmuştu.

Bryony, Fıstıklı ve Armutlu'ya doğru yoluna devam ederken, öldürülen dört Türkün cesetlerini teşhis etmek amacıyla Yunanlı teğmen ve yaveri yanısıra İtalyan tercümanımız ile birlikte gemiden ayrıldım. At üzerinde bir saatlik yol katettikten sonra yedi ceset bulduk ve bunlardan ancak biri teğmen tarafından kendi eseri olarak teşhis edildi. Sadece tevkif etme emri almışken neden öldürdüğü kendisine sorulduğunda "çünkü öyle istedim" diye cevap verdi. Yunanlılar Gemlik'e dönerken bizler de Kumla'daki karaya çıkış noktamıza döndük. Dönüş yolumuzun üzerinde iki cesetle daha karşılaştık.

Aynı akşam saat beş sularında bizleri haydutların reisi Gemlikli Yorgo ziyaret etti. Azı dişine kadar silahlanmış vaziyetteydi ve kendisine

keza aynı şekilde silahlı bir genç ile bir asker eşlik ediyordu. Arkalarından gelen bir grup asker köyün açığında ağaçların altında konuşlandılar. Yorgo, Costas'ın keşif birliğinin her hareketine iştirak etmiş olmakla ve köyleri ateşe vermekle iftihar ediyordu. Ayrıldıkları zaman, bahsettiğimiz bu üçlünün, Küçük Kumla'ya gitmek üzere karaya çıkış noktasında bulunan insanlara ait atlardan üçünü çaldığı da anlaşıldı.

19 Mayıs 1921 Perşembe. General Leonardopoulos'un emirleri üzerine tümende görevli bir irtibat subayı haydutların reisi Yorgo'yu Bryony'nin güvertesine getirdi. Yorgo, bir gün önce yaptıklarını iftiharla anlattığı esnada sarhoş olduğunu beyan etti; Costas'ın birliğine, çeşitli hareketleri esnasında tabiatıyla eşlik etmiş olsa da, sadece rehberlik etmekle yetinmişti; köyleri ateşe veren kendisi değil Yalova'dan gelen Rum haydutlarıydı ve yalnız kendisi değil eşlik ettiği subay da onları bu işi yaparken görmüştü[41].

Fıstıklı havalisindeki köylerin sakinlerinden hayatta kalanlar bölgelerindeki işin büyük oranda Katırlı ve Arnavutköy isimli iki köyden gelen Rum sivillerin oluşturduğu çetelerce yapıldığını söylemişlerdi. Bu çeteler Yunan makamları tarafından teşkilâtlandırılmış ve yüz askerin eşlik ettiği iki Yunan subayı tarafından bölgenin Rum nüfusuna dağıtılan silahlarla teçhiz edilmişlerdi (silahların bir kısmı mahalli Türklerden toplanmış geri kalanı ise Gemlik'den getirilmişti). Sultaniye, Hayriye ve Selimiye köylerinin yakılıp yıkılmasına Yunan birlikleri de iştirak etmişlerdi.

29 Haziran 1921 tarihinde, üniformalı Yunan askerlerinin herhangi bir provokasyon olmaksızın İzmit körfezinin güney sahili boyunca kundaklama eylemlerine giriştiklerine karımla birlikte bizzat şahit olduk. Kızılay'a ait *S.S. Gül-i-Nihal* gemisi ile körfez boyunca İzmit'e doğru giderken gemide Müttefik Yüksek Komiserliğinden bir temsilcinin bulunması Yunan savaş gemilerinden oluşan kordonu geçmemize imkan vermişti. Önceki gün sabaha karşı İzmit kasabasını terkeden Yunan kuvvetleri, bize göre ters

41 Gehri, *A.g.e.*, s: 8-11.

istikamette, sahil boyunca doğudan batıya, yani Yalova ve Gemlik'e doğru çekilmekteydiler. Yaklaştıklarını ilk kez önümüzdeki sahilden iki duman sütununun yükselmesiyle farkettik. Biraz sonra tam hizasına geldiğimiz bir köy[42] alevler içinde kaldı ve aynı anda doğudan gelen üniformalı bir grup Yunan askerinden oluşan bir konvoyun oraya varmış olduğunu anladık. Sahile ancak birkaç yüz yarda mesafede seyrettiğimiz için askerlerin evleri ateşe verdiğini çıplak gözle net ve açık bir biçimde görebiliyorduk. Ahşap iskelelere bağlanmış durumdaki tekneler bile su hatlarına dek alevler içindeydiler. Daha sonra, geminin kıçından bakarken, birkaç saat önce önlerinden geçtiğimiz zaman sapasağlam durumda olan Ereğli ve Karamürsel adlı küçük kasabalardan da taze ve daha büyük duman sütunlarının yükseldiğine tanık olduk. Konvoyun başı oralara ulaşmış ve faaliyetlerine devam etmişti. O akşam İzmit'te demir attığımız noktadan Karamürsel üzerinde parlayan alevlerin gecenin ilerleyen saatlerine dek titreşerek yandığını görebiliyorduk. 1 ve 2 Temmuz günleri Karamürsel, Ereğli ve Değirmendere iskelesi mevkilerinde karaya çıktık. Değirmendere'de karaya çıktığımız vakit olup bitenleri tetkik etmek üzere içerilere doğru ilerledim. Yakıp-yıkma işlemi heryerde garazkârane ve sistemli bir şekilde cereyan ediyordu. Karamürsel'in yıkıntıları arasında hayatta kalmış iki insan varlığı ile karşılaştık. Bunlardan biri tecavüze uğradıktan sonra dipçiklerle dövülen Hatice isimli yaşlı bir Türk kadını, diğeri ise bitap düşmüş bir Yunan askeri idi. Askerin ismi Andréas Masséras olup kendisi 11. tümen, 16. alay ve 10. bölüğe mensup bulunmaktaydı. Daha sonra kendi ağzından olup bitenlere dair bilgi almaya muvaffak oldum. Bana söylediğine göre 29 Haziran tarihli geri çekilme operasyonu esnasında, mensup olduğu alay, yirmi ilâ otuz Çerkezden oluşan bir birlik ile beraber artçılık görevini üstlenmişti. Köylere girdiklerinde heryeri alevler içinde bulmuşlardı. Bu

42 Daha sonra Ulaşlı iskelesi olduğu anlaşılacaktı.

tesbit bizim Uşaklı iskelesindeki gözlemlerimizle de uyuşmaktaydı zira orada konvoyun başında bulunan düzenli birlikler tarafından evlerin ateşe verildiğini görmüştük.

Ereğli'ye geldiklerinde, Masséras güneş çarpmasından ötürü yere yığılmış olduğundan konvoyun son kısmı kendisini arkalarında bırakmıştı, Karamürsel'e dek güç bela gelmeye muvaffak olmuş, orada kendinden geçmiş ve biz onu buluncaya dek ortada kalmıştı. Bu dedikleri de gördüklerimizle uyuşuyordu, çekilme esnasında bir çarpışma yaşanmamış, Türklerin yaşadığı köyler ve kasabalar soğukkanlı bir şekilde ve hiçbir provokasyon olmaksızın yakılmıştı.

Yunan birliklerinin çetelerle işbirliğine girmeleri sadece Yalova-Gemlik-İzmit bölgeleriyle sınırlı değildi. İşgal altındaki toprakların diğer birçok kesiminden bana ulaşan dolaylı bilgiler ve istatistikler yanısıra, 24 Haziran 1921 tarihinde Akhisar yakınlarındaki Başlamış'da ve aynı yılın 25 Mayıs günü daha güneyde Manisa yakınlarında Tiyenli'de Yunan birliklerinin iştirak ettiği ve katliamların yaşandığı baskınlara ilişkin ayrıntılı ifadelere sahibim.

Türk tarafındaki 'Pontus'da 1921 Haziranında başlayan organize vahşet hareketleri esnasında Millici makamlar ile çeteleri arasındaki münasebet buna benzeyen bir şekilde cereyan etmiş gibi görünmektedir. Bafra kasabası ve havalisindeki Rum azınlığına karşı 3 ilâ 18 Haziran tarihleri arasında girişilen vahşet hareketlerinden canlarını kurtaranların anlattıkları, Millicilerin valisi Cemil Bey'in hadiseleri alenen organize ettiğini ve mahallin Müslüman sivilleri arasından devşirilen çeteler kadar düzenli Türk birlikleri ile jandarmasının da yağmalama, tecavüz, öldürme ve yakıp-yıkma hadiselerinde pay sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Giresunlu Osman Ağa'nın Temmuz'un son haftasında Merzifon kasabasına düzenlediği baskını gören Amerikalı

görgü şahitleri[43] bu baskının çete reisinin inisiyatifi ile yapıldığını, baskın devam ederken kasabanın Millici kaymakamının evine kapandığını ve hayatları tehlikede olan bazı Hıristiyanların ise bölgenin hali vakti yerinde Türk sakinleri tarafından kurtarıldığını bildirmişlerdir. Bu örnekte çeteler, mahallin sakinlerinden oluşmamakta, bölgenin çok daha uzağında bulunan vahşi tabiatlı yerlerden gelen insanlardan meydana geldiği için, kaymakam ile bölgenin önde gelen kişilerinin bu durumu tasvip etmemeleri şaşkınlıkla karşılanmamaktadır.

Aynı zamanda Millici Komiser Sadık Bey (yukarıda sözü edildiği şekilde) baskını yapanların işlediği suçlara fiilen katılmış ve mahalli jandarmalar ile köylüler, çeteler gittikten sonra da yağmalama hareketlerine devam etmişlerdir. Ankara hükümetinin bu konuda soruşturma başlattığı ve bu baskınla alâkalı olarak vazifeyi suistimalden suçlu bulunan bazı subaylar ile mülki yetkilileri cezalandırdığı da söylenmektedir, yine de Osman Ağa'ya karşı herhangi bir disiplin cezası uygulanmış gibi görünmemektedir. Muhtemelen, Osman Ağa'yı kendilerinden de güçlü bir biçimde yerleşmiş olduğu Giresun belediye reisliği makamından almaya güçleri yetmeyecekti.

Ama en azından şu ana kadar dek rütbesiyle yer aldığı ve almaya devam ettiği ordu listesinden ismini silebilirlerdi. Millici-ler açısından 'Pontus' İhtilâlci Hareketi, Yunan ordusunun Ankara'ya ulaşmasını engellemek için batı cephesinde, toplayabildikleri her bir düzenli askere ihtiyaç duydukları Haziran-Eylül 1921 tarihleri arasında bir ihtimal gerçek bir tehlike oluşturuyordu. Osman Ağa'nın baskıcı metodları tesirliydi ve çizmeden yukarı çıksa dahi Millicilerin onunla tartışmaya girecek hali yoktu. Böyle bir açıklama, doğru bile olsa, ona karşı gösterilen müsamahayı haklı çıkartamayacağı gibi, Anadolu savaşının uzamasından ne

43 Onlardan gelen bilgiye dayanan bu haber İstanbul'daki muhabiri tarafından *Times*'a iletilmiş ve aynı gazetenin 29 Ekim 1921 tarihli nüshasında yayınlanmıştır.

gibi kötülüklerin beklenebileceğinin bir başka örneğini teşkil edecektir.

Söz konusu bu vahşet hareketlerinde her iki tarafın uyguladığı taktikler -çok az miktarda yenilik içerdikleri için- eksiksiz biçimde tasvir edilmeye ihtiyaç göstermemektedir. Tehcir işlemi olarak da bilinen dolaylı bir yöntem ise, kapsamlı biçimde uygulanmaktadır. Yunan tarafında Manisa, Nif, Kasaba, Salihli, Akhisar, Alaşehir, Kula, Uşak, Torbalı, Bayındır, Tire, Ödemiş, Aydın ve Nazilli ilçelerinden, haddizatında işgal altındaki toprakların iç kesimlerinin tamamından yapılan tehcir hareketlerine dair bilgilere sahibim. Aşağıdaki bizzat Alaşehir kasabasına ait bir örnektir. Yunan işgali altındaki beldenin Türk kaymakamı olan Rıfat Bey, Yunan askerlerinin taşkınlıklarına ilişkin bir raporu Yunan kumandanının önüne tam beş kez koyduktan sonra ancak beşincisinde dikkat edileceğine dair bir söz alabiliyor. Bununla birlikte hiçbir ses çıkmadığını görünce ikinci bir rapor hazırlayarak veriyor ama bundan da bir haber gelmiyor. Bunun üzerine her iki raporun birer kopyasını bir üstyazı[44] ile beraber bir batılı devletin İzmir'deki başkonsolosuna gönderiyor. Bu davranışını haber alan Yunan makamları kendisini tevkif edip ilçedeki hakim, müftü ve önde gelen yirmi beş Türk ile beraber 'savaş suçlusu' olarak sürgüne gönderiyorlar. Bu topluluk, yürüyüşleri esnasında bütün kötü hava şartlarına maruz kalacak şekilde geceyi açıkta geçiriyor. Onların İzmir'e ulaştığı ve gemiye bindirilerek gönderildikleri biliniyor ve bir daha da kendilerinden haber alınamıyor. Elimde birbirinden ayrı on dört kasaba ve köyden gelen benzeri sürgünlere dair kesin ifadeler bulunmakta olup, bu meyanda herhangi bir beldeden sürgüne gönderildiği kaydedilen en yüksek insan sayısı elli olup, bu sayı belde başına ortalama otuz dolaylarındadır. Tarihler, 13 Nisan 1921'den başlayarak haber kaynağı-

44 Kaymakam'ın resmi mektubu, Alaşehir sancağının mahalli arşivlerinde 9 Mayıs 1921 tarih ve 84 sayı ile yer almaktadır. Bilgi kaynağım söz konusu konsolosluk değildir.

mm bilgi toplamayı kestiği an olan Temmuz başlarına kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Kendisi, sürgünlerin durması yüzünden değil, bu ve diğer taşkınlıkları kaydettiğinden ötürü her an bir tehlikeye maruz kalabilecek duruma düştüğü için bilgi toplamayı kesmiştir. Sürgüne gönderilenlerden bazıları bizzat refakatçileri tarafından daha yoldayken öldürülmüşlerdir. Örnek vermek gerekirse, Aydm yakınlarındaki Köşk beldesinden 20 Nisan 1921 tarihinde sürgün edilen Sultanhisarlıoğlu Ömer Efendi isimli bir zatın cansız bedeni daha sonra yol üzerinde bulunmuş, kendisiyle birlikte sürgüne gönderilen on dört kişinin kaderi ise meçhul kalmıştır. Bazı hallerde, Aydın havalisinde sürgüne gönderilenlerin evlerinin, akabinde Yunan subay ve astsubayları tarafından yağmalandığına ve hane halkı arasındaki kadınların tecavüze uğradığına da şahit olmaktayız. Tire'de Ispartalı Hacı Süleyman isimli şahıs ve eşraftan bir başka Türk, 28 Haziran günü bu havalide yakılıp yağmalanan on sekiz köyden[45] gelen iki mülteciye evlerini açtıkları için sürgün edilmişlerdir.

Yunan makamları, bu sürgünleri gerçekleştirmekle, Türklerin üst toplum tabakalarını hedef alma politikalarına bağlı kalmışlardı. Ulusal liderlerinin fiziki varlıklarının ortamdan uzaklaştırılması durumunda köylülerin üzerinde daha hızlı bir şekilde üstünlük kurmayı umduklarından şüphe edilmiyordu. Öte yandan Türklerin giriştikleri tehcir hareketleri, tıpkı 1915 yılında Ermenilerin tehcir edilmesi gibi, sınıf farkı gözetmeksizin topluca uygulanıyormuş gibi görünmektedir. Bu durum, Yunan donanmasının Karadeniz sahil kesimleri boyunca düzenlediği operasyonlarla kısmen de olsa provoke edilmiştir. Türk hatlarının gerisinde, esas Yunan saldırısının başlaması ile beraber, İhtilâlci 'Pontus' Teşkilâtı ile bağlantılı bir çıkarmanın gerçekleştirilmesinden korkuluyordu. 27 Temmuz 1921 tarihinde, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinin Rum ve Ermeni Daireleri çok kötü haberlerin gel-

45 Bu on sekiz köyden on ikisinin ismini elde ettim.

mekte olduğunu tarafıma bildirmişlerdi. Tehcir hareketlerine büyük acılar ve -bazı hadiselerde- katliamlar da eşlik etmekte ve bütün bunlar Güney Anadolu kadar 'Pontus' bölgesinde de görülmekteydi.

Maalesef, tehcir hareketleri organize vahşet hareketlerinin en kötüsünü oluşturmaktan çok uzaktaydı. Köylerin yakılıp-yıkılması ve kasabaların topa tutulması bunları açık farkla geride bırakmıştı. Bu 'doğrudan eylem' genelde ilçelerin kenarda köşede kalmış kesimlerinde başlamış durumdaydı. İlk olarak küçük mezralar hedef alınıyor, tıpkı sürek avında çalılara vurarak hayvanları yuvalarından çıkaran becerikli avcı yardımcıları gibi, çeteler de hayatta kalanları uygun bir şekilde kullanılmaları için merkezi köylerde veya kasabalarda bir araya getiriyordu. Bu taktik Yunanlılar tarafından Yalova-Gemlik yarımadasında, Türk tarafında ise Bafra havalisinde uygulanmıştı. Birinci safha genellikle vakit kaybetmeden, ikinci safha ise keyfe göre gerçekleştiriliyordu. Yağmaya ve kan dökmeye yönelik iştahlarını bastırmış olan çeteler, kurbanlarının geri kalan kısmıyla kedi-fare oyunu oynamaktaydılar. Onlara merhametsizce abluka uyguluyor, tarlalarda çalışmak üzere dışarı çıkmaya cesaret gösterenleri ise öldürüyorlardı. Arada bir karanlık gecelerde köyleri basıp geri çekiliyor ve bir müddet sonra bu baskın ve çekilme işlemini her defasında bir miktar yağmalama ve öldürme eşliğinde tekrarlıyorlardı. Sonunda bütün güçleri ile saldırarak nihai katliamı gerçekleştirmekteydiler: Bütün bir köy ateşe verilirken, kârlı olmadığını söyleyemeyeceğimiz bu eğlence, söz konusu bölgedeki rakip milliyetin bir aylık süre içinde ortadan kaldırılması ile neticeleniyordu. Örneklere geçmeden önce, genel bir kaide olarak, hem Yunan hem de Türk makamlarının istedikleri anda bu oyunu durdurabileceklerine inandığımı da belirtmek isterim. Gemlik üzerindeki tepelerde yer alan Ömerbey köyü, -bir ya da iki mil kuzeyinde bulunan köyler çeteler tarafından haritadan silinirlerken- üniformalı iki Yunan muhafızın varlığı ile etkin bir biçimde korunmaktadır.

Benzer bir şekilde, Yunan garnizonunun ve Hıristiyan sivillerin çekilmesinden sonra Millici askeri makamlar, İzmit'in karşısında ve körfez girişinin öbür yakasında yer alan bir Ermeni köyü olan Bahçecik'i korumaya muvaffak olmuşlardı. Köyü işgal eden Türk çetelerine köyün kundaklanmaması talimatı verilmiş ve bu talimata uyulmuştu[46]. Bu disiplin örnekleri hayran olunacak nitelikte olsalar da, çok daha fazla örnekte müdahaleden kaçınan yetkililerin sorumluluklarını artırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Uzak mezraların hedef alınmasına örnek olarak, hayatta kalanlardan ayrıntılarını elde ettiğim, Fıstıklı havalisindeki altı küçük Türk köyünün maruz kaldığı muamele gösterilebilir. Burada toplu katliamlar vuku bulmamıştır.

Örnek vermek gerekirse Selimiye'nin üç yüz sakini Kapaklı, Narlı ve Karacaali'ye kaçmışlar ve bu sayılan yerler 15 Mayıs tarihinde yerle bir edilene dek de hayatta kalmışlardı (yukarıya bakınız). İhsaniye'de yüz kişiden sadece beşi öldürülmüş, ikisi ise yaralanmıştır. Sultaniye'de bulunan 56 kişi bir ölü ve bir yaralı ile kurtulmuştur. Mecidiye'de 250 kişiden yalnızca ikisi hayatını kaybetmiştir. Sadece Hayriye'de bu ilk safha içinde nüfusun yarısının katledildiği bilinmektedir ama bu da vaktinden önce vuku bulmuş bir hadisedir. Köy sakinlerinin dehşete düşüp evlerini terkederek büyük şehirlere ya da (birçoğunun açlığa ya da kötü hava şartlarına maruz kalarak hayatlarını kaybedecek şekilde) ormana veya dağlara kaçmaları için genellikle bir ya da iki kişinin öldürülmesi yeterli olmaktadır (Haber kaynağım da Armutlu'daki rizikolu sığınma noktasında iki ay geçirdikten sonra Kızılay tarafından kurtarılmıştı). Fıstıklı civarındaki altı köy[47], 18 Ni-

46 29 Haziran 1921 gecesi, köyde konuşlanmış olan çete birliği keşif için köyden ayrılmışken, mahalli Türklerden oluşan sivil yağmacılar yarım düzine evi ateşe vermişlerdi. Çeteciler, köye döndüklerinde yangını da söndüreceklerdi.

47 Altıncı köy olan Lütfiye'den sadece iki aile (yani on beş kişi) Armutlu'ya ulaşmıştı. Geride kalanların akibetleri bilinmese de bunların başka yerlere sığınmış olmaları da mümkündür.

san 1921 tarihinde sona eren hafta boyunca birbiri ardısıra seri bir şekilde boşaltılmış ve ardından çeteler tarafından rahat bir şekilde yağmalanarak yakılmıştı.

Bundan sonraki safhayı oluşturan kedi-fare oyununda birden fazla çeşit bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse Samanlı, Yalova bölgesindeki on sekiz köyden ayakta kalan son ikisi arasındadır. Bu köy, yakılıp-yıkılmış durumdaki komşu köylerden gelen mültecilerle mal varlıklarını barındırmaktaydı. Sıkı biçimde abluka altında tutulan Samanlı'nın dahi neticede bir kişinin ölümüne sebep olan tek bir saldırıyla ucuz kurtulduğu söylenebilir.

Bu hadisenin tarihi olan 15 Nisan 1921 ile Kızılay'ın yöre ahalisini tahliye ettiği 5 Haziran arasında, Ormancı Yorgi adında güleryüzlü bir eşkiya olan Rum başkorucu ile Rum çetelerinin liderleri arasında varolan karşılıklı anlayış sayesinde nihai felaketten kaçınmak mümkün olmuş gibi görünmektedir. Yunan makamları, Yorgi'yi bir tür *garde champêtre*[48] olarak kabul etmeyi tercih etmişlerdi ama bu kadar saygı duyulan bir kişi olmasaydı kendisine tevdi edilen bu görevin pek de üstesinden gelemeyecekti.

Köylülerin sahip olduğu hayvanları götürmeye kalktığımızda bunların yarısının -insanı şaşırtan miktarlarda nakit para ile birlikte- 'koruma karşılığı verilen hediyeler' olarak son altı hafta zarfında Yorgi'nin mülkiyetine geçmiş olduğunu öğrenmiştik. Bunun belli bir yüzdesinin bir miktar zaman satın alabilmek için çetecilere intikal ettiğinden ve onların da, burunlarının dibinden köyü boşalttığımız zaman, kendilerini fena halde aldatılmış hissettiklerinden de şüphe yoktu[49]. Köy sakinleri, hatırı sayılır miktarda bir 'anlayış' karşılığında olsa da, Ormancı'nın diplomasisi sayesinde kurtuldukları için kendilerini şanslı sayabilirlerdi.

---

48 Fransızca, 'kır bekçisi' manasında. -Ç.N.

49 Son gün, yakındaki ormanlık arazide saklanmalarına rağmen Kızılay heyeti içindeki müttefik subayların varlığından dolayı saldırmamayı tercih ettiler.

Yalova-Gemlik yarımadasının tam ucundaki, karma nüfus yapısına sahip büyük bir yerleşim merkezi olan ve 1921 Haziranında Kızılay heyeti ile birlikte iki üç gün süreyle ziyaret etme fırsatını bulduğum Armutlu'da, Türk ve Rum cemaatleri daha önceleri iyi ilişkiler içindeydi. Rumlar, Avrupa savaşı esnasında Bursa'ya tehcir edildiklerinde, mallarına Türkler göz kulak olmuştu ve Yunan askeri işgali altında ise, mahallin papazı -İmralılı Papa Photi- kendisinden kurtarıcıları olarak söz etmekte olan Türkler için elinden geleni yapmıştı. Gerçekten de papazın cemaati, neticede bu sebepten ötürü görevden alınması için Patrikhane'ye dilekçe vermiş olsalar dahi, tahliye anına kadar Türk komşularına alışılagelmiş insanlık dışı davranışların çok azını göstermişlerdi. Armutlu'ya huzuru haram eden çeteciler Katırlı, Arnavutköy, Koiru, Gemlik ve Yalova'dan gelmişlerdi. Katırlı'dan Tavukçuoğlu Khristo, Arnavutköylü Stylianòs ve Koiru'dan Dimitri kaydetmiş olduğum isimlerdir.

Khristo, bir dereceye kadar vicdan sahibiydi. Çetelerin kurulma aşamasında olduğu İnönü muharebesi esnasında, zeytin alma bahanesiyle Armutlu'yu ziyaret etmiş ve Türk tanıdıklarından biri olan Hilmi Reis'i uyararak çetelerin köyü yakmaya niyetlendikleri için kaçmasını tavsiye etmişti. Yaklaşık bir ay sonra Khristo, Armutlu'yu bir kez daha ziyaret etti ve ertesi günü -daha sonra, Müttefiklerarası Komisyonun gözleri önünde Kapaklı, Narlı ve Karacaali'yi yakacak olan- yüz kadar çeteci usulü dairesinde çıkıp geldiler[50]. Türk sakinlerin tamamından para aldıktan sonra, arabulucuları olarak hareket eden mahalli Rum korucusu Mumcuoğlu Kocho, beldenin önde gelenlerini 3000 Türk lirası daha bulmaları gerektiği konusunda ikaz etti. Ama bu defa çeteciler ciddi değillerdi. Para gelmemesine rağmen sadece iki kişiyi öldürdükten sonra çekip gittiler.

50 Aralarında Khristo bulunmuyordu.

Bir hafta sonra bu kişiler, başlarında subayları bulunan bir grup asker eşliğinde Gemlik üzerinden yeniden geldiler. Çetecilerin üzerinde de Yunan üniformaları olsa bile bu insanlar yüzlerinden tanınıyorlardı. Barikat kuran Türkler evlerinde müdafaaya çekildiler. Baskıncılar on iki büyük baş hayvanı alarak bir kez daha geri döndüler.

Bunun üzerine Türk cemaati, Gemlik'de bulunan Yunan Onuncu Tümen Komutanlığı nezdinde şikayette bulundu ve sonuçta bir üsteğmen kumandasında otuz askerden oluşan bir ileri karakol Armutlu'da görevlendirilse de, bu koruma acılarının daha da artmasına sebep oldu. Çeteler her zamankinden daha sık gelir oldular ve görevli subay, geceleri Türk hanelerini bizzat basarak haraç niyetine para, değerli eşyalar ve kadın alır oldu. Zamanla, gelişini gören kızlar arka kapıdan kaçmayı öğrendiyse de, subay da istediğini elde edemediğinde aile reisini darp etme alışkanlığını edindi. Torununun yerini söylemeyi reddeden Emine isimli yetmiş yaşlarında bir kadın, söz konusu kahraman (!) ve adamları tarafından öylesine dövülmüştü ki bir hafta müddetle yatağa mahkûm olmuştu. Müttefiklerarası Komisyon 17 Mayıs tarihinde Armutlu'yu ziyaret ettiğinde vücudundaki yaraları göstermeye çalışmış ama süngü takmış Yunan askerleri kendisini gerisingeri sürerek evine kapatmıştı. Subayın her gece farklı bir kadın istemesi sebebiyle birçok kadın tecavüze uğramıştı.

Komisyonun ziyareti sonrasında söz konusu subay değiştirildi ve durum düzeldi. Ama Yunan karakolunun -rakı tüketimleri de dahil olmak üzere- yiyip içtikleri tümüyle Türk cemaatine yüklenmişti, çeteler ise ortalıkta cirit atıyorlardı ve Kızılay onlara bölgeden ayrılma fırsatını verdiğinde Armutlu'nun Türk sakinleri evlerini terkederek mülteci durumuna düştüklerinde bile yeterince sevinç duymaktaydılar.

Aslında ucuz kurtulmuşlardı zira Fıstıklı'daki Türkler art arda üç ayrı 'misafir' grubunu ağırlamak zorunda kalmıştı: Önce

Katırlı'dan bir grup çeteci, ardından Arnavutköy'den bir başka grup gelmiş ve son olarak da başlarında subayları olmak üzere elli beş askerden oluşan bir Yunan birliği tarafından ziyaret edilmişlerdi. Anılan köy, Haziran 1921'de, bu bilgileri elde ettiğim zaman, söz konusu subay ve iki çete reisinden oluşan bir ortak komite tarafından idare edilmekteydi. Köy sakinleri, adamlarının günlük ihtiyaçlarını da temin etmek zorundaydılar, ayrıca daha ilk geceden itibaren kadınların ırzına geçiliyor, para ve diğer kıymetli eşyalar çalınıyordu. Yine de şu ana kadar Fıstıklı'da vuku bulan herhangi bir öldürme hadisesi haber kaynaklarıma ulaşmamıştı, belde yakılıp-yıkılmamış ve muhtar İstanbul'a kaçmış olmasına rağmen sakinlerin çoğu yerlerinde kalmıştı. Fıstıklı, şu an için nihai felâketten kurtulmuş gibi görünmekteydi.

Yukarıda anlattığım yerler istisnaları teşkil etmektedir. Hayatta kalmayı başaran Türk sakinlerinin tahliye edildiği söz konusu bu bölge dahilinde bu şekilde ancak birkaç yer daha bulunmaktadır. Diğerlerinde, kedi -fareye karşı- er ya da geç nihai saldırıya geçmekte ve yok etme işlemi tamamlanmaktadır. İzmit'e yaptığım seyahati saymazsak bu son safhaya tanıklık etme imkanı bulamadığımı söyleyebilirim. Batılı gözlemciler yakınlardayken bu işe nadiren girişilse de Müttefiklerarası Komisyon, Kapaklı, Narlı, Karacaali ve Kumla'da kelimenin tam manasıyla ölüme tanıklık ediyordu. Gemlik ile Pazarköy arasındaki bir köy olan Gedelik ile Yalova-Gemlik yarımadasının kuzey sahilinde yer alan Engere'nin üzerindeki ikiz köyler olan Yukarı ve Aşağı Hocadere'nin sakinlerinin hayatta kalanlarından olup bitenleri ayrıntılı bir şekilde öğrenme imkanını buldum, gerekli olduğu takdirde bunları detaylı bir şekilde neşretme imkanına sahibim, bu esnada diğer tarafa ait bir örnek olarak da, daha önce zikrettiğimiz, Osman Ağa'nın Merzifon'daki maceraları kullanılabilir. Ama bu korkunç hadiseleri burada tekrar anlatacak değilim. Batı kamuoyunun, 1914'den bu yana benzeri hadiselere kâfi derecede

aşina olması sebebiyle, bunları okurlarımın hayal gücüne bırakmak benim için yeterli olmaktadır.

Bununla birlikte, Yunan ordusunun 1921 yılı Haziran sonlarına doğru kendi isteğiyle İzmit kasabasından çekilişinin öncesine denk gelen hadiseler hakkında birşeyler söylemek zorunda olduğumu hissediyorum. Temmuz 1920 ilâ Haziran 1921 arasında devam eden İzmit'teki Yunan işgalinin sona erdiği yıl içinde yok etme savaşı öyle boyutlara ulaşmış ve mahalli Rum siviller işgalcilerle işbirliğinde kendilerini o kadar küçük düşürmüşlerdi ki, yerli Hıristiyan ahalinin tamamı askerlerle birlikte bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Tabiatıyla kendilerini vahşi bir ruh haleti içinde hissediyorlardı. Kısa süren hakimiyetlerinin bedelini evlerini terk etmek zorunda kalarak ödemişlerdi, taşınmaz mallarını arkalarında bırakmak zorundaydılar, hazırlık için zamanları olmasına ve Yunan makamları kendilerine nakil vasıtası temin etmesine rağmen istikballeri ümitsizdi. Hırslarını, hâlâ ellerinin altında bulunan Türk komşularından aldılar. İlk olarak İzmit'in doğusunda bulunan köyler boşaltıldı ve kağnıları olan Türk köylülerine, giden Hıristiyanların mallarını taşımaları emri verildi. Tahliye işleminin sona ermesinin üzerinden otuz beş saat geçtikten sonra İzmit'te karaya çıktığımızda, iskeleye dek uzanan sokaklar bu kağnıların enkazıyla dolup taşıyordu, deniz -etleri ve derilerinin daha uygun bir şekilde götürülebilmesi amacıyla- rıhtım üzerinde boğazlanmış olan öküzlerin sakatatlarıyla kaynıyordu. Hizmetleri karşılığında katledilen Türk kağnıcılarının ve bir ya da iki Türk kadınının cesetleri bu sakatat yığınları arasında yüzmekteydi. Bizzat kasabanın içindeki Türk dükkânları da sistemli bir şekilde yağmalanmış, Hıristiyanlara ait dükkânlar ise, bu yok edici meleğe karşı sahiplerinin ismi üzerine tebeşirle çizilen haç işareti ile korunmuştu. Kasabanın merkezindeki Türk ve Yahudi mahalleleri ateşe verilmiş ve yangın ancak Yunanlıların gidişinden sonra -İzmit'te bir kolejleri bulunan ve bu hadise karşısında şerefli bir tavır sergileyen- Fransız Assumptionistlerinin

gayretleriyle söndürülmüştü[51]. Bir zalimlik cinneti olarak kundakçılar tarafından büyük baş hayvanlar ateşe verilen mahalleler içinde bağlı bırakılmış ve diri diri yakılmışlardı ve hâlâ dumanları tütmekte olan harabeler içerisinde, gördükleri işkence neticesi, yarı yarıya yakılmış olan kediler korkunç bir manzara yaratıyorlardı. Camilerin halıları ve diğer eşyaları çalınmakla kalmamış, bir de bu camiler kasti bir şekilde kirletilmişlerdi. En büyük cami olan Pertev Mehmet Camisinin avlusunda ve hatta iç kısmında kesilen domuzlar öylece bırakılmıştı. Daha cinayetler başlar başlamaz yanına aldığı Fransız destroyerinin kumandanı ile sokaklarda devriye gezmeye başlayan bir Fransız irtibat subayı sayesinde umumi bir katliam önlenmişti. Yine de, Yunanlıların bölgeyi boşaltmaya başlamalarından üç buçuk gün önce, 24 Haziran Cuma günü öğle üzeri saat bir sularında, şehrin denizden uzak, en yüksek kesimlerinde bulunan Bağçeşme ve Tepekhane isimli iki Türk mahallesinin erkek sakinleri mezarlığa götürülmüş ve burada gruplar halinde kurşunlanarak öldürülmüşlerdi. Bir sonraki Perşembe günü olan ayın yirmi dokuzunda mezarlardan iki tanesi açıldığında ben de oradaydım ve kendi adıma bu cesetlerin hem Müslümanlara ait olduğuna hem de ellerinin arkadan bağlanmış durumda bulunduğuna şahitlik edebilirdim. Bu mezarlar topluluğunda yaklaşık altmış ceset bulunduğu düşünülüyordu ve başka toplumezarlar da mevcuttu. Toplam üç yüzün üzerinde insan kayıptı ve bu sayı 15 ve 16 Mayıs 1919 tarihlerinde İzmir'de patlak veren olaylarda hayatını kaybedenlerin sayısını da muhtemelen geride bırakıyordu.

Kendime sakladıklarım kadar bu ayrıntılar da korkunç nitelikler taşımaktadır, yine de bunları belli bir maksatla kaleme almış bulunuyorum. Yunanlılar arasında İzmit'i terk ettikleri esnada patlak veren cinnet nöbetleri, politikaları neticesi Anadolu'da

51 Yunanlılar gidinceye kadar kendilerine ait bina ve müştemilatlarında binlerce aileyi saklamışlardı ve onları ziyaret ettiğim zaman kaçamamış olan bir ya da iki Hıristiyan aileye barınma imkanı veriyorlardı.

ortaya çıkan bu yok etme savaşından sorumlu olan devlet adamlarının, müsebbibi oldukları bu fesatı temizlemedikleri takdirde çok daha büyük ölçekte neler yaşanabileceğine dair bir uyarı mahiyetindedir. Yunan askeri işgali bir anlaşma ile sona erdirildiği takdirde, ardından gelen rejim ne olursa olsun, yönetimdeki bu değişiklik tarafsız gözlemcilerin himayeleri altında gerçekleşeceği için büyük bir felaketin önüne geçmek mümkün olabilir. Yunanlıların kendilerine ait bütün taghmatarkhları ve bütün sindaghmatarkhları, khorofilakìleri ve armostìsleri ile birlikte, tek tek ve hep beraber, pılını pırtısını toplayıp, perişan edip kirlettikleri bu topraklardan çekip gittikleri vakit çarpışmalar hâlâ devam ediyorsa, biraz önce bilerek ayrıntılı biçimde tasvir etmiş olduğum vahşetin, işgal altındaki topraklar üzerinde enine boyuna, Bursa'dan Aydın'a ve Eskişehir'den İzmir'e kadar uzanan bölge üzerinde tekerrür etmesi işten bile değildir.

YALOVA

(1 Haziran 1921 tarihinde İstanbul'da kaleme alınan anlatı)

Vapurumuz 24 Mayıs günü öğleden sonra saat ikide Yalova'nın tam karşısında sahilden birkaç yüz yarda mesafede demir attığında, ilk nazarda herşey yolundaymış gibi görünüyordu. Deniz kenarı boyunca uzanan bir sıra zarif ev hasar görmemişti. Kasabanın arkasındaki alçak tepelerdeki ekinler ve arkaplandaki küçük dağlar üzerindeki korular yemyeşildi. Manzara komik bir şekilde neredeyse İngiltere'yi andırıyordu. Bir hafta önceki tahkikat komisyonunda görev almış olan Cenevre merkezli Uluslararası Kızılhaç temsilcisi, vazifeli üç müttefik subayını da yanına alarak filika ile karaya çıktı. Onları iskelede yürürken, kendilerini karşılayan Yunan şeref kıtasının selamını alırken ve hükümet konağının köşesini dönerken izledik. Filika geriye döner dönmez karım ve ben de onları takip ettik. Yunan Yüksek Komuta Heyetinden Bursa cephesini ziyaret etmek için genel bir izin almıştık. Belgelerimizi nöbetçiye gösterdik ve kendimizi zemin kattaki Kaymakam'ın ofisinde beklerken bulduk, bu esnada heyetin resmi mensupları üst katta Yunanlı komutan Yüzbaşı Dhimítrios Papagrigoríu ile sohbet ediyorlardı. Hükümet konağı denizin aksi istikametine, açık alana doğru bakıyordu. Öte yanda, önlerinde Rumlar ve Ermeniler ile tek tük Türkün oturarak çevreyi seyrettiği kahveler vardı, bu arada gruplar halindeki Yunan askerleri açık havada öylesine tembelce bekleşiyorlardı.

Beklerken tanık olduğumuz ilk hadise Yunan kaynaklı bir şayia idi. O sabah üç kadın köylerinden gelirken yol üzerinde Türk çetecileri (yani 'siyasi' işlerle uğraşan haydutlar) tarafından öldürülmüşlerdi! Birkaç dakika içerisinde garip bir kortej gelerek penceremizin önünde durdu, üzerlerinde Rum kıyafetleri bulunan üç kadının cansız bedenini taşıyan bir araba özenle düzenlenmiş ve çiçeklerle bezenmişti. Kortej, sonraki sahnelerde de rol alacak

olan, bir Rum papaz tarafından sevk ve idare edilmekteydi. Akıcı biçimde Türkçe konuşan bu papaz, öğrendiğimize göre Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonundan iki gün önce gelmiş ve ateşleyici nutuklar atmıştı[52]. Gördüğümüz kadarıyla tavrı da ateşleyiciydi.

Kasıtlı ya da değil, arkamızdan karaya çıkmış olan Kızılay yetkililerinin sahile geldikleri anda bu papaz da meydanda, cesetleri yere sıralamaktaydı. Daha yeni katledilmiş üç kadının manzarası karşısında olabileceği gibi, Rum ahalinin hissiyatının galeyana gelmesi halinde Kızılay yetkililerinin hayatı tehlikeye düşecekti. Ama kalabalık garip bir biçimde sükûnetini muhafaza etti. Ne öfke, ne dehşet ne de acımak değil de bir merak hissi ön plandaydı. Hükümet konağının zemin kat penceresindeki mevcudiyetimizi başlangıçta kimse fark etmedi. Papaz, birinci kat balkonuna bir bakış atıp müttefik subaylarının Yunan kumandanı ile hâlâ odaya kapanmış durumda bulunduğundan emin olduktan sonra, yardımcılarına talimat vererek cesetlerin altına serilmiş olan çarşafların, kan lekeleri en iyi görülecek biçimde yerleştirilmesini istedi. Bu meş'um örtüler, etkiyi daha iyi alabilmek için birçok kez yer değiştirdi. Dükkân vitrinini süslemekle meşgul -görenlerin insanlığından utanmasına sebep olan- bir kadın şapkacısı gibiydi. Yukarıya doğru bakışlar giderek daha sık bir hal alırken, kalabalığın beklentisi daha da yoğunlaştı. Akabinde subaylar dışarıya çıktı ve gösteri layıkiyle kendilerine takdim edildi.

Bu kadınlar gerçekten Rum mu yoksa Türk müydüler? Kalabalığın tavrına bakılırsa kendi soydaşları değillerdi. Öyleyse onları kim öldürmüştü? Bir Türkün bu bölgede şu an için kimseyi öldürebileceğini düşünemiyordum. Bölgede yaşayan sivil Türklerin silahları ellerinden alınmış ve onları korkutmak için gereken herşey yapılmıştı. Yalova'nın cepheye yakın olmasına rağmen

52 Kendisinin Patrikhane'nin yetkili temsilcisi olduğu söyleniyordu. Bana İstanbul'daki bir yetimhanenin müdürü olduğunu bizzat söylemişti.

Rumlardan hiçbiri Türk çetelerinin Yunan hatlarının gerisinde faaliyet gösterdiğini söylememişti. Vahşet hareketlerinin müsebbibi olarak müphem bir şekilde çeteleri gösteriyorlardı ama gördüğümüz yegâne çeteler Rum çeteleriydi. Bu Rum çeteleri kadar Yunan askerleri de küçük gruplar halinde kırsal kesimde dolaşabiliyorlardı ve Rum ile Ermeni köyleri hâlâ sapasağlam ayakta dururken on altı Türk köyünden on dört buçuğu[53] yerle bir edilmişti. Şahit olduklarımızın, bizim yararımıza sergilenen bir düzmece oyun olduğunu ispat edemem, ama bana sorarsanız, ölü kadınların Türk olduğu ve Rum çeteleri tarafından öldürüldükleri kuvvetle muhtemeldir.

Fakat öğle vakti yaklaşıyordu ve önümüzde yapılacak çok iş vardı. Vapur hareket etmeden önce Kızılay heyetine, İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserliğinin Yalova bölgesinin hayatta kalan bütün Türk sakinlerinin ve ayrılmak isteyen tüm mültecilerin tahliyesine rıza gösterdiği bildirildi (İstanbul'a döndüğümde Yunan Yüksek Komiserliğini ziyaret ederek durumun böyle olduğundan emin oldum). En azından bin kişiyi götürmek üzere hazırlıklara giriştik ve Yunan yüzbaşısından köyleri ziyaret ederek insanları getirmek için refakat talebinde bulunduk. Kendisi önce bu teklifimize itiraz etti. Ziyaret etmeyi teklif ettiğimiz iki köy olan Samanlı ve Akköy yanısıra Yalova merkez kasabası gibi ayakta kalan yerlerin sakinleri değil de yakılan ya da bir başka şekilde harabeye dönen köylerden gelen mülteciler tahliye edilebilirdi. Asker ve sivillerden oluşan bir kalabalığın önünde tatsız bir tartışma başladı. Yüzbaşı, bizleri odasına aldı ama burada da üstü durumundaki onuncu tümen komutanı General Leonardhópulos'dan bu meyanda kesin emirler aldığını iddia etti. Sonunda generalin Gemlik'teki karargâhına, Yunan Yüksek Komiserliğinin gitmeyi arzu eden tüm sivil Türklerin götürülmesine izin vermiş olduğu yolundaki inancımızı belirten bir telgraf çekerek bu yönde

53 Aslında on yedi köyden on beş buçuğu.

emir talep etmesine kendisini zar zor razı edebildik. Bu esnada, altı hafta önce yerli yerinde duran on altı Türk köyünden hâlâ ayakta kalabilen iki köy olan Samanlı ve Akköy'de tetkikler yapmak üzere yola çıktık.

Samanlı ve Akköy'e doğru yola çıkışımız hiç de kolay olmadı zira refakat talebimiz, Yüzbaşı Papagrigoríu nezdinde bir dizi itirazı da beraberinde getirmişti: Bu iş yarım günlük bir yolculuktu, geceyarısından önce dönmemiz mümkün değildi, yol ise haydutların cirit attığı derin bir ormanlık vadinin içinden geçiyordu, güvenliğimizi garanti edemezdi. Saatlerimize ve haritalarımıza bir göz attık. Saat neredeyse beşe geliyordu. Saat onda bulunduğumuz yere geri dönebileceğimizi düşündük, ayrıca mehtap da vardı. Sonunda yüzbaşı razı oldu. Devriyenin başındaki çavuşu çağırarak ofisinde özel talimatlar verdi ardından çavuş ve yaklaşık on adamıyla birlikte yola koyulduk.

İlk köy olan Samanlı'da köyün erkeklerini bizi karşılamak üzere sıralanmış olarak bulduk, onların başında bekleyen azı dişlerine kadar silahlanmış, üzerlerinde üniforma bulunmayan ama eşkiyaya benzeyen adamlar mevcuttu. Bunların Rum korucular olduğu söylendi. Çok geçmeden korucuların neden burada olduğu da anlaşıldı. Topluluğa 'gitmek mi yoksa kalmak mı istersiniz?' diye sorulduğunda insanlardan çıt çıkmadı. Sonunda aralarından biri 'Gitmek isterim' diyerek cevap verdi. Ama diğerleri hâlâ dillerini yutmuş gibiydiler. Akabinde ekibin resmi üyeleri kendisiyle özel olarak konuşmak üzere muhtarın evine gittiler (o da kendilerine köyün daha yeni yağmalanmış olduğunu ve hayatlarını tehlikeye atmaksızın tarlalarında çalışamadıklarını söyledi) bu esnada ben de toplanmış olan köylüleri ziyaret ederek her birinin ismini ve aile fertlerinin sayısını kaydettim (hayatta kalmış olan 132 köy sakininin ve halihazırda harabeye dönmüş yerlerden gelmiş olan 32 mültecinin isimlerini aldım, niyetim dönüşümde yoklama yaparak hâlâ hayatta olup olmadıklarını görmekti). Ar-

dından askerler ile korucuların geride durmalarını sağlayarak bu kez gayet alçak bir sesle yeniden sordum: 'Gitmek mi yoksa kalmak mı istiyorsunuz?'. Akabinde tek tek ve hep beraber cevap verdiler: 'Gitmek istiyoruz! Bizi de beraber götürün, bizleri de alın! Korkuyoruz'. Düştükleri dehşet hata kabul etmez nitelikteydi, istekleri ise şüpheye yer bırakmıyordu. Terkedecekleri evlerini seviyor olsalar da çocuklarıyla karılarının hayatlarını ve kendi canlarını kurtarabildikleri takdirde herşeyi bırakmaya hazırdılar.

Daha büyük ve bir zamanlar müreffeh bir köy olduğu her halinden belli olan Akköy'de dehşet çok daha yoğun biçimde hissediliyordu. Muhtar Yalova'da olduğu için Hoca'yı görmeye evine gittik. Yakılmış bir köyden gelen, mülteci durumundaki bu Hoca, daha önce çeteciler tarafından öldürülen Akköy'ün hocasının yerini almış olup halihazırda camiye göz kulak oluyordu (General Leonardhópulos'un emirlerine göre bir mülteci olarak gitme imkanına sahip olduğu halde görevine bağlı kalmış ve bizimle gelmeyi reddetmişti). 'Gitmek mi yoksa kalmak mı istiyorsunuz?' 'Ötekiler adına konuşamam ama sanırım gitmek istiyorlar' 'Neden gitmek istiyorsunuz?' Sessizlik. 'Korkuyor musunuz?' 'Evet, korkuyoruz.' 'Çetelerden mi korkuyorsunuz?' 'Evet.' 'Rum çetelerinden mi?' 'Evet.' Hoca bunu söylerken giderek daha yakına gelmiş ve sesi bir fısıltı halini almıştı, sanki zemine yapışacakmış gibiydi. 'Keza Yunan askerlerinden de korkuyor musunuz?' Uzun bir bekleyiş sonrasında çok zayıf bir 'Hayır'. 'Son zamanlarda Akköy'de kötü şeyler oluyor muydu?' 'Evet, bir hafta ya da yaklaşık dokuz gün önce (daha sonraları bağımsız bir haber kaynağından aldığım bilgilere göre her halükârda on beş günden daha az bir zaman öncesinde) Rum çeteleri köye geldi ve dört yüz kişilik köy halkından altmışını öldürdü. Bunların bir kısmı biraz önce içinden geçtiğiniz meydana, diğerleri ise köyün iki mahallesi arasındaki küçük tepeye defnedildi'. Bu zavallı hocayı ve köylülerini gece çökerken, tüfekleri ile fişekliklerini kuşanmış, yüzlerinde şeytani bir ifadeyle bekleyen korucuların yanıbaşlarında ve Rum

çeteleri (bunlardan bir kısmı bizden önce Yalova'yı terkedip gelmişlerdi) yakınlarımızda bir yerlerde dolanırlarken bırakıp gitmek gerçekten korkunçtu. Ama ekibin resmi üyeleri General Leonardhópulos'dan telgrafla hangi emirler geldiğini öğrenmek üzere geri dönmek zorundaydılar ve aramızda istişare ettikten sonra diğerlerinin yalnız başına burada kalmalarının güvenli olmayacağına ve bir işe yaramayacağına karar verdik. Yunan birliklerinin ve çetelerin ne kadar ciddi bir şekilde kontroldan çıkmış olduklarını anlamaya başlamıştık.

Ertesi sabah İngiliz ve İtalyan subayları bu iki köyü yeniden ziyaret ederek Kızılay heyetinin mensuplarını da getirdiler. Bu kez, bir gece önce Samanlı'da yaptığım gibi, Akköy'de de hayatta kalan köy sakinlerinin ve diğer yerlerden gelen mültecilerin listesini yaptılar ve geri döndüğümüzde keza bu isimler üzerinden yoklama yapmaya niyetliydik. Keza on üç ve on dört yaşlarında iki erkek çocuğu dokuz gün önce vuku bulan Rum çetesinin baskınına ait izleri gösterecek cesareti buldular. Heyet mensuplarını ağaçların arkasında kalan köyün bir başka mahallesine götürdüler. Evler yağmalanmış, Anadolu'nun viran olmuş mevcut halinde, yaygın görülen bir hadise diyebileceğimiz şekilde, pencereler ile kapı çerçeveleri götürülmüş, mobilyalar kırılarak sokağa atılmıştı. Arka bahçede de yeni kazılmış mezarlar bulunmaktaydı. Hoca'nın bizlere söylemiş olduğu gibi kabaca altmış kişi bu vesileyle katledilmişti. Ekibimiz kırk dokuzunun ismini tesbit etmeye muvaffak oldu.

Bu mahkûm edici delilleri ortaya çıkaran iki çocuğun gösterdiği cesaret harikulâdeydi. Ahalinin tamamı yılgınlık içine düşmüş ve dehşete kapılmışken, bu çocuklar, peşlerini bir an için bile bırakmayan korucuların gözleri önünde, rehberlik vazifesi görüyorlardı. General Leonardhópulos'un telgrafı kapsamında olsun ya da olmasın, mümkün olduğu takdirde bu çocukların götürülmeleri gerekiyordu ve ekip onları da sahile indirdi. Birini gemiye

çıkardık ve artık o da güvendeydi. Bizimle birlikte gelmiş olan İngiliz askeri polisi, sırası gelip de gemiye çıkana kadar diğerinin üzerinden gözünü ayırmadıysa da bir başka sebeple geriye çağrıldı ve yeniden onu aradığımız zaman gitmiş olduğunu gördük. İzini kaybetmiştik ve ismini bilmemize rağmen dönüşümüzde kendisini hayatta bulacağımıza dair çok az ümidimiz kalmıştı[54]. Gerçekten de, henüz yakılıp-yıkılmamış köylerin sakinleri oldukları için General Leonardhópulos'un açık emirleri üzerine Kızılay vapuruna binmelerine müsaade edilmeyen bu dehşet içindeki köylülerin ne kadarını bulacaktık? Onları bütün gücümüzle kurtarmaya çalışıyorduk. Başarısız olduğumuz takdirde kayıtlarımıza bakarak kimlerin öldürüldüğünü bilecek ve ahlaki yönden bu cinayetleri kimlerin işlediğinden emin olacaktık.

25 Mayıs sabahı ekibimizden Samanlı ve Akköy'e doğru yapılan ikinci seyahate katılmayanlar çeşitli yollardan Yüzbaşı Papagrigoríu'yu akıl ve mantık sınırları içine getirmeye çalıştılar. Kendisinden büyük anlayış gördüğüm ve tavsiye mektubunu taşıdığım, Küçük Asya'daki Yunan Kuvvetlerinin Başkomutanı olan General Papulas'a gönderilmek üzere bir telgraf kaleme alarak durumu açıkladım ve Yalova, Samanlı ve Akköy'ün hayatta kalmış olan sakinleri ile bütün mültecilerin tahliyesi için izin talebinde bulundum. Ardından kahvedeki yüzbaşıyı aradım ve kendisinden ofisinde mülâkat vermesi için teveccüh göstermesini rica ederken aynı anda tavsiye mektuplarını ve hazırladığım telgrafı takdim ettim. Acaba telgrafı gönderme nezaketini gösterebilir miydi? 'Başkomutan sizin bir Helen dostu olduğunuzu söylüyor! Ama bu telgrafla Yunanistan'ı mahvediyorsunuz!' 'Başkomutan'ın burada olup bitenlerden haberdar olmasının Yunanistan'ın menfaatine olacağını düşünüyorum.' 'Bu telgrafı göndermeyeceğim.' 'Gayet güzel, Kyrie Lokhayé (yüzbaşım). Ben, ne Yunanistan'ın düşmanı ne de kötü niyetle hareket eden bir kişiyim ve

54 Şükürler olsun, onu hayattayken görmemiz mümkün oldu.

gidip bu telgrafı kamuoyuna açıklamayı da istememiştim ama şimdi İstanbul'daki Doğu Telgraf Şirketi vasıtası ile kamuya açık bir şekilde göndermek zorunda kalacağım' (Aynen öyle yaptım ve olumlu cevap aldım).

Bu esnada Yüzbaşı Papagrigoríu farkettiğimden de kötü davranmaya başlamıştı. Bir gece önce General Leonardhópulos'un telgrafında sunulmuş olan şartların da gerisine gitmiş ve yanmış ya da harabeye çevrilmiş köylerden gelen mültecilerin bile tahliye edilmeyeceklerini ilân etmişti. İsimlerini saydığı köylerin ahalisi geride kalacaktı, öncelikle bu köylerin hâlâ sapasağlam olmaları sebebiyle izin vermediğini söyledi ama bu köylerin yanmış olduklarına dair delilleri sunduktan sonra ya bu sebebi değiştirdi ya da hiç sebep göstermedi. Gacik ve Yortan köyleri üzerinde özellikle inat ediyordu. Bunun için özel sebepleri olduğu kesindi. İkinci bir şart ise hâlâ harap olmamış durumda bulunan köylerden birinde ya da Yalova merkezinde iki aydan uzun bir süredir ikâmet etmekte olan mültecilerin yeni ikâmet ettikleri yerlerin sakini olarak kabul edilerek geride kalmak zorunda kalacaklarıydı, bir başka deyişle eğer bir aile iki aydan uzun bir süredir evsiz barksız kalmışsa, bu durumda kalmaya devam etmesi gerekecekti! Bu hususlar Yüzbaşı ile -geçen gece bulduğumuz mültecileri getirmek üzere Akköy ve Samanlı'ya gitmemiş olan- ekibimizin resmi üyeleri arasında tartışıldı. Yüzbaşı ayak diriyordu, bu arada Uluslararası Kızılhaç temsilcisi, kuruluşu adına resmen protestoda bulundu. Yüzbaşı, sadece almış olduğu emirleri uyguladığını söyledi, elinde imkan olsaydı mültecilere bakacağı gibi onlar için bir hastane bile temin edecekti! Yüzbaşı Papagrigoríu'nun defalarca tekrarladığı üst makamlardan emir aldığı iddiası ciddi bir önem taşıyordu. Gerçek olduğu takdirde onuncu tümen komutanı General Leonardhópulos'un da işe karışmasına sebep olacaktı ve benim izlenimim Yalova'da kaldığımız sıralarda Yüzbaşı'nın General'den aldığı iki telgraf (ikincisinden daha sonra söz edeceğim), kurbanları arasından en küçük grubun dahi elinden kaçma-

sına izin verilmemesi hususundaki kararlılığını daha da kuvvetlendirmişti. Buna ilâveten, benzeri vahşet hareketlerinin eşzamanlı olarak Yüzbaşı Papagrigoríu'nun değil de General Leonardhópulos'un kontrolu altında bulunan Gemlik ile yarımadanın batısındaki en uç noktaya kadar ilçenin diğer kısımlarında da yaşandığı yolunda, bizzat gözlerimle görmesem dahi, mutlak surette güven duyulacak kaynaklardan aldığım bilgiler de elimde bulunuyordu. Bu makale baskıya verilmeden evvel General ile bizzat karşılaşmış olmayı ümit ediyorum[55]. Bu esnada daha evvel şahit olduğum hikâyeyi bitireceğim.

Yüzbaşı ile yaptığımız bu konuşmalar sona ermeden önce mülteciler rıhtımda toplanmaya başlamıştı. Ne kadar çabuk geldiklerini görmek gerçekten şaşırtıcıydı (Akköy, Yalova iskelesine yürüyerek iki saatlik mesafede bulunuyordu). Sadece kendilerini, ailelerini ve bir anlık uyarı sonrasında toparlayabildikleri eşyalarını getirmişlerdi. Birkaçının öküzü ya da danası veya birkaç tavuğu vardı, kağnılara yüklenmiş sandıklar da göze çarpıyordu. Çoğunun, sırtlarında taşıyabilecekleri şekilde denk haline getirilmiş yataklarından başka bir şeyleri yoktu. İçlerinde en acınacak durumda olanlar erkeklerini kaybetmiş ve kendilerine yardım edecek kimseleri bulunmayan çocuklu kadınlardı. Daha sonra düşündüğümüzde, korkmuş hayvanlar gibi birbirlerine sokulmuş durumda vapurun gelmesini bekleyen ve kendilerini emniyete almamız için gözleriyle bizi arayan yaklaşık beş yüz kişilik bir kalabalık aklımıza geliyor. İngiliz ve İtalyan teğmenler son gelenlerle birlikte geri döndüler. Rum ve Ermenilerden oluşan Hıristiyan siviller ile Yunan askerleri yarı alay yarı tehdit niyetiyle etraflarında toplanmışlardı. Meş'um papaz da sinsice ortaya çıktı. Bu arada Yüzbaşı Papagrigoríu da kendini gösterdi. Rum çete reisleri, yanında açıkça gövde gösterisinde bulunuyorlardı! İçlerinden beşinin ismini tesbit etmeye muvaffak oldum: (1) İstanbullu Kosti,

55 General Leonardhópulos, neredeyse anında bir başka göreve tayin edildi.

(2) Elmalılı Kosti, (3) Elmalılı Thomas ile Hacı Mehmedin Çiftliği köyünden (4) Khristos ve (5) Mihal. Bunlardan birinin daha sonraki işlemler esnasında Yüzbaşı Papagrigoríu'nun dirseğinin dibinde durduğunu ve 'tercüman' sıfatıyla hareket ederken, mültecilerden hangisinin geçip hangisinin geride tutulması yolunda tavsiyelerde bulunduğunu daha önce de söylemiştim[56].

Gemiye çıkış işlemi tam yedi saat sürdü. Bu işlem 25 Mayıs günü öğle saatlerinde başladı ve Yüzbaşı Papagrigoríu'nun General Leonardhópulos'dan gelen ikinci bir telgraf pusulasını aldıktan sonra başka insanları gemiye almamızı kesin bir biçimde reddettiği an olan akşam saat yedi sularına dek devam etti. O zaman zarfında sahilde toplanan beş yüz kişiden ve İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserinden (bana şahsen beyan etmiş olduğu üzere) Yunan askeri makamlarına önceden gönderilen talimatlar gereği gerçekten götürme izni aldığımız (ayakta kalan yerleşim merkezlerinin sakinleri ile yakılıp-yıkılan yerlerden gelen mültecilerin toplamı olarak) 1300 ilâ 1500 kişi arasından yaklaşık üç yüz yirmisini gemiye almaya muvaffak olmuştuk. Bu yedi saat boyunca onların canları için sadece aile aile değil şahıs şahıs mücadele etmek zorunda kaldık. Yüzbaşı Papagrigoríu, makul bir talep diyebileceğimiz şekilde, sadece askerlik çağında olan birkaç kişiyi geride tutmakla kalmamış, ne kadar zayıf, savunmasız ya da yaşlı olursa olsun her bir şahsı kendi otoritesi altında tutma mücadelesini vermişti. Kocaları karılarından ve anneleri çocuklarından ayırmıştı (o anın görüntülerini hâlâ zihnimde taşıyorum).

İşlemler, serbest bırakılacak olanların sayısından bazı mülteci kategorilerinin ayrı tutulup tutulmayacağı hususunda yeni bir tartışma ile başladı. Bu durum, General Leonardhópulos'a gönderilecek ikinci bir telgrafın kaleme alınması ve neticede kendisinden gelen ikinci bir cevabi telgraf ile son buldu. Daha önce de belirtmiş olduğum gibi Yüzbaşı Papagrigoríu'nun direncini daha

56 Buraya alınmayan bir önceki telgraf haberinde.

da kuvvetlendirdiğini düşündüğüm bu ikinci telgraf, bereket versin öğleden sonra geç saatlerde eline ulaşmıştı.

Bu esnada bireysel vakaları talep etmeye başladık ve anında tarifi mümkün olmayan bir karmaşa ortaya çıktı. Yüzbaşı, öfkeden kıyametleri koparıyor ve el-kol hareketleri ile konuşuyordu, Yüzbaşı'nın biraz önce tahliyesine müsaade ettiği insanları iskelenin girişinde bekleyen askerler geri çevirmeye devam ediyor, askerler ve Yüzbaşı birbirlerine bas bas bağırıyor, hem askerler hem de Hıristiyan siviller mültecilerin etrafında toplanarak kulaklarına birşeyler fısıldıyorlardı (daha sonra öğrendiğimize göre gemiye binmiş olanları Yalova ile İstanbul arasında yarı yolda denize atmaya niyetlendiğimizi söyleyip duruyorlarmış!). Papaz sessizce bir görünüp bir kayboluyordu. Hıristiyan kadınların mültecilere bakarak 'oh olsun' manasına gelen hareketlerde bulunduklarına şahit oldum ve bu hareketleri yaparlarken fotoğraflarını çektim. Mülteciler kabul sıraları gelinceye kadar ifadesiz bir yüzle sabır içinde bekleşirlerken kadınlar titriyor ve sessizce ağlaşıyorlardı.

Burada ancak beynime kazınmış olan bir ya da iki hadiseden bahsedebilirim. Bir an için, bir kadının kocasını göstererek çığlık atmakta olduğunu işittim, çete reislerinden biri kocasını sürükleyerek sahilden kasabaya doğru götürüyordu. Arkalarından koşup adamı elinden tutarak geri getirdikten sonra ekibimizin bir başka üyesiyle birlikte geri dönerek çeteciyi izahat vermesi için müttefik subaylarının önüne çıkarmaya muvaffak olduk. Aramızda bir itiş-kakış yaşandı. Bu esnada bir Yunan subayı kahveden fırlayarak Rum ve Ermenilerden oluşan kalabalığa bir işaret verdi, bu kalabalık aramıza girdi ve çetecimiz bir tavşan gibi koşarak sokağın nihayetinde kaybolup gitti. İsimlerini daha önce almış olduğum beş beyefendiden hangisiyle tanışma şerefine erdiğimi bilmiyorum ama reisleri, giydikleri bir tür bez türban başlık sayesinde kolayca tanınmaktaydı. Bunu, Anadolu'da eşkiyalık yaparak hayatlarını kazanan bir Müslüman kavim olan Lazlardan

ödünç almışlardı. Bunun gayesi herkesi yanıltarak kendilerini Müslümanmış gibi göstermekti (pis bir hile), böylece yaptıkları her türlü vahşetin karşı tarafa yüklenmesi mümkün olacaktı.

Bir başka anda, gemiden mesaj getiren bir haberci, bir kadının denize bakan evlerden birinde pencereye çıkarak kendini göstermek istediğini ama askerlerin onu içeri girmeye zorladığını dürbünle görmüş olduğunu söyledi. Belirtilen eve doğru koştuk, birkaç asker kaçışarak kayboldu, diğerleri ise kadının ürkekçe kapıdan çıkışını ve tarafımızca iskeleye götürülüşünü bir karış suratla seyretti. Kadının bulunduğu ev, Yüzbaşı Papagrigóriu'nun kaldığı evin hemen bitişiğindeydi.

Yüzbaşı, General Leonardhópulos'un ikinci telgrafı geldiğinde gemiye çıkış işleminin devam etmesine izin vermedi ve bizler de kıyıda kalan mültecilerin (Gacik ve Yortan'dan gelenlerin neredeyse tamamı) isimlerini almak için ısrar ettik. Yüzbaşı ile maiyetindeki subaylar bu teklifimize, o ana kadarki tepkilerinin en büyüğünü gösterdiler. Bizi hayal kırıklığına uğratmak için her türlü bahaneye başvuruyorlardı. Yüzbaşı, bu talihsiz insanların can güvenliğini garanti edeceğine dair şeref sözü verdi! Neticede, listenin, müttefik subaylara refakat eden ve iki aydan daha az bir zaman önce de buraya gelmiş bulunan ama ne Yunanca ne de Türkçe bilmeyen bir İngiliz askeri polisi tarafından tutulmasına razı oldu. Kabul ettik ve aile reislerini birer birer davet ederek, polise, her birinin isimlerini, geldikleri köyün ismini ve hane halkının sayısını tek tek heceleyerek yazdırdım. Bu esnada tam kulağımın dibinde bir Yunan teğmeni bas bas bağırarak uzaklaşmamı söylüyordu. İki yüze yakın insan arasından bu şekilde yüz otuz dördünün isimlerini almaya muvaffak olmuşken Yunan subayları askerlerini getirip, geride kalanları, bunların yakılıp-yıkılan köylerden gelen mülteciler değil Yalova kasabasının sakinleri olduğunu söyleyerek (tabiatıyla doğru değil) alıp götürdüler.

Son sahne belki de hepsinin en acıklısıydı. Gemiye alarak kurtardıklarımızla birlikte hareket etme zamanımız gelmişti, mavnalar üzerinde ve rıhtımda toplanmaya başlamıştık, sahilde kalan insanlarla aramızda bir grup Yunan askeri bekliyordu, bu arada iskele üzerinde donup kalmış durumda iki ihtiyar gözümüze çarptı. Karılarının gidişine izin verilmemişti ve bu ihtiyarlar da onlar olmaksızın gitmeyeceklerdi. Son bir kez konuşmak üzere Yüzbaşı ile bir araya geldikten sonra, hep beraber sahile çıkarak, bu zavallı kadınları bulduk ve kurtardık. Buna rağmen başka aileler sırf kötü niyetten belki de sonsuza dek birbirlerinden ayrı kaldılar. Ertesi gün, gemimiz Üsküdar ile Sarayburnu arasında demir attığında, hayli yaşlı bir kadını güvertede birkaç küçük çocuğa bakarken bulduk. Anneleri -yani yaşlı kadının kızı- de onlarla birlikte sahildeymiş ama Yunanlılar onun gidişine müsaade etmemişler ve biz de bunu öğrendiğimizde iş işten geçmişti.

Aşağıda, Yalova ilçesinde yakılan ya da bir başka biçimde harabeye çevrilen köylerin listesi verilmektedir. Yüzbaşı Papagrigóriu'nun ağzından bu yerlerden bir kaçının yakıldığını bizzat işitmiştim ve diğer kaynaklardan gelen bilgilerle de listeyi tamamladım. Bu yerleri gidip görme imkanını henüz bulamadım ama oradan gelen mülteciler ile şahitlikleri anılan beldelerin gerçekten yakılıp-yıkıldıklarına ikna olmam için yeterliydi. Bütün bu yakıp-yıkma işleri son altı hafta zarfında meydana gelmiş gibi görünmektedir ve Yüzbaşı Papagrigóriu bunlardan sadece bir tanesinin (Gacik) askeri operasyonlar neticesi harabeye döndüğünü söylemişti. Geri kalanların ise, ziyaretimizden dokuz gün önce Akköy'ün bir mahallesinin başına gelenler gibi, Rum ya da Ermeni çeteleri tarafından haritadan silindikleri sonucunu çıkarıyorum.

NİSAN VE MAYIS 1921 DÖNEMLERİNDE YALOVA BÖLGESİNDE YAKILIP YIKILAN KÖYLERİN LİSTESİ

Köyün adı	Mevcut ev sayısı	Yakılan ev sayısı
Reşadiye	400	Tamamı
Gacik	100	Yarısı
Dereköy	40-60	Tamamı
Sultaniye	10 (veya 40)	Tamamı
Karakilise	40	Tamamı
Yortan	40-60	Tamamı
Kirazlı	60	Tamamı
Sığırcık	80	Tamamı
Paşaköyü	80-90	Tamamı
Kürtköyü	100	Tamamı
Üvezpınar	50-60	Tamamı
Gökçedere	30-40	Tamamı
Ortaburun	40	Tamamı
Güllük	50-60	Tamamı
Çalıcaköy	40-50	Tamamı

Aynı zamanda Şükrü Efendi Çiftliği de bunların arasındadır.

Not: Yukarıda ismi geçen köylerin yer aldığı ilçe, Akköy ve Samanlı ile beraber Yalova-Gemlik yarımadasının dörtte birinden daha azını meydana getirmektedir. Bu ilçelerin kara tarafındaki sınırları kabaca Yalova'dan Pazarköyü tarikiyle Gemlik'e giden yola denk düşmektedir.

ORGANİZE VAHŞET HAREKETLERİ BÖLGESİ

Yedinci bölümde tarif edilen vahşet hareketlerinin nisbeten küçük toprak parçaları ile sınırlı mı kaldığını yoksa sırasıyla Atina ve Ankara hükümetleri tarafından kontrol edilen Anadolu toprakları dahilinde bir umumi hadise mi olduğunu ortaya koymak büyük önem taşımaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu'da 'Pontus' adı verilen bölgede yaşayan Rum azınlığın mütareke sonrasında bağımsız bir cumhuriyet kurmak amacıyla başlatmış olduğu ihtilâlci hareket ile Haziran 1921'de bu bölgede Türklerin sebep olduğu organize vahşet hareketleri, bir Osmanlı vilâyeti olan Trabzon ile hemen bitişiğindeki Samsun ve Amasya sancaklarında patlak veren hadiselerle az ya da çok aynı tarihlere denk düşmektedir. Anılan bölgeler Millicilerin kontrolunda bulunan toprakların küçük bir kısmını teşkil etse de azınlıklara karşı başgösteren Türk vahşeti maalesef bu ilçelerle sınırlı kalmamaktadır. 27 Temmuz 1921 tarihi itibariyle, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine, Hıristiyanların daha güney kesimlere doğru tehcir edildiklerine dair haberler gelmeye başlamıştı[57]. Bu tehcir hareketleri büyük ihtimalle Millicilerin Kilikya'daki Fransızlara karşı giriştikleri askeri faaliyetlerle bağlantı içindeydi ve durum böyle olduğu takdirde kurbanların çoğunu da Ermeniler teşkil ediyordu.

Bu meyanda, Osmanlı Ermenilerinden arta kalanların, Anadolu savaşı sayesinde başına gelenler ayrı bir ilgiyi hak etmektedir. Düzenli ordularının üzerindeki sıkıntıyı hafifletmek amacıyla birliklerinin bir kısmını *Légion d'Orient*'taki Ermeni gönüllülerle birlikte Kilikya'da konuşlandırdırmayı deneyen Fransız makamlarının sorumsuz politikalarına bağlı olarak her halükârda bu

57 351-352. sayfalara bakınız.

bölgede huzursuzlukların yaşandığı doğrudur. Bu makamlar tarafından Ermenilere düzensiz teşkiller kurma ve silahlandırma izni bile verilmiştir. Eğer Ermeniler bu fırsatı 1915 yılında (genellikle başka Türklerin elinden[58]) çektiklerinin intikamını, bölgenin Türk ahalisinden almak için kullanmışlarsa onları ayıplamak pek doğru olmayacaktır[59]. Daha ziyade, onların şeytana uymasına sebep olan ve bu davranışlarından ötürü hemen akabinde acı çekmelerine de göz yuman Fransızların açıklamaları gereken çok şey vardır. Kilikya'da Türklere karşı Ermenileri kullanmaya yönelik bu Fransız girişimi, haddizatında Yunanlıları İzmir'e gönderen İngiliz devlet adamlığının bir kopyasını teşkil etmekteydi. Eğer Yunanlılar İzmir'e hiç çıkmamış olsalardı, Türklerin Kilikya savaş kampanyası ile hemen akabinde Hacin ve diğer yerlerde görülen vahşet hareketlerinin de ortaya çıkmayacağı neredeyse mutlak bir kesinlik arz etmektedir. Milli hareketi yaratarak, Türklerin müttefiklere karşı bütün cephelerde yeniden çarpışmaya başlamalarına sebep olan hadise Yunanlıların İzmir'e çıkartılmasıdır. Bundan ötürü, Hacin'de katledilen Ermeniler kadar, 'Pontus' Rumları ve Yunan işgali altındaki Türkler de, bir dereceye kadar Lloyd George ile Venizelos'un, Paris'de, daha işin başında yapmış oldukları hesap hatalarının kurbanıdırlar. 1920 yazında Erivan Cumhuriyetinin Türkler tarafından işgali esnasında ve sonrasında soyulan, tecavüze uğrayan, öldürülen ya da tahliye edilen Ermeni siviller örneğinde bu durum daha da açıktır. Kazım Karabekir

---

58 Ermenilerin 1915 yılındaki tehciri esnasında Kilikya'nın sivil Türk ahalisi (delillerin gösterdiğine göre) diğer vilâyetlerdekine nazaran çok daha insanca davranmışlardı (Bkn. Müteferrik No: 31 [1916], s: 652).

59 Kilikya'daki savaş kampanyası esnasında Milli Kuvvetler, Hacin ve diğer yerlerdeki gayri-muharip Ermenileri katlederlerken, Ermeniler de Fransızların geçici işgali altında bulunan Adana ve benzeri bölgelerde Türklerle aralarında mevcut olan eski ve yeni hesapları kapatıyorlardı. Kilikya'dan Fransızların ayrılışı ve Hıristiyan sivil halkın büyük bir kısmının göç edişi sonrasında bu son saydığım hususu -inanılır deliller ortaya koyan- birbirinden bağımsız, yetkin ve güvenilir iki batılı kaynaktan öğrendim. Bu durum, Yunanlıların İzmit'i boşaltmaları esnasında ortaya çıkanlarla bağlantılı biçimde ele alındığında, göç hareketine yeni bir ışık tutmaktadır.

Paşa'nın operasyonları, Yunan savaşı ile doğrudan bağlantılı bir hedefe yönelikti. O zaman zarfında Yunanlılar, silah ve cephanelerini müttefiklerden temin ederken, Milliciler de Ruslardan almaktaydılar, ama Karadeniz yolu istikrarsız olduğu için ayrıca karayolu üzerinden irtibat kurulması da arzulanmaktaydı. Bu meyanda Erivan Cumhuriyetinin arada engel teşkil ettiğini görmekteyiz. Karabekir bu engeli ortadan kaldırdı. Bundan dolayı, Anadolu'nun diğer kesimlerindeki yok etme savaşı kadar, Türklerin 1919 Mayısı sonrasında Kafkasya ve Kilikya'daki Ermenilere karşı giriştikleri vahşet hareketleri de -bu kitabın konusuna girmeseler de- aynı kökenden kaynaklanan hadiselerdir.

Yunanlılar tarafından organize edilen vahşet hareketlerinin yaygınlığı önceki bölümlerde ele alınmıştır. Yalova-Gemlik yarımadasında ortaya çıkanlar, neticede Müttefiklerarası Komisyonun raporu ile ispatlandıktan sonra, bazı çevrelerin, artık inkârı mümkün olmayan ve özür dilemekle de kapatılamayacak bu cürümleri en azından istisnai olaylarmış gibi gösterme çabalarına tanık olunmuştur. Bu iddiayı tetkik etme zahmetine katlandım ve tam tersi neticeye vardım (halbuki ilk bulduğum deliller aksini gösteriyordu).

Ömerbey adlı büyük bir Türk köyü, Gemlik körfezinin başından İznik gölüne kadar uzanan vadinin güney kanadının üzerinde kalarak, dikkat çekecek bir şekilde güneydoğu istikametinden Gemlik'e bakan tepelerin üzerinde yer almaktadır. Kızılay heyeti ile birlikte Gemlik'i ilk ziyaretimiz esnasında, Gemlik kasabasından Ömerbey'e uzanan katır yolu üzerinden bir Yunan öncü kolu gönderilmiş ama, heyetimizi İzmir'den hiç gelmeyen talimatların ulaşması için alıkoyan Yunan askeri makamlarının bitmek tükenmek bilmez engellemelerinden bıkkınlık getiren karım ve ben, 4 Haziran 1921 tarihinde biraz vakit geçirmek için önceden keşif kolu gönderilmemiş bir istikamette yola çıkmış ve kendimizi Ömerbey'de bulmuştuk. Muhtar ve beldenin önde gelen sakinleri ile durumu serbestçe tartışabilmek için iyi bir fırsat doğmuştu ve

onlardan, köyün kuzey ve güneyindeki şartların birbirinden son derece farklı olduğuna dair garip bir gerçeği öğrenmiştik. Köylüler, bu istikamette yer alan diğer köylerin sakinleri gibi küçük gruplar halinde güneye doğru gidebiliyor ve nisbeten başlarına bir iş gelmeden bütün gün tarlalarda çalışabiliyorlardı. Öte yandan kuzeye gitmeyi denemek ise neredeyse kesin ölüm manasına gelmekteydi. Birkaç yüz yarda aşağıda bulunan ve bulunduğumuz yerden rahatça görülebilen vadinin tabanındaki geniş yolda bile köy ahalisinden bazıları Hıristiyan çeteleri tarafından öldürülmüş ve vadinin ötesinde tek bir Türk köyü dahi ayakta kalmamıştı. Ömerbey'in kuzeyinde, körfezden göle doğru uzanan, kesin bir ölüm hattı bulunmaktaydı.

Bu bilgi, o esnada beni çok şaşırtmıştı. Bütün bunlar, Yalova-Gemlik yarımadası üzerinde, bu hattın kuzeyinde bulunan bölgelerde son yedi hafta boyunca vuku bulan vahşet hareketlerinin belirli bir plan dahilinde gerçekleştiği yolunda zaten ayan beyan ortada olan gerçeği gösteren diğer işaretlerdi. Ama esas delil, ayın sonunda İzmit'ten çekilen Yunan kuvvetlerinin sırasıyla önce Yalova kasabasını ardından da Yalova yarımadasının tamamını boşaltarak, Ömerbey sakinlerinin bana göstermiş oldukları aynı hat boyunca durdukları zaman ortaya çıkıyordu. Bu rastlantı, vahşet hareketleri ile askeri operasyonlar arasındaki bağlantıya ışık tutmaktadır. Müttefiklerin hatırını kırmayarak, onları memnun etmek üzere bir yıl önce İzmit'e girmiş olan Yunan birliklerinin, aynı müttefiklerin tarafsızlıklarını ilân etmeleri sonrasında bu bölgede kalma mükellefiyetleri ortadan kalkmıştı. İnönü'de ters giden işler, kuvvetlerin gereksiz yere dağıtılmasının tehlikesini gözler önüne sermişti ve birliklerin İzmit'ten çekilmesi, öngörülen yaz taarruzu için makul bir ön hazırlığı teşkil edecekti. Bu mülâhazalar daha Nisan ayında, Kral Konstantin tüm kurmay heyetini revizyona tabi tuttuğunda akla gelmiş olmalıydı[60] ve özenli ha-

60 Altıncı bölüme bakınız, s: 284'ten itibaren

ÖMERBEY'DEKİ TEHLİKE HATTI

zırlıklar sonrasında[61] geri çekilme işlemi 25 ilâ 30 Haziran 1921 tarihleri arasında başarıyla tamamlandı.

On gün sonra büyük saldırı, usulü dairesinde başlatıldı ama Yunan ordusu esas cephede, Eskişehir ve Sakarya kıvrımına doğru ilerlerken, Marmara bölgesinde herhangi bir toprak parçasının yeniden işgal edilmesi yolunda bir teşebbüste bulunulmadı. Önceden çekilmiş oldukları hat (bir başka deyişle Ömerbey'deki 'tehlike hattı'), aslında bu bölgede bir askeri mevzi olarak rahatça savunabilecekleri en elverişli cepheyi teşkil ediyordu ve onlar da buna bağlı kaldılar. Bu kısmi ricattan iki buçuk ay önce başlayan ve tahliye edilen kısımlarda yaşanan vahşet hareketleri de keza bu hat ile nihai sınırlarına ulaşmış oluyordu. Bu hattın kuzeyinde kalan vahşet hareketleri belirli bir plan dahilinde gerçekleştirilmiş gibi durmasaydı ya da bu yeni cephe sadece geçici olarak bu duruma denk düşseydi, söz konusu rastlantı üzerine fazla bir şey söylenemezdi. Bu durum, mevcut haliyle bile tek başına bir delil manası taşımasa dahi, Yunan askeri makamlarının, İnönü muharebesi sonrasında, Marmara cephelerini basitleştirerek kısaltmaya karar verdikleri anda, geride bırakmaya niyetlendikleri toprakları mahvetmeyi de kararlaştırdıklarını ve bu yakıp-yıkma işlemini (yedinci bölümde tarif edilen yöntemlerle) geri çekilme öncesinde fiilen hayata geçirdiklerini kuvvetle ima etmektedir. Bu hipoteze göre, Nisan ortalarında Yalova-Gemlik yarımadasında başlamış olan organize vahşet hareketleri ile Haziran sonuna doğru İzmit'in boşaltılmasına eşlik eden hadiseler ve 29 Haziran tarihinde Değirmendere'den Karamürsel'e kadar uzanan sahil şeridinde[62]

---

61 Bunların arasında, İzmit bölgesinde yaşayan Hıristiyan sivillerin tahliyesi ve karadan bir çekilme hattı temin edilmesi amacıyla Karamürsel'in geçici işgali de yer almaktadır.

62 Yunanlılar bu sahil şeridini, sadece ricatın başlangıcından önceki beş gün boyunca ellerinde tutmuş oldukları için Yalova-Gemlik yarımadası ile aynı anda yakıp-yıkamamışlardır. Daha önce bu bölge, Yalova'daki Yunan kuvvetleri ile İzmit'teki birlikler arasına girmiş olan Türk çetelerinin elinde bulunmaktaydı. İzmit'in ikmal ihtiyacı deniz yoluyla sağlanıyordu.

vuku bulan kundaklama eylemleri, her halükârda tutarlı bir programın parçalarıymış gibi görünmektedirler. Bu durumun da göstermiş olduğu gibi vahşet hareketlerinin hedefi, Yunan ordusunun elinde tutamadığı bu ilçelerin Türk sakinlerini yok etmekti. Bu vahşet hareketleri, bir askeri hareketin tabii 'politik' sonucunu oluşturmaktaydı. Öte yandan öngörülen bu yeni cephenin güneyinde yer alan Türk köyleri, Yunan ordusu için potansiyel gıda kaynakları, hayvan nakliyatı rezervleri ve işgücü temini açısından muvakkaten muhafaza edildiler. Bunlar hâlâ ordunun gücü altında oldukları için -başka bir askeri ricat hali gerektiği takdirde- daha sonra da yok edilebilirlerdi. Bu durum, yeni mahalli cephe olarak Nisan ayında belirlenen ve neticede Haziran sonunda hayata geçirilen bu hattın, aradaki zaman zarfında kuzeyinde kalan Türk nüfusunun yok edildiği, bu esnada güneyde yaşayanların kurtulduğu bir çizgi olarak Ömerbey halkının şuurunda nasıl yer ettiğini açıklamaktadır.

Şahsım adına bu açıklamayı yeterince ikna edici buluyorum ve aynen doğrulandığı takdirde, Yunan makamlarının sorumluluğu açısından, Müttefiklerarası Komisyon ile Gehri'nin beyanlarını fazlasıyla haklı çıkaracaktır. İki farklı tümen komutanlığının[63] sorumluluk sahalarını etkileyen böylesi bir kararın -eğer İzmir'deki ordu komutanlığından değilse- en azından Bursa'daki kolordu komutanlığından çıkmış olması gerekmekteydi. Öte yandan, ispat edildiği takdirde bu durum, söz konusu hattın kuzeyindeki tutumlarıyla alâkalı olarak Yunan makamlarına karşı duyulan en kötü şüpheleri doğrulayacak olsa da, hattın güneyinde yer alan çok daha geniş topraklar üzerinde de benzeri vahşet hareketlerinin şu ana dek organize edilmediğine dair kendi başına bir öngörü de oluşturabilir. Bu 'tehlike hattı' Ömerbey ve hemen güneyinde yer alan köyler için haddizatında bir 'güven hattı' niteliği taşımaktadır. Bunun tersini gösteren deliller ortaya kon-

63 Gemlik'teki onuncu ve İzmit'teki on birinci tümen komutanlıkları.

madıkça benzeri muafiyetin diğer bölgelerin tamanında geçerli olduğunu farzetmek mümkündür.

İzmir havalisine geçen kış yapmış olduğum seyahatlerim esnasında, münferit vahşet hareketlerinin yaşandığına dair bilgiler tarafıma ulaştığı vakit, bunları gören haber kaynaklarım, Yunan makamları tarafından Türk nüfusunun ortadan kaldırılmasına yönelik bir plan hazırlanmış olduğu sonucuna varmışlardı. O zaman için bu öngörüyü, ispatlanmamış vahşice bir iddia olarak kabul ederek bir kenara atmıştım ama Mayıs ve Haziran 1921 tarihlerinde gördüklerim sonrasında tabiatıyla olanları yeniden hatırladım ve durumu yerinde tetkik etmek amacıyla Ağustos başlarında İzmir'i bir kez daha ziyaret ettim. Bu ziyaretim esnasında, İzmir şehrindeki şartların büyük oranda kötü yönde değişmiş olduğunu tesbit etmekle kalmadım bir de iç kesimlerin tamamında yaşanan, -Marmara bölgesindeki organize vahşet hareketleri ile aynı tarihlerde başlayan ve kapsamlı bir genel benzerlik dışında- şahsi gözlemlerime denk düşen ve yedinci bölümde tanımlanan hadiselerle mebzul miktarda bölük pörçük 'tasarlanmamış tesadüfler' ortaya koyan organize vahşet hareketlerine ait bilgiler elde ettim.

Bu vakalarda, Marmara bölgesinde yapmış olduğum gibi, tarafıma ulaşan bilgileri bizzat yerinde kontrol etme imkanını bulamasam da, tam manasıyla güvenebileceğim bir kaynaktan[64] gelmesi haricinde bunların doğru olduğuna aşağıdaki üç ayrı sebeple de inanmaktayım: (i) İzmir şehrindeki Türklerin durumu, kesinlikle abartısız bir biçimde, bir terör dalgasına maruz kaldıklarını söyleyebileceğimiz bir hal almıştır, buradan da kırsal kesimdekilerin maruz kaldıklarının bunlara nazaran çok daha kötüye gittiği neticesi çıkarılabilir, zira Yakın ve Ortadoğu'da yarı-batılılaşmış büyük şehir ve kasabalardaki şartların hiçbir zaman

64 Malum sebeplerle şu an için bu kaynağın ismini açıklayabilecek durumda değilim.

kırsal kesimlerdeki kadar kötü olmadığı herkesin bildiği bir gerçektir. (ii) Tarihlerde bir çakışma söz konusudur. (iii) Ayrıntılarda dahi 'tasarlanmamış tesadüfler' bulunmaktadır.

Bu kitap, İzmir'de toplamış olduğum bilgilerin tümüyle sergilenmesi açısından uygun olmasa da aşağıdaki özetin konuya ilişkin -yeterince- fikir vereceğini düşünmekteyim:

I

ÖMERBEY 'TEHLİKE HATTI'NIN GÜNEYİNDE YER ALAN YUNAN İŞGALİ ALTINDA BULUNAN TOPRAKLARDA 10 TEMMUZ 1921 SALDIRISI ÖNCESİNDE VUKU BULAN ORGANİZE VAHŞET HAREKETLERİ

(i) Akhisar ilçesinde

İsimleri belirli 12 köy etkileniyor, bunların arasından,

4 köy, yağmalama ve katliam eşliğinde yakılıp-yıkılıyor,

4 köy, katliam eşliğinde yakılıp-yıkılıyor ve

4 köyden sadece katliam haberleri geliyor.

(ii) Soğandere ilçesinde

İsimleri belirtilmemiş 25 ilâ 30 köy yağmalanıyor, sakinleri katlediliyor.

(iii) Gördez ve Kayacık (Akhisar'ın doğusu)

14 Haziran 1921 tarihinde her iki belde de yağmalanıp yakılıyor, sakinleri katlediliyor.

(iv) Akhisar ile Manisa arasında

İsimleri belirtilmemiş 82 köy, az ya da çok tümüyle yağmalanıyor.

(v) Tire-Baymdır-Ödemiş ilçeleri

On sekizi Tire ilçesinde olmak üzere 60 köy yağmalanıyor ve bunlardan bazıları yakılıyor, bu köyler 28 Haziran 1921 tarihinde saldırıya uğruyor (12 isim belirlenmiş durumda), hayatta kalanlar dağlara kaçıyor.

(vi) Aydın ilçesi

14 köy (isimleri belirtilmiş) yağmalanıyor, kadınlara tecavüz ediliyor, erkekler katlediliyor. Bunlardan onu 2 Mayıs 1921 tarihinde eş-zamanlı olarak saldırıya uğruyor ve hayatta kalanlar dağlara kaçıyor.

II

ÖMERBEY 'TEHLİKE HATTI'NIN GÜNEYİNDE YER ALAN YUNAN İŞGALİ ALTINDA BULUNAN TOPRAKLARDA 10 TEMMUZ 1921 SALDIRISININ HEMEN SONRASINDA GÖRÜLEN ORGANİZE VAHŞET HAREKETLERİ

(i) Aydın ilçesi

50'den fazla köy Ekim 1921'in başından itibaren yakılıp-yıkılıyor.

(ii) Kızılca (İzmir şehrinin yaklaşık on beş mil güneydoğusunda bulunan bir köy).

Köydeki 150 evden 145'i Eylül 1921'de yakılıyor.

(iii) Kütahya-Eskişehir ve Sakarya saldırıları esnasındaki operasyon sahaları

Ayrıntıları bilmesem de Yunan ordusunun 'meşru savaş eylemi' olarak kabul edilebilecek, kazara hasara yol açma eylemlerine ek olarak, özellikle Sakarya kıvrımından Eskişehir istikametine doğru çekilişi esnasında, sistemli yakıp-yıkma faaliyetlerine girişmiş olduğu bildirilmiştir.

(iv) 1922 yılının başlangıcından itibaren

Lord St. Davis'in, 31 Mart tarihinde Osmanlı (Aydın) Demiryolu Şirketi'nin altı ayda bir yapılan düzenli toplantısı esnasında yapmış olduğu ve *Times*'ın 1 Nisan 1922 tarihli nüshasında yayınlanan konuşmasına bakınız. Ayrıca, 14 Şubat 1922 tarihinde Aydın ilçesinde bulunan Köşk yakınlarındaki Karatepe mevkiinde patlak veren hadiselere ilişkin, İzmir'de mektuplaşmakta olduğum bir Türk'ün 9 Mart'ta kaleme aldığı ve 6 Nisan 1922 tarihli *Times*'da neşredilen mektuba da bir göz atmakta fayda vardır.

YEDİNCİ BÖLÜME EK NOT

Yunanlıların bakış açısından 15 Mayıs 1919 ve izleyen günlerde İzmir'de yaşanan hadiseler

1921 yılında İzmir'e yaptığım ziyaretler esnasında, Yunanlıların karaya çıkışına eşlik eden vahşet hareketlerinin nasıl patlak verdiğine dair bilgiler ararken, araştırmalarımı Levant'ta doğmuş ya da büyümüş olanlar dışındaki İngiliz görgü şahitleriyle sınırlı tutmuştum. Türk ve Yunan şahitlerin *ex hypothesi*[65] bu meseleye taraf durumda bulunmalarından ve Fransız, İtalyan ve Levanten[66] şahitlerin de *a priori*[67] olarak Yunan aleyhtarı bir önyargının şüphesi altında bulunmalarından ötürü, bu kişilere müracaat etmemenin daha güvenli olacağını hissetmiştim. İngiltere'ye dönüşümden bu yana ve özellikle yedinci bölümün baskıya verilişinden itibaren, hadiselerin nasıl cereyan ettiğini Yunanlıların gözünden anlatan belgeler elime ulaştı. Onları kaale almakta tereddüt ettim, öncelikle, bütünüyle üçüncü kişilerin delillerine bağ-

---

65 Latince, 'iddia kabilinden' ya da 'teorik olarak' manalarında. -Ç.N.

66 Yunan propagandasında sıklıkla ima edildiği şekliyle, kötü karakterleri dillere düşmüş insanlar olmaları sebebiyle -teknik anlamda Levant'ta doğmuş ve büyümüş olan batı kökenli insanlardan oluşan- Levantenlerin görgü şahitliklerine başvurulmaması gerektiği görüşüne katılmadığımı yeri gelmişken ilâve etmek istiyorum. Levant'ta yer alan, önem taşıyan ve sayıları çok fazla olan batı kolonilerinde her sınıftan aile ve her karakterden insan barınmaktadır. Bu insanlar, mahalli Ortodoks ve Gregoryen Hıristiyanlarla evlendikleri ve onların örf ve adetlerini (değişen derecelerde) benimsedikleri ölçüde, kökenlerini aldıkları ülkelerde yaşayan soydaşlarından farklılaşmaktadırlar. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'de vuku bulan hadiseler gibi bir durumda şahit olarak güvenilirliklerini sorgulamak en azından bu meyanda Yunanlı şahitlerin güvenilirliklerini sorgulamak manasına gelmektedir. Gerçekten de Levanten kelimesi Batı'da -bu kelimenin kullanımının Batı kökenli Levantenlerle sınırlı tutulmayıp Levant limanlarının Müslüman olmayan sakinlerinin tamamına teşmil edilmesi sebebiyle- bir dereceye kadar üstü örtülü bir nefret kazanmış durumdadır. Yunan propagandası, zaman zaman tek bir hamleyle Yunan milletine karşı mevcut olan önyargıyı bir başka milletin üzerine yıkmak suretiyle, bu ismin iki manalı kullanımından haksız bir şekilde istifade etmektedir.

67 Latince. 'Sınanmış verilere dayanmayan iddia'. -Ç.N.

lanmış olmak tutarsız görünüyordu ve ikinci olarak Yunan tarafından gelen *ex parte*[68] beyanlara karşı Türk tarafına ait sunabileceğim hiçbir *ex parte* beyan mevcut değildi. Öte yandan, 1919 yazındaki bu hadiseleri tetkik eden Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonuna karşı Yunan tarafının -haklı olsun ya da olmasın- ileri sürdüğü en önemli şikâyet, o zaman zarfında savunmalarını hazırlamaları için kendilerine yeterince vakit tanınmamış olmasıydı ve Yunanlıları savunanlar, sanık pozisyonuna sokuldukları için sanığın meşru haklarına da sahip olmaları gerektiğini iddia etmişlerdi. Bu sebeplerden ötürü, yedinci bölümün ana metninde bir dipnotuyla da referans verdiğim gibi, söz konusu Yunan delillerini bu ek not içinde tartışmaya karar verdim.

Yunan haber kaynaklarım dört kişiden oluşuyordu:

(A), hadiseler patlak verdiği anda dört haftadan beri İzmir'de bulunan, hadiseler yaşanırken de orada olan[69] ve olup bitenleri görmek açısından en iyi fırsatlara sahip olmuş bir beyefendi.

(B), çıkarma esnasında limana demirli bir Yunan savaş gemisinin güvertesinde bulunan bir donanma subayı.

(C) ve (D), sabık Venizelos hükümeti ile bağlantılı resmi mevkilerde bulunan iki beyefendi. Her ikisi de hadiselerden bilhassa tedirgin olmakla kalmayıp, resmi Yunan kaynaklarına özel giriş iznine de sahip bulunmaktadırlar. (D), (C)'ye nazaran daha yüksek mevkide olsa da şahsi araştırma yönünden aynı imkana sahip değildir ve şu ana kadar elde ettiği deliller (C)'den geldiği için benim açımdan diğer üç görgü şahidine nazaran çok daha az değerliymiş gibi görünmektedir.

Haber kaynağı (B), o esnada savaş gemisi *Límnos*'un komutasını üstlenmiş bulunan Kaptan George Panás'dır [C.M.G.][70]. Diğer üçü isimlerinin yayınlanmasını istememişlerdir (bunların hepsi

---

68 Latince. 'Yalnız bir tarafın menfaati için'. -Ç.N.

69 Sterghiádhis'in varış tarihi olan 21 Mayıs 1919 gününe dek İzmir'den ayrılmamıştır.

70 St. Michael ve St. George nişanları sahibi. -Ç.N.

de geçerli sebeplere sahip olup, bu davranışlarıyla görgü şahitliklerinin değerini düşürmemektedirler). Aleni bir şekilde bu insanların beyanları -Yunanlıların bakış açısından- söz konusu hadiselerin en az mahzurlu biçimde yazıya dökülmesi amacıyla bana aktarılmıştır. Öte yandan, bu şahitlerin hepsinin Yunanlı olmasına rağmen hiçbirinin Anadolu Rumu olmadığını bildirmek muhtemelen yerinde olacaktır.

Genel manada onlar, Türklerin katledilişi ve Yunan askerleri ile sivil Rumlar tarafından mallarının yağmalanması gibi açık gerçekleri tartışmamaktadır, ama her iki tür aşırılığın boyutunun da Yunanlılar dışındaki şahitlerin iddia ettiklerinden daha sınırlı olduğunu, Türklerin Yunan işgaline karşı şehir halkını önceden organize ettiğini, ilk kurşunu sıkanların Türkler olduğunu ve kendi cenahlarından Yunan makamlarının, vahşet hareketlerine girişenleri durdurmak ve saldırganları cezalandırmak için hemen akabinde gerekli tedbirleri aldığını ispatlamaya çalışmaktadırlar. Bazı önemli noktalar üzerindeki tanıklıklarını özetleyerek mukayese etmeye çalışaçağım:

(i) Ölü ve yaralı sayısı.

(a) Türk tarafında.

15 Mayıs günü (A), rıhtımda toplanmış olan Rumların, Yunan askerlerince pencereden ateş ettikleri suçlaması ile tutuklanmış olan iki Türk zaptiyesini öldürdüğünü ve bir Türk zabitini denize attıklarını görüyor. Öğle yemeği sonrasında Yunan Kızılhaç Hastanesini ziyaret ettiğinde, ölü ve yaralı Türk ve Rumların getirildiğine ve hastane girişinde içi cesetlerle dolu arabaların beklediğine şahit oluyor. Aynı kişi, 17 Mayıs tarihi itibariyle İzmir'deki Amerikan hastanesinin 48 Türk cesedini toplamış olduğuna ve ayrıca on sekizinin -bırakılmış oldukları- İngiliz Gaz Şirketinin bahçesinde bulunduğuna da tanıklık etmektedir. 20 Mayıs günü yaptığı hesaba göre, Türklerin 15 ve 16 Mayıs tarihlerinde vermiş

olduğu toplam zayiat 124 ölü ve 112 yaralıdan ibarettir. Hemen akabinde sahile vurmuş olan cesetler de hesaba katılır ve farkına varmamış olduklarının payı da bunlara eklenirse söz konusu hesaplama yedinci bölümde bahsedilenlerle çelişmemektedir.

Araştırmalarını daha sonra yapmış olan (C), *birinci gün* her iki taraftan ölenlerin toplam sayısının yüz civarında olduğunu hesaplıyor ve teslim olduktan sonra rıhtımda öldürülen silahsız Türk askerlerinin sayısının 15 ilâ 20 arasında bulunduğu hususunda 'bütün şahitlerin hemfikir' olduğunu beyan ediyor.

(b) Yunan tarafında.

Saat on itibariyle ana çıkarma noktasından hükümet binalarının bulunduğu Konak mevkiine doğru harekete geçen kortejin başındaki *évzoni* (hafif piyade) bölüğüne komuta eden Yüzbaşı Papayoryíu'dan nakleden (A), Yüzbaşı'nın, 'kendisine ilk ateş açıldığında beş Rum sivil ile bir Yunan askerinin vurularak öldüğünü ve Yunan askerleri ile Rum sivillerin arasından on beşinin yaralandığını' bizzat söylediğini beyan ediyordu. Yüzbaşı Papayoryíu, hükümet konağı, kışlalar ve cezaevinin işgal edilmesi sürecinde bir asker daha kaybettiklerini, bir diğerinin ise aldığı yaralardan birkaç gün sonra öldüğünü ve bu arada on birinin de yaralandığını ilâve ediyordu. Ayın on beşi öğleden sonrasında (A), bir ölü ve bir de can çekişmekte olan efzun askerinin Yunan Kızılhaç Hastanesine getirildiğini gözleriyle görmüştü ve bunların Yüzbaşı Papayoryíu'nun bölüğünde hayatlarını kaybeden kişiler olması gerekiyordu zira ertesi gün kendisi de 'bir gün önce öldürülen iki efzunun' resmi cenaze törenine katılmıştı.

(C), Yunan bahriyelilerinden oluşan bir birlik tarafından korunan Yunan Konsolosluğunun saldırıya uğradığını iddia ediyordu, onlar da müdafaa amacıyla ateş açarak cevap vermişler ve bu arada kendilerini düşüncesizce ortaya atmış olan iki 'askeri personel' ('stratiotikí') hayatını kaybetmişti. Bahis konusu olan

kayıplardan kastedilenlerin Yunan bahriyelileri mi yoksa iddia konusu olan saldırganlar arasında yer alan Türk askeri üniforması taşıyan kişiler mi olduğu açık değildir, ama ayın on beşinde iki Yunan askeri yanında iki Yunan bahriyelisi de öldürülmüş olsaydı, onların da ertesi gün yapılan resmi törenin şerefini paylaşmış olacakları aşikârdı[71].

Yunanlıların şahitliklerine bakılarak Yunan deniz ve kara birliklerine mensup neferler arasından, bir efzunun ayın on beşinde olay mahallinde öldüğünü, bir diğerinin almış olduğu yaralardan ötürü aynı gün hayatını kaybettiğini ve yine bir başkasının yaralarından ötürü birkaç gün sonra ölmüş olduğunu güvenli bir biçimde düşünmek mümkündür. Yine de bu kanıtların gayriresmi ifadelerin bir araya getirilerek elde edildiğini belirtmek de yerinde olacaktır. Konuya ilişkin kesin bilgilerin Yunan Savaş Bakanlığının arşivlerinde bulunması gerekse de, Yunan hükümeti -bildiğim kadarıyla- bugüne kadar bu hadise sebebiyle ölen ve yaralananlara ait resmi rakamları bildiren herhangi bir belge yayınlamamıştır. Benzer bir biçimde İngiliz hükümetinin İrlanda terörü esnasında rutin olarak kayda geçmesi gereken istatistikleri yayınlamayı ihmal etmesi nasıl kendisine karşı kullanıldıysa bu ihmalin de aynı şiddetle kendilerine karşı kullanılması beklenmektedir.

(C), Yunan kayıpları hakkında herhangi bir tahminde bulunmamıştır. Tüm resmi bilgilere ulaşma imkanına sahip olan (D) ise Yunanlıların asker ve sivil tüm kayıplarını bir araya getirerek topyekün 11 ölü ve 47 yaralı sonucuna varmaktadır. (A)'ya gelince, kendisi 20 Mayıs itibariyle ayın on beşi ilâ on altısındaki Yunan kayıplarının toplamını (keza asker ve sivilleri bir arada hesaplayarak) 25 ölü ve 72 yaralı olarak hesaplamaktadır.

İngiliz tanıklarımdan birinin şiddetli ısrarına dayanarak, Yunan kayıplarının çoğuna Yunan mermilerinin sebep olduğu ihti-

71 Akabinde elime ulaşan (C)'nin açıklamalarının daha kapsamlı versiyonunda bu iki kurbanın Türk olduğu açıkça ifade edilmektedir.

maline de dikkat çekmem gerekmektedir. Her iki İngiliz tanık da, silahların konuşmaya başladığı andan itibaren Yunan askerlerinin kendilerini kaybetmişçesine her istikamete doğru nasıl ateş etmeye başladıklarını bana tarif ettiler ve bu durumun birkaç saat müddetle aynen bu şekilde devam ettiğini de söylediler. Kaptan Panás, 'benim gemimden -çıkarma yapan birlikleri koruyan birimlere mensup- iki kişi Liman Müdürlüğü (iç limanı çevreleyen iki mendireğin en kuzey uçlarındaki giriş noktası) mevkiindeyken[72] Gümrükhane yönünden açılan ateşle hafifçe yaralandılar' diye yazmaktadır. Şimdi (A), Liman Müdürlüğü kadar Gümrükhanenin de o sabah saat 7.30 gibi erken bir saatte *Avérof, Límnos* (Kaptan Panás'ın gemisi) ve *Léon*'dan gelen birliklerce işgal edildiğini bildirmektedir. Ayrıca Gümrükhane, iç limanı çevreleyen güney mendireğinin üzerinde bulunmakta olup –Kaptan Papayoryíu'nun anlattıklarına bakılırsa- Türkler bu noktanın daha güneyinden ateşe başlamışlardır. Kaptan Panás ve Kaptan Papayoryíu'nun anlattıkları ancak Gümrükhane'de bulunan Yunan donanma birliklerinin, güneyden ateş açıldığını görerek, kendilerini kaybedip her istikamete doğru ateş açmaya başlamaları ve bu arada mendireğin kuzeyinde yer alan iki Yunan bahriyelisini kazara vurmaları faraziyesinin doğru olması halinde birbirlerine uymaktadır.

(ii) Türk mülkünün Yunan askerleri ve sivil Rumlar tarafından yağma ve tahrip edilme derecesi.

Birinci dereceden görgü şahidi olarak (A), İzmir şehrinde Türklere ait dükkân ve evlerin umumi yağmalanmasının 15 Mayıs günü öğleden sonra, Yunan birliklerinin şehrin içinden geçerek kara tarafından şehre hakim olan tepelere ulaştıkları andan

72 Ayrıntılı topoğrafik plan için *Konstantinopel und Kleinasien* 'Baedeker'inin (Leipzig, 1914², Baedeker) 332 ve 333. sayfaları arasındaki haritaya bakınız (1801-59 yılları arasında yaşamış olan Karl Baedeker tarafından ilk kez neşrolunan yabancı ülkelere ait seyahat rehberinden söz ediliyor. -Ç.N.).

itibaren başladığını, bu yağma işine girişenlerin büyük oranda İzmirli sivil Rumlar olmasına rağmen Yunan askerlerinin de işe karıştığını, 16 Mayıs günü -askeri işgal öncesinde Yunan hükümetinin İzmir'deki resmi temsilcisi konumundaki- Mavrudhís'in, işgal kuvvetlerine komuta eden Albay Zaphiríu'dan şehirde nizamı tesis etmek ve Türk mülkünün Rumlar tarafından yağmalanmasına mani olmak için bahriye birliklerini karaya çıkarmasını talep ettiğini, Albay Zaphiríu'nun ise düzeni sağlamak için gereken bütün tedbirleri aldığını söyleyerek bu teklifi reddettiğini ve ağır bir tamim yayınlamakla yetindiğini ve haddizatında kanun ve nizamın tesisi için gereken resmi tedbirlerin 19 ve 20 Mayıs tarihlerine kadar alınmadığını ifade etmektedir.

(A), sivil halkın yaşadığı Buca banliyösündeki Türklere ait sığırların çalınmasından ve mahalli Rum ahalisi tarafından Vurla ilçesindeki sekiz Türk köyünün kısmen veya tamamen yağmalanıp yakılmasından da laf arasında söz etmektedir.

İngiliz tanıklarım gibi kendisi de 16 Mayıs sabahı sokağa çıktığında Türk dükkânlarından birinin bile açılmamış oluşunun ve kimsenin fes giymeyişinin kendisini ne kadar derinden etkilemiş olduğunu tarif etmektedir (İngiliz tanıklarımın anlattıklarına göre bir gün önce patlak veren hadiseler sebebiyle birinin fes giymesi hayatını tehlikeye atması manasına geliyordu). Bu meyanda, o sabah hâlâ tek tük silah seslerinin işitilmekte olduğunu da ilâve ediyordu.

(iii) Silahlı direnişe yönelik bir Türk planı mevcut muydu?[73]

(A), (B) ve (C), hep beraber, çıkarmadan bir önceki gece İzmir'in Türk ahalisi arasında dağıtıldığı iddia olunan ateşleyici beyannamelere büyük ehemmiyet veriyorlar ve bu arada Türk ahalisinin, ertesi sabah Yunan birliklerinin şehri işgal edeceklerine dair haberlerin yayılması üzerine, paniğe kapılıp Türk mahallesinden içerlerdeki tepelere sökün ederek ateşler yakmak sure-

73 Amerikan haber kaynaklarının da Rumların önceki haftalarda, özellikle Yunan Kızılhaçı aracılığı ile gizlice silah getirdikleri yolunda son derece benzer hikâyeleri tarafıma aktardıklarını (ama Yunanlıların Türklere karşı öne sürdükleri iddialar-

tiyle geceyi orada geçirdikleri şeklinde her tarafından fesatlık akan yorumlarda da bulunuyorlardı. Bu hal, tabiatıyla saldırgan niyetleri değil -sadece sonrasında yaşanan hadiselerle haklılığı gayet iyi biçimde ortaya çıkacak olan- korkuyu gösteren bir belirtiydi[74] ve büyük çapta organize olmuş bir direniş planı ihtimali de (A) tarafından verilen çıkartma programı ile ekarte edilmişti. Kendisi, beklenen işgalin *14 Mayıs akşamı saat 6.30 itibariyle yani çıkarma başlamadan tam on üç saat önce* eş-zamanlı olarak Mavrudhís tarafından Rum cemaatine ve müttefik temsilcileri tarafından da Türklere resmen duyurulduğunu ve haberin ancak o andan itibaren şehir genelinde yayılmaya başladığını bildirmektedir. Son olarak (C), Türklerden bir kısmının kendi başlarına planlar yapıp silahlandıklarında ısrar ederken, Türk mülki ve askeri yetkililerinin[75], işe karışmış olmaları halinde, 'mukavemetlerini Konak etrafındaki binalarla sınırlı tutmayacakları[76]' ve herşeyden önce de bu mevkide bulunmayacakları sebebiyle, onların kati biçimde temize çıkmasını sağlamıştır.

(iv) İlk kurşunu kim sıktı?

Dört haber kaynağımın da bu konudaki açıklamaları, 15 Mayıs günü saat onda iç limanın kuzeyindeki esas karaya çıkış noktasından başlayarak rıhtım boyunca Konak istikametinde güneye

---

dakinden daha fazla delil bulamadıkları için bunlara hiç ehemmiyet vermediklerini) yeri gelmişken belirtmem gerekmektedir. (C), buna atıfta bulunmasa da, şu anda önümde bulunan beyanının daha kapsamlı versiyonunda İzmir'in sivil Rum nüfusunun *Yunan birliklerinin karaya çıkışından önce* müttefik kontrol subayları tarafından Türklerden toplanmış olan mahalli savaş malzemesinin bulunduğu depoları yağmalamak suretiyle silahlanmış olduğunu kabul etmektedir. Öte yandan Yunan askeri makamlarının, bu meyanda bizzat silah dağıtmak bir yana, takdir edilecek bir biçimde Türklere ait dükkânların yağmalanmasını durdurduklarını da söylemektedir.

74 405-406. sayfada yer alan Türklerin beyannamesine bakınız.

75 (D) hatalı olarak bu konudaki zıt görüşü (C)'ye atfetmektedir.

76 Birkaç satır aşağıda (C), Türklerin şehir içinde başka birçok bölgede de Rumlara saldırmış olduğunu 'mutlak bir kesinlikle' iddia ederek bu sözlerle çelişkiye düşmektedir.

doğru ilerleyen kortejin önündeki efzun alayına kumanda eden Yüzbaşı Papayoryíu'nun anlattıklarının ikinci ya da üçüncü ağızdan nakledilmiş hallerine kadar izlenebilmektedir. Kendi versiyonunu doğrudan Yüzbaşı Papayoryíu'dan almış bulunan (A)'ya göre, bu efzun birliği ve arkalarından gelen sivil Rumlardan oluşan kalabalığa, yürüyüşleri esnasında, bir yandan Gümrükhane depolarından, öte yandan kıyıya yakın duran ya da demir atmış vaziyetteki kayıklardan ateş açılmıştır.

Bizzat Gümrükhane'nin iç limanı çevreleyen güney mendireği üzerinde bulunması sebebiyle, Gümrükhane depoları da tüm rıhtım boyunca devam eden caddeye paralel biçimde rıhtımı kara tarafından birkaç yüz metre mesafede örtmekte olup, Türk kayıklarının bağlandıkları şamandıralar da Gümrükhane mendireğinin güneyinde yer aldığından, bütün bu söylenenler, söz konusu noktanın Gümrükhane mendireğinin güneyine doğru uzanan rıhtım boyunca, mendirek ile Konak arasında bir yerlerde bulunduğuna işaret etmektedir. Buna ilâveten, İngiliz tanıklarının ilk silah sesinin geldiğine hükmettikleri nokta da aşağı-yukarı burasıdır. Bundan ötürü ilk ateşin burada açıldığı söylemek makulmüş gibi görünmektedir, ama ilk ateşi açan kimdir? (A)'nın kullandığı 'yaylım ateş' ibaresini göz ardı edebiliriz. Tamı tamına iki ya da üç yüz metre mesafeden, nizami yürüyüş düzeni içinde ilerleyen askeri birlikler ile yoğun bir halk kitlesi üzerine açılan yaylım ateş, tabiatıyla bizzat Yunanlıların bildirdiklerinden çok daha ağır zayiata yol açacaktı. Fakat bütün bu karışıklık Türklerin açmış olduğu tek tük ateşlerle mi başlamıştı? Bu noktada Kaptan Panás'ın (yani B'nin) açıklamasından alıntı yapmak istiyorum:

'[Kaptan Panás'ın bir başka beyanında limanda "rıhtıma kıç tarafından bağlanmış vaziyette" bulunduğunu söylediği] H.M.S. Adventure'a komuta eden Kaptan Boyle, bir gün sohbet ederken, Gümrükhane ve etrafındaki binalardan bir el bile ateş edilmediğinde ısrar etmiş ve bu inancını, akabinde yapılan aramalarda ne limanda

bulunan küçük Türk gambotunda ne de Gümrükhane'de bir tek silah bile bulunmayışına dayandırdığını belirtmiştir. Fakat ben bunun yeterli bir delil teşkil edeceğine inanmıyorum, zira tüfek ya da tabancaları kolayca gizlemek kadar denize atmak da mümkündür. Birçok Türk gemici ateş ederken görülmüş olup daha sonra bunlar bana getirilmiş ama teknelerinde hiçbir silah bulunamamıştır. Ateş etmek için ne kullandılarsa gizlemeye muvaffak oldukları alenen görülmektedir'.

Bu ifade açık bir şekilde dürüstlük ve iyiniyet belirtileri taşımaktadır ama okuyucuların Kaptan Panás'ın akıl yürütmelerinden ikna olacakları konusunda şüphe etmekteyim. Aleyhlerine açıkça hiçbir delil bulunmamasına rağmen masumiyetlerini kanıtlama zahmeti Türk gemicilerine düşmezken, bu suçlamaları ispatlama sorumluluğu Yunanlıların üzerine düşmektedir. Ne Kaptan Panás, ne diğer üç Yunanlı haber kaynağım, ne Kaptan Boyle ne de -ana metinde anlattıklarımı verdikleri bilgiye dayandırdığımiki İngiliz tanık bu mühim hadiselerin görgü şahitleri değillerdir ve hikâyenin tamamı Yüzbaşı Papayoryíu'nun (maddi delillerle desteklenmeksizin) anlattıklarına dek uzanmaktadır.

Bu Yunan subayının lehinde ya da aleyhinde bir bilgiye sahip değilim, fakat daha sonra gelişen olayların ışığında, hadiselerin çıkış noktasındaki, kumanda sorumluluğuna sahip subay olarak, ateşin Türkler tarafından açılmış olması sonucuna varılması halinde, bu sonuçtan herkesten daha çok menfaat sağlayacak kişi de *kendisi*dir. İkinci elden sunulan bu beyanlar, yedinci bölümde verilen ve ilk kurşunun nereden geldiği konusunun hâlâ açık bir soru olarak kalmayı sürdürdüğü yönündeki kanaatimi değiştirecek güçte de değildir.

Yüzbaşı Papayoryíu'dan ve gerçek görgü şahitleri olan diğer Yunan askerlerinden, sivil Rumlardan ve Türk denizcilerinden yeminli ifadeler alarak bunları yayınlamak suretiyle bu hayati nokta üzerine ilâve ışık tutma görevi Yunan hükümetine düşmek-

tedir. Muhtemelen bu mesele, Türk ya da Yunan asıllı resmi ya da gayriresmi araştırmacılardan *a priori* olarak çok daha tarafsız bir organ durumundaki Müttefiklerarası Tahkikat Komisyonu tarafından layıkiyle tetkik edilmiştir. Fakat, komisyon raporunun yayınlanması müttefik hükümetler tarafından veto edildiği için, bu veto kalkana kadar bu konuda başkaca bilgi alınması da mümkün değildir.

İngiliz tanıklarım, akabinde Türkler tarafından açılan ateşe ilişkin olarak herhangi bir hadiseye şahit olmamışlardır. Öte yandan, ana çıkarma noktası yakınlarında bir yerde rıhtım üzerinde bulunan (A), 15 Mayıs sabahı saat 10.10 sularında, bulunduğu noktaya çok yakın bir yerde, rıhtım boyundaki otellere gizlenmiş durumdaki bazı Türklerin karaya çıkmakta olan birliklerin üzerine pencerelerden ateş açtıkları şeklinde, daha güneyde olayların patlak verdiği yolunda haberlerin geldiğini beyan ediyor. Mamafih, ne ateş eden kişilerin Türkler olduğunu bizzat teşhis ettiğini ne de üzerine ateş açılan Yunan birliklerinde herhangi bir zayiatın olduğunu söylemiyor.

Çanakkale seferi esnasında Gelibolu yarımadasına yapılan ilk çıkarmalardaki şartlara dair bilgisi olan okurlar bu beyanı şüpheyle karşılayacaklardır. Anılan sefer esnasında, askeri nakliye gemileri ile mavnalara istifleme doldurularak sahile çıkarılan birlikler fevkalâde ağır kayıplar vermişlerdi ve çıkarmaya karşı koymakta olan Türklerin ateş açtığı mevziler ise İzmir rıhtımının karşısındaki evlerden çok daha uzakta bulunuyordu.

(A), ilâveten -çıkarmadan iki saat önce- yaklaşık sabah sekiz sularında rıhtımın bu bölümünde yer alan bazı şüpheli otellerin Yunan donanma birlikleri tarafından boşaltılmış olduğunu da belirtmektedir. Bundan ötürü, ateşin çıkarma yapan birliklere yönlendirilmiş olması ya da ateş açanların Türkler olması pek de

ihtimal dahilinde değildir. İngiliz tanıklarım, ateş açıldığı andan itibaren etraflarındaki her istikametten ateş yağmaya başladığına ama gerçekten ateş ettiklerini gördükleri yegâne kişilerin Yunan askerleri ya da askerlerin silahlarını kapmış ya da ödünç almış sivil Rumlar olduğuna şahitlik etmektedirler[77].

(A), sivillerin kontroldan çıkmış oldukları hususunu tekrar tekrar bahis konusu etmekte, kendi arkadaşlarından birinin -içinde bulunduğu coşkulu ruh haletiyle- askeri üniforma ve tüfek ödünç aldığından bahsetmekte ve Yunan askerlerini, Rum kalabalığına karşı yeterince sert davranmadıkları için kınamaktadır. Bundan ötürü (A)'nın komşu pencerelerden ateş açıldığını gördüğü yolundaki ifadelerinden şüphe etmesem de, açıklamalarından ikna olmuş değilim.

Ateş açanlar, hedeflerini göremeyecek derecede gözleri bozuk Türkler olabileceği gibi rastgele ateş eden Rumlar da olabilirdi. Yakın ve Ortadoğu'da ellerinde ateşli silah olan insanların hoş[78] ya da nahoş sebeplerle duyguları harekete geçtiğinde havaya ateş açmaları adettendir. Bu mesele üzerine, (A) ya da diğer Yunanlı haber kaynaklarım tarafından verilen yegâne ilâve bilgiler ikinci elden gelmektedir. (A), *Yunan askerlerinin pencerelerden ateş ettikleri iddiasıyla* tutuklayarak yürüttükleri -yukarıda anlatıldığı üzere daha sonra Rumlar tarafından katledilecek olan- iki Türk zaptiyesi ile bir 'komitacı' (görgü şahitliğine göre sivil kıyafetler içinde bir Türk) görmüştür.

15 Mayıs 1919 günü İzmir'de ilk olarak kimin ateşe başladığı konusundaki bütün bu tartışma, daha sonra hayli yakından tetkik etmek gibi hiç de hoş olmayan bir görev üstlendiğim, 25 Ağustos

77 Sivil Rumların nasıl silahlandıkları hususunda 395. sayfadaki dipnotuna bakınız.

78 Mesela Paskalya yortusunda.

1914 tarihinde Louvain'de[79] patlak veren hadiselerle ilgili benzer bir tartışmayı da aklıma getirmektedir. Belçika ve Alman taraflarının sırasıyla yayınladıkları ciltler dolusu belgeler, yorumlar ve karşı-yorumlar sonrasında, Almanların ilk ateşi Belçikalıların açtıkları yolundaki iddialarını ispat edemeyecekleri, bu esnada Belçikalıların da (hadisenin tabiatından kaynaklanacak şekilde) bir hukuk mahkemesinde taraflardan asla göstermelerinin istenmeyeceği şartları -yani muarızlarının öne sürdüğü iddiaları delillerle ispat edemeyişlerinin yeterli görülmeyip bir de bunların kendi başlarına mümkün olmadığının ispat edilmesini- gösteremeyecekleri de net bir şekilde anlaşılmıştır. Mevcut tartışmanın da, Müttefiklerarası Komisyonun raporu neşredilinceye ya da

79 Liège ile Brüksel arasında yer alan bir Belçika şehri olan Louvain, Alman ordusu tarafından 25 Ağustos 1914 tarihinden itibaren beş gün süreyle yakılıp yıkılmıştır. Bu şehir, 1914 Ağustosunda Belçika'yı bir uçtan diğerine işgal etmeyi öngören Alman stratejisinin bir parçası olarak 19 Ağustos 1914 günü Birinci Alman Ordusu tarafından ele geçirilmişti. Alman işgali altındaki şehirde 25 Ağustos'a dek nisbi bir sükûn ortamı hakimdi. Bu tarihte, şehrin gerisinde yer alan Alman birlikleri Antwerp üzerinden ilerlemekte olan, başlangıçta başarılı da olmuş, bir Belçika kuvvetinin saldırısına maruz kaldılar. Paniğe kapılan Alman birlikleri ateş altında Louvain'e doğru çekildiler ve bu durum da şehirde yerleşmiş bulunan diğer Alman birlikleri arasında karışıklıklara sebep oldu. Müttefiklerin büyük bir saldırı başlatmış olduğunu bildiren korku dolu çığlıklar eşliğinde silah sesleri işitildi. Bir müttefik saldırısının beklenmediği hatta söz konusu dahi olmadığı anlaşıldığında şehirde bulunan Alman yetkilileri, olup bitenlerin acısını o günkü kargaşaya sebep olduklarını düşündükleri şehir halkından çıkarmaya karar verdiler. Almanların misillemesi son derece vahşiydi. Şehir tam beş gün boyunca bir yandan yağmalanırken öte yandan ateşe verildi. Diğer hükümet binaları yanısıra Louvain Üniversitesi ve içinde eski elyazmalarının yer aldığı şehir kütüphanesi yakıldı. St. Pierre katedrali de yangından nasibini aldı. Şehir halkı, yaş ve cins ayrımı gözetilmeden sıkılan kurşunlara hedef oldu. Dinant gibi daha önce Almanların eline geçmiş bulunan diğer beldelerde yaşananların da gözler önüne serdiği gibi Louvain'deki binaların yaklaşık beşte birinin yok edilmesi işgal altındaki Belçika topraklarında yaşayan sivillerin azami işbirliğini temin etmek amacıyla Almanların uygulamış olduğu standart stratejiyi gösteriyordu. Zaten beynelminel ortamlarda kabul edilemez bir strateji olarak değerlendirilen bu uygulama sonucunda Louvain'in yaşamış olduğu tecrübe, tarafsız başkentlerde büyük kaygılara yol açarken, Alman barbarlığı ve kan gölü şeklinde atılan başlıklar eşliğinde büyük oranda tenkitler içeren gazete haberlerine de konu olmuştur. -Ç.N.

başka soruşturmalar yapılıncaya dek bu haliyle bırakılması yerinde olacakmış gibi görünmektedir. Eldeki delillere göre, henüz ne ilk ateşi açanların Türkler olduğu ispatlanmış -öte yandan- ne de ilk ateşin Yunanlılar tarafından açıldığına dair karşı-deliller çürütülememiştir. 15 Mayıs 1919 günü İzmir'de bulunan Yunanlıların veya 25 Ağustos 1914 tarihi itibariyle Louvain'de bulunan Almanların giriştikleri hareketler öncesinde herhangi bir provokasyona maruz kalıp kalmadıkları da bunlara eklenebilir, kendi vahşetleri içinde bu hareketler -bunlarla suçlananların sırayla varlığını iddia ettikleri- en büyük provokasyonları dahi gölgede bırakmaktadır.

(v) Yunan vahşetini durdurmak ve saldırganları cezalandırmak amacıyla bizzat Yunanlılar tarafından alınan tedbirler.

Burası Yunan iddiasının en güçlü kısmını teşkil etse de öylesine alındığı söylenen tedbirler işlenen suçların ağırlığını gözler önüne sermekte ve alınan bu tedbirler bir dereceye kadar mümkün olan yegâne kefareti ve -belki de daha önemlisi- gelecek için yegâne ümidi temin etmektedir. İster Yakındoğulular, ister Ortadoğulular, isterse de Batılılar tarafından girişilmiş olsun, vahşet hareketleri, dışarıdan alınan zaptedici tedbirlerle değil, ancak bizzat suçlu tarafların kendi şuurlarında utanç duygusu ya da vicdan azabı oluşturması ile sona erdirilecektir.

Yunanlıların komutanı Albay Zaphiríu, kanun ve nizamın yeniden tesisinde gösterdiği ihmal sebebiyle ve Yunan askeriyesi -daha az oranda- Rum gürûhlarının hareketlerine göz yumdukları için, suçluymuş gibi görünürken, cinayet ve yağmalama olaylarını durdurmaya yönelik aktif tedbirlerin başlangıcından itibaren

bazı Rumların şahsi çabalarıyla alınmış olduğu açıkça görülmektedir[80].

Buna ilâveten, 18 Mayıs günü, Yunan askeri makamları tarafından bir divan-ı harp mahkemesi kurulmuş ve ağır cezalar verilmiştir. Yunanlı haber kaynaklarımdan bana ulaşan istatistikleri, birbirleriyle tümüyle çakışmasalar da aşağıda veriyorum:

	Ölüm cezası	Ömür boyu kürek mahkûmiyeti	Bir süre kürek mahkûmiyeti	'Irktf' (C); 'Détention' (D); 10-20 yıl hapis (M).	'Phylákisis' (C); 'Emprisonnement' (D); 2 ilâ 5 yıl hapis (M).	Toplam mahkûmiyet sayısı
(C)	3	4	3	12	53	74(!?)
(D)	3	4	2	15	53	[77]
(M[81])	3	4	-	14	53	[74]

Her üç haber kaynağı da mahkûm edilen şahısların 48 Rum, 13 Türk, 12 Ermeni ve bir Museviden oluştuğu hususunda hemfikirdirler. Toplamı gösteren 74 sayısı muhtemelen doğrudur ve yukarıdaki tabloda gösterildikleri sırayla verilen muhtelif cezalara ait istatistikler arasında üç ölüm cezası, dört ömür boyu kürek mahkûmiyeti, iki adet değişen sürelerde kürek mahkûmiyeti ile on iki ağır ve elli üç hafif hapis cezası yer almaktadır. Mavrogordato'nun açıklamasında yer alan üç ölüm cezasının Rumlara verildiği bilgisi haricinde yukarıdaki istatistikleri verenlerden hiçbiri farklı cezaların farklı milliyetlerin mensupları arasında ne şekilde dağılmış olduğundan bahsetmemektedir. Üç ölüm cezasından ikisi -hiçbir genel istatistik vermese de- divan-ı harp celselerinde hazır bulunan (A) tarafından doğrulanmış ve kendisi Buca'dan bir sivil Rum olan Konstandínos Tsigarás ile bir efzun as-

80 Örnek vermek gerekirse Buca'da bir Rum Avukat olan Athenoyénis'in, beldenin iyi şöhrete sahip diğer Rum sakinlerinin ve mahalli Rum izcilerinin de yardımıyla yağmalama hadiselerini durdurduğu ve çalınan büyük baş hayvanların yaklaşık % 60'ını Türk sahiplerine iade etmeye muvaffak olduğu bildirilmektedir.

81 5, Linnel Close, Hampstead Garden Suburb, London, N.W. 11 adresinde ikâmet eden John Mavrogordato'nun tanıklığı.

keri olan Dhimítrios Tsarukhás'un ölüm cezasına çarptırıldığını bildirmiştir[82].

(D), bunlara ilâveten, anılan günlerdeki hareketleri üzerine hem Albay Zaphiríu'nun hem de Yarbay Stavrianópulos'un kumanda ettikleri birliklerin başından alınarak emekli edildiklerini, ayrıca Yarbay Stavrianópulos'un kırk gün katıksız hapis cezasına çarptırıldığını da söylemektedir.

Öte yandan (C) ve onu takiben (D), hem Gümrükhane'de konuşlanmış olan Yunan donanma birliğinin hem de dördüncü piyade alayına kumanda eden Yarbay Skhinás'ın, emrindeki subaylarla birlikte düzeni tesis etmek, kalabalığın ellerinin Türk mahkûmlara uzanmasını engelleyerek bu kişilerin Gümrükhane'ye sığınmasını sağlamak için enerjik çabalar göstermiş olduğunu ifade etmek açısından H.M.S. *Adventure*'un güvertesinde bulunan İngiliz donanma subaylarının şahitliklerine müracaat etmektedir.

Yine (D), yeni Yunan Yüksek Komiseri Sterghiádhis'in daha sonra kendi inisiyatifi ile, verilen zarar-ziyanın hesaplanarak tazminatların belirlenmesi için bir karma Türk-Yunan mahkemesi kurulmasını sağladığını eklemekte ve Mavrogordato ise bu mahkemenin ödediği toplam miktarın dört milyon frank olduğunu söylemektedir.

Bunlar kaydadeğer hususlar olup, diğerleri kadar âdilane bir şekilde göz önüne alınmaları gerekmektedir ama terazide diğer hususlar büyük oranda ağır basmaktadır. Hadiselerin Yunan versiyonuna ait bu özeti bitirirken -ne bu ek notta ne de bizzat yedinci bölümde yer alan- *bilgilerimin hiçbirinin Türk kaynaklarından gelmediğine,* bu hadiseleri henüz üzerinden dört ay bile geçmeden tetkik etmiş olan Müttefiklerarası Komisyonun raporunun –hükümetlerin böylesi durumlardaki olağan faaliyetlerine ters düşecek bir karar neticesi- geri çekilmiş olduğuna ve *bu raporun neşredilmesi yönünde Türklerin yoğun baskısına rağmen Venizelos'un bunu önlemek için enerjik diplomatik girişimlerde bulunduğuna bir kez daha*

82 Bu kişilerin aynı gün akşam saatlerinde idam edildiğini de ilâve etmektedir.

dikkat çekmem gerekmektedir. Yunanlılar, komisyon mensuplarının kendilerine karşı önyargılı olduklarına daha işin başında karar vermişlerdir ama buna dair herhangi bir kanıt sunamadıkları gibi[83], bu meyanda *a priori* olarak bir ihtimal de bulunmamaktadır. Çünkü komisyon mensuplarının temsil etmekte oldukları dört ülke de Yunanistan ile ittifak içinde olup, hükümetleri Yunan birliklerini İzmir'e gönderme kararı alırken, komisyon mensuplarının ille de bir tarafı tutmaları gerekecekse bunun Yunanlıların tarafı olması tahmin edilmektedir. Fakat bu kişilerin en büyük dört batılı medeni ülkenin seçkin kamu görevlileri oldukları ve verecekleri karar sonucu, mensup bulundukları -hükümetler diyemesek de- ülkelerden hiçbirinin şerefine kesinlikle halel gelmeyeceği göz önüne alındığında, tarafsız biçimde davranacaklarını düşünmek de makul bir beklenti olacaktır. İtilâf devletlerinin son zamanlardaki düşmanları olan Türkler, onların verdikleri hükümlerin yayınlanacağı beklentisi içindeyseler ve bir de bunu, verilen hükmün *ex hypothesi* ne olduğunu bilemeyecekleri şartlar içinde istiyorlarsa, Türklerin, İzmir'de 15 Mayıs 1919 ve sonrasında cereyan eden olayların tarafsız bir şekilde tetkik edilmesinin kendi lehlerine sonuçlanacağı kanaatinde oldukları hükmüne varabiliriz. Bizzat Venizelos dahi, düzgün bir şekilde sevk ve idare edilmiş herhangi bir soruşturmanın soydaşlarına itibarsızlık getirmek dışında başka birşeyi ortaya çıkarabileceğine inanıyor muydu?

İzmir'de Türklerin 14 Mayıs 1919 akşamı dağıttıkları beyanname

Ey bedbaht Türk!

Wilson prensipleri unvan-ı insaniyetkâranesi altında, senin hakkın gasb ve nâmusun hetk ediliyor.

---

83 Delil olarak gösterdikleri tüm hususlar, komisyon mensuplarının Türk şahitlerini korumada gösterdikleri endişede doğal izahını bulmaktadır. Üçüncü bölümde yer alan, 92-93. sayfalara bakınız.

Buralarda Rumun çok olduğu ve Türklerin Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunana verildi.

Şimdi sana soruyoruz:

Rum senden daha mı çoktur?

Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın?

Artık kendini göster! Tekmil kardeşlerin Maşatlıktadır. Oraya yüzbinlerle toplan ve kaahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. Burada zengin, fakir, âlim, câhil yok, fakat Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kütle-i kaahire vardır.

İlân ve isbat et.

Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsran ve nükbet fayda vermez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlığa koş ve Hey'et-i Milliye'nin emrine itaat et.

İlhak-ı Red Hey'et-i Milliyesi[84]

---

84 El yazısı ile çoğaltılan bu bildiri şehrin Türk mahallelerinde dağıtılmakla kalmamış ayrıca bekçiler ile Türk gençleri, sokak sokak, kapı kapı dolaşarak halkı mitinge katılmaya çağırmışlardır. Toynbee, kitabın ilk baskısına, bu bildirinin orijinaline ulaşamadığı belirterek, kendisine iletilen Rumca tercümeleri esas alarak yapmış olduğu İngilizce çeviriyi koymuştur. Tercüme esnasında Bilge Umar'ın *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri* (Bilgi Yayınevi. Ankara. Haziran 1974) ve Nurdoğan Taçalan'ın *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken* (Milliyet Yayınları. İstanbul 1970) isimli eserlerinde bu bildirinin tamamına ulaşmak mümkün olduğu için yukarıda Türkçe orijinalini vermeyi tercih ettik. Yine de küçük farklılıklar dikkatimizi çektiğinden ötürü yazarın eserinde kullandığı metni de aşağıda veriyoruz. -Ç.N.

"DOWN-TRODDEN TURK,- Your country has been given to the Greeks. Raise your voice in protest, to repudiate this flagrant injustice. All muslims and all friends of the Turk will assemble this evening, and remain till morning, at the Jewish hospital. Attend, if possible, with all your household. This is your last day; do not neglect this appeal, oppressed Turk!"

"UNHAPPY TURK,- They are robbing you of your rights and trampling on your honour, under the pretext of the Wilsonian points. They say that the Greeks here are many and that the Turks will welcome the annexation of this region to Greece. On this account, they are handing over to Greece your beautiful country. We ask you: Are the Greeks more numerous? And do you consent to Greek domination? Show now of what sort you are. All your brothers are at the Jewish hospital. Flock them in your thousand, and show to the whole world your crushing superiority of numbers. Proclaim and

Her halükârda bana eriştiği haliyle bu belgelerde, Yunan çıkartmasına silah gücüyle karşı koymaya dair bir kışkırtma bulunmazken, öte yandan İzmir'in Türk ahalisinin ayın on dördünü on beşine bağlayan gece esnasındaki fiili tutumunun müstakilen bildirildiği şekliyle izahı da yer almaktadır. Türk mahallesinin üzerinde göze çarpan tepelerde kitleler halinde toplanmak ve bu kalabalığın limanda bulunan gemiler tarafından görünmesini sağlamak için dev ateşlerin yakılması -sanki Üç Büyüklerin Yunanlıları İzmir'e gönderme kararında Wilson veya bir başkasına ait prensipler *a priori* olarak belirleyici unsurlarmış ya da Amiral Calthorpe kendi inisiyatifi ile üstlerinin vermiş olduğu kararı askıya alabilecekmiş gibi- İzmir'in kaderinin self-determinasyon prensibine göre nasıl kararlaştırılması gerektiğini bildiren, kendiliğinden ortaya çıkan bir plebisit ya da seyredenlere yönelik çocukça ve acınası çabalardan ibarettir! Hayır, İzmirli Türklerin gözle görülür bir biçimde manda yönetimine ihtiyaçları bulunmaktadır. Zira, kendilerini yönetmek açısından batı siyaseti ile idaresinin metodlarından haddinden fazla bihaber durumdadırlar[85].

---

demonstrate it and (....). On this occasion there is no distinction between rich and poor, educated and illiterate- only an overwhelming mass repudiating Greek domination. This is the supreme duty incumbent upon you. Do not fail. Faintheartedness is good for nothing. Hasten in hundreds of thousands to the Jewish cemetery. Put yourselves under the orders of the National Committee."

'The National Committee for the rejection of Union [with Greece]'

85 Toynbee kadar büyük bir tarihçinin bile, başkenti işgal edilmiş, sadece orduları dağıtılmakla kalmamış bir de mahalli kolluk kuvvetlerinin dahi silahları ellerinden alınmış, ayrıca üst seviye idarecilerinden çoğunun işgalcilerle bilfiil işbirliğine girmiş olduğu bir ülkede, halkın hiçbir yerden inisiyatif beklemeksizin giriştiği, üstelik son derece olgun ve barışçı bir hareketi yorumlarken bu kertede aşağılayıcı bir tavır sergilemesinin arkaplanında, batı insanının kendinden olmayanlara bakarken takındığı -kendisinin de bu kitapta bile yer yer kınamaktan kaçınmadığı- üstünlük kompleksi olabilir mi dersiniz? -Ç.N.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YENİ GERÇEKLER VE ESKİ GÖRÜŞLER

Türkiye ve Yunanistan ile alâkalı olarak son zamanlarda cereyan eden bir dizi hadise, birinci bölümde sunulan 'batılılaşma' problemini gözler önüne sermek açısından, sonraki altı bölüm içinde ele alınmıştır. Bu ayrıntılı ve yer yer sıkıntılı çalışma sonrasında bizzat hadiselerden daha geniş ilgiye ve daha fazla kalıcılığa sahip sonuçları arama zamanı gelmiş bulunmaktadır. Sunuşum doğru olduğu takdirde bu vesileyle bazı genel hususlar da ortaya çıkacaktır.

Avrupa savaşının muzaffer safında yer alan batılı ülkelerdeki kamuoyu, savaş esnasında bir dizi gizli anlaşma ile karara bağlanmış olan, Yakın ve Ortadoğu'nun yeniden yapılanmasına yönelik programların hayata geçirilmesi için gereken askerlik hizmetini ifa etmeyi ya da bunlara ilişkin vergileri ödemeyi reddetmiş bulunmaktadır.

Güçlerinin önceden kestiremedikleri bu kısıtlama ile sakatlandığını gören hükümetler, batı kamuoyuna kıyasla Yakın ve Ortadoğu ile yakından ilgilenen ve bu yüzden fedakârlıklarda bulunmaya daha istekli olan mahalli hükümetler ile milliyetleri piyon olarak kullanmak suretiyle programlarının bir kısmını kurtarmayı denemişlerdir. Bundan daha büyük bir budalalık düşünülemezdi. Halbuki batılı hükümetler, mütarekeyi takiben seçmenlerinin doğudaki duruma ilişkin vermiş olduğu kararı kabul

etmekle yetinip, programlarından vazgeçmiş olsalardı, yaşanan hadiseler üzerinde şu ankinden çok daha fazla kontrola sahip olacaklardı.

Yakındoğu'daki bir numaralı piyon olan Yunanistan, yabancı bir çoğunluk ile kendi soyundan gelen bir azınlıktan oluşan karma bir nüfus yapısını doğru dürüst idare etme yolunda Türkiye -ya da bu alanda herhangi bir batılı ülke- kadar aciz olduğunu ispat etmiştir.

Türkiye ise, şu an için, batılı manada siyasi milliyetçilik fikriyle -en az Yunanistan kadar- tepeden tırnağa enfekte olmuş durumdadır. Bu fikir, özellikle Yakın ve Ortadoğu gibi yabancı bir ortama aşılandığında kısmen de olsa tahrip edici bir güce dönüşme özelliğine sahiptir. Öte yandan, batılı olmayan bir halk tarafından sadece bu fikrin benimsenişi bile, batı medeniyeti ile kendine has özelliklere sahip batılı olmayan herhangi bir toplum yapısı arasında bir *modus vivendi* oluşturacak zemin de yaratabilir. Bu durum, biz batılılar kadar Ortadoğulular tarafından da -eğer açıkça öne sürülmüyorsa- üstü örtülü olarak kabul gören, sahip oldukları müesseselerin, sadece medeniyetten nasibini almamış insan kitlelerine değil aynı zamanda diğer medeni toplumlara da empoze edilmesi gerektiği iddiasının sessiz sedasız bir kenara bırakılmasından ibarettir.

Türkler, Anadolu içlerinde nüfuz edilemez olduklarını ispat etmişlerdir. Yunanistan'ın en üst mertebeden giriştiği askeri faaliyetlere başarıyla karşı koymak suretiyle, batılı ülke ve hükümetlerin, Sèvres antlaşmasında belirtilen türden askeri, mali ve ekonomik kontroller empoze etmek kapitülasyonları ya da bono sahiplerinin haklarını devam ettirmek, eski ticari imtiyazlardan istifade etmeyi sürdürmek yanısıra yenilerini elde etmek ve yerli azınlıkları korumak yönünde –kendilerince o kadar da önemsenmeyen- isteklerine direnecek güce de *a fortiori*[1] sahip olduklarını ortaya

1 Latince, 'daha güçlü ve zorlayıcı nedenlerle'. -Ç.N.

koymuşlardır. Sèvres antlaşması, kağıt üzerinde Osmanlı hakimiyetini minimuma indirirken, milli sınırları dahilinde Türkiye, 1774 yılında Rusya ile Küçük Kaynarca antlaşmasını imzaladığından bu yana *de facto* olarak her zamankinden daha bağımsız bir hale gelmiştir.

Yunanistan'ın Türkiye'den güç kullanarak ilâve toprak koparmak yolundaki son girişimi, bu eylemin son derece çirkin yıkıcı etkilerine bir son verecek hiçbir somut neticeye ulaşmamıştır, zira Türk hakimiyeti altında artık hürriyetlerine kavuşturulacak -kısmen de olsa- homojen bir Rum nüfusu kalmamıştır. Bu eylemin yegâne olumlu sonucu her iki taraftaki azınlıkların ve hatta geçici olarak düşman devletin askeri işgali altında kalan yerlerdeki mahalli çoğunlukların bir ihtimal yok edilmesi olmuştur.

Bütün bu hususlar 'batılılaşma' adını verdiğimiz köklü sürece ait fenomenlerden ibaret olup, bu sürecin önde gelen iki karakteristiğinden birini ya da diğerini gözler önüne sermektedir. Bunlar, batılı şuurların batılı olmayan toplumlara karşı kayıtsızlığı ve batı faktörünün batılı olmayan hadiselerin her safhasında kendini gösterişidir. Yine de bunlar, diplomasi ve savaşın iniş-çıkışları ile kıyaslandıklarında çok daha enteresan ve kalıcı fenomenlerdir. Buradaki en önemli yeni unsur aslında hepsinde müştereken bulunan tek bir formülde özetlenebilir: Türkler ile Yunanlıların hayatlarında uzun bir süredir hakim unsur olarak bulunan -isim vermek gerekirse- batı medeniyeti ile ilişkilerindeki benzerlikler şu an için farklılıkları geride bırakmış durumdadır.

Eğer bu formül doğruysa -ki öyle olduğuna inanıyorum- Yunanistan ve Türkiye için kıssadan hisse aşikârdır. Önlerinde çözümlenmesi gereken büyük bir problem varken, -Hindistan'daki Müslüman ve Hindu aşırılarını, işbirliği yönünde etkilemiş olan bir sebep diyebileceğimiz- Batı'ya karşı bir arada savaş açmak için değil, bir diğerine, kendisine ait *modus vivendi*yi istediği gibi oluşturabilmek için serbestlik temin etmek açısından, ezeli düşman-

lıklarını bir çözüme kavuşturmada ortak menfaatleri bulunmaktadır. Batı'nın gölgesi her iki halk üzerinde de giderek artan sıkıntılara sebep olmakta ve son dönemlerin Yunanistan'ındaki kralcılık hareketi ile Türkiye'deki milliciliğin sahip oldukları Janus[2] karakteri, zihinlerin ne kadar karışmış olduğunu gözler önüne sermektedir. Türk Milli Hareketi, aynı zamanda, hem batılı bir fikrin kabulü hem de batı hakimiyetine karşı bir ayaklanmadır. Keza modern Yunanlılar, Yunanistan'a batılı devletler ailesinde bir yer sağlayabilmek için kendilerine iki kez batılı hanedanlardan kral seçmişlerdir. *'Hayır, ama başımıza bir kral alacağız, bakarsın biz de diğer milletler gibi oluruz'*. Yine de bu krallardan ikincisinin oğlu ve halefi olan Konstantin, uyruklarının nezdinde batılıların bağımsızlıklarına müdahalesine karşı milli direnişin sembolü olarak popülerlik kazanmıştır.

Her iki taraf da birbirlerine karşı olan düşmanlıklarından daha büyük bir problemin baskısını hissetmektedir ama kendileri açısından uygun bir anlaşma zemini sağlamak hiç de kolay değildir. Siyasi milliyetçilik formülü, -milliyetin meslek ya da sınıf yapısından ayırt edilmesinin kolay olmadığı yerlerde bulunan- karma nüfus yapısına sahip kitlelere uygulandığında, en asgarisine inmiş azınlık tortusunun nihai sınır hatlarının yanlış tarafında kalması kaçınılmazdır ve bu tortu bereketli bir çıban başı oluşturur. Her bir millet, diğerinin toprağında kalmış olan rehinelerin kötü muamele görmesinden ve kendi toprağında yaşayan –diğerine mensup- rehinelerin ise hükümranlığına halel getirmesinden endişe eder ve böylesi beklentilerin de kendi başlarına gerçekleşmeleri gibi kaderci bir eğilimleri de vardır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin iyileşmesini beklemeden evvel bir dereceye kadar bu tarz azınlık problemlerine çözüm bulunması gerekmektedir.

---

2 Eski Roma'da iki yüzlü bir ilah. -Ç.N.

Başarılı olması gereken her çözümün *amoure propre*'u[3] tatmin etmesi ve her iki ülkenin kaygılarını yatıştırması gerekmektedir. İlk husus, azınlıklara gösterilen muamelede -batılı devletler tarafından milli hükümranlığa uygun olarak kabul edilmiş prensipler üzerinde- mütekabiliyet esasına riayet edilmesinin sağlanmasıdır. Taraflardan hiçbiri, batılı devletlerin önceden kabul etmiş olduğu ve diğer tarafça da kabul edilmesi talep edilen hakların -hakimiyeti altındaki- azınlıklara bahşedilmesi istendiğinde aşağılanmış hissetmeyecektir. Bu bakış açısından, son zamanlarda Almanya, Avusturya, Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan kadar Yugoslavya ve Romanya yanısıra bizzat Yunanistan tarafından da imzalanan azınlık antlaşmaları, diplomatik açıdan iyi bir çıkış noktası ortaya koymaktadır. Ama azınlık probleminin özü, hakların kağıt üzerinde verilmiş olması değil, bunların hayata geçirileceğinden emin olunması, bir başka deyişle garantilerin verilmesidir.

Bu uygulanabilir garantilerden biri de, Yakın ve Ortadoğu'nun ulusal devletleri arasında sınır hatlarının nereden çizilirse çizilsin, neticede her bir devletin elindeki rehine sayısının diğeriyle mukayese edilebilir miktarda bulunmasıdır. Osmanlı hükümetinin yönetimi altında milyonlarca Rum, Ermeni ve Bulgar yaşarken bağımsız Yunan, Ermeni ve Bulgar devletlerinde çok az sayıda Türk yaşar ya da hiç yaşamazsa, Türklerin, Türk olmayan uyruklarına garantiler vermekle kazanacakları hiçbir mütekabil avantaj olmayacaktır. Eğer Yakın ve Ortadoğu, milliyet esasına dayanan yeni bir politik dengeye ulaştığında (tabii gün gelir de ulaşabilirse) Türk tarafında kalan Türk olmayanların sayısı kadar Türkün, Yunan, Bulgar ve Ermeni hükümranlığı altında yaşamakta olduğunu görmemiz ihtimal dahilindedir. Söz konusu devletlerden hiçbiri, kendi sınırları dışında yaşamakta olan azınlıkları, iktidar sahibi çoğunluğun iyiniyeti haricinde koruma imkanına

3 Fransızca, 'izzetinefis, onur, haysiyet' manalarında. -Ç.N.

sahip olamayacaktır ve bu iyiniyeti de ancak diğerleri için istediklerini kendi taraflarından taviz olarak vermekle sağlayabilirler.

İkinci garanti ise (hissedilemediği için küçümsenmemesi gereken) moral baskıdır. Geçtiğimiz yüzyıl esnasında Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin, diğer devletlerin elinde bulunan rehinelerine karşı sergilemiş oldukları duygusuzca davranışları, farklı bir tutum ortaya koyacakları ana kadar, kendilerini sıkıntıya sokmaya devam edecek bir utanç vesilesidir. Bu milletlerin bağımsız kesimleri, zaman zaman toprak tutkularına düşerlerken -bu tutkuların tamamiyle gerçekleşmesi halinde bile kesinlikle istifade edemeyecekleri belli olan- diğer ülkelerde yaşamakta olan azınlıklarını, bilerek ve isteyerek, en ağır tehlikelere maruz bırakıyorlardı. Gerçekten de azınlıkların başına gelen facialar rakip milliyetin itibarına kara çaldığı için bazı hallerde daha şanslı soydaşları tarafından, pek de gizlemeye gerek görmedikleri bir tatminle, bir tür siyasi devlet kuşu olarak sevinçle karşılanmaktaydı. Azınlıklara karşı gösterilen böylesi bir tavır insanlık dışıdır ve batılı milletler camiasına kabul edilme talebinde bulunan ülkelerin, sınırları dışında azınlık olarak yaşamakta olan soydaşlarıyla gerçekten ilgilendiklerini ve diğer tarafça da benzeri fedakârlıklar yapıldığı müddetçe ülke dahilinde hükümranlıklarından fedakârlıklarda bulunmaya hazır olduklarını hareketleriyle net bir şekilde ortaya koymaları icap etmektedir. Batılı kamuoyu, tüm Yakın ve Ortadoğu halkları üzerinde eşit enerji ve samimiyet ile bu tarzda kendini hissettirdiği takdirde, geçmişteki geleneksel partizanlığının müsaade ettiğinden çok daha etkili olabilecektir.

Bununla birlikte, en önemli garanti korkunun ortadan kaldırılmasıdır. Hiçbir ülkenin, hayati çıkarlarını tehdit ettiğine inandığı azınlıklara iyi davranması beklenemez ve Yakın ve Ortadoğu'nun geçen yüzyıldaki tarihinde, bütün taraflara, azınlıklara bu ışık altında bakmaları için yeterince sebep bulunmaktadır. On yıllık bir dönemin teba olarak yaşayan azınlığı pek de nadirattan denemeyecek bir sıklıkla bir sonraki on yılın hükümran azınlığı

haline gelmekte ve bazı hallerde bir nesil sonrasında (yedinci bölümde tarif edilen yöntemlerle) bölgesel çoğunluğu oluşturmaktadır. Azınlık hakları ile bu hakların garantileri, söz konusu değişikliklerin sağlanması için bir dayanak noktası olarak kullanılmış ve bu değişiklikler sayesinde mağdur olan çoğunluklar, tabiatıyla acı ve kuşkuya garkolmuşlardır. Genel bir kural olarak, azınlıkların korunmasının istikrarsız sınırlarla bir arada bulunamayacağı da söylenebilir. Geçen yüzyıla ait Yakın ve Ortadoğu tarihinde son derece göze batan bir vasıf olan anormal ölçülerdeki istikrarsızlık, tabiatıyla taraf değiştirmede başarılı olmuş homojen nüfus yapısına sahip topluluklara fayda sağlamıştır. Örnek vermek gerekirse, Mora ve adalarda yaşayan Yunanlılar, Osmanlı imparatorluğundan hürriyetlerini kazandıklarında (operasyonun başlangıçtaki şokunu tedricen üzerlerinden attıktan sonra), bir o kadar Türkün mutluluğunu mahvetmeksizin, daha mutlu hayat şartlarına doğru ilerlemeye muvaffak olmuşlardır. Ama dağınık durumda yaşayan soydaşları, aralarında yaşadıkları çoğunlukların hiddetini üzerlerine çekmek suretiyle ağır bir bedel ödemişler ve hakim çoğunluğun, azınlıklar tarafından kendilerine karşı öne sürülen aynı milliyet prensibi üzerinde gerçekten hak sahibi olduklarını hissetmesiyle başlayan sürecin bizzat bu azınlıkların yaşadığı toprakları etkilemeye koyulmasıyla birlikte, bu zulümlerin de daha vahşi bir hal almasına sebep olmuşlardır. Bu durum, Doğu'nun ulusal devletler halinde yeniden haritalandırılmasının -bir tür kaçınılmaz diyeceğimiz- doğal sonucudur ve ancak bizzat bu sürecin ya durdurulması ya da tamamlanması ile sona erdirilebilir. Şu anda ufukta görülen de bu ikincisidir ve sınırların istikrara kavuşturulması sadece arzulanır değil aynı zamanda uygulanabilir bir hal almış bulunmaktadır. Devlet adamlığı, birkaç Yakın ve Ortadoğu milletinin zihinlerinde, şu anda çizilmiş olan sınırların kalıcı olacağının ve geçen asrın istikrarsızlığının sona ermiş olduğunun beklentisini yaratmak için hesaplanan her türlü tedbiri almalıdır. İkna edici bir formül bulmak ise diplomatların

işidir. Bölgesel devletler, antlaşma yoluyla birbirlerinin sınırlarını garanti edebilirken, batılı güçler de bu belgenin altına tasdik imzasını koyabilirler. Bu istikrar beklentisi, her ne kadar masa başında yaratılmış da olsa, ulusal başkentlerine güvenle yerleşmiş durumda bulunan şovenistlerin ağızlarında hiç şüphesiz nahoş bir tat bırakacaktır ama azınlıklar açısından, 'hürriyet ve mahalli çoğunluklar' ile 'boyun eğme' arasında duran sınırların, hiçbir zaman azınlıkların lehine değişmeyeceğine bütün tarafların ikna edilmesinden daha güçlü bir garanti de bulunmamaktadır.

Eğer bu psikolojik garantiler hayata geçirilebilirse, karşılıklı olarak muayyen bir idari mekanizmanın kabul edilmesi için de uygun bir atmosfer yaratılmış olacaktır. Bu amaca yönelik bir sürü alternatif vardır ama (örnek vermek gerekirse) Türkiye, Yunanistan ve Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti arasında sadece her ülkedeki Ermeni, Rum ve Türk azınlıkların birbirinden farksız haklarının değil keza birbirinden farkı olmayan bir denetleme sisteminin aynı anda tesis edilmesini sağlayacak bir antlaşmanın müzakere edilmesi için söylenecek çok söz vardır. Milletler Cemiyeti tarafından tayin edilen ve söz konusu devletlerle istişare içinde çalışan, ayrıca her birinin toprağı üzerindeki çoğunluklar ile azınlıklar arasındaki ilişkileri denetlemekle görevli bir komisyon bu işe uygun bir organ olacaktır. İştirakçi ülkelerin hükümranlıklarından üstü örtülü de olsa fedakârlıkta bulunmaları için esas vesileleri, mütekabiliyet şartı ile soydaşlarla ortak bir hissiyatın teşkili oluşturacak olsa da, referans şartlarının akılcı bir şekilde kurulmuş olması halinde, böyle bir denetim organının faaliyetleri doğrudan kendi menfaatlerine de olabilecektir. Mazlum azınlıkların, sırf acı çektikleri için sütten çıkma ak kaşık sayılmaları da gerekmez. Son bölümde de işaret edildiği gibi, kendilerine zulmedenler tarafından ortaya atılan ayaklanma iddiaları, genellikle orantısız nispette bir vahşetle bastırılmasına rağmen, kısmen de olsa çoğu kez doğrudur. Azınlıklar tarafındaki sadakat mükellefiyeti, hakim çoğunluklar tarafında yer alan hakların gerçekten

verilmesinin *quid pro quo*[4] eşdeğeridir ve tebası altında yaşadıkları hükümetler kadar azınlıkların da taahhütlerini yerine getirip getirmediklerini tetkik etmek, tarafsız bir denetim organının vazifesi olmalıdır. Vazifesinin bu bölümünü de diğerleri kadar etkin bir biçimde ifa ettiği takdirde, azınlıkların sadakatsızlığa yönelik zararlı tahrikleri kontrol altında tutulacak, buna mukabil böylesi tahriklere kendilerini kaptırmaları durumunda, tehdit altındaki hükümet de, almış olduğu savunma tedbirine -ne kadar aşırı ya da yanlış bir karakter taşısa da- en azından sebepsiz yere başvurmamış olduğunu gösteren tarafsız bir tanığa sahip olacaktır.

Böylesi açılımlar, Yakın ve Ortadoğu halklarına neticede bir araya gelmeleri yolunda en iyi geleceği teklif ediyor olsa da buradaki anahtar kelime mütekabiliyettir.

Bu daha iyi ilişkiler ihtimali karşılıklı olarak -eğer kıymet vermeye değilse- saygıya dayanmaktadır ve bu noktada bir kez daha batılı faktör devreye girer. Batılı kamuoyu, amiyane hakaretler ve -daha az amiyane diyemeyeceğimiz- methiyelerle, Türklere ve Yunanlılara, dövüş horozları gibi çalım satmaları için cesaret verip, tüm nefret ve hor görme duygularını tahrik etmeyi sürdürdükçe, onlar da birbirlerine karşı eşitleriymiş gibi davranmayı öğrenmeyeceklerdir. Ezici bir çoğunluk göz önüne alındığında batılı hissiyat, Türkler ve Yunanlılar karşısında yanlış bilgilendirilmiş, vahşice ifade edilmiş ve tehlikeli biçimde etkinlik kazanmış durumdadır. Bu mesuliyetsiz ihtilâlci güç, insanlığın geri kalan kısmına karşı modern batılı yaklaşımı karakterize eden şuursuzluk ve gücün ölümcül bir şekilde bir araya gelişine dair aşikâr bir örnektir.

Batı kamuoyunda, 'Yunanlı' ile 'Türk' kelimeleri, genellikle bir hiddet neticesi tam aksi ucun en aşırısına itilmiş olan küçük bir azınlığı saymazsak, çoğu kez Türklerin dezavantajına olacak

---

4 Latince, 'bir başkasının yerini tutan karşılık, bedel' manasında. -Ç.N.

şekilde, üzerine yanlış antitezlerin işaretlendiği etiketler olarak herkesçe bilinen ibarelerdir.

İnançlı batılı Hıristiyanların, Yakındoğulu Hıristiyan halklarla kıyaslarken, Türklerin ilerleme kabiliyetine sahip olmadıklarını söyleyerek onları töhmet altında bıraktıklarını da işitmiş bulunmaktayım. Aynı Hıristiyan batılıların, zencilerin ya da kadınların ruhları olmadığını beyan eden bir doktrin karşısında dehşete düşeceklerinden şüphe yoktur[5]. Yine de, bu durum, Türklere ilişkin olarak tereddüt etmeden giriştikleri teolojik formda bir önerme olup, teolojik önyargının, saygın insanların kendi hemcinslerini 'nesli tükenecek hayvanlar' arasında saymalarına yol açmasına verilecek ilk örneği de teşkil etmemektedir. Son zamanlarda dini imalara pek yüz vermemeye başlayan batılı devlet adamları bunlardan birazcık daha iyi durumdadırlar. Yine de, Türklerin halen maruz kaldığı diğer kara çalmalardan hiçbiri, müttefik hükümetlerin, başka savaş gayeleri arasında 'batı medeniyetine iflâh olmaz kertede yabancı olduğunu ispat etmiş olan Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'dan atılmasını' da sıraladıkları Başkan Wilson'a hitaben 11 Ocak 1917 tarihinde kaleme alınan notadan daha somut ve özlü biçimde formüle edilmiş olamazdı. Türkler ile Yunanlıların hem kendi aralarındaki hem de Batı ile olan zaten karmaşık durumdaki ilişkilerinin, içinden çıkılmaz bir hale girmesine sebep olan başlıca hurafeler, söz konusu bu diplomatik belge ile dini[6] önyargı arasında paylaşılmaktadır. Bunlar, Hıristiyanlık ile İslam, Avrupa ile Asya ve medeniyet ile barbarlığa dair üç yanlış antitezdir. Bu antitezler, batılı zihinlerde son derece derinlere kök salmış olup, Yakın ve Ortadoğuluların zihinleri üzerinde de fev-

---

5 Bu doktrinin kadınlara ilişkin kısmının onlar tarafından -herhangi bir temeli olmadığına inansam da- İslam'a atfedilmiş olduğunu işitmiştim. Zenciler hakkındaki doktrin ise, tabiatıyla, iç savaş öncesindeki Amerikan Güney Eyaletleri Birliğindeki protestan ilahiyatçılar tarafından ileri sürülmüştü. Diğer müslümanlar gibi Türklerde de renge ilişkin önyargılar mevcut değildir.

6 Orijinal metinde mezhepsel manasına da gelen 'sectarian' olarak geçiyor. -Ç.N.

kalâde talihsiz etkilere sahip bulunduklarından, bilgiçlik taslama riskini de göze alarak, onları çürütmeye çalışacağım.

Bunlardan birincisi yanlıştır zira 'Hıristiyan', 'batılı'nın eşdeğeri olmadığı gibi, 'İslam' da batılı ideallerin inkârı manasına gelmemektedir. Hıristiyanlık ismi, çoğu çağdaş batılı ve yakındoğulu ile Ortadoğu'daki küçük bir azınlığın iman ettiği dinlerin ortak dayanak noktası olsa da, dini düşünceler ile müesseselere ait herhangi bir çağdaş toplumun işareti değil[7], sadece günümüzün üç farklı medeniyetinin aynı ebeveyne sahip oluşunun kayda geçirilmesinden ibarettir. Erken dönem Hıristiyan Kilisesi, diğer toplumlarla ilişkiye girip birden fazla çocuk doğurduktan sonra ölen Antik Helen ya da Yunan-Roma toplumunun son safhası olup, sözünü ettiğimiz bu çocuklar ise hayatlarının hatırı sayılır bir kısmını birbirleriyle fikir ayrılığına düşerek geçirmişlerdir. Antik Mezopotamya ve Mısır ruhu ile Helenizm'den vücut bulmuş olan Nesturi ve Monofizit Kiliselerine ait Ortadoğu Hıristiyanlığı, İsa'dan sonraki beşinci yüzyıl kadar erken bir tarihte Katolik Kilisesi ile yolunu ayırmıştır. Bu muhalefet hareketleri, daha önce gerçekleştirilmiş olan Helenizasyon sürecini tersine çevirmek suretiyle Ortadoğu'yu uyandırmaya yönelik ilk girişimleri teşkil edecektir. Haddizatında bunlar, gaye edindikleri uhrevi kurtuluşu başaracak olan İslam'ın habercileri de olmuşlardır. Sekizinci yüzyıl gelip de Modern Batı ile Yakındoğu medeniyetleri arasındaki ayrılık gerçekleştiğinde, bu kez de Ortodoks Kilisesine ait Yakındoğu Hıristiyanlığının, Katolik Kilisesinin batı kolu ile yolunu ayırdığına şahit oluyoruz. Farklı Hıristiyan kiliseleri, aile isimlerini korumuş olsalar da, bu hizipleşmelerin ortaya çıkış tarihlerinden itibaren hiçbir müşterek dini tecrübe yaşamamışlardır. Büyük Gregor'dan itibaren diğer kiliselerin, Batı Hıristiyanlığımıza mensup büyük şahıslar ve hareketler içinde herhangi bir

7 Tabiatıyla Ortodoks, Monofizit ve Nesturi Kiliselerinden Katolik ya da Protestan mezhebine geçenler ya da onlarla 'Uniate' edenler arasındakiler hariç tutularak.

rolü ya da hissesi yer almamakta, bizim de onlarınkilerde bir payımız bulunmamaktadır. 'Müşterek Hıristiyanlığımız' yaşayan bir gerçeklik değil, bir tarihsel garabettir.

Öte yandan İslam, batılıların amiyane bir şekilde inandıkları gibi, ne hayata tümüyle yabancı ne de ona zıt mana taşıyan bir ideal değildir. İslam'ın, Batı Hıristiyanlığı ile münasebeti Monofizitlerinkinden değişik bir türde değil sadece değişik bir derecedir. Teolojik kisveleri içinde her ikisi de, teslis prensibine karşı -farklı form ve yoğunluklarda- monoteist reaksiyonları ve özlerinde de Ortadoğu'nun Helenizm karşısındaki isyanlarını temsil etmekteydiler. Buna rağmen, o esnada her ikisi de, reddettikleri bu ebeveynin kanını damarlarında taşıyorlardı. Günümüz oryantalistlerinin, giderek daha fazla ilgisini çekmekte olan konular arasında, orijinal Antik Yunan eserlerinin erken dönem İslam edebiyatı üzerine olan etkileri, Roma'nın İslam hukuku üzerindeki tesiri ve Helenizm'in İslami fikir ve müesseseler üzerine olan etkileri bulunmaktadır.

Ama İslam ilerlemeye uygun mudur? Bu satırları Hicri 1340 yılında yani güneş yılıyla düşündüğümüzde bu dinin kurucusunun doğumundan sonraki bin üç yüz elli dört yılında kaleme alıyorum[8]. Geleceğe bakamadığımız için, geçmişten bir paralellik kuralım ve İsa'dan sonra on dördüncü yüzyılın ortalarına doğru batılı medeniyetimizin geleceği üzerine kafa yormakta olan tarafsız ve filozofvari bir gözlemci tasavvur edelim. Hıristiyan aleyhtarı önyargılara sahip olacağından şüphe edilebileceği için onun Müslüman değil de bir uzakdoğulu, örnek vermek gerekirse -almış olduğu Konfüçyüs eğitimi sayesinde tanrı inancına sahip bütün dinlerin eşit oranda saçmalık olduğuna inanmış- bir Çinli devlet adamı olduğunu varsayalım. Belki de Moğol hanedanının

8 Muhammed, muhtemelen M.S. 571 yılında dünyaya gelmiştir. İslami dönemin hesaplandığı başlangıç noktası olarak kabul edilen Hicret, ya da kendisinin Mekke'den Medine'ye göç edişi, M.S. 622 senesinde vuku bulmuştur. İslami takvimde yıllar kameri sistemdedir.

son hükümdarının vermiş olduğu büyükelçilik görevi ile Batı Avrupa'nın farklı sarayları arasında seyahat etme imkanını da bulmuş ve dönüşünden sonra İmparatorluk Bilimler Akademisi için hazırlamış olduğu raporunda acaba ne gibi sonuçlara varmıştır?

Kendisini aşağıdakileri yazarken hayal edebiliriz: *'Bu batılılar hâlâ çocuk sayılırlar. Yine de istikbal vaad etmedikleri söylenemez. Bir dereceye kadar göze hoş gelen zanaat ve el sanatları yanında soylu bir mimarileri de var, belediye yönetimlerinde ilginç tecrübelere başladılar, ana dillerindeki şiirleri son zamanlarda aşamalar kaydediyor ayrıca -cehalet ve alâkasızlık sonucu iyi olan yarısını kaybetmiş olsalar dahi- bizler gibi eski dönemlere ait klasik edebiyattan oluşan paha biçilmez bir hazineye de sahipler. Kabasaba bir coşku içinde savaş çıkarmaya yönelik istidatlarının karakteristik vasıfları olduğunu söyleyebiliriz. Henüz doğuş aşamasında olan bu medeniyetin, içinde bulunan iyi unsurlara rağmen, sahip olduğu içler acısı din ve -hatta- çok daha acınası dini müesseseler yüzünden tüm ilerleme ihtimallerinin dışında kalmış olması gayet üzüntü verici bir durumdur. Dogmaların çocukça, ruhban sınıfının iktidar tutkusunda ve insanların genel ruh halinin fanatik olduğunu söyleyebiliriz. Bu karabasandan kurtulmaları yolunda hiçbir ihtimal göremiyorum. Hıristiyanlık, genç batı toplumunun bacaklarına tıpkı bir piton yılanı gibi dolanmış durumdadır. Bu yılan, birkaç kuşak sonrasında kurbanını yere yıkmış ve yiyip yutmuş olacaktır'.*

Batı tarihinin uzun seyri esnasındaki o özel anda, gayet yetkin bir harici gözlemciye kendini telkin ettirebilmiş olan bu farazi değerlendirme, inanıyorum ki, başlangıç aşamasındaki Rönesans ve görünür bir gelecekteki Reform hareketi de göz önüne alındığında hayal edilemeyecek ölçüde yanlış çıkacaktı. İslam'ın, Ortadoğu medeniyetinin geleceği üzerindeki etkisini tahmin ederken bulunduğumuz noktadan bundan daha emin olabilir miyiz? İslam'ın gelişme ile uyumlu olmadığı yolundaki bu genel önermenin yanlış olduğu geçmişte yeterince ispat edilmiştir. Birçok saf-

hadan geçmiş olan bu din, Hıristiyanlığın muhtelif kollarının, mevcudiyetlerinin on dördüncü yüzyılı itibariyle yapmış oldukları gibi, doğal olarak hayatın birçok veçhesini de etkilemiş ve İslami kozanın içinde şekillenmiş olan toplum yapısı da kendine ait müstakil bir hayat tarzı ortaya koymaya yönelik bir kapasite göstermeye başlamıştır. Osmanlı imparatorluğunun başlangıcındaki göçebe müesseseleri ve modern batılılaşma tecrübeleri, şüphe götürmeyecek biçimde İslam tarafından etkilenmiş ve bu modern tecrübeler yine İslam tarafından -bir ihtimal geciktirilmiş olsa dahi- baskı altına alınmamışlardır.

Batı'nın İslam'a karşı duymuş olduğu şuursuz hiddet, İslam'ın her türlü gelişmeye uygun olmayışından değil, İslami çizgiler üzerindeki ilerleme ya da duraklamalara karşı tümüyle ilgisiz oluşumuzdandır. İslam'ın hayatımıza alternatif bir sistem önermesine gerçekten içerleriz. Doğru ya da yanlış, bu alternatif tarafımızca hakir görülür ve halihazırda buna bağlanan halkların önünde durmadığı takdirde, bunların bir hamlede bize yetişerek, kendilerine sunmak zorunda olduklarımızın en iyisine tümüyle sahip olacakları da içimizden geçer. Hıristiyanlığın diğer kollarının (birinci bölümde ortaya konan sebeplerle), mensupları üzerine rakip bir cazibe merkezi uygulamaya son vermeleri hususu, -kimliklerini dinimizle özdeşleştirmelerinden ziyade- üstü örtülü de olsa bizim nezdimizde olumlu bir izlenim bırakmalarının esas sebebini teşkil eder, yine de Doğu Kiliseleri bu hayli olumsuz özellik sebebiyle zaman zaman batılılar tarafından Batı Hıristiyanlığına karşı hiç sevgi duymayan ama batı medeniyetinin prestij ve cazibesi içinde insan gururuna sahip olan kurumlar olarak şefkatle kabul edilirler. Fakat, İslam ile bu tarz bir gizli kavga içinde olan batılılar, Yakındoğuluların kendilerine ait gelenekleri kayıtsız şartsız terketmelerinin ve batılı idealleri takibe koyulmalarının neticeleri karşısında katıksız bir tatmin hissederler mi? Ya da tartışmayı eve taşırsak, on dördüncü yüzyılda yaşamakta olan nisbeten geri kalmış atalarımıza, acılar içinde geliştirmeye çalış-

tıkları ferdi karakterlerini, on dördüncü yüzyılın uzakdoğu toplumu gibi, zamanın daha gelişmiş bir hayat tarzıyla değiştirmeye kalkmadıkları için serzenişte mi bulunurlardı? Bütün bunlara bir tür *gran rifiuto*[9] olarak bakıp, bizim bakış açımızdan değerli imkanların kaybı olarak pişmanlık mı duyarlardı? Bunlar, İslam'a yönelik mevcut tavırlarından çıkan mantıklı sonuçlardır. Yine de muhtemelen bizim örneğimizde, bir toplum tarafından (şu ya da bu kurumun değişimden sağlayacağı kısa süreli kazançlara kıyasla, uzun vadede daha fazla hissedilecek şekilde) kendi sistemine büyük bir sarsıntı yaşatmaksızın, medeniyetin belirleyici geleneklerinin terkedilemeyeceği gibi ödünç de alınamayacağını fark etmeye muvaffak olmuşlardır.

'Avrupa' ile 'Asya' arasındaki ikinci antitez de yanlıştır, zira, öncelikle ne Yunanlılar bir kıtada ne de Türkler diğerinde kendilerini evlerinde hissederler ve -daha da önemlisi- bu sureta kıtalar da gerçek coğrafi mahiyetler ile uzak-yakın bir ilişkileri bulunmayacak şekilde masa başında uydurulmuş niteliklerdir. Alışılagelmiş sınırları ciddiye aldığımız takdirde gerçekten de çağdaş Yunanlıları Asyalı ve Osmanlı Türklerini Avrupalı olarak sınıflamak icap eder. Çağdaş Yunan halkının, Doğu Roma imparatorluğunun ve Yakındoğu medeniyetinin beşiğinin Orta ve Doğu Anadolu olduğundan birinci bölümde bahsedilmişti. Modern zamanlarda, Yunanlılara ait ilk hür toprak parçası Ayvalık[10] olmuştur, batılı entellektüellerin kendi denkleri olarak kabul ettikleri ilk modern Yunan edebiyatçısı olan Koraís de İzmir kökenlidir. Öte yandan Osmanlı devleti kaderini Avrupa kıtasında bulmuştur. Trakya ve Makedonya'nın fethi kendisini diğer Anadolu beyliklerinden farklı kılmış ve Avrupa'daki bu müstemlekelerin-

9 İtalyanca 'büyük ret' manasında. Aynı zamanda yüksek bir mevki ya da onuru reddetme manasına da gelmektedir. Keşiş kulübesine geri dönmek için 1294 yılında papalık makamını terkeden V. Clementine'e atıfta bulunmak amacıyla verilen bir örnektir. -Ç.N.

10 Bkn. Dördüncü bölüm, s: 141-142.

den aldığı güç ile neticede Asyalı komşularını fethetmeye de muvaffak olmuştur. 1878 Berlin antlaşmasına kadar imparatorluğun ağırlık merkezinin Rumeli olduğunu görürüz. Türk milleti, ancak Balkan savaşından sonra bu merkezin Anadolu'ya transferi ile yüzyüze gelmiş, yine de bu durum Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisini Ankara'da toplantıya çağırana dek ifade bulmamıştır.

Fakat 'Avrupa' ve 'Asya' kıtaları, ancak iki renkli küçük ölçekli bir haritada mümkün olan coğrafi düzenlemelerdir. Bilimsel anlayışa sahip bir fiziki coğrafya uzmanı bu iki kıta arasında hiçbir sınır tanımaz. Tundra, orman ya da bozkır alanında ayrım nerededir? Ya da Trans-Sibirya veya Trans-Türkistan demiryolu boyunca hangi noktada Avrupa'dan Asya'ya geçilir? 'Avrupa'daki' Rusya ile Türkiye ya da 'Asyadaki' Rusya ile Türkiye arasındaki siyasi sınırlar nereden geçmektedir? Birçoğu Asya'daki evlerinde uyuyan ve günlük nafakalarını Avrupa'daki işyerlerinden kazanan ve bu arada şehir hatları vapurları ile hergün gidip gelen İstanbul sakinlerini, şehirlerini ortadan ikiye ayıran kıtalararası sınır kesinlikle rahatsız etmemektedir. Bir kez daha, Ege'ye gelindiğinde burada da hiçbir sınırın bulunmadığını görmekteyiz. Athos ve Sunium'da denize gömülen Avrupa sıradağları zirvelerini dalgaların üzerinden ada zincirleri halinde yükselterek Çeşme, Mikali ve Datça yarımadaları yoluyla Asya'ya ulaşırlar. Ege tabanının, kıtalararası ayrım olmaksızın fizyografik birliği, Yunanlıların İzmir üzerindeki iddialarının en kuvvetli noktasını teşkil etmektedir ve Ege için doğru olan daha büyük bir ölçekte Akdeniz için de geçerlidir. Avrasya'nın geleneksel olarak iki kıtaya bölünmesi gerçekçi değildir ve bu tanımı kendi minyatür dünyalarının mahdut bölünmesi olarak ilk kez ortaya atan Antik Yunanlı bilim adamları, 'Asyalılar'ın sefahata ve 'Avrupalılar'ın ise erdeme meyletmesini sağlayan esrarengiz bir tür toprak veya iklim farklılığı olduğuna dair bir aldanışa hiçbir zaman kendilerini kaptırmamışlardır. Çevresel faktöre tümüyle ağırlık verdikten

sonra, zamanlarında son derece çarpıcı olan insani farklılıkların, kıtalara değil de kültürlere ait birer fonksiyon olduğu sonucuna varmışlar ve en büyük önemi Helenik ve Antik Ortadoğulu toplumlar arasındaki siyasi farklılıklara atfetmişlerdir. Onlardan birinin de gözlemlediği gibi 'otokratik hükümetlerin yönetimleri altında bulunmadıkları için bağımsız yaşayan ve bundan dolayı kendi menfaatlerinin peşinde koşabilen, Asya'nın Helen soyuna mensup olan -ya da olmayan- sakinleri dünyanın en savaş meraklısı insanlarıdır[11]'.

Kültürel mahiyetli olup da -bu kitapta- medeniyetler olarak anılan insan coğrafyasının gerçek hususiyetleri birinci bölümde tanımlanmıştır ve tabiatıyla 'Avrupa' deyince sokaktaki adamın aklına gelen bir hayal mahsulü kıta ile batı medeniyetinin realitesi arasındaki karışıklıktan ibarettir. İnsanların bu bağlamda 'Avrupalı'dan bahsederken kastettikleri aslında 'batılı'dır. Yine de batı medeniyeti sadece Batı Avrupa'da gelişme göstermiş[12] ve Atlas Okyanusunu geçmeye muvaffak olmuş ve de diğer kültürlerin halihazırda engel teşkil ederek toprağı yormuş olduğu 'Avrupalı' ülkeler olan Riga'nın batısı ve Cattaro da herhangi bir ilerleme göstermeden evvel tohumlarını Yeni Dünya'da ekmiştir. Eğer müttefik devlet adamları haklıysa ve 'iflâh olmayacak kertede batı medeniyetine yabancı kalmak', 'Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'dan atılması' için geçerli bir sebep ise, başta bizzat Yunanistan olmak üzere, batılı olmayan çok sayıda diğer devletin de pılısını pırtısını toplayarak terk-i diyar etmesi gerekecektir. Fakat, 'yalnız batılılar için bir Avrupa' hem korkunç hem de son derece münasebetsiz bir iddiadır zira eğer haklar kıtalara göre dağıtılmaktaysa, dünyanın dört bir tarafını kolonize etmiş olan biz batılıların Amerika, Afrika, Asya ve Avustralya'daki yerleşimleri-

11 Corpus Hippocraticum: *De Aeribus, Aquis et Locis*, ch. xvi. (Kuelewein, H. editörlüğünde; Leipzig, 1894, Teubner).

12 'Evrópi' kelimesi modern Yunanlılar tarafından günlük hayatta bu manada - kendi ülkelerini dışarıda bırakan bir terim olarak- kullanılmaktadır.

mizde yaşayanlara karşı ne derecede itibarımız olacaktır? Bu, Avustralyalıların Japonlara ya da Güney Afrikalıların Bantu yerlilerine karşı öne sürmek isteyecekleri türden bir argüman değildir.

Medeniyet ile barbarlık arasındaki üçüncü yanlış antitez ise genellikle çok daha tasvirkâr bir biçimde ifade edilmektedir. Yunanlılar, babalarına kadar uzanan soy zinciri içinde 'Deucalion'un oğlu Hellen'i temsil ederlerken, bu arada 'ağıza alınmayacak Türk' steplerden gelen bir göçebe olup İskitlere, Moğollara ve Hunlara duyulan nefretten de payını almaktadır. İşte bu, saçmalıkların en büyüğüdür. Eğer bu, bir tür fiziksel intikal meselesiyse, Osmanlı çağdaşlarımızın damarlarında ne kadar göçebe kanı bulunuyorsa bizim modern Yunanlı çağdaşlarımızın damarlarında da ancak o kadar Helen kanı yer alıyordur. Söz konusu olan bir tür manevi mirastır. Antik Yunanlıların Helen medeniyeti ile modern Yunanlıların Yakındoğu medeniyetinin birbirinden tümüyle farklı olduğunu yeterince ortaya koyduğumu ümit ediyorum. Yakındoğulular kadar keza biz batılıların da gerçek Helenlerin manevi varisleri olduğumuzu iddia edebileceğimiz gibi, Osmanlıların Ortadoğu kültüründe bile hissedilebilir bir Helenistik karakter de yer almaktadır.

Antik Yunan edebiyatının, on beşinci asırda Doğu Roma imparatorluğunun nihai enkazından gelen çağdaş Yunanlı mülteciler tarafından bizlere aktarıldığı yolundaki ortak tesbit de doğru değildir. Çağdaş Yunanlılar, gerçekten de antik müelliflerin el-yazmalarını kopyalamış, muhafaza etmiş ve neticede bu işin batıdaki erbaplarına satmışlar ve bu arada antik lisanlarının gramer ve kelime hazinesine dair bilgileri de hayatta tutmuşlardır. Ama Batı Avrupa ve Amerika'daki klasik Yunan çalışmalarının yeniden doğuşunda çağdaş Yunanlıların oynadıkları rol dikkat çekecek ölçüde küçüktür. Yunan klasiklerinin yeniden oluşturulması ve yorumlanması on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren bütünüyle batılı bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Günümüz Yunanlıları, metinleri ve linguistik anahtarları temin etmiş-

lerdir, yine de Batı'da yaşayan Yunanlıların en önemli özelliklerini, antik Yunan edebiyatının Roma adaptasyonlarına önceden aşina olmaları ve büyüklükte en parlak dönemindeki Kadim Yunanistan'dan geri kalmayan bir çağdaş toplumun mensubu bulunmaları teşkil etmektedir.

Önsözler ve dipnotları eşliğinde, klasiklerin modern Yunanca edisyonlarını yapmak suretiyle ilk kez batılı klasik bilim adamlığının meyvelerini ülkesindeki çok sayıda insanın ulaşabileceği bir hale getiren Koraís, genç yaşında tıp tahsili yapmak üzere Montpellier'deki Fransız Üniversitesine gitmiş, burada batılı profesörlerinin tesiri altında kalarak teknolojiden bilim adamlığına doğru yön değiştirmiş ve hayatının geride kalan kırk altı yılını antik Yunan çalışmaları için -içinde doğup büyüdüğü İzmir'in klasik toprağına kıyasla- çok daha uygun bir atmosfer bulmuş olduğu Paris'de geçirmiştir.

Yakındoğu kültürünün Antik Helenik kültürden farklılaşmasının -gözyaşları ile dolu bir ayrılıkla değil de- geçmişten şuurlu bir şekilde kopuş iradesi ile vuku bulduğunu da burada belirtmekte fayda vardır. Eflatun'un kurmuş olduğu Atina Akademisini yerle bir eden Türkler değildir. Bu akademi, Türklerin Konstantiniye'yi ilk kez ziyaret etmelerinden tam kırk yıl önce[13], Ayasofya'yı inşa ettirmiş olan Yakındoğulu hükümdar ve modern Yunan milliyetçiliği efsanesinde mümtaz bir sima olarak yer alan Jüstinyen tarafından, mevcudiyetinin dokuzuncu asrında kapatılmıştır. Hıristiyanlığı kabul etmeyi reddeden yedi filozof, Jüstinyen'in Ortadoğulu rakibi olan Hüsrev'in dominyonlarına iltica etmiş[14] ve Pers hükümeti, Doğu Roma gücü ile yapmış olduğu bir antlaşmaya Helenik kültürün bu son temsilcilerinin memleketlerine geri dönüşlerini ve onlara hoşgörü gösterilmesini

13 Akademi M.S. 529 yılında kapatılmış, Orta Asya'daki en eski Türk imparatorluğunun başındaki hanın ilk elçileri M.S. 569'da İstanbul'a ulaşmışlardır.

14 Helen filozoflarının Ortadoğu sarayında kendilerini evlerinde hissetmediklerini de kabul etmek gerekmektedir.

temin edecek bir şart da koydurmuştur[15]. Olimpos tanrılarının kültü, Mora'nın en erişilmez burnu olan ve altıncı yüzyıl sonlarından itibaren gelen Slav göçleri ile Doğu Roma imparatorluğundan kopmuş durumda bulunan Mani'de, fazladan bir üç yüzyıl daha hayatta kalmıştır. Fakat Moralı Slavlara dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında boyun eğdirildiğinde, bu Antik Helenik itikatların skandal derecesinde hâlâ mevcut oluşu Konstantiniye hükümetinin dikkatini celbetmiş, Mani sakinlerinin Olimpos inançları baskı altına alınmış ve Yakındoğu dünyasındaki son Helen karakteri de bu şekilde silinip gitmiştir[16]. Helenik geleneğin terkedilişi, isimlerin kullanımlarındaki değişiklik ile sembolleşmiş durumdadır. 'Helen' ismi, Doğu Roma imparatorluğunun Hıristiyan tebası arasında, bir kafir yabancı manasına gelmeye başlamıştır. Diğeri ise ilk çağdaş Yunanlıların Ortodoks paternini teşkil etmiş ve Romyós (Rum) ya da 'Doğu Romalı', dördüncü bölümde de sözü edildiği üzere, konuşulan lehçede milli isim halini almıştır. Osmanlı imparatorluğunun çağdaş Yunan kökenli tüccar ve köylü sınıfı, kendilerini Helen olarak adlandırmayı ancak -İsviçre'den Helvetya Cumhuriyeti olarak bahsetmekten ve portrelerini Romalı senatörlerin kıyafetleri içinde yaptırmaktan büyük haz alan- Batı'daki Fransız İhtilâlinin çocuklarından öğrenmişlerdir. Koraís'in klasik bilim adamlığının, kendi soydaşları arasında batılı kültürün aydınlatıcı savunmasının bir parçası oluşu gibi bu klasik teessür de, çağdaş Yunanlıların kukla gösterimizin diğer gelişigüzel unsurlarıyla birlikte benimsemiş oldukları bir diğer batılı tarzdır.

Bu derin talebe, Yakındoğu ruhunun, hem manevi bağlılığını vermiş olduğu Batı'ya, hem de batılı modellere denk bir ilhamla bağlandığı Antik Helenizm'e yabancı kalışından öylesine etki-

---

15 M.S. 533 yılında.

16 Bkn. Konstandínos Porphyroyénnitos (Constantine Porphyrogenitus): *On the Administration of the [East Roman] Empire*, ch. 1 (editör: Bekker, I, Bonn, 1840, Weber).

lenmiştir ki yazılarında sıklıkla Yakındoğu kurumlarının en büyüğüne yani Doğu Roma imparatorluğuna saldırmaktadır:

'Eğer Yunan-Roma İmparatorları, kilise ve manastır sayısının artırılmasına vermiş oldukları ilginin küçük bir parçasını soylarının eğitimine vermiş olsalardı, onları kendilerinden de cahil hükümdarların eline terk etme ihanetine girmemiş olacaklardı. Çılgın Müslümanlardan çektiğimiz bütün kötülükleri bu göbekli ve maddeci zihniyetli Hıristiyan İmparatorlara borçluyuz'.[17]

Koraís'in bu hükmü bağımsızlık savaşının en meşhur Moralı kaptanı olan çağdaşı Theódhoros Kolokotrónis'in hatıralarında[18] yer alan aşağıdaki bölümden kaynaklanmaktadır:

'Birşeyler öğrenebileceğim gençlik günlerimde[19] *okullar ya da akademiler bulunmuyordu. İçinde okuma yazma öğrenilen tek tük birkaç okul ya var ya yoktu. Mahallin önde gelenleri olan eski kafalı hocabaşıları ancak kendi adlarını yazmayı biliyorlardı. Başpapazların büyük çoğunluğunun, birinin bile düzgün bir eğitimden geçerek değil de kulaktan dolma öğrenmiş oldukları, dini merasimler dışında dünyadan haberleri bulunmuyordu. Okuduğum kitaplar, 'mezmurlar', ilahiler kitabı, dua kitabı ve diğer uhrevi çalışmalardan ibaretti. Zante'ye*[20] *gidinceye dek açık seçik bir Yunanca ile yazılmış Yunanistan tarihi ile karşılaşmamıştım. Yunanistan tarihini, Aristoménidis ve Gorgó ile İskender Bey'in hikâyesini sıkça okuyordum. Bana göre, Fransız İhtilâli ve Napolyon dünyanın gözlerinin açılmasına sebep olmuştur'.*

Işık ve sıcaklığın, Yakın ve Ortadoğu alacakaranlığı boyunca yayılmaya başladığını mahallin alimi kadar bu kleft de farketmişti. Ama her ikisi de batılı göklerde yüzünü gösteren gü-

---

17 Koraís: *Apánthisma Epistolón*, s: 46-7; cp. s. 4 ve 133 (Atina, 1839).

18 Kolokotrónis, Th. *Dhiíyisis symbándon tìs Ellinikìs Phylís* (1770-1836), 2nci baskı (Atina, 1889, Estía).

19 Kendisi 1770 senesinde dünyaya gelmiştir.

20 O zamanlar İngiliz işgali altında bulunan ve neredeyse o tarihten altı asır öncesinden beri kesintisiz biçimde batılı devletler tarafından yönetilmiş olan bir ada. Zante ahalisinin üst tabakasına mensup olanlar eğitimlerini İtalyan üniversitelerinde tamamlıyorlardı.

neşin -gölgeler içindeki yeraltı dünyasına ebediyen inmiş bulunan- antik Helenik Hyperion'un[21] optik yanılsamaya uğramış görüntüsü olduğunu iddia etmeye kalkışmamışlardı. Sözünü ettiğimiz bu efsane, Batı'nın Helen dostluğundaki aşırılıklarından sadece bir tanesini teşkil etmektedir.

Aynı oranda bir diğer aşırılık da, Osmanlı psikolojisi ve müesseselerinde itiraza değer olan ya da olduğu düşünülen herşeyin, sıklıkla göçebeliğin etkisiyle olduğuna atıfta bulunulmasıdır[22]. 'Türk atlarının nallarının gezdiği yerlerde ot bile bitmez'. Fethedilmiş hangi milliyet bu sıkça tekrarlanan darbımeseli icat ettiyse, bu vesileyle bozkırlar üzerindeki hayatın ekonomisi hakkında zerre kadar bilgisi olmadığını da göstermektedir. Bu benzetmenin

---

21 Yunan mitolojisinde Güneş mabudunun babası, sonraki efsanelere göreyse Apollo. -Ç.N.

22 Sir Charles Elliot gibi son derece mahir bir yazar dahi *Turkey in Europe* (Yeni baskı, Londra, 1907) isimli harika kitabında bu tuzağa düşmüş gibi görünmektedir. Kültürlü ve hali vakti yerinde Türkler tarafından dahi, herşeyi buldukları haliyle kabul edip, evlerini tefriş etmeyi ya da bakım ve onarıma tabi tutmayı ihmal etmek suretiyle, kazandıklarını boğazlarına harcayarak yaşamaya karşı gösterilen yatkınlığı tarif ederken bütün bunların atalarından miras kalan bir tür göçebe içgüdüsüne bağlı olduğunu öne sürüyordu. Böylesine kabiliyet ve derinliğe sahip bir gözlemciyi tenkit etmekten ötürü büyük bir mahcubiyet duysam da, Modern Türkiye ile -iç savaş öncesi dönemde- Amerikan Güney Eyaletleri Birliğinde anlatılanlar arasında bir mukayesede bulunmak belki de çok daha az zorlanmış bir izahatı aklıma getirmektedir. Olmsted'inkiler gibi Güney'in standart tanımlamaları okunduğunda, bu meyanda eski Güney ve bugünkü Türkiye'deki hayat ve adetler arasında görülen apaçık benzerlik karşısında şaşkınlığa uğramamak elde değildir. Bunun için ortak bir sebep keşfetmek mümkün müdür? Mümkün olduğuna inanıyorum. Her iki toplumda da anormal diyebileceğimiz ölçüde bir nüfus hareketi ile ırka dayanan bir üstünlüğün bir arada bulunması söz konusuydu. Güney'de zenciler karşısında beyazların üstünlüğü, Türkiye'de ise Yakındoğulular karşısında Ortadoğulukların üstünlüğü mevcuttu. Amerika'daki nüfus hareketi sahipsiz batı topraklarının ekonomik cazibesine, Osmanlı İmparatorluğunda ise hudutları haricindeki Türk azınlıkların sabık tebaları olan Yakındoğulular tarafından yerlerinden edilmelerine bağlı bulunmaktaydı. Her ne şekilde ortaya çıkmış olursa olsun bu şartlar bir araya geldiğinde söz konusu iki toplum içindeki yönetici unsur üzerinde hayli moral bozucu ve istikrarsızlaştırıcı bir etkiye sahip olabilir ve bunun oldukça tabii bir formunu da yukarıda tarif edilen -her iki örnekte de tarafsız gözlemcilerin şahitliklerine sahip olduğumuz- yatkınlığın teşviki oluşturabilir. Bu mütalaada, bizzat söz konusu yatkınlık, yakın zamanın ürünü ve gelip geçici nitelikte olabilmektedir.

hakikatle bir ilişkisi olsaydı, -göçebelerin senelik bir düzen içinde hareket halinde bulunmaları ve sürülerini bir yıl önce otlatmış oldukları aynı topraklar üzerine yeniden getirmeleri sebebiyle- hayvan yetiştiriciliğine ilk kez başlayan bu ilkel Türklerin söz konusu iş kolunda on iki aydan fazla dayanamamaları gerekirdi. Göçebenin sürekli hareket halinde oluşu, bir intizamsızlık veya yoldan çıkmışlık belirtisi değildir, ziraatçinin yılın farklı zamanlarında farklı topraklardaki çalışmalarında ekmiş olduklarının değişkenlik göstermesi veya diğer faaliyetleri kadar bilimseldir. Her ikisi de belirli bir toprak parçasını yorup tüketmemek için mütemadiyen faaliyet alanlarını değiştirmektedirler. Gidiş-gelişlerinin genişliğinde -üretim ortamları arasındaki farka bağlı olarak ortaya çıkmış bir halde- sadece nicelik farkı bulunmaktadır. Çayırçimeni, evcil hayvanların vücutlarındaki kimyasal transformasyon yoluyla insan gıdası haline çevirmek için dağ-bayır dolaşan göçebe, ziraatçiyi çamura saplanmış değnek olarak görmekte, gıda maddesi olarak çok daha küçük bir toprak parçasından yeterli miktarlarda tohum ve kök yetiştiren ziraatçi ise göçebeye avare gözüyle bakmaktadır.

Göçebenin toprağı ile çiftçinin toprağı arasındaki sınırın sabit olması halinde farklı ticaret gelenekleri arasında, -benzeri durumlarda hemen her yerde görülebilen- karşılıklı hakir görmenin ötesinde bir şeyin bulunmaması gerekecekti. Her ikisi de kendi toprakları üzerinde, nesiller boyunca edinilen tecrübenin ekonomik açıdan en üretken olduğunu gösterdiği hayat tarzını devam ettirmektedir. Keza her ikisi de çevresi ile dengeli bir ilişki sürdürmekte ve bu yüzden az ya da çok zararsız ve sevimli bir görüntü vermektedir. Haddizatında, çiftçiyi evinde ziyaret eden göçebe ya da göçebeye ziyarette bulunan çiftçi gösterilen nezâket karşısında genellikle hoş bir sürprizle karşılaşacaktır. 'Süte dayalı bir gıda rejimi sürdüren Abioi'ın bu at mandrası çiftçileri insan soyunun en adil mensuplarıdır' ibaresi, yerleşik bir toplumun literatüründe yer alan Orta Asyalı göçebelere ilişkin bildiğim en eski refe-

ransı teşkil etmektedir[23]. Keza göçebelerin de edebi bir zihniyete sahip olmaları halinde zaman zaman bizlere aynı şirinlikte cümlelerle dolu iltifatlarda bulunacaklarını söyleyebilirim. Çiftçi ve göçebe arasındaki geleneksel tatsızlık hiçbirinin suçlanamayacağı bir fiziksel sebepten kaynaklanmaktadır. Sahip oldukları hayat sahaları ve aralarındaki sınırlar mütemadiyen değişmektedir. Son zamanlarda yapılan meteorolojik çalışmalar -çiftçi ve göçebenin birbirlerinin yaşama alanlarına dönüşümlü olarak tecavüz etmelerine sebep olacak tarzda- muhtemelen dünya genelini kapsayan nisbi kuraklık ve yağış dönemleri arasında bir tür ritmik dönüşüm olduğunu göstermiştir[24]. Kuraklık, bozkırın artık göçebenin doldurmuş olduğu hayvan miktarı için yeterince otlak imkanı temin edemeyeceği seviyeye eriştiğinde sürü sahipleri senelik göç yollarından sapıp, kendileri ve hayvanları için yiyecek arayışına girerek etraflarındaki ekili arazileri işgal ederler. Öte yandan iklimin sarkacı geriye doğru salınır ve bundan sonra gelen yağış dönemi bozkırı sebze ve hububat ekimi için uygun bir hale getirdiğinde çiftçi de göçebenin otlak alanları üzerine mukabil saldırıda bulunmayı ihmal etmez. Saldırı yöntemleri kesinlikle birbirine benzememektedir. Göçebenin infiali tıpkı bir süvari hücumu gibi ansızın ortaya çıkar ve yerleşik toplumları, patlayıcı maddelerin infilak etmesini andıracak tarzda sarsıntıya uğratır. Çiftçininki ise daha ziyade bir piyade ilerleyişidir. Her adımda kazma ya da saban ile kendi siperini kazar ve karayolu ya da demiryolları inşa ederek ikmal hatlarını garanti altına alır. Kayıtlara geçmiş en göze çarpan göçebe patlaması, muhtemelen sondan bir önceki kuraklık

23 *Iliad*, XIII. kitap, 5 ve 6. dizeler. Cf. Herodotus, IV. kitap, xxiii. ve xxvi. bölümler yanısıra göçebeleri kendi ortamlarında ziyaret eden hemen hemen bütün gezginler benzeri ifadelerde bulunmuşlardır.

24 Bkn. Dr. Ellsworth Huntinton'ın muhtelif yerlerde yer alan çalışmaları, özellikle *The Pulse of Asia* (Boston ve New York, 1907, Houghton and Mifflin Co.) ve *The Climactic Factor as illustrated in Arid America* (Washington, D.C. 1914, Carnegie Institution).

döneminde[25] meydana gelen, Türk ve Moğol istilalarıdır. Çiftçinin sinsi istilasına dair etkileyici bir örnek olarak da Rusya'nın –hemen akabinde- doğuya doğru genişlemesi gösterilebilir. Her iki hareket tipi de anormal olup, zarara uğrayan taraf için son derece nahoş niteliktedir. Yine de kontrol edilemeyen tek bir fiziki sebebe bağlı oluş açısından bu iki hareket de birbirine benzerken, olup bitenleri insanların kötülüğüne atfetmek birinde olduğu kadar ötekinde de yanlış olacaktır. Buna rağmen işgalci göçebe çirkin bir canavar olarak damgalanırken, işgalci çiftçi ya gözden kaçmış ya da medeniyet havarisi olarak takdir görmüştür. Bu tarafgirliğin sebepleri gözler önündedir. Bunlardan biri göçebenin taktiklerinin çiftçininkilere nazaran çok daha dramatik olması ve insan muhayyilesinde çok daha büyük tesirlere yol açmasıdır. Diğeri ise tarihin, -insanlığın en kalabalık ve inkişaf etmiş bölümünü teşkil eden- yerleşik halk kitleleri tarafından kendileri için kaleme alınırken, göçebenin genellikle kendi hikâyesini anlatamadan çile çekerek, yok olup gitmesidir. Yine de göçebe, kendi tarihini kaleme almış olsaydı, o da büyük ihtimalle canavar olarak bizleri gösterecekti.

Ziraatçinin uzun vadedeki amansız baskısı, kurbanı olduğunuz takdirde, göçebenin vahşi saldırısına kıyasla belki de çok daha acı vericidir. Moğol saldırıları iki ya da üç nesil sonrasında sona ermiş olsa da bunlara misilleme olarak ortaya çıkan –kuzeyden başlayarak otlak alanlarını, Kazak hatlarının gerisinden, sınırlayıp daraltmakla işe başlayan ardından Trans-Hazar demir-

25 Meteorolojik araştırmalar, bilimsel kayıtlardan yola çıkarak söz konusu dönemin uzunluğunu kati biçimde çıkartmak için yeterince ilerleme kaydetmemiştir. Buna mukabil, günümüzde artık herkesçe kabul edilen bu fiziksel sebebin yol açtığı nüfus hareketlerine dair tarihi kayıtlar, sırasıyla gelen 'yağış' ve 'kuraklık' dönemlerinin her 600 yılda bir tekrarlandığını göstermektedir. Muhtemelen şu an için 'yağış' döneminin erken safhalarında bulunmaktayız, son 'kuraklık' dönemi 1550'den 1850'ye dek uzanmış olup, ondan önce gelen 'yağış' dönemi 1250-1550 yılları arasında vuku bulmuş, Türk ve Moğol indifalarına sebep olmuş bulunan daha önceki 'kuraklık' dönemi ise M.S. 950'den 1250 yılına dek sürmüştür.

yolu boyunca pençelerini güney sınırlarına dek uzatan- Rus kolonizasyonu, dört yüz yıldan daha uzun bir süredir devam etmektir. Göçebenin bakış açısından Rusya gibi bir çiftçi gücü, batı sanayisinin kendi zevkine göre kızgın çeliğe şekil verdiği, gürleyip ezen makinelerine benzemektedir. Göçebe, bu makinelerin pençeleri arasında ya ezilip yok olacak ya da yerleşik hayat kalıbının cenderesine düşecektir. Bu arada bahsettiğimiz nüfuz ediş sürecinin daimi surette huzur içinde geçtiği de söylenemez. Trans-Hazar demiryolunun önündeki engeller, Göktepe'deki Türkmenlerin katliamdan geçirilmesiyle[26] ortadan kaldırılmıştır. Yine de göçebenin ölüm çığlığına nadiren kulak veren bulunur. Avrupa savaşı esnasında İngiltere halkı 600.000 Ermeninin ölümünden sorumlu tuttukları Osmanlı Türklerinin göçebe kökenlerini araştırmakla meşgulken, Kırgız Kazak Konfederasyonunda yaşayan ve Türkçe konuşan 500.000 Orta Asya göçebesi –üstlerinden aldıkları emir mucibince- 'insanlığın en adili' olan (!) Rus mujikleri tarafından yok edilmekteydiler. Erkekler, kadınlar ve çocuklar ya kurşunlanıyor ya da hayvanları ve eşyaları ellerinden alındıktan sonra yok olmaları için kışın bağrında dağa ya da çöle sürülmek suretiyle çok daha korkunç bir ölüme gönderiliyordu. Aralarından şanslı olan çok azı Çin sınırının ötesine kaçmaya muvaffak oldu[27]. Bu vahşet hareketleri Rus İhtilâli öncesinde ilk kez Kerensky tarafından Duma nezdinde cesaretle açığa çıkartılmış ve kınanmış olsa da, ne Çar'ın hükümeti ne de batıdaki büyük kamuoyu, bu olup bitenlere ne kulak vermiş ne de ilgi göstermişti.

Hun soyunu temize çıkarmak için bu kadarı yeter sanırım. Ama onların engerek soyundan geldiğini farz etsek dahi göçebe

---

26 1881 yılında.

27 Ayrıntılar için bkn. Czaplicka, *M. A. The Turks of Central Asia in History and at the Present Day* (Oxford, 1918, Clarendon Press), s: 17. Ermenilere ve Kazaklara ilişkin, burada sırasıyla verilmiş olan toplam sayıların tahmini olduğunu belirtelim.

atalara sahip oluş, bir fıtri günah[28] kadar telâfisi mümkün olmayan bir hadise midir? Cevap evet ise nerede durmamız gerekecektir? Göçebe kökenden gelen Yakındoğulu Bulgarları ve hatta batılılaşmış Macarları bile kayıp ruhlar olarak kabul edebiliriz (zaten her ikisi de son savaşta yanlış safta yer almamışlar mıydı!?). Ama Hint-Avrupa ailesine mensup dilleri konuşan -Fransızlar, Belçikalılar, İtalyanlar ve laf aramızda bizler de dahil olmak üzere- batı dünyasının diğer milletlerine ne demeliyiz?[29]

Konuştuğumuz dilin, silinmesi mümkün olmayan göçebe karakterinden dolayı bizleri ifşa ederek, mahkumiyetimize sebep olmadığını söyleyebilir miyiz? Bu diller nereden gelmişlerdir? Batılı filologlar izlerini, daha sonraları içinden Turan dillerinin doğmuş olduğu bozkırlara dek takip etmektedirler. Her halükârda, Hint-Avrupa dilinin bir kolunun İran ve Hindistan'da yaygınlaşmasını sağlayan göçebe nüfusun, o topraklara ulaşması için bozkırı geçmesi gerekmekteydi ve bu iş de, yol üzerinde göçebe ekonomisi uygulanmaksızın pek mümkün olamayacaktı[30]. Buna rağmen, modern İran ve Prakrit lehçelerini konuşanların muğlak kökenleri -Hindistan'ın yerli ahalisinin gün gelip de kendilerini yönetebileceklerine inanmaya en az eğilim gösteren batılılar tarafından dahi- hiçbir zaman yüzlerine vurulmaz. Osmanlı Türklerinin göçebe kökenini görmemezlikten gelmek için haddinden fazla müşkülpesent olan batılılar, Sanskrit dilinin sadece morfolojisini değil bir de ilk kez bu dile edebi formunu veren göçebelere yakın

---

28 Hıristiyan itikadına göre kalıtım yoluyla ana-babadan çocuğa geçen günah. -Ç.N.

29 Macarlar yanısıra Batı Avrupa'da bulunan ve Hint-Avrupa ailesi dışındaki dilleri konuşan yegâne topluluklar -hasbelkader her ikisi de 'Turan' kökenli olan- Finler ve Laponlar ile Basklılardır. Bunlar şerefli istisnaları oluştursalar da, şöhretimizi kurtarmaya yetecek kadar kalabalık değillerdir.

30 Bu varsayım, o bölgedeki zirai araçlar için kullanılan Fars ve Sanskrit dilindeki isimlerin, Orta Asya bozkırının bizim tarafımızda yer alan çok sayıda Hint-Avrupa dilinde müştereken bulunan aynı köklerden kaynaklanmamış oluşu hususuyla da desteklenmektedir. Söz konusu durum, 'proto-Aryas'ın göçleri esnasında bunları hem kullanmayı unuttuğunu hem de kendi başına ya yeniden keşfettiğini ya da ödünç almış olduğunu gösterir gibidir.

bir soydan gelenlerin mitolojileri ile müesseselerini mübalağalı bir hayranlıkla karşılamaktadır.

Böylesi tutarsızlıklar, göçebelerin nefret uyandırıcı bir tür olduğu önyargısını da yerle bir etmektedir. Osmanlı örneğindeki hurafeyi ortaya dökmek için birkaç kelime sarfetmeye gerek vardır. Gerçekte Osmanlıların, iyi ya da kötü manada, neredeyse sıfıra yakın oranda göçebe kanını tevarüs etmiş olduklarından dördüncü bölümde bahsedilmiş ve göçebe müesseselerinin yerleşik tebanın yönetimine uyarlanmasına dair tecrübelerine de birinci bölümde kısmen değinilmişti. Bu tecrübenin başarısızlığa uğraması sebebiyle ya da -ikâme edilecek bir sistem olarak- batılı müesseseleri ödünç almayı ellerine yüzlerine bulaştırdıklarından ötürü kınanacaklarsa, bunun yanında bir de talihsiz göçebe alışkanlıklarından asla kurtulamadıkları için adil bir şekilde suçlanamazlar. Osmanlı tarihine dair önyargısız bir çalışma, on yedinci yüzyılın ikinci yarısına dek -İslami sistemin kapsadığı muazzam alan haricinde- sahip oldukları din-dışı müesseselerin büyük oranda kendilerine ait eski göçebe örneklere göre düzenlenmiş olduğu sonucuna varacaktır. Fakat aynı çalışma, Sultan II. Mahmut döneminden (1808-1839) itibaren, göçebe müesseselerin sosyal hayat ve siyaset üzerindeki izlerinin her halükârda kaybolmuş olduğuna da dikkat çekecektir.

Batı kamuoyunun -aslında onları aklına getirdiği nadir zamanlarda- Türkler ve Yunanlılar hakkındaki düşüncelerinde önyargıya düşmesine yol açan bu yanlış tarih ve yanlış hissiyat üzerine yapılacak en iyi yorum şahsi tecrübelerine dayanarak konuşan batılıların hükmüdür. Sayıları pek fazla olmasa da bunlar çoğunlukla tahsilli insanlardır ve kendilerini Yakın ve Ortadoğu'ya çeken farklı meşguliyetleri, mevcut durumu bağımsız bakış açılarından görmelerine imkan sağlamıştır. Bazıları iş adamı, diğerleriyse asker, doktor, konsolos ve misyoner olarak doğuya gitmişlerdir. Farklı gruplara mensup bu birinci el gözlemcilerin büyük bir kısmının üzerinde fikir birliğine vardığı herhangi bir

hususu yanlış anlama diyerek bir kenara atmak kesinlikle mümkün değildir. Yine de bunlar, birey olarak bir Türk'ün kendi yöresel ortamında asla bir Yunanlı'dan daha aşağı olmadığı hükmünde neredeyse hemfikirdirler[31]. Onu alışverişlerinde daha az dürüst, karakterinde daha az hayran olunur ve yol arkadaşı olarak da daha az hoş bulmamaktadırlar.

Her iki milliyetle de doğrudan temas halinde bulunan batılılar arasındaki bu fikir birliğinin Türk propagandasının bir ürünü olması mümkün değildir. Herşeyden evvel, görüşleri bu doğrultuda olan kişiler bu kanaatlerine tecrübeleri neticesinde ulaşmışlardır, ayrıca Türkler, bir millet olarak propaganda sanatından neredeyse gülünç denebilecek ölçüde bihaberdirler. Batılı ve Ortadoğulu sosyal teamüller arasındaki fark, -daha muteber iletişim formları kadar- propagandanın da dayanmış olduğu bu şahsi temas formlarını büyük oranda kısıtlamıştır. Son on yıl içinde Türk kadınının konumunda kendini gösteren büyük değişiklik bu seti yıkmaya başlasa da engeller hâlâ yerli yerinde durmaktadır. Bu maddi engele ek olarak sübjektif inhibisyonlar da mevcuttur. Türkler, batılı zihinlerde kendilerine karşı varolan önyargının farkında olup, bunun üstesinden gelme ihtimalinden neredeyse ümitlerini kesmiş durumdadırlar. Bu karamsarlık kısmen cesaret kırıcı tecrübelerden ve kısmense -Türklerin, sahip oldukları Ortadoğu medeniyetini bariz bir şekilde muhafaza etmelerinden ötürü- gururdan kaynaklanmaktadır. Bu medeniyet, bir başarısızlık olabildiği gibi doğal olarak batıdaki eşdeğerinden daha aşağı bir seviyede de bulunabilir, yine de, herşeyin ötesinde, kendi başına bir kanun teşkil edebilecek bir hayat sistemi olup kendine ait standartlara ve ideallere sahip durumdadır. Batı ne kadar tepeden

31 Tabiatıyla en mühim istisnalar misyonerler arasından çıkmaktadır, yine de (i) ne zaman bunların ağızlarından batılı olmayan hıristiyanları müslümanlardan üstün bulduklarını işitsem, bu durum *a priori* olarak ve kendi tecrübelerine atıfta bulunmaksızın beyan edilmiş olup (ii) aralarından büyük bir bölümü de bu konuda o topraklarda yaşayan diğer batılıların sahip olduğu görüşü paylaşmaktadırlar.

bakar ve haz etmediğini belli ederse, Ortadoğu'yu bir *modus vivendi* izlemekten o kadar caydıracak ve kendi içine kapanmasına sebep olacaktır. Eğer herhangi bir propaganda mevcutsa bunun diğer taraftan geldiğini söyleyebiliriz. Batı kültürünün talihsiz karakteristiklerinden biri olan söz konusu bu sorgulanabilir sanat (propaganda ismi dahi kökenini en büyük batılı müessesemiz olan Roma Katolik Kilisesinin bağrından almıştır) Yunanlılar tarafından eşi zor bulunur bir beceriyle sahiplenilmiştir. Batı dünyasının önemli şehir merkezlerinde bulunan Yunan kolonileri, -iş bağlantıları, bulundukları ülkenin vatandaşlığını kazanma ve ülke insanlarıyla yaptıkları evlilikler sayesinde- batı toplumunun 'etkili çevreleri' ile yakın bağlantılar kurarak bu sanatın uygulanmasında hayran olunacak bir donanıma sahip olmuşlardır. Böyle bir fırsatı kaçırmadıklarını ilk kabul eden de yine kendileri olacaktır. Bu durum onların aleyhine yorumlanmasa da, batı kamuoyunun -Türkler ve Yunanlılarla kendi tabii ortamları içinde temas etmiş olan birinci elden tecrübelere sahip küçük bir azınlık haricinde- ülke dışına çıkmamış olan büyük kısmının ikinci elden kanaatlerinde propaganda etkilerinin izlenebileceğini göstermektedir.

Bu azınlığın verdiği hükmün tabii izahı, -Türk, Yunanlı ve Batılıların birbirlerine göre olan konumlarının mütemadiyen değişmekte olduğu izafi bir dünyada genel hükümlerin ne derece geçerli olduğu da göz önüne alındığında- bu hükmün doğru olduğu yolundadır. Eğer 'kanaat' herhangi bir rol oynamaktaysa bu kanaat, daha ziyade yanlış önyargılarla oluşmuş ve bu vesileyle, bölgede bulunan batılı gözlemcinin sıkı bir şekilde doktrine edilmesine sebep olmuş bir 'olumsuz kanaat'tir. 'Hıristiyanlık', 'Avrupa' ve -çağdaş Yunanlıların kendi görüntülerini iliştirmek için o kadar eziyete katlandıkları- 'Helenizm'in zihinsel birlikteliği kendileri açısından gerçek bir önyargı oluşturur niteliktedir. Zira bunlar (göstermeye çalıştığım gibi) gerçeklerle uyum içinde değildir ve Yunanlılar ile -teoride bunları doğru olarak kabul eden-

batılılar, aralarında kişisel ilişkiler kurmaya kalkıştıkları anda sıkıntılı bir durum da ortaya çıkar. Zira her iki taraf da kendisini yanlış bir pozisyonda bulmuştur. Yunanlı, sahip olmadığı bir karaktere bürünmüş durumdadır. Kendini, hayvanca bir barbar istilasının yol açtığı bir kaza sebebiyle uzun zaman önce kaybetmiş olduğu batılı kardeşine, araya giren bir felâket sonrasında, yeniden kavuşan antik Helen toplumunun has evlâdı yerine koymaktadır. Kendi cenahından batılı ise, aralarındaki önem taşıyan yegâne farkın -kazara da olsa- şansının nisbeten yaver gitmesinden kaynaklandığı ve eğer Yunanlı hâlâ başından geçenlerin izlerini taşımaktaysa, geçici malûliyetinin üzerine bir perde örtmenin sadece bir hassasiyet meselesi olduğu yolunda cömertçe bir öngörü ile işe başlamaktadır. Mamafih temas anından itibaren bu karşılıklı öngörüler yıkılmaya başlar ve söz konusu ilişkiye dair hayal kırıklığı süreci öylesine sakarlıklarla dolu ve hatta zaman zaman acı verici bir hal alır ki batılı taraf bu ilişkiyi sonlandırma ve yeniden başlatmama eğilimine girer. Haddizatında batılı, çağdaş Yunanlıya karşı sıklıkla hiç de haklı olmayan bir hınç duymaktadır, zira bu ikincisi, batılının baştan bu hükme varmış olması halinde aklına dahi getirmeyeceği beklentilerine karşılık verememiştir. Bu yanlış anlamaların kaynağının mütemadiyen tekrar edilmesi, ne batılıların ne de Yunanlıların çıkarına olmamaktadır.

Farklı medeniyetlerden gelen insanlar arasındaki ilişkilerde görülen bu fenomen, aynı toplumun farklı tabakalarında yer alan bireyler arasında her zaman rastlanan bir hadisedir. Örnek vermek gerekirse, kültürlü sınıfa mensup bir kişinin, aynı kültür ve adetlerin -ancak- bir kısmına sahip olan ve bu meyanda -her iki tarafın da gizlice varlığından haberdar olduğu- herhangi bir sınıf farkını yok sayan bir geleneği yerleştirmeyi arzu eden bir başkasıyla anlaşması hayli zor olacaktır. Öte yandan, bu ilişki kendi seyri içinde mensuplarının benzerlik iddialarında bulunmadığı topluluklar arasında nisbeten daha rahat kurulmaktadır. Böyle bir

ilişkide her iki taraf da kendileri olabilmekte ve muhataplarının -ya da kendilerinin- tavırlarında samimiyetsizlik tesbit etmenin rahatsızlığını hissetmeksizin karşısındakinin vasıflarını keşfetme tecrübesini yaşamaktan zevk alabilmektedirler. Gerçekten de bu ilişkinin insanları bir şeye teşvik etmesi gerekiyorsa, yersiz bir bonkörlüğe teşvik ettiğini söyleyebiliriz. Her bir taraf, diğerinin standartlarının -hem de meşru biçimde- kendininkilerden farklı olduğunu kabul etmek suretiyle kolayca hüküm vermeyi erteleme yoluna gitmektedir. Bir işçinin, beyefendi olarak gördüğü bir tanıdığı için ya da bir beyefendinin bir işçi için, her ikisinin de kendi sınıflarından kişiler -ya da mesela bir esnaf- karşısında kolaylıkla göstermeyeceği müsamahayı göstermesi mümkündür. Bu iyi bilinen psikolojik prensipten Türklerin de istifade etmediği söylenemez. Bir batılı, bir Türk ile karşılaştığında, -bu Türk ister vasıfsız bir köylü, isterse batı tarzı eğitim görmüş bir doktor, bir memur ya da bir subay olsun- kendini, gelenekleri, standartları, adetleri ve kendisine ait ruhu olan bir bireyle temasa geçmiş durumda bulur. Onunla olan sosyal ilişkileri dolambaçsız ve tümüyle ilgi doludur. Yaşayan bir insan varlığı ile ilişki kurmanın bütün cazibe ve canlılığını taşısa da, sıklıkla ardından gelen, ahlaki taahhütlerin asgarisine sahip bulunmaktadır. Batılı seyyah, canlı Türkünden, bir roman veya oyunun hayali şahıslarından veya ölmüş bir medeniyetin hayaletlerinden alınan aynı estetik zevki alır. *Paradise Lost*[32] kitabının yazarı ve ardından gelen her okuru, –gerçek şiirin bu hayali dünyasında, dünyada Ademoğulları tarafından çok daha hafif suçlar işlendiğinde hissetmesi gereken hoşnutsuzluğu duymak zorunda kalmaksızın- Şeytan'ı idealleştirebildiği gibi ona yakınlık da duyabilmektedir. Bilim adamları dahi Aeschylus'un şiirinden, Leonidas'ın kahramanlığından ve Antik Helen medeniyetinin olanca görkeminden zevk alabilir ama bu

32 John Milton, İngiliz edebiyatının en güzel manzum eserlerinden biri olan 'Kayıp Cennet' isimli bu kitabında Adem'in cennetten kovuluşunu yeniden canlandırmaktadır. -Ç.N.

arada bunlarla yanyana varolan oğlancılık ve evlat katilliğinden gereksiz yere rahatsızlık duymayabilir. Aynı şekilde bir kez bir Türk ile dostluk kurmuş olan bir batılı, her ne kadar diğer Türklerin ellerinde -bir önceki ziyaretinden bu yana yaşanan katliamlardan ötürü- kan lekeleri bulunuyor olsa da, daha sonra Türkiye'yi ziyaret ettiğinde sıkıntı duymaksızın onunla yeniden el sıkışabilecektir. Yine de çocukluğundan beri neredeyse aşina olduğu 'elleri kanlı Türk'ün geleneksel görüntüsü', farkına bile varmadan, gerçeklerle yüzyüze gelip şok geçirmeye karşı, olup bitenlerden etkilenmeyecek hale gelmesini sağlamıştır. Batılılar ile Türklerin şahsi ilişkilerde yer alan bu özellik, biraz önce sözünü ettiğimiz Batılılar ile Yunanlılar arasındaki hadise kadar arzu edilmez nitelikte olsa da mevcut haliyle aynı psikolojik kökenlerden kaynaklanmaktadır ve batılıların zihinlerinde yatan 'önyargı kompleksi' yok oluncaya kadar -her ikisi de- ortadan kalkmayacaktır.

Bu duruma bir son vermek şarttır zira bu hadisede yersiz bir önyargı ile yersiz bir müsamaha birbirlerini dengelememektedir. Yunanlı'dan bir şımarık çocuk yarattığınızda dönüp de bir sahtekâr olarak onu ayıplamanın yararı olmaz ve Türk'e şamar oğlanı muamelesi yaptıysanız, doğruluğu sebebiyle kendisini tebrik ederek benliğindeki yara izlerini iyileştiremezsiniz. Gayritabii muamele, bir de uygulanışındaki tutarsızlık ile birleştiğinde iki misli zarar verecek ve batılı davranışın her iki milliyet üzerindeki içler acısı etkileri mevcut neslin karakterlerine keskin çizgilerle kazınmış olacaktır. Her iki örnekte de onlara yaptığımız kötülüğün, iyiliği geride bıraktığı gibi, muhtemelen daha da uzun ömürlü olacağını söyleyebiliriz.

Yunanlıların (ilk olarak onları değerlendirirsek), Batı'nın iyiniyetinden sağlamış olduğu avantajları küçümsemek niyetinde değilim. Sempatimiz, çabalarını gayrete getirmiş, merhametimiz, hatalarını düzeltmeleri yolunda cesaret vermiş, -istisnai bir şekil-

de- onlara karşı menfaat arayışına girişmeyişimiz ve hatta cömertliğimiz kendilerine bir millet olarak -yetenekleriyle kalifiye olabilecekleri- en yüksek kariyerin kapılarını açmıştır. Bağımsızlıkları için silaha sarıldıkları vakit, denk bir mücadele içinde mağlup olmaya başladıklarında, Büyük Britanya, Fransa ve Rusya müdahale etmek için fikir birliğine varmışlar[33] ve birkaç ay sonra –istenmeyerek de olsa kasti bir şekilde- Navarin'deki müttefik donanmaları tarafından Osmanlı ve Mısır hükümetlerinin savaşı sürdürme gücü kırılmıştır[34]. Keza batılı devlet adamları, hürriyetine kavuşturulmuş Yunan milletine bir devlet teşkilâtı temin edilmesi gerektiğinde, işin başından itibaren kendi inisiyatifleriyle -haleflerinin dahi Türkiye'ye vermeyi teoride olmasa da pratikte daima reddetmiş oldukları- 'hükümran bağımsızlık' verilmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Türkler tarafından, 1920 yılındaki Türk Misak-ı Millisi'nin[35] altıncı maddesinde formüle edilen bu statüye ilişkin realitelerin talep edilmesi, hem gülünç hem de patavatsızlık olarak damgalanmaktadır. Öte yandan, üç büyük devlet tarafından 3 Şubat 1830 tarihinde Londra'da imzalanan protokolde karara bağlanan ilk nokta *'Yunanistan, bağımsız bir devlet kuracak ve tam bağımsızlığın getirdiği siyasi, ekonomik ve ticari hakların tümünden istifade edecektir'* maddesi olmuştu. Buna rağmen Yunanlıların, o tarihlerde kendilerini idare etme kapasitesine dair herhangi bir delil ortaya koyamamış olduklarını da görmekteyiz. Türklere karşı verdikleri savaşın daha yarısına gelmeden iki iç savaş geçirmişler, Batı'dan aldıkları borçları çarçur etmişler ve batılı danışmanların tavsiyelerine pek de kulak asmamışlardı. Bu şartlar altında batılı devlet adamlarınca hükümran bağımsızlığın bahşedilmesi bir inanç hareketiydi ve eğer Yunanistan'daki olaylar bunu haklı çıkardıysa aynı tecrübeyi -gayet iyi bir şekilde- Türkiye'nin faydası için tekrarlamaları da tavsiye edilebilirdi.

---

33 6 Temmuz 1827 tarihli, Yunanistan'a barış getirme antlaşması.

34 20 Ekim 1827 tarihinde.

35 Misak-ı Milli'nin tam metni için 245-250. sayfalara bakınız.

Bir bütün olarak düşündüğümüzde Yunanistan'ın, Batı'nın tavrından bağımsız mevcudiyetinin ilk yüzyılı esnasında faydadan ziyade zarar görmüş olduğunu da farkederiz. Canlanması için yapılan genel teşvikler ve aldığı somut hizmetler, ulusal karakteri üzerine yüklenen moral bozucu etkilerin ağırlığı altında ezilmiştir.

Biz ona kendini aldatması ve müraililiğe meyletmesi ve başarılarını abartırken Türk'ün vasıflarını (bu vasıflarla aynı Yunanlı üzerinde dört asır boyunca hükümranlık kurmuş olmasına rağmen) görmemezlikten gelmesi için cesaret verdik. Mukayese standardı olarak karşılıklı batılılaşma derecelerini alan Yunanlılar, Türklere ölçülemeyecek kertede aşağı insanlar olarak bakmayı öğrendiler. Halihazırdaki göreceli konumlarının, bu meyanda dahi, gelip geçici olduğunu farketmediler ve sahip olduklarının tamamını Batı'ya asimile olmaya yatırmış olarak, batılı olmayan bir halk için 'iflâh olmayacak kertede batı medeniyetine yabancı kalma'nın uzun vadede bir dezavantaj ifade etmeyebileceğini akıllarına bile getirmediler. Ulusal ihtilâflarda, hasmınızın potansiyellerini yanlış hesaplamak felâkete davetiye çıkarmak manasına gelir ve -hikâyesi altıncı bölümde anlatılmış olan- Anadolu'daki savaş kampanyası, Yunanistan'ın, bu değerlendirme hatası sayesinde başına açtığı felâketlere dair iyi bir örnek teşkil etmektedir. Fakat, Batı ile ilişkisi içinde Yunan karakterine sokulan en kötü unsurlar, sathiliğin çok daha zor hissedilen zayıflığı ve orijinallik yokluğudur. Duyduğumuz sempati ile Yunanlıların bir takım gayretlere girişmesine sebep olmakla kalmamış, bir de vakitsiz ve samimiyetsiz tavsiyelerle onları sıklıkla gevşetmeye çalışırken, manevi mirasımızı kayıtsız şartsız emirlerine vermek suretiyle bir de kendi benliklerine sırt çevirmelerine yol açmışızdır.

Yunanlıların, Türklere üstünlüklerine dair kendini beğenmiş düşüncelerin tadını çıkartmaktansa, kendilerini -paralel şartlar altında ve hemen hemen aynı tarihlerde Batı ile temasa geçmiş-

tıpkı onlar gibi Yakındoğu medeniyetine mensup bir diğer halk olan Ruslarla mukayese etmeleri daha hayırlı olacaktır. Yunanistan'a nazaran Rusya'nın son iki asır boyunca daha fazla yol kat etmiş olmasının sebebi nedir? Özellikle, niçin, batı toplumunun mukadderatı üzerine daha ciddi ve daha yakın bir etkiye sahip olmuştur? Ortadoğulu fatihleri karşısında bağımsızlığını daha erken bir tarihte kazanmış olması[36] yanısıra daha geniş topraklara, daha kalabalık bir nüfusa ve daha zengin kaynaklara sahip bulunması gibi maddi faktörler ile bu büyüklüğü izah etmek mümkün değildir. Tabiatıyla bu saydıklarımız, askeri ve diplomatik başarılarını açıklasa da -büyüklüğün insan gücü, madenler, silahlar ya da sınırlarla bir ilişkisinin bulunmadığı- edebiyat ve müzik alanlarındaki katkılarını açıklayamamaktadır. Rusya'nın akli büyüklüğünün sırrı manevi bireyselliğini muhafaza etmesinde yatıyormuş gibi görünmektedir. Batı'yı benimserken, tümüyle teslim olmayı reddetmiştir. Bu zihinsel bağımsızlığın sebat edişi (birinci elden bilgiye dayanmıyorsak bir fikir olarak öne sürebileceğimiz şekilde) son zamanların Rus tarihindeki dinamik kuvvet olup, bunun kaynağından hem deha işi hem de 'sıkıntılı dönemlere' ilişkin eserler gelmiştir. Siyaset alanında her kalıba giren mevcudiyeti, birbirinin tam zıddı karaktere sahip hareketlerde de izlenebilmektedir. On dokuzuncu yüzyılın gerici Slavofilizmi, batılılaşmanın geri tepmesi ve -bataklık ve ormanlardaki iptidai insan hayatının, herhangi bir medeniyetin belirleyici etkisinin ortaya çıkışından önceki dönemleri yaşadığı- efsanevi 'Altın Çağ'a dönüştür. Keza yirminci yüzyılın devrimci Bolşevizmi, Batı'nın toplum yapısı üzerine yine batılı vicdanlar tarafından getirilen lanetlemenin coşkuyla kabul edilişidir. Batı, özeleştirisini kayda geçirmekten memnun kalırken, Rusya bunu ciddiye almış ve hayatını -batılı olmayan yeni bir plana göre- yeniden üzerine

36 Moğol Konfederasyonunun kuzeybatı grubunu oluşturan Altınordu Hanları, M.S. 1238-1478 yılları arasında Rusya üzerinde etkin bir hakimiyet kurmuşlardı.

inşa edeceği bir temel olarak kabul etmeyi denemiştir[37]. Batı'dan uzak duran ve bu gücün Rus hayatı üzerindeki nüfuz edici etkisine tiksinerek bakan aynı akım, şüphe götürmeyecek bir biçimde, Rus edebiyatının ilham kaynağı olmuştur. Acayip denebilecek berrak görüşlülüğü, insanüstü nitelikteki hayal gücü genişliği, objektif tanımlama ve tahlil kuvveti, melankolisi ve batılı okurlara dahi ulaşmaya muvaffak olan mahirane iç huzursuzluğu, bu psikolojik köken üzerinde izlenebilir niteliktedir. Modern Yunanistan'ın ruh haleti ile kıyaslandığında, bu diğer çağdaş Yakındoğu halkının dehasından daha farklı bir şey düşünülemez. Rusya'nın muhafaza ederek yaratmış oldukları, Yunanistan'ın kaybettiklerinin ya da kazanmayı başaramadıklarının ölçüsünü vermekte ve Batı'nın üzerine düşürmüş olduğu lanetin ilacını bulmamızı sağlamaktadır. Burada söz konusu olan manevi yoksullaşmadır.

Türklerin maneviyatı ise farklı bir biçimde sarsılmıştır. Tabiatıyla onları nezaketten (!) öldürmekten kaçındığımız da doğrudur. Asla pohpohlanmamış veya kayrılmamış ve kendi yağıyla kavrulmaya bırakılmış bir karakter için bu durumun sağlıklı olduğunu düşünsek dahi bu meyanda bile bazı menfi etkilerimiz olduğunu söyleyebiliriz. Aslında Türkler 'kendi kendine yardım' disiplininden çok daha fazlasına sahiptirler. Hilafet müessesesinin emanetçileri ve hatta Ortadoğu dünyasında ayakta kalan yegâne yarı-bağımsız büyük güç olarak, Ortadoğu toplumunun diğer mensupları tarafından saygı ve hayranlıkla karşılanmış ve üzerindeki hiç de mütevazı sayılmayacak yüke ilâve olarak bir de onlara ait sıkıntıların bir kısmını üstlenmek zorunda kalmıştır. Batılı saldırganlığa karşı bir duvar oluşturmak gibi bir büyük imtihana kalkışmak yerine, tıpkı Yunanlılar gibi, batı entelijansiyasının himayesi altına girmek, -batılı muarızları şöval-

37 Bolşevik rejimini 'sıkıntılı dönem' ve etkilerini ise feci olarak kabul ettiğimi söyleyerek gardımı almak zorundayım. Bu hal, Rusya'nın Batı'ya karşı olan tavrının en yıkıcı tezahürlerinden biridir. Ayrıca bu tavrın -teraziye konduğunda- Yunanlılarınkine nazaran çok daha verimli olduğunu da ifade etmek istiyorum.

yelik gösterip, en azından adil davranmış olsalardı- tercihe şayan bir seçenek bile olabilirdi. Ama Batı, Türkiye ile ilişkilerinde esef verici bir şekilde sadece cömertlikten uzak bir tavır sergilemekle kalmamış bir de vicdansızca davranmıştır. Bu durum, tıpkı Yunanlıların 1821'de yaptıkları gibi, Türk halkının 1908 yılı ve sonrasında zincirlerinden kurtulmaya kalkışması karşısında Batı'nın sergilediği yaklaşımda ikna edici bir şekilde kendini göstermektedir. Bu durumdan hemen her batılı devlet bencilce bir avantaj sağlamaya çalışmıştır. Avusturya, Bosna-Hersek'in işgalini resmi ilhak ilânıyla tamamlamış ve eş-zamanlı olarak Bulgaristan'ı Osmanlı hükümranlığını terk etmeye teşvik etmiştir. Her iki hareket de herhangi bir provokasyon olmaksızın ve Berlin antlaşması ihlâl edilerek gerçekleştirilmiştir. İtalya, dikkatli bir şekilde hazırlandıktan sonra, uzaklardaki Osmanlı vilâyetleri olan Trablus ve Bingazi'yi hayasızca işgal etmiş ve bu vesileyle Yakındoğulu komşularına Türkiye'nin üzerine çullanarak, Rumeli'de geriye kalan tüm topraklarını elinden almak için uzun zamandır aramakta oldukları fırsatı vermiştir. Büyük Britanya, takdir edilecek bir şekilde o an için Mısır'daki *status quo*'yu değiştirmeye teşebbüs etmese de, -eğer tümüyle hasmane diyemeyeceksek- hakir gören bir tavır takınmış, en azından (Türklerin bakış açısından aynı görüntüyü verecek şekilde) İstanbul'daki temsilcilerinin böyle bir tutum içine girmesine müsaade etmiştir. Almanya, binbir hile ve desise ile, Türkiye'yi kendi tasarılarına köle gibi itaat edecek bir hale getirmek ve -sonradan anlaşıldığı üzere- sonu felâketle bitecek başarısızlıklarının bir parçası kılmak için kara gün dostu rolüne soyunmuştur. Sadece Fransa'nın[38], 1908 İhtilâli ile Avrupa Savaşı arasında geçen yıllar esnasında Türklerin gözünde kendini bir şekilde nefret edilir hale getirmediğine dair bir iddia-

38 1908 yılında Japonya karşısında mağlup olduğu için geçici bir süre harekete geçemeyecek durumdaki Rusya'nın, Türkiye'ye zarar vermek söz konusu olduğunda, arzusunda değil sadece kuvvetinde eksiklik bulunduğunu net bir şekilde söyleyebiliriz.

da bulunabileceği göze çarpmaktadır. Büyük Britanya'da genellikle göz ardı edilen bu husus son zamanlarda Türk-Fransız ilişkilerinde yaşanan karşılıklı dostluk havasını açıklamaya kadar uzanabilmektedir.

Fakat, Yunanistan örneğinde olduğu gibi, batılı devletlerin savaş ve diplomasideki -iyi ya da kötü- somut eylemleri, batılı şuur tarafından Türkler üzerinde uygulanan, tartıya gelmez gibi görünse de aslında karşı konulmaz 'telkin'e kıyasla daha az önem taşımaktadır. Biz, Türkleri umutsuz bırakıp, çılgına çevirmek suretiyle onlara en büyük zararı vermişizdir. Şüpheciliğimiz son derece derin ve hor görmemiz alabildiğine hiddetlidir, bu yüzden onlar da sadece davranışları ile bunları değiştirmenin mümkün olabileceğini artık akıllarına getirmiyor gibi görünmektedirler. Kendi tutumumuzun en önemli sebeplerinden birini teşkil ettiğini farketmeksizin, yanlışlıkla dinlerinin öğretisine atfettiğimiz bir kadercilikle, bu batılı tavırları gökkubbelerindeki sabit yıldızlar olarak kabul etme eğilimine girmişlerdir. Cesaretleri kırılsa da, gücenerek içlerine kapanmış değillerdir. Bizleri, kendimizi fevkalâde nadiren gördüğümüz bir ışık altında, haklı bulduğumuz eylemleri vicdansızca uygulamalar için paravan olarak kullanan ikiyüzlüler olarak görmekte ve bize karşı duydukları büyük hınç zihinlerini ziyadesiyle meşgul ettiğinden dönüp de kendilerine bakmaya fırsat bulamamaktadırlar. Batılı kaynaklardan bir ithamda bulunulduğu takdirde, bu itham doğru olsa dahi, buna muhatap olmak bile yüreklerinin katılaşması için neredeyse tek başına yeterli olmaktadır. Durumu kendi başına değerlendirmek için yeterince çaba göstermezler. 'Suçlu değiliz' iddiasında bulunurlar ve tecrübelerinin, batı saldırganlığı taktiği içinde en etkin darbelerden biri olarak kabul etmeye sevkettiği bu eylemle başa çıkabilmek için savunma vaziyetine geçerler. 1921 yılı itibariyle, Ermenilere karşı altı yıl önce girişmiş oldukları tüyler ürpertici vahşet hareketlerini savunan çok az sayıda Türkle karşılaşmıştım, ama bu hareketler karşısında pişmanlık ve utanç duymak bu in-

sanların akıllarına bile gelmiyordu. İnanıyorum ki bunun sebebi bu duyguları hissetmeye muktedir olamayışları değil, tam tersine, müttefik güçlerin Anadolu'da bir savaş-sonrası-savaş çıkarmaya yönelik davranışları karşısında duydukları haklı öfkenin zihinlerini ziyadesiyle meşgul etmesiydi. Pişmanlık, kolayca üzüntü ile bir arada bulunamaz ve Türkleri bunların birinden kurtarıncaya dek -şu ana kadar olduğu gibi- diğeri için ilham verme yolunda başarısızlığa uğrayacağımıza şüphe yoktur.

Türklerin bakış açısını izah ve ifade etmeyi denerken, bunun doğru olduğunu telkin etmeye ya da geçen yüzyıl esnasında tebaları altında bulunan halklara karşı olan davranışları sebebiyle Türk milletine ve hükümetine karşı öne sürülen iddiaları reddetmeye çalışıyor değilim. Bu suçlar, Batı'da ağızdan ağıza dolaşan tesbitler arasında süphe götürmeyecek bir şekilde abartılmakta ve Yakındoğulu Hıristiyanlar tarafından paralel durumlarda işlenmiş olan benzeri suçlar ise hemen her defasında sessizlik içinde geçiştirilmektedir. Aynı zaman zarfında, yetkin bir araştırma neticesi -komşularına karşı olduğu kadar- Türklere karşı doğruluğu kanıtlanmış olan hususlar öylesine dehşet vericidir ki bir vakayı tesbit etmek açısından propagandacıların süslemelerinin sahte ya da gerçek oluşu neredeyse hiç bir fark yaratmamaktadır. Gayemiz sadece lanetlemek değil de tedavi etmek ise, burada ifade etmeye çalıştığım nokta, Türklerin davranışlarında ancak düşünce tarzlarını değiştirmek suretiyle bir farklılık yaratabileceğimizdir ve bunu gerçekleştirmenin tek yolu da onlara karşı tutumumuzu değiştirmekten geçmektedir. Onlara bir türlü, Yunanlılara başka türlü ve hatta kendi başımıza da bir başka türlü davrandığımız müddetçe, bu insanların üzerinde hiçbir moral etkiye sahip olamayacağımız aşikârdır.

Kanlarında göçebe karakteri taşıyan, Türkçe konuşan Müslümanların cinai eğilimler taşıdıkları iddiasından yola çıkarak, moral etkinin bu konuda bir yeri olmadığı şeklinde bir itirazda bulunuluyorsa, bu iddiaya cevap olarak bir taraftaki linguistik,

dini ve ekonomik karakteristiklerin diğer tarafta yer alan bozuk moral yapı ile -mantıken- herhangi bir ilgisinin bulunmadığını ve tecrübeye dayalı araştırma yönteminin bu iddianın tam tersini gösteren sonuçlara vardığını söyleyebiliriz. Bunu ifade etmek için Osmanlı Türkleri ile -kendilerinden çok daha kalabalık bir yerleşik halk kitlesi içerisine yerleştirilmiş, muhacir azınlığa mensup, göçebe kökenden gelen bir diğer Türkçe konuşan Müslüman kavim olan- Kazan Tatarlarını mukayese etmek yeterli olacaktır. Osmanlılar ile Kazanlılar arasındaki en büyük fiziksel fark birincisinin atalarının Yakındoğu medeniyetine mensup Rumca konuşan Ortodoks Hıristiyanlarken, Kazanlıların göçebe olmayan atalarının gayri-medeni Finlerden oluşmasıdır. Bir milletin moral karakteri kesinkes ırk, dil ve din ile belirleniyorsa Yunan dostları da Osmanlı bileşkesinde çok daha fazla sayıda ümit verici unsurun yer aldığını kabul etmek zorunda kalacaklardır. Bu durumda, seçkin bir İngiliz bilgininin hazırladığı bir resmi broşürden[39] alınmış olan aşağıdaki paragraflara dikkatlerini çekmek istiyorum:

'Volga Türkleri, bir bütün olarak bakıldığında, basiretleri, dürüstlükleri, tutumlu davranışları ve çalışkanlıklarıyla göze çarpmaktadırlar. Gösterdikleri gayretle hatırı sayılır bir servetin sahibi olmuşlardır. Rus köylüsü komşularıyla olabilecek en iyi ilişkiler içinde bulunmaktadırlar. Kazan Türkünün en mühim uğraşı -ziraat vasıtasıyla edindiği küçük miktarda bir sermayeyi biriktirdiği anda atıldığı- ticarettir. Ticari seferleri esnasında her defasında İslam'ın propagandacısı rolünü de üstlenir. Ana meşguliyet alanları sabun ve iplik üretimi ile dokumacılıktır. Zaman zaman altın işçiliği ile de uğraşır. Ondan iyi bir ayakkabıcı ve posta arabası sürücüsü de olur (...) Bu Türklerin evleri Rus köylülerinkinden çok daha temiz ve derli topludur.

---

39 *Manual on the Turanians and Pan-Turanianism,* Amirallik, Donanma Dairesi İstihbarat Bölümü Coğrafya Kısmı tarafından derlenmiş (yazarın ismi yayınlanmamış) ve H.M. Stationary Office tarafından satışa sunulmuştur.

On altıncı yüzyılın sonlarına kadar Kazan'da hiçbir camiye müsamaha gösterilmiyor ve Tatarlar ayrı bir mahallede yaşamak zorunda bırakılıyordu. Fakat Müslümanların üstünlüğü yavaş yavaş öne çıktı ve bu sayede on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Kazan hükümet bölgesinde neredeyse 250 cami bulunur oldu. 1773 yılında yürürlüğe giren müsamaha tebliği[40] *bu Türkler arasındaki İslam davasına da yardımcı olmuştur. Volga Müslümanları, gördükleri müsamaha sayesinde Ruslar tarafından kazanılmak şöyle dursun, Müslüman dünya ile son zamanlarda hiç olmadıkları kadar yakın ilişkiler içine girmişlerdir.*

Kazan hükümet bölgesinde, cami sayısında hızlı bir artış ve Müslüman okullarının statüsünde istikrarlı bir iyileşme söz konusudur (...) Bu okullar, Rus eğitim sisteminden zerre kadar etkilenmemişlerdir.

Eğitime vermiş oldukları önemin neticesi olarak, Kazan Türkleri arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı son derece düşüktür. Bu Müslüman nüfus içinde basılı kitap üretimi de çok fazladır.

Böylece, 360 yıllık Rus hakimiyeti esnasında, Kazan Türklerinin Asyalı muhafazakârlığı Rus kültürü tarafından hiçbir şekilde zayıf düşürülmüş ya da etkilenmiş değildir (...) Yönetime mensup aileler arasındakiler hariç hiçbir din değiştirme vakası görülmemiş ve ancak eğitim yüzü görmemiş kitlelerin en alt tabakalarında bulunanlar Ruslar arasında asimile olmuştur'

Bu paragrafları alın ve 'Volga Türkü' yerine 'Anadolu Rumu', 'Rus' yerine 'Osmanlı' ve 'İslam' yerine 'Ortodoks Hıristiyanlık' ibarelerini yerleştirin ve tarihleri değiştirmeksizin hatta manasız 'Asyalı' kelimesini dahi atlamaksızın yeniden okuyun. Burada, bu kitabın dördüncü bölümünde henüz ele alınmış olan hususların ve hadiselerin kesin bir özetini bulacaksınız. Sabun üretimi ve hatta halıcılığa varıncaya kadar ticarete ve el sanatlarına yatkınlık,

---

40 Bu tarih aynı zamanda Osmanlı hükümetinin Ayvalık'daki Rum cemaatine verdiği fermanın tarihidir (Dördüncü bölüme bakınız). O sıralarda birbirlerine karşı acımasızca savaşa tutuşmuş olan Türkiye ve Rusya, düşman devletle aynı medeniyete mensup azınlık tebalarına tavizler vermeyi münasip görmüşlerdir.

yabancı hakimiyeti altında geçen birkaç yüzyıl sonrasında yeniden doğuş, eğitime duyulan büyük ilgi ve ülke dışındaki -daha kalabalık ve daha güçlü- dindaşlarla yakınlaşma, etrafını saran çoğunluğun kültürüne geçit verilmemesi, Volga Türklerinin tanımlanması içerisinde, hayret verici bir kesinlikle, Anadolu'daki Ortodoks Hıristiyan azınlıkların parça parça yeniden yapılanmasının portresini oluşturmaktadır.

Bununla karşılaşan bir kişi, bundan böyle -Türkçe konuşan- Osmanlı ve Kazan Müslümanlarının ya da Rum ve Rus Ortodoks Hıristiyanların karakterinin *a priori* olarak ırk, dil ve dinlerine göre belirleneceğini ve bunun o zaman zarfında hasbelkader içinde bulundukları, özellik taşıyan siyasi, sosyal ve ekonomik çevrenin bir ürünü olmadığını öne sürebilir mi? Hiçbir zaman sınanmamış ama her zaman ifade edilen bir tabiat kanunu olarak beyaz kürklü, mavi gözlü Ankara kedilerinin erkeklerinin sağır olduğu yolunda bir efsane vardır. Bu konuda şahsım adına bir tetkike girişmiş olmasam da bu türün örneklerinin muayene edilip, bunların yüzde ellisinin işitme duyularının sağlam olduğu ortaya çıkarsa söz konusu efsanevi kuramın bir kenara atılacağını öne sürmeye cüret edebilirim.

Eğer Türklere ve Yunanlılara karşı davranışlarımız -her ikisinin de mensubu bulunduğu- batılı olmayan büyük çağdaş toplumlarla ilişkilerimiz açısından bir test vakası değilse, bütün bu yanlış kanaatlerin söz konusu insanların hayatları üzerindeki talihsiz etkisi, bizzat kurbanları dışında kimsenin dikkatini çekecek büyük bir trajedi oluşturmayacaktır. Bu hal, söz konusu durumun hem ilgi çekici yönünü hem de tehlikesini teşkil etmektedir. Bu iki küçük milliyete karşı varolan iflâh olmaz önyargılar, batılı zihinlerin bulanmasına yol açarak, Anadolu tarlaları boyunca siperler kazılmasına yol açmakla kalmamış, bir de ciddi bir şekilde medeniyetlerin mezarlarını kazmakla tehdit eder bir hal almıştır.

Günümüzde, dünya üzerinde yaşamakta olan medeniyetler, iyi ya da kötü niyetlerle, birbirleriyle temas halindedirler. Önlerindeyse üç ayrı alternatif yer almaktadır. Bu alternatifleri üstünlük mücadelesi, içe kapanma[41] ya da bir *modus vivendi*nin keşfi olarak sayabiliriz. Maalesef üstünlük mücadelesi bunların arasında başından beri ortamda bulunan bir unsurdur. Hadiselerin büyük çoğunluğunda, batılı büyük devletlerin, batılı olmayan ülkeler ve halkları üzerindeki mevcut hakimiyeti, başlangıçtaki askeri fetihler yoluyla tesis edilmiştir. Batı emperyalizmi, otoritesini ahlaki bir temel üzerine yerleştirme arzusuyla şerefli biçimde ön plana çıkmış olsa da, batılı olmayan uyruklarımız ne zaman arzularımıza karşı gelse, taşıdığımız 'üstün ırk' ruhu içimizdeki öfkenin kabarmasına sebep olmaktadır. Aynı ruh, dikkat çekecek tarzda, nazari olarak hükümran ve bağımsız Osmanlılar karşısında da aynen kendini göstermektedir. Örnek vermek gerekirse, Türkiye'deki yabancı azınlıkların korunması meselesine yaklaşırken, insaniyetperverliğin zarara uğraması pahasına gururu ön plana çıkarmak için yeterince tahrik olmuş durumda bulunuruz. Batılı olmayan bir devletin meydan okuması karşısında, bu veya başka bir konudaki arzularımızın sınırlandırılmasına tahammül edemez ve azınlıklar meselesini kuvvet kullanarak çözme denemelerini sürdürürüz (bu esnada, sıklıkla bu tutumumuzdan sözüm ona korumaya çalıştıklarımız da feci şekilde etkilenirler), zira Türkleri eşitimiz olarak kabul ederek onlarla bu şartlar altında müzareke etmeyi, onların bakış açısını değerlendirmeyi ya da iyiniyetlerini dikkate almayı içimize sindiremeyiz. *'Türkler sadece şiddetten anlarlar'*. Eğer bu doğruysa, bunu onlara öğretenlerin lanetlenmesi manasına gelmektedir, zira batılı diplomasi başka birşeye inanmaları için kendilerine bir tek sebep dahi vermemiştir. Türkiye, benliğinde derin yaralar açan Kapitülasyonların zincirinden kurtulmayı nasıl ve ne zaman başarmıştır? Ne barış za-

41 Orijinal metinde bir protesto yöntemi olarak işbirliğini reddetme manasına da gelen 'non-co-operation' olarak geçiyor. -Ç.N.

manında ne de batılıların bu hakı kısıtlayıcı diplomatik anlaşmalara karşı getirdikleri serbestliklerle. Bunlardan ilk kez, Avrupa Savaşı esnasındaki şartlar gereğince, İtilâf Devletlerinin mani olamayacağı ya da İttifak Devletlerinin itaatsizlik cezası vermeyi reddettiği türden, bir tek taraflı kaldırma kararıyla kurtulmuştur. Kapitülasyonlar, mütarekeden hemen sonra yeniden konmuş ve Sèvres antlaşmasına da dahil edilmişlerdir.

Söz konusu Kapitülasyonlar, Millici hareket tarafından müttefik kontrolundan kurtarılan topraklar üzerinde -bu defa silah zoruyla- bir kez daha kaldırılmıştır. Bütün bu emsaller ortadayken Kapitülasyonlar meselesini ya da Türkiye ile batılı devletler arasında muallakta kalmış herhangi bir meseleyi kaba kuvvet düzleminden makul müzakereler düzlemine nakletmek için bir diplomatik *tour de force*'a ihtiyaç olacaktır.

Sözünü ettiğimiz bu şiddet geleneği, Batı'nın batılı olmayan toplumlarla neredeyse bütün ilişkilerini önyargılı biçimde olumsuz olarak etkilemiş ve Türk Millicilerinin buna karşı göstermiş olduğu reaksiyon, militan panislamizm gibi çok daha yaygın batı aleyhtarı hareketlerle aynı paralellik içine düşmüştür. Bu akıl ve şuur durumunun bu meyanda sürüp gitmesi halinde bütün tarafların zarar göreceğine dikkat çekmeye hacet yoktur ama bunun zihinlerden çıkartılmasında esas sorumluluğun kendilerine düştüğünü batılıların da anlaması gerekmektedir. Kılıçla yaşayan -zamanla bir başka ruh haline bürünerek, kılıcını kınına sokup, sebep olduğu yaraları iyileştirmek için harekete geçmedikçe- kılıçla ölecektir.

İkinci alternatifi oluşturan kendi içine kapanma, son zamanlarda Gandi'nin Hindistan'da vermiş olduğu vaazlarda bir doktrin olarak öne sürülmüş ve fevri bir şekilde hareket eden Birleşik Devletler ahalisi tarafından da benimsenmiştir. Farklı toplumların karşı karşıya gelmeleri söz konusu olduğunda, bunlardan birinin başlangıçta sahip olduğu bağımsızlığın diğeri tarafından elinden alınması mümkün müdür? Amerikalılar dahi, taahhütlere gir-

mekten kaçınmada dört dörtlük değillerdir. Yakın ve Ortadoğu'da siyasi manda yükümlülüğüne girmeyi reddetmişler ama eğitimcilerini ve misyonerlerini geri çekmemişlerdir[42]. Doğu ve Batı arasındaki akıl ve ruh birliğinin bu inançlı Amerikalı havarileri, yaklaşık bir asırdan beri Türkiye, Suriye, İran, Hindistan ve Uzakdoğu sahalarında faaliyet göstermişler ve -bir ihtimal İskoçya dışında- herhangi bir Avrupa ülkesinin misyonerlerine kıyasla uzaktaki ülkelerinde yaşayan vatandaşları tarafından çok daha kapsamlı bir şekilde desteklenmişlerdir. Tüccarlar, arkalarından gelmekte gecikmemiş, gecikmelerindeki yegâne sebep de şu ana kadar Amerikan sanayiinin kendi kıtasını sömürmekle meşgul bulunuşu olmuştur. Birleşik Devletler'de mevcut olan, dahili genişlemeye yönelik bu istisnai fırsat Monroe Doktrininin[43] psikolojik temelini oluşturmuştur, fakat bu boşluk sonsuza kadar böyle

---

42 Japonya, on yedinci yüzyılda içe kapanma politikasını benimsediğinde çok daha zecri tedbirler almıştı. Japon hükümeti 1683 yılında *'hiçbir Japon gemisinin ülke dışına gitmemesini, hiçbir Japon uyruğunun ülkeyi terk etmemesini ve teşebbüs ederken yakalananlarınsa ölüme mahkûm edilmesini'* emretmişti (*Encyclopedia Britannica*, cilt 15, s: 234). Japonların, batılıları ülkelerinden çıkarmalarının üzerinden henüz bir ya da iki yıl bile geçmeden bu sefer Habeş halkı kendi ülkelerinde bir tek batılı bile bırakmaksızın hepsini sınır dışı ederek, içe kapanma politikasında aynı kararlılığı sergiliyordu. Her iki halkın da, bağımsızlıklarını -bir hâlel gelmeksizin- muhafaza etmesine imkan sağladığı için zamanın şartlarına göre bu politika doğru olarak kabul edilebilirdi. Öte yandan iki ülke de zaman değişince bu politikayı tersine çevirmek için vakit kaybetmediler ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru kendi arzularıyla Batı ile yeniden ilişki kurdular.

43 Amerika'daki İspanyol kolonilerinde patlak veren isyanlara karşı daha önce İngilizler tarafından teklif edilmiş olan müşterek Anglo-Amerikan müdahalesine ilişkin Amerikan kamuoyunda hâlâ varlığını sürdürmekte olan İngiliz aleyhtarı hassasiyet sebebiyle ortaya çıkan tepkileri dile getiren ve zamanın Amerikan Dışişleri Bakanı John Quincy Adams tarafından kaleme alınan ve kongre başkanı (daha sonra 1817-25 yılları arasında devlet başkanı olacak) James Monroe'nun yıllık mesajında yer alan açıklamadır. Bu doktrin ile (i) Amerika kıtasında istikbalde Avrupa kolonizasyonu için toprak bulunmadığı, (ii) her iki Amerika kıtasında esasta Avrupa'dan farklı bir politik sistem bulunduğu, (iii) Birleşik Devletler'in Avrupa devletlerinin Amerika kıtalarında nüfuzlarını genişletmek için girişecekleri her türlü hareketi barış ve güvenliği açısından tehlike olarak göreceği ve yine (iv) Birleşik Devletler'in mevcut Avrupa kolonilerine müdahale etmeyeceği gibi, Avrupa devletleri arasındaki savaşlara katılmayacağı ifade edilmektedir. Bu doktrin bir asırdan uzun bir süre Amerikan dış politikasının temelini teşkil etmiştir. -Ç.N.

devam etmeyecek ve doldurulur doldurulmaz da, öncesinde ona doğru çekilmiş olan ekonomik enerjiler bu kez de yabancı pazar arayışına koyulacaklardır. Batı dünyasının diğer büyük sanayileşmiş ülkelerinin vatandaşları gibi Amerikalılar da sanayi devriminin başlangıcından itibaren Ortadoğu, Hindistan ve Uzakdoğu'daki pazarlara bağımlı olmuşlardı. Örnek vermek gerekirse, batılı olmayan halkların pamuklu ürünler için kitlesel talepleri olmasaydı modern Lancashire hiç kurulmamış olacak ve Gandi'nin vaazları yüzünden bu talebin sonu gelirse de, mevcut nüfusunu besleyemeyecek duruma düşecektir.

Bundan ötürü içe kapanma, batılılar açısından böylesi bir ekonomik çöküntüyü beraberinde getirmektedir ki, diğer tarafın bu politikayı ciddi bir şekilde benimsemesi bizleri ölümcül bir baskı sürecine sürükleyebilir. Yine de bu durum, Gandi'nin vatandaşlarının, şiddet içeren muhalefet şekilleriyle karşılaşmasalar dahi sonuç alabilecekleri bir strateji midir?

Herşeye rağmen görünen yol 'çivi çiviyi söker' siyasetidir. Sadece bir nesil içinde kendini gösteren kitle hareketleri organizasyonu da karakteristik biçimde bir batılı fikir olarak ortaya çıkmış ve Gandi de, bunu eyleme dönüştürmek için gazete ve konferans gibi batılı yöntemleri kullanmıştır.

Neredeyse kaçınılmaz bir şekilde şiddet aleyhtarlığından kuvvet kullanımına kayabilecek olan bu hareketin, bir batılı devletin Hindistan üzerindeki askeri, siyasi ve ekonomik üstünlüğüne son verebileceğini düşünmek mümkün olsa bile, büyük ihtimalle bu süreç batı medeniyetinin Hint toplumu üzerine gelip yerleşmesini de sağlayacaktır. Lancashire fabrikalarının ürünlerinin, Mahatma'nın taraftarlarına salık verdiği gibi çıkrıkta ya da el tezgâhında yapılmış dokumalarla değil de Poona'daki benzer fabrikalar tarafından üretilen benzer ürünler sayesinde Hindistan'dan çıkarılması daha bir ihtimal dahilindedir. İngiliz kamu görevlisinin vazifelerinin bir Hintli guru tarafından -ken-disini aziz mertebesinden ehliyetli bir yönetici konumuna dönüştürme-

dikçe- devralınması da mümkün değilmiş gibi görünmektedir. Muhtemelen söz konusu yetki transferi de, yerli Hint ordusunun batılı işgal ordusu karşısına çıkabilecek ölçüde batılı savaş tekniklerinde uzmanlaşmasına dek bekleyecektir. Batılı çekip gitse de eserleri kalacak ve Batı'dan öğrendiği ihtiyaçları temin etmek için, batı kökenli makina aksamının bakım onarımını sağlamak suretiyle günde on saat çalışmak zorunda kalan, muhtemelen hayatının üç yılını mecburi askerlik hizmetinde geçiren ve batılı toplum sisteminin insan varlıklarından talep ettiği diğer mutluluk fedakârlıklarını yerine getiren Hintli, vücudunu hür kılabilmek için ruhunu batı hakimiyetine teslim ettiğini fark ede-bilecektir. Bir başka deyişle, içe kapanma siyasetinin hedefine erişmesi şöyle dursun yaklaşması bile çok küçük bir ihtimalmiş gibi görünmektedir. Belirli bir noktaya kadar sürdürüldüğü takdirde sadece üstünlük mücadelesinin canlanmasını sağlayacak ve bu durumda da hasımlarıyla rollerini değişmiş olacaktır. Bu süreç kendini ortaya koydukça, önceden batılı devletlerin sahip olduğu maddi ve buna bağlı olarak nisbeten yüzeysel diyebileceğimiz üstünlük, tebaları olan halk kitleleri tarafından ellerinden alınacak ama batı medeniyeti batılı olmayan toplumların dahili hayatlarını (bir avuç batılı fatih tarafından ve fethedilmiş kitlelerin kalpleri, zihinleri ve günlük alışkanlıkları yoluyla hiç bir zaman gerçekleşemeyecek kertede) işgal edecek ve kendilerini köle haline getirecektir. Böylesi bir netice, açık bir savaş kadar felâket getirici olduğu için Thomas Hardy'nin 'Müstehzi Ruh'una[44] büyük bir zevk verebilecektir.

Müspet bir *modus vivendi* diğer alternatiflerden yegâne kaçış yoludur ve bu yolu bulma vazifesi büyük oranda Batı'nın üstüne düşmektedir. Medeniyetimiz şu an için dünyadaki en büyük medeniyettir ve geçici olabilse dahi bu üstünlüğümüz devam ettiği müddetçe üzerimize bazı sorumluluklar yüklenmektedir. Daha

[44] Ya da 'Spirit Ironic'. Thomas Hardy'nin Napolyon savaşlarında geçen *Dynasts* adlı epik tiyatro eserindeki hayali kahramanın adı. -Ç.N.

iyi diyebileceğimiz başka vasıflarımız ile olmadıysa, kabına sığmayan canlılığımız ile diğer toplumların gelişimini derinden etkilemiş, onların gelişme seyrini değiştirmiş ve -sadece kendi karakterlerini değiştirmekle kalmayıp bir de bize karşı tehlikeli tepkiler verebilecek- iç dinamiklerini harekete geçirmişizdir. Bundan ötürü -şu anda mevcut bulunan birkaç büyük toplumun, diğerinin mahvına sebep olmaksızın yan yana yaşayabileceği- daha geniş bir toplum yapısının temellerini atmak suretiyle böylesi tehlikeleri önceden kestirmek ve mümkünse önlemek çıkarımıza olduğu kadar ödevimizdir de.

Bu vazifeyle ilgili maddi problemlerin bizleri tedirginliğe düşürmemesi icap eder. Finans, ticaret ve ulaşım sahalarındaki dünya sistemleri, zaten batılı dehalar tarafından yaratılmış olup, herkesi kucaklayan bir Milletler Cemiyeti için bir politik mekanizma tasarlamak yaratıcılığımızın ötesinde değildir. Büyüklüğümüzün sınanması, gerekli akıl atmosferini yaratmadaki başarımız olacaktır, bu da farklı medeniyet mensupları arasındaki dostluk ve hoşgörü manasına gelmektedir ki yokluğunda kehanet yeteneğine sahip olmanın ya da bütün sırlar ile bütün bilgilere vakıf bulunmanın hiçbir yarar sağlayamayacağı aşikârdır.

Bu kitapta ele alınan konulardan doğru bir sonuç çıkartmak gerekiyorsa, bu sonuç böylesi bir dostluk ve hoşgörünün, ancak mütekabiliyet ve ferdiyetçilik[45] prensiplerinin bileşkesi eşliğinde, sahip olduğumuz mutsuz çağdaş ilişkilere dahil edilebileceğidir. Sözünü ettiğimiz bileşke, olmazsa olmaz şartı teşkil etmektedir zira Türklere karşı başka, Yunanlılara karşı başka davrandığımız için ortaya çıkan başarısızlık bu prensiplerden birinin diğeri olmadan uygulanmasının ne kadar yetersiz kaldığını göstermektedir. Evlilik giysimizi giymek zorunda kalmış bir yabancıya ziyafet sofrasında yer vermek ya da refakatçisinin tuhaf kıyafetine -inatla

45 Bu kelime orijinal metinde 'başkasına benzemeyiş' manasına da gelen *individuality* olarak geçmektedir. -Ç.N.

değiştirmeyi reddettiği için ceza niyetine kendisini dışarıda karanlıklar içinde tutmak suretiyle- tolerans göstermek gerçekten de büyük bir meziyet gerektirmemektedir. Gerçek dostluk ve hoşgörü, şartlar ve formaliteler olmaksızın aynı masada oturmamız ve bizler ile hemcinsimiz olan diğer insan varlıkları arasındaki benzerlikler kadar farklılıklardan da zevk almamız manasına gelir.

Şu an için bu farklılıklar büyük bir engel niteliği taşımaktadır. Batılı olmayan toplumlar, irkilten gölgemiz altında zulüm görmekte ve bu esnada bizler de, ferdiyetlerini ön plana çıkarttıkları vakit, kendilerine içerlemekteyiz. Bu durum kısmen de olsa Türklere ve Ruslara karşı içimizden yükselen husumeti izah etmektedir. Onlar batılı kalıplarımıza uymamakta ve bundan ötürü mevcudiyetlerinin hatırlatılması bizleri rahatsız etmektedir. Aynı zamanda, -önceki bölümlerle defalarca dikkat çekildiği gibi- onlarla ilgilenmeye tenezzül etmeyişimiz muhtemelen toplumumuzdaki refahın bir göstergesidir.

Bir medeniyet, potansiyellerini hayata geçirip, dehasına uygun bir gelişme gösterdiği müddetçe, kendi içinde bir evren niteliği taşır. Dışarıdan gelen tesirler bir ilham vermeksizin dikkatinin başka yönlere çekilmesine sebep olduğu için, bu izlenimleri mümkün olduğunca vicdanının dışında tutmaya özen gösterir. Yine de hiçbir medeniyet şu ana kadar –ölümsüzlük şöyle dursun- ebedi gençliğin sırrını bile bulamamıştır. Er ya da geç, sadece ilerlemelerine mani olmakla kalmayıp, bir de benliklerinde garip bir değişikliğe yol açan, tamiri mümkün olmayan bir felâkete maruz kalırlar. Bir zamanlar son derece parlak ve sert olan çelik, yumuşak ve paslı bir hal alır. Bu, hazin bir değişimdir. Yine de zanaatkârın gözüyle menfur bir gelişme olan bu pasın, bilimsel bakış açısından, birbirine benzemeyen elemanların mucizevi bir şekilde bir araya gelerek birleşmelerinden önce her birine son derece yabancı vasıfları kazanmış durumdaki mahirane bir bileşim olduğu gözler önüne serilmiştir.

'Gençliğinde kendi kuşağını bağlar ve istediğin yere giderdin ama yaşlanınca ellerini uzatacaksın ve bir başkası kuşağını bağlayacak ve istemediğin yerlere götürecek'. Yaşayan bir varlık için en büyük ıstırap hadiselerin çarkında böylesine kısılı kalmaktır. Buna rağmen hiçbir insan kendi başına yaşamadığı gibi kendi başına da ölmez ve yaratıcı gücünü harcayıp bitirmiş medeniyetleri kendi arzusu dışında giydiren ve götüren kuvvet ise tabiatın ta kendisidir. Tabiat, yarattıklarından hiçbirine kendi türünü üretmeksizin mevcudiyetine son vermek gibi bir eziyette bulunmaz ve yüksek organizmalar da birbirleriyle ilişkiye girmek haricinde zaten bunu başaramazlar. Bu sebepten ötürü hiçbir toplum kendisini sonsuza dek çağdaşlarından uzakta tutmayı başaramamıştır. Helen medeniyetinin kurucusu ve aynı zamanda manevi atalarımız olan antik Yunanlılar, gençlik zamanlarının gururu içinde antik doğululardan farklı bir hamurdan yaratıldıklarına inanmışlardı. Milâttan önce beşinci yüzyılda, gün gelip de tabiatın kendi soylarından gelen bizleri doğurmak için, her ikisini bir araya getireceği kehanetine kesinlikle inanamazlardı. Yine de kendilerini büyüklüklerinin zirvesine taşıyan yüzyılın, Peleponez savaşı felâketi ile bir anda onları yere serdiğini de görüyoruz. O zamandan itibaren de istedikleri yere gidebilme gücüne sahip olamamışlardır. Şüphe etmedikleri bir dostluk sonrasında bir yerlere tutunabilmek için ellerini uzatmışlardı, ama bu dostluğun nereye varacağını önceden kestirmiş olsalardı şaşkınlık içinde geriye çekileceklerinden şüphe yoktu. Tabiatın bu seyri, doğulu çağdaşları tarafından çok daha net bir şekilde anlaşılmış ve trajedilerinin son perdesine ait kehanet, Atina ve Isparta arasındaki ölümcül ihtilâfın patlak verişinin üzerinden beş yüzyıldan az bir zaman geçmişken, Kilikya'daki bir kozmopolit kasabadan gelen Helenleşmiş bir Yahudi tarafından kendilerine bildirilmiştir:

'Ardından Pavlus, Ares Tepesi Kurulunun önüne çıktı ve dedi ki': "Siz, Atina'nın insanları, herşeyde haddinden fazla batıl inancınızın olduğunu görüyorum. Buralardan geçip de itikatlarınıza bir göz atarken

üzerinde <<BİLİNMEYEN TANRIYA>> ibaresinin yazılı olduğu bir sunağa bile rastladım. Sizin bilmeden taptığınız bu tanrıyı isterseniz ben size tanıtayım.

Bu dünyayı ve içindekileri yaratan Tanrı, mademki yerin ve göğün efendisidir, ne insan eliyle yapılmış tapınaklarda ikâmet eder, ne de ona insan eliyle ibadet edilir, zira hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, çünkü bütün hayatı ve soluğu ve herşeyi kendisi vermiştir ve bütün insan kavimlerini tek bir kandan yaratmış ve yeryüzünün dört bir tarafına yerleştirmiştir ve bunun öncesinde de yaşama alanlarının sürelerini ve sınırlarını belirlemiştir ki hiçbirimizden uzakta olmasa da kendisini arasınlar ve el yordamıyla da olsa bulabilsinler, nitekim biz onun içinde yaşar, hareket eder ve benliğimizi buluruz. Tıpkı bazı şairlerinizin söylemiş olduğu gibi:

Zira bizler de onun çocuklarıyız".

TARİHLER TABLOSU

5 Kasım 1914. Büyük Britanya, Türkiye'ye harp ilân ediyor.

1 Ekim 1915. İtilâf Devletleri subayları, sefer kuvvetinin karaya çıkış hazırlıklarını düzenlemek üzere Selanik'e varıyorlar.

3 Ekim 1915. Rusya Bulgaristan'a ültimatom veriyor.

5 Ekim 1915. İtilâf Devletleri temsilcileri Sofya'yı terkediyor. Kral Konstantin Venizelos'u kabul ederek istifasını onaylıyor.

10 Nisan 1916. İtilâf Devletleri, Yunan Hükümetini Ege'deki Yunan adalarında deniz üsleri kurmaya niyetlendiklerinden haberdar ediyor.

30 Ağustos 1916 (?). Selanik'de Ulusal Savunma Hareketi başlıyor.

25 Eylül 1916. Venizelos, Girit'e gitmek üzere Atina'yı terkediyor.

9 Ekim 1916. Venizelos, Selanik'e gelerek bir geçici hükümet kuruyor.

1-2 Aralık 1916. Atina'da İtilâf Devletleri kuvvetleri ile Yunan birlikleri arasında çatışma, bunu takiben Kraliyet Hükümetinin kontrolundaki Yunan topraklarının ablukaya alınması.

11 Haziran 1917. İtilâf Devletleri Yüksek Komiseri Jonnart tarafından Kral Konstantin'in Atina'daki hükümetine ültimatom verilmesi.

14 Haziran 1917. Kral Konstantin Yunanistan'ı terkediyor.

25 Haziran 1917. Venizelos, bir Fransız sefer birliği refakatinde Selanik'ten Atina'ya dönüyor.

27 Haziran 1917. Venizelos Atina'da yeni bir hükümet kurarak Yunanistan'ı İtilâf Devletlerinin yanında resmen savaşa sokuyor.

30 Ekim 1918. Türkiye İtilâf Devletleriyle ateşkes anlaşması imzalıyor.

29 Mart 1919. İtalyan birlikleri Antalya'da karaya çıkıyor.

24 Nisan 1919. Sinyor Orlando Roma'ya gitmek üzere Paris'ten ayrılıyor. İtalyan delegasyonu Barış Konferansına iştirakini resmi olarak askıya alıyor.

5 Mayıs 1919. Sinyor Orlando Paris'e gelmek üzere Roma'dan ayrılıyor fakat Adriyatik meselesi üzerindeki kilitlenme devam ediyor.

15 Mayıs 1919. YUNAN BİRLİKLERİ İZMİR'DE KARAYA ÇIKIYOR.

21 Mayıs 1919. Sterghiádhis, İzmir'e geliyor.

Mayıs sonları-1919. Yunan kuvvetleri Manisa ve Aydın'ı, İtalyan birlikleri ise Kuşadası'nı işgal ediyorlar.

17 Haziran 1919. Damat Ferit Paşa, Tevfik Paşa ve Rıza Tevfik Bey'den oluşan Osmanlı delegasyonu Paris'teki 'Onlar Konseyi' önünde tezlerini ortaya koyuyorlar.

26 Haziran 1919. Onlar Konseyi'nin cevabi metni yayınlanıyor.

5 Temmuz 1919. İngiliz Savaş Dairesi, yayınladığı resmi bildiride, Süleymaniye'deki Kürt ayaklanmasını Türk tahrikçilerinin kışkırtmalarına bağlıyor.

11 Temmuz 1919. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti tarafından kanun dışı ilân ediliyor.

23 Temmuz 1919. Erzurum'daki Milli Türk Kongresi.

29 Temmuz 1919. Venizelos ve Sinyor Tittoni, Rodos, On İki Adalar ve Menderes Vadisindeki Yunan ve İtalyan çıkarlarını kabul eden bir anlaşma imzalıyorlar.

24 Ağustos 1919. İtilâf Devletleri hükümetleri ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından İzmir'e gönderilen Tahkikat Komisyonu ilk toplantısını yapıyor.

13 Eylül 1919. Sivas'taki Milli Türk Kongresi.

5 Ekim 1919. İstanbul'daki Damat Ferit Hükümeti yerini, Sultan tarafından seçimleri yenilemek vazifesiyle kurdurulan Ali Rıza kabinesine bırakıyor.

7 Ekim 1919. Mustafa Kemal Paşa telgrafla Osmanlı Hükümeti'ne Erzurum ve Sivas Kongresi tarafından ilân edilen barış şartlarını bildiriyor.

4 Kasım 1919. Antep'den çekilen İngiliz birlikleri yerlerini Fransızlara terkediyor. İngilizlerin Toros dağlarından çekilme operasyonu başlıyor.

10 Aralık 1919. İngiliz Savaş Dairesi, İngiliz kuvvetlerinin Kilikya ve Suriye'yi boşaltarak Filistin sınırının güney kanadına kadar çekilmiş olduklarını açıklıyor.

11 Ocak 1920. Osmanlı Parlamentosu İstanbul'da açılıyor.

21 Ocak 1920. Milli Türk Kuvvetleri, Maraş'taki Fransız garnizonuna hücum ediyor.

27 Ocak 1920. Milli Türk Kuvvetleri, başarılı bir şekilde Gelibolu yarımadasındaki bir cephaneliği yağmalıyor.

28 Ocak 1920. Osmanlı Parlamentosu, Misak-ı Milli'yi kabul ediyor.

9 Şubat 1920. Fransız garnizonu Maraş'ı boşaltıyor; sivil Ermeniler katlediliyor.

19 Şubat 1920. Çerkez çete reisi Anzavur Bey Kuvayı Milliye'yi Biga'dan çıkarıyor.

26 Şubat 1920. Westminister'deki Avam Kamarası'nda İstanbul'un geleceği tartışılıyor.

2 Mart 1920. Bonar Law, Avam Kamarası'nda İzmir Tahkikat Komisyonunun raporunu yayınlamayı reddediyor.

15 Mart 1920. İstanbul'daki önde gelen Türkler gece boyunca İngiliz askerleri tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülüyor.

16 Mart 1920. Lloyd George, Avam Kamarası'nda İzmir Tahkikat Komisyonunun raporunu yayınlamayı reddediyor. İtilâf Devletleri tarafından İstanbul'un karadan işgali ve denizden ablukaya alınması ve aynı anda, Anadolu'da bulunan bu ülkelere mensup kontrol subaylarının geri çağrılması. Doğu Trakya'daki Türk kuvvetlerine kumanda eden Cafer Tayyar Bey, İstanbul hükümetinin otoritesini tanımadığını açıklıyor.

22 Mart 1920. Lloyd George, Avam Kamarası'nda İzmir Tahkikat Komisyonu'nun raporunu yayınlamayı bir kez daha reddediyor.

24 Mart 1920. Bonar Law da, Avam Kamarası'nda İzmir Tahkikat Komisyonunun raporunu yayınlamayı reddediyor.

6 Nisan 1920. İzmit'in doğusundaki Anadolu topraklarında bulunan bütün İngiliz kuvvetleri İzmit yarımadasına doğru çekiliyor. Ali Rıza kabinesinin yerini ikinci Damat Ferit Hükümeti alıyor.

10 Nisan 1920. Güvenle bölgeden ayrılma karşılığında Kuvayı Milliye'ye teslim olan Urfa'daki Fransız garnizonu yolda katlediliyor.

11 Nisan 1920. Milli hareketi kınayan Ali Rıza Hükümetinin kararıyla bu konudaki fetvanın Şeyhülislam tarafından ilânı.

12 Nisan 1920. Osmanlı Parlamentosu dağıtılıyor.

18-27 Nisan 1920. İtilâf Devletlerinin San Remo konferansı.

18 Nisan 1920 (?). Anzavur Bey, Kuvayı Milliye tarafından püskürtülüyor.

Nisan sonu-1920. Kuvayı Milliye, Anzavur Bey'i Bandırma ve Biga'dan çıkartıyor.

23 Nisan 1920. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplanarak bir hükümet teşkil ediyor.

Nisan sonundan önce-1920. Ankara ve Moskova hükümetleri arasında askeri anlaşma imzalanıyor.

6 Mayıs 1920. İstanbul Hükümeti'ne ait delegasyon Barış Konferansı için Paris'e geliyor.

11 Mayıs 1920. Barış Anlaşması'nın taslak metni İstanbul'dan gelen delegelere veriliyor.

12 Mayıs 1920. Barış Anlaşması'nın taslak metni İngiliz basınında yayınlanıyor.

28 Mayıs 1920 (?). Pozantı'daki Fransız garnizonu sahile doğru çekilmeye çalışırken Milli Türk Kuvvetleri tarafından esir alınıyor.

30 Mayıs 1920 (?). Kilikya'daki Türk ve Fransız kuvvetleri arasında ateşkes sağlanıyor (bu ateşkes on beş gün içinde ihlâl edilecektir).

Mayıs sonu-1920. Kuvayı Milliye, Adapazarı ve Yalova'yı ele geçiriyor.

3 Haziran 1920. Arnavutlar, bir ültimatom verdikten sonra Avlonya'daki İtalyan garnizonuna saldırıyorlar (Bkn: 31 Temmuz 1920 tarihli *Times* gazetesi); İtalyan demiryolu ve deniz nakliyat işçileri Arnavutluk savaşı için cephane ve mühimmat taşımayı reddediyorlar.

11 Haziran 1920. Arnavutluk'a gitme emri verilen Trieste'deki İtalyan birliklerinde isyan çıkıyor.

15 Haziran 1920. Kuvayı Milliye, İzmit'teki Hint asıllı askerlerden oluşan İngiliz garnizonuna karşı saldırıya geçiyor.

18 Haziran 1920. Downing Street 10 Numarada, Venizelos ile Lloyd George arasındaki görüşmeler başlıyor.

19-20 Haziran 1920. Hythe konferansı. Katılanlar: Lloyd George, Millerand, Venizelos, Mareşal Foch, General Weygand, Mareşal Sir Henry Wilson.

20 Haziran 1920. Akdeniz'deki tüm İngiliz gemilerinin İstanbul'a gitmesi emri veriliyor.

21-22 Haziran 1920. İtilâf Devletleri'nin Boulogne'daki konferansı.

22 Haziran 1920. Venizelos Yunan birliklerinin Anadolu'daki askeri faaliyetlerinin teyit edildiğini basına açıklıyor. Yunan Ordusunun Milli Türk Kuvvetlerine karşı düzenlediği saldırı başlıyor.

25 Haziran 1920. İngiliz donanmasına bağlı birlikler Mudanya'yı işgal ediyor.

30 Haziran 1920. İstanbul hükümeti'nin İtilâf Devletleri hükümetlerinin barış taslağı tekliflerine cevabı yayınlanıyor. İtalyan hükümeti Avlonya'nın sivil Arnavut idaresine devredildiğini ilân ediyor.

Haziran boyu-1920 (?). Ankara ve Moskova hükümetleri arasında siyasi uzlaşmaya varılıyor.

2 Temmuz 1920. Bandırma, İngiliz ve Yunan donanmasına bağlı kuvvetlerce işgal ediliyor. Mezopotamya'da Arap ayaklanması başlıyor.

6 Temmuz 1920. İngiliz deniz kuvvetleri Gemlik'i işgal ediyor. İtalyan askerleri Durazzo'dan çekiliyor.

8 Temmuz 1920. Yunan Ordusu Bursa'ya giriyor.

9 Temmuz 1920. İngiliz Ordusu, İstanbul garnizonunu güçlendirmek amacıyla, Batum'dan çekiliyor, bu sayede Erivan'daki Ermeni Cumhuriyeti'nin Batı ile olan teması büyük ölçüde sekteye uğruyor.

14 Temmuz 1920. Şam'daki Milli Arap Hükümetine, Suriye sahilindeki Fransız kuvvetlerine kumanda eden general tarafından ültimatom gönderiliyor.

15 Temmuz 1920. Fransız kuvvetleri Milli Arap Hükümetine bağlı toprakları işgal ediyor.

20 Temmuz 1920. Yunan ve İngiliz kuvvetleri Tekirdağ'ı işgal ediyor.

23 Temmuz 1920. Fransız kuvvetleri Halep'e giriyor.

25 Temmuz 1920. Yunan kuvvetleri Edirne'yi işgal ederek Cafer Tayyar Bey'i esir alıyor. Şam'a giren Fransız kuvvetleri Milli Arap hükümetini deviriyor.

3 Ağustos 1920. İtalyan ve Arnavutluk hükümetleri tarafından imzalanan anlaşmayla Avlonya Arnavutluk'a bırakılırken, Saseno adası İtalya'ya veriliyor.

10 Ağustos 1920. Sèvres'de (i) İtilâf Devletleri ile Türkiye arasında barış anlaşması, (ii) İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Anadolu'ya ilişkin üçlü anlaşma, (iii) Azınlıkları ilgilendiren hususlarda Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasındaki anlaşma, (iv) Azınlıklar konusunda Ermeni temsilcileriyle İtilâf Devletleri arasındaki anlaşma, (v) Rodos ve On İki Adalar hususunda Yunanistan ve İtalya arasındaki protokol imzalanıyor.

29 Ağustos 1920. Yunan Ordusu Uşak'ı işgal ediyor.

5 Eylül 1920 (?). İtalyan birliklerinden sonuncusu Avlonya'yı terkediyor.

17 Eylül 1920. Hindistan Bürosundan Sir Percy Cox'un bir Arap devleti kurma vazifesiyle Mezopotamya'ya gönderildiği açıklanıyor.

Eylül sonundan önce-1920. Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Milli Türk kuvvetleri Erivan'daki Ermeni Cumhuriyetini işgal ediyor.

15 Şubat 1920. Kilikya yaylalarındaki Hacin adlı Ermeni kasabasının Milli Türk kuvvetlerinin eline geçmesi ve sakinlerinin katledilmesi.

17 Ekim 1920. Sovyet hükümeti Erivan Cumhuriyeti'ne ültimatom veriyor.

20 Ekim 1920. İngiliz Savaş Dairesi, Mezopotamya'daki İngiliz askeri kontrolunun yeniden tesisi için başlanan ana askeri operasyonların tamamlandığını ilân ediyor.

25 Ekim 1920. Yunan Kralı Alexandros'un ölümü.

31 Ekim 1920. Sovyet kuvvetleri Perekop'ta General Wrangel'in hatlarını yarmayı başarıyor.

2 Kasım 1920. Kazım Karabekir Paşa'ya bağlı kuvvetler Kars'ı ele geçiriyor.

14 Kasım 1920. Yunanistan'da genel seçimler. General Wrangel'in ordusu Sivastopol'u boşaltıyor.

16 Kasım 1920. General Wrangel'e bağlı birlikler İstanbul'a ulaşıyor.

17 Kasım 1920. Venizelos görevi bırakıyor.

2 Aralık 1920. Erivan'da Taşnak hükümetinin devrilerek yerine bir Sovyet hükümeti kurulması.

4 Aralık 1920. Moskova hükümeti tarafından Millici Türklere gönderilen ve onların Ermeni topraklarında daha fazla ilerlemelerini yasaklayan ül-

timatom; Ankara ve Erivan hükümetleri arasında birkaç gün sonra imzalanan barış anlaşması.

5 Aralık 1920. Yunanistan'da, Kral Konstantin'in geri çağrılması için düzenlenen halk oylaması.

19 Aralık 1920. Kral Konstantin Atina'ya varıyor.

Aralık sonu-1920. Mezopotamyadaki son kabileler de İngiliz kuvvetlerine teslim oluyor.

9 Ocak 1921. Yunanlıların keşif maksadıyla Bursa'dan İnönü'ye doğru büyük bir kuvvetle hücuma geçmeleri.

21 Şubat 1921. İtilâf Devletlerinin Londra'da düzenlediği konferansa Atina, İstanbul ve Ankara hükümetlerine mensup delegasyonların katılmaları.

12 Mart 1921. Londra Konferansının sona erişi.

16 Mart 1921. Moskova ve Ankara hükümetleri tarafından imzalanan Moskova anlaşması.

23 Mart 1921. Yunanlıların bahar taarruzu başlıyor.

4 Nisan 1921. Yunanlıların bahar taarruzu sona eriyor.

Nisan ortası-1921. Yunanlıların düzenlediği vahşet hareketlerinin başlangıcı.

18 Mayıs 1921. İstanbul'da İtilâf Devletlerini temsil eden üç yüksek komiser tarafından tarafsızlık ilânı ve bir tarafsız bölgenin tayin edilmesi.

Haziran başları-1921. Türklerin organize ettiği vahşet hareketleri başlıyor.

21 Haziran 1921. İngiliz hükümeti Yunan hükümetini İtilâf devletlerinin arabuluculuğunu kabul etmeye davet ediyor.

25 Haziran 1921. Yunan hükümetinin bu daveti reddettiğine dair notasının yarı resmi bir özeti Atina'da yayınlanıyor.

25-30 Haziran 1921. Yunan birlikleri İzmit bölgesini ve Yalova yarımadasını boşaltıyor.

10 Temmuz 1921. Yunanlıların yaz taarruzu başlıyor.

17 Temmuz 1921. Yunan ordusu Kütahya'yı ele geçiriyor.

19 Temmuz 1921. Yunan ordusu Eskişehir'e giriyor.

21 Temmuz 1921. Türklerin Eskişehir'in doğusundan Yunan ordusuna karşı düzenlemiş oldukları karşı saldırı akim kalıyor.

14 Ağustos 1921. Yunan ordusu doğuya doğru ilerlemek üzere yeniden harekete geçiyor.

24 Ağustos 1921. Yunan ordusu, Sakarya ve Göksu üzerindeki yeni Türk mevzilerine karşı umumi bir saldırı başlatıyor.

8 Eylül 1921. Türk karşı saldırısı başlıyor.

12-13 Eylül 1921. Yunan ordusu yeniden Sakarya'yı geçiyor.

16 Eylül 1921. Yunan ordusu çekilmeye başlıyor.

23 Eylül 1921. Yunan ordusu Eskişehir'i de içine alacak şekilde eski mevzilerine geri dönüyor.

13 Ekim 1921. Ankara hükümeti ile üç Maverayı Kafkas sovyet cumhuriyeti arasında Kars anlaşmasının imzalanması.

20 Ekim 1921. Franklin-Bouillon ile Yusuf Kemal Bey Ankara anlaşmasını imzalıyorlar.

22 Mart 1922. İngiliz, Fransız ve İtalyan Dışişleri bakanları Paris Konferansı'nda bir araya gelerek, Türk-Yunan savaşını bitirmeye yönelik ve Yunan ordusunun Anadolu'yu boşaltması esasına dayanan bir ateşkes anlaşması teklifinde bulunuyorlar.

26 Mart 1922. İngiliz, Fransız ve İtalyan Dışişleri bakanları Atina, İstanbul ve Ankara hükümetlerine gönderdikleri barış tekliflerini ilân ediyorlar.

31 Mart 1922. Lord Curzon 26 Mart tarihli barış teklifleri hakkında Lordlar kamarasında bir konuşma yapıyor.

5 Nisan 1922. Ankara hükümeti, Anadolu'nun hemen boşaltılması kaydıyla 26 Mart tekliflerini kabul ediyor.

15 Nisan 1922. İstanbul'daki müttefik yüksek komiserleri Ankara hükümetinin 5 Nisan tarihli notasına cevap veriyor.

23 Nisan 1922. Ankara hükümeti, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarının, teklif olunan mütareke ile eş-zamanlı olarak gerçekleştirilmesinde ısrar ediyor.

16 Mayıs 1922. Chamberlain, Avam kamarasında yapmış olduğu konuşmada majestelerinin İstanbul'daki yüksek komiseri tarafından gönderilen ve kuzeydoğu Anadolu'daki organize Türk vahşeti hakkında Amerikalı görgü tanıklarının beyanlarını içeren telgraflardan alıntılar yapıyor.

7 Haziran 1922. Yunan donanması Samsun'u bombalıyor.

29 Temmuz 1922. Trakya'daki ordusunu güçlendiren Yunan hükümeti, müttefik hükümetlerden İstanbul'da Yunan askeri işgaline izin vermesini talep ediyor.

30 Temmuz 1922. Müttefik devletler Yunan talebini reddediyor. İzmir'deki Yunan yüksek komiseri 'İyonya'nın otonomisini' ilân ediyor.

3 Ağustos 1922 (?). Ankara hükümetinin dahiliye vekili Fethi Bey'in boğazların Milletler Cemiyeti kontrolu altında tarafsız bölge sayılması teklifi ile Londra'ya gelişi.

4 Ağustos 1922. Lloyd George'un Avam kamarasının dönem sonunda yaptığı konuşma (Yunan Yüksek Komuta Heyeti, hemen akabinde bu konuşmanın bazı bölümlerini günlük sirküler halinde Yunan ordusuna dağıtmıştır).

23 Ağustos 1922. Türk ordusunun Menderes ve Bilecik cephelerinde keşif hareketlerine başlaması.

26 Ağustos 1922. Türk ordusu Afyonkarahisar'a karşı saldırıya geçiyor.

27 Ağustos 1922. Afyonkarahisar'ın düşüşü.

1-2 Eylül 1922. Yunan ordusu Eskişehir'i boşaltıyor.

2 Eylül 1922. Fethi Bey, Roma'da İtalyan hükümeti tarafından kabul ediliyor.

9 Eylül 1922. Türk ordusu İzmir'e giriyor.

12 Eylül 1922. Londra'daki Fransız büyükelçisi, Fransa'nın boğazların serbestisi hususunda 'Türkiye'nin meşru hassasiyetlerini korumayı arzu ederken' majestelerinin hükümeti ile dayanışma içinde olacağı hususunda temin ediyor. Profesör Gilbert Murray, azınlık hakları belgesini Milletler Cemiyeti genel kuruluna sunuyor.

13 Eylül 1922. Büyük İzmir yangını başlıyor.

14 Eylül 1922. Rusya, boğazlar hususunda İngiliz hükümetine nota veriyor.

15 Eylül 1922. Fransızların, İngiliz hükümetine boğazların serbestisi ile 18 Mayıs 1921 tarihinde ilân edilen tarafsız bölgelerin taarruzdan masuniyeti hususunda destek garantisi verdikleri nota.

16 Eylül 1922. İngiliz hükümeti, boğazların serbestisi hususunda gerektiği takdirde İngiliz müstemlekeleri, Yugoslavya ve Romanya'dan askeri destek garantisi talep edildiğini ama Doğu Trakya'nın geleceğine herhangi bir atıfta bulunulmadığını bildiren manifestoyu basına açıklıyor.

18 Eylül 1922. Fransız hükümeti, boğazların Anadolu yakasında yer alan birliklerinin yirmi dört saat içerisinde geri çekilmesini emrediyor.

19 Eylül 1922. İngiliz hükümeti, 18 Eylül tarihli manifesto üzerine yapmış olduğu mütalaayı basına açıklıyor. Lord Curzon, Paris'e varıyor.

20 Eylül 1922. Paris'te Lord Curzon ile Pointcaré arasında müzakereler başlıyor.

21 Eylül 1922. Lloyd George, bir sendika delegasyonuna Doğu krizi konusunda mülâkat veriyor.

23 Eylül 1922. Lord Curzon ile Poincaré arasında anlaşmaya varılıyor. Önde gelen müttefik devletler Ankara hükümetini iki esas üzerine barış konferansına davet ediyorlar: (i) Trakya'da, Meriç nehrine dek Türk hükümranlığının yeniden tesisi ve (ii) tarafsız bölgelerin taarruzdan masuniyeti ile Türk askeri güçlerinin bu ara dönem zarfında Trakya dışında tutulması. Lloyd George, Çanak'daki pozisyon hakkında gazetecilere açıklamada bulunuyor. Türk süvarisi, Çanakkale boğazının Anadolu yakasından tarafsız bölgeye giriyor.

24 Eylül 1922. Rus hükümeti, İngiliz hükümetine boğazlar sorununun çözülmesine katılma talebini bildiren bir nota veriyor. Midilli ve Sakız adalarındaki Yunan birliklerinde ihtilâlci hareket başlıyor.

25 Eylül 1922 (?). İhtilâlci Yunan hareketi Selanik'e sıçrıyor.

26 Eylül 1922. İhtilâlci Yunan hükümetine ait bildiriler uçaklardan Atina üzerine atılıyor.

27 Eylül 1922. İhtilâlci birlikler Lávrion'da karaya çıkıyor. Kral Konstantin tahttan ayrılıyor. İhtilâlci komite Venizelos'tan ülke dışındaki Yunan çıkarlarını temsil etmesini talep ediyor.

28 Eylül 1922. İhtilâl ordusu muzaffer bir şekilde Atina'ya giriyor.

29 Eylül 1922. Ankara hükümeti, müttefik devletler tarafından 23 Eylül tarihinde gönderilen daveti kabul ediyor ve öncelikle bir mütareke konferansı toplanması teklifinde bulunuyor.

30 Eylül 1922. Kral Konstantin, Yunanistan'dan ayrılıyor.

3 Ekim 1922. Mudanya'da mütareke konferansının açılışı.

4 Ekim 1922. Ankara hükümetinden müttefik devletlere nihai barış konferansıyla ilgili ilâve bilgilerin aktarılışı.

5-6 Ekim 1922. İngiliz kabinesinin gece toplantısı.

6 Ekim 1922. Lord Curzon, Paris'e dönüyor.

7 Ekim 1922. Bonar Law'un mektubu *Times*'da yayınlanıyor. Lord Curzon ile Poincaré, Yunanlıların Trakya'yı nasıl boşaltacakları konusunda anlaşmaya varıyorlar.

8 Ekim 1922 (?). Bulgar hükümeti, Trakya'nın tamamına otonomi verilmesine taraftar olduğunu açıklıyor.

8 Ekim 1922. Yunan hükümeti, Venizelos'un tavsiyesi üzerine, Doğu Trakya'nın kaybına razı oluyor.

11 Ekim 1922. Mudanya mütarekesinin imzalanışı.

14 Ekim 1922. Lloyd George'un Manchester konuşması. Mudanya mütarekesinin şartları Yunan hükümeti tarafından kabul ediliyor.

17 Ekim 1922 (?). İngiliz hükümetinin, İtalyan hükümetine Oniki Adalar'ın akibetine ilişkin verdiği nota.

18 Ekim 1922. Milli Türk ordusuna mensup bir jandarma birliğinin İstanbul'a girişine müsaade edilmiyor.

19 Ekim 1922. Refet Paşa'nın Ankara hükümeti adına Doğu Trakya valisi olarak İstanbul'a gelişi. Lloyd George'un istifası.

21 Ekim 1922 (?). İngiliz hükümeti, Rus hükümetinden, yaklaşan barış konferansına katılmayı arzu ettiğini belirten bir nota daha alıyor.

27 Ekim 1922. Önde gelen Avrupalı müttefik devletler tarafından Lozan'da düzenlenen barış konferansına Ankara, Babıali, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri ile oturumların belirli bir kısmına katılmaları kaydıyla bilahare Rusya ve Bulgaristan'ın davet edilmeleri.

29 Ekim 1922. İstanbul'da Halife-Sultan ile Refet Paşa'nın görüşmeleri.

30 Ekim 1922. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde Halife-Sultan'a karşı karar tasarıları kabul ediliyor.

31 Ekim 1922. Ankara hükümeti Lozan davetini kabul ediyor.

1 Kasım 1922. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi kendini Türkiye'nin hükümran gücü olarak ilân ediyor, Osmanlı İmparatorluğunu ve saltanatı kaldırıyor, Babıali'nin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren almış olduğu bütün resmi kararları geçersiz sayıyor ve Osmanoğulları mensuplarından birini halife seçme hususunda yetki sahibi olduğunu bildiriyor.

3 Kasım 1922 (?). Lozan'a katılma daveti Babıali tarafından reddediliyor.

4 Kasım 1922. İstanbul'da Refet Paşa'nın hükümet darbesi ve Sultan'ın hükümetinin istifası. Bulgar başbakanı Stambolisky'nin Belgrad'a geçmeden önce Bükreş'i ziyaret etmesi.

5 Kasım 1922. Refet Paşa, müttefik yüksek komiserlerine verdiği bir nota ile İstanbul'un boşaltılmasını talep ediyor.

6 Kasım 1922 (?). *Peyam-ı Sabah*'ın başyazarı Ali Kemal Bey, İzmit'te linç ediliyor.

9 Kasım 1922. Rusya, Lozan'a kısıtlı katılım davetini reddediyor.

10-12 Kasım 1922. Yunan Dışişleri Bakanı Politis, Belgrad'ı ziyaret ediyor.

14 Kasım 1922. İngiltere'nin barış konferansına iştirak etmesi için *sine quâ non* şartları içeren memorandum İngiliz hükümeti tarafından Fransız hükümetine gönderiliyor.

16 Kasım 1922. Irak hükümetinin istifası.

17 Kasım 1922. Halife-Sultan, *Malaya* zırhlısına sığınıyor.

19 Kasım 1922. Lord Curzon, Poincaré ve Mussolini, Territet'de bir araya geliyor.

20 Kasım 1922. Sabık Halife-Sultan Mehmet Vahdettin Efendi Malta'ya varıyor. Abdülmecid Efendi, kendisine teklif edilen halifelik makamını kabul ediyor. Lozan barış konferansı açılıyor.

KİTAPLAR LİSTESİ[1]

BİRİNCİ BÖLÜM

i. Yakındoğu Medeniyetinin Yükselişi ve Çöküşü

DIEHL, CH: Byzance, Grandeur et Décadence (Paris, 1919. Flammarion).

DIEHL, CH: Histoire de l'Empire Byzantin (Paris, 1919. Picard).

GELZER, H: Byzantinische Kulturgeschichte (Tübingen, 1909. Mohr).

GRENIER, P: L'Empire Byzantin, son Évolution Social et Politique (2 cilt. Paris, 1904).

HESSELING, D C: Essai sur la Civilisation Byzantine (Hollanda dilinden Fransızcaya tercümesi. Paris, 1907).

JORGA N: The Byzantine Empire (Londra, 1907. Dent).

NEUMANN C: Weltstellung des byzantinischen Reiches von der Kreuzzügen (Leipzig, 1894. Duncker & Humbolt).

RAMBAUD A: Études sur l'Histoire Byzantine (Paris, 1919. Colin). Doğu Roma İmparatorluğuyla Bulgaristan arasındaki Yüz Yıl Savaşları hakkında bir çalışmayı da içermektedir.

*VASIL'EV A A: History of the Byzantine Empire. I. Cilt, 1081'e dek inen olaylar, Petrograd, 1917 (Rusça).

ZLATARSKI V N <SLATARSKI W N>: Geschichte Bulgariens 679-1396 = Bulgarische Bibliothek, no 5, cilt 1 (Leipzig, 1918).

ii. Ortadoğu Medeniyetinin Yükselişi ve Çöküşü

GIBBONS H A: The Foundation of the Ottoman Empire, 1300-1403 (Oxford, 1916. Clarendon Press).

---

1 Bu liste ne bir bibliyografi olarak kabul edilebilir ne de böylesi bir niyetle hazırlanmıştır. Bu kitabın metni içinde tartışılan veya kendilerine atıfta bulunulan muhtelif meseleler hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak isteyenlerin başvurabileceği bir özet rehber olarak kabul edilebilir. Bu konudaki bir kataloğun tek başına bir cildi doldurabileceği sebebiyle, 1921 hadiseleri haricinde, birinci dereceden görgü şahitlerinden nadiren bahsedilmiştir. Doğrulama imkanını bulamadığım referansları (*) işaretiyle göstermeyi uygun gördüğümü de belirtmek isterim.

HAMMER J VON: Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung (İki cilt. Viyana, 1815). Belgeleriyle.

HAMMER <-PURGSTAAL> J VON: Geschichte des osmanischen Reiches (On cilt. Pest ve Viyana, 1827-35; dört cilt. Pest, 1835-36[2]; Fransızca tercümesi ve atlası, on sekiz cilt. Paris, 1835-43).

JORGA N: Geschichte des osmanischen Reiches (1774'e kadar uzanan ilk dört cilt. Gortha, 1908-11. Perthes).

KOCA (veya KUJY) BEG: Abhandlung über den Verfall des Osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen (W.F.A. Behrnauer'in Z.D.M.G.'de yaptığı Almanca tercümesi; xv. s: 277-332. Leipzig, 1861. Brockhaus).

LANE-POOLE S: Medieval India, 712-1764 = Stories of the Nations Series (Londra, 1903. Fisher Unwin).

LYBYER A H: The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent = Harvard Historical Studies, xviii (Cambridge, Mass. 1913. University Press).

MORELAND W H: India at the Death of Akbar: An Economic Study (Londra, 1920. Macmillan).

OWEN S J: The Fall of the Mogul Empire (Londra, 1912. Murray).

RYCAUT Sir P: The Present State of the Ottoman Empire (Londra, 1668[1]).

TISCHENDORF P A: Das Lehnwesen in den moslemischen Staaten, insbesondere im osmanischen Reiche, mit dem Gesetzbuche der Lehen unter Sultan Ahmed I (Leipzig, 1872).

iii. Modern Yunanlıların Batılılaşması

ANON: Perì tìs en Dhimitsáni Ellinikìs Skholìs ke perì ton kathidhritòn ke próton aftìs dhidhaskálon <Dhimitsana'daki Rum Okulu, Kurucuları ve İlk Öğretmenleri> (Atina, 1847. Koromilas). Yunanca.

BLANCARD TH: Les Mavroyéni (Paris, tarihsiz. Flammarion).

CHASSIOTIS G: L'Instruction Publique chez les Grecs depuis la Prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours (Paris, 1881. Leroux).

KOLOKOTRÓNIS TH: Dhiíyisis Symbándon tìs Ellinikìs Phylís, 1770-1836 (Atina, 1889[2]. Estía). Yunanca.

LUNZI E: Storia delle Isole Ionie sotto il Reggimento dei Reppublicani Francesi (Venedik, 1860).

MENDELSSOHN-BARTHOLDY K: Graf Johann Kapodistrias, mit Benutzung handschriftlichen Materials (Berlin, 1864).

NEROULOS J R, ancien premier ministre des hospodars grecs de Valachie et de Moldavie: Histoire de l'Insurrection Grecque, précédée d'un précis d'Histoire Moderne de la Grèce (Paris ve Cenevre, 1834).

PHOTAKOS <=PH. KHRYSANTHÓPULOS, Theodore Kolokotrónis'in başyaveri>: Memoirs (İki cilt. Atina, 1899. Sakellários). Yunanca.

*STAMATIÁDHIS E I: Viographíe ton Ellíon Meghálon Dhierminéon <Yunanlı Büyük Tercümanların Biyografileri> (Atina, 1865). Yunanca.

iv. Cyril Lukaris

LUKARIS, KYRILLOS, ŒCUMENICAL PATRIARCH: Omoloyía tìs Khristianikìs Písteos: Confessio Christianae Fidei (Cenevre, 1633). Yunanca ve Latince paralel metinler.

METTETAL A: Études Historiques sur le Patriarche Cyrille Lucar (Strasburg, 1869).

PICHLER A: Geschichte des Protestanismus in der orientalischen Kirche im 17 Jahrhundert (Münih, 1862).

RENİÉRIS M: Kyrillos Lúkaris, o ikumenikòs Patriárkhis (Atina, 1859. Mavrommátis). Yunanca.

SMITH, THOMAS: Miscellanea, in quibus continentur...brevis et succincta narratio de vitâ, studiis, gestis et martyrio D. Cyrilli Lucarii, Patriarchae Constantinopolitani... (Londra, 1686).

v. Osmanlı Türklerinin Batılılaşması

AHMED EMİN: The Development of Modern Turkey as measured by its Press = Columbia Studies in History, Economics and Public Law, lix [142] (New York, 1914).

CAUSSIN DE PERCEVAL A P: Précis Historique de la Destruction du Corps des Janissaires (1826). Türkçeden tercüme (Paris, 1833. Didot).

DE CHÉNIER L: Les Révolutions de l'Empire Ottoman (Paris, 1789).

DE JUCHERAU DE ST. DENYS A: L'Histoire de l'Empire Ottoman, 1792-1844 (Dört cilt. Paris, 1844. Imprimeurs Unis).

DE JUCHERAU DE ST. DENYS A: Les Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808 (İki cilt. Paris, 1819).

JORGA N: Geschichte des Osmanischen Reiches (Cilt v. 1774-1912. Gotha. 1913. Perthes).

MANDELSTAM A: Le Sort de l'Empire Ottoman (Lausanne & Paris, 1917. Payot).

MIDHAT A H: Life of Midhat Pasha (Londra, 1903. Murray; Paris, 1908. Payot [Fransızca]; İstanbul, 1909 [Türkçe]).

MOLTKE H K B, VON: Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, 1835-39 (Berlin, 1875; 1911. Miller).

MUHAMMAD AS'AD SAFVAT. Bkn: Caussin de Perceval A P.

12 Mart 1917 tarihli OSMANLI KANUNU. Bu kanunla bütün dini mahkemelerle bu mahkemelerle ilgili görevliler Adliye Nezaretinin otoritesi altına yerleştirildiler (Resmi metin Osmanlı İmparatorluğunun yayın organı Takvim-i Vekayi'nin 2840 numaralı sayısında yayınlanmıştır. Almanca tercümesini Berlin Neuer Orient'in 15 Eylül 1917 tarihli nüshasında bulabilirsiniz. s: 546).

PEARS Sir E: Abdu'l-Hamid (Londra, 1917. Constable).

POULOY G: Les Emprunts de L'Etat Ottoman (Paris, 1916).

UBICINI J H A: Lettres sur la Turquie, ou Tableau Statistique... depuis le Khatti-cherif de Gulkhané, 1839 (İki cilt. Paris, 1853-54^2).

URQUHART D: The Spirit of the East (İki cilt. Londra, 1838).

YOUNG G: Corps de Droit Ottoman (Yedi cilt. Oxford, 1905-06. Clarendon Press).

vı. Kadim Yunan ve Doğu Medeniyetlerinin Karşılıklı Etkileşimleri

BEVAN E R: The House of Seleucus (İki cilt. Londra, 1902. E.Arnold).

BOUCHÉ-LECLERCQ A: Histoire des Seleucides (İki bölüm. Paris, 1913).

CUMONT FR: Les Religions Orientales dans le Paganisme Romain = Musée Guimet, Annales, Bibliotèque de Vulgarisation. cilt xxiv (Paris, 1906).

FERGUSON W S: Greek Imperialism (Londra, 1913. Constable).

HARNACK A VON: Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten (Leipzig, 1906; İki cilt halinde İngilizce tercümesi. Londra, 1908^2. William & Norgate).

LAKE, KIRSOPP: Landmarks in the History of Early Christianity (Londra, 1920. Macmillan).

MOMMSEN TH: The Provinces of the Roman Empire (İngilizce tercümesinin ikinci cildi. Londra, 1886. Bentley).

REITZENSTEIN R: Die Hellenistischen Mysterienreligionen (Leipzig ve Berlin, 1910. Teubner).

WENDLAND P: Die Hellenistische-Römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum (Tübingen, 1912^2 und ^{3}. Mohr).

vii. Sovyet Rus ve Milli Türk Hükümetleri arasındaki ilişkiler

RANSOME, ARTHUR: 4-9 Temmuz 1921 tarihlerinde Reval'den gönderilen ve Manchester Guardian'ın 12-22 Temmuz 1921 tarihli tarihli nüshalarında yayınlanan 'Rusya'nın Doğu Politikası' üzerine yedi makale.

viii. Yakın ve Ortadoğu'da Batı kökenli siyasi milliyetçiliğin yayılması

BRAILSFORD H N: Macedonia, its Races and their Future (Londra, 1906. Methuen). Haritalarla.

'DIPLOMATIST': Nationalism and War in the Middle East (Oxford, 1915. Clarendon Press).

DURHAM M E: Twenty years of the Balkan Tangle (London, 1920. G.Allen and Unwin).

SETON-WATSON R W: The Rise of the Nationality in the Balkans (Londra, 1917. Constable). Haritalarla.

'TEKIN ALP' <=Cohen, Albert>: Türkismus und Pan-Türkismus (Weimar, 1915. Kiepenheuer).

*VARANDIAN M: Les Origines du Mouvement Arménien (İki cilt. Cenevre, 1913). Fédération Révolutionnaire Arménienne [yani Taşnak komitacıları. -Ç.N.].

ix. Yunanistan'daki 'Dil Meselesi'

GREEK MINISTRY OF CULTS AND PUBLIC INSTRUCTION: Bülten, Ek-3; 'Milli okulların ilk üç sınıfında dil öğretimi' (Atina, 1919). Yunanca.

GREEK MINISTRY OF CULTS AND PUBLIC INSTRUCTION: Bülten, Ek-5; 'Milli okulların dördüncü sınıflarında dil öğretimi' (Atina, 1920). Yunanca.

KHATZIDHÁKIS G N & KRUMBACHER K: To Próvlima tis Neotéras ghraphoménis Ellinikís, ypò K. Krumbacher; ke apándisis is aftòn, ypò G. N. Khatzidhákis <K. Krumbacher'in 'Modern Yunan Yazı Dili Problemi' isimli eseri ve G. N. Khatzidhákis'in cevabı> (Atina, 1905. Sakellarios).

KRUMBACHER K: Das Problem der neugriechischen Schriftsprache (Münih, 1903. Verlag der K.B.Ak.Wiss). Khatzidhákis'in Almanca orijinalindeki ilk bölümü yukarda belirtilmiştir.

PALLIS A: Iliádha (Paris, 1904. Chaponet; Liverpool, 1917. Liverpool Booksellers). İlyada'nın popüler Yunancaya tercümesi.

PALLIS A: I Néa Dhiathíki kata to Vatikáno Kherŏghrapho Metaphrasméni (Livepool, 1910[2]. Liverpool Booksellers). Popüler Modern Yunancada Yeni Ahit.

PHOTIÁDHIS Ph Dh: To Ghlossikòn Zitima k'i Ekpedheftiki mas Anayénnidis <Dil meselesi ve Eğitimimizin Yeniden Doğuşu> (Atina, 1902. 'Estía' Press).

PSICHARI, JEAN: Works, 1901-1913 (Paris, Welter; Atina, 'Estía' Press). Mr Psichari'nin tutkusu, kadim Yunan morfolojisi ve sözdiziminin yardımına müracaat etmeksizin, modern Yunancayı Batı medeniyetinin fikirlerinin aktarılmasında bir vasıta haline getirmekti. Eski kelime dağarcığını kullanmakta ama ödünç aldığı kelimeleri modern formlara yerleştirmektedir.

ROÏDHİS E Dh: ídhola: Ghlossikì Meléti (Atina, 1893. 'Estía' Press).

TRIANDAPHYLLíDHIS M: Prin kăun: I Alíthia ya t'Anaghnostikă tis Dhimotikís (Atina, 1921. 'Estía' Press).

YANíDHIS E[2]: Ghlóssa ke Zoï: Analytikì Meléti tu Ghlossikú Zitímatos <Dil ve Hayat: Dil Meselesi Üzerine Bir Analitik Çalışma>. (Atina, 1914[3]. 'Estía' Press).

x. İslam Dünyasında 'Hilafet Meselesi'

AMEER ALI, Right Hon SYED: The Caliphate: A Historical and Juridical Sketch (*Contemporary Review*, Haziran 1915).

BARTHOLD W: Studien über Khalif und Sultan (*Der Islam*, Band vi).

*DAVENPORT J: Essay upon the Caliphate (Calcutta, 1884).

INDIAN KHILAFAT DELEGATION (1920): 1. The Turkish Setllement and the Indian Muslim Attitude (Londra, 1920). Delhi'de, 19 Ocak 1920 tarihinde Hindistan'daki Kral Naibine karşı yapılan konuşma ve Bombay'daki Tüm-Hindistan Hilafet Konferansının 15-17 Şubat tarihlerindeki oturumlarında kabul edilen Manifestosu.

INDIAN KHILAFAT DELEGATION (1920): 2. The Secretary of State for India and the Indian Khilafat Delegation (Londra, 1920). 2 Mart 1920 tarihinde, Hindistan İşleriyle ilgili Devlet Bakanlığına vekâlet etmekte olan Right Hon. H.A.L. Fischer ile yapılan bir mülâkat.

INDIAN KHILAFAT DELEGATION (1920): 3. The Prime Minister and the Indian Khilafat Delegation (Londra, 1920). Murahhas Heyetin 19 Mart 1920'de Başbakan ile yapmış oldukları görüşmelerin tutanakları.

LANE-POOLE S: The Caliphate (*Quarterly Review*, Temmuz 1915).

---

2 Yunanca metinde 'Gianídhis' olarak gösterilmiştir.

MARGOLIOUTH D S: The Caliphate (*New Europe*, cilt xiv. 8 Nisan 1920 tarihli 182. sayı).

NALLINO C A: Apprunti sulla Natura del Califfato in Genere, e sul presunto Califfato Ottomano (Roma, 1917).

TOYNBEE A J: The Question of Caliphate (*Contemporary Review*, Şubat 1920)

İKİNCİ BÖLÜM

i. Ortaçağdaki Batılı Güçlerin Levant Bölgesinde Kurmuş Oldukları İmparatorluklar

ANDREÁDHIS A M: Perì tis Ikonomikìs dhiikíseos tis Eptanísu epì Venetokratías (İki cilt. Atina, 1914. Estía). Yunanca.

BROWN H F: The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century (*Journal of Hellenic Studies*, cilt xl. pt 1, 1920).

DE MAS LATRIE J M J L: Privilèges Commerciaux accordés à la République de Venise par les Princes de Crimée et les Empereurs Mongols de Kiptchak (Paris, 1868. École des Chartes, série vi. Cilt iv, s: 580).

FOTHERINGHAM J K ve WILLIAMS L F R: Marco Sanudo, Conqueror of the Archipelago (Oxford, 1915. Clarendon Press).

HEYD W: Colonie Commerciali degli Italiani in Oriente nel Medio Evo (İtalyanca tercüme, İki cilt. Venedik, 1866-68. Antonelli).

HEYD W: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter (İki cilt. Stuttgart, 1879; P. Raynaud'un Fransızca tercümesi, iki cilt. Leipzig ve Dessau, 1885-86).

HOPF K: Les Giustiniani Dynastes de Chios (Fransızca tercümesi. Paris, 1888. Leroux).

JEGENLEHNER J: Beiträge zur Verwaltungsgeschichte Kandias im 14ten Jahrhundert (*Byzantinische Zeitschrift*, xiii. 1904).

LUNZI E: Della Condizione Politica delle Isole Ionie sotto il Dominio Veneto (Venedik, 1858; Yunanca orijinali, Atina, 1856. Philadelphéfs).

MILLER W: Essays on the Latin Orient (Cambridge, 1921. University Press). Cenevizliler üzerine bilhassa ilgi çekici bilgiler içermekte.

MILLER W: The Latin Orient = Helps for Students of Histroy, No. 37 (Londra, 1920. S.P.C.K.).

MILLER W: The Latins in the Levant (Londra, 1908. Murray).

PAGANO C: Dele Omprese e del Dominio dei Genovesi nella Grecia Libri iv (Genoa, 1846).

SAULI L: Della Colonia dei Genovesi in Galata (İki cilt. Turin, 1831. Bocca).

SCHAUBE A: Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge (Münih ve Berlin, 1906. Oldenbourg).

TANFANI CENFORANTI L: Niccolö Acciajuoli (Floransa. 1863).

ii. Levant'ta İngiliz-Fransız Rekâbeti

ABBOT G F: Turkey, Greece and the Great Powers: A Study in Friendship and Hate (Londra, 1916. Scott). Haritalarla.

CHARRIÈRE E: Négociations de la France dans le Levant = Collction de Documents Inédits sur l'Histoire de France, 1ière Série, Histoire Politique (Dört cilt. Paris, 1848-60).

DE SAINT PRIEST, F E DE GUIGNARD, COMTE: Mémoire sur l'Ambassade de France en Turquie et sur le commerce des Français dans le Levant (Paris, 1877. Leroux).

EPSTEIN M: The Early History of the Levant Company (Londra, 1908. Rotledge).

FOREIGN OFFICE, HISTORICAL SECTION: The Eastern Question = Peace Handbooks, No. 15 (Londra, 1920. H.M. Stationary Office).

FOREIGN OFFICE, HISTORICAL SECTION: France and the Levant = Peace Handbooks, No. 66 (Londra, 1920. H.M. Stationary Office).

HOLLAND T E: The European Concept in the Eastern Question (Oxford, 1855. Clarendon Press).

MARRIOTT J A R: The Eastern Question: An Historical Study of European Diplomacy (Oxford, 1918^2. University Press).

MASSON P: Histoire du Commerce Français dans Levant au xviie siècle (Paris, 1896).

STRUPP K: Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur Orientalischen Frage (Gotha, 1916. Perthes).

URSU J: La Politique Orientale de François I. 1515-47 (Paris, 1908).

iii. Avrupa Savaşının Patlak Vermesinden İtibaren Gerçekleştirilen Gizli ve Umuma Açık Anlaşmalar

Mart 1915: Müttefiklerinin (kendilerine gönderilen 4 Mart 1915 tarihli Rus notasına cevaben) Rusya'nın İstanbul ve bitişiğindeki Boğazlara hakim toprakların sahibi ünvanını tanıdıklarını bildirir nota [Bu ünvan, Rus İhtilâli sonrasında birbirini izleyen Rus hükümetlerinin 10 Nisan ve 19 Mayıs 1917 tarihli açıklamalarıyla üstü örtülü olarak reddedil-

miştir. Müttefiklerin vermiş olduğu cevabın bir özetiyle birlikte, 4 Mart 1915 tarihli Rus notasının tam metni, Rus arşivlerine geçen resmi memorandum haliyle, daha sonraları Bolşevikler tarafından yayınlanmıştır].

26 Nisan 1915: Fransa, Rusya, Büyük Britanya ve İtalya arasında Londra'da imzalanan anlaşma [Gizli olmasına rağmen daha sonra resmen ilân edilmiştir = İngiliz Parlamentosu Evrakı, Cmd. 671 (Müteferrik, No. 7), 1920].

Mayıs 1916: Türkiye'nin Asya topraklarının tasarrufuna dair Büyük Britanya, Fransa ve Rusya arasındaki anlaşma = Sykes-Picot Anlaşması [Gizli olmasına rağmen daha sonra Bolşevikler tarafından kamuya açıklanmıştır].

Nisan 1917: Londra Anlaşmasının 9. maddesi mucibince Büyük Britanya, Fransa ve İtalya başbakanlarının St. Jean de Maurienne'de bir araya gelerek imzaladıkları anlaşma [Gizli].

30 Ekim 1918: İtilaf devletleriyle Türkiye arasında imzalanan mütareke [Resmi metin *Times*'ın 2 Kasım 1918 tarihli nüshasında yayınlanmıştır].

11 Mayıs 1920: İstanbul'daki Osmanlı Hükümetinin temsilcilerine sunulan anlaşma taslağı [Resmi özet 12 Mayıs 1920 tarihli *Times*'da yayınlanmıştır].

10 Ağustos 1920: Türkiye ile Sèvres'de imzalanan barış anlaşması = İngiliz Parlamentosu Evrakı, Cmd. 964 (Anlaşma Serisi, No. 11), 1920.

10 Ağustos 1920: Anadolu konusunda İngiliz İmparatorluğu, Fransa ve İtalya arasında Sèvres'de imzalanan üçlü anlaşma = İngiliz Parlamentosu Evrakı, Cmd. 963 (Anlaşma Serisi, No. 12), 1920.

10 Ağustos 1920: <Azınlıkların haklarına saygı gösterilmesi konusunda> Yunanistan ile İtilaf devletleri ve müttefikleri arasında Sèvres'de imzalanan anlaşma[3] = İngiliz Parlamentosu Evrakı, Cmd. 960 (Anlaşma Serisi, No. 13), 1920.

20 Ekim 1921: Eski bakanlardan Franklin-Bouillon ile Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in 20 Ekim 1921 tarihinde imzaladıkları Ankara anlaşması [İngiliz Parlamentosu Evrakı arasında İngiltere'nin Paris Büyükelçiliğinden gönderilen mektupla aynı zarf içinden çıkan belge olarak yayınlanmıştır. Cmd. 1556 (Türkiye, No. 2), 1921].

5 Kasım - 15 Aralık 1921: Majestelerinin hükümetiyle Fransız hükümeti arasında 20 Ekim 1921 tarihli Ankara anlaşması hakkındaki mektuplaşma = İngiliz Parlamentosu Evrakı, Cmd. 1570 (Türkiye, No. 1), 1922.

---

3 Ermenistan temsilcileriyle de benzeri bir anlaşma imzalanmıştır.

26 Mart 1922: Yakındoğu ile ilgili Paris konferansı kararlarının Büyük Britanya, Fransa ve İtalya dışişleri bakanları tarafından Atina, İstanbul ve Ankara hükümetlerine gönderilmesi [Resmi özet *Times*'ın 28 Mart 1922 günkü nüshasında yayınlanmıştır].

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

i. Doğu Roma İmparatorluğu içinde Anadolu'nun konumu

BURY J B: The Imperial Administrative System in the 9th century with a revised text of the Kleterologion of Philotheos = British Academy Supplemental Papers, I (Londra, 1911. Oxford University Press).

GELZER H: Genesis der Byzantinischen Themenverfassung = Abhandlungen Phil-Hist. Classe der Kon. Sächs. Gesellschaft der Wiss. Cilt: xviii. No. 5 (Leipzig, 1899. Teubner).

PHILOTHEOS: Bury'ye bakınız.

ii. Onuncu ve On birinci yüzyıllarda Doğu ve Orta Anadolu'da Ziraat Problemi

TESTAUD G: Des Rapports des Puissants et des Petits Propriétaires Ruraux dans l'Empire Byzantin au Xe Siècle (Bordeaux, 1898).

USPENSKY TH[4]: On the History of Peasant Proprietorship in Byzantium (Petrograd, 1883. *Journal of Ministry of Public Instruction*, cilt ccxxv. s: 30-87 ve 301-360). Rusça.

USPENSKY TH[4]: Considerations on the History of Agriculture in Byzantium (Petrograd, 1888. *Journal of Ministry of Public Instruction*, cilt cclix. s: 229-259). Rusça.

VASIL'EVSKY V[4]: Materials for the Internal History of the Byzantine Empire: I. Measures for the Protection of Peasant Proprietorship (Petrograd, 1879. *Journal of Ministry of Public Instruction*, cilt ccii. s: 160-232). Rusça.

iii. Anadolunun Türkleşmesi

DAWKINS R M: Modern Greek in Asia Minor (Cambridge, 1916. University Press).

---

4 K.Krumbacher'in 'Geschichte der Byzantinischen Literatur (Munich, 1897^{2}. Beck)' isimli eserinden alınan referanslar.

LAURENT J: Byzance et les Turcs Seljoucides dans l'Asie Occidentale jusqu'en 1081 = Annales de l'Est, 28me Année. Fasikül ii (Nancy, 1919. Berger-Levrault).

RAMSAY Sir W M: The Intermixture of Races in Asia Minor: Some of its Causes and Effects = Proceedings of the British Academy. Cilt vii (Londra, 1917. Oxford University Press).

RAMSAY Sir W M: The Turkish Peasantry of Anatolia (*Quarterly Review*, Jan 1918).

TSAKYROGLU M: Perì Yurùkon <Yörükler>: Ethnolokikì Meléti (Atina, 1891).

WÄCHTER A: Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im xiv Jahrhundert (Leipzig, 1903. Teubner).

iv. Suriye'deki Arap Milliyetçiliğinin Tarihi

AZOURY, NEGIB: Le Réveil de la Nation Arabe dans l'Asie Turque (Paris, 1905. Plon-Nourrit).

ISKANDER OF BEYRUT: The Lebanon in Turmoil: Syria and the Powers in 1860 -Scheltema J.F. tarafından Arapçadan tercüme edilmiştir = Yale Oriental Series, Researches, cilt 7 (New Haven, 1920. Yale University Press).

v. Anadolu'daki Yunan Rönesansı

DIETERICH K: Das Griechentum Kleinasiens = Lander u. Völker der Türkei, Heft. ix (Leipzig, 1915. Veit). Bu kitabın İngilizce tercümesi 'American-Hellenic Society' tarafından yayınlanmıştır (New York. 1918. Oxford University Press, American Branch).

MACCAS L: L'Hellénisme de L'Asie Mineure: Son Histoire, sa Puissance, son Sort (Paris, 1919. Berger-Levraut).

PONTUS, NATIONAL DELEGATION OF THE EUXINE: 'Barış Konferansına sunulan memorandum' (Manchester, 1919. Norbury & Natzio).

vi. Ayvalık

APOSTOLÁKIS I DH: Kydhoniakè Meléte ke Parallilismí: cilt i, pt 1: Ta pro tis Katastrophís (Kydhoniés = Aivali, 1914. 'Ilios' Press).

SAKKARIS G: Istoria ton Kydhonión (Atina, 1920. Vitsikunákis).

vii. Anadolu'daki Yunan ve Türk Milliyetçiliği Arasındaki İhtilâf, 1908-1918 (dahil)

Anonim: L'Hellenénisme de l'Asie Mineure et la Jeune Turquie: Protestation et Appel à l'Humanité Civilisée, par un témoin oculaire des crimes turcs (Basıldığı yer ve tarih zikredilmiyor). Yunan kaynağı.

CARNEGIE ENDOWMENT FOR INTERNATIONAL PEACE, DIVISION OF INTERCOURSE AND EDUCATION: Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars (Washington, D.C., 1914). Rumeli'den gelen sivil Türk halkının göçüyle, Anadolu'da yaşayan sivil Rumların uğradığı mezalimin irtibatlandırılması hakkında bu kitabın dördüncü bölümünde yer alan 138-139. sayfalara bakınız.

YUNAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI: Persecutions of the Greek Population in Turkey since the Beginning of the European War, according to Official Reports of Hellenic Diplomatic and Consular Agents (Londra, 1918. Constable).

YUNAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, BASIN BÜROSU: Les Persécutions Antigrecques en Turquie de 1908 à 1921 devant la 3me Assemblée Nationale à Athènes, Séances des 5, 6 et 8 Avril 1921 (Atina, 1921).

MATARANGAS A: Black Days in the History of the pure Hellenic Provinces of Kydhoniès and Moskhonísia <Mávre Imére ton Ellinikotăton Eparkhiòn Kydhoniòn ke Moskhonisíon>: An accurate Narrative of their Persecutions, Deportations, and other Sufferings, 1914-19 (İzmir, 1919. 'Mélissa' Press). Yunanca.

CİHAN PATRİKLİĞİ: Persecution of the Greeks in Turkey, 1914-18 (İstanbul, 1919).

ALTINCI BÖLÜM

i. Anadolu Coğrafyası

BAEDEKER K: Konstantinopel und Kleinasien (Leipzig, 19142. Baedeker).

FOREIGN OFFICE, HISTORICAL SECTION: Anatolia = Peace Handbooks, No 59 (Londra, 1920. H M Stationary Office).

KONDOYÁNNIS P M: Yeographía Mikràs Asías (Atina, 1921. Petrákos).

PHILIPPSON A: Reisen und Forschungen im Westlichten Kleinasien = Ergänzungshefte 167, 172, 177, 180, 183 zu Petermann's Mitteilungen (Gotha, 1910-15. Perthes).

RAMSAY Sir W M: Cities and Bishoprics of Phrygia (İki cilt. Oxford, 1895-97. University Press).

RAMSAY Sir W M: Historical Geography of Asia Ninor = Royal Geographical Society, Ek belgeler, cilt iv (Londra, 1890. Murray).

ii. Haritalar

ANDERSON J G S: Asia Minor, 1:250,000,000 = Murray's Handy Classical Maps Series (Londra, 1903. Murray).

BRİTANYA SİLAHLI KUVVETLERİ, GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI, COĞRAFİ ETÜDLER DAİRESİ: No 2097, Asia Minor, 1:250,000,000 (Londra, War Office).

KIEPERT R: Karte von Kleinasien, 1:400,000 (Berlin, Dietrich Reimer <Ernst Vohsen>).

PHILIPPSON A: Topographische Karte des westlichen Kleienasiens 1:300,000. Altı pafta (Gotha, 1910. Perthes).

SCHWEIGER-LERCHENFELD A VON: Kulturkarte Kleinasiens, 1:2,000,000 (Viyana, 1878. Mitteilungen der K.K. Geographischen Gesellschaft, cilt xxi).

YEDİNCİ BÖLÜM

i. Tarihte Batı'daki Azınlıklara Yönelik Muamele

ARNOLD C F: Ausrottung des Protestantismus in Salzburg unter Erzbischof Firmian und seiner Nachfolgern = verein für Reformationsgeschichte. Nos. 67 und 69 (2 Heften, Halle. 1901-02).

LEA H C: The Moriscos of Spain: Their Conversion and Expulsion (Londra, 1901. Quaritch).

SOKOLOW, NAHUM: History of Zionism, 1600-1918 (İki cilt, Londra. 1919, Longmans).

TURBERVILLE A S: Mediaeval Heresy and the Inquisition (Londra, 1920. Crosby Lockwood).

VECCHIO A DEL, E CASANOVA E: Le Rappresaglie nei Comuni medievali e specialmente in Firenze (Bologna, 1894). Bibliyografya ile birlikte.

ii. Tarihte Ortadoğu'daki Azınlıklara Yönelik Muamele

(a) Arap İmparatorluğunda

ARNOLD Sir T W: The Preaching of Islam (Londra, 1913[2]. Constable).

BELIN F A: Fetoua relatif à la condition des Zimmis... depuis l'établissement de l'Islamism jusqu'au milieu du viiie siècle de l'Hégire (Paris, 1852). Arapçadan tercüme.

GOTTHEIL R J H: Dhimmis and Moslems in Egypt = Old Testament and Semitic Studies in Memory of W R Harper, cilt ii (Chicago, 1908. University Press).

MARGOLIOUTH D S: The Early Development of Mohammedanism = Hibbert Lectures, İkinci seri (Londra, 1914. William & Norgate).

MUHAMMAD IBN'ALI <ibn-al-Nakkash adıyla da anılır>: BELIN F A'ya bakınız.

(b) Osmanlı İmparatorluğunda

FRANCO M: Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire Ottoman, depuis les origines jusqu'à nos jours (Paris, 1897. Durlacher).

MENSELSSONH S: The Jews in Asia, especially in the 16th and 17th centuries (Londra, 1920. Kegan Paul).

STEEN DE JEHAY F VAN DEN: De la Situation Légale des Sujets Ottomans Non-Musulmans (Brüksel, 1906).

TRIETSCH, DAVIS: Die Juden der Türkei = Länder und Völker der Türkei, No 8 (Leipzig, 1915. Veit.)

iii. Ermeni Katliamları

HARRIS, J RENDEL & H B: Letters from the Scenes of the Recent Massacres in Armenia <1895-97> (Londra, 1897. Nisbet).

BRITISH GOVERNMENT: The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire: Documents presented to Viscount Grey of Falladon, Secretary of State for Foreign Affairs = Parlamento Evrakı. Müteferrik, No 31, 1916.

LEPSIUS J: Deutschland und Armenien, 1914-1918: Sammlung Diplomatischer Aktenstücker (Potsdam, 1919. Tempelverlag).

iv. Anadolu'da 15 Mayıs 1919'dan itibaren vuku bulan Yunan ve Türk katliamları

GEHRI M (Délégué du Comité International de la Croix Rouge): Mission d'Enquête en Anatolie, 12-22 Mai 1921 = Extrait de la *Revue International de la Croix Rouge*, 3me Année. No 31, 15 juillet 1921. s: 721-735 (Cenevre, 1921).

İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri tarafından görevlendirilen MÜTTEFİKLERARASI SORUŞTURMA KOMİSYONU: Reports on Atrocities in the Districts of Yalova and Guemlek and in

the Ismid Peninsula = İngiliz Parlamento Evrakı. Cmd. 1478 (Türkiye, No 1). 1921.

OSMANLI HÜKÜMETİ, Dahiliye Nezareti, Mülteciler Dairesi: Publications Nos 4 and 5 = Greek Atrocities in Turkey, First and Second Books (İki cilt, İstanbul, 1921. Ahmed Ihsan & Co.'s Press). İngilizce.

CONSEIL CENTRAL DU PONT <Pontus> (Atina, Rue Paparigopoulou 15): Livre Noir: La Tragédie du Pont, 1914-22 (Atina, 1922). Fransızca ve İngilizce.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

i. Batı'nın önyargıları

TOYNBEE, ARNOLD J: The Murderous Tyranny of the Turks (Londra, 1917. Hodder & Stoughton). Doğu Meselesine karşı yanlış yaklaşıma dair - muhtemelen genel ortalamadan daha da kötü olmayan- bir örnek.

ii. Kadim Hıristiyan Ülkesinin Yıkılışı

(a) Yakındoğu Kiliselerinin Birlikten Ayrılışı

KLEYN H G: Jacobus Baradaeus, the founder of the Syrian Monophysite Church (Leyden, 1882. Brill). Hollanda dilinde [Jacop Baradaeus, Suriye ve Mısır'da devrimci Monophysite kilise teşkilâtı oluşturmak suretiyle, Katolik kilisesinin otoritesini tümüyle ortadan kaldırmıştır. Hayatının büyük bir bölümünü 'kanundan kaçarak' geçirse de Roma Hükümeti kendisiyle baş edememiştir].

LABOURT J: Le Christianisme dans L'Empire Perse sous la Dynastie Sassanide (Paris, 1904. Lecoffre).

TER-MINASSIANTZ E: Die Armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den syrischen Kirchen bis zum Ende des 13 Jahrhundert (Leipzig, 1904. Hinrichs).

WOODWARD E L: Christianity and Nationalism in the Later Roman Empire (Londra, 1916. Longmans).

(b) Katolik ve Ortodoks Kiliseleri Arasındaki Kapanmayan Yara

BRÉHIER L: La Querelle des Images, 8me-9me siècles (Paris, 1904^{2}. Bloud).

BRÉHIER L: Le Schisme Oriental du xime siècle (Paris, 1899. Leroux).

COVEL Dr J: Some Account of the Present Greek Church (Cambridge, 1722).

GARDNER A: Theodore of Studium, his Life and Times (Londra, 1905. Arnold).

HELLADIUS A: Status presens Ecclesiae Graecae, in quo etiam causae exponuntur cur Graeci Moderni Novi Testamenti editiones in Graeco-Barbarâ Linguâ factas acceptare recusent (Nuremberg [?], 1715).

NORDEN W: Papsttum und Byzanz, bis 1453 (Berlin, 1903. Behr).

PARGOIRE J: L'Église Byzantine, AD 527-847 (Paris, 1905. Lecoffre).

RYCAUT, Sir PAUL: The Present State of the Greek and Armenian Churches, AD 1678 (Londra, 1679).

iii. İslam'da Helenistik Unsurlar

BECKER C H: Christentum und Islam (Tübingen, 1907. Mohr) = Christianity and Islam (New York, 1910. Harper).

BROWNE E G: A Literary History of Persia: Cilt i 'from the Earliest times until Firdawsi' (Londra, 1902. Fisher Unwin).

CARRA DE VAUX: Les Penseurs de l'Islam: cilt i 'Les Souverains, l'Histoire et la Philosophie Politique'; cilt ii 'Les Géographes, les Sciences Mathématiques et Naturelles' (Paris, 1921. Geuthner).

DIETERICHI, Fr H: Works [British Museum kataloğuna bakınız].

GÜTERBOCK K: Islam im Lichte der byzantinischen Polemik (Berlin, 1912. Guttentag).

IBN KHALDUN: Prologomena <Mukaddime>. 'Bütün Eserleri' Arapça. Yedi cilt. Bulaq A H. 1824; Baron M G de Slane'in üç ciltlik Fransızca tercümesi. Paris, 1863-68. Imprimerie Impériale.

NICHOLSON R A: Studies in Islamic Mysticism (Cambridge, 1921. University Press).

O'LEARY, DE L: Arabic Thought and its Place in History (Londra, 1922. Trübner).

SHAHRASTANI: Kitabu'l-Milal wa'n-Nihal <Dini ve Felsefi Sırlar Kitabı> (W C Cureton'un düzenlediği Arapça metin. Londra, iki cilt. 1842-46; Notlarla birlikte Th Haarbrücker'in Almanca tercümesi. İki bölüm. Halle, 1850-51).

SPITTA W: Zur Geschichte Abu'l-Hasan al Ash'aris (Leipzig, 1876).

STEINER W: Die Mu'taziliten oder die Freidenker im Islam (Leipzig, 1865. Hirzel).

STEINER W: Die Mu'taziliten als vorläufer der islamischen Dogmatiker und Philosophen (Leipzig, 1865)

WELLHAUSEN J: Religiös-Politischen Oppositions-Parteien im Alten Islam = K Ges Wiss zu Göttingen, Phil Hist Klasse, N F. Cilt 2 (Berlin, 1901. Weidmann).

iv. Adhamándios Koraís

KORAÍS A: Apánthisma Epistolón <Seçilmiş Mektuplar>; I Rotas'ın editörlüğüyle (İki cilt. Atina, 1839 ve 1841. Rallis).

KORAÍS A: Epistolé <Mektuplar>; N M Dhamalas'ın editörlüğüyle (Üç cilt. Atina, 1885-86).

KORAÍS A: Mémoire sur l'Etat Actuel de la Civilisation dans la Grèce (Paris, 1803) = Ypómnima peri tis parúsis katastáseos tu politismù en Elládhi (Atina, 1853. Philadhelphéfs).

THERIANÓS DH: Adhamándios Koraís (Üç cilt. Trieste, 1889-90. Austrian Lloyd Press).

v. 'Éllinas' ya da 'Romyós' isimleri

BURY J B: History of the Later Roman Empire (İki cilt, Londra, 1889. Macmillan). Cilt ii, bk iv, pt 2, ch vii'ye bakınız: The Language of the Romaioi in the Sixth Century.

POLÍTIS N G: Éllines i Romyí? <Elen mi Rum mu?> (Atina, 1901. Sakellarios). Orijinal haliyle basına hitaben yazılmış bir mektup olarak yayınlanan bu risale, çağdaş Yunanlıların milli isminin 'Éllinas' <ya da daha arı haliyle 'Éllin'> değil de 'Romyös' olduğunu beyan eden şair Kostîs Palamás'a bir cevap niteliği taşımaktadır. Polítis sadece 'Éllinas' isminin Ortaçağ boyunca okumuşlar tarafından zaman zaman bir tür edebi yapmacıklık olarak kullanılmakla kalmayıp halkın kullanımından hiçbir zaman tümüyle silinmediğini -gerçekten de Bağımsızlık Savaşı ve sonrasındaki kullanımlarının bir yeniden doğuştan ziyade hayatta kalış olarak kabul edilmesi gerektiğini- ispatlamaya çalışmaktadır. Bu önemli bilim adamının hatırasına saygısızlık etmek kesinlikle aklımdan geçmese de bu tartışma içersinde ortaya koyduğu iddialarını ispatlamadığını söylemeden edemeyeceğim.

vi. Göçerliğin Ekonomisi ve Klimatolojisi

CONSTEN H: Weideplätze der Mongolen im Reiche der Chalcha (İki cilt. Berlin, 1919. Dietrich Reimer).

DEMOLİNS E: Comment la Route crée le Type Social; cilt i, ch i. La Route des Steppes: Type Tartare-Mongol (Paris, tarihsiz. Didot).

HERBETTE F: Le Poblème du Dessèchement de l'Asie Intérieure = *Annales de Géographie*. 1914. Cilt xxiii, no 127 (Paris, 1915. Colin).

HUNTINGTON, ELLSWORTH: The Pulse of Asia: A Journey in Central Asia illustrating the Geographical Basis of History (Boston ve New York, 1907. Houghton Mifflin).

PEISKER J: Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turko-Tataren und Germanen und ihre sozial-geschichtliche Bedeutung (Stuttgart, 1905).

PEISKER J: The Asiatic Background = Cambridge Mediaeval History. Cilt i (Cambridge, 1911. University Press).

PEISKER J: The Expansion of the Slavs = Cambridge Mediaeval History. Cilt ii (Cambridge, 1913. University Press).

PUMPELLY R: Explorations in Turkestan, Expedition of 1903 (Washington DC, 1905. Carnegie Institution).

PUMPELLY R: Explorations in Turkestan, Expedition of 1904: Prehistoric Civilisations of Anau; Origins, Growth, and Influence of Environment (İki cilt. Washington DC, 1908. Carnegie Institution).

vii. M.S. 950-1250 arasındaki kurak dönemde göçerlik patlaması

BLOCHET E: Introduction à l'histoire des Mongols de Fadl Allah Rashid ed-Din = Gibb Memorial Series, xii (Londra, 1910. Luzac).

CAHUN L: Introduction à l'Histoire d'Asie: Turcs et Mongols, des origines à 1405 (Paris, 1896).

CURTIN J: The Mongols: A History (Boston, 1908. Little, Brown & Co.).

CZAPLICA M A: The Turks of Central Asia in History and at the Present Day (Oxford, 1918. University Press). Tam Bibliyografya.

DIETERICH K: Byzantinische Quellen zur Länder-und Völkerkunde: Teil II, Das Gebiet der neueren Wandervölker (Leipzig, 1912. Wigand).

HAMMER-PURGSTALL J VON: Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak (Pest ve Viyana, 1840). Bibliyografya ile.

HOWORTH Sir H H: History of the Mongols (Dört ciltte üç bölüm halinde. Londra, 1876-88. Longmans).

PLANO CARPINI, JOHN DE: Libellus historicus Ioannis de Plono Carpini, qui missus est legatus ad Tartaros AD 1246 ab Innocentio IV, Pontifice Maximo (Hakluyt'un İngilizce versiyonuyla birlikte C R Beazley'in editörlüğünde. Londra, 1903. Hakluyt Society).

RUBRUQIS, WILLIAM DE: Itinerarium anno gratiae 1253 ad partes Orientales (Hakluyt'un İngilizce versiyonuyla birlikte C R Beazley'in editörlüğünde, Plano Carpini'yle aynı cilt içinde, *q.v.*).

POLO, SER MARCO Kitabı; Albay Sir H Yule editörlüğünde İngilizce tercümesi (H Cordier tarafından tadil edilen ikinci baskı. İki cilt. Londra, 1903. Murray -ekleri 1920'de bilahare yayınlanmıştır).

STRAKOSCH-GRASSMANN G: Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241-42 (Innsbruck, 1893). Beş harita.

viii. Otlak ve meraların Ruslar tarafından kolonizasyonu

İNGİLİZ AMİRALLİĞİ, HABERALMA DAİRESİ, COĞRAFYA BÖLÜMÜ: Handbook of Siberia and Arctic Russia, cilt i. Genel (Londra, 1921. H M Stationary Office). Haritayla.

MAVOR J: Economic History of Russia (İki cilt. Londra, 1914. Dent).

RUSYA TARIM BAKANLIĞI, MUHACERET KOMİSYONU: Aziatskaya Rossiya (3 parts 4° and Atlas fol. Petrograd, 1914).

WIEDENFELD K: Sibirien in Kultur und Wirthschaft (Bonn, 1916. Weber).

ix. Volga Türkleri

1917 Mayısında Moskova'da toplanan Tüm-Rusya İslam Kongresi: Başta M M Tsalikov ve Rasulzadé olmak üzere delegelerin konuşmaları (Berlin'de yayınlanan *Neuer Orient*'in 20 Şubat 1918 tarih ve 10 numaralı sayısındaki Almanca tercümesi).

ALTDORFFER H: Kongresse der Mohammedaner Russlands in Kazan (*Neuer Orient*, cilt ii. 5 Ekim 1917 tarihli birinci sayı).

ALTDORFFER H: Etnographische Verhältnisse zwischen Wolga und Ural (*Neuer Orient*, cilt ii, 20 Mart 1918 tarihli 11 ve 12. sayılar).

İNGİLİZ AMİRALLİĞİ, HABERALMA DAİRESİ, COĞRAFYA BÖLÜMÜ: Manual on the Turanians and Pan-Turanism (Londra, 1921. H M Stationary Office). Haritayla.

ERUSLANOV P: Mahometan Propaganda among the Chemiss <pagan Finns> of the Ufa Government (Moskova, 1895). Rusça.

TURNERELLI E T: Kazan (İki cilt. Londra, 1854. Bentley).

x. Kapitülasyonlar

BROWN P M: Foreigners in Turkey: Their Juridical Status (Princeton, 1914. University Press).

*CASTELLANI E: Privilegi degli Stranieri in Oriente e nel Estremo Oriente (Roma, 1915).

'DIPLOMATE ANCIEN': Le Régime des Capitulations: son histoire, ses applications, ses modifications (Paris, 1898. Plon-Nourrit).

FRANSIZ VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ: Texte des traductions originales des Capitulations et des Traités conclus avec la Sublime Porte Ottomane (Comte de St Priest'in 'Mémoires sur l'Ambassade de France en Turquie' isimli hatıralarından. Paris, 1877. Leroux).

FRANSIZ VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ: Articles du Traité fait en l'Année 1604 entre Henri le Grand, Roi de France, et Sultan Ahmat, Empereur des Turcs (Paris, 1615. Paulin, Imprimerie des Langues Orientales). Fransızca ve Türkçe metinler.

ALMAN VE OSMANLI HÜKÜMETLERİ: Series of ten treaties in lieu of the previous Capitulations, signed by plenipotentiaries of the two Governments on the 11th January 1917 (*Reichs-Gesetzblatt*, Jahrgang 1918, No 55. 17 Mayıs 1918 tarihinde Berlin'de yayınlanmıştır.).

*Osmanlı vatandaşlarının statüsünü düzenleyen 3 Nisan 1917 tarihli OSMANLI KANUNU (Bkz. *Deutsche Levante-Zeitung*. Cilt 2, no 22).

OVERBECK A VON: Kapitulationen des Osmanischen Reiches = *Zeitschrift für Völkerrecht*, Beigabe, cilt x. Heft 3 (Breslau, 1917).

PEARS Sir E: Turkish Capitulations and the Status of British and other Foreign Subjects residing in Turkey (*Law Quarterly Review*, cilt xxi. No 84. Ekim 1905).

PELISSIÉ DU RAUSAS, G: Le Régime des Capitulations dans l'Empire Ottoman (İki cilt. Paris, 1902 ve 1911).

İndeks

İndekste yer alan rakamın hemen ardından gelen 'n' harfi, söz konusu sayfadaki dipnotuna atıfta bulunulduğunu göstermektedir ama aynı referansın hem anametinde hem de dipnotunda bulunduğu hallerde bu harf eklenmemiştir. Bazı anabaşlıklar toplu halde gösterilmiş, ayrıca indekslenmemiştir. Bunlar arasında Antlaşmalar (Anlaşmalar, Konvansiyonlar ve Protokoller de dahil), Azınlıklar, Demiryolları, Diller, Donanmalar, Eğitim, İhtilâller, Kanunlar, Koloniler, Konferanslar (Kongreler de dahil), Mülteciler (Sürgünler de dahil), Savaşlar, Seçimler ve Tahkikat Komisyonları bulunmaktadır. Önsözler, beşinci ve yedinci bölümlere sonradan eklenen notlar, tarihler tablosu, kitaplar listesi (ve çeviri esnasında konulan açıklayıcı dipnotları - Ç.N.) indekse dahil edilmemiştir.

Abbasi imparatorluğu bkn. Arap imparatorluğu
Abdülhamid II, Sultan 33, 152, 154, 157, 158, 194n, 214, 239
Abioi 431
Abluka, Avrupa savaşı esnasında denizden 29, 77, 355, 357
Adana 379n
Adem 440
Adnan Bey, Dr. 210
Adriyatik denizi 90, 231
Aeschylus 440
Aetolia, Antik 48
Afganistan 34, 54, 181
Afrika kıtası 425, Kuzey 34; 39, Tropikal 55, 70n
Afrikalılar, Güney 426
Afyonkarahisar 66, 260, 261, 263, 265, 273n, 276, 278-281, 283-285, 288, 298
Agesilaos, Kral 267
Agra bkn. Taç Mahal
Akdeniz 38, 48, 249, 260, 269, 424
'Akdenizli' ırk tipi 138, 142
Akhisar, 351, 386

Akköy (Yalova'nın kazası) 320, 366-369, 371, 377
Akköy'ün hoca vekili 320, 368
Alaşehir 203n, 235, 276, 277, 353
Alexâkis, Ioánnis 189n
Alfred, Kral 149
Ali Bey, Ödemişli 201n
Alkol yasağı 289
Allenby, General Lord 99, 278n
Alman nehirleri 220, politikası (Türkiye'ye yönelik) 102-103, 446, sosyalist partisi 29, ültimatomu (Belçika'ya verilen) 96, -üniversiteleri 76, 131
Almanlar 29, 153, 174, 272, 279, 291
Almanya 3 (1921 yılında İtilâf devletleri ile ilişkileri), 47, 49, 76 (Yunanistan'a vermiş olduğu destek), 123, 168n, 221, 272, 413, 453
'Alpine' ırk tipi 132, 138
Alsace-Lorraine 102
Altın boynuz 44
'Altın Çağ' 152, 444
'Altın Kapı' 294
Altınordu devleti 444n
Amanos tüneli 99, 263
Amasya -kasabası 180, -sancağı 378s
Ambelákia 144
Amerika ve Amerikan vatandaşları bkn. Birleşik Devletler
Amorion bkn. Hisarköy
Anadolu: Batı 19-20 (ırk savaşları), 39-41 (Yunanlıların askeri işgali), 80-83 (Venizelos'un talepleri), 86, 97, 125, 133-134, 141-146, (Modern Yunan kolonizasyonu), 163-168 (Yunanlılara karşı Türk misillemeleri), *ayrıca beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerde muhtelif yerlerde;* bozkırı (İç Anadolu) 69, 148, 259, 273n, 287; -daki Doğu Roma feodalizmi 128-135; -daki Fransız bölgesi 58, 65-66, 122, 259; -daki müttefik kontrol subayları 169-172, 179-180, 210, 218-219, 275, 329, 332; -daki İtalyan bölgesi 60-62, 65-66, 175, 180, 188, 230, 236, 273n; -daki Yunan ordusunun tahliyesi 117, 363; -nun Ruslar tarafından istilası (1916-18) 59, 223, 257; Orta ve Doğu Anadolu 125-126, 128-135, 170, 218-219, 224-225, 258, 264-265, 270, 286; -platosu, *altıncı bölümde muhtelif yerlerde;* Yakındoğu medeniyetinin beşiği olarak 13, 128-129, 423
Anadolu koleji, Merzifon'daki 181
Ankara 46, 63, 65n, 98, 109, 113n, 117, 118, 122, 123, 124n, 149, 180, 181,183, 186, 190, 200, 208, 210, 211, 213, 222-224, 229, 259, 264, 265, 270, 273n, 279, 285-288, 293, 296, 335, 337, 352, 378, 424
Ankara hükümeti bkn. Milli Türk Hükümeti
Anlaşmalar bkn Antlaşmalar
Anna Comnena 8

Antakya, Antik 268
Antalya -körfezi 261, -şehri 60, 90, 139, 263, 273n
Antlaşmalar: Alexandropol (Gümrü, 1920) 65n; Asya Türkiyesinin tasfiyesine ilişkin İngiliz-Fransız-Rus (1916) 56-60, 100, 259; Ayastefanos (1878) 87; Azınlıkların korunmasına yönelik antlaşmalar 413; Berlin (1878) 87n, 168, 340, 424, 446; Brest-Litovsk (1918) 28; Bükreş (1913) 165; Entente devletleri ile İtalya arasındaki Londra anlaşması (1915) 60; Franklin-Bouillon anlaşması 63, 65, 70, 98-99, 104, 118, 122-123, 209; İran'a ilişkin İngiliz-Rus (1907) 54, 62-63; İstanbul'a ilişkin İngiliz-Fransız-Rus (1915) 55-56, 64-66; Kars (1921) 65n; Kıbrıs konvansiyonu (1878) 87n; Küçük Kaynarca (1774), 14, 34, 411; Londra konvansiyonu (1832) 76n; Londra protokolü (1830) 442; Moskova (1921) 65n; Saint Jean de Maurienne (1917) 60-61, 65-66, 90; Sèvres'de Türkiye ile galip devletler arasında imzalanan barış antlaşması (1920) 3, 31, 39-40, 56, 58, 61, 66-67, 75, 93, 96, 98-99, 109-112, 115, 122, 155, 181-182, 192, 201-202, 207-208, 219, 275-276, 410, 453; Sèvres'de galip devletlerin kendi aralarında imzaladıkları -ve Türkiye'nin taraf olmadığı- üç taraflı antlaşma (1920) 58, 61-62, 122; Trianon (1920) 51; Versailles (1920) 28, 105; Yunanistan'a barış getiren Londra anlaşması (1827) 442n.
Antwerp 272, 401
Anzavur Bey, Çerkez 464-465
Arabistan 34
Arabistan çölü 34
Arabuluculuğu, Anadolu savaşında batılı güçlerin 109-114, 117, 124n
Arap imparatorluğu, Antik 25, 129
Arap milliyetçi hareketi 21, 55-57, 64, 100, 122n, 137, 257-258
Arap vilâyetleri, Osmanlı vilâyetlerindeki 58, 64, 158,169, 221, 249, 256
Ardahan bkn. Kars-Ardahan-Batum bölgesi
'Ares kurulu' (=Areopagus) 459
Argonotlar 261
Aristion, Antik Atina Profesörü 209n
'Aristoménis ve Gorgó'nun tarihi' 429
Aristonikos, Antik Bergamalı 269
Arkeologlar, Alman 76, Avusturyalı 173, 194n, batılı 288
'Armenoid' ırk tipi 132
Armutlu 167, 172, 327, 336, 348, 358-359, 456
Arnavutköy (Boğaziçi'ndeki) 210n, (Yalova-Gemlik yarımadasındaki) 344n, 349, 358
Arnavutlar 19, 158,
Arnavutluk 22, 69, -Ortodoks Kilisesi 228
Arnold, Prof. Sir T. W. 133n, 326n
Artemis'i, Efeslilerin 174
Askere alınma (Türkiye'de) 21-22, (kuramsal olarak Hindistan'da) 456

Assumptionistler, İzmitli 361
Asur 258
Asya, Orta 8, 136, 139, 141, 253, 454, 458
Athos dağı 424
Atlas okyanusu 425
Atina'daki 1 Aralık 1916 tarihli silahlı çatışmalar 78, 104, -daki Yunan krallığı hükümeti 109, 114n, 124n, 192, 295n, -dükleri 44, -daki Kutsal Sinod Meclisi 228, -üniversitesi 202
Atina akademisi, Antik 427
Atina konfederasyonu, Antik 267
Atinalılar, Antik 267
Australasia 157
Austrasian Franklar 33
Avam Kamarası, Westminister'deki 92n, 100, 114n, 116
Avgın 308
Avrasya 424
Avrupa kıtası 418, 423-425, 438
Avrupa Milletler Camiası 40, 339, 414
Avrupa toplumu (ya da Batı) 10, 18, 32, 130, 148, 207, 237, 310, 425-426, 435n, 455
Avustralyalılar (beyaz) 156, 426, (siyahi) 157,
Avusturya 3, 5, 29, 47, 51, 131, 150, 153, 222, 255, 259, 310, 339, 413, 446 ayrıca bkn. Habsburg Monarşisi
Avusturya-Macaristan bkn. Habsburg Monarşisi
Avusturya ordusu 310
Avusturyalılar, Alman asıllı 150, 153, 211
Ayasofya 35, 427
Ayazoluk (Modern Efes) 161
Aydın beyliği 135
Aydın ilçesi 353-354, 387-388, -kasabası 143, 145, 175-178, 188, 195n, 197, 225, 230-233, 273-274, 276, 332-333, 363, -vilâyeti 80, 83, 91, 139, 155n, 341
Ayvalık 19-20, 111, 141, 144-146, 164, 166-168, 197, 423, 450
Azerbaycan Transkafkasya Cumhuriyeti 50
Azınlıklar: Alman asıllılar 29, 207; -hakkındaki antlaşmalar bkn. Antlaşmalar; -ekonomik dayanak noktaları 18, 146-148, 170-172; -mübadeleleri 81, 164-165, 170-171; -korunmaları 62-63, 80, 105-106, 122-123, 148-149, 151, 159-161, 220-221, 224, 249-250, 291, 410, 412-417; Macar asıllılar 29, 207; Müslüman azınlıklar 31.

Babıâli 81, 90, 118, 180, 216, 315
Bafra 335
Bağçeşme (İzmit) 362
Bağdat 63, 66-67, 99, 122, 174, 263, 268, 299

Bahçecik (İzmit yakınlarında) 356
Bakû 50
Balçova (Aydın vilâyeti) 198
Balfour, Sir Arthur 89
Balıkçılık alanları, Kuzey Amerika'daki 55
Balıkesir 166
Balkan yarımadası 127, 129, 226, 265, 340
'Balkanizasyon' 28
Bandırma 261, 275-276, 278
Bantular 426
Basil II, Doğu Roma İmparatoru 129
Basklılar 435n
Basra 258
Başıbozuklar 30, 275, 339
Başkurt 232
Başlamış (Aydın vilâyeti) 351
Başlığın önemi (bir etnik aidiyet simgesi giysi olarak) 239, 310, 331, 344n, 374
Batı: -emperyalizmi, *ikinci ve üçüncü bölümlerde muhtelif yerlerde* ve 452; -entelijansiyası 445; -kiliseleri 32, 419-420; -basını 32, 69, 106, 455; -kamuoyu ve önyargıları 40, 68-72, 86, 88, 103-107, 123, 160, 208n, 222, 255-256, 417-447; -medeniyetinin anayurtları 13; -riyakârlığı 447. *Ayrıca,* batılı askeri ataşeler 119-120, 308-312, 320, 357n, 362, 364-376; batılı askerler 3, 69, 97, 120, 436; batılı denizciler 220; batılı dini hoşgörü 10, 325-328; *batılı siyasi ideallerin yayılması* 5.
Batılılar (=Franklar): 10, 33, 232, 315 (modern batılıların geleneksel insaniyetperverliği), 436 (Doğu'da ikâmet etmekte olan batılılar), 454n (XVII. asırda Japonya ve Habeşistan'dan sınır-dışı edilen batılılar).
Batum 220, 249, 331 ayrıca bkn. Kars-Ardahan-Batum bölgesi
Bavyeralılar 76
Bayındır 353, 387
Bayraklar 120, 220
Bekir Sami Bey 109n, 113n
Belçika ve Belçikalılar 18, 29, 93, 96, 319, 335, 339, 401, 435
Belfast 318
Benes, Dr. 51
Bergama, -ilçesi 182n, 189, 199; -kasabası 143-145, 163, 167, 197, 274
Bergama krallığı (antik dönemde) 48, 268-269
Beykoz 334
Beyrut 66, 258, 310
Beyrut Amerikan Koleji 310
Biga yarımadası 56
Bilim adamları, Antik Yunanlı 440
Bingazi 446

Birleşik Devletler (Amerika): 32 (Yunan kolonileri), 70 (senatosu ve itaatsizlik hareketi), 66 (partililere memuriyet dağıtma sistemi), 95 (Avrupa savaşına iştiraki), 101, 146, 156 (Uzakdoğulu göçmenlere karşı tutumu), 190 (vatandaşlarının Anadolu'da seyahatleri), 207, 221, 239, 301, 310, 318 (zencilerin linç edilmeleri), 351-352 (vatandaşlarının Türk vahşetine görgü şahiti olmaları), 418n ve 430n (güney eyaletleri), 426 (klasik çalışmalar), 453 (itaatsizlik hareketi)
Bismark, Prens 5
'Bitirici darbe' 284
Bizans bkn. Doğu Roma
Bizans kiliseleri 149, 175
'Black and Tans' 319
Boğaziçi 82, 90, 210 ayrıca bkn. Karadeniz çıkışındaki Boğazlar
Bohemya 131
Bohemyalılar, Alman asıllı 150
Bolşevikler bkn İhtilâller, Ruslar ve Rusya, Sovyet hükümeti ve Moskova
Bosna-Hersek 255, 446
Boşnaklar 162
Bozüyük 300, 303
Breslau Üniversitesi 209n
Bristol, Amiral 91, 275
British Museum 208
Brook, Rajah 44
Brüksel 195, 401
Bryce raporları 93, aynı zamanda bkn. Ermenilere Yönelik Muameleye dair İngiliz hükümetinin mavi kitabı
Bryony, H.M.S. 321-322, 347-349
Burdur 263
Bulgaristan 31, 50, 51, 75, 77-78, 80-83, 112, 228, 288, 295, 446
Bulgarlar 19, 32, 51, 106, 128-129, 140, 158
Bursa 11 (Yeşil Camii), 134, 167, 186n, 260, 261, 276, 278, 280-282, 285, 290 (savaş esiri olarak tutulan Türk subayları), 298, 301, 305, 307, 308, 358, 363, 364, 384
Bursa askeri hastanesi 183n, 310
Bürokrasi 153
Büyük Britanya bkn. Britanya imparatorluğu
Büyükelçiler konferansı, Ege adalarına ilişkin 81
Büyükelçilikler 36, 53, 68, 122, 340

Calthorpe, Amiral 90, 407
Capetian hanedanı, Fransa'nın 129
Carnegie Vakfı, Milletlerarası Barış İçin 160n
Cattaro 425

Cayster nehri bkn. Menderes nehri (Küçük)
Cemal Paşa (Enver ve Talât Paşaların mesai arkadaşı) 217
Cemil Bey (Bafra'nın Millici Kaymakamı) 351
Cenevre üniversitesi 9
Cenevizliler 44
Cezaevleri, İzmir'deki Yunan 199
Cezayir 256, 271
Chamberlain, Austen 114n
Chicago 32
Childs, W. J. 322
Clemenceau, George 89, 97, 101, 104
'Concert of Europe' bkn. Avrupa Milletler Camiası
Constantine bkn. Konstantin
Cordelió (İzmir) 184n
Costas bkn. Kostas
Cromer, Lord 196
'Cuius regio, eius religio' prensibi 327
'Currant-culture' 327
Curzon, Lord 124, 209, 471, 473-474, 476
Cyzicus, Antik 268
Czaplica, M. A. 434n

Çalıcaköy (Yalova kazası) 377
Çanakkale 53, 64, 82, 215, 264, -seferi 77, 209, 272, 281
Çarlık (Rus) 58, 259
Çatalca hattı 80, 82, 160
Çekler 51, 131
Çekoslovakya 29, 50, 207, 220, 413
Çengeller (Gemlik yakınlarında) 345
Çerkezler 162, 343-344
Çeşme yarımadası 424
Çeteler, 163, 182-184, 189, 215, 218, 234, 273n, 277, 281-283, 289, 312, *ayrıca yedinci bölümde muhtelif yerlerde,* çetelerin tanımlanması 338-341
Çiçerin, George 209
Çin 44, -ile Cenova'nın karadan ticareti 134n,
Çine (Güneybatı Anadolu kasabası) 230
Çinli muhacirler 156
Çinli Müslümanlar 33
Çubuklu 334

Dağemir (Aydın yakınlarında) 231, 233-234
Dalmaçya 146, 151
Danzig 146

Darius (Achaemenid hanedanının son kralı) 239, 270
Datça yarımadası 424
Dawkins, Prof. R. M. 138n
Değirmendere iskelesi ve köyü (İzmit körfezinde) 350, 383
Demiryolu: Anadolu [Alman] 280, 299, 304; Anadolu demiryolunun Eskişehir-Afyonkarahisar kesimi 263-265, 278-280, 284; Anadolu (genel referanslar) 169, 181, 259, 263-265, 278; Bağdat [Alman] 63, 67, 99, 122, 174, 258, 263, 268, 299; Doğu [Avusturya] 39, 293; Kasaba [Fransız] 143, 258, 261, 273; Kasaba demiryolunun Bandırma kesimi 261, 276, 278; Irak (İngiliz ordusu tarafından yapılan) 258n; Osmanlı Aydın [İngiliz] 142, 200, 224, 236, 258, 260, 273, 333, 388; Suriye [Fransız] 258; Trans-Hazar [Rus] 433-434; Trans-Sibirya [Rus] 424; Trans-Türkistan [Rus] 424
Denikin, General 96, 272
Denizli sancağı 80
Dereköy (Yalova'nın kazası) 377
Dersaadet 71, ayrıca bkn. İstanbul
Deucalion 426
Dhraghúmis, Müteveffa Ion 94
Dış politikanın demokratik kontrolu 70
Dicle nehri 99
Dikili 163, 167, 197
Diller: Almanca (Yüksek) 4, 130; Anadolu'daki Yunan-öncesi diller 126, 149, 239; Arapça 4, 136-137; Doğu dilleri departmanı (İzmir'deki Yeni Yunan Üniversitesinin) 197; Ermenice 137, 139; Farsça (Modern) 435; Felemenkçe 130; Fransızca 4, 130; Hint-Avrupa dilleri 435; İngilizce 131, 301; İngiliz okullarında çağdaş batılı dillerin eğitimi 4; Latince 127; Prakritçenin modern formları 4, 435; Sanskritçe 435; Süryanice 136; Turan dilleri 435; Türkçe 137, 139-140, 144, 149, 195-196 (Anadolu'daki Yunan Jandarmasının bilmediği), 225-227; Yakındoğu dilleri 10; Yunanca (Antik) 23-24, 127, 227, 426; Yunanca (Modern) 23-24, 127, 131, 138-140, 143-144, 196, 301
Dimitri, Koirulu 358
Dispanseri, İzmir İkiçeşmelik'deki Türk 206, 252
Dobrucalılar 162
Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz 44
Doğu Hint adalarındaki Müslümanlar 33, 123
Doğu Meselesi 10, 48, 53, 89, 115, 308, 495
Doğu Roma İmparatorluğu 128, 133, 258, 477, 489
Domuzları, Yaban 233, 362
Don nehri üzerindeki Ceneviz kolonileri 44
Donanması, Fransız 53, 89 (isyanı); İngiliz 53, 86, 88, 107, 120-121, 140, 276, 277n, 284n, 329, 331n, 449n; Müttefik 64, 78, 102, 166, 168, 180, 442 (Navarin); Türk 111; Yunan 80-81, 276, 354

'Dorylaion' bkn. Eskişehir
Downing Street 4
Dörpfeld, Dr. W. 76
Drahminin değeri 284, 294, 295n
'Drang nach Osten', Habsburg monarşisine ait 5
Duma Meclisi, Rusya'nın 434
Dúsmanis, General 284
Dürziler 53

Edirne 71, 467
Efes 11 (Ulucamisi), 139, 173-175, 188, 267
Eflatun 12, 227, 427
Eftim, Keskinli Papa 224-225, 227
Ege adaları 38, 142, 166, 279
Ege denizi 38, 80, 260, 268, 288
Eğirdir gölü 224
Eğitim: Doğu'da batılı tarzda 28, 181, 213, 216, 222, 296, 312, 440, 454; Modern Yunanlılarda 24, 32, 38, 76, 140n, 144, 153-154, 194; Türklerde 12, 15, 21, 142n, 154, 202-205; Volga Türklerinde 450
Eğitim Komisyonu, İzmir bölgesindeki Türk 204-205
Eisner, Kurt 319
Ekber, İmparator 11
Eliot, Sir Charles 430
Elmalı (Yalova yakınlarında) 345
Emine, Armutlulu 359
Emperyalizm 47, 70, 269, 451
Engere (Yalova-Gemlik yarımadasında) 344, 369
'Entente', İngiltere ile Fransa arasındaki bkn İngiliz-Fransız rekabeti
Enternasyonal, Yeşil 51
Enver Paşa 209, 210, 217, 223
Epir 162, 192, 193, 195
Ereğli (Marmara) 350, 351
Ereğli (Konya) 263, 265
Erivan Cumhuriyeti 50, 65n, 126, 223, 311, 379, 416
Ermeni: İstanbul Ermeni Patrikliği 218; milliyetçiliği 19, Osmanlı imparatorluğundaki Ermeni vilâyetleri 30, 59 (ve buradaki Kazak kolonileri); ulusal yurdu 111
Ermeniler: 1895-97'de katliama uğrayan 19; 1909'da katliama uğrayan 323; 1915-22'de katliama uğrayan 58, 166-167, 223, 323-324, 328n, 336, 341, 354, 379, 434, 447; Anadolu ve İstanbul'daki 37-38, 129n, 137-139, 141, 150, 158, 164, 218, 242, 289, 318, 325, 330-331, 337, 345-346, 356, 364, 366, 372, 374, 376, 413; Kilikya'daki 59, 98, 122n, 140, 378-380

Ermenilere yönelik muameleye dair İngiliz hükümetinin mavi kitabı (müteferrik no: 31, 1916) bkn. Mavi Kitap
Ermenistan 50, 58, 111, 315 ayrıca bkn. Erivan cumhuriyeti
Ertuğrul, Osman'ın babası 133, 134, 300
Erzurum 180, 219, 264,
Eskişehir 66, 115, 149, 186, 261, 263-265, 274, 278-281, 283-285, 287, 288, 290, 298, 301, 302, 311, 335, 338, 363, 383, 387, 388
Eşref Bey, Sökeli 183, 342
Ethem Bey, Salihlili 183
Evangelikì Skholí, İzmir'deki 144
Evlat katilliği, Antik Yunan'da 441
Evliliklerarası ilişkiler 32
Evrenos ailesi 134

Fan Noli, Piskopos 228
Fas Şerifi 34
Faysal bin Hüseyin, Emir 46, 70, 100, 137, 275
Fenerli Rumlar 194n
Ferit Paşa, Damat 212, 215, 216, 275, 342
Fırat nehri 99 (üzerindeki köprü =Jerablus), 270
Fıstıklı 348, 359-360 ve çevresindeki köyler 336, 344, 349, 356
Filistin 39, 44, 53, 64, 137, 222, 257-258, 310; -deki Lord Allenby'nin zaferi (1918) 99-100, 278
Filologlar, Batılı 435
Filozof, Son Yedi Antik 428
Finlay, George 142n
Finler 435h, 449
Firuz Şah, Delhili 12
Fiume 146
Floransa 44
Franchet d'Esperey, General 29
François I, Fransa Kralı 103
Frangópulos 195, 239
Franklar bkn. Batılılar
Fransa 3, 29, 45, 47, 49, 52-65, 67-71, 93, 95, 97-103, 105, 107, 113, 119, 121, 123, 124n, 129, 145, 148, 208, 214, 221, 256n, 298, 308, 309, 312, 319, 327, 335, 442, 446; Kuzey Fransa 29, 118, 172
Fransız 2, 3, 18, 32, 44, 52-55, 56n, 58, 59, 60, 63, 66, 68, 71, 72, 76, 78, 96-97, 100, 102-104, 107, 108, 113, 116-123, 135, 168n, 172, 206, 379, 427-429, 435, 447; -bono sahipleri 89; -genelkurmayı 280; -hakimiyeti (batılı olmayan medeni halklar üzerinde) 35, 39, 64-65, 67, 99, 222, 259, 271; -kolonyal partisi 89; -ordusu 37n, 45, 64, 69, 98-104, 137, 142, 145, 148, 180, 257, 272,

274, 275, 277, 283, 289, 291-292, 308-312, 362, 378; -viskonsülü (Ayvalık'taki) 166
Franz-Ferdinand, Arşidük 319
Frengi 197
Frigya krallarına ait kale ve mezarlar 263
Frigler (ya da Frigyalılar) 136, 149, 239, 265
Fulacık 345

Gacik 371, 375-377
Gagavuzlar bkn. Türkler
Galata 44, 486
Galatasaray lisesi 202, 206
Galatyalılar, Antik 265, 268
Gamaliel 212
Gandi, Mahatma 453, 455
Gaulis, Madam 119
Gedelik (Gemlik yakınlarında) 360
Gediz nehri 175
Gehri, Maurice 316, 338, 346, 347, 349, 384
Gelibolu yarımadası'ndaki cephaneliğin Millicilerce yağmalanması 274, -nın Müttefiklerce işgali 66, -nın Rusya'ya verilmesi 56
Gemlik kasabası 120, 162, 276, 316, 322, 344, 345-351, 358-360, 366, 372, 377, 384n; -körfezi 380
Ghalaxidhi 144
Ghunarákis 156
Ghúnaris bkn Goünaris
Ghuzz Türkleri bkn. Türkler
Gibbon, Edward (alıntı) 8n
Gibbons, H. A. 133n, 134n
Giresun 352
Girit 43, 44, 78, 112, 140, 191, 201, 231
Giritli Özel Polis Teşkilâtı, Atina'daki 94
Glencoe katliamı 328n
Gordiyon, Antik 149, 268
'Gordiyon düğümü' 249, 268, 288
Gotlar, Antik 148
Göçebelik, Orta Asya'daki 8, 11-13, 127, 129-134, 238, 327, 422, 426, 431-436, 448, 449
Gökçedere (Yalova kazası) 377
Göksu (Sakarya nehrinin kolu) 286
Göktepe (Hazar ötesinde) 434
Gölde (Kula yakınlarında) 139, 149
Gördez (Akhisar yakınlarında) 386

Görecelik 14, 437-438, 443
Göttingen Üniversitesi 195
Gregor, Papa Büyük 419
Gregoryen kilisesi 137-138, 140 ayrıca bkn. Monofizitler
Greko-Romen bkn. Helenik
Guru, Hintli 455
Güç boşluğu, Uluslararası 46-51
Gül-i-Nihal, Kızılay gemisi 320, 336
Güllük (Yalova kazası) 377
Gürcistan (Transkafkasya'daki) 21, 50
Gyparis 94

Habeşler 454n
Hacı Mehmed'in Çiftliği (Yalova'nın kazası) 373
Hacin (Kilikya) 379
Haç işareti 289
Haçlı Seferi, Dördüncü 8, 133
Haçlılar 11, 12
Halep 66, 99
Halıcılık 199, 449
Halide Hanım 211
Halifeler, Arap bkn. Arap imparatorluğu
Hanedanı, Modern Yunan Krallığı, Osmanlı
Hapsburg monarşisi 5, 29, 47, 150-151, 255, 259, 272, 327, 446, 453
Harameyn 232
Hardy, Thomas 46, 456
'Harmostesler' 89, 208, 363
Hasta adamı, Avrupa'nın 112
Hastanesi, İzmir'deki Türk 201, 206-207
Haşimi Şerifleri 34, 55
Hatice, Karamürselli 350
Haydarpaşa (İstanbul'un Asya banliyösü) 66, 174, 215, 263, -yarımadası bkn. İzmit yarımadası
Hayriye (Fıstıklı yakınlarında) 349, 356
Hayvanat bahçesi, Londra 49
Hazar denizi 258
Helen dostluğu (Philhellenism) 32, 162, 207, 289, 296, 370, 430, 449
Helen ismi 428
Helen (Antik) edebiyatı 136-137, 419-421, 426; -medeniyeti 6, 10, 25, 86, 89, 126-127, 136, 141, 148-149, 266-271, 419-420, 426-430, 438, 440-441, 459-460
Hellen, Deucalion'un oğlu 426
Helvetya Cumhuriyeti bkn. İsviçre

Hermus nehri bkn. Gediz
Herodot 61, 267n, 432n
Hıristiyan Kilisesi, Erken Dönem 419
Hıristiyanlık 14, 174, 228, 418, 419, 421, 438, 450
Hırvatlar 51
Hicaz 34, 56-58, 61n,
Hicazlılar 53, 257
Hicret 420
Hilafet hareketi, Hindistan'daki 27, 33
Hilafeti, Osmanlı 34, 215
Hilmi Reis, Armutlulu 358
Hindistan 11, 12, 27, 33, 39, 44, 52, 134, 200, 204, 318, 411, 435, 453
Hindu aşırıları 411; -medeniyeti 13-14
Hindular 27-28, 318
Hint göçmenleri 156; Müslümanları 33, 35, 67, 213-214, 318, 411; ordusu 23, 99, 456
Hippocrateum, Corpus (alıntı) 425n
Hisarköy 263
Hititler 149
Hocabaşıları, Mora Rumlarının 429
Hoca-dereyi-balâ (ya da Hocadere, Yalova-Gemlik yarımadası) 336, 360
Hocalar bkn. Müslüman din adamları
Hohenstaufen hanedanı 149
Hollanda sömürgeciliği, batılı olmayan medeni milletler üzerindeki
Homeros (alıntı) 33
Hukuku: İslam 216n, 326, 420; Roma 420
Hunlar 426
Huntington, Dr. Ellsworth 432n
Hürriyet'in ilânı bkn. İhtilâller (Osmanlı, 1908)
Hüseyin (Mekke Şerifi ve -sonrasında- Hicaz Kralı) 55-57, 60
Hüsnü Bey, Manisa Mutasarrıfı 201
Hüsrev Nuşirvan Şah 427
Hyperion 430

Irak 12, 39, 99, 122, 222, 257-259; -isyanı (1920 yılında İngiliz işgaline karşı) 64, 69, 278n
Iraklılar 65, 156, 272
Isparta, Antik 208, 267, 459

'İçe kapanma' 452, 455, 456
İdrisiler, Yemenli 34
İhsaniye (Fıstıklı yakınlarında) 356

İhtilâller, Endüstriyel, Fransız (1788 ve sonrası), İngiliz 'Muhteşem' (1688), Osmanlı (1908), Rus Bolşevik (1917), Rus Liberal (1917)
İkiçeşme (İzmir'in Türk mahallesi) 184, 252
İklim dönüşümleri 120, 129, 165, 424, 436
İncil 189, 208, 226, 227
İnegöl 298, 306
İngiliz imparatorluğu (Büyük Britanya da dahil) 3-4, 27, 37, 45, 47, 49, 52-59, 61-62, 64, 65, 68, 70-71, 77, 83, 86-87, 93, 95, 97, 99, 100n, 101, 105, 107-108, 113, 115-116, 119-124, 129-130, 153, 208, 211, 214, 221, 256n, 284n, 308, 312, 319, 328n, 364, 389, 434, 442, 446-447; kilisesi 153; Kolombiyası 156; ordusu 23, 36-38, 99-100, 102, 180, 283n, 289, 305
İngiliz-Fransız-Rus rekabeti, Almanya ile 52, 54
İngiliz-Fransız rekabeti, Doğu'daki 3, 52-72, 93, 97-124, 179, 308-312
İngiliz-Fransız yazışmaları, Franklin-Bouillon anlaşmasına dair 122
İngiliz-Rus rekabeti, Doğu'daki 52, 54
İnönü muharebesi 45, 119, 183, 187, 189, 290, 298-307, 358, 383
İran (Modern) 34, 54, 58n, 258, 454
İran hakkındaki İngiliz-Rus anlaşması (1907) bkn. Antlaşmalar,
İran imparatorluğu (Antik) 11, 12, 226, 435
İran Milli Hareketi 259
İrlanda 3, 4, 30, 131, 185, 216, 319, 328, 393
İskender, Büyük 25, 33, 174, 268, 388
İskender Bey 429
İskenderiye Ortodoks Patrikliği 9
İskenderun 98n
İskitler 426
İskoç meselesinin olmayışı, Yirminci yüzyıl İngilteresinde 328n
İskoçlar 220,
İskoçya 454
İslam 14-15, 25, 33-34, 133-134, 226, 249, 269-270, 418-422, 436 ayrıca İslam'da din adamları 153, 213, 215-216; edebiyatı 136, 420; hukuku bkn Hukuk (İslam); İslam'ın yanlışlıkla kendisine atfedilen kaderciliği 448-450; gelenekleri 327
İspanya 325, 339
İstanbul (genel referanslar): 21, 33, 35-39, 46, 53, 55-56, 58n, 66-67, 82-85 (Venizelos'un İstanbul'a ilişkin siyaseti), 94, 103, 109, 110 (İstanbul'dan Türklerin çıkartılışı), 111, 117, 124n, 125, 128, 140-141, 150, 153, 160-161, 162n, 172, 186, 190, 198, 201-203, 205-206, 210-219, 222-224, 242-243, 249, 275, 286n, 292, 293, 296, 308, 320-321, 337n, 352n, 360, 364, 371, 374, 424, 427n, 446 *ayrıca* İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji 210; Cihan Patrikhanesi 9, 140n, 218, 224, 226-229, 315, 358, 365n; Müttefik Yüksek Komiserleri 64, 90-91, 180, 210, 216-217, 219, 316n, 349, 354, 378; Osmanlı Üniver-

sitesi (Darülfünun) 202; Yunan Yüksek Komiseri 366, 373 *ve dahi* İstanbul'un Müttefiklerce işgali 36, 38, 180, 213-214, 216-217, 222, 274, 287;
İstiryadis, Yunan Fevkalâde Komiseri Aristidi bkn. Sterghiádhis
İstria 151
İsveç 47
İsviçre 18, 237, 428
İşsizlik, Büyük Britanya'daki 3
İtalya (ve İtalyanlar) 5, 7, 13, 44, 47, 49, 52, 60, 61, 65, 66, 68, 70-72, 74, 75, 83, 90, 101, 113, 119, 124, 146, 148, 188, 192, 206, 255, 277, 309, 339, 435, 446
İtalyan ordusu 23, 69, 273n; delegasyonu (Paris Barış Konferansında, 1919) 90; gizli servisi 60; hakimiyeti (batılı olmayan medeni halklar üzerinde) 35, 49, 123, 255n; Risorgimento hareketi 216; şehir devletleri (Ortaçağ'daki) 7n, 43-45, 52
İtilâf, Küçük 50, 52
İttihat ve Terakki Komitesi 105, 157
İyon adaları 237
İyonya, Antik 266-268
'İyonya' (Sèvres antlaşmasında İzmir bölgesinin adı) 71, 89, 208, 266
İzmir: -için öngörülen mahalli meclis 182, 192, 202; nüfus istatistikleri 109, 154-156; Ortodoks metropoliti 330; -şehri ve havalisi 39, 61, 66, 75, 81, 88-89 *ve ardından muhtelif yerlerde;* yeni Yunan üniversitesi 194, 202, 205; Yunanlıların 15 Mayıs 1919 tarihindeki İzmir çıkarması 20, 39-40, 90-92, 97-99, 109, 125-126, 151, 155, 169, 172, 176, .79-180, 192-193, 197n, 203, 210, 215, 218-219, 273, 280n, 295n, 323, 329-332, 335, 362, 379
İzmit kasabası 190, 275-276, 278, 280, 289-290, 333n, 356, 360-362, 379, 381, 383, 384n; körfezi 349; yarımadası ve ilçesi 56, 64, 291, 316, 342, 343, 347, 350-351
İznik gölü 334, 380; kasabası 129, 345
İzzet Paşa 217

Jakoben mimarisi 43
Japon muhacirleri 156
Japonya 83, 109, 446n, 454
Jaurès 319
Jeanne d'Arc 149
Jonescu, Take 52
Jonnart 78
'Jungle Book' 212
Jüstinyen, İmparator 427

'Kabiliyetler meseli' 156
Kafkas dağları 258
Kafkasya, Kuzey 342

Kaïkos nehri bkn. Bakırçay
Kaliforniyalılar 156
Kaloyerópoulos 112
Kalvinizm 9
Kamu Kayıtları Dairesi, İngiliz 85
Kapadokya144
Kapaklı (Yalova-Gemlik yarımadasında) 347, 356, 358, 360
Kapitülasyonlar 453
Karabekir Paşa, Kazım (ve Erivan cumhuriyetine karşı savaş kampanyası, 1920) 56n, 379-380
Karacaali (Yalova-Gemlik yarımadasında) 356, 358, 360
Karadeniz bölgesi 38, 44, 56, 69, 80, 82, 107, 174, 190, 226n, 260, 344, 354; çıkışındaki boğazlar 54-56, 58n, 64, 87-88, 101, 107, 108, 169, 180n, 220, 249, 265, 275-277, 380 ile boğazlar komisyonu 110; kumandanlığı (Müttefik donanmalarının) 36, 277n
Karakilise (Yalova'nın kazası) 377
Karaköy boğazı 280
Karaman Beyliği 139
Karamanlı Ortodoks Hıristiyanlar 38, 139-140, 144, 184n, 226, 227n
Karamürsel kasabası 261, 350-351, 383; yarımadası bkn. Yalova-Gemlik yarımadası
Karanlık çağlar: Batı'da ve Yakındoğu'da 10, 126, 129-130, 148; Ortadoğu'da 10, 134n, 326
Karatepe (Aydın'ın ilçesi) 388
Karatheodhoris, Prof. Konstantin 194, 197
Karayit Yahudileri bkn. Türkler
Karl, Müteveffa Sabık Macar Kralı 105
Karolenj hanedanı 33
Kars kasabası 65n, 311
Kars-Ardahan-Batum ilçesi 255
Kartaca, Antik 48
Kasaba 120, 290, 353
Katırlı (Yalova-Gemlik yarımadası) 344, 349, 358, 360
Katipoğlu (İzmir) 184
Katliamlar, *kitap boyunca muhtelif yerlerde*
Katolik kilisesi 9n, 216, 419, 438
Katolikleri, Roma: 30 (İrlandalı), 137n (Arapça konuşan), 153 (İngiliz), 318 (Ulster'deki)
Kavala 80
Kayacık (Akhisar yakınlarında) 386
Kayseri 166, 174, 265, 287, 290
Kazaklar (Rus) 59, 342, 433
Kazan Tatarları 449-451

Kemalistler bkn. Türk Milli Hükümeti ve Hareketi
Kedisi, Ankara 451
Kerensky 434
Keskin (Orta-Güney Anadolu'da) 224
Khios bkn. Sakız adası
Khorofilaki (Anadolu'daki Yunan Jandarması) 194, 363
Khristo, Katırlı'dan Tavukçuoğlu 358
Khristos, Hacı Mehmedin Çiftliğinden 373
Kıbrıs 59, 75, 87, 256, 268
Kılıç şövalyeleri 327
Kınık (Bergama yakınlarında) 143, 167, 197
Kıptiler 137n, 138
Kırgız Kazakları 133n, 434
Kırım 44, 103, 142, 179, 270, 272
Kırkağaç (Aydın vilâyeti) 184
Kırkıncı 139, 144
Kızılay Cemiyeti (Osmanlı) İstanbul Şubesi 161; İzmir Şubesi 206; Kızılay'ın Marmara denizinin güneydoğu sahillerine düzenlediği sefer 37, 120 *ayrıca yedinci bölümde muhtelif yerlerde*
Kızılca (İzmir yakınlarında) 387
Kızıldeniz 231
Kızılderililer 157
Kızılhaç Komitesi, Cenevre merkezli Uluslararası 338, 346, 364, 371
Kızılırmak (=Antik Halys) 138
Kilikya 25, 58, 69, 98, 99, 122, 125, 129, 138, 140, 180, 224, 275, 291, 323, 378, 379, 459
Kilikya savaş kampanyası bkn. Savaşlar: Kilikya'daki Türk Fransız
Kilisman (İzmir yakınlarında) 184
Kirazlı (Yalova'nın kazası) 377
Klagenfurt 220
Klazomenai 268n
Kleftler 339, 429
Klionas 197
Knidos yarımadası bkn. Datça yarımadası
Kocho, Armutlulu Mumcuoğlu 358
Koiru (Yalova-Gemlik yarımadası) 358
Kolchak, General 96
Kolokotrónis, Theódhoros 429
Kolonileri: Anadolu'daki Antik Yunan 126, 266-268; Batı Anadolu'daki Çağdaş Yunan 141-144; Batı'daki Çağdaş Yunan 32, 438; İstanbul'daki Batı 168n, 172, 180; İzmir'deki Batı 141-142, 168n, 172, 185, 194
Komitacılar 188, 340

Konferanslar (ya da Kongreler): Berlin (1878) 46, 187; Boulogne (1920) 275, 280n; Erzurum (1919) 219; Londra (1921) 3, 109-114, 155, 232, 281; Paris (1919) 57n, 78, 80-82, 90-92, 151, 379; Paris (1922) 124n, 295n; San Remo (1920) 275; Sivas (1919) 219; Viyana (1814) 53
Konfüçyüsçülük 420
Konsolosluklar, Batılı 53, 68, 122, 185n, 193, 353
Konstandínos Porphyroyénnitos bkn. Konstantin Porphyrogenitus
Konstantin Draghasis, Son Doğu Roma İmparatoru 293
Konstantin, Yunan Kralı: 78 (tahttan indirilişi), *ayrıca üçüncü bölüm boyunca muhtelif yerlerde*, 192, 211, 215, 283n, 284, 293, 295n, 381, 412
Konstantin Porphyrogenitus 428n
Konstantiniye 8, 127-129, 133, 427-428 ayrıca bkn. İstanbul
Konya 61, 139, 263, 265, 279, 290, 310
Koraís, Adhamándios 10, 423, 427-429
Koressos dağı (Helenistik Efes'in üzerinde) 173, 175
Korucular, Türk köylerindeki Rum 367-369
Kostas, 28. Piyade Alayından Teğmen Ioánnis 348-349
Kosti, Elmalılı 373
Kosti, İstanbullu 372
Kovalıca (=Kovalitsa) 281n, 300-302, 304
Kozak (Bergama'nın kuzeyinde) 182n
Kömürdere (İzmir yakınlarında) 184
Köstence 39
Köşk 354, 388
Kristo, Katırlı'dan Tavukçuoğlu 358
Kula (Aydın vilâyeti) 139, 143, 149, 175, 199, 277, 353
Kumkale (Çanakkale boğazında) 264
Kur'an-ı Kerim 326
Kuşadası 189, 273n
Kut-ül-Amare'den gelen İngiliz esirleri 165; kuşatması 275
Küçük Kumla (Yalova-Gemlik yarımadası) 321, 349
Kürdistan Farazi Hükümeti 62, 111; Batı Kürdistan 58
Kürtköyü (Yalova kazası) 377
Kürtler 99, 122n, 158
Kütahya 115, 285, 286, 387
Kydhoniés bkn. Ayvalık
Kyrillos, Ekümenik Patrik bkn. Lukaris, Cyril

Labrador yerlileri 148
Laponlar 435n
Lancashire 455
Lazlar 374
Lane-Pool, Stanley 11n

Légion d'Orient, Fransız ordusundaki 59, 137, 140, 378
Lenin 96
Leonardhópulos, General 368, 369, 371-373, 375
Leonidas, Kral 440
Levant 9, 10, 46, 53, 325, 389
Lewis topları 175
Liautey, General 196
Lidya Krallığı, Antik 266
Lidyalılar, Antik 149, 239
Liebknecht, Karl 319
Liége Üniversitesi 195n
Liman von Sanders, General 168n
Lincolnshire 260
Lirası, Türk 294-295
Lireti, İtalyan 294
Liutprand, Cremonalı Piskopos 8
Liverpool 32
Lloyd George, David 85-89, 93, 97, 100-104, 107, 110, 113, 115, 116, 379,
Lombardy 151
Londi, Engereli Kaptan 344n
Londra, 3, 12, 32, 38, 52, 60, 76, 109, 121, 124, 133, 153, 155, 175, 208, 217, 227, 232, 275, 281, 295, 326, 430, 442 ayrıca bakınız Antlaşmalar ve Konferanslar
Lordlar Kamarası 124
Lucaris, Cyril 9
Luxemburg, Rosa 319
Lübnan 53, 112
Lütfiye (Fıstıklı yakınlarında) 356
Lybyer, Prof. A. H. 12n
Lysimachus, Büyük İskender'in generali 173, 174, 177

Macaristan 29, 49, 50, 51, 105, 220, 255, 413
Macarlar 29, 435
Mackensen, General 29
Maden işçileri grevi, Büyük Britanya'daki 3
Madras eyaleti, Hindistan'daki 27
Mahmut II, Sultan 27, 53, 214, 436
Makedonya (Batı) 293; (Doğu) 75, 77, 80
Makedonya (Modern) 19, 20, 30, 81, 135, 150, 154, 168, 171, 187-189, 292, 298, 336, 340, 423
Makedonya Krallığı (Antik) 48, 268
Malatya 129
Malta 44, 180, 275

Maltaise sokağındaki cezaevi, İzmir'de 241
Manchester 32
Manda idaresi altındaki topraklar 40, 100
Mani (Peloponnez'deki) 428
Manisa 111, 165, 166n, 172, 201, 273, 274, 276, 351, 453
Maraş 100
Margoliouth, Prof. D. S. 326n
Marmara denizi 37, 249
Marsilya 32
Maruniler 53
Masaryk, Başkan 46, 209n, 211, 217
Masséras, Andréas (Yunan ordusunda kıdemli er) 350, 351
Masuria 220
Marx'a göre İncil 444
Maverayı Kafkas bkn. Transkafkasya
'Mavi Kitap' 59, 324n, 379n
Mecidiye (Fıstıklı yakınlarında) 356
Meclis-i Mebusan bkn. Osmanlı parlamentosu
'Medeni hal' 140n
Medine 420
Mehmet II, Fatih Sultan 12
Mehmet Ali Paşa, Kavalalı 17, 53, 256n
Mekke 34, 55, 420
Menderes nehri -ve vadisi- 66, 135, 143, 173, 174, 176, 177, 188, 199, 200, 230, 231, 235, 236, 259, 261, 273n, 276, 292, 333
Merzifon 181, 337, 351, 360
Messana, Antik 48
Mestrius Florus, Asya Prokonsülü L. 174
'Meşru savaş eylemi' 199, 316-318, 387
Meyan kökü (hülâsası) 200
'Mezmurlar' 429
Mezopotamya medeniyeti, Antik 10-12, 25-26, 269, 419
Mezopotamya (Modern) bkn. Irak
Mısır medeniyeti (Antik) 10, 25, 26, 132, 269, 419
Mısır (Modern) 53, 55n, 100, 148, 195n, 200, 204, 212, 222, 256n, 257, 278, 310, 442, 446
Mısır milliyetçiliği (Modern) 137n, 138
Mısır'daki Helenik Devlet (Antik) 48, 268
Midilli 81, 146, 151, 163, 194
Mihal, Hacı Mehmed'in Çiftliğinden 373
Mikali burnu 424
Millet sistemi 326
Millet-i Rum bkn Rum Milleti

Milletler Cemiyeti 64, 110, 111, 416, 457
Milliyet prensibi, bir batılı siyasi fikir olarak 17-20, 22, 29, 81, 96, 106, 122, 136-137 (Suriye'de), 137-172 (Anadolu'da), 228, 415
Misyalılar, Antik 265
Misyonerler, 53, 436, 437n; Katolik 9n; Protestan 190, 227, 454
Mithat Paşa 222
Mithridates, Pontus Kralı 269
'Modus Vivendi', Farklı medeniyetler arasında 15, 16, 35, 41, 207, 222, 411, 438, 452, 456
Moğol hanedanı (=Yuen), Çin'deki 420, -konfederasyonu 444n,
Moğollar 12, 134
Moldavya 112
'Mongoloid' ırk tipi 132, 138
Monofizitler 326, 419-420 ayrıca bkn. Gregoryen Kilisesi
Monroe doktrini 455
Montpellier Üniversitesi 427
Moplahlar, Madras eyaletindeki 28
Mora bkn. Peloponnez
Moriskolar, İspanya'daki 325
Moskova 51, 65, 209, 259, 296
Mowgliler 212
Mudanya kasabası 263, 276; -körfezi bkn. Gemlik körfezi
Muğla (Güneybatı Anadolu) 230, 261, 262
Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi 161, 163, 198, 223
Muhammed, Peygamber Hz. 420n
Muhammed Ghori 11
Mustafa Kemal Paşa 46, 209, 211, 212, 219, 424
Musul 53, 89, 100
Mühtediler 134
Mülteciler (ve Sürgünler): Anadolu'ya gelen Türk 155n, 162, 198 *ayrıca yedinci bölümde muhtelif yerlerde;* Batı Anadolu'ya gelen Rum 142, 155, 163-169, 196-197; Büyük Britanya'nın doğu sahillerinden gelen ecnebi 167; Doğu Roma imparatorluğundan gelen Yunan 426; Ermeni (1915) bkn. Ermeniler (1915-22 arasında katledilen); Giritli Müslüman 140, 162, 201, 342; İstanbul'dan gelen Türk (Mart 1920) 180, 275; Kilikyalı (1921-22) 292, 379n; Mülteciler ile ilgili Osmanlı devlet dairesi bkn. Muhacirin-i Umumiye Müdüriyeti; 'Pontus'dan gelen Rum bkn. 'Pontus'daki (Modern) Yunan Milliyetçiliği; Rumelili Müslüman 160-163, 169-171
'Müstehzi ruh' 456
Mütareke, 30 Ekim 1918 tarihinde Türkiye ile yapılan 3, 39, 41, 52, 57, 59, 66-68, 70, 73, 75, 85, 87, 90-92, 102, 137n, 152, 155n, 169n, 171, 172, 176, 179-180, 197, 209, 212, 218, 221, 249, 256, 273-274, 294, 310, 334, 378, 453
Mütareke, 11 Kasım 1918 tarihinde Almanya ile yapılan 319, 409

Müttefik hükümetlerinin Başkan Wilson'a verdikleri 11 Ocak 1917 tarihli nota 418

Nabi Bey, Babıâli'nin Paris temsilcisi 118
Nabûris, I. A. 195n
Nantes fermanının kaldırılışı 327
Napolyon I, İmparator 46, 52, 339, 429, 456
Narlı (Yalova-Gemlik yarımadası) 356, 358, 360
Narlıdere (Aydın vilâyeti) 198
Navarin savaşı 442
Nazifpaşa (Bursa yakınlarında) 299, 306
Nazilli (Aydın ilçesi) 143, 353
Nesturiler 326, 419n
New York 32, 432
Nidher, General 284
Nif ilçesi (İzmir sancağı) 353
'Nifak tohumları' 121, 315
Nihad Reşat Bey, Dr. 155
Nil havzası 39, 53
Non-conformistleri, İngiliz (Protestan)
'Nordic' ırk tipi 138, 139
Normanlar 129, 130
Norveç 237

Odessa 89, 237, 272, 296
Oğlancılık, Antik Yunan'da 441
Olimpos dağı bkn. Uludağ
Olimpos tanrıları kültü 428
Olmsted, Frederick Law 430
On emir 344
On iki adalar 255n
Onlar Konseyi (Meclisi), Paris Barış Konferansındaki 83
Ortaburun (Yalova'nın kazası) 337
Ortaçağ (Yakındoğu'da ve Batı'da) 7, 10, 23, 44, 128, 132, 135, 143, 148-149
Ortadoğu medeniyetinin tanımı 10-14
Ortodoks kilisesi 7 (Doğu Roma imparatorluğunun gölgesi altında kalması), 9 (1691 Sinod meclisi), 23, 132-133, 137-138, 144, 189, 224-229 (Türkçe konuşan mensupları), 419, 429 (dua ve ilahi kitapları), 449-451
Osman Ağa, Giresunlu 183, 337, 351, 352
Osman, Ertuğrul oğlu Emir 134, 300
Osmanlı Hilafeti bkn. Hilafet

Osmanlı imparatorluğu 11-12 (müesseseleri), 17 ile 21 (1774-1841 krizi), 49, 53, 109-112 (otonomi), 134-136 (yükselme devri), 212-217 (siyasi partiler), 430n, 435-437, 446n, 447
Osmanlı imparatorluğunun Avrupa savaşma girişi 55, 75, 164
Osmanlı ordusu 21-23 (batılılaşması), ayrıca *beşinci, altıncı ve sekizinci bölümlerde muhtelif yerlerde*
Osmanlı parlamentosu 157, 180, 219, 222, 245, 247
Osmanlılaştırma 157
Otto, Yunan Kralı 195
Oxford üniversitesi 76

Ödemiş ilçesi 353, 387; kasabası 201n, 274
Ömer Efendi, Köşk beldesinden Sultanhisarlıoğlu 354
Ömerbey (Gemlik yakınlarında) 121, 355, 380, 381, 383, 384

Padua üniversitesi 9
Pamirler 174
Panayoti, Arnavutköylü Hacıtopuzoğlu (?) 344n
Panislamizm 259, 453
Panturanizm 50, 211, 258, 259, 449n
Papagrigoríu, Yüzbaşı Dhimítrios 364, 367, 370-373
Papoultópoulos, Yaver (Yunan ordusunun 28. Piyade Alayı) 348
Papulas, General 268, 370
'Paradise Lost' 440
Paris 32, 38, 122, 158, 319 (1871 komünü), 427
Paris üniversitesi 76, 237
Parthia, Antik 270
Pasifik okyanusu 3
Paşaköy 377
Patrikhane, Ekümenik bkn. İstanbul Patrikliği
Pavlus (Aziz) 459, -zindanı 173
Pazarcık (Bursa yakınlarında) 298, 299, 302, 304, 306, 308, 309
Pazarköy (Gemlik yakınlarında) 360
Peloponnez hükümetleri (antik dönemde) 267, 459
Perikles 33, 149, 267
Pertev Mehmet Paşa Camisi 362
Petro, Çar Büyük 10
Petrograd 51, 57, 296
Pétses 144
Phanariotlar bkn. Fenerli Rumlar
Phokiés 167n, 198
Photi, İmralılı Papa (Armutlu'nun Ortodoks Papazı) 358
Picot, Georges 56

Pilsudsky, General 46
Pitt, Genç 46, 74
Pius IX, Papa 216
Piyon olarak kullanılmaları, Küçük devletlerin büyük devletler tarafından 71-72 *ve üçüncü bölüm boyunca muhtelif yerlerde*
Plebisit 199, 220, 407
Polonya 49, 50, 103, 131, 172, 207, 222, 259, 318, 413
Polonyalılar 30, 130, 296
Polytechnique (École), İzmir'de Türklere ait 201, 204, 207, 251
Pompe, Büyük 270
Pompei 239
Pontus (Antik) 138, 269-270
Pontus'daki (Modern) Yunan Milliyetçiliği 181, 183, 222, 224, 335, 351-352, 354-355, 378-379
Poona 455
Portakal kültürü, Yunanistan'daki 295
Potti (Photi?), Arnavutköylü Kumarcıoğlu 344n
Prag Üniversitesi 131, 209n
Princeton Üniversitesi 209n
Profesörleri, Siyaset 209n
Propaganda 32, 437
Protestan Üniversiteleri 9
Protestanlık 319 (Ulster), 327 (Macar ve Güney Almanya), 418n (Amerikan), 419n (Yakın ve Ortadoğu), 421 (Reform hareketi)
'Proto-Aryas' 435n
Prusya Krallığı 47, 259, 327
Prusyalılar, Eski 327

Quai d'Orsay 46, 122

Rahmi Bey, Sabık İzmir Valisi 205
Rakı 359
Rawlinson, Albay 180
Reaya 12, 35, 231
Ren nehri 131, 220; -sınırı 89
'Renk ayrımcılığı' 418n
Reşadiye (Yalova kazası) 345, 377
Rhodes, Cecil 44
Rıfat Bey, Alaşehir Kaymakamı (1921), 353
Rıza Tevfik Bey, 'Filozof' 213, 217
Riga 425
Rodos adası 44, 48, 268

Roma 6, 7, 8, 10, 25, 33, 44, 48, 50, 124, 126-128, 134-136, 175, 269, 293, 326, 412, 419, 420, 427, 438
Roma imparatorluğu 8, 13, 226, 263, 326, 423, 426, 428, 429
Romalı senatörler 428
Romanya 29, 31, 50-52, 75, 207, 220, 228, 295, 413
Romenler 31, 51, 128
Ross, Ludwig 195
Rönesans 421
'Ruhlarının bulunmayışına dair, kadınların ve siyahilerin' 418
Rum (Romyos, Rumi) 151, 226, 428
Rum Milleti (Millet-i Rum) 140, 142n, 151
Rumeli, Doğu 112, 140, 144, 150, 151, 162, 163, 170, 228, 257, 424, 446
Rupel kalesi 77
Rusya (genel referanslar): 5, 6, 14, 17, 38, 44, 47, 49-50, 52, 54-56, 58-59, 65-67, 82, 87n, 96, 107, 134n, 148, 172, 181, 214, 228 (Ortodoks Kilisesinin Ekümenik Patrikhaneden ayrılması), 239, 255, 264, 270, 272, 288, 318, 319n, 342, 411, 424 (Avrupa ve Asya'daki), 433-434 (göçebe kavimlerin otlak alanlarına doğru genişlemesi), 442, 444-445 (Batı'ya karşı tutumu), 446n, 450n. *Ayrıca* Moskova'daki Sovyet Rus hükümeti 26, 57, 69, 89, 103, 107, 222, 259, 296; 'sıkıntılı dönemler' 444-445
Rus: Beyaz Ruslar 103; edebiyatı 444-445; mujikleri 434; Müslümanları 33-34, 50, 449-451; müziği 444
Rus-İngiliz bkn. İngiliz-Rus
Rus-Türk ittifakı (1920-22) 26-27

Saar havzası 89
Sabahaddin, Prens 217
Sabun yapımı 142, 176, 449, 450
Sabuncuoğlu, Ayvalık'taki Fransız Viskonsülü 166
Sadık Bey, Merzifon'daki millici Türk komiseri (1921), 337, 352
Saguntum (Antik) 48
Sakarya nehri 287
Sakız adası 19, 44
Sakkaris, G. 141
Saksonlar, Kadim 327
Salihli 143, 203n, 235, 353
Salisbury, Lord 46
Salzburg'un piskopos-prensi 327
Samanlı (Yalova kazası) 357, 366, 367, 369-371, 377
Samanlıdağ bkn. Yalova-Gemlik yarımadası
Samos bkn. Sisam adası
Samsun sancağı 378
San Fransisco 32

San'a imamı 34
Sanayileşme 29, 434, 454-456
Sanhedrin 212
Sarayburnu 376
Sarayköy, Menderes nehri üzerindeki 261
Sarısu (Menderes'in kolu) 234
Saruhan beyliği 135
Savaşlar: Avrupa (1914-18) 2, 41, 55, 68, 72, *ayrıca üçüncü bölümde muhtelif yerlerde*,125, 131, 137, 163-167, 172, 176, 183, 186, 205, 217, 220, 222n, 237, 256n, 257, 272, 283, 285, 288, 291, 294, 298, 319, 358, 409, 435, 453; Balkan (1912-13) 19, 80-81, 150, 159-163, 168-169, 187, 279n, 284, 336, 424, 446; Fransız-Prusya (1870-71) 319; Fransız-Rus (1812) 278; Kandiye (1644-69) 43; Kırım (1854-56) 179; Kilikya'daki Türk-Fransız (1920-21) 98, 101, 122, 125, 180, 224, 275, 291, 378-380; Peloponnez (M.Ö. 431-404) 267, 459; Türk-Rus (1768-74) 450n; Türk-Rus (1828-29) 17, 21; Türk-Sırp (1804-17) 19n; Türk-Yunan (1821-29 Yunan bağımsızlık savaşı) 19, 21, 74, 76, 142, 152, 196, 222, 339, 429, 442, 446; Türk-Yunan (1897) 20, 43, 152, 187; Türk-Yunan (1919-22) 31, 38-41, 45-47, 105, 113, 115, 125-126, 149, 182-184, 186-187, 190-191, 224, *ayrıca altıncı ve yedinci bölümlerde muhtelif yerlerde*, 444, 448, 451; Yunan-Bulgar (913-1019) 7, 128-129; Yunan İç Savaşı (1823-24) 74n, 442
Scala Nuova bkn. Kuşadası
Scheldt nehri 220
Schliemann, Heinrich 76
Seçimler: Türkiye'de (1919-20) 180, 219; Yunanistan'da (Kasım 1920) 79, 94, 295n
Seely, Tümgeneral 114
Sefaretler bkn. Büyükelçilikler
Selanik 53, 96, 127, 150, 166, 226n; -seferi (1915-18) 77-78, 95, 272, 284, 288, 305
Selçuklular bkn. Türkler
'Seleucidae' imparatorluğu, Antik 48, 268
Self-determinasyon 220
Selimiye (Fıstıklı yakınlarında) 349, 356
Serhas 266
Serres 226
Shere Han 212
Sığırcık (Yalova kazası) 377
Sınırlar: Bilimsel sınırlar 271; sınırların istikrar kazanması 415-416
Sırbistan 29, 74, 78 (Yunanistan ile barış antlaşması), 112, 172, 228 (Ortodoks kilisesinin ekümenik patriklikten ayrılması)
Sırplar 19, 23, 31, 51, 150, 158, 160, 188
Sıtma 197, 287
Sicilya 129

Silesia 3, 30, 130, 220, 279n
Sille (Konya yakınlarında) 139
Simav 174, 260-262, 276
Sindaghmatarkhlar (=Binbaşılar) 363
Sinn Fein taraftarları 319
Siracusa, Antik 48
Sisam adası 112, 143, 151, 163, 194n
Sivas 174, 219, 264, 287
Siyonizm 53
Slav göçleri 127, 428,
Slavlar 13 (Yakındoğu medeniyetinin yayılması), 131, 150
Slavofilizm 444
Slovenler 51
Sofya 39
Soğandere ilçesi (Aydın vilâyeti) 386
Soma 195
'Sosyal sınıflar arasındaki münasebet' 439-440
'Soylu yalanlar' 227
Soyulcak (Yalova yakınlarında) 345
Söğüt 263, 264, 299
Söke 273n
Sperkhiós nehri 262
St. Davis, Lord 185, 388
St. Jean nizamı 60, 61, 66, 90
Stambolisky 51
Stamboul bkn İstanbul
Steffens, Breslau'dan Profesör 209n
Sterghiádhis *beşinci bölüm boyunca muhtelif yerlerde*
Strabo 174
Stratighos X., 286n
Struma nehri vadisi 80
Stürgkh, Kont 319
Stylianòs, Arnavutköylü 358, Katırlılı 344n (aynı kişiler olmasın?)
Styrianlar 150
Sudanı, Mısır 53
Sultanahmet camii 11
Sultanı, Majesteleri Türk 212-213
Sultaniye (Fıstıklı yakınlarında) 218, 225
Sultaniye (Yalova kazası) 377
Sultaniye idadisi, İzmir'deki 201, 204, 207
Sunium burnu 424
Sunusi ihvanı 34
Susa, Antik

Suriye 12, 34, 39, 48, 64, 67, 69, 87, 98-100, 120, 129, 136, 137, 222, 257, 259, 271, 275, 339, 343, 454
Suriyeliler 53, 137
Süleyman I, Muhteşem Sultan 214
Süleyman, Tire'den Ispartalı Hacı 354
Sünniler 34
Sürgünler bkn. Mülteciler ve Sürgünler
Süveyş, -kanalı 257, -kıstağı 53
Sykes, Sir Mark 56
Sykes-Picot anlaşması bkn. Antlaşmalar, İngiliz-Fransız-Rus (1916)
Syra adası 38

Şam 55, 64, 66, 258
Şamanizm 133n
Şanghay 44
Şarlman 327, -ın kılıcı ve tacı 33
'Şehir' 71, ayrıca bkn. İstanbul
Şeyhülislam fetvası 215
Şeytanı, Milton'un 440
Şiîler 11, 34
Şükrü Efendi Çiftliği (Yalova kazası) 377

Tagmatarkhlar (=Yüzbaşılar) 363
Tac Mahal (Agra'daki) 11
Tahkikat Komisyonu, Müttefiklerarası, -İzmir'deki (1919), -Yalova-Gemlik ve İzmit Yarımadasındaki (1921)
Talât Paşa 217, 223
'Tanrı, Bilinmeyen' 460
'Tanrı inancı' 420
Tarafsızlığı, Yunanistan'ın Avrupa savaşındaki: *Üçüncü bölümde muhtelif yerlerde*
Tarafsızlık deklarasyonu (1921), İtilâf devletlerinin Anadolu savaşındaki 116, 381
Tarsus, Antik 459
Tazminatları, Alman savaş-zarar 3, 89
Teizm bkn. Tanrı inancı
Tekkeler, Issız (Küçük Menderes vadisindeki) 236
Telgraf Şirketi, Doğu 371
Tepekhane (İzmit) 362
Tepeköyü (Torbalı yakınlarında) 236-238
Tercümanlar 37, 38, 349, 373
Terör, Büyük Fransız İhtilâlindeki 318
Teselya 152, 237

Tevfik Paşa, Sadrazam 237
Theophilus, İmparator 226
Thomas, Elmalılı 373
Thucydides 33, 267
Times muhabiri, İstanbul'daki 118, 224
Timurlenk 135
Tire ilçesi 353, 387; -kasabası 188, 232, 233, 235, 236, 354
Tisza, Kont 119
Tiyenli (Aydın vilâyeti) 351
Tolstoy, Lev 232
Torbalı (Küçük Menderes vadisi) 188, 197, 236, 353
Toros geçitleri 258, 263
Töton müesseseleri 13
Trablus (Kuzey Afrika) 255, 446
Trabzon 58, 344n, 378 (vilâyeti)
Trakya (Batı) 80-82, 128, 162n, 220, 249; (Doğu) 19, 31, 38, 66, 80, 83, 85, 88, 96, 109, 112, 128, 155n, 226n, 268, 276, 289, 423
Tralleis 230, 261
Transkafkasya 50, 59, 69, 137, 169, 258
Trentino 151
Trieste 32, 146, 151
Troad bkn. Truva
Troçki 96
Trumbic, Dr. 217
Truva 260
Tulupınar (Uşak yakınlarında) 285
Tuna nehri 220, 255n (deltasındaki adalar), 300
Tundralar 424
Tunus 256
Türkiye: Ankara'daki Milli Türk hükümeti 26, 46, 63, 65, 98, 109, 117-118, 122 *ayrıca beşinci bölümde muhtelif yerlerde*, 258, 270, 296, 337, 352, 378; Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi 63, 113n, 208, 222, 287, 424; İstanbul hükümeti bkn. Babıâli; kadınları 211, 437; Avrupa savaşına katılması 165, 257; Milli Türk hareketi 97, 150-151, 210, 213, 215-219, 277, 379, 412; Türk Misak-ı Millisi 219, 221, 245-250, 442; müzisyenleri 189; Orta Asya'daki Türk imparatorluğu 427n; Hürriyet ve İtilâf Partisi 213, 217; savaş malzemesi 179, 218, 274
'Türk, Ağıza alınmayacak' 418 (ilerlemeye uygun olmayan), 426
Türk ordusu 110, 142n, 166, 179, 183, 184n, 219, 241 *ayrıca altıncı ve yedinci bölümlerde muhtelif yerlerde*, 286n (asker sayısı), 290-291 (Yunanlıların elindeki savaş esirleri)
Türk-Rus bkn. Rus-Türk
Türkiye bkn. Osmanlı imparatorluğu

Türkler: Jöntürkler 150, 157-158, 328n, *ayrıca* bkn. İttihat ve Terakki Komitesi; Gagavuz Türkleri 226n; Ghuzz Türkleri 226n; Hıristiyan Türkler 224-229; Selçuk Türkleri 129-134, 138, 149, 175, 225-226; Türkmenler 434; Vardariotlar 226n; Volga Türkleri 449-451; Yahudi Karait Türkleri 226n
Türkleşmesi, Anadolu'nun 129, 133
Türkofilizm 33-36
Tütün kültürü, Yunanistan'daki 295

Ukraynalılar 128
Ulaşlı iskelesi 350
Ulster ihtiyatları 319
Ulsterliler 30
Uludağ 260, 301, 306
Uşak 184, 203, 227, 261, 276-278, 281, 285, 353
Uzakdoğu medeniyeti 423, 455

'Üç büyükler', Paris barış konferansındaki 90-92
Üsküdar 223, 398
Üvezpınar (Yalova kazası) 377

Vahabiler 34
Vahdettin, Mehmet bkn. Sultanı, Türk
Vahşet hareketleri, *kitap genelinde yaygın olarak bulunmaktadır.*
Vakıf 202, 206
Varna 39
Vasilikós, G. P. 195n
Vazoları, Antik Yunan 239
Vendée, La 318
Venedik (=Venetia) 9, 44, 151
Venedik villası 43
Venizelos (=Venezélos) 46, *üçüncü bölümde muhtelif yerlerde,* 164, 166, 168, 191, 211, 215, 228, 275, 280, 293, 330, 374, 394, 404
Vespasianus, İmparator 174
Vergi mükellefleri 69, 97
Vistritza (=Haliakmon) nehri 292
Viyana 5, 32, 33, 53, 239
Vurla 164, 365

Wallachia 112
Washington, George 211
Whitehall 153
Wilhelm II, Alman imparatoru 103
William III, İngiliz kralı 328n

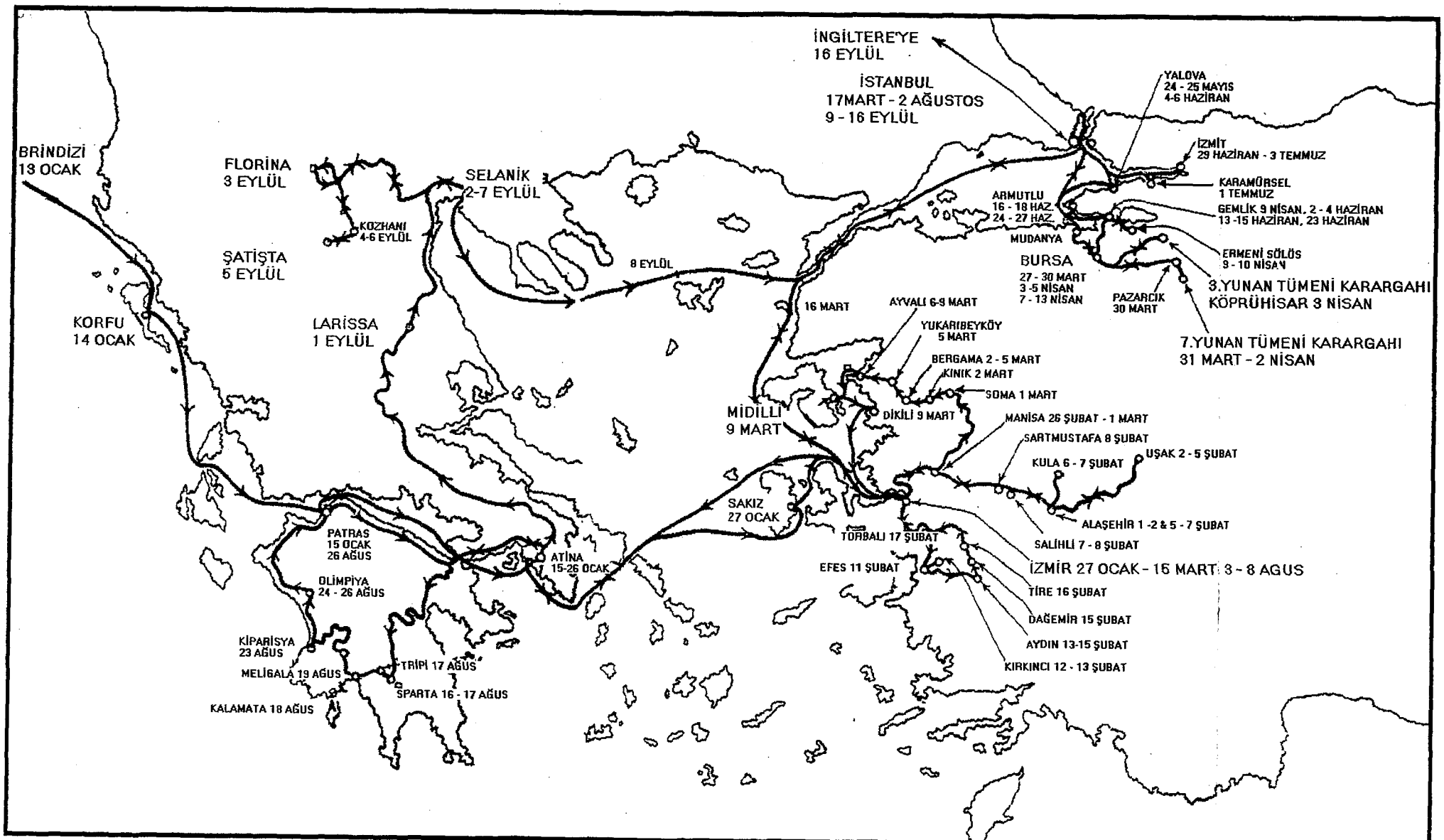
Wilson, Başkan Woodrow 58, 70, 89, 209n, 406, 407, 418
Winterton, Earl 92
Wrangel, General 96, 103, 272

Xenophon 261, 267n

Yahudiler 53
Yakındoğu medeniyetinin tanımı 6-10
Yalova kasabası 161, 320, 334, 344, 349, 358, 364-377, 381; -kazası 315, 345, 355
Yalova-Gemlik yarımadası 167, 327, 338, 345, 346, 355, 360, 370, 380, 381, 383
Yanya 162, 192
Yarım-kabartma, Antik Mısır'da 132
Ydhra 144
Yemen 22, 34
Yeni Dünya 157, 425
Yeni Zelandalılar 156
Yenice Vardar 135
Yeniçeriler 21, 214
Yetimhanesi, (İzmir'deki) Türk 197
Yorgi (Yokátos), Arnavutköylü 344n
Yorgi, Ormancı (Samanlı'mn Rum korucusu) 357
Yorgo Kaptan, Gemlikli 348, 349
Yortan (Yalova kazası) 371, 375, 377
Yörük Ali (Menderes vadisindeki çete reisi) 230
Yörükler 232-234
Yudenich, General 59
Yugoslavlar 128
Yugoslavya 29, 31, 50, 51, 61, 207, 220, 295, 413
Yukarı Beyköyü (Bergama yakınlarında) 189, 199
Yunan adaları bkn. Ege adaları; Yunanlılarda cemaat ruhu 144, 153; deniz ticaret filosu 294; izcileri 145; milli meclisi (1920-22) 94; Yunan sansürü 38; ulusal savunma hareketi (1916-17) 78
Yunan Krallığı (Modern): Avrupalı Rumlar 128, 138, 266-268, 291-292; hizipler, *üçüncü bölüm boyunca muhtelif yerlerde*, ayrıca 168, 191-192, 203, 228, 279, 292-293, 412; kuruluş süreci 17, 21, 29-30, 39-40, 76-77, 228, 441-443; savaş yorgunluğu 95, 294
Yunan ordusunun (genel referansları) 23, 83 ayrıca *beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerde muhtelif yerlerde*; birinci ordu birlikleri 299, 384; ikinci tümeni 279n, on altıncı piyade alayı 350; on birinci tümeni 350, 384n; onuncu tümeni 120, 289, 303, 359, 366, 371, 384n; on üçüncü tümeni 279n; Osmanlı Rumlarını askere alışı 199, 241, 284n, 289; Trakya'dan topladığı askerler 289; üçüncü ordu birlikleri 284n; yedinci tümeni 281, 299-307; yirmi sekizinci piyade alayı 348

'Yunanistan' bkn. Yunan Krallığı
Yüksek Konseyi, Müttefik 39, 109, 170-172, 185, 192, 273, 277, 280,
Yusuf Kemal Bey 63, 70, 98, 118, 209, 210

Zaghlul Paşa 212
Zante 429
Zara 146
Zencilerin linç edilmeleri, Birleşik Devletler'de 318
Zerdüştler 326
Zeytin kültürü 295
Zımpara taşı madenleri, Yunanistan'daki 295
Zimmiler 326-328

YAZARIN 1921'DEKİ SEYAHATİ

YEDİTEPE

Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi

Arnold Joseph Toynbee

İşgal yıllarında Türkiye'ye gelerek Yunan ordusunun Anadolu'da yapmış olduğu mezalime bizzat şahit olanlardan biri de Prof. Arnold Toynbee idi. Toynbee'nin Anadolu'ya yapmış olduğu seyahati ve akabinde kaleme almış olduğu elinizdeki eseri Vatan gazetesi 29 Mart 1923 tarihli nüshasında birinci sayfadan verdiği haberle şu şekilde duyurmuştur:

İSTANBUL'A BÜYÜK BİR TÜRK DOSTU GELİYOR!

Türklerin zalim değil, mazlum konumunda olduğunu ispat için pek çok uğraşan Toynbee cumartesi günü şehrimize vasıl olacaktır. Kendisini karşılamak vatanî bir vazifedir. "Prof. Toynbee bundan iki sene önce

Manchester Guardian gazetesi tarafından memleketimize gönderilmiştir. Buraya bir Türk düşmanı sıfatıyla geldiği halde Yunan işgali altındaki yerleri gördükten sonra Yunan zulmüne karşı isyan etmiş ve bizim lehimize yazılar yazmıştır. Türk aleyhtarı diye tanınmış maruf bir muharririn Manchester Guardian gibi bize düşman bir gazetede yazdığı yazılar İngiltere'de pek derin bir teessür bırakmıştır. Prof. Toynbee'nin bize hizmeti bundan ibaret değildir. Yalova havalisindeki Yunan zulümlerine karşı tek başına mücadele açmış ve orada bir imha siyaseti takip eden Papagrigoriu'yu azlettirerek bir çok Türkü muhakkak bir ölüm felaketinden kurtarmıştır. İngiltere'ye döndüğünde bizim hakkımızda birçok makalelerle beraber pek ciddi bir eser neşrettirmiştir. Lozan'daki heyetimiz davamızın doğruluğunu ispat hususunda bu eserden pek çok istifade etmiştir.

9 789756 480830

kitapadresi.com